

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ЛОБОДИНА ЗОРЯНА МИКОЛАЇВНА

УДК 336.143; 330.34

ДИСЕРТАЦІЯ

БЮДЖЕТНИЙ МЕХАНІЗМ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО
РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ

Спеціальність 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит

Подається на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

З. М. Лободіна

*Згодом згідно за змістом
з інших м.м. приймаю камен
дисертант, що буде
подати до рецензії*

Науковий консультант:
Дем'янишин Василь Григорович
доктор економічних наук,
професор, заслужений працівник

Вже мій секретар *Відомо М.О.*

Тернопіль – 2018

АНОТАЦІЯ

Лободіна З. М. Бюджетний механізм соціально-економічного розвитку держави. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит. – Тернопільський національний економічний університет, Тернопіль, 2018.

Дисертація присвячена обґрунтуванню теоретико-методологічних засад формування і функціонування бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави та розробленню пропозицій щодо векторів його модернізації шляхом гармонізації усіх складових з метою прискорення темпів економічного зростання і покращення суспільного добробуту.

Нейтралізація загроз національній безпеці, зумовлених посиленням деструктивних процесів в економічній системі, вимагає перегляду стратегічних пріоритетів соціально-економічного розвитку України з метою забезпечення її сталого інклюзивного зростання, визначення на їхній основі головних напрямів бюджетної політики та актуалізує необхідність удосконалення інструментарію бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави.

У дослідженні встановлено, що домінуюча роль у коригуванні ринкових процесів, зважаючи на недоліки функціонування ринкової економіки, відводиться бюджету. З'ясовано економічну сутність, призначення бюджету як інструменту державного регулювання та обґрунтовано, що реалізація розподільної функції бюджету як економічної категорії супроводжується алокаційним та регулюючим ефектами, а контрольної – превентивним ефектом.

Встановлено, що одним із шляхів вирішення проблем, пов'язаних із сповільненням темпів економічного зростання національної економіки, поширенням бідності серед населення, гендерної нерівності доступу жінок та чоловіків до участі в економічному, соціальному та політичному житті

країни, деструктивних демографічних і екологічних процесів, соціального відторгнення населення від отримання суспільних послуг, є розроблення і реалізація заходів, базованих на концепції інклюзивного сталого зростання. На основі дослідження ключових аспектів цієї концепції окреслено імперативи інклюзивного сталого розвитку та запропоновано перелік основних напрямів бюджетної політики, які відповідали б пріоритетам інклюзивного зростання держави, та були враховані у процесі вибору інструментарію бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави.

Важливою фінансовою домінантою концепції інклюзивного сталого зростання визначено бюджетні ресурси. На основі системного аналізу економічного дискурсу щодо бюджетних ресурсів розроблено концептуальний підхід до трактування їхньої сутності.

Сформовано комплексний теоретико-методологічний підхід до розкриття сутності бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави з урахуванням різних аспектів цього багатогранного поняття як: системи та інституції. З'ясовано роль зазначеного механізму в системі державного регулювання, що дало підстави вважати його засобом безпосереднього впливу органів державної влади і місцевого самоврядування на розподільні процеси, пов'язані з формуванням та використанням бюджетних ресурсів.

Структура бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави характеризується складністю компонентів і зв'язків між ними, тому забезпечення архітектоніки зазначеного механізму визначено як обов'язкову умову його дієвості й покращення результативності впливу на розподільні процеси. На основі всебічного аналізу наукових підходів до структуризації та ідентифікації компонентів бюджетного механізму і з урахуванням напрямів руху бюджетних ресурсів у складі бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави виокремлено механізми формування та використання бюджетних ресурсів, систематизовано і охарактеризовано

елементи кожної з визначених підсистем.

Обґрунтовано, що методологічною платформою, на якій вибудовано дослідження бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави, є: діалектичний, системний, інституціональний та інші методологічні підходи; поетапне застосування філософських, загальнонаукових, спеціальних, конкретно-наукових методів пізнання із дотриманням принципів об'єктивності та реалістичності, історизму, комплексності, розвитку, єдності теорії і практики.

Під час дослідження бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави базовим методологічним підходом дослідження обрано діалектичний метод пізнання, використання філософських категорій, принципів якого та законів діалектики дало змогу розглянути зазначений механізм за сутністю, змістом, формою та явищем.

У результаті застосування системного підходу до дослідження бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави виявлено передумови його формування та функціонування, структуру та основні властивості як системи, а інституціонального підходу – розглянуто зазначений механізм як інституцію. Доведено, що гармонійно сформоване інституціональне середовище є важливим напрямом подолання суперечностей функціонування цього механізму.

Обґрунтовано, що важливим чинником підвищення ефективності бюджетної політики держави є дотримання принципів, на яких ґрунтується дія бюджетного механізму соціально-економічного розвитку. Серед них виокремлено принципи формування зазначеного механізму та принципи його функціонування (загальні; спеціальні з поділом на принципи механізму формування бюджетних ресурсів і механізму використання бюджетних ресурсів).

Доведено, що результати регулюючого впливу методів, форм, інструментів та важелів механізму формування бюджетних ресурсів на розподільні відносини відображені в обсязі й структурі акумульованих до

державного і місцевих бюджетів ресурсів та зумовлених таким впливом змінах соціально-економічних явищ і процесів.

Розроблено інтервальну модель динаміки доходів бюджету держави, яка дає змогу з гарантованою точністю визначити прогнозовану динаміку доходів бюджету з урахуванням впливу таких факторів як ВВП, доходи населення і фінансові результати підприємств до оподаткування та може бути застосована у процесі формування бюджету будь-якого рівня.

Встановлено, що основним методом формування бюджетних ресурсів є податковий метод, тоді як позиковий метод відіграє другорядну роль. У результаті дослідження фіскальної та регулюючої ролі податків визначено переваги й обмеження використання зазначеного інструменту бюджетного механізму, охарактеризовано зміни у структурі податкових надходжень, виявлено їхні причини та оцінено наслідки впливу на соціально-економічний розвиток держави.

Податок на доходи фізичних осіб є важливою компонентою податкових надходжень і бюджетних ресурсів держави, використовується як інструмент бюджетного регулювання та впливає на доходи платників податку й організацію діяльності податкових агентів. Запропоновано комплекс заходів щодо вдосконалення: справляння податку на доходи фізичних осіб; проведення відшкодування витрат фізичної особи, включених до податкової знижки з податку на доходи фізичних осіб; порядку розподілу і зарахування зазначеного податку до бюджетів різних рівнів.

На основі оцінювання практики застосування боргових інструментів з'ясовано, що нераціональний підхід до їхнього використання, виявами якого є незбалансована структура боргових виплат у часі, висока вартість залучення ресурсів і зорієнтованість на вирішення короткострокових цілей бюджетної політики, призвів до посилення боргового навантаження на державні фінанси, критичного рівня загроз борговій безпеці України та є причиною зменшення потенційних темпів зростання національної економіки і збільшення її вразливості до зовнішніх шоків. Розроблено комплекс заходів

щодо вдосконалення використання державних запозичень як інструменту бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави в контексті мінімізації загроз борговій безпеці держави.

Здійснено ранжування пріоритетів витрачання ресурсів державного та місцевих бюджетів, що дало змогу визначити тенденції змін напрямів бюджетної політики на державному та місцевому рівнях.

З'ясовано, що основним напрямом витрачання бюджетних ресурсів є фінансування операційної діяльності та реалізації органами державної влади і місцевого самоврядування соціальної функції. На виконання управлінської, економічної й оборонної функцій зазначених органів та здійснення ними фінансової й інвестиційної діяльності спрямовано значно менше витрат. З огляду на виявлені проблеми практичного застосування інструментарію механізму використання бюджетних ресурсів обґрунтовано шляхи удосконалення бюджетного забезпечення реалізації функцій держави.

З метою покращення бюджетного планування інвестиційних видатків і фінансування інвестиційних програм та проектів регіонального розвитку обґрунтовано доцільність перенесення Державного фонду регіонального розвитку із загального у склад спеціального фонду Державного бюджету України

Запропоновано науково-методичний підхід до планування видатків бюджету держави на соціальний захист, який передбачає зміну порядку призначення державної допомоги при народженні дитини з урахуванням визначених параметрів та дає змогу з метою забезпечення реалізації соціальних прав громадян покращити результативність витрачання бюджетних ресурсів.

Доведено, що доцільність використання такого інструменту бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави, як міжбюджетні трансферти, обумовлена обмеженістю ресурсів місцевих бюджетів для належного надання суспільних послуг населенню через регіональні відмінності у соціально-економічному розвитку адміністративно-

територіальних утворень та делегуванням в умовах децентралізації управління повноважень від держави до органів місцевого самоврядування і необхідністю їх забезпечення достатнім обсягом фінансових ресурсів.

У дисертації встановлено зростаючу роль міжбюджетних трансфертів у фінансовому вирівнюванні і формуванні доходів місцевих бюджетів, що супроводжується одночасним зниженням фінансової самостійності органів місцевого самоврядування та свідчить про низьку податкоспроможність більшості регіонів України. Сформовано комплекс заходів щодо вдосконалення нормативно-правого забезпечення та систематизації складу дотацій і субвенцій.

Виявлено проблеми застосування програмно-цільового методу управління бюджетними ресурсами в Україні та обґрунтовано шляхи їх вирішення.

Аргументовано доцільність запровадження технології інклюзивно орієнтованого бюджетування, яка базується на елементах програмно-цільового, партиципаторного і гендерно орієнтованого бюджетування, та доведено, що її застосування сприятиме покращенню добробуту населення в контексті забезпечення інклюзивного сталого зростання. Запропоновано трактування поняття «інклюзивно орієнтоване бюджетування», визначено основні етапи інтеграції інклюзивних аспектів у бюджетний процес, ознаки та складові інклюзивно орієнтованого бюджетування.

У результаті узагальнення результатів реформування бюджетних відносин виявлено проблеми здійснення бюджетного регулювання як важливого методу бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави. Запропоновано алгоритм бюджетного регулювання, що передбачає поетапне застосування інструментів такого регулювання та дає змогу забезпечити відповідність між одержаними від органів державної влади бюджетними ресурсами на реалізацію делегованих повноважень і потребою у них. Рекомендовано оцінювати результативність бюджетного регулювання на основі показника рівня забезпеченості бюджетними ресурсами

делегованих державою повноважень органам місцевого самоврядування.

Аргументовано, що перманентні порушення бюджетного законодавства учасниками бюджетного процесу та зумовлені цим втрати бюджетних ресурсів зумовлюють необхідність посилення та підвищення результативності бюджетного контролю на всіх стадіях бюджетного процесу. Обґрунтовано доцільність удосконалення бюджетного контролю шляхом впровадження комплексу заходів, спрямованих не лише на виявлення недоліків у адмініструванні доходів до бюджету держави та незаконного, нецільового, неефективного витрачання бюджетних ресурсів, але й попередження можливих зловживань.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості використання запропонованих у дисертації теоретико-методологічних положень щодо модернізації бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави у діяльності органів державної влади і місцевого самоврядування та розроблення на цій основі шляхів удосконалення управління бюджетними ресурсами в контексті забезпечення інклюзивного сталого розвитку України.

Ключові слова: бюджет, бюджетний механізм соціально-економічного розвитку держави, інклюзивний сталий розвиток, бюджетні ресурси, механізм формування бюджетних ресурсів, механізм використання бюджетних ресурсів, методи, форми, інструменти, важелі бюджетного механізму, технології бюджетування, управління бюджетними ресурсами.

Список публікацій здобувача

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Лободіна З. Бюджетний механізм: концептуальні засади та перспективи модернізації: монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2018. 412 с. (19,5 д. а.).
2. Лободіна З. М., Лопушняк Г. С. Бюджетне забезпечення реалізації

функцій держави. Формування фінансового механізму сталого розвитку України : монографія / за ред. д-ра екон. наук, проф. О. П. Кириленко та д-ра екон. наук, доц. О. І. Тулай. Тернопіль : ТНЕУ, 2017. С. 45–56 (особистий внесок автора: досліджено стан та проблеми бюджетного забезпечення діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, 0,38 д. а.).

3. Lobodina Z., Lopushnyak G. Transformation of budgetary relations in the context of decentralization. Modern tendencies of fiscal policy in European economic space: monograph / A. Krysovatyu, O. Kyrylenko, O. Kneysler et al.; edited by Doctor of Economics, Prof. Andriy Krysovatyu. Ternopil: TNEU, 2017. P. 138–149 (особистий внесок автора: окреслено проблеми та шляхи подальшого реформування бюджетних відносин, 0,41 д. а.).

4. Лободіна З. М. Бюджетне фінансування як форма фінансового забезпечення охорони здоров'я: концептуалізація, проблеми та напрями удосконалення. Розвиток бюджетного процесу в умовах економічних перетворень : монографія / за ред. С. І. Юрія, В. Г. Дем'янишина. Київ : Кондор, 2012. С. 262–275 (0,86 д. а.).

5. Лободіна З. М. Удосконалення національної моделі фінансування охорони здоров'я. *Фінанси України*. 2010. № 4 (173). С. 88–97 (0,54 д. а.).

6. Лободіна З. М. Практика і проблематика фінансового забезпечення загальної освіти в умовах соціально-економічних трансформацій. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2010. № 5 (108). С. 188–192 (0,49 д. а.).

7. Лободіна З. Фінансування видатків місцевих бюджетів: стан і проблеми здійснення. *Галицький економічний вісник*. 2011. № 2 (31). С. 123–130 (0,5 д. а.).

8. Лободіна З. М. Вплив місцевих бюджетів на соціально-економічний розвиток територій в контексті проведення бюджетної реформи. *Інноваційна економіка*. 2012. № 9 (35). С. 124–128 (0,51 д. а.).

9. Лободіна З. Перспективи удосконалення управління фінансовими ресурсами галузі освіти. *Світ фінансів*. 2012. Вип. 1. С. 17–24 (0,57 д. а.).

10. Лободіна З. Бюджетне забезпечення охорони здоров'я: детермінанти впливу на людський розвиток. *Світ фінансів*. 2013. Вип. 1. С. 75–86 (0,94 д. а.).

11. Лободіна З. Бюджетне забезпечення соціальної сфери в умовах побудови соціально-орієнтованої економіки в Україні. *Світ фінансів*. 2013. Вип. 4. С. 69–79 (0,82 д. а.).

12. Лободіна З., Лопушняк Г., Скибиляк С. Формування доходів місцевих бюджетів в Україні. *Світ фінансів*. 2014. Вип. 1. С. 131–142 (особистий внесок автора: виявлено проблеми планування і виконання місцевих бюджетів за доходами, 0,3 д. а.).

13. Лободіна З. М., Лопушняк Г. С. Фінансова політика інвестиційно-інноваційного розвитку охорони здоров'я. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2014. № 11 (162). С. 46–55 (особистий внесок автора: проаналізовано роль бюджетного інвестування у інноваційному розвитку охорони здоров'я, 0,54 д. а.).

14. Лободіна З. Бюджетне фінансування соціального захисту в Україні. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2014. Вип. 3. С. 7–19 (0,95 д. а.).

15. Лободіна З. Трансформація видатків місцевих бюджетів у контексті бюджетної децентралізації. *Світ фінансів*. 2015. Вип. 1 (42). С. 69–82 (1,07 д. а.).

16. Лободіна З. Бюджетна система України: проблеми функціонування та перспективи вдосконалення. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2015. Вип. 3. С. 29–42 (1,13 д. а.).

17. Lobodina Z., Lopushnyak H., Lyvdar M. Budgetary relations reform in Ukraine. *Часопис економічних реформ*. 2016. № 1 (21). С. 44–54 (особистий внесок автора: здійснено оцінювання процесу реформування бюджетних відносин, 0,27 д. а.).

18. Лободіна З., Кізима Т. Проблеми вдосконалення бюджетної політики держави в контексті фіскальної децентралізації. *Світ фінансів*.

2016. Вип. 4 (49). С. 7–19 (особистий внесок автора: обґрунтовано шляхи покращення бюджетної політики, 0,5 д. а.).

19. Лободіна З. М. Міжбюджетні трансферти: реалії надання та шляхи удосконалення в контексті зміцнення фінансової бази органів місцевого самоврядування. *Економіка. Фінанси. Право*. 2016. № 7. С. 23–25 (0,38 д. а.).

20. Лободіна З. М., Лопушняк Г. С., Ливдар М. В. Фіскальна децентралізація в Україні: декларації та практична реалізація. *Економічний часопис-XXI*. 2016. № 161 (9–10). С. 79–84 (особистий внесок автора: обґрунтовано перспективи розвитку фіскальної децентралізації, 0,35 д. а.) (*Scopus*).

21. Lobodina Z. M. Mechanism of budget funds spending in the context of the socio-economic development of the state. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія : Економіка і менеджмент. 2017. Вип. 25, ч. 2. С. 93–96 (0,6 д. а.).

22. Лободіна З., Дем'янишин В. Концептуальні засади бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2017. Вип. 1 (83). С. 77–88 (особистий внесок автора: досліджено складові бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави, 0,44 д. а.).

23. Лободіна З., Дем'янишин В. Організація та проблеми здійснення бюджетного контролю як елемента бюджетного механізму держави. *Формування ринкової економіки в Україні* : зб. наук. праць. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2017. Вип. 37, ч. 1. С. 129–140 (особистий внесок автора: виявлено проблеми здійснення бюджетного контролю, 0,48 д. а.).

24. Лободіна З. М., Кізіма А. Я. Механізм формування бюджетних коштів в контексті забезпечення соціально-економічного розвитку держави. *Економіка. Фінанси. Право*. 2017. № 3/2. С. 25–31 (особистий внесок автора: охарактеризовано методи, форми, інструменти, важелі механізму формування бюджетних ресурсів, 0,36 д. а.).

25. Лободіна З. М. Податок на доходи фізичних осіб як інструмент впливу на соціально-економічний розвиток держави. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»*. 2017. № 6 (34). С. 52–57 (0,6 д. а.).

26. Лободіна З. М. Принципи формування та функціонування бюджетного механізму. *Економіка. Фінанси. Право*. 2017. № 12. С. 4–9 (0,68 д. а.).

27. Лободіна З. Теоретико-методологічні засади бюджетного механізму. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2018. Вип. 1 (87). С. 45–55 (0,96 д. а.).

28. Лободіна З. Архітектоніка бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави. *Світ фінансів*. 2018. Вип. 1 (54). С. 45–57 (1,05 д. а.).

29. Лободіна З. М., Корнацька Р. М. Бюджет як інструмент регулювання соціально-економічного розвитку держави. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2018. № 4 (203). С. 47–54 (особистий внесок автора: досліджено сутність та охарактеризовано дію бюджету як інструменту державного регулювання, 0,4 д. а.).

30. Лободіна З. М. Бюджетне регулювання та перспективи його вдосконалення в контексті бюджетної децентралізації. *Економічний простір: зб. наук. праць*. Дніпро : Придніпровська державна академія будівництва та архітектури, 2018. № 133. С. 130–143 (0,69 д. а.).

31. Лободіна З. М. Технології бюджетування: реалії та перспективи вдосконалення. *Економіка. Фінанси. Право*. 2018. № 6/4. С. 27–32 (0,74 д. а.).

32. Lobodina Z. M., Kizyma T. O., Kizyma A. Ya. Optimization of budget funds expenditures on organization of the state activity. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики* : зб. наук. праць. 2018. Вип. 2 (25). С. 183–190 (особистий внесок автора: обґрунтовано науково-методичний підхід до зміни структури використання бюджетних коштів, 0,23 д. а.) (*Web of Science*).

33. Лободіна З. М., Довжук Н. О. Соціальна політика держави та роль бюджету у її реалізації. *Проблеми та перспективи розвитку фінансової системи України*: зб. наук. праць. У 2-х част. Ч. 1. Тернопіль: Вектор, 2014. С. 199–204 (особистий внесок автора: досліджено роль бюджетну у реалізаціях соціальної політики, 0,17 д. а.).

34. Лободіна З. М. Оцінка впливу видатків місцевих бюджетів на соціально-економічний розвиток територій та проблеми її здійснення. *Методологічні проблеми фінансової теорії та практики* : зб. наук. праць. Тернопіль: ТНЕУ, 2014. С. 70–75 (0,34 д. а.).

35. Лободіна З. Практика і проблематика здійснення видатків місцевих бюджетів Тернопільської області на соціальну сферу та соціальний захист населення. *Проблеми економіки Тернопільщини та інших територій України*: зб. праць / Тернопільський осередок Наукового товариства ім. Т. Шевченка, ТНЕУ / відпов. ред. М. Андрейчин, редактори тому О. Гомотюк, В. Дерій. Тернопіль: Економічна думка ТНЕУ, 2015. Т. 10. С. 126–142 (0,79 д. а.).

Опубліковані праці апробаційного характеру:

36. Лободіна З. Шляхи удосконалення планування видатків на охорону здоров'я з місцевих бюджетів. *Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна ідентичність та тенденції глобалізації* : зб. тез доповідей Шостої Міжнародної наук.-практ. конф. молодих вчених (Тернопіль, 26–27 лютого 2009 р.). Тернопіль: Економічна думка, 2009. Ч. 2. С. 125–127 (0,12 д. а.).

37. Лободіна З. М. Проблеми бюджетного фінансування закладів охорони здоров'я. *Методологічні проблеми фінансової теорії та практики в умовах економічної нестабільності* : матеріали наук. конф. професорсько-викладацького складу (Тернопіль, 14 квітня 2010 р.). Тернопіль, 2010. С. 97–103 (0,32 д. а.).

38. Лободіна З. Окремі проблеми правового регулювання фінансової політики органів місцевого самоврядування. *Розвиток України в XXI*

столітті: економічні, соціальні, екологічні, гуманітарні та правові проблеми : зб. матеріалів VIII Міжнародної наук.-практ. інтернет-конф., (Тернопіль, 5 листопада 2010 р.). Тернопіль, 2010. С. 101–104 (0,21 д. а.).

39. Лободіна З. Проблеми фінансування соціальних видатків місцевих бюджетів в Україні. *Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна ідентичність та тенденції глобалізації* : зб. тез доповідей Восьмої Міжнародної наук.-практ. конф. молодих вчених (Тернопіль, 24–25 лютого 2011 р.). Тернопіль : Економічна думка, 2011. Ч. 2. С. 118–120 (0,1 д. а.).

40. Лободіна З. Реалізація делегованих повноважень органів місцевого самоврядування: проблеми фінансового забезпечення. *Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна ідентичність та тенденції глобалізації* : зб. тез доповідей Дев'ятої Міжнародної наук.-практ. конф. молодих вчених (Тернопіль, 23–24 лютого 2012 р.). Тернопіль: Економічна думка ТНЕУ, 2012. Ч. 2. С. 103–104 (0,13 д. а.).

41. Лободіна З. М. Проблеми ефективності використання бюджетних коштів у галузі освіти. *Методологічні проблеми фінансової теорії та практики в умовах проведення системних реформ* : матеріали Загальноуніверситетської наук. конф. професорсько-викладацького складу (Тернопіль, 11 квітня 2012 р.). Тернопіль : Видавничий центр «Вектор», 2012. Ч. 1. С. 72–77 (0,28 д. а.).

42. Лободіна З. Проблеми фінансового забезпечення соціальної сфери в Україні. *Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна ідентичність та тенденції глобалізації* : зб. тез доповідей Десятої Ювілейної Міжнародної науково-практичної конф. молодих вчених (Тернопіль, 21–23 лютого 2013 р.). Тернопіль : ТНЕУ, 2013. Ч. 2. С. 99–101 (0,11 д. а.).

43. Лободіна З. М. Роль міжбюджетних трансфертів у формуванні доходів місцевих бюджетів України. *Методологічні проблеми фінансової теорії та практики в умовах проведення системних реформ* : матеріали

Загальноуніверситетської наук. конф. професорсько-викладацького складу (Тернопіль, 10 квітня 2013 р.). Тернопіль : Вектор, 2013. С. 66–70 (0,22 д. а.).

44. Лободіна З. Необхідність посилення взаємодії органів влади та суб'єктів бізнесу в контексті підвищення податкового потенціалу адміністративних територій. *Влада і бізнес: актуальні проблеми партнерства* : зб. матеріалів доповідей наук.-практ. конф. з міжнародною участю (м. Форос, 17–18 жовтня 2013 р.). Тернопіль : ТНЕУ, 2013. С. 197–200 (0,16 д. а.).

45. Лободіна З. М. Проблеми реалізації політики у сфері видатків бюджетів. *Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна візія та виклики глобалізації* : зб. тез доповідей Одинадцятої Міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених (Тернопіль, 13–14 лютого 2014 р.). Тернопіль : ТНЕУ, 2014. Ч. 2. С. 83–85 (0,13 д. а.).

46. Лободіна З. Проблеми та шляхи удосконалення планування видатків місцевих бюджетів в контексті реалізації бюджетної реформи. *Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна візія та виклики глобалізації* : зб. тез доповідей Дванадцятої Міжнародної наук.-практ. конф. молодих вчених (Тернопіль, 26–27 березня 2015 р.). Тернопіль : Астон, 2015. С. 170–171 (0,13 д. а.).

47. Лободіна З. М. Моніторинг здійснення видатків бюджетів на соціальну сферу. *Управління фінансами держави, регіону, підприємства та домогосподарства: погляди науковців і практиків* : зб. тез доповідей Першої інтернет-конф. професорсько-викладацького складу кафедри фінансів ТНЕУ (Тернопіль, 14 квітня 2015 р.). Тернопіль : Вектор, 2015. С. 63–67 (0,19 д. а.).

48. Лободіна З. Трансформація доходів місцевих бюджетів у контексті проведення адміністративно-територіальної реформи. *Розвиток регіонів та громад в умовах адміністративно-територіальної реформи: перспективи та загрози* : зб. матеріалів доповідей Міжнародної наук.-практ. конф. (Тернопіль-Вишнівець, 20–21 жовтня 2015 р.). Тернопіль : ТНЕУ, 2015. С. 213–217 (0,19 д. а.).

49. Лободіна З. Планування видатків бюджетів на охорону здоров'я в умовах реформи міжбюджетних відносин. *Перші наукові читання пам'яті С. І. Юрія* : зб. наук. праць (Тернопіль, 26 листопада 2015 р.). Тернопіль : ТНЕУ, 2015. С. 110–115 (0,3 д. а.).

50. Лободіна З. М. Проблеми та перспективи реформування бюджетної системи в Україні. *Управління фінансами держави, регіону, підприємства та домогосподарства: погляди науковців і практиків* : зб. тез доповідей Другої Всеукраїнської наук.-практ. інтернет-конф. (Тернопіль, 11 квітня 2016 р.). Тернопіль : Вектор, 2016. С. 64–69 (0,28 д. а.).

51. Лободіна З. Бюджетне забезпечення професійно-технічної освіти: реалії та шляхи удосконалення. *Prospects for development of education and science: collection of scientific articles*. Academic Publishing House of the Agricultural University Plovdiv, Bulgaria, 2016. P. 219–222 (0,28 д. а.).

52. Лободіна З. М. Проблеми запровадження програмно-цільового методу управління бюджетними коштами на місцевому рівні. *Другі наукові читання пам'яті С. І. Юрія* : зб. наук. праць (Тернопіль, 28 листопада 2016 р.). Тернопіль : ТНЕУ, 2016. С. 68–71 (0,18 д. а.).

53. Лободіна З. М. Податки як інструмент впливу на соціально-економічний розвиток. *Управління фінансами держави, регіону, підприємства та домогосподарства: погляди науковців і практиків* : зб. тез доповідей Третьої Всеукраїнської наук.-практ. інтернет-конф. (Тернопіль, 10 квітня 2017 р.). Тернопіль, 2017. С. 123–127 (0,24 д. а.).

54. Лободіна З. М. Роль бюджету у фінансуванні соціального захисту населення. *Інновації партнерської взаємодії освіти, економіки та соціального захисту в умовах інклюзії та прагматичної реабілітації соціуму* : матеріали міжнародної наук.-практ. конф. (Кам'янець-Подільський, 24–25 квітня 2017 р.). Кам'янець-Подільський : «Аксиома», 2017. Вип. 2. С. 52–54 (0,14 д. а.).

55. Лободіна З. М. Витрати бюджетних коштів як інструмент впливу на соціально-економічний розвиток. *Треті Всеукраїнські наукові читання*

пам'яті С. І. Юрія : зб. наук. праць (Тернопіль, 28 листопада 2017 р.).
Тернопіль : ТНЕУ, 2017. С. 62–66 (0,22 д. а.).

56. Лободіна З. М., Дубінська Т. В. Бюджетний механізм в системі державного регулювання соціально-економічного розвитку. *Фінансове забезпечення діяльності суб'єктів господарювання* : зб. тез VI Всеукраїнської наук.-практ. конф. (Кременчук, 05–06 березня 2018 р.). Кременчук, 2018. С. 61–63 (особистий внесок автора: обґрунтовано взаємозв'язок бюджетного механізму з механізмами реалізації державної політики, 0,1 д. а.).

57. Лободіна З. М., Бліндер І. М. Пріоритети використання коштів місцевих бюджетів в умовах побудови соціально-орієнтованої економіки. *Інновації партнерської взаємодії освіти, економіки та соціального захисту в умовах інклюзії та прагматичної реабілітації соціуму*: матеріали II міжнародної наук.-практ. конф. (Кам'янець-Подільський, 26–27 квітня 2018 р.). Кам'янець-Подільський, 2018. С. 93–95 (особистий внесок автора: здійснено ранжування пріоритетів витрачання коштів місцевих бюджетів України, 0,1 д. а.).

58. Лободіна З. М., Фрикас І. І. Фіскальна значимість та ефективність податку на додану вартість. *Актуальні проблеми моделювання та управління соціально-економічними системами в умовах глобалізації*: матеріали міжнародної наук.-практ. конф. (Дрогобич, 11 травня 2018 р.) Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2018. С. 213–216 (особистий внесок автора: проведено оцінювання фіскальної ефективності ПДВ, 0,1 д. а.).

ANNOTATION

Z. M. Lobodina. The budgetary mechanism of social and economic development of the state. – Qualifying scientific work on the rights of a manuscript.

Thesis for a Doctor of Economics degree in specialty 08.00.08 – Money, Finance and Credit. – Ternopil National Economic University, Ternopil, 2018.

The thesis is devoted to the substantiation of theoretical and methodological principles of formation and functioning of the budget mechanism of social and economic development of the state and development of proposals concerning the vectors of its modernization through harmonization of all components in order to accelerate the rates of economic growth and improvement of social well-being.

Neutralization of threats to national security caused by strengthening of destructive processes in the economic system requires revision of strategic priorities of social and economic development of Ukraine with the purpose of ensuring of its sustainable inclusive growth, defining the main directions of budget policy and actualization of the necessity of improvement of tools of the budget mechanism of social and economic development of the state on its basis.

The dominant role in adjustment of market processes, paying attention to the shortcomings of functioning of market economy which is allotted to the budget has been researched in the work. The economic essence, the appointment of the budget as an instrument of state regulation has been cleared up and it also has been substantiated that realization of distribution function of the budget as an economic category is accompanied by allocation and regulatory effects, and control category – by preventive effect.

It has been determined that one of the ways of solving problems connected with slowing down of the tempo of economic development of national economy, widening of poverty among the population, gender inequality in access of women and men to participation in economic, social and political life of the country, destructive demographic and ecological processes, social tearing away of the population from getting public services is working out and realization of actions, based on the concept of inclusive steady growth. On the basis of the research of the key aspects of this concept the imperative inclusive steady development has been traced and the list of the main directions of budgetary policy which will meet the priorities of inclusive development of the country have been suggested and will be taken into account during the process of choice of instruments of budgetary mechanism of social and economic growth of the country.

The main financial dominant of the concept of inclusive steady growth of the budget resources have been defined. On the basis of systematic analysis of economic discourse concerning budget resources the conceptual approach to interpretation of their essence has been worked out.

The complex theoretical and methodological approach to the disclosure of the essence of the budget mechanism of social and economic development of the state has been formed, with taking into account various aspects of this multi-level concept as: the systems and institutions. The role of the above mentioned mechanism in the system of state regulation which gave grounds to consider it as a means of direct influence of state authorities and local self-government bodies on distribution process connected with formation and use of budget resources has been clarified.

The structure of budget mechanism of social and economic development of the state is characterised by the complexity of components and ties between them, that is why provision of architectonics of the above mentioned mechanism has been defined as an obligatory provision of its efficiency and improvement of performance of influence on distributive processes. On the basis of detailed analysis of scientific approaches to structurization and identification of components of the budget mechanism and with taking into account the directions of flows of budget resources consisting of the budget mechanism of social and economic development of the state, the mechanism of formation and use of budget resources of social and economic development of budget resources has been distinguished, the elements of each from the defined subsystems have been systemized and characterized.

It has been substantiated that the methodological platform on which the research of the budget mechanism of social and economic development of the state has been grounded is: the application of philosophical, general scientific, special, concrete and scientific methods of knowledge with observance of the principles of objectiveness and realism, historicism, complexity, development, unity of theories and practice.

During the research of the budgetary mechanism of social and economic development of the state, the dialectic method of knowledge has been chosen as the basic methodological approach of the research, the use of philosophical categories, the principles of which and the laws of dialectics gave possibility to consider the above mechanism according to essence, content, form and phenomenon.

In the result of application of systematic approach to the research of the budgetary mechanism of social and economic development of the state the prerequisites of its formation and functioning has been revealed, the structure and the main characteristics as a system, and the above mechanism as an institution has been considered as an institutional approach. It has been proven that harmonically formed institutional environment is an important direction of overcoming of contradictions of functioning of this mechanism.

It has been grounded that the important factor of raising of effectiveness of the budget policy of the state is observance of the principles on which the action of the budget mechanism of social and economic development is grounded. Among them are the principles of formation of the above mentioned mechanism and the principles of its functioning (general; special with division on principles of the mechanism of formation of budget resources and mechanism of use of budget resources).

It has been proven that the results of controlling influence of methods, forms, instruments and levers of the mechanism of formation of budget resources on distributive relations are reflected in the volume and structure of accumulated to the state and local budget resources and social and economic phenomena stipulated by such influence.

The interval model of the dynamics of budget revenue of the state which gives a possibility to define with a guaranteed exactness the predicted dynamics of budget revenue with taking into account the influence of such factors as GDP, income of the population and financial results of enterprises for taxation and which can be used during the process of formation of budget of any level.

It has been established that one of the ways to solve the problems associated with slowing down the pace of economic growth of the national economy, spread of poverty among the population, gender inequality of access for women and men to participation in economic, social and political life of the country, destructive demographic and environmental processes, social exclusion of the population from receiving public services is the development and implementation of activities based on the concept of inclusive sustainable growth. The list of the main directions of the budget policy that would meet the priorities of inclusive growth of the state, and will be taken into account in the process of choosing the tools of the budget mechanism of social and economic development of the state has been suggested.

Personal income tax is an important component of tax revenues and state budget resources, used as a budgetary control tool and which affects taxpayers' income and organization of activities of tax agents. A complex of measures for improvement has been proposed: collection of personal income tax; conducting of reimbursement of expenses of an individual included into tax deduction from personal income tax; the order of distribution and crediting of the specified tax to budgets of different levels.

On the basis of evaluation of practice of using debt instruments, it has been cleared out that nonrational irrational approach to their use, display of which is unbalanced structure of debt payments in time, high cost of attracting resources and orientation towards solving short-term budgetary policy goals has led to an increase in debt burden on public finances, critical level of threats to Ukraine's debt security and which is the reason for reducing of potential growth rates to national economy and increasing of its sensitiveness to external shocks. The complex concerning improvement of the use of state borrowings as an instrument of the budget mechanism of the country's social and economic development in the context of minimizing of threats to the state's debt security has been developed.

Ranking of priorities of spending resources of state and local budgets has been ranked, which gave possibility to determine tendencies of changes in the

directions of budget policy at the state and local levels.

It has been clarified that the main direction of spending of budget resources is financing of operational activities and the implementation of social functions by state authorities and local self-government bodies. For carrying out of administrative, economic and defense functions of the said bodies and carrying out of financial and investment activities by them significantly lower costs were aimed. Taking into account the revealed problems of practical application of the tools of the mechanism of using budget resources, the ways of improving the budget support for the implementation of state functions have been substantiated.

With the purpose of improvement of the budget planning of investment expenditures and financing of investment programs and projects of regional development, the expediency of transfer of the State Fund of Regional Development from the general to special fund of the State Budget of Ukraine has been grounded.

The scientific and methodical approach to planning of the state budget expenditures on social protection has been proposed, which foresees the change in the order of appointing of state aid at the birth of a child with taking into account of defined parameters, and which gives a possibility to improve the efficiency of spending of budget resources in order to ensure the realization of social rights of citizens.

It has been proven that the expediency of using of such an instrument of the budget mechanism of social and economic development of the state as intergovernmental transfers, is due to the limited resources of local budgets for proper provision of public services to the population due to regional differences in social and economic development of administrative and territorial entities and delegation of authority of management from state bodies of local self-government bodies in the conditions of decentralization and the need to provide them with a sufficient amount of financial resources.

The thesis identifies the increasing role of intergovernmental transfers in financial levelling and formation of local budget revenues, which is accompanied

by a simultaneous decrease in financial autonomy of local self-government bodies and which shows low tax capacity of the most regions of Ukraine. The complex of measures concerning improvement of the regulatory and legal provision and systematization of a stock of subsidies and subventions has been formed.

The expediency of introduction of technologies of inclusively oriented budgeting which is based on elements of program and target, participative and gender-oriented budgeting, has been substantiated, and its application will allow to promote improvement of welfare of the population in the context of ensuring inclusive sustainable growth. The interpretation of the concept of «inclusively oriented budgeting» has been proposed, the main stages of integration of inclusive aspects into the budget process, the features and components of inclusively oriented budgeting have been defined.

In the result of generalization of reformation of budget relations, the problems of carrying out of budget regulation as an important method of the budget mechanism of social and economic development of the state have been identified. The algorithm of budget regulation has been proposed, which foresees the phased implementation of instruments of such regulation and allows to ensure accordance between budget resources received from the bodies of the state power on implementation of delegated authority and to the bodies of self-government. It is recommended to evaluate the effectiveness of budget regulation on the basis of the level of availability of budget resources delegated by the state authorities to local self-government bodies.

It has been argued that permanent violations of the budget legislation by participants of the budget process and stipulated by it, also stipulate the necessity of strengthening and raising of effectiveness of budgetary control at all stages of the budget process. The expediency of improving the budget control by introducing a set of measures aimed not only at identifying drawbacks in administering revenues to the state budget and illegal, inappropriate, ineffective spending of budgetary resources, but also prevention of possible abuses have been substantiated.

The practical significance of the results obtained lies in the possibility of using of theoretical and methodological provisions proposed in the thesis concerning modernization of the budget mechanism of social and economic development of the state in the activities of state authorities and local self-government and development on this basis the ways for improvement of management of budget resources in the context of provision of inclusive sustainable development of Ukraine.

Key words: budget, budgetary mechanism of social and economic development of the state, inclusive sustainable development, budget resources, mechanism of budget resources formation, mechanism of using budget resources, methods, forms, tools, levers of budget mechanism, budgeting technology, management of budget resources.

Publication list of the doctoral candidate

Scientific papers, in which the main scientific results of the dissertation are published:

1. Z. Lobodina. Budget mechanism: conceptual foundations and perspectives of modernization : monograph. Ternopil : TNEU, 2018. 412 p. (19,5 pr. sh.).
2. Z. M. Lobodina, G. S. Lopushnyak. Budget provision for realization of state functions. Formation of the financial mechanism of steady development of Ukraine : monograph / under editorship of O. P. Kyrylenko, Doctor of Economic Sciences, Professor and O. I. Tulay Doctor of Economic Sciences, Associate Professor. Ternopil : TNEU, 2017. P. 45–56 (personal contribution of the author: the state and problems of budget provision of state authorities and local self-governments' activities have been investigated, 0,38 pr. sh.).
3. Z. Lobodina, G. Lopushnyak. Transformation of budgetary relations in the context of decentralization. Modern tendencies of fiscal policy in European economic space : monograph / A. Krysovatty, O. Kyrylenko, O. Kneysler et al.; edited by Andriy Krysovatty, Doctor of Economic Sciences, Professor. Ternopil :

TNEU, 2017. P. 138–149 (personal contribution of the author: the problems and ways of further reformation of budget relations have been outlined, 0,41 pr. sh.).

4. Z. M. Lobodina. Budget financing as a form of financial provision of health care: conceptualization, problems and directions of improvement. Development of the budget process in the conditions of economic transformations : monograph / edited by S. I. Yuriy, V.G. Demyanyshin. Kyiv : Condor, 2012. P. 262–275 (0,86 pr. sh.).

5. Z. M. Lobodina. Improvement of the national model of health care financing. *Finances of Ukraine*. 2010. № 4 (173). P. 88–97 (0,54 pr. sh.).

6. Z. M. Lobodina. Practice and problematics of financial provision of general education in the conditions of social and economic transformations. *Formation of market relations in Ukraine*. 2010. № 5 (108). P. 188–192 (0,49 pr. sh.).

7. Z. Lobodina. Financing of expenditures of local budgets: the state and problems of implementation. *Galician Economic Herald*. 2011. № 2 (31). P. 123–130 (0,5 pr. sh.).

8. Z. M. Lobodina. Influence of local budgets on social and economic development of territories in the context of conducting of the budget reform. *Innovative economy*. 2012. № 9 (35). P. 124–128 (0,51 pr. sh.).

9. Z. Lobodina. Perspectives of improvement of management of financial resources in the field of education. *The World of Finances*. Issue 1. P. 17–24 (0,57 pr. sh.).

10. Z. Lobodina. Budgetary provision of health care: determinants of influence on human development. *The World of Finances*. 2013. Issue 1. P. 75–86 (0,94 pr. sh.).

11. Z. Lobodina. Budgetary provision of social sphere in the conditions of constructing of socially-oriented economy in Ukraine. *The World of Finances*. 2013. Issue 4. P. 69–79 (0,82 pr. sh.).

12. Z. Lobodina, G. Lopushnyak, S. Skibilyak. Formation of local budget revenues in Ukraine. *The World of Finances*. 2014. Issue 1. P. 131–142 (personal

contribution of the author: the problems of planning and execution of local budgets according to revenues have been revealed (0,3 pr. sh.).

13. Z. M. Lobodina, G.S. Lopushniak. Financial policy of investment and innovative development of health care. *Formation of market relations in Ukraine*. 2014. № 11 (162). P. 46–55 (personal contribution of the author: the role of budget investment in the innovative development of health care has been analyzed, 0,54 pr. sh.).

14. Z. Lobodina. Budgetary financing of social protection in Ukraine. *Herald of Ternopil National Economic University*. 2014. Issue 3. P. 7–19 (0,95 pr. sh.).

15. Z. Lobodina. Transformation of expenditures of local budgets in the context of budget decentralization. *The World of Finances*. 2015. Issue 1 (42). P. 69–82 (1,07 pr. sh.).

16. Z. Lobodina. The budget system of Ukraine: problems of functioning and perspectives for improvement. *Herald of Ternopil National Economic University*. 2015. Issue 3. P. 29–42 (1,13 pr. sh.).

17. Z. Lobodina, H. Lopushnyak, M. Lyvdar. Budgetary relations reform in Ukraine. *Periodical of Economic Reforms*. 2016. № 1 (21). P. 44–54 (personal contribution of the author: assessment of the process of reforming budget relations has been conducted (0,27 pr. sh.).

18. Z. Lobodina, T. Kizyma. Problems of improving the state budget policy in the context of fiscal decentralization. *The World of Finance*. 2016. Issue 4 (49). P. 7–19 (personal contribution of the author: the ways for improvement of budget policy have been substantiated (0,5 pr. sh.).

19. Z. M. Lobodina. Inter-budgetary transfers: the realities of providing and ways of improvement in the context of strengthening of the financial base of local self-government bodies. *Economics. Finances. Law*. 2016. № 7. P. 23–25 (0,38 pr. sh.).

20. Z. M. Lobodina, G. S. Lopushnyak, M.V. Lyvdar. Fiscal decentralization in Ukraine: declarations and practical implementation. *Economic Periodical-XXI*.

2016. № 161 (9–10). P. 79–84 (personal contribution of the author: the perspectives of development of fiscal decentralization have been substantiated (0,35 pr. sh.) (*Scopus*).

21. Z. M. Lobodina. Mechanism of budget funds spending in the context of social and economic development of the state. *Scientific Herald of International Humanitarian University*. Series: Economics and Management. 2017. Issue 25, part 2. P. 93–96 (0,6 pr. sh.).

22. Z. Lobodina, V. Demyanyshyn. Conceptual bases of the budget mechanism of social and economic development of the state. *Herald of Ternopil National Economic University*. 2017. Issue 1 (83). P. 77–88 (personal contribution of the author: the components of budget mechanism of social and economic development of the state have been investigated, 0,44 pr. sh.).

23. Z. Lobodina, V. Demyanyshyn. Organization and problems of conducting of budget control as an element of the budget mechanism of the state. *Formation of market economy in Ukraine: collection of scientific works*. Lviv : Ivan Franko Lviv National University, 2017. Issue 37, part 1. P. 129–140 (personal contribution of the author: the problems of conducting of budget control have been identified, 0,48 pr. sh.).

24. Z. M. Lobodina, A. Ya. Kizyma. The mechanism of formation of budget funds in the context of providing social and economic development of the state. *Economics. Finances. Law*. 2017. № 3/2. P. 25–31 (personal contribution of the author: methods, forms, tools, levers of the mechanism of formation of budgetary resources have been characterized (0,36 pr. sh.).

25. Z. M. Lobodina. Personal income tax as an instrument of influence on social and economic development of the state. *Scientific notes of «Ostroh Academy» National University*. The series «Economics». 2017. № 6 (34). P. 52–57 (0,6 pr. sh.).

26. Z.M. Lobodina. Principles of formation and functioning of the budget mechanism. *Economy. Finances. Law*. 2017. № 12. P. 4–9 (0,68 pr. sh.).

27. Z. Lobodina. Theoretical and methodological principles of the budget

mechanism. *Herald of Ternopil National Economic University*. 2018. Issue 1 (87). P. 45–55 (0,96 pr. sh.).

28. Z. Lobodina. Architectonics of the budget mechanism of social and economic development of the state. *The World of Finance*. 2018. Issue 1 (54). P. 45–57 (1,05 pr. sh.).

29. Z. M. Lobodina, R.M. Kornatskaya. Budget as an instrument for regulating social and economic development of the state. *Formation of market relations in Ukraine*. 2018. № 4 (203). P. 47–54 (personal contribution of the author: the essence has been investigated and the budget function as a tool of state regulation has been characterized (0,4 pr. sh.)).

30. Z. M. Lobodina. Budgetary regulation and perspectives for its improvement in the context of fiscal decentralization. *Economic space: collection of scientific works*. Dnipro: Pridniprovsk State Academy of Civil Engineering and Architecture, 2018. № 133. P. 130–143 (0,69 pr. sh.).

31. Z. M. Lobodina Technologies of budgeting: realities and perspectives of improvement. *Economics. Finances. Law*. 2018. № 6/4. P. 27–32 (0,74 pr. sh.).

32. Z. M. Lobodina, T. O. Kizyma, A.Ya. Kizyma. Optimization of budget expenditures on organization of state activity. *Financial and credit activity: the problems of theory and practice: collection of scientific works*. 2018. Issue 2 (25). P. 183–190 (personal contribution of the author: scientific and methodical approach to changing of the structure of using budget funds has been grounded (0,23 pr. sh.) (*Web of Science*)).

33. Z. M. Lobodina, N. O. Dovzhuk. Social policy of the state and the role of the budget in its implementation. *Problems and perspectives of development of the financial system of Ukraine: collection of scientific works. Part 1*. Ternopil: Vector, 2014. P. 199–204 (personal contribution of the author: the role of budget in the implementation of social policy has been investigated (0,17 pr. sh.)).

34. Z. M. Lobodina. Estimation of the impact of local budget expenditures on social and economic development of the territories and the problems of its implementation. *Methodological problems of financial theory and practice:*

collection of sciences works. Ternopil: TNEU, 2014. P. 70–75 (0,34 pr. sh.).

35. Z. Lobodina. Practice and problematics of implementation of expenditures of local budgets of Ternopil region on social sphere and social protection of the population. *Problems of economy of Ternopil region and other territories of Ukraine: collection of works / Ternopil branch of the T. Shevchenko Scientific Society, TNEU / responsible for edition M. Andreychyn, editors of the volume O. Homotyuk, V. Deriy. Ternopil : Economic Thought TNEU. 2015. Volume 10. P. 126–142 (0,79 pr. sh.).*

Published works of approbatory character:

36. Z. Lobodina. Ways of improving the planning of expenditures on health protection from local budgets. *Economic and social Development of Ukraine in the XXI Century: National Identity and Trends in Globalization* : collection of theses of the Sixth International Scientific and Practical Conference of Young Scientists (Ternopil, February 26–27, 2009). Ternopil : Economic Thought, 2009. Part 2. P. 125–127 (0,12 pr. sh.).

37. Z. M. Lobodina. Problems of budget financing of health care institutions. *Methodological problems of financial theory and practice in the conditions of economic instability* : materials of scientific conference of professorial teaching staff (Ternopil, April 14, 2010). Ternopil, 2010. P. 97–103 (0,32 pr. sh.).

38. Z. Lobodina. Some problems of legal regulation of fiscal policy of local self-government bodies. *Development of Ukraine in the 21st century: economic, social, ecological, humanitarian and legal issues* : collection of works of the 8th International Scientific and Practical Internet-Conference (Ternopil, November 5, 2010). Ternopil, 2010. P. 101–104 (0,21 pr. sh.).

39. Z. Lobodina. Problems of financing of social expenditures of local budgets in Ukraine. *Economic and Social Development of Ukraine in the 21st century: National Identity and Trends in Globalization* : collection of theses of the 8th International Scientific Conference of Young Scientists (Ternopil, February 24–25, 2011). Ternopil : Economic Thought, 2011. Part 2. P. 118–120 (0,1 pr. sh.).

40. Z. Lobodina. Realization of delegated authorities of local self-government bodies: problems of financial provision. *Economic and social development of Ukraine in the 21st century: National Identity and Trends in Globalization* : collection of works of the 9th International Scientific Conference of Young Scientists (Ternopil, February 23–24, 2012). Ternopil : Economic Thought TNEU, 2012. Part 2. P. 103–104 (0,13 pr. sh.).

41. Z. M. Lobodina Problems of using budget funds in the field of education. *Methodological problems of financial theory and practice in the context of system reforms* : materials of the University scientific conference of the teaching staff (Ternopil, April 11, 2012). Ternopil : «Vector» Publishing Center, 2012. Part 1. P. 72–77 (0,28 pr. sh.).

42. Z. Lobodina. Problems of financial provision of social sphere in Ukraine. *Economic and social development of Ukraine in the 21st century: National Identity and Trends in Globalization* : collection of theses of the 10th Jubilee International Scientific and Practical Conference of Young Scientists (Ternopil, February 21–23, 2013). Ternopil : TNEU, 2013. Part 2. P. 99–101 (0,11 pr. sh.).

43. Z. M. Lobodina. The role of intergovernmental transfers in the formation of revenues of local budgets of Ukraine. *Methodological problems of financial theory and practice in the conditions of conducting of system reforms* : materials of the University scientific conference of the teaching staff (Ternopil, April 10, 2013). Ternopil : Vector, 2013. P. 66–70 (0,22 pr. sh.).

44. Z. Lobodina. The necessity of strengthening interaction of the bodies of government and business entities in the context of increasing tax potential of administrative territories. *The government and business: actual issues of partnership*: collection of materials of reports of scientific and practical conference with international participation (Foros, October 17–18, 2013). Ternopil : TNEU, 2013. P. 197–200 (0,16 pr. sh.).

45. Z. M. Lobodina. Problems of implementation of the policy in the field of budget expenditures. *Economic and social development of Ukraine in the 21st*

century: national vision and challenges of globalization : collection of theses of the reports of the 11th International Scientific and Practical Conference of Young Scientists (Ternopil, February 13–14, 2014). Ternopil : TNEU. Part 2. P. 83–85 (0,13 pr. sh.).

46. Z. Lobodina. Problems and ways of improvement of planning of local budget expenditures in the context of implementation of the budget reform. *Economic and social development of Ukraine in the 21st Century: national vision and challenges of globalization* : collection of theses of the 12th International Scientific Conference of Young Scientists (Ternopil, March 26–27, 2015). Ternopil : Aston, 2015. P. 170–171 (0,13 pr. sh.).

47. Z. M. Lobodina. Monitoring of implementation of budget expenditures for social sphere. *Management of finances of the state, region, enterprise and household: views of scientists and practitioners* : collection of theses of the 1st Internet-conference of the teaching staff of the Department of Finance of TNEU (Ternopil, April 14, 2015). Ternopil : Vector, 2015. P. 63–67 (0,19 pr. sh.).

48. Z. Lobodina. Transformation of local budget revenues in the context of administrative and territorial reform. *Development of regions and communities in conditions of administrative and territorial reform: perspectives and threats* : collection of materials of reports of the International Scientific conference (Ternopil-Vishnevets, October 20–21, 2015). Ternopil : TNEU, 2015. P. 213–217 (0,19 pr. sh.).

49. Z. Lobodina. Planning of budget expenditures on health protection under the conditions of reform of interbudget relations. *The 1st scientific readings in memory of S. I. Yuriy*: collection of scientific works (Ternopil, November 26, 2015). Ternopil : TNEU, 2015. P. 110–115 (0,3 pr. sh.).

50. Z. M. Lobodina. Problems and perspectives of reformation of the budget system in Ukraine. *Management of finances of the state, region, enterprise and household: views of scientists and practitioners* : collection of theses of the Second All-Ukrainian Scientific Internet-Conference (Ternopil, April 11, 2016). Ternopil : Vector, 2016. P. 64–69 (0,28 pr. sh.).

51. Z. Lobodina. Budgetary provision of vocational education: the realities and ways of improvement. *Prospects for the development of education and science* : collection of scientific articles. Academic Publishing House of the Agricultural University of Plovdiv, Bulgaria, 2016. P. 219–222 (0,28 pr. sh.).

52. Z. M. Lobodina. Problems of introduction of program and target method of management of budget funds at the local level. *The 2nd scientific readings in memory of S.I. Yuriy* : collection of scientific works (Ternopil, November 28, 2016). Ternopil : TNEU, 2016. P. 68–71 (0,18 pr. sh.).

53. Z. M. Lobodina. Taxes as an instrument of influence on social and economic development. *Management of finances of the state, region, enterprise and household: views of scientists and practitioners* : collection of theses of the 3rd All-Ukrainian Scientific Internet-Conference (Ternopil, April 10, 2017). Ternopil, 2017. P. 123–127 (0,24 pr. sh.).

54. Z. M. Lobodina. The role of the budget in financing social protection of the population. *Innovations of partnership of interaction of education, economics and social protection in the conditions of inclusion and pragmatic rehabilitation of the society* : materials of international scientific conference (Kamyanets-Podilsky, April 24–25, 2017). Kamyanets-Podilsky : «Axioma», 2017. Issue 2. P. 52–54 (0,14 pr. sh.).

55. Z. M. Lobodina. Expenditures of budget funds as an instrument of influence on social and economic development. *The 3rd All-Ukrainian Scientific Readings in Memory of S.I. Yuriy* : collection of scientific works (Ternopil, November 28, 2017). Ternopil : TNEU, 2017. P. 62–66 (0,22 pr. sh.).

56. Z. M. Lobodina, T.V. Dubinska. Budget mechanism in the system of state regulation of social and economic development. *Financial provision of activity of business entities* : collection of theses of the 6th All-Ukrainian scientific and practical conference (Kremenchuk, March 05–06, 2018). Kremenchuk, 2018. P. 61–63 (personal contribution of the author: the correlation of the budget mechanism with the mechanisms of realization of the state policy has been grounded, 0,1 pr. sh.).

57. Z. M. Lobodina, I. M. Blinder. Priorities of the use of local budgets in the conditions of building a socially oriented economy. *Innovations of partner's interaction of education, economics and social protection in the conditions of inclusion and pragmatic rehabilitation of the society*: materials of the 2nd international scientific conference (Kamyanets-Podilsky, April 26–27, 2018). Kamyanets-Podilsky, 2018. P. 93–95 (personal contribution of the author: ranking of the priorities of spending of funds of local budgets of Ukraine has been carried out, 0,1 pr. sh.).

58. Z. M. Lobodina, I. I. Fricas. Fiscal significance and efficiency of the value added tax. *Actual problems of modeling and management of social and economic systems in the conditions of globalization*: materials of international scientific and practical conference (Drohobych, May 11, 2018) Drohobych: Editorial and publishing department of Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University, 2018. P. 213–216 (personal contribution of the author: evaluation of the fiscal efficiency of VAT has been carried out, 0,1 pr. sh.).

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ БЮДЖЕТНОГО МЕХАНІЗМУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ	20
1.1. Бюджет та його вплив на соціально-економічний розвиток держави	20
1.2. Теоретична концептуалізація формування і функціонування бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави	43
1.3. Характеристика складових бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави в контексті забезпечення його архітектоніки	60
Висновки до розділу 1	81
РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ БЮДЖЕТНОГО МЕХАНІЗМУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ	85
2.1. Методологічний інструментарій пізнання сутності бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави	85
2.2. Діалектичний, системний та інституціональний підходи до дослідження бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави	102
2.3. Принципи формування і функціонування бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави	127
Висновки до розділу 2	144
РОЗДІЛ 3. ПРАКТИКА І ПРОБЛЕМАТИКА ФУНКЦІОНУВАННЯ МЕХАНІЗМУ ФОРМУВАННЯ БЮДЖЕТНИХ РЕСУРСІВ	147
3.1. Аналіз та проблеми формування бюджетних ресурсів	147
3.2. Оцінювання фіскальної та регулюючої ролі податків як фінансового інструменту	182

3.3. Боргові інструменти як джерело фінансування витрат держави	207
Висновки до розділу 3	225
РОЗДІЛ 4. АНАЛІТИЧНЕ ОЦІНЮВАННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ МЕХАНІЗМУ ВИКОРИСТАННЯ БЮДЖЕТНИХ РЕСУРСІВ	229
4.1. Основні пріоритети та структурні дисбаланси витрат бюджетних ресурсів як інструменту впливу на соціально-економічний розвиток	229
4.2. Бюджетне забезпечення реалізації функцій держави та оптимізація витрат бюджетних ресурсів на організацію її діяльності	255
4.3. Міжбюджетні трансферти у забезпеченні фінансового вирівнювання соціально-економічного розвитку територій	284
Висновки до розділу 4	308
РОЗДІЛ 5. НАПРЯМИ МОДЕРНІЗАЦІЇ БЮДЖЕТНОГО МЕХАНІЗМУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ	314
5.1. Науково-методичні підходи до застосування новітніх технологій бюджетування в управлінні бюджетними ресурсами	314
5.2. Організаційно-методичні засади вдосконалення бюджетного регулювання в контексті бюджетної децентралізації	342
5.3. Перспективи розвитку бюджетного контролю в умовах соціально-економічних трансформацій	360
Висновки до розділу 5	387
ВИСНОВКИ	392
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	399
ДОДАТКИ	446

ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ

- БКУ – Бюджетний кодекс України
- ГОБ – гендерно орієнтоване бюджетування
- ВВП – валовий внутрішній продукт
- ВНД – валовий національний дохід
- ВРП – валовий регіональний продукт
- ДФСУ – Державна фіскальна служба України
- ЄКР – єдиний казначейський рахунок
- ЄС – Європейський Союз
- ІДІ – Індекс інклюзивного розвитку (Inclusive Development Index)
- МВФ – Міжнародний валютний фонд (International Monetary Fund)
- НБУ – Національний банк України
- ОВДП – облігації внутрішньої державної позики
- ОЗДП – облігації зовнішньої державної позики
- ОЕСР – Організація економічного співробітництва та розвитку (Organisation for Economic Cooperation and Development)
- ООН – Організація об'єднаних націй
- ОТГ – об'єднана територіальна громада (об'єднані територіальні громади)
- ПДФО – податок на доходи фізичних осіб
- ПДВ – податок на додану вартість
- ПЦМ – програмно-цільовий метод
- СБ – Світовий банк (World Bank)
- ЦМПІЗ – Центр міжнародної політики інклюзивного зростання (International Policy Centre for Inclusive Growth)
- ЦСР – Цілі сталого розвитку

ВСТУП

Актуальність теми. Виклики національній безпеці, спричинені зовнішніми загрозами і внутрішніми структурними трансформаціями, зумовлюють необхідність перегляду стратегічних пріоритетів соціально-економічного розвитку з метою забезпечення сталого інклюзивного зростання Української держави, визначення на їхній основі основних напрямів бюджетної політики та впровадження інноваційних технологій управління бюджетними ресурсами. Вирішення окреслених завдань значною мірою залежить від обґрунтованості й гармонізації обраних для реалізації бюджетної політики методів, форм, інструментів і важелів бюджетного механізму як засобу безпосереднього впливу органів державної влади та місцевого самоврядування на соціально-економічні процеси.

Сучасний стан соціально-економічного розвитку України характеризується посиленням деструктивних процесів, спричинених економічною кризою, військовою агресією на сході держави, рудиментами командно-адміністративної системи, антагонізмом безмежного зростання суспільних потреб і обмеженістю ресурсів, значним рівнем тінізації економіки, неефективним державним управлінням. Навіть незважаючи на те, що наша держава визнана країною з ринковою економікою, стверджувати про завершення ринкових перетворень та успішне досягнення результатів не доводиться.

Формування і функціонування бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави супроводжуються низкою теоретико-методологічних та організаційно-правових проблем трансформаційного періоду, які негативно впливають на темпи економічного зростання й рівень суспільного добробуту. Невідповідність вимогам часу і неузгодженість окремих методів, форм, інструментів та важелів бюджетного механізму поглиблюють бюджетні дисбаланси й ускладнюють реалізацію бюджетної

політики, виявами низької ефективності якої є суттєве зменшення реальних доходів фізичних осіб, невідповідність величини соціальних стандартів та гарантій реаліям українського сьогодення, зниження якості й доступності суспільних послуг, ухилення платників від сплати податків і зборів, дефіцит та невисока результативність витрачання бюджетних ресурсів, перманентне збільшення державного боргу, незначні обсяги бюджетного інвестування, погіршення бюджетної дисципліни учасниками бюджетного процесу й ін.

Отже, вирішення окреслених проблем потребує більш детального теоретико-методологічного обґрунтування бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави і зумовлює необхідність переосмислення існуючих та розробки нових концептуальних підходів до модернізації цього механізму.

Теоретико-методологічне підґрунтя функціонування державних фінансів, ключові тенденції й рушійні сили їхніх змін визначено у працях Ш. Бланкарта, Дж. Б'юкенена, А. Вагнера, Т. Веблена, Дж. Кейнса, А. Маршалла, Р. Масгрейва, Ф. Нейманна, Ф. Нітті, Д. Норта, І. Озерова, В. Парето, А. Пігу, А. Сміта, Дж. Стігліца, І. Фішера, М. Фрідмана, Д. Хаймана, І. Янжула та ін. Проблематика впливу бюджету на соціально-економічний розвиток і питання управління бюджетними ресурсами висвітлені в роботах В. Андрущенка, Т. Богдан, Т. Боголіб, О. Василика, Г. Возняк, О. Десятнюк, В. Зимовця, Г. Копітца, А. Крисоватого, Л. Лисяк, І. Луніної, С. Михайленко, Ц. Огня, Т. Паєнтко, О. Романенко, Н. Савчук, Л. Сідельникової, Л. Тарангул, О. Тулай, В. Тропіної, А. Шаха та ін.

Значний внесок у дослідження теоретико-прикладних засад функціонування економічного й бюджетного механізмів зробили зарубіжні й вітчизняні науковці, серед яких: Л. Алексеєнко, І. Алексеєв, С. Барулін, В. Бодров, М. Гаретовський, В. Дем'янинин, О. Дзюблюк, Т. Желюк, І. Запатріна, І. Івасів, І. Іващук, М. Карлін, О. Кириленко, Т. Кізима, О. Кнейслер, Т. Ковальова, В. Козюк, М. Крупка, А. Кузнецова, А. Кульман, Г. Лопушняк, Б. Луців, І. Лютий, П. Нікіфоров, В. Опарін, К. Павлюк,

Ю. Пасічник, Ш. Ріст, О. Рожко, А. Соколовська, О. Сохацька, І. Ткачук, В. Толуб'як, В. Федосов, І. Чугунов, А. Шеклі, І. Школьник, С. Юрій та ін.

Проблеми дослідження сутності інклюзивного сталого розвитку, переваг і шляхів його забезпечення за допомогою інструментарію бюджетного механізму активно дискутуються у науковій літературі, зокрема у працях Д. Аджемоглу, А. Базилюк, З. Бедоса, І. Бобух, С. Голандера, Т. Затонацької, Л. Ємельяненко, Е. Лібанової, Дж. Острі, Дж. Подеста, Е. Райнера, Д. Робінсона, Б. Солоу, М. Спенса та ін.

Водночас, визнаючи фундаментальну цінність доробку зазначених учених та їхній вагомий внесок у розвиток економічної науки, важливо констатувати, що в умовах трансформації бюджетних відносин і орієнтації системи державних фінансів на забезпечення економічного зростання та покращення суспільного добробуту на основі концепцій інклюзивного сталого зростання і бюджетної децентралізації наукові підходи до формування та функціонування бюджетного механізму в сучасних вітчизняних реаліях потребують перегляду й уточнення. Відтак необхідність вирішення окреслених проблем зумовила вибір теми дослідження і підтверджує її незаперечну актуальність.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційну роботу виконано відповідно до планів науково-дослідних робіт кафедри фінансів ім. С. І. Юрія Тернопільського національного економічного університету за темами: «Фінансова політика інвестиційно-інноваційного розвитку України в умовах глобальних структурних зрушень» (державний реєстраційний номер 0112U000077), «Формування фінансового механізму сталого розвитку України» (державний реєстраційний номер 0110U008613), «Формування та реалізація фінансової політики сталого розвитку України» (державний реєстраційний номер 0116U002629), «Удосконалення управління фінансами територіальних громад в умовах бюджетної децентралізації» (державний реєстраційний номер 0118U003168), в межах яких розроблено теоретико-методологічні положення та окреслено практичні рекомендації

щодо модернізації бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави в сучасних умовах.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є обґрунтування теоретико-методологічних домінант формування і функціонування бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави та розроблення науково-практичних рекомендацій щодо векторів модернізації зазначеного механізму в умовах соціально-економічних трансформацій.

Досягнення визначеної мети зумовило необхідність вирішення таких завдань:

- розкрити економічну сутність та уточнити іманентні функції бюджету для визначення його впливу на соціально-економічні процеси й окреслення тенденцій сучасних трансформацій у сфері управління бюджетними ресурсами;

- узагальнити концептуальні засади формування і функціонування бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави для з'ясування його сутності та визначення функціонального призначення;

- ідентифікувати й охарактеризувати складові бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави для забезпечення його архітектоніки;

- розвинути методологічні засади формування і функціонування бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави для виявлення закономірностей та суперечностей функціонування зазначеного механізму;

- обґрунтувати принципи формування та функціонування бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави для забезпечення його дієвості й покращення результативності впливу на розподільні процеси;

- проаналізувати реалії формування та зміни у структурі бюджетних ресурсів для пошуку резервів їхнього зростання;

- провести моніторинг податкових надходжень до державного і

місцевих бюджетів для виявлення можливостей посилення фіскальної та регулюючої ролі податків;

– оцінити практику здійснення державних запозичень у контексті мінімізації загроз борговій безпеці держави;

– визначити пріоритети та структурні дисбаланси витрат державного і місцевих бюджетів для підвищення ефективності використання бюджетних ресурсів у контексті бюджетної децентралізації;

– здійснити структурно-функціональний аналіз міжбюджетних трансфертів для виявлення їхньої ролі у здійсненні фінансового вирівнювання соціально-економічного розвитку територій;

– розробити науково-методичні підходи до застосування новітніх технологій бюджетування для підвищення ефективності управління бюджетними ресурсами в контексті забезпечення інклюзивного сталого розвитку держави;

– сформулювати пропозиції щодо вдосконалення бюджетного регулювання для покращення бюджетного забезпечення реалізації повноважень органів місцевого самоврядування;

– окреслити шляхи посилення дієвості бюджетного контролю для попередження і мінімізації бюджетних правопорушень.

Об’єктом дослідження є бюджетний механізм держави.

Предмет дослідження – теоретико-методологічні та прикладні засади формування і функціонування бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави.

Методологія та методи дослідження. Методологія дослідження базується на діалектичному, системному й інституціональному підходах, відповідно до яких бюджетний механізм соціально-економічного розвитку держави розглядається у нерозривному зв’язку та причинно-наслідковій зумовленості.

У процесі дослідження використано загальнонаукові та спеціальні наукові методи. Тракткування основних категорій і понять базується на

використанні методів аналізу та синтезу, індукції й дедукції, абстрагування, аналогії, теоретичного узагальнення і моделювання. У процесі дослідження сучасних реалій та проведення аналітичного оцінювання практики формування і використання бюджетних ресурсів використано такі методи емпіричних досліджень: спостереження, вимірювання, порівняння, емпіричний опис, математичні й статистичні методи. Науковий аналіз проблем організації функціонування бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави та взаємодії його елементів здійснено із застосуванням методів формалізації, аксіоматичного, сходження від абстрактного до конкретного і від конкретного до абстрактного. У дисертації широко використано системно-функціональний, функціонально-структурний, комплексний, компаративний та графічний методи, за допомогою яких пояснено більшість бюджетних явищ і процесів. Застосування теоретико-множинного підходу та методів інтервального аналізу даних дало змогу розробити науково-методичний підхід до вдосконалення прогнозування доходів бюджету в сучасних умовах.

Інформаційною базою дослідження є Конституція України, закони й інші правові акти України, звітні і статистичні дані Міністерства фінансів України, Державної казначейської служби України, Державної фіскальної служби України, Державної аудиторської служби України, Рахункової палати України, Державної служби статистики України, наукові розробки і звіти науково-дослідних організацій, аналітичні огляди і рекомендації експертів міжнародних організацій (Міжнародного валютного фонду, ОЕСР), наукові праці вітчизняних і зарубіжних вчених з проблематики державних фінансів, управління бюджетними ресурсами та інклюзивного сталого розвитку держави.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у системному вирішенні важливої наукової проблеми – обґрунтування теоретико-методологічних засад і вироблення пропозицій науково-практичного характеру щодо модернізації бюджетного механізму соціально-економічного

розвитку держави шляхом гармонізації всіх його складових з метою прискорення темпів економічного зростання і покращення суспільного добробуту. Основні положення дисертації, які мають наукову новизну і виносяться на захист, полягають у такому:

вперше:

– розроблено методологію дослідження бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави, яка базується на фінансовій теорії та філософському пізнанні бюджетних відносин, враховує поглиблення протиріч між економічними інтересами держави, юридичних і фізичних осіб, передбачає розгляд зазначеного механізму крізь призму законів та категорій діалектики з використанням методологічного інструментарію теорій інституціоналізму і систем. Практичне застосування запропонованого підходу дало змогу виявити закономірності і суперечності функціонування бюджетного механізму та окреслити напрями його модернізації в контексті забезпечення інклюзивного сталого розвитку держави;

– сформовано комплексний теоретико-методологічний підхід до розкриття сутності бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави з урахуванням різних аспектів цього багатогранного поняття, зокрема як: системи – сукупності згрупованих у підсистеми фінансових методів, форм, інструментів, важелів, у результаті впливу яких на розподільні відносини, пов'язані з формуванням і використанням бюджетних ресурсів, відбуваються кількісні й якісні зміни соціально-економічних явищ і процесів як рушійної сили соціально-економічного розвитку та забезпечується реалізація засад бюджетної політики, спрямованої на вирішення проблем, які при цьому виникають; інституції – комплексу формальних (встановлених правовими актами з іманентним примусовим характером виконання) і неформальних (визначених культурою, ментальністю, звичаями) правил, що використовуються для регулювання бюджетних відносин. Це дало змогу розвинути інструментарій фінансової науки через ідентифікацію зазначеного механізму як засобу безпосереднього

впливу органів державної влади і місцевого самоврядування на розподіл і перерозподіл ВВП та визначення його елементів;

– запропоновано трактування поняття «інклюзивно орієнтоване бюджетування» як технології управління бюджетними ресурсами, яка відображає спосіб впливу методів, форм, інструментів, важелів бюджетного механізму на розподільні відносини, полягає у забезпеченні відповідності результатів формування і використання бюджетних ресурсів пріоритетам соціально-економічного розвитку держави, ґрунтується на рівних можливостях доступу населення до суспільних послуг, активній участі всіх зацікавлених сторін у бюджетних процедурах та гармонізації інтересів держави і громадян. У наведеній дефініції детерміновано принципи інклюзивного розвитку держави, результативності витрачання бюджетних ресурсів та транспарентності процедур управління бюджетними ресурсами;

удосконалено:

– визначення поняття «бюджетні ресурси» як матеріалізованих у вхідних і вихідних грошових потоках фінансових ресурсів органів державної влади та місцевого самоврядування, мобілізованих з метою бюджетного забезпечення реалізації їхніх функцій до державного й місцевих бюджетів із внутрішніх і зовнішніх джерел у результаті впливу бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави на розподільні процеси. Такий підхід, на відміну від існуючих, робить акцент на джерелах формування, призначенні та формі існування бюджетних ресурсів і дає змогу окреслити орієнтири інституційних змін у сфері управління бюджетними ресурсами та структурувати бюджетний механізм соціально-економічного розвитку держави залежно від напрямків руху таких ресурсів;

– концептуальні засади управління бюджетними ресурсами через запровадження технології інклюзивно орієнтованого бюджетування, яка, на відміну від існуючих, базується на елементах програмно-цільового, партиципаторного та гендерно орієнтованого бюджетування, з визначенням її ознак, складових та основних етапів інтеграції інклюзивних аспектів у

бюджетний процес. Це дало змогу підтвердити гіпотезу про доцільність практичного застосування інструментарію бюджетного механізму для досягнення цілей інклюзивного сталого розвитку держави у процесі окреслення напрямів бюджетної політики і шляхів її реалізації;

– науково-методичні підходи до прогнозування бюджетних ресурсів, що, на відміну від існуючих, ґрунтуються на використанні розробленої інтервальної моделі динаміки доходів бюджету держави, яка з гарантованою точністю дає змогу визначити очікувану динаміку доходів бюджету з урахуванням впливу таких факторів як ВВП, доходи населення, фінансові результати підприємств до оподаткування, та може бути застосована під час формування бюджетів;

– науково-методичні засади бюджетного регулювання, які базуються на поетапному застосуванні інструментів такого регулювання, що дає змогу забезпечити відповідність між одержаними від органів державної влади бюджетними ресурсами на реалізацію делегованих повноважень і потребою у них та оцінити результативність бюджетного регулювання на основі визначення рівня забезпеченості бюджетними ресурсами делегованих державою повноважень до органів місцевого самоврядування. Запропонований підхід, на відміну від існуючих, сприятиме вдосконаленню бюджетного забезпечення реалізації повноважень органів місцевого самоврядування;

– науково-організаційні підходи до оптимізації використання бюджетних ресурсів щодо: врахування у процесі визначення пріоритетів бюджетної політики у короткостроковому періоді в умовах обмеженості бюджетних ресурсів неможливості одночасного стимулювання бюджетного інвестування інновацій та посилення соціальної спрямованості видатків державного і місцевих бюджетів; здійснення видатків бюджету держави на реалізацію її соціальної функції в обсязі, який не перевищує його доходів, а за необхідності застосування дефіцитного фінансування – спрямування залучених бюджетних ресурсів на реалізацію економічної функції; зміни

структури витрачання бюджетних ресурсів у бік збільшення частки витрат на інвестиційну й операційну діяльність держави з одночасним її зменшенням на фінансову; підвищення ефективності використання акумульованих бюджетних ресурсів. Такий підхід дає змогу державі покращити результативність виконання функцій і забезпечувати розвиток національної економіки, доступне та якісне надання суспільних послуг населенню;

– теоретико-методичний підхід до планування видатків бюджету держави на соціальний захист, який передбачає зміну порядку призначення державної допомоги при народженні дитини і базується на врахуванні величини фактичного прожиткового мінімуму для дітей віком до 6 років та для працездатних осіб; кількості дітей віком до 3 років у одного одержувача державної допомоги при народженні дитини; кількості одержувачів зазначеної допомоги. Такий підхід, на відміну від існуючих, дасть змогу підвищити доходи сімей із новонародженими дітьми, забезпечити реалізацію гарантованих Конституцією України соціальних прав громадян та покращити результативність здійснення соціальних видатків бюджетів;

набули подальшого розвитку:

– концептуальні підходи до виявлення й обґрунтування алокаційного, регулюючого і превентивного ефектів від реалізації розподільної та контрольної функцій бюджету як економічної категорії. Це дало змогу розвинути теоретико-методологічну базу дослідження й обґрунтувати призначення бюджету з метою визначення його впливу на соціально-економічні процеси;

– наукові підходи до ідентифікації принципів, на яких ґрунтується дія бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави. Серед них виокремлено: принципи формування такого механізму (відповідності, узгодженості, системності та комплексності, законності, мінімізації ризиків), принципи його функціонування (загальні – дієвості, обґрунтованості, перманентності, збалансованості, транспарентності, безумовності; спеціальні – еквівалентності, бюджетної достатності, плановості, адресності й цільового

використання бюджетних ресурсів, ефективності витрачання бюджетних ресурсів і об'єктивного оцінювання ефективності). Це дало змогу сформуванню інструментарій бюджетного механізму соціально-економічного розвитку з урахуванням основних напрямів бюджетної політики на визначений період відповідно до пріоритетів соціально-економічного розвитку держави;

– науково-методичний підхід до вдосконалення справляння податку на доходи фізичних осіб у частині застосування розробленої прогресивної шкали податкових ставок, який передбачає диференціацію платників податку залежно від величини оподатковуваних доходів із встановленням різних ставок податку на доходи фізичних осіб для кожної групи платників. Запропонований підхід до оподаткування доходів населення спрямований на підвищення платоспроможності фізичних осіб, соціальної справедливості та фінансової достатності й сприятиме гармонізації інтересів держави і платників податку.

Практичне значення одержаних результатів. Практична цінність результатів дисертації полягає в тому, що розроблені у ній теоретичні положення та методологічні підходи до вдосконалення функціонування бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави можуть бути використані органами державної влади та місцевого самоврядування у процесі управління бюджетними ресурсами. Отримані результати апробовані й доведені до рівня конкретних методичних і практичних рекомендацій. Зокрема, пропозиції щодо вдосконалення методів бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави взято до впровадження у законотворчу діяльність Комітету Верховної Ради України з питань бюджету (довідка № 04-13/14-1404 (148311) від 11.07.2018 р.); рекомендації щодо удосконалення порядку планування та використання міжбюджетних трансфертів органами місцевого самоврядування знайшли практичне застосування в діяльності Міністерства фінансів України (довідка № 05110-16/292 від 29.05.2017 р.); пропозиції щодо впровадження

принципів гендерно орієнтованого бюджетування у бюджетний процес на місцевому рівні використовуються в діяльності Міністерства соціальної політики України (довідка № 11/0/216-18 від 05.07.2018 р.); рекомендації щодо підвищення ефективності бюджетного контролю використовуються у практичній діяльності територіального управління Рахункової палати України по Львівській, Волинській, Рівненській, Тернопільській, Івано-Франківській та Закарпатській областях (довідка № 22-19/229 від 29.05.2018 р.); пропозиції щодо удосконалення порядку розподілу доходів між ланками бюджетної системи, горизонтального вирівнювання дохідної спроможності обласних бюджетів, порядку надання субвенцій місцевим бюджетам застосовуються в діяльності департаменту фінансів Тернопільської обласної державної адміністрації (довідка № 5-01/38-637 від 30.06.2016 р.); рекомендації щодо налагодження оперативного управління бюджетним процесом через систему дистанційного обслуговування клієнтів, які дають змогу удосконалити розрахунково-касове обслуговування розпорядників бюджетних коштів, використані в діяльності Головного управління Державної казначейської служби України у Тернопільській області (довідка № 3-08/209-2632 від 06.07.2017 р.); пропозиції щодо зменшення втрат доходів місцевих бюджетів, зумовлених необхідністю відшкодування витрат фізичних осіб, включених до податкової знижки з податку на доходи фізичних осіб, знайшли практичне застосування в діяльності департаменту фінансів Чернівецької обласної державної адміністрації (довідка № 09-12/543 від 01.09.2017 р.). Результати дисертаційної роботи використані у навчальному процесі Тернопільського національного економічного університету під час викладання дисциплін «Бюджетна система», «Бюджетний менеджмент», «Програмно-цільовий метод бюджетування», «Бюджетна політика та бюджетне планування», «Системи забезпечення та технології бюджетного процесу», «Державні фінанси в умовах демократії», при проведенні тренінгу з фаху, у процесі підготовки підручників і навчальних посібників (довідка № 126-31/1284 від

12.07.2018 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є одноосібно виконаною науковою роботою, в якій викладено авторський підхід до формування теоретичних, методологічних і прикладних аспектів функціонування бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, в роботі використано лише ті ідеї і положення, які є результатом власних розробок здобувача. Теоретичні узагальнення, висновки та пропозиції, які виносяться на захист, отримані автором самостійно.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні узагальнення, наукові розробки й аналітичні результати дослідження доповідалися на міжнародних науково-практичних конференціях: «Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна ідентичність та тенденції глобалізації» (м. Тернопіль, 2009 р.), «Розвиток України в XXI столітті: економічні, соціальні, екологічні, гуманітарні та правові проблеми» (м. Тернопіль, 2010 р.), «Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна ідентичність та тенденції глобалізації» (м. Тернопіль, 2011 р.), «Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна ідентичність та тенденції глобалізації» (м. Тернопіль, 2012 р.), «Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна ідентичність та тенденції глобалізації» (м. Тернопіль, 2013 р.), «Влада і бізнес: актуальні проблеми партнерства» (м. Форос, 2013 р.), «Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна візія та виклики глобалізації» (м. Тернопіль, 2014 р.), «Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна візія та виклики глобалізації» (м. Тернопіль, 2015 р.), «Розвиток регіонів та громад в умовах адміністративно-територіальної реформи: перспективи та загрози» (м. Тернопіль-Вишнівець, 2015 р.), «Перспективи розвитку освіти і науки» («Prospects for development of education and science») (м. Пловдив, 2016 р.), «Інновації партнерської взаємодії освіти, економіки та соціального захисту в

умовах інклюзії та прагматичної реабілітації соціуму» (м. Кам'янець-Подільський, 2017 р.), «Інновації партнерської взаємодії освіти, економіки та соціального захисту в умовах інклюзії та прагматичної реабілітації соціуму» (м. Кам'янець-Подільський, 2018 р.), «Актуальні проблеми моделювання та управління соціально-економічними системами в умовах глобалізації» (м. Дрогобич, 2018 р.); на всеукраїнських науково-практичних конференціях та семінарах: «Управління фінансами держави, регіону, підприємства та домогосподарства: погляди науковців і практиків» (м. Тернопіль, 2016 р.), «Управління фінансами держави, регіону, підприємства та домогосподарства: погляди науковців і практиків» (м. Тернопіль, 2017 р.), «Треті Всеукраїнські наукові читання пам'яті С. І. Юрія» (м. Тернопіль, 2017 р.), «Фінансове забезпечення діяльності суб'єктів господарювання» (м. Кременчук, 2018 р.); на наукових конференціях та семінарах: «Методологічні проблеми фінансової теорії та практики в умовах економічної нестабільності» (м. Тернопіль, 2010 р.), «Методологічні проблеми фінансової теорії та практики в умовах проведення системних реформ» (м. Тернопіль, 2012 р.), «Методологічні проблеми фінансової теорії та практики в умовах проведення системних реформ» (м. Тернопіль, 2013 р.), «Управління фінансами держави, регіону, підприємства та домогосподарства: погляди науковців і практиків» (м. Тернопіль, 2015 р.), «Перші наукові читання пам'яті С. І. Юрія» (м. Тернопіль, 2015 р.), «Другі наукові читання пам'яті С. І. Юрія» (м. Тернопіль, 2016 р.).

Публікації. За результатами дисертаційної роботи опубліковано 58 наукових праць, у т. ч.: одноосібна монографія; 3 підрозділи у колективних монографіях; 31 наукова стаття, з яких 28 статей надруковано у наукових фахових виданнях України (у т. ч. 12 статей – у виданнях, що внесено до реєстру міжнародних наукометричних баз (2 – у «Web of Science», «Scopus»)), 3 статті – в інших виданнях; 23 праці апробаційного характеру. Загальний обсяг опублікованих наукових праць становить 49,73 д. а., з них автору належить 43,75 д. а.

Структура й обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел (493 найменування на 47 сторінках) та 21 додатка (на 87 сторінках) і містить 32 таблиці та 66 рисунків. Основний текст розміщений на 398 сторінках. Повний обсяг роботи становить 533 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ БЮДЖЕТНОГО МЕХАНІЗМУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ

1.1. Бюджет та його вплив на соціально-економічний розвиток держави

Ключовою ціллю трансформаційних процесів, які відбуваються в Україні, є забезпечення макроекономічної рівноваги та поступального соціально-економічного розвитку.

Провідна роль у регулюванні розподільних відносин, пов'язаних із формуванням та використанням бюджетних ресурсів, у результаті якого відбуваються кількісні й якісні зміни соціально-економічних явищ і процесів відведена бюджетному механізму, з'ясування впливу якого, на наш погляд, неможливе без дослідження концептуальних засад соціально-економічного розвитку держави, економічної сутності, призначення, іманентних функцій бюджету як інструменту державного регулювання.

Соціально-економічний розвиток – це складний і багатовимірний процес, який залежить від багатьох факторів. Саме поняття «розвиток» трактується у науковій літературі по-різному.

У Філософському енциклопедичному словнику розвиток визначається як: незворотна, спрямована, закономірна зміна матеріальних та ідеальних об'єктів; один із загальних видів зв'язку; збільшення і зменшення, що знайшло відображення в теоріях преформізму; перехід можливості в дійсність, речі в собі в річ для себе, що було характерно для Г. Гегеля, а в більш загальному вигляді – як розуміння руху взагалі – для Арістотеля і аристотелівської традиції філософування; як виникнення нового, втіленням чого можуть бути численні концепції прогресу в Новий час (Вольтер, А. Тюрго, Н. Кондорсе та ін.). Як виникнення нового, розвиток часто

ототожнювали з прогресом. Оскільки розвиток буває і прогресивний, і регресивний, прогрес і регрес є стадіями розвитку. З точки зору глибини і швидкості змін розрізняють стадії еволюції, для якої характерні реформи, і революції – докорінні зміни. Якщо реформи відкидаються і абсолютизується революція, то виникає руїна, що є наслідком надмірного розриву з традиціями, заперечення спадкоємності в процесі розвитку [382, с. 555].

Автори Словника філософських термінів трактують розвиток як суттєвий, необхідний рух, часова зміна чого-небудь. Розвиток буває висхідним і низхідним, від зовнішнього до внутрішнього і від внутрішнього до зовнішнього, від старого до нового і від нового до старого, від простого до складного і від складного до простого, від випадкового до необхідного і від необхідного до випадкового [329, с. 463].

У Тлумачному словнику сучасної української мови розвиток розглядається як процес виникнення, підсилення або зміни якості чогось; процес зростання, зміцнення, вдосконалення, покращення, інтенсифікації чогось; перехід від одного якісного стану до іншого, вищого [367, с. 392].

В Економічному енциклопедичному словнику подано таке трактування розвитку: спрямовані та закономірні зміни матеріальних і нематеріальних об'єктів, які мають незворотний характер, внаслідок чого відбувається перехід від менш розвинених форм таких об'єктів до більш розвинених [244].

У Лонгман діловому англійському словнику під розвитком розуміють зростання чи покращення чогось так, щоб воно стало більшим або більш розвиненим [457].

Автори Оксфордського словника для ділового світу вважають розвиток етапом зростання або просування, настання новин подій або зміну обставин [486].

На думку А. Гальчинського, П. Єщенко, Ю. Палкіна, розвиток – це суспільно-історичний прогрес людства через технологічні революції (якісні стрибки у розвитку суспільно-продуктивної сили праці людини, способів її взаємодії з природою [45, с. 37–40]. У даному визначенні науковці зробили

акцент на докорінних змінах – революції, у той час як стадіями розвитку, окрім революції, може бути еволюція.

М. Тодаро характеризує розвиток як необоротну, спрямовану, якісну, закономірну зміну об'єктів будь-якої природи, рух, який приводить не лише до кількісних змін, а й породжує нову якість [368, с. 75].

А. Філіпенко розвитком вважає процес удосконалення тих або інших елементів суспільних відносин, матеріально-речових складових суспільного устрою, соціально-економічних і матеріальних систем загалом; перехід до принципово нових якісних характеристик [376, с. 66].

Отже, розвиток – це процес кількісних та якісних змін певного об'єкта у часі, що супроводжується зміною його властивостей, та підпорядкований загальним законам діалектики.

Розвиток відбувається спіралеподібно, в єдності і боротьбі протилежностей, як перехід кількості у якість і навпаки. Відтворення розвитку в теоретичній формі здійснюється за допомогою діалектичної логіки [329, с. 463–464].

Складовою суспільного розвитку є економічний розвиток.

У Економічній енциклопедії економічний розвиток розглядається як незворотні, закономірні зміни технологічного способу виробництва. Незворотність економічного розвитку означає передусім сутнісні (радикальні) зміни в структурі продуктивних сил і техніко-економічних відносин, що розширює адаптивні можливості технологічного способу виробництва. Економічне зростання є складовою розвитку, поступово нагромаджує для нього зміни, що зумовлюють появу сутнісних перетворень, і може перериватися економічним спадом [77, с. 283].

І. Штулер наголошує, що економічний розвиток є визначальним етапом у процесі постійних економічних змін, еволюції господарювання суспільства. На відміну від економічного зростання, яке науковець вважає кількісним показником розвитку, економічний розвиток є якісним економічним зростанням поряд з значними структурними змінами у відносинах власності,

в системі поділу праці й зайнятості, в політиці доходів та витрат, у соціальній сфері тощо [402, с. 217].

Й. Шумпетер визначає економічний розвиток як «...зміни господарського кругообігу, які спричиняються самою економікою, або ж зміни, викликані «самі по собі», а не ті, які викликані імпульсами народного господарства ззовні» [403]. З одного боку, економічний розвиток – «перехід від одного стану економіки до іншого, який характеризує розширення виробництва нових товарів і послуг з використанням нових технологій», а з іншого – це «багатофакторний процес, який відображає зміни в усіх сферах господарського життя» [258, с. 175].

Найбільш коректно, на наш погляд, поняття «економічне зростання» та «економічний розвиток» розмежував В. Зимовець. Він вважає, що економічне зростання є показником збільшення реального випуску товарів і послуг у країні протягом певного періоду. Економічний розвиток є складнішим, комплексним поняттям, який, крім економічного зростання, включає інші кількісні та якісні показники [107, с. 19].

У довгостроковій перспективі економічне зростання є передумовою економічного розвитку та забезпечення макроекономічної стабільності. Проте, економічне зростання не завжди свідчить про розвиток держави, і навпаки – економічний спад не завжди означає зниження рівня економічного розвитку [107, с. 24]. Як зазначило О. Єрохіна, уповільнення економічного зростання з точки зору концепцій самоорганізації не означає уповільнення темпів економічного розвитку, як це не рідко стверджується. Навпаки, економічний розвиток, тобто якісне перетворення економіки, зміна траєкторії її руху, пов'язана з революційними змінами структури і функціонування останньої, частіше мають місце в періоди уповільненого економічного зростання або навіть спаду виробництва і припадають на періоди найглибших циклічних криз надвиробництва [80].

В умовах побудови соціально орієнтованої економіки, яка «...передбачає систему господарювання, підпорядковану досягненню

соціальних інтересів людини, суспільства та держави, тобто забезпечення ефективного економічного, соціального й екологічного розвитку, гідного рівня та високої якості життя населення» [369, с. 95], з економічним розвитком нерозривно пов'язаний соціальний розвиток.

Соціальний розвиток – це процес, під час якого відбуваються суттєві кількісні і якісні зміни в соціальній сфері, суспільному житті чи окремих його компонентах – соціальних відносинах, соціальних інститутах, соціальних структурах [297, с. 741].

Так, В. Капітан визначає соціальний розвиток як «... процес безповоротних змін соціальних об'єктів, внаслідок яких виникає якісно новий стан, що втілюється в трансформації його складу або структури, появи нових елементів і зв'язків із відповідними змінами функцій» [115].

Г. Щокін соціальним розвитком вважає процес життєдіяльності людства та його складових частин (рас, мегаетносів, етносів, субетносів) у навколишньому природному середовищі, який зумовлений як свободою людської волі, так і об'єктивними закономірностями [406].

З огляду на щільний зв'язок між рівнем економічного розвитку країни і вирішенням соціальних проблем її громадян, слушною є думка О. Тулай щодо розуміння соціально-економічного розвитку як динамічного процесу, спрямованого на досягнення якісних змін щодо умов життя населення [372, с. 15]. На складності та суперечливості соціально-економічного розвитку наголошує у своєму дослідженні П. Круша, зазначаючи, що це процес безупинної зміни матеріального базису виробництва, а також усієї сукупності різноманітних відносин між економічними суб'єктами і соціальними групами населення, в якому взаємодіють позитивні і негативні фактори, а періоди прогресу змінюються періодами регресу [258].

Таким чином, соціально-економічний розвиток держави розуміємо як складний та багатовимірний процес кількісних і якісних змін економічної системи та соціальних об'єктів під впливом потреб, інтересів людини як найвищої цінності й економічних суперечностей. Характерними рисами

соціально-економічного розвитку є незворотність, закономірність та спрямованість зазначеного процесу.

Прогресивний соціально-економічний розвиток держави неможливий без забезпечення дотримання прав, свобод, рівноправності, гарантій безпеки кожної людини, активного залучення всіх членів суспільства у різні види діяльності. На думку А. Базилюк та О. Жулин, можна виділити такі типи соціально-економічного розвитку:

- сегрегація (лат. *segregatio* – відділення) – будується на поділі людей у суспільстві на категорії за ознакою відмінності соціальних статусів, що призводить до обмеження сфери життєдіяльності і взаємодії;

- інтеграція (лат. *integratio* – поповнення, відновлення) – передбачає пристосування членів суспільства до єдиної соціально-економічної системи;

- екстракція (лат. *extractum* – витяжка) – поділ суспільства за допомогою створених умов на складові частини, у яких члени суспільства розподіляються неоднаково;

- інклюдія (англ. *inclusion* – включення) – це процес збільшення ступеня участі усіх громадян у соціумі шляхом покращення можливостей доступу до праці і справедливого розподілу результатів праці [12, с. 20].

Глобальна економічна криза продемонструвала суттєві дисбаланси моделей зростання світової економіки і викликала необхідність пошуку нової, більш гнучкої і збалансованої моделі, здатної підтримувати усталені високі темпи зростання в довгостроковій перспективі разом із забезпеченням рівності доступу до усіх видів ресурсів [299, с. 187]. У зв'язку з цим економістами ХХІ ст. було обґрунтовано декілька концепцій подальшого сталого розвитку в довгостроковій перспективі:

- концепція нової норми (New Normal), запропонована в США М. Ель-Ріаном та Б. Гроссом у 2009 р.;

- концепція реіндустріалізації (неоіндустріалізації), глибоко обґрунтована у 2005–2012 рр. в працях Дж. К. Гелбрейта, П. Маршу, С. Губанова, В. Байнева, Т. Винника та інших;

– «зеленої» економіки» (праці Д. Піарса, А. Маркандії, М. Букчіна, Дж. Джекобса, Р. Карсона, Р. Костанц, Л. Маргуліса, Д. Кортена, Б. Фаллера, Х. Делі, П. Хоук та ін.) та ін.

Зважаючи на значну кількість невирішених проблем, пов'язаних із сповільненням темпів економічного зростання національних економік, зростанням бідності населення, поширенням деструктивних демографічних і екологічних процесів, соціального відторгнення населення від отримання суспільних послуг, гендерної нерівності доступу жінок і чоловіків до участі в економічному, соціальному та політичному житті країн, виникла потреба в розробці нових, більш ефективних концепцій «для усіх» (тобто інклюзивних концепцій), спрямованих на забезпечення зростання і розвитку держав. У межах цієї парадигми значний інтерес викликає концепція інклюзивного сталого зростання (*inclusive sustainable growth*).

Базові положення цієї концепції розроблялися такими зарубіжними вченими, як Д. Аджемоглу, Д. Робінсон, Е. Райнерт, Дж. Подеста, З. Бедос, С. Голандер, та були використані в роботі Комісії зі зростання і розвитку, очолюваної М. Спенсом, Б. Солоу, за результатами якої підготовлено «Доповідь про ріст. Стратегії сталого розвитку і інклюзивного зростання» [76].

Інклюзія полягає в забезпеченні активної участі усіх зацікавлених сторін у системі для отримання позитивного результату за рівних можливостей та адаптації системи до потреб людини. Дефініція «інклюзія» як тип соціально-економічного розвитку держави близька за значенням до дефініції «інтеграція» та протилежна – «сегрегації» та «екстракції».

У рамках інклюзивної моделі люди адаптуються, змінюються, беруть активну участь в економічному, соціальному та політичному житті держави з урахуванням необхідності задоволення потреб кожного члена суспільства. Концепція інклюзивного сталого розвитку передбачає, що кожен суб'єкт економіки є важливим, унікальним, цінним для суспільства і має можливості, щоб задовольнити свої потреби. Інклюзивне зростання економіки є

багатофакторним і багаторівневим процесом, основою якого є економіка максимальної зайнятості та взаємодії усіх суб'єктів у контексті гуманного розвитку суспільства [300, с. 85].

До цілей інклюзивного зростання економіки поряд із збільшенням обсягу ВВП відносяться і активний розвиток людського капіталу, зростання участі всіх верств населення (незалежно від статі, віку, місця проживання, соціального статусу, обсягу доходів і т. д.) в економічному житті, покращення їхнього добробуту, зменшення нерівності, бідності, ощадливе використання природних ресурсів, енергоефективних технологій тощо.

На думку О. Прогнімак, інклюзивне зростання дає змогу залучити більшу частину трудових ресурсів до ефективної економічної діяльності, завдяки чому забезпечити більшій частині населення більш високий рівень життя [299, с. 188].

Ж. Гупта та К. Веглін вважають, що інклюзивне зростання не тільки створює нові економічні можливості, а й забезпечує рівний доступ до можливостей, створених для всіх верств суспільства, особливо для бідних [441].

Продовжуючи цю думку, Р. Раньєрі та Р. Рамос зазначають: «Інклюзивне зростання – це концепція, яка забезпечує справедливі можливості та рівноправ'я для економічних учасників, що супроводжується вигодами, отриманими кожним сектором економіки та різними верствами суспільства [475]». При цьому рівень соціально-економічного розвитку держави має визначатись з врахуванням не тільки валового внутрішнього продукту, але й певних соціальних показників.

Трактування терміну «інклюзивне зростання» є предметом наукових дискусій вчених, економістів провідних міжнародних організацій (табл. 1.1).

Значимість забезпечення інклюзивного зростання економік підтверджена рішеннями багатьох міжнародних організацій. Наприклад, у стратегічній програмі ЄС «Європа-2020» (2010 р.) передбачений, спрямований на досягнення високого рівня зайнятості, продуктивності і

соціальної єдності, новий вектор стійкого, інтелектуального й інклюзивного зростання країн в усіх секторах економіки із залученням до зазначених процесів усіх верств населення. Практична реалізація зазначеної стратегії передбачає перенесення акцентів на зміну клімату та енергетику, зайнятість, освіту, інновації, боротьбу з бідністю та соціальним відчуженням [436].

Таблиця 1.1

**Наукові підходи економістів міжнародних організацій до дефініції
«інклюзивне зростання»**

Назва міжнародної організації	Трактування поняття «інклюзивне зростання»
Міжнародний валютний фонд (International Monetary Fund) [445]	підвищення темпів зростання за рахунок надання єдиного простору для інвестицій і продуктивної зайнятості населення;
Світовий банк (World Bank) [435]	стале, поширене в усіх секторах економіки зростання, яке відбувається швидкими темпами, залучає значну частину трудових ресурсів країни і характерне рівністю можливостей доступу до ринку праці і ресурсів;
Центр міжнародної політики інклюзивного зростання (International Policy Centre for Inclusive Growth) [437]	як результат – справедливий розподіл доходів; як процес – забезпечення широких можливостей участі в процесі зростання шляхом прийняття управлінських рішень, так і в безпосередньому забезпеченні такого зростання;
ОЕСР (Organisation for Economic Cooperation and Development) [436]	забезпечення високого рівня зайнятості, інвестування в навчання та розвиток навичків, боротьбу з бідністю, модернізацію ринків праці, системи соціального захисту, сприяння більшому об'єднанню суспільства;
ОЕСР (Organisation for Economic Cooperation and Development) [493]	економічне зростання, яке створює можливості для всіх прошарків населення й справедливіше розподіляє в суспільстві переваги від збільшення добробуту як в грошовому, так і в негрошовому вираженні.

Джерело: складено автором.

В Україні концепція інклюзивного зростання знаходиться на початковій стадії впровадження. І хоча в діючому стратегічному документі «Україна – 2020» акцент на інклюзії не зроблено, відповідно до ухвалених 193-ма країнами у 2015 р. на Саміті ООН зі сталого розвитку в Нью-Йорку 17 глобальних Цілей сталого розвитку (ЦСР) на період до 2030 року, в Україні

розроблено проект Стратегії сталого розвитку України на період до 2030 року [360], в якому передбачено інструменти для забезпечення інклюзивного зростання.

Так, автори проекту Стратегії сталого розвитку України на період до 2030 року інклюзивність трактують як процес участі всіх людей в житті соціуму, коли всі зацікавлені сторони беруть активну участь у громадському житті. У свою чергу, інклюзивне зростання – це економічне зростання, яке створює для всіх верств населення максимальні можливості для працевлаштування та участі в усіх сферах життєдіяльності країни, а також забезпечує справедливий розподіл результатів [360]. Важлива роль у забезпеченні інклюзивного зростання відведена інклюзивним інституціям.

Як зазначає Дж. Острі, державна політика повинна забезпечувати підтримку доходів для працівників, які стають жертвами технологічних зрушень або торгівлі, а також надавати їм стимули і можливості для оволодіння новими навичками. Завдання розробників політики полягає у необхідності створення можливостей досягнення успіху малозабезпеченими верствами населення в сучасній гіперглобалізованій економіці за рахунок розробки реформ з урахуванням їх впливу на розподіл [274, с. 45].

Отже, стратегічним орієнтиром переходу України на інноваційний шлях розвитку вважаємо впровадження моделі інклюзивного соціально-економічного розвитку. У даному контексті домінуючою особливістю розвитку сучасної економічної системи буде:

– по-перше, формування орієнтованого на людський розвиток «нового типу економічної реальності – антропосоціоцентристської економіки, у якій соціальні та економічні вектори не просто зумовлюють один одного, а є неподільною системоутворюючою цілісністю» [44]. Результати порівняння домінуючих тенденцій ХХ та ХХІ ст. свідчать про інверсію соціального й економічного – соціальне виходить на перший план, підпорядковуючи своїм імперативам економічне [372];

– по-друге, підвищення якості людського життя шляхом створення

максимальних можливостей для розвитку особистості, участі у всіх сферах життєдіяльності країни, працевлаштування та рівного доступу до результатів праці за рахунок формування економіки з високою зайнятістю та антидискримінаційно спрямованого суспільства з його мінімальним розшаруванням (залежно від соціального статусу, віку, статі, місця проживання людей і т. д.);

– по-третє, обов'язкову участь держави у регулюванні соціально-економічних процесів, зумовлену недосконалістю ринкових відносин та спрямовану на забезпечення економічного зростання.

Основними цілями впливу держави на соціально-економічні процеси є:

– забезпечення належних умов життєдіяльності й правової основи реалізації економічних рішень (державі необхідно забезпечувати безпеку всього суспільства, встановлювати і підтримувати правовий режим, спрямований на захист прав власності та вільного розвитку особистості, підтримку і розвиток ефективної конкуренції);

– проведення стабілізаційних заходів (державна повинна регулювати темпи економічного зростання, рівень інфляції та зайнятості, заохочувати прогресивні зрушення в галузевій і регіональній структурах економіки, підтримувати зовнішньоекономічну рівновагу та курс національної валюти);

– здійснення соціально орієнтованого перерозподілу ресурсів (державна повинна організувати виробництво потрібних суспільству благ, яким не займається приватний сектор, гарантувати мінімальний рівень заробітної плати, пенсії, допомоги, допомоги соціально незахищеним громадянам, здійснювати індексацію фіксованих доходів) [379, с. 90].

Система державного регулювання соціально-економічних процесів втілюється у державній політиці, а вибір та ефективність застосування відповідної її моделі залежить від багатьох факторів. До основних із них І. Запатріна зараховує: стан та стадію економічного розвитку країни, бачення держави щодо змін у суспільстві та можливості здійснення державного регулювання [92, с. 96–97].

Забезпечення стабільної позитивної динаміки економічного та соціального розвитку країни тісно пов'язане з ефективним використанням суспільством відповідних економічних інструментів та важелів управління, серед яких важливе місце займає бюджет. За його допомогою держава може регулювати розподіл і перерозподіл валового внутрішнього продукту, забезпечуючи оптимальне поєднання економічних інтересів усіх членів суспільства, створюючи при цьому міцний фундамент для якісного виконання своїх функцій [65, с. 12].

Причинами участі держави у розподілі та перерозподілі ВВП є:

- по-перше, необхідність бюджетного забезпечення реалізації функцій держави з метою задоволення найважливіших суспільних потреб;
- по-друге, функція держави як суб'єкта створення ВВП за умови володіння засобами виробництва у державному секторі економіки;
- по-третє, необхідність регламентації соціально-економічного розвитку.

Так, В. Опарін акцентує увагу на тому, що між бюджетом і ВВП існує складна система взаємозв'язку. Важливим фактором зростання доходів бюджету є збільшення ВВП. При цьому за умови стабільних пропорцій його розподілу зростають доходи всіх суб'єктів розподільчих відносин, у тому числі і держави. Однак стабільне зростання ВВП створює передумови для зменшення частки держави, оскільки її потреби на фінансове забезпечення виконання встановлених функцій відносно стабільні. Це поступово веде до зменшення рівня оподаткування юридичних і фізичних осіб, а відповідно – до збільшення частки ВВП на споживання й виробничі потреби [268, с. 119].

Бюджет сучасного розвиненого суспільства спирається на фундаментально і глибоко розроблену теорію. Її творцями є найвидатніші представники економічної науки – У. Петті, П. Буагільбер, А. Сміт, Д. Рікардо, Дж. Стюарт Мілль, А. Вагнер, С. Вітте, Дж. М. Кейнс, Р. Масгрейв, Г. Шмольдерс, П. Самуельсон, Дж. Б'юкенен та ін. Серед багатьох наукових напрямів найбільший вплив мають школи, що

розглядають актуальні бюджетні проблеми як міст від теорії до практики. Фінансова наука шукає і знаходить раціональні рішення щодо бюджету в контексті функціонування громадянського суспільства з його складною грою ринкових та політичних сил [375, с. 588].

Здатність бюджету регулювати соціально-економічні процеси закладена в його сутності як об'єктивної економічної категорії. Погляди більшості представників вітчизняної фінансової думки (В. Дем'янишина, А. Єпіфанова, О. Кириленко, В. Опаріна, О. Романенко, В. Федосова, С. Юрія й ін.) єдині у баченні бюджету за економічною сутністю як системи фінансових відносин, пов'язаних з розподілом і перерозподілом ВВП щодо формування та використання основного централізованого фонду грошових ресурсів, призначеного для забезпечення організації діяльності держави та реалізації її функцій. Такий підхід до трактування бюджету характерний для розподільної концепції теорії фінансів та звертає увагу на розподільну функцію бюджету, його вплив на суспільне відтворення з метою забезпечення соціально-економічного розвитку суспільства.

Поряд із розглядом категорії бюджет «як системи фінансових відносин» поширеним є науковий підхід до його трактування як сукупності різних видів грошових потоків, що забезпечують формування і використання бюджетного фонду. Зазначений підхід робить акцент на русі грошових потоків, який опосередковує розподіл та перерозподіл ВВП, і відповідає потоковій концепції теорії фінансів, основними прихильниками якої є В. Кудряшов, С. Лушин, В. Слепов, Г. Точільников й ін.

Представники фондової концепції теорії фінансів (О. Бірман, С. Булгакова, О. Василик, М. Карлін, А. Мазаракі, О. Романенко, С. Фішер та ін.), більш поширеної у західній фінансовій науці, розглядають бюджет як централізований фонд фінансових ресурсів держави (централізований грошовий фонд). Концепція базується на тому, що ключовою ознакою бюджетних відносин є формування і використання грошових фондів, тоді як впливу зазначених процесів на соціально-економічний розвиток не

приділяється достатньо уваги.

Значного поширення в економічній та юридичній літературі набув розгляд бюджету як основного плану формування і використання фінансових ресурсів органів державної влади і місцевого самоврядування, який є юридичним актом та обов'язковим для виконання. Такий підхід трапляється у наукових доробках В. Базилевича, Д. Боголепова, Л. Воронової, М. Мітіліно, С. Мочерного, Ф. Нітті, Ц. Огня, І. Озерова, В. Паригіної, Д. Стігліца та інших, які значну увагу приділяють практичним аспектам функціонування бюджету.

Досліджуючи роль бюджету у забезпеченні соціально-економічного розвитку, такі науковці, як М. Крупка, І. Луніна, А. Максюта, Ю. Пасічник розглядають його як інструмент державного регулювання (реалізації економічної політики держави) розподілу і перерозподілу фінансових потоків у країні, регулятивний вплив якого має ефективні, довготривалі та відчутні наслідки для економічних агентів.

Вихідною позицією світової фінансової думки при характеристиці бюджету є його нерозривний зв'язок з державою, її діяльністю. Погляди представників західної фінансової науки (Ш. Бланкарта, Дж. Б'юкенена, А. Вагнера, Х. Дальтона, Р. Масгрейва, Д. Хаймана, К. Шоупа) єдині у баченні бюджету як сфери органічно взаємопов'язаних фінансових потоків державних доходів і видатків. Реально ці потоки існують, відбувається їхній рух у організаційно-правових формах бюджетів на різних рівнях державної влади та адміністративно-територіального поділу країни [375, с. 590–591].

Вітчизняний науковець К. Павлюк, всебічно і глибоко дослідивши бюджет в Україні, робить висновок про багатоаспектність цього терміна:

– бюджет – це частина вартості валового внутрішнього продукту, відокремлена в процесі його руху у формі суспільного грошового фонду, що перебуває в розпорядженні органів державної влади і місцевого самоврядування й витрачається на ухвалені суспільством в особі представницьких органів економічні, соціальні, політичні цілі;

– бюджет як економічна категорія – це система економічних (грошових) відносин щодо створення суспільного грошового фонду;

– в організаційно-правовому аспекті під бюджетом слід розуміти план утворення і використання бюджетних ресурсів на загальнодержавному й місцевому рівнях, який затверджується відповідними представницькими органами;

– у політичному аспекті бюджет – це результат компромісу різних політичних сил представницького органу влади, який своїм волевиявленням затверджує обсяг суспільного грошового фонду (бюджетного фонду) на плановий період і цим ставить уряд під суспільний контроль [276, с. 32–34].

Дослідження теоретико-прикладних засад формування і реалізації бюджетної доктрини України, проведене В. Дем'янишиним, на основі використання комплексного підходу до з'ясування сутності бюджету держави дало змогу визначити зазначену економічну категорію як сукупність грошових відносин, пов'язаних із розподілом та перерозподілом ВВП і національного багатства з метою формування й використання основного централізованого фонду грошових ресурсів, призначеного для забезпечення виконання державою її функцій. Будучи об'єктивною економічною категорією, за умови її матеріалізації бюджет держави набуває конкретних речових форм.

На думку вченого, бюджет доцільно розглядати:

– за явищем – сукупність реальних грошових потоків за їхніми окремими видами, що забезпечують формування і використання бюджетного фонду;

– за матеріальним змістом – основний централізований фонд грошових коштів держави;

– за формою – основний фінансовий план держави;

– за організаційною будовою – центральна ланка фінансової системи суспільства, основна ланка державних фінансів, яка має власну структуру, відображену в бюджетній системі;

– за правовим характером – юридичні акти у вигляді закону про Державний бюджет України та рішень Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад;

– за рівнем впливу на соціально-економічний розвиток суспільства – один із найважливіших інструментів регулювання соціально-економічних процесів у країні [65, с. 39–45].

Так, В. Андрущенко, розглядаючи бюджет крізь призму світової фінансової думки і розвиваючи їх у дусі сучасного фінансового знання, зокрема, зазначає: «Бюджет як складна сфера фінансових відносин проявляє себе то в квазіринковій функції фіскального обміну податкових платежів на блага і послуги загального користування (грошовим еквівалентом яких є бюджетні асигнування), то як процес бюджетних рішень, чий зміст і характер визначаються через складний механізм суспільного вибору – від переважаючої політичної волі маси громадян до оперативних дій функціонерів фінансового менеджменту. У бюджеті переплетені між собою економічні, правові й політичні реалії, невіддільні одні від одних. [...] Бюджет постає як законодавчо (на підставі вибору певних соціально-економічних і політичних пріоритетів) аналітично обґрунтований розрахунок передбачених на визначений період видатків, зумовлених обсягом і структурою забезпечуваних державою благ, послуг і трансфертів, та призначених для їхньої оплати грошових надходжень із підведенням загального балансу» [375, с. 594].

Сутність бюджету знаходить практичний вияв через функції, які бюджет виконує, і які властиві йому як економічній категорії. До формування переліку функцій бюджету у зарубіжній та вітчизняній фінансовій науці склалися неоднозначні підходи (табл. 1.2).

Так, в окремих працях некоректно, на наш погляд, ототожнюються функції бюджету з призначенням (роллю) бюджету, функціями інших економічних категорій, наслідками впливу бюджету на соціально-економічні процеси у результаті його використання як інструменту державного

регулювання.

Таблиця 1.2

Підходи вчених до виокремлення функцій бюджету

Автори	Види функцій
В. Андрущенко [7, с. 112]	розподільчо-алокаційна, дистрибутивно-трансфертна, стабілізаційно-регламентуюча
С. Барулін [14, с. 318]	формування бюджетних доходів, використання бюджетних доходів, функція бюджетного контролю
С. Булгакова [27, с. 66] М. Деркач, Л. Гордєєва [72, с. 18, 20]	розподільна, контролююча, забезпечення існування держави
М. Гакбард, Дж. Рамсей [442]	алокаційна, розподільна, стабілізаційна
В. Дем'янишин, О. Кириленко [31, с. 17], В. Федосов, В. Опарін [30, с. 36], Ю. Пасічник [281, с. 272]	розподільча, контрольна
Р. Драман [433]	узгодження доходів і витрат держави, оцінювання ефективності державних витрат, регулювання економічної ситуації, парламентський контроль
Л. Дробозіна [380, с. 147]	перерозподіл національного доходу і ВВП, державне регулювання і стимулювання економіки, фінансове забезпечення соціальної політики, контроль за використанням централізованого фонду грошових коштів
Дж. Кампос, С. Предхен [427]	загальнотеоретична, аналітична, критична
Р. Масгрейв [461]	забезпечення задоволення суспільних потреб, забезпечення регулювання розподілу доходу, сприяння економічній стабілізації
К. Павлюк [276]	фіскальна, функція використання бюджетного фонду
Г. Поляк [381, с. 55]	перерозподіл національного доходу, державне регулювання і стимулювання економіки, фінансове забезпечення соціальної сфери і здійснення соціальної політики держави, контроль за формуванням і використанням централізованого фонду грошових засобів
О. Пономаренко, В. Ісаєв [292, с. 201]	розподільча (регулююча), фіскальна, контрольна
М. Романовський, А. Врублевська, В. Сабанті [379, с. 504]	розподільна, регулятивна, контрольна
Н. Савчук [318, с. 57]	перерозподільна функція, яка реалізується через алокаційну та стабілізаційну підфункції
С. Юрій [412, с. 8]	розподільча, контрольна, регулююча, стимулююча
Ф. Ярошенко [416, с. 8]	аккумуляційна, регулююча, стимулююча, перерозподільча, контрольна

Джерело: складено автором.

У даному контексті доречно звернути увагу на науковий підхід до розмежування функцій і ролі економічної категорії, запропонований О. Смородіною, яка вважає, що визначення функції економічної категорії повинно відповідати базовим критеріям: бути похідною від її сутності та, володіючи постійним характером, об'єктивністю і однозначністю, виступати зовнішнім проявом характеристик категорії в означеній системі відносин [335] (рис. 1.1).

Рис. 1.1. Розмежування понять «функція» і «роль» у процесі дослідження економічної категорії «бюджет»

Джерело: складено автором на основі наукового підходу О. Смородіної [335].

Враховуючи те, що функції бюджету показують, яким чином реалізується суспільне призначення бюджету, і виявляються в межах економічних відносин, що є змістом категорії «бюджет», ми поділяємо думки тих вітчизняних і зарубіжних вчених, які вважають, що бюджет виконує

розподільну і контрольну функції. Реалізація розподільної функції супроводжується алокаційним та регулюючим, а контрольної – превентивним ефектом.

На відміну від функцій бюджету, його призначення, як слушно наголосив відомий український фінансист С. Юрій, полягає у формуванні й використанні централізованого фонду фінансових ресурсів держави на розширене відтворення і соціальні цілі відповідно до діючої фінансової політики [412, с. 8].

Роль бюджету залежить від типу економічної системи держави. В командно-адміністративній економіці бюджет формується відповідно до потреб централізованої держави, яка володіє, розпоряджається і контролює значну частку ВВП, примусово вилучаючи її для забезпечення досягнення визначених планом цілей.

У ринковій економіці інституціональною основою бюджету є врахування у процесі формування бюджетних ресурсів потреб і уподобань громадян, суб'єктів господарювання, територіальних громад, які відображаються в отриманні від держави суспільних благ, оплачуваних шляхом централізації у бюджеті держави частини ВВП у формі податків та інших обов'язкових платежів [292, с. 201].

Отже, узагальнюючи розгляд проблем визначення сутності, ролі та функцій бюджету держави, систематизуємо одержані результати дослідження у вигляді рис. 1.2.

З огляду на те, що основне призначення бюджету полягає у необхідності забезпечення бюджетними ресурсами реалізації функцій органів державної влади та місцевого самоврядування, доцільно детальніше розглянути сутність поняття «бюджетні ресурси».

Бюджетні ресурси є важливою фінансовою домінантою концепції інклюзивного сталого зростання. У сучасній економічній літературі відсутній єдиний підхід щодо дефініції бюджетних ресурсів. У багатьох наукових працях поняття «бюджетні ресурси» та «бюджетні кошти» ототожнюються,

що, зважаючи на їхні дефініції, вважаємо допустимим. Однозначною залишається лише позиція економістів щодо їхнього розгляду як частини фінансових ресурсів держави.

Рис. 1.2. Призначення, іманентні функції бюджету та ефекти, якими супроводжується їхня реалізація

Джерело: складено автором.

Укладачі Великого економічного словника бюджетні ресурси трактують як грошові кошти, що надходять до бюджетів усіх рівнів (федерального, регіональних, місцевих) як доходи [23, с. 1021].

У Економічній енциклопедії бюджетні ресурси визначено як доходи, з яких формуються бюджети всіх рівнів (в Україні – центрального і місцевих), у федеративних державах – ще й бюджети штатів, земель та ін. [77, с. 206]

У Бюджетному кодексі України визначення поняття бюджетних ресурсів не наведено, натомість вживається термін «бюджетні кошти (кошти бюджету)» у значенні належних відповідно до законодавства надходжень бюджету та його витрат [33].

Так, Б. Карпінський та Т. Шира у термінологічному словнику з фінансів пропонують визначення поняття «бюджетні кошти», під якими розуміють кошти, що включаються до бюджетів усіх рівнів незалежно від джерела їхнього формування [116, с. 367].

На думку О. Василика і К. Павлюк, бюджетні ресурси – це частина фінансових ресурсів держави, сконцентрована у бюджетах всіх рівнів, що входять до бюджетної системи України [39, с. 38].

Подібний підхід застосовує також П. Юхименко, вказуючи, що бюджетні ресурси – це грошові кошти, які надходять до Державного бюджету України, бюджету АР Крим, місцевих бюджетів; основний складник фінансових ресурсів країни [385, с. 36].

Зокрема, Л. Сідельникова сформулювала комплексний теоретико-методологічний підхід до розкриття сутності бюджетних ресурсів, яка має матеріальні субстанції – за явищем, змістом та формою. Цей науковець вважає, що бюджетні ресурси є проявом змісту бюджету як об'єктивної економічної категорії, й пропонує сутність бюджетних ресурсів розглядати як частину фінансових ресурсів держави, що поновлюються в процесі її економічної діяльності у результаті розподілу та перерозподілу частини вартості валового внутрішнього продукту, національного багатства, зовнішніх джерел фінансування бюджету, матеріалізуються у грошових потоках, виявляються у формі платежів до бюджету та концентруються у бюджетному фонді держави з метою асекурації неперервності розширеного відтворення та забезпечення виконання нею суспільних функцій [326, с. 77].

Під бюджетними ресурсами розуміємо матеріалізовані у вхідних і вихідних грошових потоках фінансові ресурси органів державної влади та місцевого самоврядування, мобілізовані з метою бюджетного забезпечення

реалізації їхніх функцій до державного й місцевих бюджетів із внутрішніх і зовнішніх джерел у результаті впливу бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави на розподільні процеси.

У контексті нашого дослідження допускаємо одночасне вживання як поняття «бюджетні кошти», так і поняття «бюджетні ресурси».

Складна внутрішня структура бюджетних відносин, багатоманітність конкретних форм їхнього прояву та вплив на численні інтереси суб'єктів відтворення зумовлюють обов'язкове управління розглянутою сукупністю грошових відносин. Інакше кажучи, з одного боку, бюджет розглядається як інструмент макроекономічного регулювання, а з іншого боку – бюджетні відносини є об'єктом бюджетного менеджменту.

Бюджет виникає на досить високому рівні суспільного розвитку, він потребує загально визнаних законів, норм суспільної поведінки і певних форм та методів бюджетного менеджменту. Буржуазна цивілізація виробила дуже чіткі критерії і принципи функціонування бюджету й управління ним. Дотримання цих правил – необхідна умова здорового соціально-економічного розвитку, а їхнє порушення неминуче призводить до занепаду держав [375, с. 602].

Формування бюджету пов'язане з необхідністю розподілу частини вартості валового внутрішнього продукту, яку держава централізує для забезпечення виконання покладених на неї функцій. У такий спосіб суспільство платить державі за виконання нею її функцій, ця плата набуває форми податків.

Централізація валового внутрішнього продукту державою завжди була невід'ємною частиною розподільчих відносин. Проте питання, яким має бути рівень централізації, в усі часи викликало дискусії. Якщо рівень централізації буде дуже низьким, то держава не отримуватиме коштів у обсязі, який забезпечить фінансування видатків. І навпаки, занадто високий рівень централізації валового внутрішнього продукту призводитиме до зниження загального рівня економічної активності в державі через втрату

зацікавленості й мотивації до праці та інвестування [30, с. 29].

На соціально-економічні процеси впливають конкретні фінансові методи, форми, інструменти, важелі формування і використання бюджетних ресурсів. Вибір зазначених елементів відбувається у процесі розробки та реалізації бюджетної політики (свідомої (суб'єктивної) діяльності людей щодо використання об'єктивно існуючих бюджетних відносин), а їхня сукупність формує склад бюджетного механізму держави. У зарубіжній та вітчизняній фінансовій теорії знаходимо значний перелік та характеристику методів, форм, інструментів, важелів (інструментарію) бюджетного механізму, які успішно використовуються у фінансовій практиці та еволюціонують із розвитком бюджетних відносин.

Чистий внесок бюджетної політики в економічне зростання визначається тим, чи вносить держава через бюджет додаткові можливості для розвитку економіки, чи, навпаки, забирає їх. Ефективна бюджетна політика разом з іншими напрямками макроекономічної політики є важливим фактором впливу на темпи та якість економічного розвитку [32].

Враховуючи недоліки функціонування ринкової економіки і необхідність нейтралізації небажаних соціально-економічних ефектів з метою стимулювання діяльності ринкових структур, погоджуємося із висновками зарубіжних та вітчизняних вчених, які домінуючу роль у коригуванні ринкових процесів відводять бюджету та бюджетному механізму. Як зауважує В. Андрущенко, в бюджетному механізмі зосереджено основну силу і можливості впливу держави на економічний розвиток [375, с. 627].

Отже, використання бюджету як інструменту державного регулювання соціально-економічного розвитку пов'язане з практичним застосуванням методів, форм, інструментів та важелів бюджетного механізму держави під час реалізації її бюджетної політики.

1.2. Теоретична концептуалізація формування і функціонування бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави

У наукових дослідженнях впливу бюджету на соціально-економічний розвиток держави аксіомою вважається те, що реалізацію бюджетної політики й її успішне впровадження можна забезпечити шляхом практичного застосування фінансових методів, форм, інструментів та важелів бюджетного механізму. Обґрунтування шляхів підвищення ефективності реалізації бюджетної політики, на наш погляд, неможливе без розкриття концептуальних засад формування і функціонування бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави.

Так, В. Дем'янишин, досліджуючи роль бюджетного механізму в моделюванні практичної орієнтації бюджетної доктрини, зазначає: «Бюджетна політика держави, її стратегія і тактика реалізуються за допомогою бюджетного механізму. Від ефективності функціонування цього механізму, оптимальної взаємодії всіх його складових залежить динаміка соціально-економічного розвитку країни. Отже, питання, пов'язані з формуванням бюджетного механізму, практичною реалізацією його методів, форм, важелів та інструментів, є одними з найважливіших у фінансовій теорії та практиці» [65, с. 56].

Формування і функціонування бюджетного механізму вітчизняні науковці досліджують фрагментарно, а тому теорія бюджетного механізму у сучасній економічній літературі не набула належного розвитку й дуже часто термін «бюджетний механізм» ототожнюють із фінансовим механізмом, що, на нашу думку, є неправильним.

Із метою з'ясування економічної сутності поняття «бюджетний механізм» розглянемо походження слова «механізм», яке використовується для опису різних явищ і процесів економістами, юристами, політологами, філологами, психологами, фахівцями з державного управління та ін.

Механізм (*μηχανή mechané*) у перекладі з грецької мови означає

«машина».

Незважаючи на значну увагу науковців та практиків до зазначеного поняття, не досягнуто консенсусу щодо змістового наповнення терміну «механізм».

Американський економіст Дж. Стігліц вважає, що поняття «механізм» характеризує можливість руху, отримання ефекту шляхом реалізації сукупності станів та процесів, з яких складається будь-яке явище, або на основі функціонування системи, що визначає порядок якого-небудь виду діяльності чи процесу [484].

Зокрема, С. Рудницький зазначає, що механізм розуміють як набір певних елементів, їхню дію (взаємодію) чи процес або зв'язки, а в окремих дослідженнях поєднується предметне і діяльнісне розуміння механізму [316].

Укладачі «Словника української мови» (1970–1980 рр.) механізм розглядають як: пристрій, що передає або перетворює рух; внутрішню будову, систему чого-небудь; сукупність станів і процесів, з яких складається певне ... явище [331, с. 695].

У зарубіжному онлайн-словнику Dictionary наведено такі визначення поняття «механізм»: сукупність рухомих частин, за допомогою яких відбувається повний функціональний рух, складова великої машини, зв'язок; засоби, за допомогою яких досягається мета чи одержується ефект; структура чи розміщення частин машини (аналогічного пристрою), або чогось подібного [432].

Водночас укладачі Економічної енциклопедії пропонують такі дефініції механізму: система, пристрій, спосіб, що визначають порядок певного виду діяльності; внутрішній пристрій машини, устаткування тощо – система певних ланок, елементів, що приводить їх у дію [78, с. 355].

У Філософському словнику поняття «механізм» трактується у прямому значенні як «сукупність рухливо з'єднаних частин, що завдяки докладанню зусиль виконують потрібні дії», «обладнання машини», «прилад, машина, пристосування, пристрій»; а в переносному – означає «внутрішній устрій,

систему чогось», «сукупність станів і процесів, із яких складається будь-яке явище» [25, с. 227]. В економічній науці термін «механізм» використовується у переносному значенні – як «внутрішня будова, система функціонування, апарат діяльності» [151, с. 13].

На думку А. Кульмана, «механізм» у макроекономіці можна визначити як необхідний взаємозв'язок, який виникає між різними економічними явищами. Механізм містить певну послідовність економічних явищ: його складовими елементами одночасно є вхідне й вихідне явища, а також весь процес, який відбувається в інтервалах між ними. Згаданий вчений зауважує, що механізм – це система взаємозв'язків економічних явищ, які виникають за певних умов під впливом початкового імпульсу [151, с. 14].

Так, російський економіст М. Гаретовський також розглядає механізм як «організовану або впорядковану систему взаємодії економічних явищ (елементів) на основі сукупності інституційних налаштувань, які забезпечують досягнення визначених цілей функціонування і розвитку системи загалом» [47, с. 310].

На наш погляд, механізм доцільно розуміти як сукупність взаємопов'язаних елементів, систему, спосіб, що визначає порядок якого-небудь виду діяльності чи процесу, у результаті чого одержується певний ефект.

Глибше зрозуміти роль бюджетного механізму у регулюванні соціально-економічних процесів в державі допомагає загальна теорія механізмів, започаткована французькими економістами Ш. Рістом, А. Шеклі [160, с. 170] та ін. Саме Ш. Ріст у кінці ХХ ст. ввів в економічну науку поняття «економічний механізм» [477].

Поряд з теорією механізмів для розуміння тенденцій розвитку і суперечностей, що проявляються у функціонуванні бюджетних відносин, вважаємо за необхідне науково узагальнити та критично проаналізувати теоретичні положення бюджету у нерозривному зв'язку з функціями держави різних напрямів економічної думки в ретроспективі.

Розвиток теорії бюджету динамічно пов'язаний із загальними законами руху суспільного процесу й економіки, а сама вона завжди становила невід'ємну частину основної економічної доктрини, яка визначалася конкретними історичними умовами розвитку, а також не в останню чергу завданнями й інтересами правлячого класу [375, с. 588].

Звертаючи увагу на ідейно-теоретичні домінанти концептуальних підходів відомих економістів до ролі бюджету і фінансових інструментів, які забезпечують його використання в системі державного регулювання соціально-економічних процесів (додаток А), констатуємо беззаперечний взаємозв'язок бюджету з елементами економічної системи та трансформацію його впливу на суспільні процеси залежно від ролі держави у забезпеченні макроекономічної стабільності. Еволюція фінансових шкіл та сформованих ними теорій і концепцій супроводжується незмінною увагою економістів до таких інструментів державного регулювання соціально-економічних процесів як податки, трансферти, державні видатки, що в сучасному розумінні розглядаються як елементи бюджетного механізму держави. Враховуючи суперечливість поглядів науковців на окреслену проблематику та відсутність чіткої і науково обґрунтованої концепції функціонування бюджетного механізму, що призводить до неефективного вирішення багатьох соціально-економічних проблем, актуальним залишається формування наукових засад розвитку сучасного бюджетного механізму.

Характеризуючи теоретичні та практичні засади бюджетного механізму держави, зазначимо, що він є складовою фінансового механізму і має багато з ним спільних рис. З огляду на те, що фінансова політика – складова економічної політики, механізм її реалізації включає фінансовий механізм держави. Аналогічно економічний механізм є одним із механізмів реалізації різних видів державної політики (рис. 1.3).

Детальніше розглянемо взаємозв'язок бюджетного механізму із фінансовим механізмом.

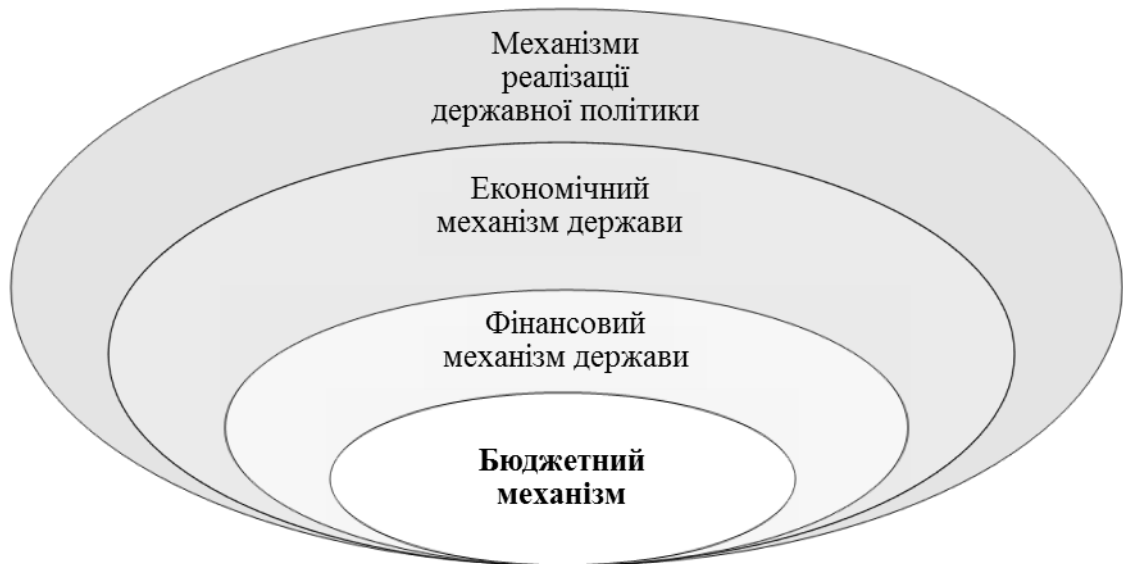

Рис. 1.3. Взаємозв'язок бюджетного механізму з механізмами реалізації державної політики

Джерело: складено автором.

Фінансовий механізм призначений для реалізації фінансової політики, а його склад і структура визначаються рівнем розвитку економіки, національними та історичними особливостями, відносинами власності і ін. [384, с. 89].

Залежно від рівня економічної системи (макро- і мікрорівень) та суб'єктів фінансових відносин (фінанси держави, фінанси суб'єктів господарювання, фінанси домогосподарств) у складі фінансового механізму суспільства виділяють:

- фінансовий механізм держави,
- фінансовий механізм суб'єктів господарювання,
- фінансовий механізм домогосподарств.

Центральне місце у фінансовому механізмі суспільства та фінансовому механізмі держави відводиться бюджетному механізму, оскільки «...бюджет є центральною ланкою фінансової системи та основною ланкою державних фінансів» [31, с. 14].

Бюджетний механізм як особливий вид фінансового механізму має як

спільні з ним, так і відмінні риси. До спільних рис належать:

- бюджетний механізм, характеризуючи сферу використання об'єктивно існуючих розподільчих відносин, є складовою ланкою загальної системи управління економікою, займаючи в ній своє місце;

- бюджетний механізм, з одного боку, зумовлений реальним існуванням бюджетних відносин, з іншого – зворотно активно впливає на них та з розвитком ринкових відносин змінюється й удосконалюється;

- функціонування бюджетного механізму неможливе без використання вартісних норм, нормативів і показників та передбачає застосування економічних важелів, стимулів і санкцій;

- без практичного застосування методів, форм, інструментів та важелів бюджетного механізму неможливе регулювання розподільчих і перерозподільчих процесів [61, с. 6].

Поряд із загальними рисами фінансового й бюджетного механізмів в останньому С. І. Юрій виділяє такі особливості:

- бюджетний механізм – це сукупність певних видів бюджетних відносин, специфічних методів мобілізації та використання бюджетних коштів. Цей механізм має бути реальним втіленням засад бюджетної політики, відображаючи спрямованість бюджетних коштів на вирішення економічних і соціальних завдань на певному етапі розвитку держави;

- бюджетний механізм містить ряд складових елементів, кожен з яких є складною комбінацією методів, економічних важелів та інструментів, що виконують певні функції. Важливе значення має виділення центральної частини в цьому механізмі, яку становить законодавча й нормативна база;

- до провідних складових бюджетного механізму, які діють як єдине ціле з характерним комплексом тільки їм властивих рис, належать: блок важелів з мобілізації бюджетних ресурсів, що знаходить своє відображення в конкретних видах податків і платежів; блок важелів із використання бюджетних ресурсів, який базується на наукових принципах та методах бюджетного фінансування; блок бюджетного регулювання, що забезпечує

функціонування бюджетної системи [413, с. 41–43].

Здебільшого вітчизняні й зарубіжні економісти розглядають бюджетний механізм із різних аспектів як:

- сукупність видів, форм, способів, засобів організації бюджетних відносин, які застосовує держава;
- сукупність елементів – форм, методів, важелів та інструментів формування й використання бюджетних ресурсів (табл. 1.3).

Як зазначає О. Богачова, бюджетний механізм – це арсенал прямих та додаткових засобів державного регулювання [18, с. 100]. Через бюджетний механізм держава регулює економіку, стимулює виробничі й соціальні процеси [314, с. 149].

На думку О. Василика та К. Павлюк, бюджетним механізмом є практичне використання бюджету для здійснення фінансової політики в державі [38, с. 44].

Поряд із розглянутими науковими підходами, окремі економісти трактують бюджетний механізм як оболонку бюджету та практичну модель реалізації бюджетної політики держави.

Наприклад, С. Юрій та М. Федосов вважають бюджетний механізм зовнішньою оболонкою бюджету, що виявляється у бюджетній практиці [411].

Т. Ковальова та М. Барулін під бюджетним механізмом розуміють механізм управління бюджетним процесом, реалізації на практиці функцій і принципів бюджетної системи та бюджетної політики на базі норм бюджетно-податкового права [136].

О. Богачова, М. Крупка, Ю. Пасічник, О. Романенко та інші вчені під бюджетним механізмом розуміють сукупність засобів, методів державного регулювання соціально-економічного розвитку держави.

М. Крупка вважає бюджетний механізм сукупністю форм, методів, важелів та інструментів використання державного бюджету і впливу на соціально-економічний розвиток [149, с. 212]. Як сукупність засобів, які

застосовує держава з метою організації бюджетних відносин та забезпечення належних умов для економічного і соціального розвитку розглядає бюджетний механізм Ю. Пасічник [280, с. 276].

Таблиця 1.3

**Наукові підходи вітчизняних та зарубіжних вчених до визначення
поняття «бюджетний механізм»**

Автори	Сутність поняття
1	2
І. Алексєєв, Г. Лопушняк, М. Ливдар [5, с. 11]	сукупність організаційних, методологічних, законодавчих та нормативних положень, що забезпечують функціонування бюджетної системи держави, а також сукупність методів, інструментів (процедур) та важелів, за допомогою яких управлінські рішення реалізуються в процесі формування й використання централізованих грошових фондів держави та її територіально-адміністративних одиниць чи відповідних регіонів
М. Артус, Н. Хижа [9]	система економічних заходів впливу на забезпечення мобілізації оптимальних обсягів фінансових ресурсів бюджету, їхнього найбільш ефективного розміщення і найбільш економного використання з метою забезпечення соціально-економічного розвитку суспільства, визначеного економічною політикою держави
Й. Бескид [409]	сукупність певних видів бюджетних відносин, специфічних методів мобілізації та використання бюджетних коштів
С. Булгакова, Л. Єрмошенко [27, с. 100]	сукупність способів організації бюджетних відносин, які застосовує держава з метою організації бюджетних відносин і забезпечення належних умов для економічного і соціального розвитку
Г. Возняк [43, с. 59]	сукупність певних видів бюджетних відносин, специфічних методів, форм, стимулів та інструментів формування і використання бюджетних ресурсів з метою забезпечення стійкого розвитку регіонів; у практичному значенні – це добре налагоджена економічна структура, що відображає послідовність і методи дії відповідних державних органів у процесі мобілізації та використання бюджетних коштів
М. Гаретовський [47]	сукупність конкретних форм бюджетних відносин, специфічних методів мобілізації та використання бюджетних коштів державою
А. Грязнова [378], М. Назарова [407]	складова частина фінансового механізму, представлена сукупністю видів і форм організації бюджетних відносин, специфічних методів мобілізації та використання бюджетних коштів, принципів планування та фінансування, умов і методів здійснення фінансового контролю
І. Запатріна [92, с. 170–171]	інструмент приведення бюджетної системи у відповідність із зовнішнім середовищем, що постійно змінюється, через застосування певних форм і методів бюджетного регулювання

Продовження табл. 1.3

1	2
О. Ковалюк [138, с. 277]	сукупність форм і методів, важелів та інструментів мобілізації й використання бюджетних коштів
Т. Куценко [152]	сукупність способів і форм організації бюджетних відносин, що застосовуються суспільством з метою вирішення соціально-економічних проблем розвитку країни
Л. Лисяк [160, с. 178]	бюджетний механізм, з одного боку, опосередковує сукупність організаційно-фінансових, правових відносин, що складаються в процесі реального руху бюджетних і позабюджетних потоків (їхнього планування, організації, регулювання і контролю). З іншого боку, це комплекс конкретних дій органів управління бюджетною системою і бюджетним процесом із застосуванням фінансових інструментів, важелів, стимулів, санкцій, методичних прийомів і техніки бюджетного планування, організації, регулювання і контролю
І. Лютий [221, с. 69]	комплекс методів адміністративно-правового та економічного характеру, що спрямовані на досягнення стратегічних і тактичних цілей, і який за своїм змістом забезпечує в результаті здійснення бюджетної стратегії
Н. Миляков [229]	система встановлених державою форм, видів та методів бюджетних відносин
С. Омирбаєв [266]	сукупність форм організації бюджетних відносин, а також способів, прийомів, методів, що забезпечують перерозподіл фінансових ресурсів між сферами суспільної діяльності, галузями економіки і територіями країни
В. Прядко, Н. Сокровольська [302, с. 54]	комплекс злагоджених дій, призначених перетворювати відносини між суб'єктами бюджетного процесу (і не тільки) на фінансові ресурси.
В. Родіонова [308]	комплекс спеціально розроблених і застосованих державою форм організації бюджетних відносин, а також способів, прийомів, методів, які забезпечують перерозподіл фінансових ресурсів між сферами суспільної діяльності, галузями економіки і територіями країн в інтересах задоволення загальнодержавних потреб
О. Романенко [314, с. 149]	сукупність конкретних форм бюджетних відносин, методів мобілізації і витрачання бюджетних коштів.
М. Романовський, О. Врублевська, Б. Сабанті [315, с. 236]	реальне уособлення бюджетної політики, що відображає конкретну спрямованість бюджетних відносин на вирішення економічних та соціальних питань
Н. Савчук [318, с. 133]	структурована система практичного використання попередньо акумульованих бюджетних коштів на забезпечення виконання функцій держави
Я. Цимбаленко [393]	як сукупність засобів, що використовує держава з метою організації бюджетних відносин та забезпечення належних умов соціально-економічного розвитку
І. Чугунов [396, с. 22]	сукупність певних видів бюджетних відносин, специфічних методів формування та використання бюджетних коштів
С. Юрій, М. Федосов [411]	система встановлених державою форм і методів організації бюджетних відносин;

Джерело: складено автором.

Досліджуючи бюджетний механізм у складі бюджетної доктрини держави та як основний інструмент її практичної реалізації, В. Дем'янишин пропонує розглядати бюджетний механізм як:

- сукупність видів бюджетних відносин, гармонізацію їхньої послідовності і взаємозв'язку у процесі формування та використання централізованого фонду грошових коштів держави [67, с. 80], виходячи із сутності бюджету як об'єктивної економічної категорії;

- сукупність конкретних методів, форм, важелів, інструментів, стимулів та санкцій, які забезпечують мобілізацію і використання коштів бюджету держави [61, с. 6], трактуючи бюджет за змістом;

- сукупність адекватних способів та прийомів наповнення доходів, розподілу і спрямування видатків основного фінансового плану держави [65, с. 242], розглядаючи бюджет за формою;

- поєднання організаційних та методологічних положень і засобів, які забезпечують функціонування бюджетної системи країни, а також специфічних підходів, за допомогою яких держава створює умови та забезпечує функціонування бюджетних відносин на державному, регіональному і місцевому рівнях, тобто безпосередньо в кожній ланці бюджетної системи, трактуючи бюджет за організаційною побудовою;

- сукупність законодавчих та нормативних положень, які регулюють бюджетні відносини у суспільстві [66, с. 58], вивчаючи бюджет за правовою ознакою.

Запропонований науковцем підхід дає змогу сформулювати теоретичні підвалини бюджетного механізму, змодельовати його оптимальну структуру, на основі цього розробити практичні рекомендації щодо забезпечення ефективного функціонування цього механізму з урахуванням конкретної економічної ситуації та завдань, які ставить перед собою суспільство на конкретному історичному етапі розвитку.

Високо оцінюючи внесок українських та зарубіжних вчених у розвиток фінансової науки, все ж вважаємо за доцільне звернути увагу на окремі

дискусійні аспекти у визначеннях бюджетного механізму.

Враховуючи те, що за допомогою бюджетного механізму здійснюється вплив бюджету як інструменту державного регулювання на соціально-економічні процеси, ми не можемо погодитися з його трактуванням як сукупності бюджетних відносин, оскільки регулювання розподілу ВВП, а в окремих випадках і частини національного багатства (первинний розподіл, перерозподіл) відбувається за допомогою фінансових методів, форм, інструментів та важелів зазначеного механізму відповідно до основних положень бюджетної політики. Частина розподільчих відносин, пов'язана з формуванням і використанням основного централізованого фонду грошових коштів держави, називається бюджетними відносинами [384, с. 153], а їхня сукупність характеризує бюджет як економічну категорію й формує її економічний зміст [366, с. 235].

Визначаючи склад бюджетного механізму соціально-економічного розвитку, держава встановлює, як за його допомогою буде розподілено ВВП (як будуть організовані розподільні відносини) та як вплинуть результати розподілу (вектори впливу) на суспільне виробництво, сукупний попит і пропозицію, нагромадження і споживання.

Отже, з метою уникнення ототожнення понять «бюджет» і «бюджетний механізм» у цьому дослідженні зміст категорії «бюджет» визначаємо як сукупність бюджетних відносин, а, ведучи мову про бюджетний механізм соціально-економічного розвитку держави, маємо на увазі засіб організації розподільних відносин, пов'язаних із формуванням і використанням бюджетних ресурсів. Бюджетні відносини є об'єктивно існуючими, а формування і функціонування бюджетного механізму залежить від суб'єктивної діяльності людей, відтак бюджетний механізм не змінює зміст бюджетних відносин, а лише впливає на їхню організацію.

Дискусійним вважаємо також визначення бюджетного механізму як сукупності правових положень, які регулюють бюджетні відносини у суспільстві. Така дефініція більшою мірою відповідає поняттю «бюджетне

законодавство», яке є інститутом галузі фінансового права і, з огляду на імперативний характер бюджетних відносин може бути однією із систем забезпечення бюджетного механізму.

Отже, похідне від економічної категорії «бюджет» поняття «бюджетний механізм» характеризується багатогранністю, а його трактування залежить від основної мети наукового дослідження.

Формування бюджетного механізму соціально-економічного розвитку здійснюється державою під час визначення її бюджетної політики на відповідний бюджетний період відповідно до статті 33 Бюджетного кодексу України та статті 152 Закону України «Про Регламент Верховної Ради України» і передбачає вибір такого інструментарію бюджетного механізму (використовуваного у вітчизняній та зарубіжній практиці у різні періоди), практичне застосування якого «... забезпечило б його найбільш повну відповідність вимогам бюджетної політики того чи іншого періоду, що є запорукою повноти реалізації її мети і завдань [61, с. 4]». Регулюючі можливості бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави залежать від узгодженості дії та адекватності обраних фінансових методів, форм, інструментів, важелів основним напрямом бюджетної політики відповідного типу, яка реалізується на конкретному етапі господарювання, врахування моделі фінансових відносин у суспільстві та фази економічного циклу:

- дискреційна або свідома (обмежувальна, стимулююча), недискреційна або автоматична;
- стабілізаційна (антициклічна): стимулювальна (експансіоністська) або стримувальна (рестрикційна);
- проциклічна або антициклічна;
- політика фіскальних стимулів або фіскальної консолідації.

Основні напрями бюджетної політики повинні відповідати пріоритетам соціально-економічного розвитку держави, визначених у стратегічних прогнозних і програмних документах (Стратегії соціально-економічного

розвитку держави та ін.).

Процес формування бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави відображено на рис. 1.4.

Рис. 1.4. Графічна візуалізація формування бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави

Джерело: складено автором.

Термін «бюджетний механізм соціально-економічного розвитку держави» вказує на цільову спрямованість дії бюджетного механізму у конкретному періоді (як правило, доки не відбудеться зміна пріоритетів соціально-економічного розвитку держави та основних напрямів бюджетної політики відповідно до них) і співвідноситься з терміном «бюджетний механізм» як часткове і загальне.

Розглядаючи бюджетний механізм соціально-економічного розвитку держави в системі державного регулювання економіки з позиції його ролі у процесі розподілу ВВП, вважаємо його засобом безпосереднього впливу органів державної влади і місцевого самоврядування на соціально-економічні процеси з метою забезпечення сталого розвитку країни.

Досліджуючи механізм в онтологічному аспекті (з позиції сукупності взаємопов'язаних і взаємодіючих компонентів, які його формують), пропонуємо бюджетний механізм соціально-економічного розвитку держави трактувати як сукупність згрупованих у підсистеми фінансових методів, форм, інструментів, важелів, у результаті впливу яких на розподільні відносини, пов'язані з формуванням і використанням бюджетних ресурсів, відбуваються кількісні і якісні зміни соціально-економічних явищ і процесів як рушійної сили соціально-економічного розвитку та забезпечується реалізація засад бюджетної політики, спрямованої на вирішення проблем, які при цьому виникають.

Характерними рисами бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави, як складової її фінансового механізму, є: обумовленість існуванням бюджетних відносин, з одного боку, та необхідністю їхнього регулювання – з іншого боку; засіб безпосереднього впливу органів державної влади і місцевого самоврядування на розподільні процеси; складність компонентів і зв'язків між ними; кількісний та якісний вимір його дії на соціально-економічні явища і процеси.

Необхідність прискорення темпів економічного зростання та вирішення проблем соціальної нерівності вимагає врахування ключових викликів, спричинених загрозами національній безпеці, перегляду типу соціально-економічного розвитку і напрямів державної політики України. У даному контексті заслуговує на увагу концепція інклюзивного сталого зростання, базові положення якої передбачають побудову економіки максимальної зайнятості, створення рівних можливостей для реалізації людського потенціалу та акцентують увагу на унікальності і цінності кожного члена суспільства.

У зв'язку із ухваленням на Саміті ООН, членом якої є Україна, сімнадцяти глобальних ЦСР на період до 2030 року потребує перегляду Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020» (прийнята Указом Президента України № 5/2015 від 12 січня 2015 р.). Для переходу України до моделі

сталого розвитку необхідно уточнити національні стратегічні цілі і узгодити з ними основні напрями бюджетної політики.

На розгляді Верховної Ради України знаходиться Проект Стратегії сталого розвитку України до 2030 року, в якому визначено такі стратегічні цілі досягнення інклюзивного зростання:

- 1) сприяння інклюзивному збалансованому низьковуглецевому економічному зростанню та життєстійкій інфраструктурі;
- 2) забезпечення сталого галузевого та регіонального розвитку;
- 3) подолання бідності та скорочення нерівності, в тому числі гендерної;
- 4) забезпечення охорони громадського здоров'я, благополуччя та якісної освіти в безпечних і життєстійких населених пунктах;
- 5) забезпечення переходу до моделей збалансованого споживання і виробництва, збалансованого управління природними ресурсами та зміцнення заходів реагування на зміну клімату;
- 6) збереження наземних і морських екосистем та сприяння збалансованому використанню їхніх ресурсів;
- 7) забезпечення безпеки та доступу до правосуддя, створення підзвітних та інклюзивних інституцій [360].

Отже, імперативами інклюзивного сталого розвитку є відновлення економічного зростання; активізація підприємницької діяльності; детінізація економіки; розвиток галузей економіки, на які припадає найбільша частка валової доданої вартості у її загальному обсязі; високий рівень економічної активності, доходів і добробуту населення; низький рівень бідності, нерівності; інвестування у розвиток освіти, охорони здоров'я, соціального захисту, охорону навколишнього середовища; висока якість і доступність суспільних послуг та ін.

Враховуючи необхідність досягнення стратегічних цілей інклюзивного зростання, доцільно конкретизувати основні напрями бюджетної політики, які повинні бути враховані у процесі вибору методів, форм, інструментів і

важелів бюджетного механізму соціально-економічного розвитку.

До основних напрямів бюджетної політики, які відповідали б пріоритетам інклюзивного сталого зростання та дали б змогу вирішити найскладніші проблеми сучасного етапу соціально-економічного розвитку України, на наш погляд, можна віднести:

- модернізація технологій управління бюджетними ресурсами шляхом запровадження інклюзивно орієнтованого бюджетування та середньострокового бюджетного планування;
- удосконалення податкової системи на основі принципів рівності платників податків, платоспроможності та соціальної справедливості;
- покращення інвестиційного клімату та збільшення бюджетного інвестування високотехнологічних галузей економіки;
- фінансова підтримка підприємницької діяльності;
- зміцнення фінансової бази та підвищення фінансової самостійності органів місцевого самоврядування шляхом удосконалення бюджетного регулювання;
- підвищення рівня реальних доходів населення та забезпечення у повному обсязі бюджетними ресурсами визначених Конституцією України соціальних зобов'язань держави;
- забезпечення ефективного використання бюджетних ресурсів, базоване на рівних можливостях доступу населення до отримання суспільних послуг та підвищенні бюджетної дисципліни усіма суб'єктами бюджетних відносин;
- забезпечення боргової стійкості шляхом послаблення боргового навантаження, оптимізації боргових інструментів;
- підвищення рівня бюджетної прозорості та участі громадськості у бюджетному процесі.

Від результативності функціонування бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави залежить ефективність бюджетної політики та реалізація цілей соціально-економічного розвитку України. У

світовій і вітчизняній практиці для оцінювання рівня розвитку економіки і життя населення найчастіше використовуються такі показники як ВВП на одну особу та індекс розвитку людського потенціалу. Однак для комплексного відображення рівня соціально-економічного розвитку держави у 2017 р. на Всесвітньому економічному форумі (м. Давос) було запропоновано розраховувати індекс інклюзивного розвитку (IDI) – інтегральний показник, який визначається з урахуванням 12 різних індикаторів (рис. 1.5).

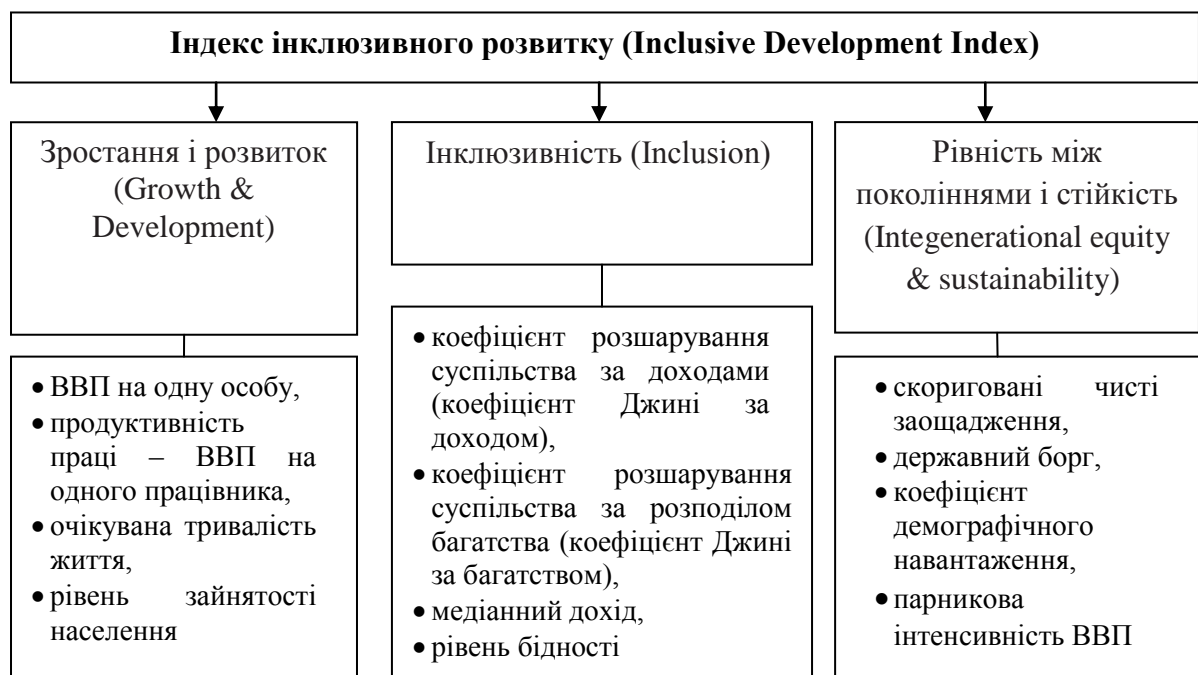

Рис. 1.5. Індикатори індексу інклюзивного розвитку

Джерело: складено автором на основі даних Всесвітнього економічного форуму [491].

Результати розрахунку IDI показують, що серед 106 (2017 р.) і 103 (2018 р.) країн світу Україна посіла у 2017 р. 76 місце зі значенням індексу 3,67, а у 2018 р. – 78 місце зі значенням індексу 3,42, а серед 79 (2017 р.) і 74 (2018 р.) країн, що розвиваються – відповідно – 47 і 49 місця. За останні п'ять років інклюзивний розвиток України знизився на 6,8% [491]. Позитивною тенденцією вважаємо збільшення у 2018 р. порівняно з 2017 р. обсягу ВВП на одну особу, питомої ваги заощаджень у ВНД.

Значне занепокоєння викликають зміни таких показників: збільшення коефіцієнтів розшарування суспільства за розподілом багатства і демографічного навантаження, питомої ваги державного боргу у ВВП, парникової інтенсивності ВВП (викиди вуглекислого газу), рівня бідності, зменшення продуктивності праці, зайнятості, медіанного доходу.

Отже, значення IDI підтверджує недостатній рівень інклюзії Української економіки та актуалізує доцільність впровадження заходів, спрямованих на його підвищення. Значення індикаторів, які використані для визначення індексу інклюзивного розвитку, дають змогу органам державної влади і місцевого самоврядування оцінити стан інклюзивного розвитку України та визначити ключові шляхи вирішення проблем сучасного трансформаційного періоду розвитку нашої держави у процесі реалізації державної політики.

1.3. Характеристика складових бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави в контексті забезпечення його архітектоніки

Основною специфічною рисою бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави є врахування всіх його складових для забезпечення своєчасного та достатнього наповнення централізованого фонду грошових ресурсів і використання бюджетних коштів для якісного виконання державою своїх функцій [67, с. 84].

Обов'язковою умовою ефективного функціонування бюджетного механізму є гармонійне поєднання його методів, форм, інструментів та важелів. Дослідження проблем забезпечення архітектоніки бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави неможливе без ідентифікації та характеристики його основних компонентів як системи.

В економічній літературі трапляються різні підходи до структуризації та ідентифікації складових бюджетного механізму.

Залежно від особливостей функціонування бюджетних відносин та необхідності застосування відповідних методів, важелів інструментів, показників, на думку В. Дем'янишина, бюджетний механізм охоплює такі види: механізм мобілізації доходів (податковий механізм, неподатковий механізм мобілізації доходів, механізм мобілізації міжбюджетних та офіційних трансфертів), механізм використання бюджетних коштів (бюджетне резервування, бюджетне кредитування, бюджетне фінансування (кошторисне фінансування, бюджетне інвестування, надання державних трансфертів)), механізм управління бюджетним дефіцитом та державним боргом, механізм регулювання міжбюджетних відносин (механізм надання міжбюджетних трансфертів, механізм перерозподілу міжбюджетних трансфертів) [66, с. 60].

Значний рівень конкретизації структури бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави дає змогу ефективно маневрувати його складовими на практиці. Проте зміни в організації бюджетних відносин, зумовлені реалізацією адміністративної, податкової, бюджетної та інших реформ, підтверджують доцільність перегляду деяких аспектів запропонованого підходу, які є дискусійними, з метою їхнього усунення:

- з огляду на виокремлені складові механізму регулювання міжбюджетних відносин зазначений механізм фактично ототожнюється з механізмом надання міжбюджетних трансфертів, який, відповідно, належить до механізму використання бюджетних ресурсів;

- через запровадження так званих «прямих» міжбюджетних відносин (передача трансфертів відбувається на двох рівнях: перший – державний бюджет – обласний бюджет; другий – державний бюджет – бюджет міста обласного значення / бюджет об'єднаної територіальної громади / районний бюджет), незрозумілими є зміст, елементи і сфера впливу механізму перерозподілу міжбюджетних трансфертів.

Так, Г. Вознюк у складі бюджетних механізмів виокремлює механізм формування бюджетних ресурсів, механізм розподілу / використання

бюджетних ресурсів, механізм регулювання міжбюджетних відносин, механізм управління боргом і бюджетним дефіцитом [43, с. 60].

Зокрема, Т. Куценко пропонує у межах бюджетного механізму виділяти такі підсистеми як механізм управління бюджетним процесом і бюджетними відносинами, механізм формування бюджетних ресурсів, механізм розподілу бюджетних ресурсів, механізм використання бюджетних ресурсів, механізм контролю та аналізу використання бюджетних ресурсів [152 с. 43]. Така інтерпретація структури бюджетного механізму, на наш погляд, є суперечливою, оскільки механізм формування бюджетних ресурсів, механізм розподілу бюджетних ресурсів та механізм використання бюджетних ресурсів з огляду на види бюджетних відносин, мали би бути зараховані до механізму управління бюджетними відносинами. Крім цього, не зрозуміло, які властивості механізму управління бюджетними відносинами стали підставою для згаданого науковця, щоб відрізнити його від бюджетного механізму, адже, використовуючи бюджетний механізм, держава здійснює розподіл ВВП, управляючи бюджетними відносинами – частиною розподільчих відносин, пов'язаних з формуванням та використанням бюджетних коштів.

В. Дем'янишин, С. Юрій та В. Федосов до структури бюджетного механізму зараховують різноманітні організаційні форми, форми бюджетного забезпечення, методи та інструменти бюджетного регулювання, бюджетні стимули та санкції та об'єднують їх у такі підсистеми: забезпечувальні (використовуються під час прогнозування та бюджетного планування), оперативні (використовуються у процесі виконання бюджетів), ретроспективні (використовуються на кінцевих стадіях бюджетного процесу) [384, с. 162–163].

На думку Л. Лисяк, складові елементи цілісного механізму бюджетної політики мають бути систематизовані у вигляді підсистем: механізму розробки законодавчих та інших нормативних документів, що стосуються бюджету; механізмів бюджетного планування, регулювання, нормування,

фінансування, внутрішньо бюджетного розподілу і перерозподілу фінансових ресурсів, економічного стимулювання, економічного санкціонування, формування бюджетної звітності, бюджетного контролю тощо [160, с. 180–181].

Досліджуючи типи бюджетної політики, згаданий науковець виділяє такі види фінансового механізму бюджетної політики: механізм реалізації бюджетної політики у сфері доходів державного та місцевих бюджетів (податковий механізм, механізм неподаткових надходжень); механізм реалізації бюджетної політики у сфері міжбюджетних відносин (механізм міжбюджетних відносин (міжбюджетного перерозподілу)); механізм реалізації бюджетної політики у сфері державного боргу (кредитний механізм, механізм у сфері обслуговування державного боргу); механізм реалізації бюджетної політики у сфері видатків бюджету (механізм державних закупівель та розміщення державного замовлення, кредитний механізм, механізм фінансування, механізм розмежування видатків) [160, с. 596].

Розглядаючи трансформацію сучасного бюджетного механізму в контексті впровадження програмно-цільового бюджетування, Л. Лисяк та В. Куліченко вважають за доцільне подати його у вигляді таких взаємопов'язаних видів: механізму мобілізації бюджетних ресурсів, механізму стратегічного бюджетного планування, механізму середньострокового бюджетного прогнозування, механізму середньострокового бюджетного планування, механізму розподілу та перерозподілу бюджетних ресурсів, механізму використання бюджету, механізму управління ліквідністю державних фінансів та державним боргом, механізму моніторингу, обліку та контролю використання бюджетних ресурсів, механізму оцінювання та аналізу результативності виконання бюджету [158, с. 161].

Позитивно оцінюючи інноваційний підхід цих науковців до структуризації бюджетного механізму, зазначимо, що неможливо уявити

функціонування механізму мобілізації бюджетних ресурсів, механізму розподілу та перерозподілу бюджетних ресурсів, механізму використання бюджету, механізму управління ліквідністю державних фінансів та державним боргом без прогнозування, планування, моніторингу, обліку та контролю, які доцільніше було б зарахувати до методів перерахованих вище видів механізму реалізації бюджетної політики.

Так, Н. Савчук пропонує в бюджетному механізмі виділити дві основні складові – систему формування доходів бюджету та систему формування витрат, кожна із яких має інструментальне та методичне забезпечення, та передбачає наявність відповідної системи контролю [318, с. 133–134].

Водночас, І. Алексєєв, Г. Лопушняк та М. Ливдар виокремлюють інституційні (організаційні та методологічні положення і засоби, що забезпечують функціонування бюджетної системи, а також законодавчі і нормативні положення, що регулюють бюджетні відносини в суспільстві) та функціональні (механізм бюджетного забезпечення та механізм бюджетного регулювання) складові бюджетного механізму [5, с. 13].

Крім видів і складових, вітчизняні та зарубіжні науковці виділяють структурні елементи бюджетного механізму. Зокрема, Ю. Пасічник у бюджетному механізмі виділяє бюджетне планування і регулювання, фінансові показники, нормативи, ліміти, резерви, система управління бюджетними коштами [280, с. 276]. З огляду на те, що планування є однією із функцій управління, виникає сумнів щодо доцільності виокремлення його як відмінної від управління бюджетними коштами складової бюджетного механізму.

Характеризуючи бюджетний механізм, О. Василик і К. Павлюк виокремлюють: бюджетне планування та прогнозування, бюджетні норми та нормативи, бюджетний контроль, міжбюджетні відносини, бюджетне регулювання [38, с. 47].

Зокрема, М. Крупка визначає такі елементи бюджетного механізму, як бюджетне планування та прогнозування, бюджетні норми та нормативи,

бюджетні ліміти і резерви, бюджетні стимули та бюджетні санкції [149, с. 212]. З метою більш повного відображення структури механізму реалізації бюджетної політики, запропонований перелік доцільно було б доповнити бюджетним контролем, забезпеченням, регулюванням тощо.

Найбільш обґрунтованим та достатньо систематизованим вважаємо підхід С. Юрія, В. Дем'янишина та О. Кириленко, які до складу бюджетного механізму пропонують зарахувати методи, форми, важелі, інструменти, стимули та санкції.

До методів бюджетного механізму пропонується відносити бюджетне планування, бюджетне прогнозування, бюджетне програмування, оперативне управління коштами, бюджетний контроль, бюджетне забезпечення, бюджетне регулювання, бюджетне нормування, бюджетну звітність [31, с. 40–41].

Пов'язуючи форми бюджетного механізму із рухом бюджетного фонду, В. Дем'янин вказує, що мобілізація доходів здійснюється у податковій, неподатковій формах та у формі міжбюджетних й офіційних трансфертів; використання бюджетних коштів – у формах бюджетного фінансування (у вигляді кошторисного фінансування, бюджетного інвестування та бюджетних дотацій), бюджетного кредитування та бюджетного резервування. Така форма, як міжбюджетні відносини, пов'язана, з одного боку, із наданням міжбюджетних трансфертів, а з іншого – з їхнім отриманням [65, с. 239].

Водночас Л. Лисяк не наводить окремі переліки форм та методів бюджетного механізму, узагальнюючи головні фінансові методи та форми впливу бюджетної політики на економічний та соціальний розвиток суспільства, серед яких інвестування, кредитування, оподаткування, фінансування тощо. Бюджетні методи мають узгоджуватися, інтегруватися з методами грошово-кредитної політики, поєднувати ринкові й адміністративні інструменти, інструменти прямої й непрямой дії [160, с. 179]. При цьому, відображаючи схематично види та компоненти фінансового механізму

бюджетної політики, згадана дослідниця фінансування, кредитування, інвестування, оподаткування, субсидіювання, прогнозування, планування, бюджетування вважає фінансовими методами, а кошторис, план, прогноз – фінансовими формами [160, с. 596].

Так, І. Алексєєв, Г. Лопушняк та М. Ливдар до методів бюджетного механізму зараховують бюджетне планування, прогнозування та програмування, бюджетне регулювання, фінансування та кредитування, оперативне управління бюджетними коштами, бюджетне нормування, оподаткування, бюджетний контроль та бюджетну звітність [5, с. 15], фактично ототожнюючи окремі з них із формами бюджетного механізму. Оскільки бюджетне нормування діє у складі бюджетного планування як один із його методів, на нашу думку, недоцільно його виділяти як окремий елемент бюджетного механізму.

Зокрема, Ковалюк О. стверджує, що бюджетний механізм передбачає застосування певних методів, серед яких: бюджетне планування, прогнозування, бюджетне інвестування, бюджетне субсидування [138, с. 277].

На думку О. Гордей та Д. Василика, у бюджетному механізмі держави можна виділити п'ять головних методів: бюджетне планування та прогнозування, бюджетні норми та нормативи, бюджетний контроль, міжбюджетні розрахунки, бюджетне регулювання. Функціонування усіх методів бюджетного механізму здійснюється за допомогою бюджетних важелів, які поділяються на прямі та опосередковані [54, с. 29–32]. Дискусійним у науковому підході вважаємо розгляд бюджетних норм та нормативів як методу бюджетного механізму, оскільки метод – це певний процес, а норми – це важіль, який підсилює або послаблює дію такого інструменту бюджетного механізму як видатки бюджетів.

Г. Возняк пропонує до методів бюджетних механізмів зарахувати: бюджетне планування, прогнозування, нормування; метод цільового призначення, встановлення порядку та лімітів використання, закріплені

доходи, регулюючі доходи, дотації, субвенції, вилучені кошти, бюджетні позики на покриття розривів; спостереження та аналіз бюджетного процесу, обґрунтування обсягів дефіциту, джерел погашення [43, с. 60]. У запропонованому підході спостерігається ототожнення таких методів як закріплені доходи, регулюючі доходи, дотації, субвенції, вилучені кошти, бюджетні позики на покриття розривів з інструментами бюджетного механізму.

Що стосується інструментів та важелів бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави, науковці здебільшого виділяють або важелі, або інструменти, дуже часто ототожнюючи їх.

На думку Г. Возняк, до інструментів бюджетних механізмів належать ставки податків, обов'язкові збори та платежі, нормативи, проценти за кредитами та позиками; міжбюджетні трансферти, бюджетні призначення, бюджетні зобов'язання, бюджетні асигнування; бюджетний розпис, бюджетний секвестр, бюджетне нормування [43, с. 60].

Розмежувавши у своєму дослідженні елементи бюджетного механізму, В. Дем'янишин до основних важелів бюджетного механізму відносить доходи, податки, неподаткові надходження, міжбюджетні трансферти, видатки, витрати, бюджетні інвестиції, бюджетні асигнування, бюджетні кредити, бюджетні резерви, дотації субвенції, субсидії та державні позики, а до інструментів – норми та нормативи, ліміти, ставки податків, ставки зарплати, проценти за кредит та проценти по державних позиках [65, с. 238].

Заслуговує на увагу також запропонований Л. Лисяк підхід до розмежування фінансових важелів (бюджетні стимули, санкції, податкові пільги, умови, принципи і порядок руху коштів) та фінансових інструментів (бюджет, податки, цільові програми, позики, кредити, гарантії, ставки, збори, відрахування, дотації, субвенції, субсидії, резерви, взаємозаліки) [160, с. 596].

Автори монографії «Засади формування бюджетної політики держави» (за редакцією М. Єрмошенка) серед елементів бюджетного механізму виділяють такі важелі: бюджетне планування та регулювання; бюджетні

показники; бюджетні нормативи; ліміти; резерви; система управління бюджетними коштами [82, с. 174].

Г. Лопушняк та М. Ливдар пропонують поділити інструменти бюджетного механізму на загальні (бюджетний запит, бюджетні програми, бюджетні зобов'язання, бюджетні призначення, бюджетні асигнування, доходи та видатки бюджету) та спеціальні (бюджет розвитку місцевих бюджетів, бюджетні інвестиції, субвенція державного бюджету місцевим бюджетам на соціально-економічний розвиток регіонів, субвенція на здійснення заходів соціально-економічного розвитку окремих територій, субвенція на виконання інвестиційних проектів (програм), місцеві податки і збори, цільові державні капітальні вкладення, бюджетні програми регіонального розвитку, місцеві позики та інші). Серед важелів згадані науковці виділяють бюджетні стимули та санкції, ставки податків та податкові пільги тощо [207, с. 158, 162–163]. Ми не можемо повністю погодитися із запропонованим підходом, оскільки бюджетний запит, бюджетні програми, бюджетні зобов'язання, бюджетні призначення, бюджетні асигнування, бюджет розвитку місцевих бюджетів, бюджетні програми регіонального розвитку не відповідають економічному змісту поняття «інструмент» як відображення конкретної форми руху грошових потоків.

З огляду на трактування бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави як певної сукупності взаємопов'язаних і взаємодіючих складових і напрямів руху бюджетних ресурсів, на наш погляд, у зазначеному механізмі доцільно виділити дві основні підсистеми: механізм формування бюджетних ресурсів; механізм використання бюджетних ресурсів.

Кожна із зазначених складових охоплює фінансові методи, форми, інструменти та важелі (рис. 1.6).

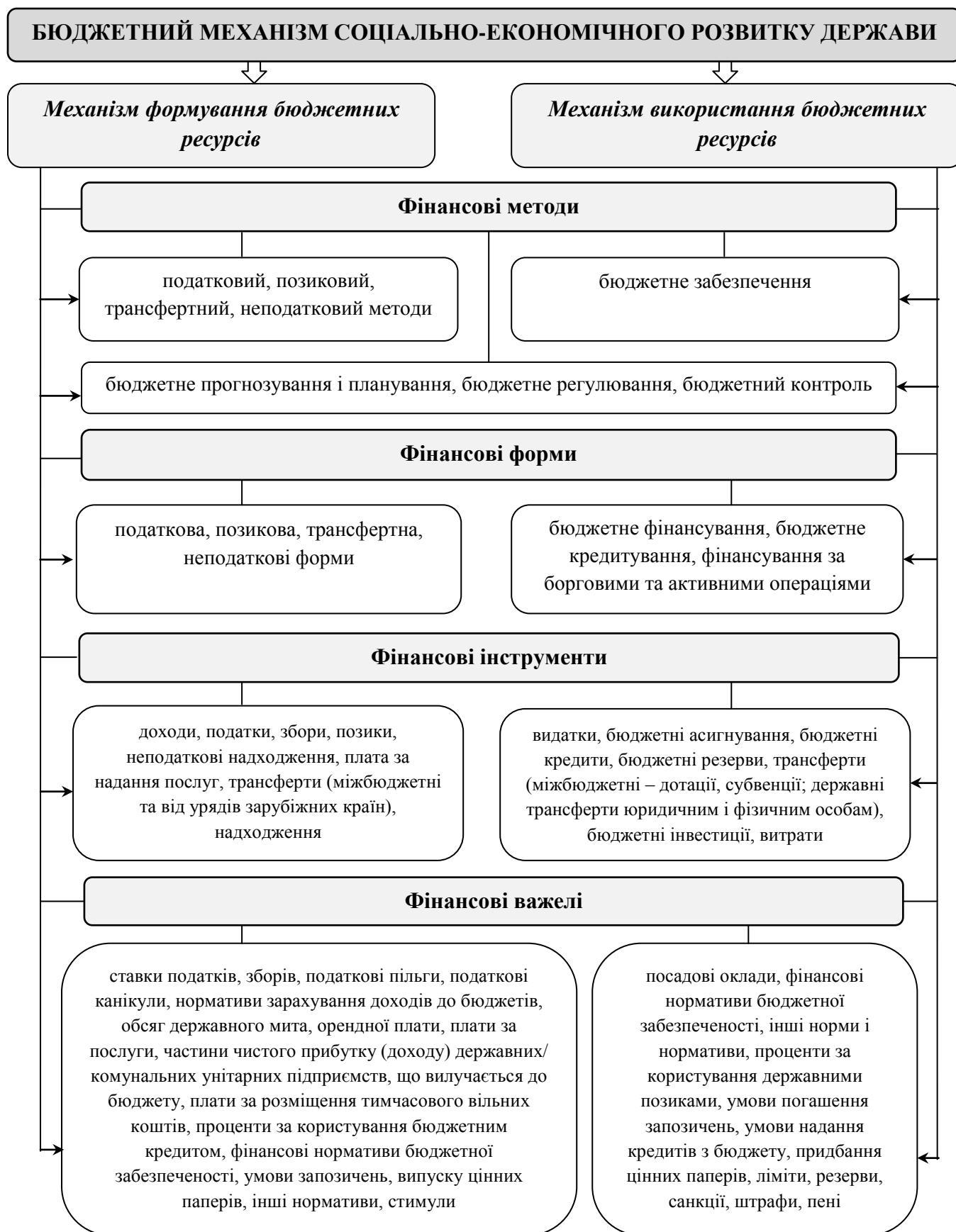

Рис. 1.6. Складові бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави

Джерело: складено автором.

Гармонійне сполучення методів, форм, інструментів і важелів механізмів формування та використання бюджетних ресурсів забезпечує цілісну архітектоніку бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави.

За допомогою фінансових методів, форм, інструментів та важелів механізму формування бюджетних ресурсів відбувається регулювання системи розподільних і перерозподільних процесів, формування централізованого фонду грошових ресурсів в обсягах, необхідних для виконання державою своїх функцій.

У результаті практичного застосування елементів механізму використання бюджетних ресурсів забезпечується регулювання перерозподілу ВВП, розподілу і використання централізованого фонду грошових ресурсів, тобто витрачаються попередньо акумульовані у бюджеті держави ресурси відповідно до напрямів спрямування, передбачених у затверджених бюджетах.

Схематично регулюючу роль підсистем бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави у розподільних процесах – розподілі і перерозподілі ВВП відображено на рис. 1.7.

Ключові аспекти функціонування і роль бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави у регулюванні соціально-економічних процесів залежать від сукупності елементів кожної зі складових підсистем та взаємозв'язку між ними, які застосовує держава у процесі акумуляції та використання бюджетних ресурсів.

За допомогою методів бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держава забезпечує регулювання бюджетних відносин на усіх стадіях бюджетного процесу.

Метод (*грец.* *methodos* – дослівно «шлях до чогось») у найбільш загальному значенні – це засіб досягнення мети [377, с. 266]. У фінансовій літературі метод також визначається як спосіб, прийом або система прийомів для досягнення будь-якої мети, для виконання певної операції [330, с. 354].

Кількісні й якісні зміни соціально-економічних явищ і процесів як рушійної сили соціально-економічного розвитку та вирішення проблем, які при цьому виникають, у процесі реалізації засад бюджетної політики

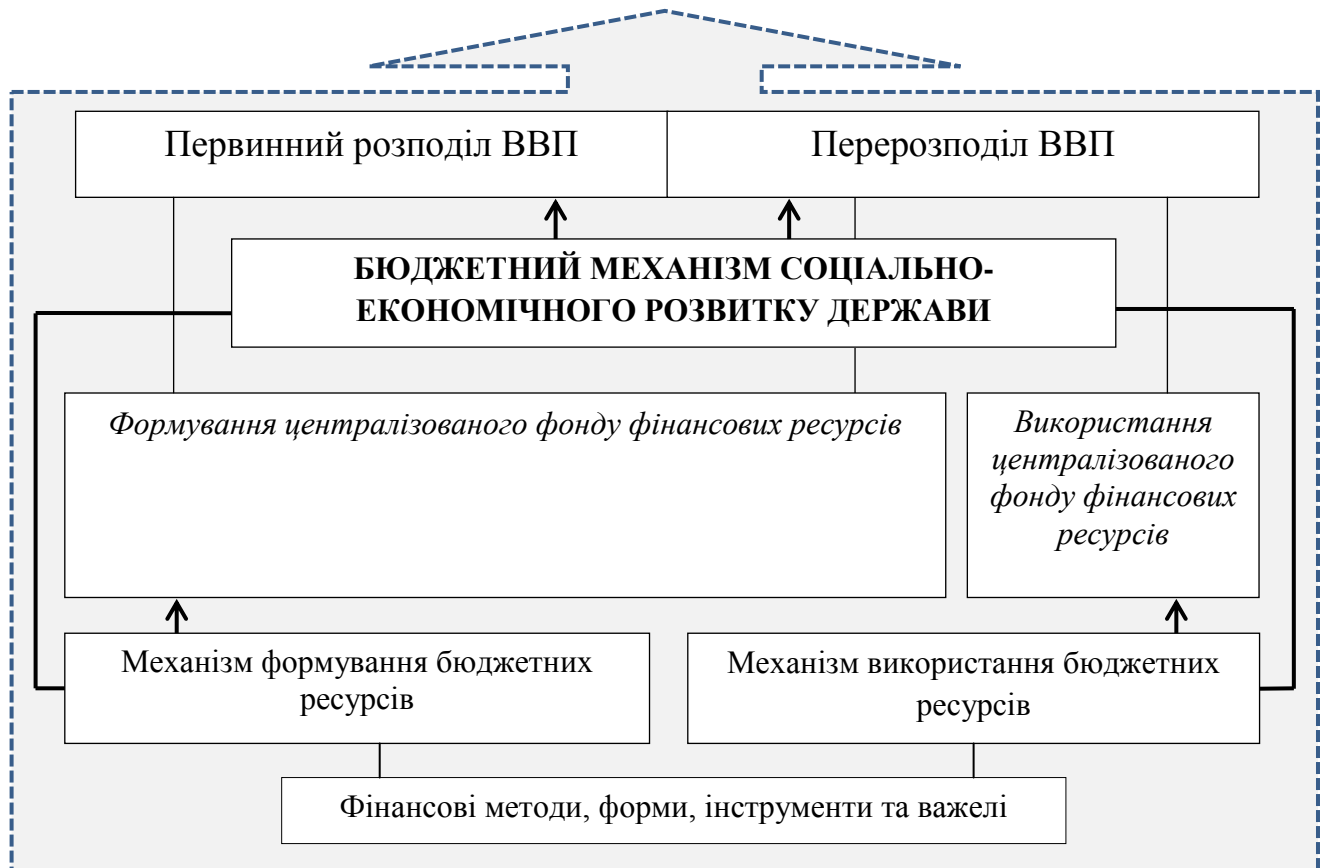

Рис. 1.7. Графічна візуалізація дії бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави

Джерело: складено автором.

До механізму формування бюджетних ресурсів зараховуємо податковий, позиковий, трансфертний, неподатковий методи, а до механізму використання бюджетних ресурсів – бюджетне забезпечення. Бюджетне прогнозування і планування, бюджетне регулювання, бюджетний контроль є спільними методами для обох підсистем бюджетного механізму.

Форма (*лат. forma*) – це, перш за все, зовнішній обрис, вигляд предмета, зверхній вираз якогось змісту [377, с. 489]. На відміну від методів, форми бюджетного механізму пов'язані з рухом бюджетного фонду [65, с. 239], зокрема, акумулюванням та використанням бюджетних ресурсів.

Для формування бюджетних ресурсів застосовуються податкова,

неподаткова, позикова й трансфертна форми бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави, а для їхнього використання – бюджетне фінансування, бюджетне кредитування, фінансування за борговими та активними операціями.

Кожна із форм використовує власні елементи, які забезпечують її реалізацію у повному обсязі.

Інструменти бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави відображають конкретну форму руху грошових потоків. Будь-який інструмент – це засіб вирішення якихось завдань чи досягнення певного впливу. Дієвість фінансових інструментів є визначальним фактором дієвості бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави.

Як зазначає В. Опарін, «...характер і ступінь впливу через фінансові інструменти на соціально-економічний розвиток залежать ... від того, які функції надані цим інструментам і настільки повно вони реалізуються на практиці» [268, с. 62].

У складі механізму формування бюджетних ресурсів виділяємо такі інструменти: доходи, податки, збори, позики, неподаткові надходження, плата за надання послуг, трансферти (міжбюджетні та від урядів зарубіжних країн), надходження тощо.

До інструментів механізму використання бюджетних ресурсів відносимо видатки, бюджетні кредити, бюджетні резерви, трансферти (міжбюджетні – дотації, субвенції; державні трансферти юридичним і фізичним особам), бюджетні інвестиції, витрати тощо.

Використання фінансових інструментів пов'язане з відповідними важелями, що визначають характер їхньої дії і відображають не рух коштів, а характеризують параметри, умови і форми цього руху. Передусім це ті нормативи і ставки, що визначають їхні обсяги, а також умови проведення тих чи інших фінансових операцій. За допомогою важелів встановлюється характер дії окремих інструментів [272, с. 81].

Фінансові важелі є важливою та найбільш мобільною складовою

бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави. На думку О. Ковалюка [138, с. 38] та інших науковців [42, с. 72], важіль – це засіб, який може сприяти розвитку чого-небудь або погавити, підсилити діяльність чого-небудь при використанні певного методу.

Дія інструментів механізму формування бюджетних ресурсів посилюється або послаблюється такими важелями, як: ставки податків, зборів, податкові пільги, податкові канікули, нормативи зарахування доходів до бюджетів різних рівнів, обсяг державного мита, орендної плати, плати за послуги бюджетних установ, частини чистого прибутку (доходу) державних або комунальних унітарних підприємств та їхніх об'єднань, що вилучається до відповідного бюджету, плати за розміщення тимчасово вільних коштів, проценти за користування бюджетним кредитом, фінансові нормативи бюджетної забезпеченості, умови здійснення запозичень, випуску цінних паперів, інші нормативи, стимули тощо.

До важелів механізму використання бюджетних ресурсів належать: посадові оклади, фінансові нормативи бюджетної забезпеченості, інші норми і нормативи, проценти за користування державними позиками, умови погашення запозичень, умови надання кредитів з бюджету, придбання цінних паперів, ліміти, резерви, санкції, штрафи, пені і т.д.

Охарактеризуємо взаємозв'язок між методами, формами, інструментами та важелями бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави.

Підтримуючи підходи вітчизняних вчених, зокрема О. Василика, К. Павлюк [38, с. 241] та В. Дем'янишина [65, с. 247–248], до трактування понять «бюджетне прогнозування» та «бюджетне планування», в контексті нашого дослідження як методів бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави під бюджетним прогнозуванням вважаємо за доцільне розуміти науково-аналітичний процес оцінювання можливих варіантів формування та використання централізованого фонду грошових ресурсів у перспективі. Результати аналізу є основою для вибору цілей –

орієнтирів при розробленні проекту державного та місцевих бюджетів.

Бюджетне планування – це управлінська діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування щодо конкретизації частки централізації ВВП, обсягів, джерел формування та напрямів використання бюджетних ресурсів для забезпечення соціально-економічного розвитку держави.

Бюджетне регулювання – діяльність органів законодавчої і виконавчої влади вищого рівня щодо розподілу і перерозподілу доходів та нормування видатків, яка здійснюється з метою збалансування бюджетів нижчого рівня [375, с. 833].

Бюджетний контроль слід розуміти як комплексну та цілеспрямовану діяльність, яка містить систему економіко-правових заходів уповноважених контролюючих суб'єктів, спрямованих на забезпечення законності та ефективності дій учасників бюджетного процесу під час складання, розгляду, затвердження бюджетів, виконання та внесення змін, звітування про виконання бюджетів, що складають бюджетну систему України [49, с. 104].

За допомогою трансфертного методу бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави, який передбачає формування бюджетних ресурсів у трансфертній формі, мобілізуються доходи бюджетів у вигляді трансфертів від урядів зарубіжних країн: кошти, отримані від секретаріату ООН, НАТО, ЄС, ОБСЄ або іншої міжнародної організації за участь України в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки, гранти (дарунки), надходження в межах програм допомоги ЄС (надходження в межах програм секторальної бюджетної підтримки ЄС, інша допомога) та міжбюджетні трансферти – кошти, які безоплатно і безповоротно передаються з одного бюджету до іншого [33].

З огляду на те, що практично з усіх бюджетів одночасно надаються і до усіх бюджетів надходять дотації і субвенції, особливість міжбюджетних трансфертів як елементу бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави полягає у тому, що вони є інструментом як механізму використання бюджетних ресурсів, так і механізму їхнього формування.

Надання міжбюджетних трансфертів відбувається у результаті перерозподілу ВВП під час використання централізованого фонду фінансових ресурсів. Тому вони відображаються у видатковій частині бюджету, з якого надаються та слугують інструментом механізму використання бюджетних ресурсів (які сформовані за допомогою податкового, позикового, неподаткового методів). Водночас міжбюджетні трансферти є доходами бюджету, який їх отримує, а, отже, вони належать до інструментів механізму формування бюджетних ресурсів. Власне кажучи, тому трансфертний метод акумулювання міжбюджетних трансфертів поряд із такими основними методами, як податковий та позиковий, до певної міри відіграє важливу, хоча і другорядну роль.

Дія трансфертів як інструменту бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави посилюється або послаблюється такими фінансовими важелями, як: фінансові нормативи бюджетної забезпеченості (використовується для розрахунку медичної, освітньої субвенції), нормативне значення індексу податкоспроможності, при якому надається місцевому бюджету базова дотація або перераховується до державного бюджету реверсна дотація, коефіцієнт вирівнювання, умови використання субвенцій тощо.

Поряд із трансфертним методом виокремлюють податковий, неподатковий та позиковий методи формування бюджетних ресурсів, яким відповідають визначені фінансові форми (табл. 1.4).

Практичне застосування податкового методу передбачає формування бюджетних ресурсів у податковій формі та використання фінансових інструментів бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави – податків, зборів, які характеризуються безповоротністю, примусовістю справляння, надійністю, регулярністю та стабільністю надходження. Дія податків та зборів залежить від таких фінансових важелів, як: ставки податків, зборів, нормативи зарахування податків до бюджетів різних рівнів, податкові пільги, податкові канікули, пеня, інші санкції за

порушення податкового законодавства тощо.

Таблиця 1.4

Фінансові методи та форми механізму формування бюджетних ресурсів

Вид надходжень державного та місцевих бюджетів	Метод формування бюджетних ресурсів	Форма формування бюджетних ресурсів
Податки	податковий	податкова
Трансферти (міжбюджетні та від урядів зарубіжних країн)	трансфертний	трансфертна
Доходи від власності та підприємницької діяльності, адміністративні збори та платежі, доходи від некомерційної господарської діяльності, власні надходження бюджетних установ, інші неподаткові доходи бюджету	неподатковий	неподаткова
Доходи від продажу основного капіталу, від реалізації державних запасів і товарів, від продажу землі і нематеріальних активів		
Надходження до цільових фондів у складі бюджетів		
Надходження за рахунок повернення кредитів до бюджету		
Кошти від приватизації державного майна		
Надходження бюджету за рахунок зміни (зменшення) обсягів готівкових коштів	неподатковий	неподаткова
Кошти від продажу цінних паперів та повернення бюджетних коштів з депозитів для управління ліквідністю		
Запозичення – позики банківських установ, міжнародних фінансових організацій, органів управління іноземних держав і ін.	позиковий	позикова

Джерело: складено автором.

За допомогою неподаткового методу бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави мобілізуються бюджетні ресурси в неподатковій формі у вигляді доходів від власності та підприємницької діяльності, адміністративних зборів та платежів, доходів від некомерційної господарської діяльності, власних надходжень бюджетних установ, інших

неподаткових доходів бюджету; доходів від продажу основного капіталу, від реалізації державних запасів і товарів, від продажу землі і нематеріальних активів; надходжень за рахунок повернення кредитів до бюджету; коштів від приватизації державного майна тощо.

При цьому використовуються такий інструмент, як неподаткові надходження, і важелі: обсяг державного мита, орендної плати, плати за послуги бюджетних установ, частини чистого прибутку (доходу) державних або комунальних унітарних підприємств та їхніх об'єднань, що вилучається до бюджету, плати за розміщення тимчасового вільних коштів, процент за користування бюджетним кредитом тощо.

Практичне застосування позикового методу та позикової форми формування бюджетних ресурсів передбачає використання не менш важливих інструментів бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави – позик, які характеризуються добровільністю залучення та поверненістю коштів, платністю, строковістю, тимчасовістю користування, невисокою передбачуваністю дії. Важелями впливу в системі державних запозичень є процентні ставки, а також умови випуску і погашення цінних паперів [272, с. 88] тощо.

Методи та форми механізму використання бюджетних ресурсів наведено у табл. 1.5.

Бюджетне забезпечення – це метод бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави, за допомогою якого відбувається рух грошових потоків у формах бюджетного фінансування, бюджетного кредитування, фінансування за борговими та активними операціями, пов'язаний із здійсненням витрат бюджету відповідного рівня з метою задоволення потреби органів державної влади та місцевого самоврядування у бюджетних ресурсах для належного виконання покладених на них функцій.

Бюджетному фінансуванню властиві такі ознаки: бюджетне фінансування – одна з найважливіших форм здійснення видатків бюджету; його зміст проявляється у безповоротному наданні бюджетних ресурсів

юридичним і фізичним особам; надання цих ресурсів здійснюється на проведення заходів, передбачених бюджетом; перелік цих заходів відповідає функціям держави; бюджетне фінансування з боку держави є формою бюджетного механізму, а з боку суб'єктів господарювання – однією з форм фінансового забезпечення [65, с. 336].

Таблиця 1.5

Фінансові методи та форми механізму використання бюджетних ресурсів

Вид витрат державного та місцевих бюджетів	Метод використання бюджетних ресурсів	Форма використання бюджетних ресурсів	
Видатки на державне управління, органи місцевого самоврядування (без урахування видатків на надання трансфертів); оборону; громадський порядок, безпеку, судову владу; економічну діяльність; охорону навколишнього природного середовища; житлово-комунальне господарство; охорону здоров'я; духовний та фізичний розвиток; освіту; соціальний захист	бюджетне забезпечення	бюджетне фінансування	
Видатки для надання міжбюджетних трансфертів		бюджетне кредитування	
Витрати, зумовлені наданням кредитів з бюджету			
Витрати бюджету, зумовлені погашенням запозичень			фінансування за борговими операціями (погашення боргових зобов'язань)
Витрати бюджету, зумовлені придбанням цінних паперів та розміщенням бюджетних коштів на депозитах для управління ліквідністю			фінансування за активними операціями
Витрати бюджету, зумовлені змінами (збільшенням) обсягів готівкових коштів			

Джерело: складено автором.

Враховуючи викладене, бюджетне фінансування ми розуміємо як сукупність грошових відносин, пов'язаних з розподілом і використанням бюджетних ресурсів шляхом безповоротного і безоплатного їхнього надання розпорядникам бюджетних коштів на проведення заходів, передбачених затвердженим бюджетом та його розписом. Процес бюджетного фінансування (встановлення бюджетних призначень головним розпорядникам бюджетних коштів, виділення бюджетних асигнувань розпорядникам бюджетних коштів, взяття ними бюджетних зобов'язань та здійснення платежів) проводиться у встановленому Бюджетним кодексом України порядку. Деякі економісти поряд з бюджетним інвестуванням, наданням державних трансфертів основною формою бюджетного фінансування вважають кошторисне фінансування. Враховуючи те, що, відповідно до п. 1 статті 48 Бюджетного кодексу України, розпорядники бюджетних коштів беруть бюджетні зобов'язання та здійснюють платежі тільки в межах бюджетних асигнувань, встановлених кошторисами, тобто видатки з бюджету будь-якого рівня розпорядниками коштів здійснюються винятково на підставі затверджених кошторисів, паспортів бюджетних програм (у разі застосування програмно-цільового методу у бюджетному процесі), а також порядків використання бюджетних коштів (п. 1 стаття 46 Бюджетного кодексу України) [33], кошторисне фінансування вважаємо єдиною формою бюджетного фінансування.

Основними фінансовими інструментами бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави, які при цьому застосовуються, є видатки бюджету (бюджетні асигнування), бюджетні резерви, трансферти (міжбюджетні – дотації, субвенції; державні трансферти юридичним і фізичним особам), бюджетні інвестиції тощо. До важелів, які діють у межах зазначених інструментів, зараховуємо: обсяг видатків, умови їхнього здійснення, умови надання трансфертів, посадові оклади, інші норми і нормативи, ліміти на витрачання бюджетних коштів, бюджетні резерви, санкції, штрафи, пені й ін.

На відміну від бюджетного фінансування, яке характеризується одностороннім рухом коштів, бюджетне кредитування розуміємо як форму бюджетного забезпечення, що передбачає надання розпорядникам бюджетних коштів на проведення заходів, передбачених затвердженим бюджетом та розписом бюджету, бюджетних ресурсів з бюджету відповідного рівня на поворотній, строковій і платній основах. Основним фінансовим інструментом бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави, який при цьому використовується, є бюджетні кредити та важелем – умови надання кредитів з бюджету.

Фінансування за борговими операціями (погашення боргових зобов'язань) – форма бюджетного забезпечення, яка передбачає повернення позичальником в особі органів державної влади та місцевого самоврядування за рахунок бюджетних ресурсів кредитів (позик) відповідно до умов кредитних договорів та / або випуску боргових цінних паперів [33].

Фінансування за активними операціями – форма бюджетного забезпечення, яка передбачає здійснення витрат бюджету в результаті розміщення бюджетних ресурсів на депозитах, придбання цінних паперів, повернення бюджетних коштів на єдиний казначейський рахунок тощо.

Основним інструментом бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави, який застосовується у процесі фінансування за борговими й активними операціями, є витрати бюджету, а важелями – умови погашення запозичень, придбання цінних паперів тощо.

Цілком зрозуміло, що у межах проведеного дослідження неможливо виокремити всі без винятку методи, форми, інструменти та важелі бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави, оскільки з розвитком бюджетних відносин та технологій управління бюджетними ресурсами вони можуть доповнюватися і видозмінюватися. Проте визначені у цьому дослідженні елементи та взаємозв'язки між ними дають розуміння цілісної системи бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави під час реалізації бюджетної політики, що сприятиме прийняттю

ефективних рішень для забезпечення оптимального розподілу ВВП та розв'язання проблем, які виникають у процесі соціально-економічного розвитку.

Висновки до розділу 1

У результаті дослідження теоретичних засад бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави можна зробити такі висновки.

1. Критичний аналіз праць учених-економістів дав змогу виокремити множину підходів, які використовуються в наукових роботах для визначення змісту бюджету держави, зокрема як: системи фінансових відносин, сукупності грошових потоків, централізованого фонду фінансових ресурсів держави, плану формування і використання фінансових ресурсів органів державної влади і місцевого самоврядування, юридичного акту, центральної ланки фінансової системи, інструменту державного регулювання. На основі цього обґрунтовано призначення бюджету, його роль у забезпеченні соціально-економічного розвитку держави, уточнено функції цієї економічної категорії та виявлено ефекти від їхньої реалізації. Обґрунтовано, що бюджет виконує розподільну і контрольну функції. Реалізація розподільної функції супроводжується алокаційним та регулюючим, а контрольної – превентивним ефектами. На відміну від функцій бюджету, його призначення полягає у забезпеченні бюджетними ресурсами реалізації функцій органів державної влади та місцевого самоврядування відповідно до пріоритетів соціально-економічного розвитку держави.

2. Для вирішення проблем, пов'язаних із сповільненням темпів економічного зростання, поширенням бідності серед населення, деструктивних демографічних і екологічних процесів, соціального відторгнення населення від отримання суспільних послуг, гендерної нерівності доступу жінок та чоловіків до участі в економічному, соціальному

та політичному житті країни, доцільним є розроблення і реалізація державою заходів, що базуються на концепції інклюзивного сталого зростання. Дослідження ключових аспектів цієї концепції дало змогу окреслити імперативи інклюзивного сталого розвитку та обґрунтувати перелік основних напрямів бюджетної політики, які би відповідали пріоритетам інклюзивного зростання держави. Важливою фінансовою домінантою концепції інклюзивного сталого зростання є бюджетні ресурси. На основі системного аналізу економічного дискурсу щодо бюджетних ресурсів розроблено концептуальний підхід до трактування їхньої сутності як матеріалізованих у вхідних і вихідних грошових потоках фінансових ресурсів органів державної влади та місцевого самоврядування, мобілізованих з метою бюджетного забезпечення реалізації їхніх функцій до державного й місцевих бюджетів із внутрішніх і зовнішніх джерел у результаті впливу бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави на розподільні процеси.

3. Аргументовано, що формування бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави має відбуватися шляхом вибору фінансових методів, форм, інструментів і важелів із урахуванням основних напрямів бюджетної політики, узгоджених із визначеними у стратегічних прогнозних і програмних документах пріоритетами соціально-економічного розвитку держави. Реалізація бюджетної політики здійснюється за допомогою інструментарію бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави у процесі його функціонування з метою забезпечення сталого розвитку. З огляду на це зазначений механізм як складова фінансового механізму держави: обумовлюється існуванням бюджетних відносин, з одного боку, та необхідністю їхнього регулювання – з іншого; є засобом безпосереднього впливу органів державної влади і місцевого самоврядування на розподільні процеси, пов'язані з формуванням та використанням бюджетних ресурсів.

4. Запропоновано поняття «бюджетний механізм соціально-економічного розвитку держави» трактувати як сукупність згрупованих у

підсистеми фінансових методів, форм, інструментів, важелів, у результаті впливу яких на розподільні відносини, пов'язані з формуванням і використанням бюджетних ресурсів, відбуваються кількісні і якісні зміни соціально-економічних явищ і процесів як рушійної сили соціально-економічного розвитку та забезпечується реалізація засад бюджетної політики, спрямованої на вирішення проблем, які при цьому виникають. Структура бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави характеризується складністю компонентів і зв'язків між ними, відтак забезпечення архітектоніки зазначеного механізму визначено як обов'язкову умову його дієвості та покращення результативності впливу на розподільні процеси.

5. На підставі всебічного аналізу наукових підходів до структуризації й ідентифікації складових бюджетного механізму та з урахуванням напрямів руху бюджетних ресурсів, у складі бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави виокремлено механізми формування і використання бюджетних ресурсів та систематизовано й охарактеризовано елементи кожної із визначених підсистем.

До механізму формування бюджетних ресурсів віднесено податковий, позиковий, трансфертний, неподатковий методи, а до механізму використання бюджетних ресурсів – бюджетне забезпечення. Бюджетне прогнозування і планування, бюджетне регулювання, бюджетний контроль є спільними методами для обох підсистем бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави.

Для формування бюджетних ресурсів застосовуються податкова, неподаткова, позикова, трансфертна форми бюджетного механізму, а для їх використання – бюджетне фінансування, бюджетне кредитування, фінансування за борговими та активними операціями.

У складі механізму формування бюджетних ресурсів виділено інструменти – доходи, податки, збори, позики, неподаткові надходження, плату за надання послуг, трансферти (міжбюджетні та від урядів зарубіжних

країн), надходження тощо. Дія зазначених інструментів посилюється або послаблюється важелями, до яких належать ставки податків, зборів, податкові пільги, податкові канікули, норматив зарахування доходів до бюджетів різних рівнів, обсяг державного мита, орендної плати, плати за послуги бюджетних установ, частини чистого прибутку (доходу) державних або комунальних унітарних підприємств та їх об'єднань, що вилучається до відповідного бюджету, плати за розміщення тимчасового вільних коштів, проценти за користування бюджетним кредитом, фінансові нормативи бюджетної забезпеченості, умови здійснення запозичень, випуску цінних паперів, інші нормативи, стимули тощо.

До інструментів механізму використання бюджетних ресурсів віднесено видатки, бюджетні кредити, бюджетні резерви, трансферти (міжбюджетні – дотації, субвенції; державні трансферти юридичним і фізичним особам), бюджетні інвестиції, витрати тощо, а до важелів – посадові оклади, фінансові нормативи бюджетної забезпеченості, інші норми і нормативи, проценти за користування державними позиками, умови погашення запозичень, умови надання кредитів з бюджету, придбання цінних паперів, ліміти, резерви, санкції, штрафи, пені і т. д.

Основні наукові результати розділу опубліковано у працях автора [67; 68; 161; 166; 176; 183; 192; 193].

РОЗДІЛ 2

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ БЮДЖЕТНОГО МЕХАНІЗМУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ

2.1. **Методологічний інструментарій пізнання сутності бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави**

Соціально-економічні трансформації, які відбуваються в Україні, зумовлені необхідністю практичного впровадження нових ринкових інструментів регулювання, потребують зміни наукових підходів до управління бюджетними ресурсами та забезпечення відповідності наслідків впливу бюджетного механізму на розподільні процеси основним напрямкам бюджетної політики та пріоритетам соціально-економічного розвитку держави.

Окреслення тенденцій і виявлення складностей сучасних змін в управлінні бюджетними ресурсами обумовлює доцільність дослідження засад функціонування бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави з використанням прогресивної методології наукового пізнання як вчення про наукові методи, інструменти та пізнавальні механізми економічного аналізу [44, с. 70] та систематизації методологічного інструментарію дослідження сутності зазначеного механізму.

У науковій літературі зустрічаються різні дефініції «методології»: сукупність прийомів дослідження, що їх застосовують у будь-якій науці відповідно до специфіки об'єкта пізнання; особлива галузь знань, покликана детально розробити методи досліджень, тобто служить певним джерелом, звідки інші (конкретні) науки мають запозичувати методи досліджень; наука, що характеризує загальний напрям розвитку дослідження, його мету, межі та принципи [124, с. 36–37].

Г. Бірта та Ю. Бургу розглядають методологію не просто як суму

окремих методів, роблячи акцент на складній, динамічній, цілісній, субординованій системі способів, прийомів, принципів різних рівнів, сфери дії, спрямованості, евристичних можливостей, змістів, структур [16, с. 25].

На думку Г. Цехмістрової [392], функції методології:

- характеризують способи здобуття наукових знань; передбачають особливий шлях досягнення дослідницької мети;
- забезпечують всебічність отримання інформації щодо процесу чи явища;
- допомагають введенню нової інформації до фонду теорії науки;
- формують систему наукової інформації, яка ґрунтується на об'єктивних фактах, та логіко-аналітичний інструмент наукового пізнання;
- забезпечують уточнення, збагачення, систематизацію наукових термінів і понять.

Враховуючи те, що бюджетний механізм соціально-економічного розвитку держави є об'єктом дослідження фінансової науки, акцентуємо увагу на функціях методології фінансової науки:

- визначення способів здобуття наукових знань з фінансів та особливого шляху досягнення мети дослідження фінансових процесів і явищ;
- забезпечення всебічності отримання інформації про фінансові процеси та явища, які досліджуються;
- уточнення, збагачення, систематизація категорійно-понятійного апарату фінансової науки та поповнення фонду теорії фінансової науки новими результатами досліджень;
- формування наукової інформації, яка базується на об'єктивних фактах, і логіко-аналітичних інструментів наукового пізнання фінансових процесів та явищ.

Методологія фінансової науки як вчення про систему наукових принципів, форм і способів наукової діяльності має чотирирівневу структуру. Перший і другий рівні – фундаментальні і загальнонаукові принципи, а третій і четвертий – конкретно-наукові і спеціальні методи і техніки [384,

с. 69].

Загальним завданням методології дослідження є формування методологічного базису розкриття сутності та специфіки формування і функціонування бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави, обґрунтування векторів його модернізації з метою прискорення темпів економічного зростання та покращення суспільного добробуту.

Основою наукового пізнання бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави, як складного багатоступеневого процесу досягнення істини, є тісна діалектична єдність та взаємозумовленість теоретичного й емпіричного знання, які одержуються на відповідних рівнях дослідження.

Емпіричні знання є базисом для подальшого розвитку наукового знання, формують уявлення про якість й відношення досліджуваних явищ, отримуються з досвіду шляхом спостереження та проведення експериментів. Результатом проведення емпіричних досліджень є виявлення нових фактів, які викладаються у вигляді понять, категорій, знакових систем.

На теоретичному рівні дослідження відбувається узагальнення емпіричних даних, встановлення значущості, практичної цінності методів дослідження, виявлення справжніх співвідношень емпіричних даних та існуючих теорій, формулювання нових узагальнень і висновків у межах теорій, які раніше існували. Теоретичні знання відображають внутрішні зв'язки, закономірності становлення, розвитку та існування досліджуваного явища. Теоретичний рівень пізнання забезпечує перехід від конкретного дослідження до абстрактного (абстрагування є одним з головних засобів проникнення в сутність явищ), що дозволяє виявити й сформулювати суттєве, головне.

На теоретичному рівні дослідження напрацьовуються «... дефініції і поняття, які б відповідали рівню розвитку фінансів відповідного періоду, особливостям їхнього функціонування в умовах глобалізації, що є досить складним і важливим завданням сучасної фінансової науки [384, с. 80]».

Теоретичною базою дослідження засад формування і функціонування бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави є фундаментальні положення світової економічної та фінансової наук, наукові праці вітчизняних і зарубіжних вчених, в яких висвітлені проблеми державних фінансів. Зокрема, вивчення проблем впливу інструментарію бюджетного механізму на розподільні відносини, пов'язані з формуванням і використанням бюджетних ресурсів, внаслідок якого відбуваються кількісні і якісні зміни соціально-економічних явищ і процесів як рушійної сили соціально-економічного розвитку, відбувається з урахуванням положень:

- теорії суспільного добробуту, основний зміст якої полягає у тому, що будь-які зміни у бюджетній сфері мають сенс лише тоді, коли добробут окремих соціальних груп покращується без погіршення інших (В. Парето);
- теорії суспільного вибору в умовах демократичного середовища (Дж. Б'юкенен);
- теорії суспільних фінансів, фіскального федералізму (Р. Масгрейв та інші);
- теорії фіскального обміну «податки-блага» (К. Віксель, Е. Ліндаль, Дж. Б'юкенен).

Між емпіричним і теоретичним рівнями наукового пізнання немає різкої межі, діалектика їх взаємодії виявляється у складному процесі виникнення й розв'язання нескінченних суперечностей. Суперечність між емпіричним фактом і науковою теорією можлива не лише через недосконалість теорії, а й тому, що даний факт не відбиває сутності досліджуваного об'єкта. Усунення такої суперечності вимагає нових наукових досліджень[273].

Залежно від рівнів методологічно аналізу виділяють такі види методології:

- філософська – система найбільш загальних методів наукового пізнання, які використовуються на всіх його етапах та конкретизуються через загальнонаукову і конкретнонаукову методологію;

- загальнонаукова – вчення про принципи, методи і форми пізнання, що використовуються у багатьох науках відповідно до предмету і об'єкту їхнього дослідження;

- конкретнонаукова – сукупність специфічних методів, принципів та процедур дослідження конкретної науки, які є базою для вирішення проблеми дослідження.

Методологія дослідження бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави, зважаючи на наявність діалектичного взаємозв'язку предмету і методів дослідження, має враховувати закони, закономірності та їхню специфіку. З огляду на це, а також на необхідність визначення детермінуючих параметрів впливу фінансових методів, форм, інструментів та важелів на соціально-економічні явища і процеси, важливим моментом при окресленні методологічного інструментарію його дослідження є визначення ідеологічних засад спрямування останнього.

А. Гальчинський, відзначаючи актуальність пошуку механізмів оптимізації взаємодії «чисто наукових» та ідеологічних (ціннісних і світоглядних) чинників дослідження, легалізації останніх, також робить акцент на важливості утвердження конструктивної взаємодії методології та ідеології [44, с. 82]. Тому, з огляду на мету дослідження, якою є обґрунтування теоретико-методологічних доміант формування і функціонування бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави та розроблення науково-практичних рекомендацій щодо векторів модернізації зазначеного механізму, зорієнтованого на посилення спроможності розробленої державою бюджетної політики реагувати на виклики і запити динамічного середовища, серед основних ідеологічних засад даного дослідження слід виділити:

- орієнтацію на окреслення перспектив та шляхів удосконалення управлінських технологій бюджетування;

- виявлення структурних дисбалансів та інших проблем формування і використання бюджетних ресурсів як головної складової фінансових ресурсів

держави та подальша розробка пропозицій щодо їхнього розв'язання;

– окреслення векторів модернізації практичного застосування методів, форм, інструментів та важелів механізму реалізації бюджетної політики відповідно до пріоритетів соціально-економічного розвитку держави.

Методологія наукового пізнання визначається специфікою об'єкта і предмета дослідження.

Стосовно нашого дослідження, об'єктом є бюджетний механізм держави, а предметом – теоретико-методологічні та прикладні засади формування і функціонування бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави.

Проведення наукового дослідження бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави передбачає поетапне застосування наукових методів, базується на методологічних підходах та принципах пізнання.

На першому етапі наукового пізнання доцільно здійснити оцінювання рівня соціально-економічного розвитку України, що дасть змогу виявити численні проблеми на різних його етапах, та визначити характер впливу держави за допомогою бюджету на соціально-економічні процеси з метою їхнього вирішення в контексті забезпечення інклюзивного сталого розвитку держави. Особливу увагу необхідно приділити з'ясуванню сутності, іманентних функцій бюджету як базової економічної категорії дослідження, ефектів, якими супроводжується їхня реалізація, та характеристики його дії як інструменту державного регулювання.

Критичний аналіз праць вітчизняних і зарубіжних вчених, присвячених проблематиці функціонування економічного та бюджетного механізмів, дасть змогу:

– розкрити концептуальні засади формування і функціонування бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави та з'ясувати його функціональне призначення,

– виробити власний науковий підхід до економічної інтерпретації

бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави, структуризації й ідентифікації його складових в контексті забезпечення архітектоніки цього механізму (перший розділ дисертації).

Другий етап передбачає розробку методологічної платформи, на якій вибудовується дослідження бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави. Використовуючи діалектичний підхід, на основі принципів, законів та таких філософських категорій діалектики, як сутність і явище, зміст і форма, доцільно визначити засади функціонування зазначеного механізму. Застосування системного підходу до дослідження бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави дасть змогу ідентифікувати його як систему з іманентними властивостями, а інституціонального підходу – як інституцію для формулювання цільових орієнтирів інституційних змін у сфері управління бюджетними ресурсами. Обґрунтування принципів формування і функціонування бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави дозволить сформулювати підґрунтя для підвищення дієвості та покращення результативності його впливу на розподільні процеси (другий розділ дисертації).

На третьому етапі дослідження доцільно здійснити моніторинг практичного застосування методів, форм, інструментів, важелів бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави, у результаті впливу яких на розподільні відносини відбувається формування бюджетних ресурсів органів державної влади та місцевого самоврядування, та виявити проблеми, які при цьому виникають. Акцент варто зробити на визначенні ключових аспектів використання податків як інструменту зазначеного механізму, проаналізувати їхню роль у наповненні бюджету держави і наслідки впливу на соціально-економічний розвиток. Це дасть змогу обґрунтувати пропозиції щодо посилення фіскальної і регулюючої функцій основних бюджетоутворюючих податків. Характеристика боргових інструментів як джерела фінансування витрат держави, їх взаємозв'язку із державним боргом забезпечить базу для пошуку шляхів оптимізації боргового портфеля,

перегляду напрямів витрачання позичених коштів із метою зниження загроз національній безпеці (третій розділ дисертації).

Четвертий етап передбачає аналіз результатів практичного застосування методів, форм, інструментів та важелів бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави на стадії перерозподілу ВВП, які відображаються в обсязі витрачених з державного та місцевих бюджетів ресурсів. Основну увагу доцільно приділити визначенню основних пріоритетів та структурних дисбалансів витрат державного і місцевих бюджетів та оцінюванні бюджетного забезпечення реалізації функцій держави з метою обґрунтування шляхів підвищення ефективності використання бюджетних ресурсів та забезпечення досягнення імператив інклюзивного сталого зростання. Зазначений етап передбачає проведення оцінювання залежності зміни обсягу валового внутрішнього продукту від зміни обсягу витрат бюджету та розробку науково-методичного підходу до оптимізації структури використання бюджетних ресурсів. Проведення компаративного аналізу вітчизняної та зарубіжної практики надання органами державної влади органам місцевого самоврядування міжбюджетних трансфертів дасть змогу окреслити напрями трансформації їхньої ролі у забезпеченні фінансового вирівнювання соціально-економічного розвитку територій в контексті зміцнення фінансової бази органів місцевого самоврядування (четвертий розділ дисертації).

Розробка пропозицій щодо векторів модернізації бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави відбувається на п'ятому етапі наукового дослідження. Особливу увагу доцільно приділити характеристиці основних технологій бюджетування, виявленню проблем їхнього застосування та окресленню перспектив вдосконалення в контексті забезпечення інклюзивного сталого розвитку держави. Для підвищення дієвості методів бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави необхідно обґрунтувати організаційно-методичні засади вдосконалення бюджетного регулювання в контексті бюджетної

децентралізації і виробити рекомендації щодо шляхів покращення бюджетного контролю з метою попередження та мінімізації бюджетних правопорушень (п'ятий розділ дисертації).

Зміст методології наукового пізнання формують методи та принципи дослідження.

Л. Худолій, Я. Ларіна та Г. Чорний визначають методи наукових досліджень як способи виконання конкретних дій, або операцій, або робіт на всіх етапах (ланках) дослідження, а саме: вибір об'єкта дослідження; виділення в межах об'єкта дослідження – предмета; формулювання проблеми дослідження; визначення мети дослідження; формулювання теми дослідження; опрацювання вузлових і робочих завдань; складання плану (змісту) дисертації; текстовий виклад ходу розв'язання завдань та одержання результатів (за розділами дисертації); формулювання результатів розв'язаних завдань (висновків); виділення серед висновків тих, які є науковою новизною і відображають досягнення мети дослідження; запровадження результатів дослідження у практичну діяльність [391, с. 81].

Обираючи методологічний інструментарій дослідження бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави, ми керувалися тим, що «науковим методом вважається сукупність способів отримання нових знань і методів рішення завдань у рамках будь-якої науки, а його основними характерними ознаками – об'єктивність, відтворювальність, евристичність, необхідність і конкретність.

Сукупність однорідних методів називається підходом, а сукупність прийомів практичної діяльності без теоретичних узагальнень – методикою.

Отже, методологія є основою будь-якого наукового дослідження; метод є вужчим поняттям, ніж методологія, оскільки є сукупністю способів практичного або теоретичного освоєння дійсності. На відміну від методу методика є суто практичною діяльністю, спрямованою на досягнення певного, заздалегідь визначеного, результату [401, с. 58–59]».

Зважаючи на велику різноманітність методів, якими володіє сучасна

наука, їхнє практичне застосування у процесі пізнання дає змогу отримати ґрунтовну характеристику досліджуваного явища.

Для проведення комплексного дослідження бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави доцільно застосувати такі методи (рис. 2.1.):

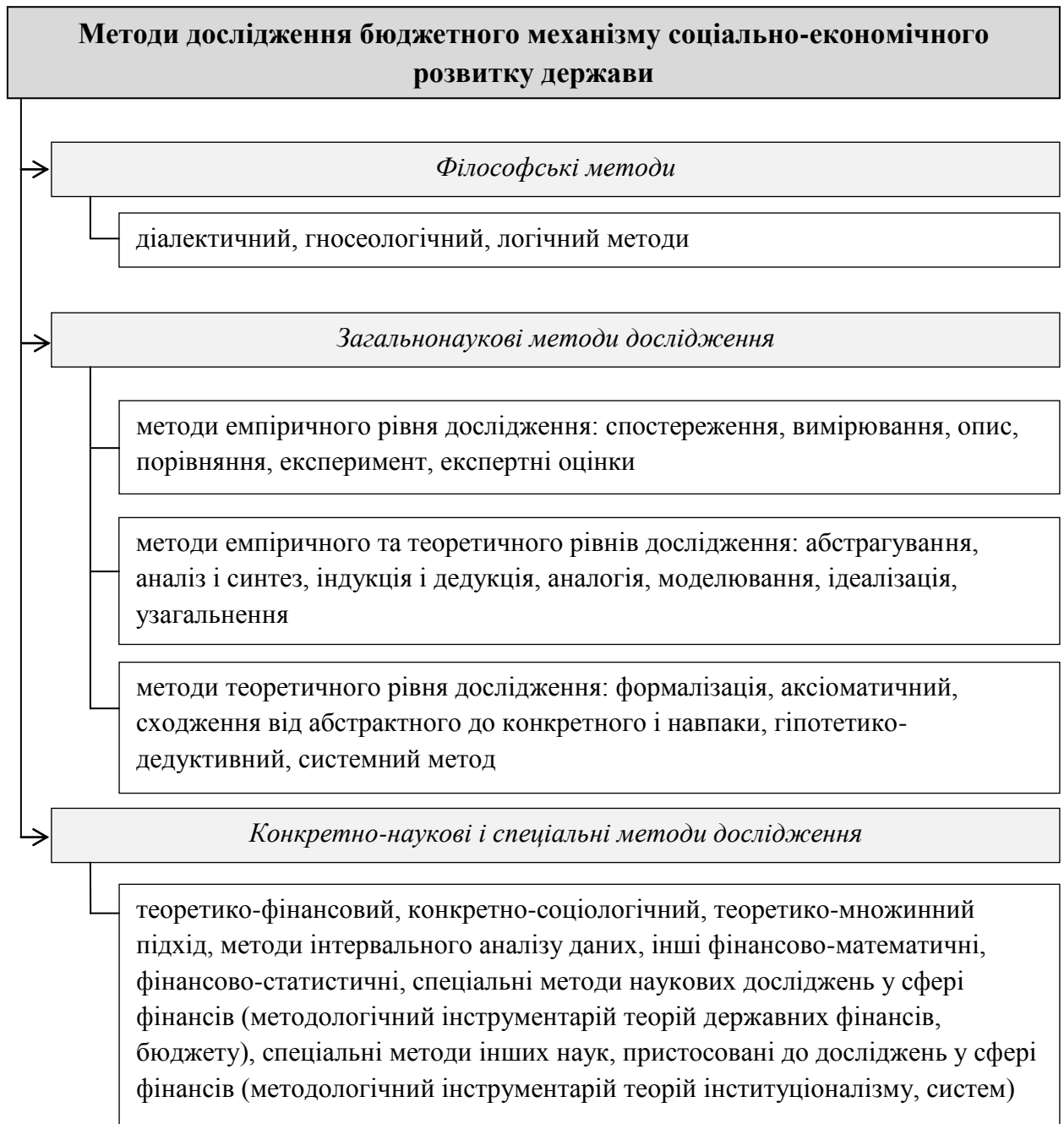

Рис. 2.1. Групи методів наукового пізнання бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави

Джерело: складено автором.

На наш погляд, у процесі дослідження теоретичних та прикладних засад функціонування бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави досягненню поставленої мети та вирішенню окреслених завдань сприятиме застосування діалектичного методу як одного із найдавніших філософських методів дослідження та комплексу загальнонаукових і спеціальних методів наукового пізнання, що забезпечить єдність наукового дослідження.

Діалектичний метод дослідження, який покладений в основу фундаментальної методології, дозволяє вивчати бюджет, бюджетну політику та бюджетний механізм соціально-економічного розвитку держави в усій їхній багатогранності з позиції розвитку, переходу від анахронічного, віджилого до нового, сучасного.

На відміну від метафізичної філософії, статичної й рівноваги, діалектичне пізнання враховує динамічність бюджетних відносин, «розглядає перехід кількісних змін у глибокі якісні зміни, визнає взаємозв'язок і взаємообумовленість явищ та процесів, передбачає спрямованість розвитку в часі [133, с. 14]». Оволодіння діалектичним мисленням означає розгляд дійсності у всій її багатогранності, у постійному русі, суперечливості, боротьбі нового із застарілим [289, с. 488], тоді як метафізичне мислення робить практично неможливим подальший розвиток, відкидає спадкоємність, а отже, накопичення знань, розвиток фінансової науки і теорії бюджету.

Застосування діалектичного методу наукового пізнання дозволяє резюмувати, що на сучасному етапі відбувається не лише кардинальна зміна попередніх концепцій державних фінансів, але внаслідок соціально-економічних трансформацій виникла потреба у формуванні їхньої новітньої варіації шляхом системного розроблення новітніх теоретичних положень. На основі діалектичного методу пізнання відбувається осмислення фундаментальних закономірностей розвитку бюджетного механізму як економічного явища, причинно-наслідкових зв'язків фінансових явищ і

процесів, об'єктивна оцінка бюджетної практики, обґрунтування перспектив розвитку бюджетних відносин і наслідків прийняття управлінських рішень щодо формування і використання бюджетних ресурсів.

Не зменшуючи вагому роль діалектичного методу наукового пізнання, слід зауважити, що ґрунтовне вивчення теоретичних та практичних аспектів функціонування бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави неможливе без використання інших наукових методів.

У процесі пізнання виникає необхідність використання загальнонаукових та спеціальних методів, що дасть змогу забезпечити єдність наукового дослідження. Трактують основних категорій і понять базується на застосуванні аналізу та синтезу, індукції й дедукції, абстрагування, аналогії, теоретичного узагальнення і моделювання.

Під час дослідження сучасних реалій та проведення аналітичного оцінювання практики формування і використання бюджетних ресурсів доцільно використовувати такі методи емпіричних досліджень, як спостереження, вимірювання, опис, порівняння, експеримент, експертні оцінки. Наприклад, для виявлення зв'язків та залежностей між показниками обсягу валового внутрішнього продукту, обсягу витрат бюджету на операційну, інвестиційну та фінансову діяльність держави можна використати кореляційно-регресійний аналіз. Застосування компаративного аналізу дасть змогу порівняти функціонування податків, трансфертів, державних запозичень як найважливіших інструментів бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави, технологій бюджетування в Україні та зарубіжних державах з метою адаптації досягнень кращих світових практик управління бюджетними коштами до вітчизняних реалій.

Науковий аналіз проблем організації функціонування бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави та взаємодії його елементів варто проводити із застосуванням методів формалізації, аксіоматичного, сходження від абстрактного до конкретного і від

конкретного до абстрактного.

Поряд із зазначеними у процесі проведення дисертаційного дослідження доцільно широко використовувати системно-функціональний, функціонально-структурний, комплексний, компаративний та графічний методи, за допомогою яких можна пояснювати більшість бюджетних явищ і процесів.

Суттєву роль в організації наукового пізнання бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави варто відвести методологічним підходам: діалектичному, історичному, логічному, герменевтичному, порівняльному, системному, синергетичному, інституціональному, структурному, функціональному, поведінковому (біхевіористському) та комплексному.

На думку Є. Шишкіної та О. Носирєва, поняття «дослідницький підхід» доцільно розглядати, з одного боку, як початковий принцип, вихідну позицію, основне положення або переконання (системний, комплексний, синергетичний, інституціональний і інші підходи), а з іншого – як напрям вивчення предмета дослідження (змістовний, формальний, історичний, логічний, якісний, кількісний та інші підходи) [401, с. 82].

Зважаючи на те, що діалектичний, системний та інституціональний підходи до дослідження бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави будуть детально проаналізовані у п. 2.2 дисертації, розглянемо інші наукові підходи.

Змістовний науковий підхід передбачає акцентування уваги на змісті явищ і процесів, розкритті їхньої структури і взаємодії. На відміну від змістовного, метою формального підходу є вивчення лише стійких, відносно незмінних складових явища на основі застосування математичного апарату, символічних або формульних мов.

Логічний підхід відтворює об'єкт дослідження у формі його теорії, розглядає кожне явище в тій точці його розвитку, в якій воно досягло теперішнього часу та використовує абстрактно-теоретичні побудови.

Натомість використання історичного підходу дає змогу відтворити історію зазначеного об'єкта, розглянути його походження, розвиток, генетичні стосунки об'єкта, що розвивається, та використовує конкретні історичні факти.

Якісний підхід передбачає виявлення сукупності ознак, властивостей, особливостей явища, які визначають його своєрідність, приналежність до самого себе і до класу однотипних із ним явищ, у той час як кількісний підхід – виявлення характеристик ступеня розвитку чи інтенсивності виражених у величинах певних властивостей явища.

Використання феноменологічного підходу дає змогу описати зовнішні спостережувані мінливі характеристики явища, а сутнісного підходу – виявити внутрішні, глибинні стійкі сторони явища, його механізмів і рушійних сил.

Одиничний підхід спрямований на вивчення окремих явищ, а загальний – на пошук загальних зв'язків, закономірностей, типологічних рис явищ [401, с. 83].

Функціональний підхід наукового пізнання передбачає розгляд системи виключно з позиції її зовнішнього аспекту, тобто відносин системи як цілого з іншими об'єктами, що лежать поза нею, – із середовищем. Виходячи з цього, функцією або поведінкою системи називається все те, що можна дізнатися про систему, не розглядаючи її внутрішній зміст, абстрагуючись від нього [224]. Застосування функціонального підходу до дослідження бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави дає змогу акцентувати увагу на його використанні органами державної влади та місцевого самоврядування як засобу впливу на розподільні відносини, абстрагуючись від його структури як системи (на противагу системному підходу), та оцінити кількісні і якісні зміни соціально-економічних явищ і процесів у результаті такої дії.

Комплексний підхід передбачає наукове пізнання бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави як багатогранного

явища з різноманітними складовими та притаманними властивостями як цілому, так і конкретним складовим.

Системно-функціональний підхід тісно пов'язаний із діалектичним, базується на поєднанні системного і функціонального методів та орієнтований на дослідження бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави як певної системи; визначення функціональних зв'язків (функцій) компонентів цієї системи, між системами, оточуючим їх середовищем.

Функціонально-структурний підхід передбачає розгляд наукових явищ як неподільних систем зі складною структурою, компоненти яких функціонально пов'язані між собою.

Поведінковий (біхевіористський) підхід акцентує увагу на дослідженні й інтерпретації наукових явищ із позицій домінуючого значення їхніх поведінкових характеристик, тобто процесів взаємодії з навколишнім середовищем, зокрема, зміни своїх станів в залежності від зовнішнього впливу і, навпаки, зміни зовнішнього середовища з урахуванням закономірностей свого розвитку [55]. Предметом досліджень в межах даного підходу є діяльність учасників бюджетного процесу та дотримання ними бюджетного, податкового й іншого законодавства, податкова культура тощо.

Основу сучасного наукового пізнання формують фундаментальні принципи філософії, до яких відносяться такі [401]:

- принцип об'єктивності (істиною є реальне, неспотворене відображення у свідомості дійсних предметів, явищ та процесів, їхніх сторін та властивостей);
- принцип всебічності (правильне розуміння предмета можливе лише за умови, коли досліджується вся сукупність його внутрішніх і зовнішніх зв'язків та відносин);
- принцип конкретності (істина завжди конкретна, а не абстрактна, будь-яку істину необхідно розглядати під кутом зору умов, місця і часу);
- принцип історизму (вимагає вияву історичних фактів і на цій

основі мисленого відтворення історичного процесу, за якого розкривається логіка, закономірність розвитку досліджуваних явищ і процесів);

– принцип практики (процес пізнання обумовлюється завданнями і потребами практики, практика є метою, джерелом та основою пізнання, вирішальним критерієм істини). Як зазначив професор С. Юрій, практика, з одного боку, є вихідним матеріалом дослідження, а з іншого – критерієм пізнання істини, оцінкою достовірності знань, інструментом перевірки правдивості теоретичних положень [130, с. 16];

– принцип відображення (процес пізнання є творчим відображенням реальної дійсності у свідомості людини);

– принцип єдності діалектики і логіки (пізнання ґрунтується на дотриманні логіки та застосуванні законів, категорій і принципів діалектики, які є відображенням всезагальних законів розвитку об'єктивного світу).

О. Кириленко та В. Письменний принципами методології наукових досліджень вважають принципи універсального взаємозв'язку, діалектичного протиріччя, єдності якості та кількості, діалектичного заперечення та відображення [124, с. 40].

Загальнонаукова методологія передбачає використання історичного, порівняльного, логічного, герменевтичного, системного, термінологічного, синергетичного, діяльнісного, інформаційного, поведінкового (біхевіористського), гуманістичного, культурологічного, кібернетичного, аксіологічного (ціннісного), пізнавального (когнітивного), інституціонального, структурного, функціонального, комплексного, системно-функціонального, функціонально-структурного та інших принципів [384, с. 70]. Окремі із запропонованих принципів отоженні із науковими підходами до дослідження явищ і процесів.

До принципів методології дослідження державних фінансів О. Рожко відносить принципи холізму, універсалізму, синкретизму, автохтонності, самоорганізації, інтегративності та конвергентності мислення [310, с. 96–97].

Основними методологічними принципами, на яких має базуватися

дослідження бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави, вважаємо принципи об'єктивності та реалістичності, історизму, комплексності, розвитку, єдності теорії і практики (рис. 2.2).

Принципи дослідження бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави	
об'єктивності та реалістичності	дотримання єдності та несуперечності дослідницьких дій із врахуванням усіх можливих чинників, які дійсно впливають на кількісні і якісні показники, забезпечення достовірності фактологічної бази
історизму	дослідження засад функціонування бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави у хронологічній послідовності з метою виявлення закономірностей та суперечностей його розвитку
комплексності	всєбічне охоплення причинно-наслідкових залежностей, комплексна оцінка дії усіх елементів бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави та зв'язків між ними як самостійної цілісної системи, їхня еволюції в межах досліджуваного об'єкта в просторі
розвитку	дослідження зміни бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави, його складових і зв'язків між ними в часі та виявлення факторів, які впливають цей процес
єдності теорії і практики	отримані у процесі дослідження бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави теоретичні положення мають базуватися на практичних реаліях та результатах управління бюджетними ресурсами, а практичні дії – опиратися на теоретичні розробки

Рис. 2.2. Методологічні принципи наукового пізнання бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави

Джерело: складено автором.

Дотримання окреслених методологічних принципів дослідження бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави дасть змогу одержати коректні висновки та розробити обґрунтовані пропозиції.

Отже, наукове пізнання бюджетного механізму соціально-

економічного розвитку держави передбачає поетапне застосування методологічного інструментарію дослідження. Методологічний інструментарій дослідження зазначеного механізму є сукупністю діалектичного, системного, інституціонального й інших наукових підходів; філософських, загальнонаукових та спеціальних методів пізнання; принципів об'єктивності й реалістичності, історизму, комплексності, розвитку, єдності теорії і практики, оволодіння якими і комплексне застосування яких здійснюється з метою подальшого розвитку теорії державних фінансів і фінансової практики.

Побудова дослідження на основі зазначеної методологічної платформи дасть змогу глибоко та всесторонньо пізнати об'єкт дослідження; поєднати авторське бачення сутності бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави із напрацьованим економічною наукою масивом знань.

2.2. Діалектичний, системний та інституціональний підходи до дослідження бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави

Необхідність досягнення мети дисертаційної роботи та окреслених завдань передбачає вибір наукових підходів до досліджуваного об'єкту із врахуванням його особливостей. Розвиток методологічних засад формування і функціонування бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави крізь призму діалектичного, системного та інституціонального підходів дослідження дасть змогу визначити детермінуючі параметри впливу зазначеного механізму на соціально-економічні явища і процеси.

Зважаючи на те, що діалектичний метод є базисом розвитку фінансової науки, з'ясування глибинних засад та особливостей функціонування бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави можливе за умови використання діалектичного методу як способу і мистецтва «...розв'язання таких проблем – визначення протилежностей, аналіз і

розмежування, їх синтез у деяке ціле, розкриття руху і розвитку відповідних структур, напрямів, тенденцій їхнього генезису [382, с. 161]» та діалектичної логіки.

Діалектичний підхід передбачає необхідність застосування таких принципів: загальності, поляризації, системності, матеріальної єдності світу, взаємозв'язку.

Діалектика як філософська наука володіє власними законами, які мають універсальне пізнавальне і методологічне значення:

- законом переходу кількісних змін у якісні;
- законом єдності і боротьби протилежностей;
- законом заперечення заперечення.

Відповідно до закону переходу кількісних змін у якісні нагромадження незначних кількісних змін на певних етапах процесу неминуче призводить до істотних якісних змін, до стрибкоподібного переходу попередньої якості у нову. Зазначений закон розкриває найзагальніший механізм розвитку, а його знання слугує засобом осмислення й перетворення дійсності. До важливих методологічних висновків, які випливають із закону переходу кількісних змін у якісні, С. Щерба та О. Заглада О. відносять такі:

1) здійснення глибокого пізнання тих властивостей і ознак, які в діалектичній сукупності утворюють якісну визначеність явищ, що призводить до пізнання сутності;

2) визначеність міри за будь-яких обставин, в межах якої ті чи інші кількісні зміни призвели б (чи не призвели б) до якісних змін. Це дало б змогу передбачити якісні стрибки (чи їх відсутність), прогнозувати можливі ситуації і планувати власні дії за певних умов;

3) орієнтація на необхідність оцінки процесів і явищ дійсності не тільки з боку якісної, але й кількісної сторін, використовуючи для цього кількісні та якісні методи дослідження [404].

Для пізнання процесу функціонування бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави використаємо основні поняття

закону переходу кількісних змін у якісні – «кількість», «якість» і «міра».

Кількість є зовнішньою ознакою явища та дає змогу виміряти зміни його властивостей. Якість є сукупністю властивостей явища, котрі відрізняють його від інших явищ, втрата яких призведе до зміни його сутності. Єдність кількісної та якісної сторін функціонування явища постає як міра, яка має об'єктивний характер і загальне значення.

Отже, філософська категорія якості стосовно функціонування бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави, з одного боку, відображає сукупність найбільш суттєвих іманентних властивостей зазначеного механізму, що вирізняють його серед інших механізмів реалізації державної політики, а з іншого – можливості органів державної влади і місцевого самоврядування щодо формування та використання бюджетних ресурсів у результаті його впливу на процеси розподілу ВВП, а в окремих випадках – національного багатства. Категорія кількості дає уявлення про кількісні параметри використання обраних фінансових методів, форм, інструментів, важелів відповідно до пріоритетів соціально-економічного розвитку держави (наприклад, обсяг мобілізованих доходів, здійснених видатків, ставки податків тощо).

Мірою є межа кількісних параметрів застосування інструментарію бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави, результат впливу яких на розподільні процеси відображає такі можливості держави щодо формування бюджетних ресурсів, за яких вона здатна задовольняти суспільні потреби. Таким чином, закон переходу кількісних змін у якісні відіграє важливу роль у дослідженні фінансових відносин та дає змогу проаналізувати кількісні зміни функціонування бюджетного механізму та, відповідно, простежити процес їхнього переходу в якісні.

Відповідно до закону єдності і боротьби протилежностей кожне явище характеризується внутрішніми суперечностями (такі сторони, сили, тенденції предметів і явищ реального світу, які водночас є взаємопов'язаними, взаємовиключними та взаємопроникними), а ця внутрішня боротьба є

джерелом саморозвитку явища. Прикладом може слугувати антагонізм безмежного зростання суспільних потреб і обмеженості ресурсів; суперечність між інтересами держави та приватного сектора економіки щодо сплати податків і зборів, в результаті якої відбувається розвиток бюджетних відносин. З одного боку, державні фінанси і приватний сектор взаємопов'язані між собою; по-друге, вони взаємовиключають одне одного, а по-третє, вони є взаємопроникними [372]. Разом із цим модернізація бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави передбачає діалектику єдності, в основі якої лежить гармонізація інтересів, цілей і дій.

Суттєву роль у дослідженні функціонування бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави відіграє закон заперечення заперечення, що відображає наступництво, спадкоємність, зв'язок нового зі старим, повторюваність на більш високій стадії окремих рис попередньої стадії та вказує на принципові особливості процесу руху. Іманентними рисами цього закону є:

- розвиток як заперечення;
- поступальний характер та послідовність розвитку;
- подолання старого, що заважає розвиткові, новим за умови збереження позитивних елементів старого, здатного розвиватися;
- повторення на останньому етапі розвитку оновлених характерних рис першого етапу.

Дія закону заперечення заперечення виявляється не кожної миті, а цілісно, у відносно завершеному процесі розвитку, а сам закон є законом безперервного розвитку: кожне явище є результатом заперечення попереднього явища, а нове, яке розвивається і стає старим, – заперечується новим і так до безкінечності. Відповідно до цього закону діалектики соціально-економічний розвиток та розвиток бюджетного механізму відбуваються по спіралі, щоразу на більш високому рівні із застосуванням нових елементів та постійно – від нижчого до вищого, від старого до нового,

від одного заперечення до іншого і т. д. Базуючись на вищеописаних законах діалектики, закон заперечення заперечень дає змогу пізнати розвиток у часі, визначити його напрями й тенденції та свідомо впливати на нього.

Особливу значущість у структурі діалектичного методу мають його категорії, які відображають найбільш загальні та суттєві властивості, аспекти, зв'язки, відношення предметів і явищ. У процесі всебічного вивчення бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави доцільно акцентувати увагу на розгляді таких полярних філософських категорій як «сутність» і «явище», які поєднують детермінаційні зв'язки буття, та «зміст» і «форма», що відображають «організацію» буття.

Сутність відображає внутрішнє наповнення об'єкта, процесу або явища, властиве саме їм, що є підставою їхнього зовнішнього прояву та відображає їхню природу. Явище – це зовнішнє виявлення сутності, форма її прояву. На відміну від сутності, яка прихована всередині об'єкта, речі, процесу, саме явище перебуває на поверхні. Явище не може існувати без сутності [404].

Важливою ознакою будь-якого явища чи процесу є зміст. Зміст є сукупністю всіх елементів явища, процесу, єдністю їхніх властивостей, внутрішніх зв'язків, суперечностей і тенденцій розвитку. Форма – спосіб зовнішнього вияву змісту, відносно стійка визначеність зв'язку його елементів та їхньої взаємодії. Форма організації явища залежить від того, що організовується.

Між формою і змістом існують внутрішні протиріччя, які є протилежностями, що знаходяться в єдності. Виникнення, розвиток і подолання суперечностей між змістом і формою явищ та процесів є одним із найбільш істотних і загальних виявів розвитку шляхом боротьби протилежностей [283].

Враховуючи те, що діалектичний метод є стратегічним орієнтиром застосування загальнонаукових і конкретно-наукових методів, взаємозв'язок філософських категорій діалектики, які використовуються у процесі

дослідження методологічних засад функціонування бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави, відображено на рис. 2.3.

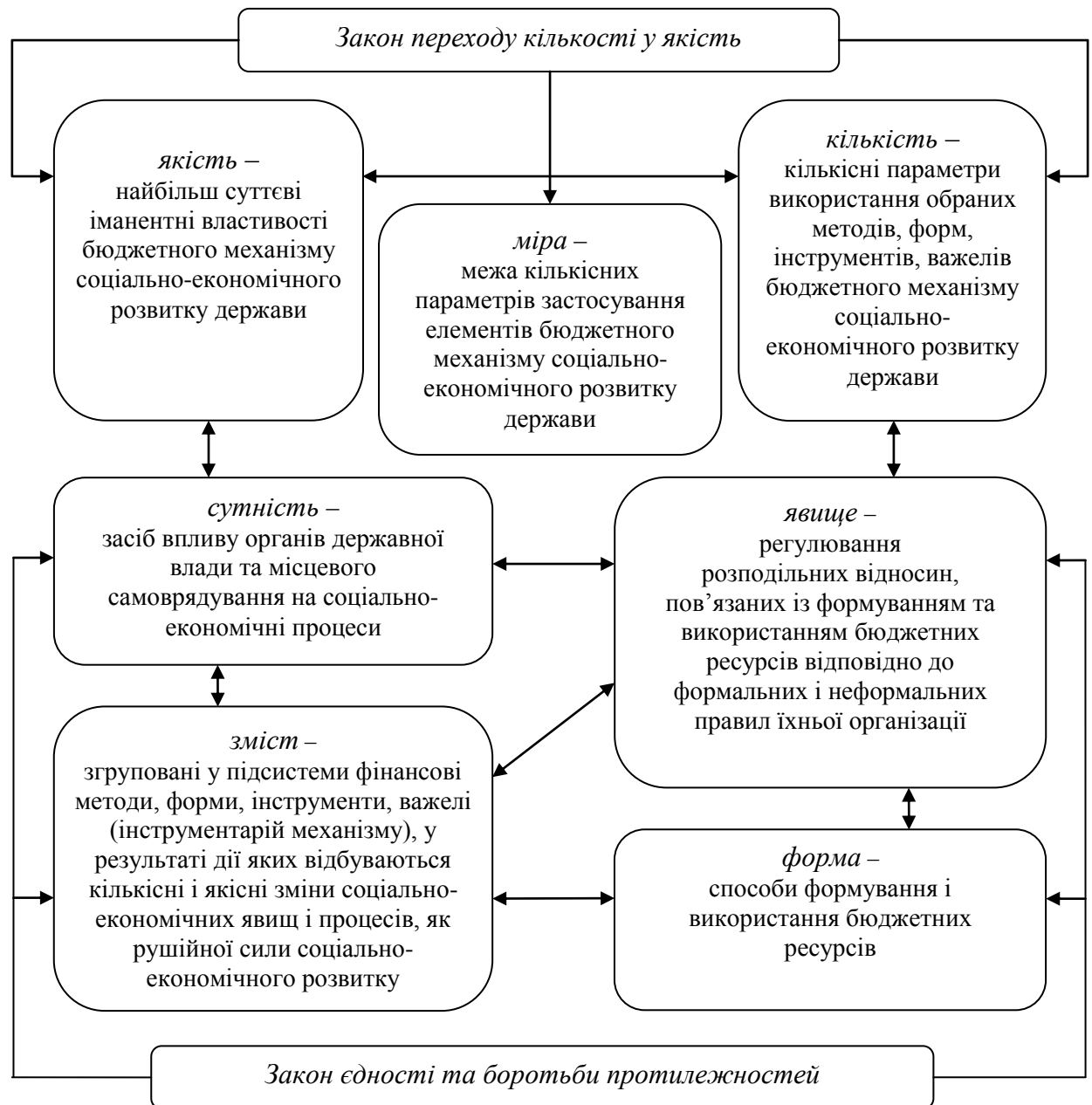

Рис. 2.3. Взаємозв'язок філософських категорій і законів діалектики у процесі дослідження функціонування бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави (діалектичний підхід)

Джерело: складено автором на основі використання підходів В. Дем'янишина [65, с. 35–36].

Необхідність застосування полярних філософських категорій діалектики пов'язана з тим, що формулювання концепції функціонування бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави неможливе без зіставлення окремих категорій із тими, які протилежні до них.

Системний підхід – сукупність загальнонаукових методологічних принципів (вимог), в основі яких лежить розгляд об'єктів як систем [16, с. 36].

На думку засновника теорії систем Л. фон Берталанфі, система – це комплекс елементів, що взаємодіють; сукупність елементів, які перебувають у певних відношеннях один з одним та із середовищем [422]. Подібної думки дотримується і дослідник теорії систем Дж. ван Гіг, розглядаючи систему як сукупність або множину пов'язаних між собою елементів [50, с. 17].

Принципова відмінність системи від будь-якої іншої сукупності елементів полягає в тому, що її ефективність завжди більша, ніж сумарна ефективність тих же елементів, які діють поза межами системи.

Специфіка системного підходу визначається тим, що він орієнтує дослідження на розкриття цілісності об'єкта і забезпечуючих її механізмів, на виявлення різноманітних типів зв'язків складного об'єкта і зведення їх в єдину теоретичну картину. До основних вимог системного підходу належать: виявлення залежності кожного елемента від його місця і функцій в системі з урахуванням того, що властивості цілого незведені до суми властивостей його елементів; аналіз того, наскільки поведінка системи обумовлена як особливостями її окремих елементів, так і властивостями її структури; дослідження механізму взаємозалежності, взаємодії системи і середовища; вивчення характеру ієрархічності, яка властива даній системі; забезпечення множинності описів з метою багатоаспектного охоплення системи; розгляд динамізму системи, представлення її як цілісності, що розвивається [16, с. 36–37].

Ідентифікація об'єкта дослідження як системи можлива за умови відповідності його властивостей властивостям системи. На думку

В. Спіцнаделя, основними властивостями системи є такі:

- 1) система є сукупністю елементів, які також можуть розглядатися як системи;
- 2) наявність суттєвих зв'язків між елементами і їхніми властивостями, які є сильнішими за зв'язки з елементами поза системою, і закладають основу цілісності останньої;
- 3) наявність організації, що дає змогу зменшувати невизначеність системи;
- 4) існування інтегративних властивостей, характерних для систем загалом, але не властивих їй окремим елементам [343, с. 74].

Отже, до складу будь-якої системи входять різні елементи, які функціонують не хаотично, а організовано, а їхній склад є структурою системи. Складові елементи і система співвідносяться як частини і ціле. Структура, будучи властивістю системи, відображає її певний склад за елементами та взаємозв'язками між ними.

У Філософському словнику соціальних термінів за редакцією В. Андрущенка дефініцією структури вважається мережа відносно сталих, упорядкованих зв'язків між елементами [383, с. 567].

Г. Бірта та Ю. Бургу розглядають структуру як сукупність стійких зв'язків об'єкта, що забезпечують його цілісність і тотожність самому собі; відносно стійкий спосіб зв'язку елементів того чи іншого складного цілого [16, с. 36–37].

А. Гальчинський, трактуючи систему як внутрішньо організовану структуру, систему систем, що виступає як засіб досягнення певної (системної) мети, має специфічні механізми самозбереження і енергію саморозвитку, підпорядковується власній логіці історизму та іманентним законам [44, с. 99], фактично ототожнює структуру із системою.

На думку Дж. ван Гіга, структурою системи є упорядкованість зв'язків між елементами системи [50, с. 32].

Подібний підхід до трактування структури системи з акцентом на її

можливості знаходимо і у праці Г. Башнянина та Б. Шевчика, які розкривають структуру як сукупність внутрішніх зв'язків між елементами, через які визначаються основні властивості систем і формується спроможність структури усувати невизначеність у функціонуванні системи [400, с. 49].

Різноманітність зв'язків за умови ідентичного набору елементів системи дає змогу утворювати гнучкі адаптивні структури. Тому під час аналізу структури системи важливим є виявлення взаємозв'язків між її елементами, способів впливу одного елемента на інший, характеру відносин між ними. Водночас структурні відносини важливі тільки в тому аспекті, в якому вони характеризують стійкість системи, виявляючи цим самим один із її варіантів [224].

До визначальних принципів системного підходу О. Рожко пропонує віднести принципи: єдності, розвитку, цілеспрямованості, децентралізації, функціональності, ієрархічності, організованості, невизначеності [310, с. 60].

Перманентний пошук наукових підходів до вирішення проблем функціонування бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави зумовив доцільність його розгляду крізь призму системного підходу і сформував уяву про нього як сукупність взаємодіючих елементів та зв'язків між ними. Як зазначив вітчизняний науковець С. Юрій, будь-які системи потребують чіткого ранжування підсистем, елементів, компонентів та властивих їм характеристик, взаємодія між якими та середовищем може породжувати якісно або сутнісно нову інтегральну цілісність [130, с. 5].

Використовуючи системний підхід до дослідження бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави, візуалізуємо його як сукупність взаємопов'язаних складових (рис. 2.4).

Під структурою бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави як системи доцільно розуміти сукупність його компонентів (підсистем – механізму формування бюджетних ресурсів і механізму використання бюджетних ресурсів та елементів – фінансових методів, форм,

інструментів, важелів) та необхідних і достатніх для досягнення цілей функціонування зазначеного механізму зв'язків між ними.

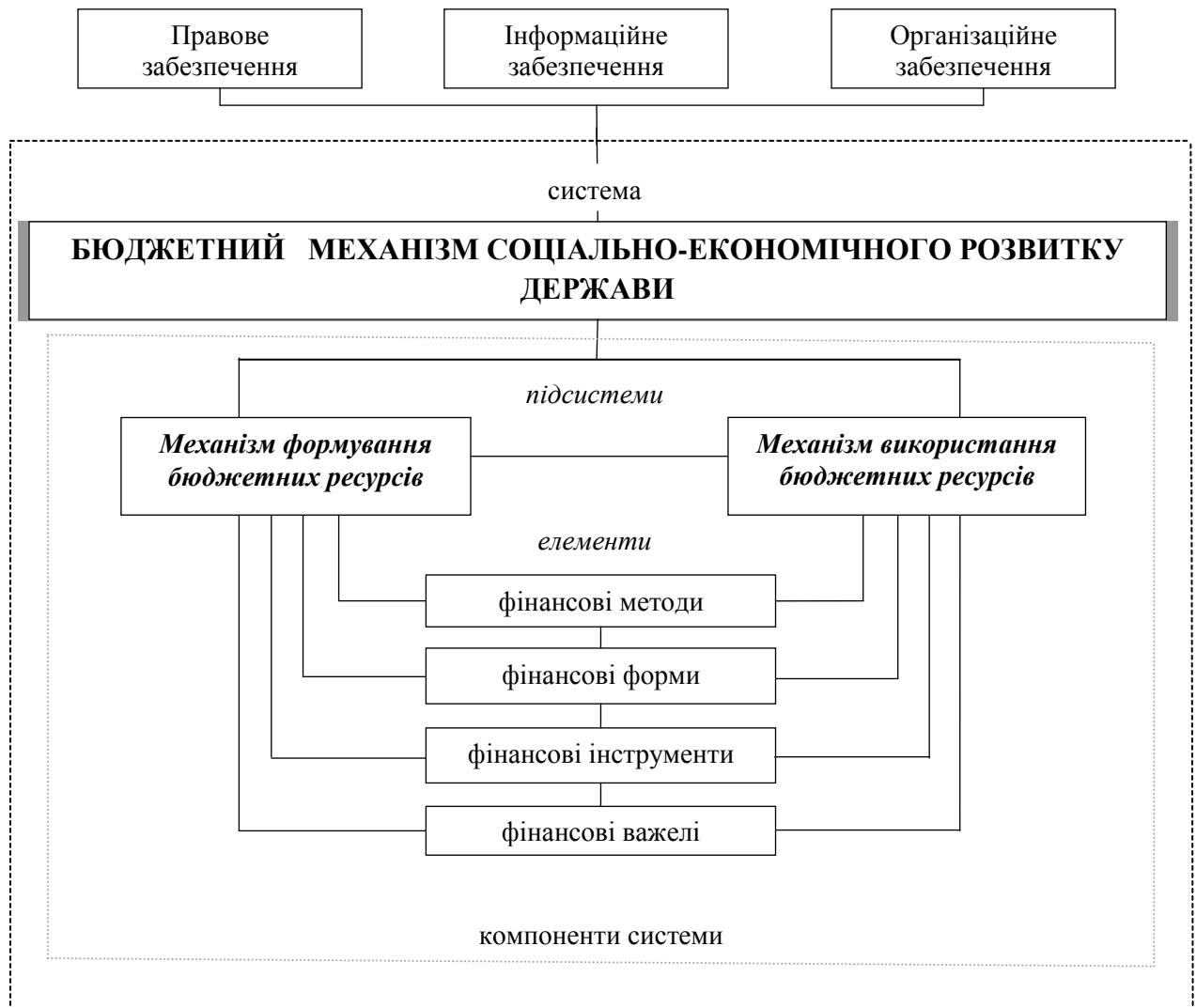

Рис. 2.4. Структура бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави (системний підхід)

Джерело: складено автором.

До основних властивостей бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави як системи слід зарахувати:

1) ієрархічність – бюджетний механізм соціально-економічного розвитку держави може бути розглянутий як складова системи вищого рівня – фінансового механізму держави, а його підсистеми – механізм формування бюджетних ресурсів і механізм використання бюджетних

ресурсів – є системами нижчого рівня;

2) емерджентність – сукупне функціонування взаємопов'язаних компонентів бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави породжує якісно нові його функціональні властивості, які не характерні для його елементів у разі їхнього самостійного застосування. Наприклад, самостійне застосування будь-якого важеля бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави неможливе без практичного використання відповідних фінансових інструменту, форми та методу зазначеного механізму;

3) цілеспрямованість – функціонування бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави підпорядковане певній цілі – покращенню суспільного добробуту;

4) цілісність – зміна будь-якого компонента бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави впливає на інші компоненти і на дію зазначеного механізму загалом, і, навпаки, зміни у функціонуванні механізму як системи відображаються на його підсистемах і елементах;

5) альтернативність шляхів функціонування і розвитку – вплив бюджетного механізму на соціально-економічний розвиток держави може бути стимулюючим або стримуючим, залежно від обраних елементів відповідно до основних напрямів бюджетної політики;

б) синергетичний ефект – ефект, який виникає тоді, коли властивості бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави як системи у процесі взаємодії його компонентів переважають просту суму властивостей окремих його елементів, тобто це додатковий ефект, який виникає як перевищення ефекту дії системи над сумою ефектів індивідуальної дії її елементів. Наприклад, одночасно змінюючи такі інструменти бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави, як податки й видатки за допомогою ефекту мультиплікатора, можна більшою мірою вплинути на обсяг ВВП, ніж здійснюючи такі зміни послідовно чи фрагментарно;

7) функціональність – всі елементи бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави діють і взаємодіють у межах свого функціонального призначення;

8) мультиплікативність – як позитивні, так і негативні ефекти від функціонування підсистем та елементів бюджетного механізму соціально-економічного розвитку мають властивість множитися, а не додаватися.

Формування і функціонування бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави неможливе без правового, інформаційного та організаційного забезпечення.

Правове забезпечення розуміємо як сукупність прийнятих органами державної влади і місцевого самоврядування правових актів, які регламентують бюджетні відносини (Конституція України, Бюджетний кодекс України, Податковий кодекс України, закони про Державний бюджет України на відповідний рік, закони та інші правові акти, які регламентують порядок складання, розгляду, затвердження, виконання, звітування про виконання бюджетів різних рівнів, здійснення бюджетного контролю тощо). Діапазон застосування фінансових методів, форм, інструментів та важелів бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави обмежений бюджетним законодавством.

Трансформаційні процеси, які відбуваються в Україні, зумовлюють необхідність постійного перегляду і удосконалення правових актів. Погоджуємося з твердженням В. Дем'янишина [65, с. 191], який вважає, що вітчизняне законодавство, яке регламентує реалізацію бюджетної політики, доцільно формувати з урахуванням таких умов:

- наукового обґрунтування, що базується на всебічному використанні об'єктивних економічних законів та закономірностей розвитку суспільства;
- врахування особливостей сучасного стану соціально-економічного розвитку країни, історичного досвіду, природно-кліматичних, географічних, екологічних, демографічних умов, національних традицій, менталітету народу, умов внутрішньої та міжнародної ситуації тощо;

- вивчення і використання попереднього досвіду господарського і фінансового будівництва національної економіки;
- врахування власних помилок і помилок інших держав при формуванні окремих напрямів економічної політики;
- використання системного і комплексного підходів до вибору напрямів реалізації економічної політики та розробки законодавства.

Інформаційне забезпечення – сукупність форм документів, в яких відображається інформація (показники, методика їхнього розрахунку і ін.) щодо стану соціально-економічного розвитку держави, її діяльності, формування і використання бюджетних ресурсів.

Наявність необхідної інформації дає змогу кількісно виміряти й якісно оцінити показники, які характеризують розподільні процеси у суспільстві та використати отримані результати в управлінні соціально-економічним розвитком держави. Саме за допомогою економічної інформації можна відобразити соціально-економічні явища, які відбуваються у певний період, спрогнозувати найважливіші завдання діяльності держави, сформулювати основні засади бюджетної політики [65, с. 211].

Одним із найважливіших документів, положення якого необхідно чітко враховувати при виборі фінансових методів, форм, інструментів, важелів бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави, є щорічні послання Президента України до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України. На цьому наголошують Л. Бабич й І. Плужнікова, зазначаючи, що «...щорічні послання Президента України до Верховної Ради України слід розглядати як концептуальну основу формування бюджетної політики держави на відповідний період» [82, с. 66]. У посланнях Гаранта Конституції України відображені загальні напрями її внутрішньої та зовнішньої політики, імперативи національної безпеки, визначені найважливіші проблеми макроекономічного розвитку, які беруться до уваги у процесі формування бюджетної політики. Відповідно до п. 1 статті 33 Бюджетного кодексу України, Міністерство фінансів України щороку

спільно з іншими головними розпорядниками коштів державного бюджету відповідно до цілей та пріоритетів, визначених у щорічному посланні Президента України до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України, Програмі діяльності Кабінету Міністрів України, прогнозних та програмних документах економічного і соціального розвитку, складає Бюджетну декларацію – документ середньострокового бюджетного планування, що визначає засади бюджетної політики і показники державного бюджету на середньостроковий період та є основою для складання проекту Державного бюджету України і прогнозів місцевих бюджетів [33].

Під організаційним забезпеченням бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави розуміємо систему органів державної влади та місцевого самоврядування, до повноважень яких належить розробка і прийняття рішень щодо управління бюджетними ресурсами, організації діяльності держави тощо.

Поряд із розглядом бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави крізь призму теорії систем, вирішення проблем, які виникають під час перманентних трансформаційних процесів, зумовлює необхідність розширення наукового обґрунтування теоретико-прикладних засад функціонування цього механізму на основі методологічного інструментарію теорії інституціоналізму.

Сучасні реалії організації бюджетних відносин та результати їхньої зміни внаслідок проведених адміністративно-територіальної, бюджетної, податкової реформ свідчать, що суттєві проблеми, які виникають у цій сфері, значною мірою зумовлені концептуальною невизначеністю в системі інститутів суспільства та потребують дослідження в контексті інституційних змін в управлінні бюджетом. Саме тому, використовуючи інституціональний підхід до дослідження бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави, передусім доцільно визначитися із застосуванням самого терміну.

Як самостійний напрям наукових досліджень інституціоналізм

сформувався наприкінці XIX ст. і трактується у сучасній економічній думці як вчення про значення інститутів, інституцій, їх взаємодію під час прийняття управлінських рішень, інституційні зміни у різних сферах діяльності суспільства, їхні наслідки тощо. Т. Веблена вважають засновником теорії традиційного інституціоналізму, оскільки він сформулював його теоретико-методологічні основи.

Теорія інституціоналізму, як зазначає А. Колот, це продукт наукової думки, що сповідує необхідність внутрішньої регуляції ринкового господарства на основі задіяння потенціалу цілої системи соціальних інститутів [141, с. 162].

Вихідними поняттями теорії інституціоналізму є терміни «інститут» та «інституція», навколо дефініцій яких в науковій літературі до сьогодення ведуться дискусії.

Термін «*institutum*» (аналог українського «інститут») у перекладі з латинської означає впровадження, встановлення, усталення, а «*institutio*» (аналог «інституції») – настанову, назву елементарних підручників римського права [330, с. 231].

Отже, дефініції «*institutum*» та «*institutio*» у латинському оригіналі суттєво відрізнялися. Під «*institutum*» (інститут) розумілася певна настанова до дії, орієнтир, яким слід було керуватися при виконанні визначеної діяльності, усталений зразок того, як саме слід було діяти за означених обставин, прагнучи досягнути певної цілі, визначений та прийнятний для всіх зацікавлених акторів стандарт поведінки в цілком конкретній ситуації. Термін «*institutio*» (інституція) застосовувався для означення вже комплексу, ансамблю інститутів-установлень, які стосувалися якоїсь певної сфери суспільної практики, достатньо повно охоплювали її своїм регулюючим впливом» [317, с. 159].

Т. Веблен вважає інститути (хоча в оригіналі праці використовується поняття «інституція») звичним способом мислення, який має тенденцію до продовження свого існування невизначено довго [41, с. 202]. Його

послідовник Дж. Коммонс трактує інститути як «колективні дії з контролю, вивільнення і розширення індивідуальної дії» [429], трансформація яких призводить до зміни правових інституційних норм. Вчений обґрунтовує, що інститути існують і це стосується і організацій з їх правилами: «наші інститути у дійсності є діючими підприємствами, а ці останні є за своєю суттю організаціями» [430].

На думку Дж. Ходжсона, інститути включають норми поведінки, юридичні та формальні правила та є «довготривалими системами укладених та вкорінених правил, що структурують соціальні взаємодії» [390, с. 11], «соціальною організацією, що шляхом традиції, звички або правових обмежень формує довготривалі рутинізовані схеми поведінки» [390, с. 37].

Польський економіст Г. Колодко інститутами пропонує вважати ті організації, які організовують, контролюють і формують економічні процеси для забезпечення їх досить гладкого перебігу з належним урахуванням інтересів усіх учасників процесу соціального відтворення [140, с. 45].

Поряд із терміном «інститут» у наукових працях з проблем інституціоналізму зустрічається і поняття «інституція». Представники сучасної теорії неінституціоналізму (Р. Коуз, Д. Норт) на відміну від класиків інституціоналізму (Т. Веблена, У. Мітчелла, Дж. Коммонса) замість терміну «інститут» оперують поняттям «інституція».

Американський економіст Д. Норт, досліджуючи причини різного функціонування економічних систем впродовж тривалого періоду часу та вплив інституцій на соціально-економічні процеси, розглядає інституції як «правила гри» в суспільстві, або, висловлюючись більш формально, створені людиною обмежувальні рамки, які організовують взаємовідносини між людьми та надають їм визначену форму. На думку вченого, вони задають структуру спонукальних мотивів людської взаємодії – в політиці, соціальній сфері або економіці. Інституції можуть бути будь-які: від правил, сформованих людьми, до неофіційних обмежень – звичаїв та кодексів поведінки [264, с. 11–12]. Іншими словами, інституції – це основа правил гри,

а організації – групи індивідів, які об'єднані прагненням спільно досягти певної мети [262], та є агентами інституційних змін [263, с. 20].

Як справедливо відзначив російський економіст О. Іншаков, вчені часто не звертають увагу на відмінності вихідних категорій інституціоналізму і інколи підмінюють інституцію організацією, організацію визначають як інститут, а останній трактують як інструмент, орган чи механізм [111, с. 44]. Це є проявом змістової некоректності у процесі використання наукового інструментарію у дослідженнях з різної проблематики. Так, у результаті підміни поняття «інституція» з оригіналу праці Т. Веблена «Теория праздного класса» на «інститут» під час перекладу на російську мову, у багатьох наукових дослідженнях спостерігається безпідставне використання терміну «інститут» для явищ, які за своєю сутністю є інституціями.

Такий підхід став традиційним і втілювався у перекладі праць Д. Норта, Дж. Ходжсона, О. Вільямсона та інших на російську мову, в той час, як в оригіналі їхні праці присвячено інституціям. Це закріпило застосування терміну «інститут» і сприяло відмові від категорії «інституція» при описуванні феноменів відповідного характеру [137, с. 21].

Підтверджують зазначений висновок і тези передмови до російського перекладу праці Т. Веблена «Теория праздного класса» (Москва, 1984 р.) редактора С. Сорокіної, яка зазначає, що термін «інституціоналізм» пов'язаний з двома поняттями: «інституція» – настанова, звичай, порядок, прийнятний у суспільстві, та «інститут» – закріплення звичаїв і порядків у вигляді закону чи закладу. Поділ цих понять достатньо умовний, оскільки у концепціях інституціоналістів вони мають надзвичайно широкий і розмитий зміст [341, с. 6].

Отже, вихідною категорією інституціоналізму, безперечно, є термін «інституція», під якою «старі» інституціоналісти, попри незначні відхилення у формулюваннях, розуміли сукупність усталених звичаїв, традицій, способів мислення та поведінкових стереотипів індивідів, соціальних груп та

суспільства у цілому. «...Т. Веблен, Дж. Коммонс і В. Мітчелл акцентували увагу на поведінковій ролі здебільшого ірраціональних звичок та інерції, вибравши, таким чином, об'єктом вивчення не тільки homo institutus, але і цілісну людину, а відповідно, – економіку «у контексті» [364, с. 6].

О. Іншаков трактує інституції як соціальні форми типізації функцій господарських суб'єктів, котрі визначають їх статуси і ролі в системі виробництва суспільного буття і утворюють систему відносин функціональної структури суспільства. Організації – соціальні форми, які виникають на основі зв'язків між господарськими суб'єктами в процесі виробництва і формують систему відносин елементної структури суспільства. Кожна організація або установа забезпечує, встановлює, впроваджує і втілює в життя відповідну їй інституцію. Організація як стійка система відносин між суб'єктами, які виконують різні функції в процесі досягнення спільної мети, пов'язує воедино різні інституції та інститути, встановлюючи їх координацію і субординацію, і водночас функціонує на їх основі.

Взаємодія форм функціональної і елементної структур, тобто інституції та організації, на думку вченого, породжує інститути та органи господарської системи. Інституційна організація стає інститутом, а організована інституція – органом. Таким чином, інститут виступає як функціональна організація, що забезпечує реалізацію конкретної системи однорідних інституцій. Суть інституції полягає в її загальності як соціальної форми всіх людських дій, здійснюваних членами суспільства [111, с. 44].

Таким чином, інституція є змістовною основою інституту, вона надає йому ознаки типових функціональних властивостей, які відображають суспільно визнані норми, образи, статуси, норми поведінки та діяльності. Інституція – абстракція, що набуває змісту в конкретній дії. Закріплення організації форм конкретних функцій людей створює систему інститутів суспільства [160, с. 352].

Дефініції інституту й інституції різнобічні, залежать від власного

бачення, сфери та об'єктів досліджень науковців. З еволюцією інститутів і інституцій відбувається розвиток соціально-економічних відносин, який у певні періоди у зв'язку із впливом негативних і позитивних екстерналій може ускладнюватися або, навпаки, спрощуватися. Відтак, основним напрямом інституційних трансформацій має бути побудова такої бюджетної системи, яка б відповідала потребам суспільства та сприяла б динамічному соціально-економічному розвитку держави.

З цього приводу Д. Норт зазначив, що інституційні зміни визначають вектор розвитку суспільства в часі і таким чином вважаються ключем до розуміння історичних змін [264, с. 11–12].

Зважаючи на те, що «...основна економічна природа інституту бюджету полягає в розподілі й перерозподілі народного багатства (ВВП) для забезпечення населення суспільними благами і послугами [303, с. 29]», реалізація окресленої мети можлива за умови формування таких інститутів, інституцій та організацій, які б забезпечили ефективне функціонування бюджетних відносин.

Не можна не погодитись із Ю. Радіоновим, що «...неспроможність сформованих державою інститутів якісно регулювати відносини й вирішувати бюджетні проблеми призводить до: незбалансованості бюджету (доходів і видатків); нерівномірного та несправедливого розподілу фінансових ресурсів; незастосування об'єктивних критеріїв оцінки ефективності економічної діяльності; низької результативності діяльності суб'єктів господарювання; неефективного використання фінансових ресурсів, у тому числі бюджетних коштів, тощо.

В ідеалі подолати труднощі й досягти позитивних результатів у економіці, соціальній сфері, екологічній політиці можна, коли держава, як інститут влади, сформує чітку економічну стратегію розвитку та створить систему, котра унеможливить прийняття необґрунтованих управлінських рішень. У сучасних умовах важливо також оптимізувати витрати бюджету, зосередившись на забезпеченні стабільності функціонування фінансової

системи та тих напрямках, які формують сталу динаміку соціально-економічного розвитку країни» [303, с. 32].

С. Юрій та О. Луцишин також основним чинником довготривалого розвитку та економічного зростання вважають клімат моралі та взаємної довіри, дотримання правових норм і захист прав власності, що, на переконання теоретиків інституціоналізму, визначають поведінку ринкових агентів [410, с. 58].

Застосовуючи інституціональний підхід до дослідження бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави, розглядаємо його як інституцію – комплекс формальних (встановлених правовими актами з іманентним примусовим характером виконання) і неформальних (визначених культурою, ментальністю, звичаями) правил, що використовуються для регулювання бюджетних відносин (розподільних відносин, пов'язаних із формуванням та використанням бюджетних ресурсів).

Серед зазначених правил найбільш вагомими вважаємо фіскальні правила. Це правила і процедури, за допомогою яких політичні діячі приймають рішення у сфері фіскальної політики стосовно величини і розподілу державних видатків і джерел їхнього фінансування (податкового чи боргового). Ці правила набувають форми законодавчих норм, процедур бюджетного процесу і цифрових задач (граничних показників) [384, с. 230].

Як зазначають Дж. Копіц, С. Симанський [451] та А. Шич [483, с. 2], передумовою ефективного функціонування бюджетної політики у сучасних реаліях є встановлення певних фіскальних правил, які варто віднести до найвагоміших нововведень останніх двох десятиліть. Фіскальні правила здебільшого стосуються обмежень ключових бюджетних показників (рівень дефіциту бюджету, державного боргу, обсягу бюджетних доходів і видатків). І хоча в практичній діяльності органи державної влади і місцевого самоврядування їх не завжди дотримуються, внаслідок чого збільшуються ризики функціонування системи державних фінансів, їм доцільно приділяти значну увагу у процесі формування і функціонування бюджетного механізму

соціально-економічного розвитку держави.

Прикладами фіскальних правил є Маастрихські критерії, які обмежують дефіцит бюджету та рівень боргу країн-членів ЄС; правила бюджетної збалансованості: балансування бюджету (budget balance rules) – спрямовані на забезпечення стабільності державних фінансів; боргу (debt rules) – лімітують зростання державного боргу у відсотках щодо ВВП; видатків (expenditure rules) – орієнтовані на забезпечення фіскальної дисципліни шляхом посилення контролю обсягів і напрямів витрачання бюджетних ресурсів; надходжень до бюджету (revenue rules) – спрямовані як на забезпечення рівня доходів бюджету, необхідного для фінансування функцій держави, так і на недопущення надмірного посилення податкового навантаження та збільшення розмірів сектору загальнодержавного управління [439].

Так, у країнах ЄС у процесі реалізації їхньої бюджетної політики враховуються такі фіскальні правила: державний бюджет країн повинен бути збалансований або профіцитний, а структурний дефіцит не повинен перевищувати 0,5% ВВП; бюджетні обмеження повинні бути імплементовані на державному рівні, стати частиною національного законодавства і набути конституційного або квазіконституційного характеру; необхідною є розробка автоматичного механізму, який би був задіяний у випадку відхилень; країни-члени, які є учасниками «Процедури коригування надмірного дефіциту», повинні прийняти запропоновану Європейською Комісією та Радою програму економічних структурних реформ, спрямовану на забезпечення коригування бюджетного дефіциту на довгостроковій основі та ін. [119, с. 112].

Використання податків як інструменту бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави також пов'язане із відповідними правилами та суттєвими обмеженнями. Так, зважаючи на важливість як фіскальної, так і регулюючої ролей податків, В. Суторміна, В. Федосов і В. Андрущенко зазначають, що «відбувається безупинне створення

податкової системи як прагматичного компромісу між дієвим заохоченням приватної господарської ініціативи і достатнім фіскальним забезпеченням державної діяльності» [361, с. 53].

Будучи важливими елементами розподільних відносин у суспільстві, податки є переважно інструментами реалізації стратегічних, а не тактичних завдань, оскільки, враховуючи необхідність законодавчого закріплення їх імперативного характеру функціонування, спостерігаються труднощі використання зазначеного елемента бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави для розв'язання нагальних поточних проблем.

Аналізуючи зарубіжний та вітчизняний досвід розроблення фіскальних правил, зазначимо, що вони повинні характеризуватися чіткістю формулювання, сумісністю і несуперечливістю з іншими напрямками економічної політики, адекватністю, простотою і однозначністю трактування, обов'язковістю виконання.

Формулювання фіскальних правил доцільно здійснювати шляхом: визначення загальної мети запровадження фіскального правила; встановлення строків досягнення поставлених завдань для контролю за ефективністю дії фіскальних обмежень; визначення правового акту, який регламентуватиме застосування цього правила; деталізації суб'єктів, які повинні дотримуватися фіскального правила, та об'єктів щодо яких воно застосовується; встановлення граничних значень для конкретних контрольних показників; визначення умов відхилень від встановлених фіскальним правилом обмежень; чітке визначення стадії бюджетного процесу, на якій застосовується правило; визначення суб'єктів контролю за застосуванням фіскального правила; розроблення санкцій за порушення фіскального правила. Більшість вітчизняних фіскальних правил, які регламентують бюджетні відносини, визначені чинним законодавством.

Виникнення і розвиток інституції бюджетного механізму зумовлені появою інститутів держави та бюджету. Бюджетний механізм соціально-

економічного розвитку держави як складне багатокomпонентне системне утворення реалізується у взаємодії інститутів влади, протидії корупції, громадського контролю, власності, місцевого самоврядування, підприємництва й інших політичних, соціальних, економічних інститутів держави, з одного боку, та бюджетних інститутів – з іншого. Бюджетні інститути податку, трансфертів, запозичень, доходів бюджету, видатків бюджету, бюджетних кредитів, бюджетних інвестицій, державного боргу, бюджетного дефіциту мають складну внутрішню структуру формальних і неформальних правил та диференційовані залежно від форм руху бюджетних ресурсів. Виконання зазначених правил здійснюється учасниками бюджетного процесу, які наділені повноваженнями з управління бюджетними ресурсами, і в контексті теорії інституціоналізму відносяться до організацій.

Розглядаючи функціонування бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави крізь призму теорії інституціоналізму, резюмуємо, що воно відбувається в інституціональному середовищі у процесі взаємодії учасників бюджетного процесу на основі певних усталених норм, правил, обмежень, стандартів управління бюджетними ресурсами. Зазначене дає підстави вважати гармонійно сформоване інституціональне середовище важливим напрямом подолання суперечностей функціонування цього механізму.

Аналізуючи сучасні бюджетні інститути та організації, які забезпечують функціонування бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави, основною проблемою вважаємо їхню неспроможність вирішувати багато проблем, які виникають у результаті трансформаційних процесів у сфері бюджетних відносин.

У даному контексті не можна погодитись з Ю. Радіоновим відносно того, що в демократичних країнах економічні інститути виступають потужним інструментом контролю за діями влади і водночас забезпечують ефективність перерозподільних процесів. Держава як інститут влади в

умовах демократії обмежено впливає на бюджетні відносини та економічну політику порівняно з можливостями, наприклад, зрілого громадянського суспільства, котре бере активну участь у бюджетному процесі.

Незрілість демократичних процедур у вітчизняних реаліях, недотримання, а іноді й відверте ігнорування державними структурами принципів верховенства права та політична односторонність, економічна невизначеність не сприяють розбудові сучасних інститутів, які б забезпечили ефективну реалізацію бюджетної політики, що дало б можливість через ефективне використання бюджетних коштів стабілізувати фінансову систему та сприяти зростанню економіки [303, с. 33–34].

Одним із шляхів вирішення окреслених проблем вважаємо впровадження інституційних змін у сфері бюджетних відносин у напрямку бюджетної децентралізації та побудови демократичного суспільства.

Як свідчить зарубіжний досвід, інституціональне середовище у сфері бюджету в економічно розвинених країнах, де розвиток ринкових і бюджетних відносин супроводжувався поступовим утвердженням демократії, визнанням необхідності соціальних гарантій та закріпленням за державою ролі ініціатора соціально-економічних зрушень в інтересах суспільства, є гармонійним поєднанням культурних традицій та цінностей, як основи неформальної практики господарювання, та формальних правил і обмежень, котрі здебільшого не вступають в антагоністичну суперечність із неформальними та узгоджені між собою.

І хоча інституціональне середовище змінювалося одночасно із трансформацією суспільної свідомості, нові неформальні та формальні інститути, змінюючи вже невідповідні ринковому і фіскальному менталітету старі, органічно вписувалися в інституціональну структуру, що функціонувала. Внаслідок цього у країнах Заходу спостерігається досить високий (значно вищий, ніж на початку ХХ ст.) рівень оподаткування, переважно нейтральні за своїм впливом на вибір стратегії господарювання податкові механізми, спрямованість перерозподілу ВВП на створення

оптимальних умов для суспільного розвитку на основі економічного зростання та активно використовуються боргові інструменти для формування бюджетних ресурсів.

В інституціональному середовищі країн із перехідною економікою мають місце певні дисбаланси (інституціональні «розриви», «ями», «пустоти», «петлі» та інші прояви деформації), оскільки:

- постсоціалістична трансформація, передбачаючи заміну інститутів адміністративно-командної економіки ринковими аналогами, зумовлює тимчасове співіснування елементів двох різних інституціональних структур;
- формальні ринкові інститути накладаються на стереотипи соціалістичного господарювання, що призводить до появи специфічної (неформальної) практики економічної поведінки з відповідним формуванням «перехідної» ринкової культури;
- багато формальних інститутів, не знаходячи ринкового базису свого функціонування, зазнають трансформаційних деформацій, внаслідок чого зростає роль неформальних інститутів у регулюванні соціально-економічних відносин або їхнє превалювання над формальними [485].

Як справедливо зазначає К. Ерроу, адаптація інститутів є довготривалим процесом і в умовах реструктуризації економіки неможливе швидке досягнення кінцевих результатів [408, с. 79].

Л. Сідельникова також наголошує на неприпустимості автоматичного копіювання інститутів ... інших держав, адже національні економічні системи не є ідентичними, тому потребують різних регуляторів. Натомість, формування інститутів – процес ендогенний, пов'язаний з досвідом суспільної взаємодії та спільною історією громадян конкретної країни. До того ж, розвинені економіки володіють ефективнішими інститутами ..., ніж економіки транзитивні [485].

Таким чином, у результаті дослідження сформульовано гіпотезу щодо залежності кількісних й якісних змін соціально-економічних явищ і процесів від дії фінансових методів, форм, інструментів, важелів та підтверджено

доцільність практичного застосування інструментарію бюджетного механізму для досягнення цілей інклюзивного сталого розвитку держави у процесі окреслення напрямів бюджетної політики і шляхів її реалізації. В свою чергу, забезпечення макроекономічної стабільності і покращення суспільного добробуту як цільових орієнтирів інституційних змін потребує конструктивно організованої інституції бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави та гармонійно побудованого інституціонального середовища його функціонування.

2.3. Принципи формування і функціонування бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави

Ефективність бюджетної політики як імперативної домінанти системи державного регулювання соціально-економічного розвитку залежить від цілеспрямованого вибору, узгодженості та дієвості методів, форм, інструментів та важелів бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави.

Необхідність вирішення таких завдань державної політики, як: поступовий перехід від споживчої до інноваційно-інвестиційної моделі розвитку економіки, активізація інвестиційної діяльності, покращення бізнес клімату, переорієнтація виробничого потенціалу на створення конкурентоспроможних промислових і аграрних виробництв, подолання технічного відставання, проведення політики просування продукції українських виробників на зовнішніх ринках, розвиток людського капіталу шляхом посилення соціальної спрямованості бюджету, збільшення споживчого попиту – потребує перегляду принципів формування та функціонування бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави.

Вплив бюджетного механізму на соціально-економічний розвиток держави має кількісний та якісний вимір. Кількісна визначеність, яка є

первинною основою функціонування бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави, на думку В. Опаріна, виявляється в сумі бюджетних коштів, що виділяються для досягнення тих чи інших цілей [268, с. 55]. Безумовно, забезпечення соціально-економічного розвитку неможливе без витрат бюджетних ресурсів, але саме їхнє витрачання ще не можна вважати запорукою успішного вирішення окреслених державою завдань бюджетної політики. Тому не можна не погодитись з О. Рожком щодо того, що якісно вплив бюджетного механізму визначається способами формування і використання бюджетних ресурсів та формами їхнього руху [310, с. 171].

Узгодженість методів, форм, інструментів та важелів бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави у процесі реалізації бюджетної політики держави, характер, ступінь їхнього впливу на соціально-економічний розвиток та орієнтація на вирішення визначених завдань забезпечуються на основі реалізації принципів, на яких базується дія зазначеного механізму.

У сучасній економічній літературі не сформульовано єдиних підходів до трактування принципів функціонування бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави, оскільки зазначені питання науковці розглядають, беручи за основу обрані об'єкти власних наукових досліджень.

Принципи доцільно розуміти як «...основні, вихідні положення теорії, основні правила діяльності; встановлені, загальноприйняті, поширені правила господарських дій і властивостей економічних процесів» [77, с. 76].

Водночас погоджуємося з В. Андрущенком, що поняття «принцип» має відповідати високим вимогам з боку форми і змісту. Ці вимоги є такими:

- принцип має бути внутрішньо несуперечливим;
- містити ознаки обов'язковості;
- відображати ясність і повноту змісту більш лаконічно;
- виражати оригінальну позицію автора принципу [6, с. 30].

Досліджуючи концептуальні підходи до сутності управління бюджетом, вітчизняний науковець В. Федосов висловлює переконання в

тому, що ідеальна модель бюджетного менеджменту передбачає дотримання правил формування й виконання бюджету на основі загальноприйнятих принципів, які відповідають цінностям демократичної та правової держави, громадянського суспільства, ринкової економіки. До цих принципів, сформованих у процесі еволюції фінансової теорії та практики як фундаменту побудови бюджету й організації бюджетного процесу, належать: повнота, єдність і періодичність бюджету, його реальність, прозорість та відкритість (рис. 2.5).

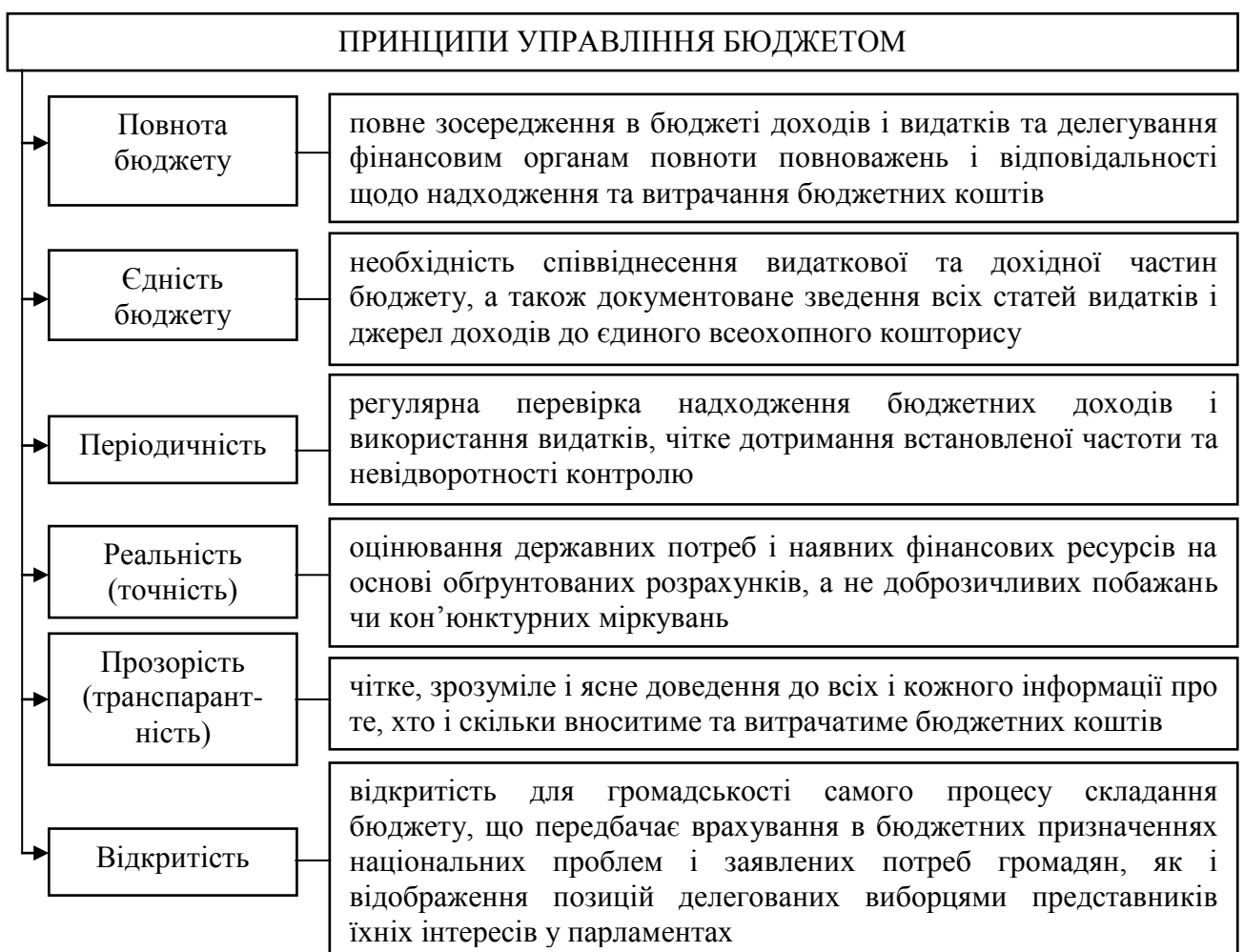

Рис. 2.5. Принципи управління бюджетом за В. Федосовим

Джерело: складено автором на основі [375, с. 20–21].

Так, В. Дем'янишин доповнює і конкретизує класичні принципи управління бюджетом та вважає за доцільне їх поділяти на загальні і спеціальні.

До загальних принципів належать такі, які відображають рівень використання в управлінні системи цінностей, властивих суспільству загалом (домінування загальнолюдських цінностей над інтересами класів, націй, суспільних груп тощо; єдності особистих та суспільних інтересів; гуманізму; рівності юридичних і фізичних осіб перед законом; демократизму; законності; взаємної відповідальності держави, юридичних і фізичних осіб).

Спеціальні принципи управління бюджетом: конкретизують загальні принципи; у концентрованому вигляді визначають основні параметри бюджетної стратегії і тактики; деталізуються у законах та інших правових актах, свідомості економістів і суспільства у цілому; є критеріями оцінювання результатів управління, рівня професійної культури фахівців, основою їхнього професійного мислення; забезпечують ціннісно орієнтаційний, результативний, інформаційний та психологічний вплив на соціально-економічні процеси, що відбуваються у суспільстві.

До спеціальних принципів згаданий дослідник відносить наступні: єдності теорії і практики у формулюванні засад та реалізації бюджетної стратегії і тактики; політичного підходу до вирішення економічних питань; поєднання галузевого і територіального управління; виявлення найслабшої ланки в системі управління; взаємозв'язку; об'єктивності; конкретності; розвитку; ефективності; закономірності; соціальної справедливості і неупередженості; вертикальної і горизонтальної справедливості; зіставності і порівняльності; історизму; матеріалізму; стабільності; директивності, обов'язковості; безперервності; повноти; реальності; планомірності і пропорційності; наукової обґрунтованості; інтуїтивності і передбачуваності; демократії; компетентності; гнучкості; системності; пріоритетності; економії; матеріальної зацікавленості; матеріальної відповідальності; гласності, публічності і прозорості; бюджетного контролю; морально-етичні [35, с. 20–21].

В іншій своїй науковій праці В. Дем'янишин ототожнює принципи управління бюджетом із принципами бюджетної політики держави,

звертаючи увагу на те, що принципам мають бути властиві універсальність та абстрактність відображення закономірностей розвитку бюджетних відносин. Ці принципи слугують синтезуючими засадами, єднальними зв'язками, ідеологічною базою виникнення, становлення, функціонування та визначення перспектив розвитку бюджетної системи у щільному взаємозв'язку з усіма складовими соціально-економічної системи суспільства. Важливість правильного підбору і використання таких принципів зумовлена тим, що за їхньою допомогою визначаються основи функціонування бюджетних відносин, норми бюджетного права, елементи бюджетного механізму, вони є критеріями оцінювання найважливіших рішень держави, дій юридичних і фізичних осіб, формулюють фінансове мислення та фінансову культуру, цементують бюджетну систему країни [65, с. 174].

На відміну від попередніх науковців, С. Булгакова до принципів бюджетної політики зараховує: реалістичність; відповідальність держави за безумовне виконання взятих на себе зобов'язань; перетворення бюджету на дієвий інструмент політики фінансового оздоровлення економіки; перенесення акценту на збільшення доходів, але не за рахунок зростання податкового тягаря, а за рахунок більш рішучого здійснення заходів щодо легалізації підприємницької ініціативи; деталізацію цілей бюджетної політики [27, с. 134–135].

Водночас згадана дослідниця ототожнює принципи реалізації бюджетної політики з принципами управління бюджетними ресурсами, виділяючи при цьому такі принципи:

- макроекономічна збалансованість галузей та територій;
- залежність від кінцевої мети; відповідність інтересам усіх членів суспільства;
- використання економічних законів;
- врахування внутрішніх і зовнішніх економічних умов на підставі реальних можливостей [27, с. 104].

Окремі із запропонованих принципів справді можна зарахувати як до

принципів управління бюджетними ресурсами, так і до принципів реалізації бюджетної політики, але деякі формулювання, на наш погляд, більше схожі на завдання (цілі) бюджетної політики держави.

Оскільки головною метою бюджетної політики є забезпечення гідного життєвого рівня населення відповідно до вимог, що ставляться до соціальних стандартів, на думку І. Плужникова, при формуванні бюджетної політики доцільно враховувати такий принцип, як створення сприятливих фінансових умов для пріоритетного розвитку галузей виробництва, які забезпечують підвищення життєвого рівня людей.

Інший принцип – підтримання та стимулювання діяльності підприємницьких структур різних форм власності – має дотримуватися з метою запобігання їхній збитковості та збільшення обсягів власних фінансових ресурсів, а також створення додаткових робочих місць.

Ще одним принципом формування бюджетної політики є пошук і постійне вдосконалення форм та методів мобілізації і використання фінансових ресурсів держави з метою забезпечення, відповідно до європейського рівня, соціальних гарантій через зростання прожиткового мінімуму і на цій основі мінімальної заробітної плати та різних видів соціальної допомоги і соціального забезпечення.

Принципами формування бюджетної політики згаданий вчений також вважає необхідність забезпечення за допомогою методів і засобів бюджетного механізму раціонального використання природних ресурсів, заборону загрозливих для здоров'я людини технологій, принципи побудови бюджетної системи та інші [82, с. 178–179].

Вивчаючи різні підходи до виокремлення принципів бюджетної політики, Л. Лисяк [60, с. 151–153] резюмує: бюджетна політика стане дієвим засобом управління бюджетними відносинами та активним елементом фінансової політики, якщо вона базуватиметься на таких головних принципах: об'єктивності (наукового підходу), наступності (послідовності), обов'язковості, гласності, раціональності, композиції, безпеки,

еквівалентності.

До особливих принципів, на яких має будуватися ефективна бюджетна політика, згаданий науковець зараховує:

- переважання темпів зростання економіки над темпами зростання видатків бюджету;
- обмеження рівня непроцентних видатків;
- імперативність (безумовне виконання зобов'язань, затверджених у Законі про Державний бюджет України на відповідний рік);
- орієнтація бюджетних видатків на досягнення соціально-економічних результатів;
- пріоритет середньострокового бюджетного планування, яке відображає стратегічні напрями бюджетної політики;
- конкурсні принципи розподілу бюджетних ресурсів;
- відкритість і загальнодоступність інформації щодо здійснення дохідних та видаткових операцій на всіх рівнях бюджетної системи.

На думку Ц. Огня, основними принципами бюджетної політики є рівновага, спадкоємність, прозорість, ефективність, прогресивність [265.]

Т. Ковальова вважає, що бюджетна політика буде дієвим засобом управління бюджетними і міжбюджетними відносинами, якщо вона буде базуватися на принципах об'єктивності, наступництва, обов'язковості, гласності та фінансової безпеки [134, с. 20]. Досліджуючи проблеми формування ефективної і конкурентоспроможної бюджетної політики в умовах глобалізації, автор доповнює зазначені принципи принципом координації [135, с. 124].

Досліджуючи теоретико-прикладні засади формування і реалізації бюджетної політики розвитку регіонів, Г. Возняк до основних її принципів відносить принципи: відкритості та прозорості у питаннях формування і реалізації стратегії соціально-економічного розвитку території; державно-приватного партнерства, за якого органи влади на «місцях», бізнес-структури та громадськість беруть на себе зобов'язання щодо виконання поставлених

завдань задля досягнення цілей соціально-економічного розвитку; збереження балансу інтересів усіх учасників реалізації стратегії соціально-економічного розвитку: громади, влади, бізнесу; узгодження тактики та стратегії під час реалізації проектів розвитку [43, с. 132].

Зважаючи на те, що за допомогою бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави реалізується бюджетна політика, не можемо не погодитися з твердженням О. Тулай, яка зазначає, що ефективна бюджетна політика держави має базуватися на принципах: наступництва, об'єктивності, узгодженості, обов'язковості, прозорості [372, с. 113–114].

Окремі з перелічених принципів є базовими у процесі вибору методів, форм, інструментів і важелів бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави та забезпечення його функціонування відповідно до пріоритетів соціально-економічного розвитку держави.

У наукових доробках таких вітчизняних вчених як Ю. Пасічник [281, с. 253] та І. Плужніков [82, с. 178–181], ототожнено окремі принципи бюджетної політики із принципами функціонування бюджетної системи, наведеними у статті 7 Бюджетного кодексу України: єдності бюджетної системи, збалансованості, самостійності, повноти, обґрунтованості, ефективності та результативності, субсидіарності, цільового використання бюджетних коштів, справедливості і неупередженості, публічності та прозорості [33].

Підсумовуючи результати розгляду наукових підходів вітчизняних економістів до формування принципів управління бюджетом, бюджетної політики, бюджетної системи, принципи формування і функціонування бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави вважаємо за доцільне розуміти як такі основні засади, положення формування і функціонування бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави, які є орієнтирами, вимогами до вибору органами державної влади та місцевого самоврядування, подальшого практичного застосування методів, форм, інструментів і важелів зазначеного механізму та відображають

сутність бюджету.

Принципи побудови бюджетного механізму, як зазначає Л. Лисяк, мають слугувати орієнтиром для концептуальної спрямованості ефективної бюджетної політики у системі державного регулювання економічного й соціального розвитку [160, с. 199].

Формування бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави – це вибір фінансових методів, форм, інструментів та важелів серед інструментарію бюджетного механізму (використовуваного в вітчизняній та зарубіжній практиці) відповідно до цілей і пріоритетів бюджетної політики держави на визначений період з урахуванням встановлених у програмних та прогнозних документах соціально-економічного розвитку держави ключових векторів такого розвитку.

До принципів формування бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави пропонуємо зарахувати такі:

1) відповідність (адекватність) – вибір методів, форм, інструментів, важелів бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави має здійснюватися відповідно до основних напрямів бюджетної політики з урахуванням моделі фінансових відносин (ринкова, адміністративно-командна) у суспільстві, рівня централізації ВВП, фази економічного циклу, типу бюджетної політики;

2) узгодженість – вибір елементів бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави для реалізації бюджетної політики повинен враховувати вплив методів зазначеного механізму на організацію бюджетних відносин, його форм і інструментів – на напрям і форму руху бюджетних ресурсів та характер дії важелів зазначеного механізму з метою уникнення суперечливості їхньої взаємодії та забезпечувати підпорядкування елементів механізму реалізації тактичних заходів бюджетної політики стратегічним цілям зазначеної політики;

3) системність та комплексність – індикатором (критерієм) успішного формування бюджетного механізму соціально-економічного

розвитку держави є забезпечення взаємодії його елементів як цілісної системи, результатом якої має бути спрямованість бюджетної політики на економічне зростання та підвищення суспільного добробуту;

4) законність – вибір методів, форм, інструментів та важелів бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави з метою подальшого практичного застосування має здійснюватися винятково на підставі нормативно-правових актів органів державної влади та місцевого самоврядування, які регламентують бюджетні відносини;

5) мінімізація ризиків – формування бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави для реалізації бюджетної політики має відбуватися із урахуванням можливості зміни дії методів, форм, інструментів та важелів зазначеного механізму під впливом ендогенних та екзогенних ризикових факторів управління бюджетними ресурсами і передбачати систему превентивних заходів щодо нейтралізації можливих негативних наслідків зазначеного впливу.

Враховуючи важливу роль фінансових ресурсів держави, сконцентрованих у державному та місцевих бюджетах, погоджуємося з тезою Л. Сідельникової про те, що формування і розподіл бюджетних ресурсів, призначених для виконання державою її функцій, є економічним підґрунтям для існування кожної держави [325, с. 29].

Отже, зважаючи на багатоманітність бюджетних відносин, на які спрямовується вплив елементів бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави, та враховуючи напрями і форми руху бюджетних ресурсів, виокремимо та охарактеризуємо принципи функціонування зазначеного механізму у розрізі його підсистем:

- механізму формування бюджетних ресурсів;
- механізму використання бюджетних ресурсів.

За допомогою інструментарію механізму формування бюджетних ресурсів відбувається регулювання системи розподільних і перерозподільних процесів, формування централізованого фонду грошових ресурсів в обсягах,

необхідних для виконання державою своїх функцій.

Основна складова бюджетних ресурсів, сформованих у результаті розподілу і перерозподілу ВВП, а в окремих випадках і національного багатства, – це доходи бюджету, тому у багатьох наукових працях подано саме принципи формування доходів бюджету, а не бюджетних ресурсів загалом.

Вихідними принципами формування доходів бюджету, на думку В. Опаріна, є фіскальна й економічна ефективність та соціальна справедливість [375, с. 60].

Принцип фіскальної ефективності передбачає достатність доходів, мінімізацію витрат на збирання доходів і запобігання ухиленню від сплати платежів до бюджету, еластичність (або гнучкість) системи доходів бюджету, рівномірний розподіл доходів між адміністративно-територіальними одиницями.

Принцип економічної ефективності у процесі формування доходів бюджету вказує на необхідність мінімізації негативних наслідків оподаткування, оскільки при зростанні частки податків в обсязі ВВП «виникає потреба стягувати необхідні кошти у найбільш раціональний спосіб, тобто мінімізуючи негативні наслідки для розвитку економіки».

Відповідно до принципу соціальної справедливості, платниками податків мають бути всі члени суспільства, які отримують доходи. Однак, прямі та непрямі податки при реалізації зазначеного принципу розглядаються у різних ракурсах: непрямі податки є регресивними в соціальному аспекті та більше зачіпають споживачів з невисоким рівнем доходів, а прямі податки безпосередньо пов'язані з доходами, які отримують фізичні та юридичні особи [375, с. 62].

Для раціональної побудови системи доходів бюджету В. Дем'янишин пропонує дотримуватися таких принципів формування доходів: політичного підходу та політичної доцільності; соціальної справедливості; рівнонапруженості; економічної ефективності; поєднання гнучкості і

стабільності; демократичності; обов'язковості; відповідності доходів обсягам функцій та конституційних повноважень держави; поділу доходів на податкові, неподаткові, доходи від операцій з капіталом, цільові фонди, міжбюджетні трансферти; поділу доходів на власні, закріплені і регулюючі; єдності; повноти; реальності; наукової обґрунтованості; плановірності; системності; гласності; матеріальної зацікавленості; матеріальної відповідальності; бюджетного контролю [65, с. 71–72].

Досліджуючи засади формування доходів місцевих бюджетів у своєму науковому доробку, І. Луніна та О. Кириленко роблять акцент на тому, що зазначений процес, у тому числі і вирішення питання диверсифікації доходів, має базуватися на принципі еквівалентності (тобто отриманої вигоди від місцевих суспільних благ) [218, с. 21].

У результаті практичного застосування елементів механізму використання бюджетних ресурсів забезпечується регулювання розподілу і використання централізованого фонду грошових ресурсів, тобто витрачаються попередньо акумульовані у бюджеті держави бюджетні ресурси відповідно до напрямів спрямування, передбачених у затверджених бюджетах.

Зважаючи на те, що більшість бюджетних ресурсів використовується у формі здійснення видатків державного і місцевих бюджетів, значну увагу науковці приділяють саме принципам здійснення видатків бюджетів.

Так, зарубіжні вчені Н. Бакша, В. Гамукін, А. Свинцова до принципів використання коштів зараховують принципи: пропорційності, безперервності, раціональності, соціальності, максимальності, адекватності, збалансованості [13, с. 285–291].

Зокрема, Л. Сафонова вважає, що фінансування видатків бюджету здійснюється на основі двох основних принципів: плановості та цільового характеру використання бюджетних коштів [375, с. 268].

На думку економіста Міжнародного валютного фонду А. Премчанда, до основних принципів бюджетних видатків варто відносити принципи, як:

обачності, врахування макроекономічного впливу, встановлення пріоритетів і щорічне коригування, правильність, економне використання, адекватність системи надання послуг, перевірка забезпеченості ресурсами, зіставлення, своєчасності [298].

Розглядаючи бюджетне фінансування як одну із найважливіших форм фінансування видатків бюджету та форму бюджетного механізму, В. Дем'янишин до принципів бюджетного фінансування відносить: безповоротність; безоплатність; безстроковість; плановість; цільовий характер; фінансування не під план, а в міру виконання планів за виробничими показниками щодо мережі, штатів і контингентів; ефективне використання коштів; фінансування у міру надходження доходів; оптимальне поєднання усіх джерел фінансування; дотримання режиму економії; повнота; справедливість і неупередженість; публічність та прозорість; контрольованість [65, с. 337].

Узагальнюючи наукові підходи вчених до визначення принципів формування та використання централізованого фонду грошових ресурсів, пропонуємо, крім принципів формування бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави, виокремити загальні принципи його функціонування:

1) дієвість – результативність функціонування методів, форм, інструментів та важелів бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави залежить від наявності стимулюючих чи стримуючих властивостей елементів механізму та можливостей їхньої практичної реалізації;

2) обґрунтованість – інструментарій бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави повинен бути спрямований на визначення обсягу, напрямів та структури формування і витрачання бюджетних ресурсів на основі реалістичних показників та врахування факторів, які зумовлюють державні потреби й обсяг ресурсів для їхнього задоволення відповідно до пріоритетів розвитку суспільства, із

використанням науково-обґрунтованих методик бюджетування;

3) перманентність – з огляду на те, що основним джерелом фінансового забезпечення функцій держави є бюджетні ресурси, їхнє формування і використання має відбуватися у формі безперервного руху вхідних та вихідних фінансових потоків, який має бути забезпечений постійною дією інструментарію бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави;

4) збалансованість – інструментарій бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави повинен бути спрямований на забезпечення відповідності обсягу передбачених бюджетом витрат бюджетних ресурсів обсягу надходжень бюджету із зовнішніх та внутрішніх джерел;

5) транспарентність – доступність для громадськості інформації про практичне застосування елементів бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави, наприклад щодо обсягу, видів, джерел формування і напрямків витрачання бюджетних ресурсів їхніми розпорядниками та отримувачами на всіх стадіях бюджетного процесу;

б) безумовність – забезпечення спрямованості інструментарію бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави на обов'язкове виконання кредитних зобов'язань позичальників бюджетних ресурсів у формі бюджетних кредитів перед державою та боргових зобов'язань держави у формі державних позик перед кредиторами.

Враховуючи складові бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави, вважаємо за необхідне серед принципів його функціонування виокремити також спеціальні принципи, які пропонуємо поділити на:

– принципи механізму формування бюджетних ресурсів:

1) еквівалентність – інструментарій бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави повинен бути спрямований на забезпечення відповідності між обсягом податкових надходжень як виду

бюджетних ресурсів держави та величиною податкового навантаження на платників податків;

2) бюджетна достатність – забезпечення спрямованості інструментарію бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави на визначення обсягу, складу та джерел формування бюджетних ресурсів з урахуванням: необхідності задоволення потреби органів державної влади та місцевого самоврядування у бюджетних ресурсах для виконання їхнього основного конституційного обов'язку – забезпечення прав і свобод людини; характерних ознак видів надходжень бюджетів різних рівнів, відмінностей між ними та витрат на адміністрування;

– принципи механізму використання бюджетних ресурсів:

1) плановість – інструментарій бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави має бути спрямований на забезпечення використання бюджетних ресурсів винятково відповідно до визначених у основному фінансовому плані держави – бюджеті – обсягів та напрямів витрачання;

2) адресність і цільове використання бюджетних ресурсів – встановлення бюджетних асигнувань конкретним розпорядникам бюджетних ресурсів для взяття бюджетних зобов'язань і здійснення платежів у результаті практичного застосування елементів бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави має відбуватися виключно на цілі, визначені бюджетними призначеннями відповідно до пріоритетів соціально-економічного розвитку;

3) ефективне витрачання бюджетних ресурсів й об'єктивне оцінювання ефективності – інструментарій бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави має бути спрямований на забезпечення: враховування результатів від витрачання бюджетних ресурсів (отриманих на основі об'єктивного оцінювання бюджетних програм) у процесі встановлення бюджетних асигнувань конкретним розпорядникам бюджетних коштів для взяття бюджетних зобов'язань і здійснення платежів;

відповідності цілей, визначених бюджетними призначеннями, пріоритетам соціально-економічного розвитку.

Склад принципів формування та функціонування бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави наведено на рис. 2.6.

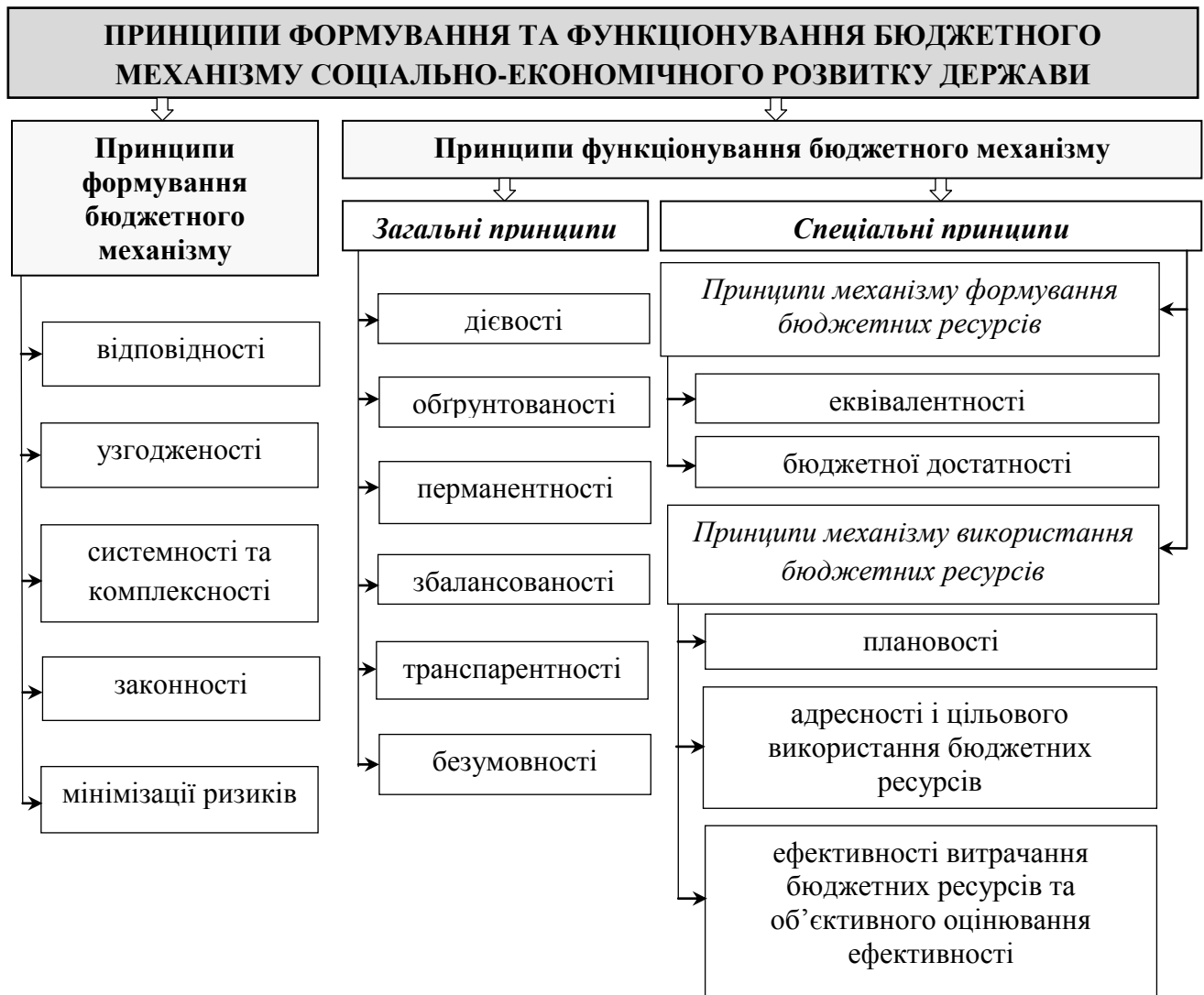

Рис. 2.6. Принципи формування і функціонування бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави

Джерело: складено автором.

Запропонований перелік наукових принципів є підґрунтям для розробки концепції формування і функціонування бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави та за умови їхнього впровадження у практичну діяльність сприятиме підвищенню ефективності бюджетної

політики.

Питання визначення результативності та ефективності бюджетної політики і бюджетного механізму її реалізації є предметом численних дискусій вітчизняних і зарубіжних вчених. Так, автори Економічної енциклопедії та Економічного енциклопедичного словника трактують поняття «ефект» як «досягнутий результат у різних формах вияву [79, с. 505; 243]», а поняття «ефективність» як «здатність приносити ефект, результативність процесу, проекту тощо, які визначаються як відношення ефекту, результату до витрат, що забезпечили цей результат [79, с. 508; 243]».

Водночас В. Опарін, В. Федосов та інші економісти вважають, що результативність показує, якою мірою, наскільки досягнута мета, а ефективність – наскільки дорого коштують отримані результати [272, с. 192].

Результативність функціонування бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави є зовнішнім виявом впливу фінансових методів, форм, інструментів і важелів зазначеного механізму на розподільні процеси та визначається сукупністю показників, які характеризують міру досягнення встановлених цілей. Відтак можна виділити позитивний, негативний і нульовий результат функціонування бюджетного механізму.

Ефективність функціонування бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави показує чи вдалося досягти найбільших результатів за найменших витрат ресурсів і може бути низькою або високою.

Доцільно, також, наголосити, що не завжди позитивний результат практичного застосування обраних для реалізації бюджетної політики фінансових методів, форм, інструментів і важелів свідчить про високу ефективність бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави, у той час, як негативний результат – однозначно підтверджує неефективність зазначеного механізму.

Таким чином, особливої уваги потребує організація діяльності органів державної влади і місцевого самоврядування щодо вибору на основі

врахування наукових принципів такого інструментарію бюджетного механізму реалізації бюджетної політики, у результаті впливу якого на розподільні відносини вдалося б забезпечити найвищу ефективність його функціонування з урахуванням необхідності досягнення цілей інклюзивного сталого розвитку України.

Висновки до розділу 2

У результаті дослідження методологічних засад функціонування бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави можна зробити такі висновки.

1. Цілісне наукове пізнання бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави та його складових здійснюється за допомогою методологічного інструментарію, який визначається специфікою об'єкта і предмета дослідження. Методологія дослідження засад функціонування бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави ґрунтується на використанні діалектичного, системного, інституціонального й інших методологічних підходів та поетапному застосуванні філософських, загальнонаукових, конкретно-наукових, спеціальних методів пізнання із дотриманням таких принципів: об'єктивності та реалістичності, історизму, комплексності, розвитку, єдності теорії і практики.

2. З огляду на те, що для розуміння засад функціонування бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави важливе значення мають принципи, закони та категорії діалектики, базовим методологічним підходом дослідження обрано діалектичний, основу якого становлять такі філософські категорії діалектики, як сутність, явище, зміст, форма, кількість, якість, міра. З'ясовано, що за сутністю бюджетний механізм соціально-економічного розвитку держави є засобом впливу органів державної влади та місцевого самоврядування на соціально-економічні

процеси; як явище відображається у регулюванні розподільних відносин, пов'язаних із формуванням і використанням бюджетних ресурсів відповідно до формальних і неформальних правил їхньої організації; за змістом – це сукупність фінансових методів, форм, інструментів, важелів (інструментарій механізму). Зазначений механізм проявляється у формі способів формування і використання бюджетних ресурсів. Філософська категорія якості стосовно функціонування бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави відображає його найбільш суттєві іманентні властивості. Категорія кількості дає уявлення про кількісні параметри використання обраних фінансових методів, форм, інструментів, важелів відповідно до пріоритетів соціально-економічного розвитку держави. Мірою є межа кількісних параметрів застосування інструментарію бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави, результат впливу якого на розподільні процеси відображає такі можливості держави щодо формування бюджетних ресурсів, за яких вона здатна задовольняти суспільні потреби.

3. Використання системного підходу до дослідження бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави дало змогу виявити: передумови його формування і функціонування – правове, інформаційне, організаційне забезпечення; структуру як системи і трактувати її як сукупність компонентів бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави (підсистем – механізму формування бюджетних ресурсів і механізму використання бюджетних ресурсів; елементів – фінансових методів, форм, інструментів, важелів) та необхідних і достатніх для досягнення цілей функціонування зазначеного механізму зв'язків між ними; основні властивості як системи – ієрархічність, емерджентність, цілеспрямованість, цілісність, альтернативність шляхів функціонування і розвитку, синергетичний ефект, функціональність, мультиплікативність.

4. У результаті застосування інституціонального підходу обґрунтовано функціонування бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави як інституції – комплексу формальних

(визначених правовими актами з іманентним примусовим характером виконання) і неформальних (визначених культурою, ментальністю, звичаями) правил, що використовуються для регулювання розподільних відносин, пов'язаних із формуванням та використанням бюджетних ресурсів. Виникнення і розвиток зазначеної інституції зумовлені появою інститутів держави та бюджету. Функціонування бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави відбувається в інституціональному середовищі у процесі взаємодії учасників бюджетного процесу на основі певних усталених норм, правил, обмежень, стандартів управління бюджетними ресурсами. Зазначене дає підстави вважати гармонійно сформоване інституціональне середовище важливим напрямом подолання суперечностей функціонування цього механізму.

5. Обґрунтовано, що важливим чинником підвищення ефективності бюджетної політики є дотримання принципів, на яких ґрунтується дія бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави. До принципів формування бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави запропоновано віднести принципи: відповідності, узгодженості, системності та комплексності, законності, мінімізації ризиків. У складі принципів функціонування зазначеного механізму рекомендовано виокремити загальні (дієвості, обґрунтованості, перманентності, збалансованості, транспарентності, безумовності) та спеціальні принципи. Враховуючи складові бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави, аргументовано доцільність поділу спеціальних принципів на принципи механізму формування бюджетних ресурсів (еквівалентності, бюджетної достатності) та принципи механізму використання бюджетних ресурсів (плановості, адресності і цільового використання бюджетних ресурсів, ефективності витрачання бюджетних ресурсів та об'єктивного оцінювання ефективності).

Основні наукові результати розділу опубліковано у працях автора [161; 166; 169;173; 176].

РОЗДІЛ 3

ПРАКТИКА І ПРОБЛЕМАТИКА ФУНКЦІОНУВАННЯ МЕХАНІЗМУ ФОРМУВАННЯ БЮДЖЕТНИХ РЕСУРСІВ

3.1. Аналіз та проблеми формування бюджетних ресурсів

Важливою передумовою соціально-економічного розвитку України є формування необхідного для реалізації функцій органів державної влади та місцевого самоврядування обсягу бюджетних ресурсів.

В економічній літературі практично не зустрічаються наукові підходи до дефініцій «формування бюджетних ресурсів» чи «механізм формування бюджетних ресурсів». Здебільшого вітчизняні науковці оперують термінами «формування доходів бюджетів», «формування централізованого фонду грошових коштів» та роблять акцент на елементах бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави, за допомогою яких формується саме дохідна частина державного та місцевих бюджетів, а не бюджетні ресурси загалом.

Так, Н. Савчук систему формування доходів бюджету визначає як процес обґрунтування цільових показників формування централізованого фонду грошових коштів, створеного з метою забезпечення реалізації функцій держави, а також сукупність методів та інструментів, спрямованих на досягнення передбачених показників [318, с. 168].

Формування бюджетних ресурсів, на наш погляд, доцільно розуміти як організований відповідно до вітчизняних і міжнародних правових норм, процес планування й акумулювання доходів державного та місцевих бюджетів, державних (місцевих) запозичень, коштів від приватизації державного майна, надходжень за рахунок повернення бюджетних кредитів, бюджетних коштів з депозитів, продажу цінних паперів.

Однією із підсистем бюджетного механізму соціально-економічного

розвитку держави є механізм формування бюджетних ресурсів, за допомогою якого відбувається наповнення бюджету та зміни соціально-економічних явищ і процесів, зумовлені регулюючим впливом методів, форм, інструментів, важелів бюджетного механізму на розподільні процеси.

Механізм формування бюджетних ресурсів пропонуємо розглядати як:

- складову бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави;
- сукупність фінансових форм, методів, інструментів, важелів, за допомогою яких регулюється здійснення системи розподільних і перерозподільних процесів, забезпечується формування централізованого фонду фінансових ресурсів, функціонування бюджетної системи загалом та реалізація засад бюджетної політики, спрямованої на забезпечення соціально-економічного розвитку держави.

Формування бюджетних ресурсів здійснюється поетапно та супроводжується контролем за дотриманням бюджетного законодавства на всіх етапах:

I етап – планування надходжень ресурсів державного та місцевих бюджетів, яке відбувається на перших двох стадіях бюджетного процесу на державному та місцевому рівнях;

II етап – повна і своєчасна мобілізація запланованих надходжень, яка досягається під час виконання державного та місцевих бюджетів і є третьою стадією бюджетного процесу.

III етап – складання звітності про виконання державного та місцевих бюджетів за надходженнями бюджетних ресурсів.

Результати практичного застосування методів, форм, інструментів, важелів механізму формування бюджетних ресурсів відображаються в обсязі і складі акумульованих до державного і місцевих бюджетів надходжень (рис. 3.1) та зумовлених регулюючим впливом на розподільні процеси змінах соціально-економічних явищ і процесів.

Формування бюджетних ресурсів відбувається за рахунок внутрішніх

(ВВП та національне багатство України) та зовнішніх (ВВП зарубіжних країн) джерел. Такої думки дотримуються багато економістів, зокрема – В. Опарін. Вчений зазначає, що внутрішніми джерелами формування бюджетних ресурсів держави є вироблений у країні валовий внутрішній продукт та національне багатство, а зовнішніми – надходження доходів до бюджету на основі міжнародного перерозподілу доходів і фінансових ресурсів [268, с. 123].

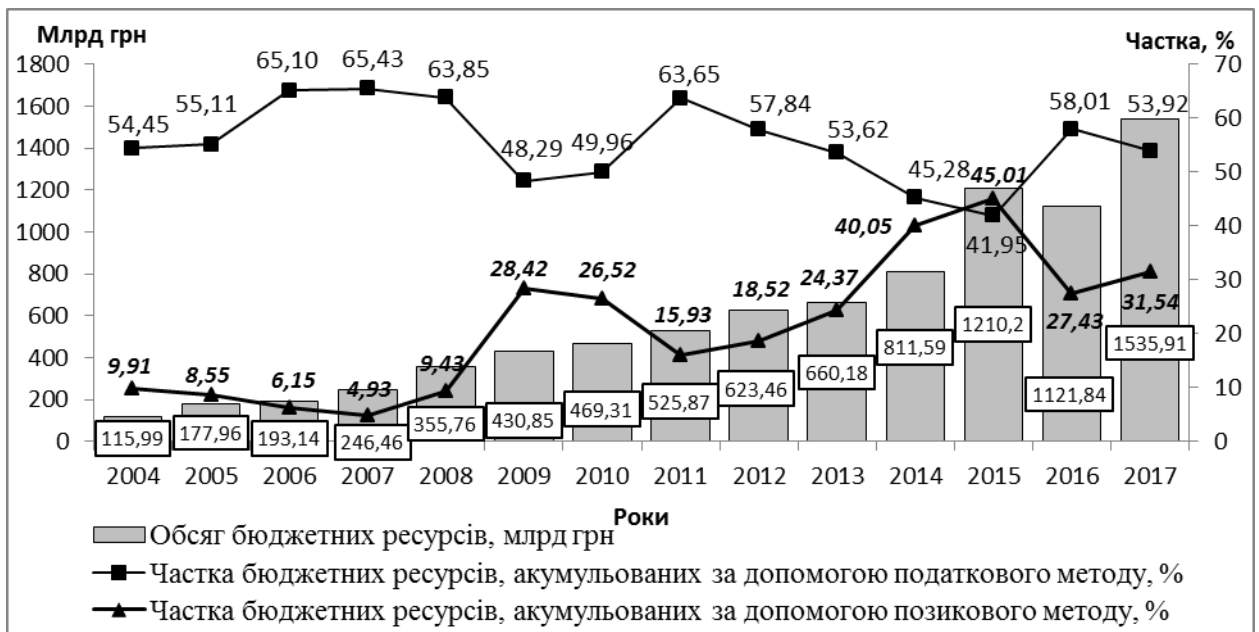

Рис. 3.1. Динаміка обсягу надходжень бюджету держави та їхньої частки, акумульованих податковим і позиковим методами у 2004–2017 рр.

Джерело: складено автором на основі даних [103].

Упродовж 2004–2017 рр. надходження бюджету зросли в 13,24 разу до 1535,91 млрд грн у 2017 р. Середній темп приросту становив 22%.

Аналіз структури надходжень бюджетних ресурсів у розрізі їхніх видів (додаток Б) показує, що найбільшу питому вагу займають доходи державного та місцевих бюджетів.

Враховуючи значення індексу Рябцева (методику його обчислення наведено в додатку С) за період з 2004 р. до 2017 р. – 0,1746 (відповідно до

шкали, це свідчить про суттєвий рівень відмінностей у структурі), який характеризує структурні відмінності, зазначимо, що структура надходжень Державного та місцевих бюджетів України змінилася на 17,46% в основному за рахунок збільшення частки запозичень і зменшення частки доходів.

З 2004 р. до 2007 р. спостерігалася тенденція до зростання частки доходів бюджетів у загальному обсязі надходжень бюджету держави з 78,91% до 89,24%, але через економічну кризу, починаючи з 2008 р. зазначений показник знижується до 63,36% у 2009 р. В 2011 р. частка доходів бюджетів збільшилася до 75,79%, але вже з 2012 р. через сповільнення темпів економічного зростання вона починає знижуватися до 53,88% у 2015 р. Зростання у 2016 р. обсягу номінального ВВП на 19,96% порівняно з 2015 р. зумовило збільшення обсягу доходів до бюджетів на 20,07%, а їхньої частки в обсязі бюджетних коштів – на 15,92%. У 2017 р. внаслідок збільшення обсягу ВВП на 25,09% порівняно із попереднім роком доходи бюджету держави зросли на 29,9% до 1016,97 млрд грн, а їхня частка становила 66,21%.

Суттєве зниження частки доходів бюджетів у загальному обсязі надходжень бюджету супроводжується зростанням дефіциту державного бюджету та необхідністю застосування такого боргового інструменту його фінансування, як запозичення (частка надходжень бюджету держави за рахунок запозичень різко зростала саме у ці періоди – 9,43% (2008 р.), 40,05% (2014 р.) та 45,01% (2015 р.).

Зважаючи на те, що доходи бюджетів є найбільш вагомою складовою бюджетних ресурсів, вважаємо за доцільне детальніше їх проаналізувати. Визначенню економічної сутності доходів бюджету у своїх дослідженнях значну увагу приділяють вітчизняні та зарубіжні вчені. Здебільшого цей термін розглядають як:

1) систему економічних відносин щодо формування централізованого фонду грошових коштів (О. Василик, К. Павлюк [38, с. 64], В. Дем'янишин, О. Кириленко, С. Юрій [31, с. 275] Ц. Огонь [265, с. 158],

Ю. Пасічник [280, с. 360], О. Романенко [314, с. 164] та ін.);

2) бюджетні кошти, мобілізовані органами державної влади та місцевого самоврядування у вигляді податкових і неподаткових надходжень, доходів від операцій з капіталом, цільових фондів та міжбюджетних трансфертів в обсягах, необхідних для виконання їхніх функцій (укладачі Бюджетного кодексу України, В. Дем'янишин [65, с. 71], М. Карлін [71, с. 28], О. Музика [245], М. Романовський, Б. Сабанті, О. Врублевська [379], О. Пауль [282] та ін.).

Водночас доходи державного та місцевих бюджетів є важливими інструментами бюджетного механізму, практичне використання яких дає змогу органам державної влади та місцевого самоврядування впливати на соціально-економічні процеси.

Формування доходів бюджету держави відбувається у процесі розподілу і перерозподілу ВВП, а в окремих випадках – національного багатства. Тому головними чинниками, які впливають на наповнення дохідної частини бюджету держави, поряд із ВВП і національним багатством, є доходи населення та фінансові результати підприємств до оподаткування. Важливим у процесі бюджетного прогнозування є розрахунок очікуваних доходів бюджету держави на основі математичної моделі, яка відтворює динаміку процесу їхнього формування. У цьому випадку регресійні моделі є непридатними, оскільки не враховують інерційність процесів формування доходів.

Математичним апаратом, який враховує інерційність зазначених процесів, є диференціальні рівняння, або їхні дискретні аналоги у вигляді різницевих рівнянь. Разом із тим, відомі методи побудови таких моделей ґрунтуються на припущеннях про детермінований або стохастичний зв'язок між доходами та основними чинниками їх формування і часто не враховують динаміку цього зв'язку. Застосування детермінованого підходу не дає можливості врахувати структурну та параметричну невизначеність економіко-математичної моделі динаміки формування доходів.

Стохастичний підхід забезпечує побудову більш реалістичних моделей впливу основних чинників на доходи бюджету держави в динаміці, проте вимагає великих вибірок даних для оцінювання параметрів законів розподілу випадкових величин, необхідних для встановлення довірчих інтервалів. До того ж, внаслідок динаміки чинників впливу на доходи та дії різних зовнішніх чинників (наприклад, зміни політичної ситуації чи податкової політики), вибірки часових рядів будуть неоднорідними. Поряд з цим, кількісними оцінками дохідної частини бюджету, з одного боку, є статистичні дані, отримані для конкретних умов, а з іншого боку – потенційні значення доходів з урахуванням тінізації економіки, які можна встановити за допомогою експертного середовища. У такому випадку нижню межу доходів можна означити на основі статистичних даних, а верхню – із урахуванням тіньових компонент на основі аналізу експертним середовищем. Як наслідок, реальний обсяг доходів бюджету буде розраховано в інтервальному вигляді з гарантованою точністю, визначеною різницею меж інтервалу.

Теоретичною основою такого підходу є інтервальна арифметика та методи аналізу інтервальних даних. Перевагами вказаного підходу порівняно із стохастичним є такі: він ґрунтується на невеликих вибірках даних; для знаходження оцінок шуканих параметрів не вимагає апріорної інформації про закони розподілу випадкових величин; забезпечує знаходження гарантованих меж можливих значень оцінюваних параметрів; дає можливість використовувати результати експертних опитувань, опираючись на якісний аналіз структури економіки, податкової політики, поведінкові моделі суб'єктів формування дохідної частини бюджету з гарантованою точністю.

Недоліком методів інтервального аналізу є отримання дещо узагальнених оцінок, які можна уточнити у випадку надходження додаткових даних.

Основи інтервальної арифметики та методи аналізу інтервальних даних описані в працях Г. Алефельда, С. Шарого, А. Вошиніна. Результати багаторазового застосування вказаних методів для моделювання економічних

процесів відображені в працях М. Дивака [74], Л. Барткової та на веб-ресурсах Інституту прикладної математики Фрейбургського університету.

Саме такий підхід пропонуємо використати в дисертаційній роботі для моделювання динаміки доходів бюджету держави.

Динаміку доходів бюджету для різної часової дискрети опишемо у загальному вигляді таким лінійним різницеvim рівнянням (3.1):

$$v_k = a_0 + a_1 \cdot v_{k-1} + \dots + a_d \cdot v_{k-d} + \sum_{j=1}^n (b_{j0} + b_{j1} \cdot u_{jk-1} + \dots + b_{jd} \cdot u_{jk-d}), \quad (3.1)$$

де v_k – прогнозоване значення доходу в k -ий момент часу; $v_{k-1} \dots v_{k-d}$ – значення доходу у попередні періоди часу ($k-1, \dots, k-d$); d – порядок різницевого рівняння; $a_0, a_1, \dots, a_d, b_{j0}, b_{j1}, \dots, b_{jd}$ – його невідомі коефіцієнти; $u_{jk-1}, \dots, u_{jk-d}$ – значення j -их факторів впливу у відповідні моменти часу.

Для побудови дискретної динамічної моделі (3.1) потрібно визначити її загальний вигляд, тобто структуру моделі, наприклад порядок різницевого рівняння (у задачі структурної ідентифікації), після цього слід провести процедуру налаштування її коефіцієнтів [74], використовуючи дані за попередні періоди. Опираючись на проведений аналіз, за результатами якого встановлено, що найбільш прийнятною формою визначення вхідних даних для ідентифікації моделі динаміки доходів бюджету є інтервальне представлення даних, проведемо її ідентифікацію на основі аналізу інтервальних даних.

Отже, з урахуванням умов забезпечення точності математичної моделі в межах похибок визначення фактично мобілізованих доходів до бюджету держави, відображених у звітності про виконання Державного і місцевих бюджетів України – нижня межа інтервалу, та можливих доходів бюджету держави за умови детінізації економіки, розрахованих на основі оцінок експертів – верхня межа інтервалу, дискретна динамічна модель набуває інтервального представлення:

$$[\widehat{v}_k] = [\widehat{v}_k^-; \widehat{v}_k^+], \quad k = 1, \dots, K, \quad (3.2)$$

де $[\widehat{v}_k] = [\widehat{v}_k^-; \widehat{v}_k^+]$ – інтервал прогнозованих значень доходу в k -ий момент часу, ширину якого визначаємо розбіжністю між даними, отриманими на основі експертних оцінок, та звітними даними.

Інтервальні оцінки доходу $[\widehat{v}_k]$ у виразі 3.2 отримуємо за таким виразом:

$$[\widehat{v}_k] = a_0 + a_1 \cdot [\widehat{v}_{k-1}] + \dots + a_d \cdot [\widehat{v}_{k-d}] + \sum_{j=1}^n (b_{j0} + b_{j1} \cdot [u_{jk-1}] + \dots + b_{jd} \cdot [u_{jk-d}]) \quad (3.3)$$

Для обчислення невідомих оцінок a_0, a_1, \dots, a_d , $b_{j0}, b_{j1}, \dots, b_{jd}$ коефіцієнтів дискретного рівняння використовуємо методи інтервального аналізу. Зокрема, припускаючи:

$$[\widehat{v}_k] \subset [v_k^-; v_k^+], \quad k = 1, \dots, K. \quad (3.4)$$

Вираз 3.4 означає, що для кожної часової дискрети прогнозоване значення доходу у вигляді числового інтервалу має належати визначеному інтервалу на основі звітних даних та даних експертних оцінок.

Тепер, підставляючи вираз 3.3 в умови виразу 3.4, отримаємо умови для побудови інтервальної моделі динаміки доходу бюджету у такому вигляді:

$$\begin{aligned} & [\widehat{v}_0^-; \widehat{v}_0^+] \subseteq [v_0^-; v_0^+], \dots, [\widehat{v}_{k-d}^-; \widehat{v}_{k-d}^+] \subseteq [v_{k-d}^-; v_{k-d}^+]; \\ & v_k^- \leq a_0 + a_1 \cdot [\widehat{v}_{k-1}] + \dots + a_d \cdot [\widehat{v}_{k-d}] + \sum_{j=1}^n (b_{j0} + b_{j1} \cdot [u_{jk-1}] + \dots + b_{jd} \cdot [u_{jk-d}]) \leq v_k^+; \\ & k = d, \dots, K. \end{aligned} \quad (3.5)$$

Отримана система (3.5) є інтервальною системою алгебраїчних рівнянь,

для розв'язання якої використовують методи інтервального аналізу, зокрема процедури випадкового пошуку значень невідомих коефіцієнтів a_0, a_1, \dots, a_d , $b_{j0}, b_{j1}, \dots, b_{jd}$.

Приклад такого пошуку для двох коефіцієнтів наведено на рис. 3.2.

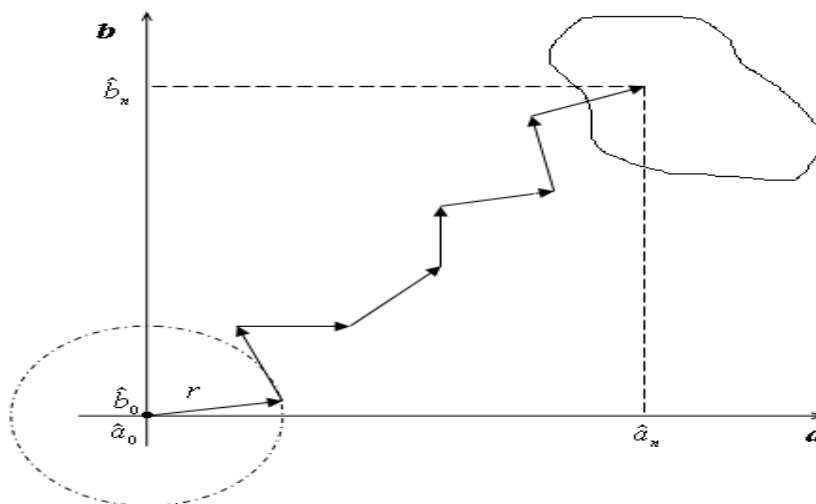

Рис. 3.2. Ілюстрація алгоритму пошуку коефіцієнтів інтервальної моделі динаміки доходів на прикладі двох коефіцієнтів в моделі [74; 75]

Використовуючи описаний метод, побудуємо інтервальну модель динаміки доходів бюджету за умови впливу трьох чинників: ВВП (з урахуванням існуючого рівня тінзації економіки), доходи населення та фінансові результати підприємств до оподаткування. Для спрощення значення цих чинників будемо вважати їх детермінованими (те інтервальними). Невизначеність врахуємо у доходах бюджету в інтервальному вигляді через вплив тіньової частки. Таким чином, таблиця вихідних даних матиме вигляд, відображений у табл. Д.1 додатку Д.

У результаті проведених обчислень на основі аналітичних даних 2015 р. із використанням інтервального аналізу та методів випадкового пошуку отримали таку модель динаміки доходів бюджету (3.6):

$$[\widehat{v}_k] = a_0 + a_1 \cdot [\widehat{v}_{k-1}] + a_2 \cdot [\widehat{v}_{k-2}] + a_3 \cdot [\widehat{v}_{k-3}] + b_{1,1} \cdot u_{1k-1} + b_{2,1} \cdot u_{2,k-1} + b_{2,2} \cdot u_{2,k-3},$$

$$k = 4 \dots 12, \quad (3.6)$$

де коефіцієнти:

$$a_0 = -0.1432, a_1 = 0.1929, a_2 = -0.5565, a_3 = -0.0433, \\ b_{1,1} = 0.0504, b_{2,1} = 0.5094, b_{2,2} = 0.1567.$$

Як бачимо, отримана інтервальна модель показує відсутність впливу на доходи бюджету третього чинника, яким є фінансові результати підприємств до оподаткування. Водночас, застосування цієї моделі для прогнозування динаміки доходів бюджету на 2016 р. чи 2017 р. показало її неадекватність, що пояснюється специфікою 2015 бюджетного року (реформа міжбюджетних відносин, податкова, адміністративно-територіальна реформа, зміни в структурі економіки, організації міжбюджетних відносин, коливання в обсязі бюджетних ресурсів, причиною яких була анексія АР Крим, АТО і ін.).

Зважаючи на низькі прогностичні властивості інтервальної моделі доходів бюджету, яку побудовано на основі даних 2015 р., побудовано подібну модель із урахуванням даних 2016 р.

У результаті проведених обчислень із використанням інтервального аналізу за даними 2016 р. (з початковими умовами $\pm 2\%$, $k=1\dots 4$ для заданої величини доходів бюджету з урахуванням існуючого рівня тінізації економіки для перших чотирьох місяців) отримано таку модель динаміки доходів бюджету (3.7):

$$[\widehat{v}_k] = a_0 + a_1 \cdot [\widehat{v}_{k-2}] + a_2 \cdot [\widehat{v}_{k-3}] + b_{1,1} \cdot u_{1,k-2} + b_{2,1} \cdot u_{2,k-3} + b_{3,1} \cdot u_{3,k-2}, k = 5\dots 12, (3.7)$$

де коефіцієнти:

$$a_0 = 0.0279, a_1 = -0.1045, a_2 = 0.2152, b_{1,1} = 0.4794, b_{2,1} = -0.1305, b_{3,1} = -0.2003.$$

Як бачимо, ця модель ураховує вплив усіх трьох раніше визначених факторів і є різницеvim рівнянням третього порядку (тобто, до уваги в динаміці прийнято урахування до третьої похідної).

На основі використання цієї моделі на 2016 р. на рис. 3.3. наведено результати прогнозування доходів бюджету з гарантованою точністю, які знаходяться в межах обсягу мобілізованих доходів до бюджету держави із

урахуванням існуючого рівня тінізації економіки (нижня межа) та обсягу доходів, які надійдуть за умови детінізації економіки (верхня межа). Прогнозні значення знаходяться в межах обсягу фактично мобілізованих доходів до бюджету держави, відображеного у звітності про виконання Державного і місцевих бюджетів України, та обсягу можливих доходів бюджету держави за умови детінізації економіки, визначеного на основі оцінок експертів.

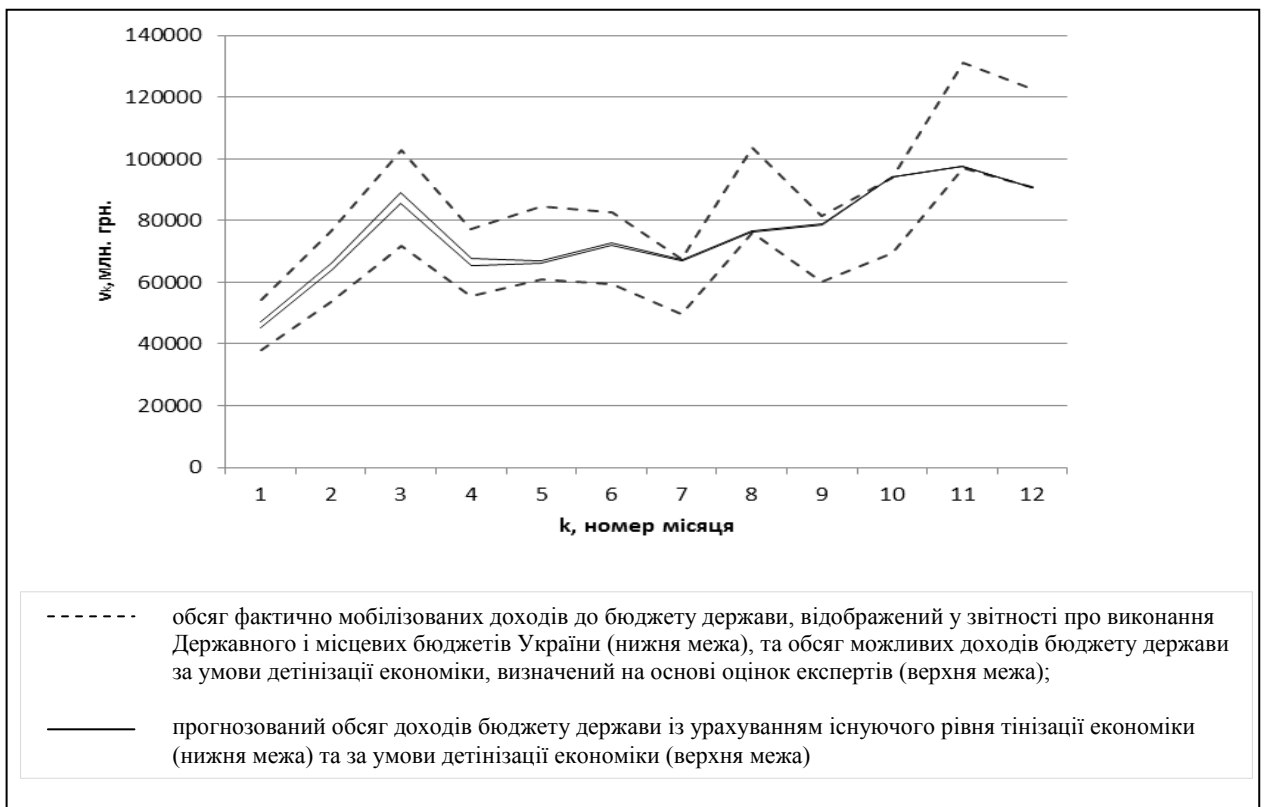

Рис. 3.3. Динаміка доходів бюджету держави, обчислена на основі інтервальної дискретної динамічної моделі доходів бюджету (дані 2016 р.)

Джерело: розраховано автором.

Водночас важливою є перевірка прогностичних властивостей отриманої моделі на даних, які не використовувалися для ідентифікації моделі. З цією метою зазначену інтервальну модель використаємо для прогнозування показників на 2017 р. і зіставимо прогнозовані на основі неї значення з обсягом доходів, відображених у звітності про виконання Державного і місцевих бюджетів України, та обсягом можливих доходів

бюджету держави за умови детінізації економіки, визначеним на основі оцінок експертів. Для побудови прогнозу використано інтервальні оцінки доходів бюджету для перших чотирьох місяців із похибкою $\pm 2\%$. Результати зіставлення наведено на рис. 3.4.

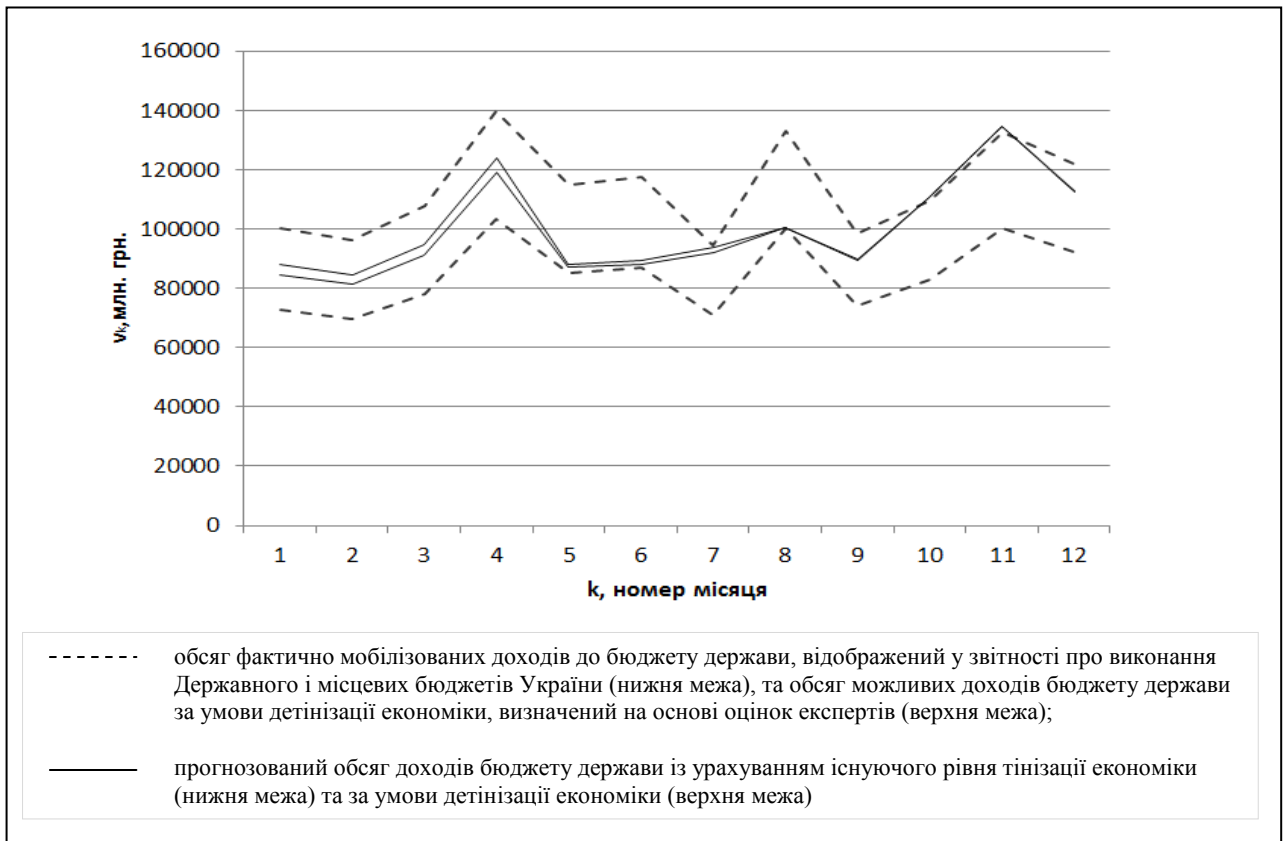

Рис. 3.4. Результати зіставлення прогнозованого обсягу доходів бюджету держави, визначеного на основі інтервальної дискретної динамічної моделі доходів бюджету, на 2017 р. із обсягом фактичних доходів бюджету із урахуванням існуючого рівня тінізації економіки і можливих доходів бюджету за умови детінізації економіки.

Джерело: побудовано автором.

Розроблена інтервальна модель динаміки доходів бюджету з гарантованою точністю відображає реальну динаміку доходів бюджету держави у 2017 р., тобто вона є адекватною. Зазначена модель слугує методологічною основою для прогнозування доходів бюджету як складової бюджетних ресурсів на наступні роки.

Крім цього, різниця між прогнозованим обсягом можливих доходів

бюджету держави за умови детінізації економіки (верхня межа) та прогнозованим обсягом доходів бюджету держави із урахуванням існуючого рівня тінізації економіки (нижня межа) відображає обсяг резервів зростання доходів за умови успішного впровадження заходів у напрямку детінізації української економіки. Перевага інтервальної моделі динаміки доходів бюджету полягає у можливості швидкого налаштування на інші умови із заданням показників для перших чотирьох місяців бюджетного року.

У Бюджетному кодексі України конкретизовано доходи за видами бюджетів. Зокрема, законодавець визначає склад: доходів загального та спеціального фондів державного бюджету (ст. 29 БКУ); доходів загального фонду бюджетів міст державного, республіканського АР Крим та обласного значення, районних бюджетів, бюджетів об'єднаних територіальних громад (ст. 64 БКУ); доходів загального фонду бюджету АР Крим та обласних бюджетів (ст. 66 БКУ); доходів бюджетів міст районного значення, сільських, селищних бюджетів (ст. 69 БКУ); доходів бюджетів районів у містах (ст. 68 БКУ); надходжень спеціального фонду місцевих бюджетів (ст. 69-1 БКУ); надходжень до бюджету розвитку (ст. 71 БКУ) [33].

Рис. 3.5. Динаміка доходів Державного та місцевих бюджетів

України у 2004–2017 рр., млрд грн

Джерело: складено автором на основі даних [103].

Аналіз даних рис. 3.5 свідчить, що доходи Державного бюджету України без урахування міжбюджетних трансфертів більше, ніж утричі, перевищують доходи місцевих бюджетів. Упродовж 2004–2017 рр. доходи Державного бюджету України без урахування трансфертів із місцевих бюджетів зросли у 11,46 разу, доходи Державного бюджету України з урахуванням отриманих трансфертів – у 11,28 разу, доходи місцевих бюджетів без урахування трансфертів із державного бюджету – в 10,07 разу, доходи місцевих бюджетів з урахуванням трансфертів з державного бюджету – в 12,68 разу.

Із моменту проголошення незалежності в Україні почався процес спочатку становлення, а пізніше реформування бюджетної системи та відносин, які виникають у процесі її функціонування.

У результаті проведення реформ (2001 р., 2011 р., 2015 р.) бюджетна система України зазнала значних трансформацій. Зокрема, змінилися підходи до планування показників державного та місцевих бюджетів, їхнього обслуговування; принципи побудови міжбюджетних відносин; відбулося об'єднання низки місцевих бюджетів внаслідок створення об'єднаних територіальних громад, розпочався процес децентралізації, який супроводжується передачею частини повноважень і відповідальності від органів державної влади до місцевого самоврядування. При цьому частка дохідної частини місцевих бюджетів (без урахування міжбюджетних трансфертів) у структурі доходів Зведеного бюджету України упродовж останніх років має стійку тенденцію до зниження, за винятком окремих років (2006 р., 2007 р., 2009 р., 2012 р., 2013 р., 2016 р., 2017 р.) (рис. 3.6). У вказані, як виняток, роки збільшення частки порівняно із попереднім роком було незначне, що практично ніяк не вплинуло на означену тенденцію.

Інакше кажучи, від початку здійснення бюджетних реформ відбувалася планомірна централізація коштів, у результаті якої частка доходів місцевих

бюджетів у дохідній частині Зведеного бюджету України у 2015 р. становила 18,5%. У 2016 р. ситуація дещо покращилась – досліджуваний показник збільшився на 3,3 в. п., 2017 р. – на 0,77 в. п. порівняно із попереднім роком.

Рис. 3.6. Динаміка структури доходів Зведеного бюджету України у розрізі бюджетів у 1993–2017 рр., %

Джерело: складено автором на основі даних Державної казначейської служби України [103] та аналітичних даних Міністерства фінансів України за 1993–1999 рр.

Зазначений висновок підтверджують також дані рис. 3.7, оскільки впродовж 2004–2017 рр. спостерігалось значне перевищення частки доходів державного бюджету (без урахування міжбюджетних трансфертів) у ВВП над часткою доходів місцевих бюджетів (без урахування міжбюджетних трансфертів) у ВВП: у 2004 р. – у 3 рази, у 2005 р. – у 3,4 рази, у 2006 р. – у 3,3 рази, у 2007 р. – у 2,8 рази, у 2008 р. – у 3 рази, у 2009 р. – у 2,8 рази, у 2010 р. – у 2,9 рази, у 2011 р. – у 3,6 рази, у 2012 р. – у 3,4 рази, у 2013 р. – у 3,2 рази, у 2014 р. – у 3,5 рази, у 2015 р. – у 4,4 рази, у 2016 р. – у 3,6 рази, у 2017 р. – у 3,4 рази.

Останніми роками більше, ніж $\frac{3}{4}$ обсягу доходів, які надійшли до бюджету держави у результаті розподілу ВВП, зосереджувалися у розпорядженні центральних органів державної влади і лише згодом у формі

міжбюджетних трансфертів передавалися органам місцевого самоврядування до місцевих бюджетів [459, с. 45]. Таким чином, роль державного бюджету в розподільних процесах зростає, а вплив державних органів влади на соціально-економічні процеси посилюється на фоні зменшення ролі місцевих бюджетів у розподілі ВВП і зростання фінансової залежності органів місцевого самоврядування від отримуваних бюджетних ресурсів у трансфертній формі, а отже – спроможності зазначених органів самостійно регулювати розвиток адміністративно-територіальних одиниць.

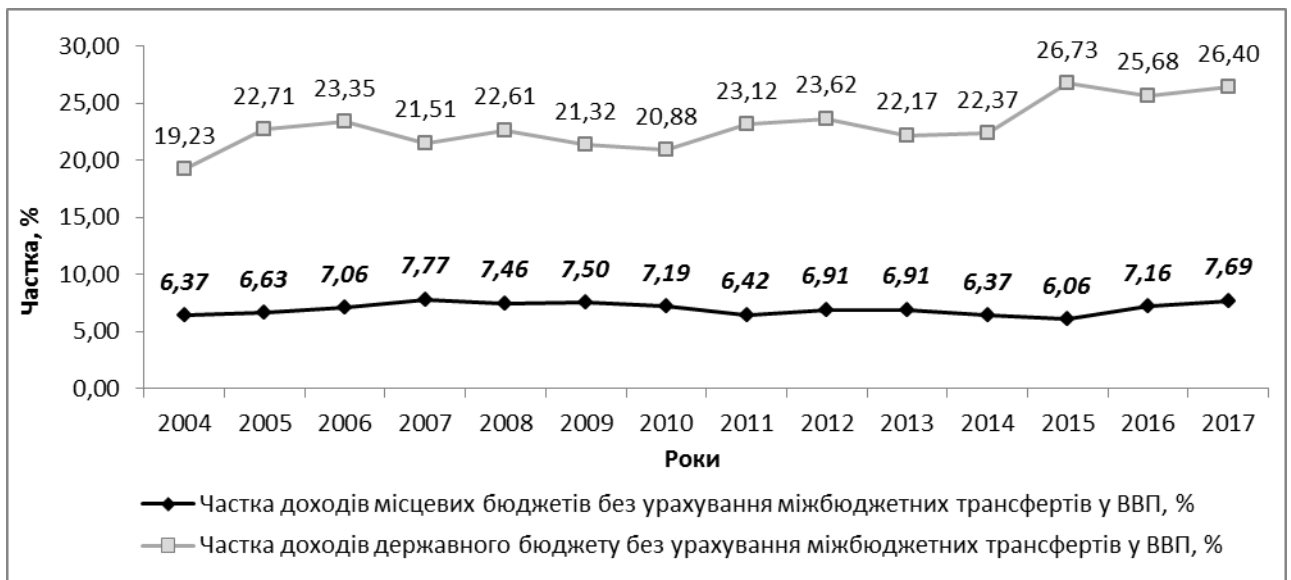

Рис. 3.7. Динаміка централізації ВВП у Державному та місцевих бюджетах України у 2004–2017 рр., %

Джерело: складено автором на основі даних [103].

Наведену тезу підтверджують також результати порівняння структури доходів державного та місцевих бюджетів.

У 2002–2017 рр. у складі доходів державного бюджету (табл. 3.1) найбільшу питому вагу займали податкові надходження – в середньому 73,31% з тенденцією до збільшення, дещо меншу – неподаткові надходження – в середньому 23,29% з тенденцією до зменшення. Частка доходів від операцій з капіталом, надходжень до цільових фондів, трансфертів від урядів зарубіжних країн та міжбюджетних трансфертів була незначною.

Серед доходів місцевих бюджетів упродовж 2002–2017 рр. переважали міжбюджетні трансферти – середнє значення їхньої частки дорівнювало 47,45%.

Таблиця 3.1

**Динаміка структури доходів Державного бюджету України
у 2002–2017 рр., %**

Роки	Податкові надходження	Неподаткові надходження	Доходи від операцій з капіталом	Цільові фонди	Трансферти від урядів зарубіжних країн	Міжбюджетні трансферти
2002	63,6	27,8	1,1	0,4	0,6	6,5
2003	64,9	28,7	1,4	0,4	0,4	4,3
2004	63,8	31,8	1,2	0,3	0,6	2,3
2005	70,7	26,8	0,7	0,2	0,2	1,4
2006	71	26,8	0,4	0,5	0,1	1,2
2007	70,3	25,4	1	0,6	0,1	2,6
2008	72,5	22,8	0,9	0,4	0,1	3,3
2009	71	24,2	0,5	0,3	0,3	3,7
2010	69,4	27	0,2	0,5	0,1	2,8
2011	83,2	15,6	0,1	0,1	0,2	0,8
2012	79,3	19,8	0,3	0,1	0,1	0,4
2013	77,4	21,5	0,1	0,1	0,4	0,5
2014	78,5	19,1	0,2	0,1	1,5	0,6
2015	76,6	22,4	0,03	0,03	0,3	0,64
2016	81,8	16,8	0,03	0,05	0,62	0,7
2017	79,01	16,2	0,04	3,8	0,2	0,75

Джерело: складено автором на основі даних [103].

Питома вага податкових надходжень становила в середньому 42,85%. Результати аналізу динаміки структури дохідної частини місцевих бюджетів (табл. 3.2) показують, що до 2006 р. в Україні частка податкових надходжень у доходах місцевих бюджетів перевищувала частку міжбюджетних трансфертів, а з 2006 р. до 2017 р. спостерігалася зворотна тенденція.

Підтвердженням значного рівня централізації у напрямку її посилення є стійка тенденція до зростання частки міжбюджетних трансфертів у складі доходів місцевих бюджетів (з 31,2% у 2002 р. до 59,1% у 2015 р.) та зниження частки податкових надходжень (з 58,3% у 2002 р. до 33,4% у 2015 р.). Перші позитивні результати щодо бюджетної децентралізації, новий етап якої розпочався з 2015 р., були отримані лише у 2016 р.

Частка податкових надходжень у структурі доходів місцевих бюджетів порівняно із 2015 р. збільшилась на 6,7 в. п., а частка міжбюджетних трансфертів – зменшилась на 5,7 в. п.

Таблиця 3.2

**Динаміка структури доходів місцевих бюджетів України
у 2002-2017 рр., %**

Роки	Податкові надходження	Неподаткові надходження	Доходи від операцій з капіталом	Цільові фонди	Кошти, які передаються до бюджету розвитку до 2011 р. / трансферти від урядів з 2011 р. зарубіжних країн	Міжбюджетні трансферти
2002	58,3	7,3	2,2	1,0	–	31,2
2003	54,2	7,1	3,0	1,5	–	34,2
2004	46,2	5,5	4,3	1,5	–	42,5
2005	44,0	6,6	3,9	2,1	–	43,5
2006	40,8	6,3	3,5	1,9	2,5	45,0
2007	41,7	6,0	4,3	2,5	3,8	41,7
2008	43,1	5,6	3,3	1,7	3,3	43,0
2009	44,0	5,8	1,9	1,1	1	46,2
2010	42,3	5,5	1,7	1,0	0,7	48,8
2011	40,3	5,9	1,0	0,5	–	52,3
2012	38,1	5,6	0,8	0,3	–	55,2
2013	41,3	5,5	0,6	0,2	–	52,4
2014	37,7	5,2	0,5	0,2	–	56,4
2015	33,4	6,77	0,6	0,1	0,03	59,1
2016	40,1	5,98	0,4	0,1	0,02	53,4
2017	40,03	5,2	0,4	0,1	0,005	54,265

Джерело: складено автором на основі даних [103].

Порівнюючи зміни в структурі доходів державного та місцевих бюджетів, розраховані із використанням індексу Рябцева (табл. 3.3), можемо стверджувати, що з 2002 р. до 2016 р. більш суттєво змінилася структура доходів місцевих бюджетів – на 22,1%, тоді як зміни у складі доходів державного бюджету відбувалися менш інтенсивно – 17,7%.

Причину такої ситуації вбачаємо у значному переважанні кількості внесених до бюджетного законодавства змін щодо складу доходів місцевих бюджетів порівняно із складом доходів державного бюджету.

Аналіз структури доходів місцевих бюджетів за видами бюджетів (табл. 3.4) свідчить про те, що найбільша частка доходів місцевих бюджетів

(без урахування міжбюджетних трансфертів) акумулювалася у бюджетах міст республіканського і обласного значення – від 43,73% у 2011 р. до 39,39% у 2016 р., дещо менша – у бюджеті АР Крим, обласних бюджетах та бюджетах міст державного значення – від 35,32% у 2011 р. до 33,56% у 2016 р.

Таблиця 3.3

**Показники структурних змін доходів державного та місцевих бюджетів,
розраховані за індексом Рябцева**

Порівняльний період (роки)	Доходи державного бюджету		Доходи місцевих бюджетів	
	Значення індексу Рябцева	Інтерпретація	Значення індексу Рябцева	Інтерпретація
2002–2003	0,022	Тотожність структур	0,039	Дуже низький рівень відмінностей
2003–2004	0,055	Дуже низький рівень відмінностей	0,092	Низький рівень відмінностей
2004–2005	0,051	Дуже низький рівень відмінностей	0,022	Тотожність структур
2005–2006	0,009	Тотожність структур	0,035	Дуже низький рівень відмінностей
2006–2007	0,021	Тотожність структур	0,031	Дуже низький рівень відмінностей
2007–2008	0,025	Тотожність структур	0,020	Тотожність структур
2008–2009	0,022	Тотожність структур	0,034	Дуже низький рівень відмінностей
2009–2010	0,024	Тотожність структур	0,024	Тотожність структур
2010–2011	0,097	Низький рівень відмінностей	0,032	Дуже низький рівень відмінностей
2011–2012	0,032	Дуже низький рівень відмінностей	0,027	Тотожність структур
2012–2013	0,020	Тотожність структур	0,032	Дуже низький рівень відмінностей
2013–2014	0,025	Тотожність структур	0,040	Дуже низький рівень відмінностей
2014–2015	0,024	Тотожність структур	0,039	Дуже низький рівень відмінностей
2015–2016	0,048	Дуже низький рівень відмінностей	0,065	Дуже низький рівень відмінностей
2002–2016	0,177	Суттєвий рівень відмінностей	0,221	Суттєвий рівень відмінностей

Джерело: складено автором.

На підставі результатів компаративного аналізу структури доходів місцевих бюджетів (без урахування міжбюджетних трансфертів) у розрізі

адміністративно-територіальних одиниць (табл. Ж.2 додатку Ж) встановлено, що найбільше доходів місцевих бюджетів формується у бюджеті міста Києва. Однак частка доходів бюджету міста Києва у доходах місцевих бюджетів у 2011 р. суттєво зменшилася порівняно з попередніми роками передусім через зміни у бюджетних відносинах, внесені до Бюджетного кодексу України від 08.07.2010 р. № 2456–VI.

Таблиця 3.4

Структура доходів місцевих бюджетів за видами бюджетів у 2011–2016 рр., %

Види місцевих бюджетів	Частка доходів, %	Роки					
		2011	2012	2013	2014	2015	2016
Бюджет АРК, обласні бюджети, бюджети міст держ. знач.	<i>без міжбюдж. трансф.</i>	35,32	38,10	37,68	37,92	35,11	33,56
	<i>з міжбюдж. транс.</i>	26,40	28,38	27,18	28,87	27,93	24,39
	<i>відхилення</i>	-8,92	-9,72	-10,50	-9,05	-7,19	-9,17
Бюджети міст респ. і обласн. значення	<i>без міжбюдж. трансф.</i>	43,73	40,31	40,82	39,84	40,3	39,39
	<i>з міжбюдж. транс.</i>	36,00	35,12	34,38	33,83	33,9	35,45
	<i>відхилення</i>	-7,73	-5,19	-6,44	-6,01	-6,4	-4,49
Районні бюджети	<i>без міжбюдж. трансф.</i>	9,53	9,37	9,42	9,85	12,21	11,87
	<i>з міжбюдж. транс.</i>	30,03	28,93	30,76	30,05	31,07	30,87
	<i>відхилення</i>	20,50	19,57	21,34	20,20	18,86	19
Бюджети міст районного значення	<i>без міжбюдж. трансф.</i>	2,62	2,70	2,70	2,81	2,26	2,15
	<i>з міжбюдж. транс.</i>	1,44	1,45	1,50	1,45	1,3	1,31
	<i>відхилення</i>	-1,18	-1,25	-1,20	-1,36	-0,96	-0,84
Селищні бюджети	<i>без міжбюдж. трансф.</i>	2,72	2,78	2,72	2,52	7,85	2,33
	<i>з міжбюдж. транс.</i>	1,62	1,59	1,61	1,39	4,44	1,39
	<i>відхилення</i>	-1,10	-1,20	-1,11	-1,13	-3,41	-0,94
Сільські бюджети	<i>без міжбюдж. трансф.</i>	6,08	6,75	6,66	7,06	7,85	8,07
	<i>з міжбюдж. транс.</i>	4,51	4,54	4,57	4,42	4,44	4,68
	<i>відхилення</i>	-1,58	-2,21	-2,09	-2,64	-3,41	-3,39
Бюджети ОТГ	<i>без міжбюдж. трансф.</i>	–	–	–	–	–	2,1
	<i>з міжбюдж. транс.</i>	–	–	–	–	–	1,92
	<i>відхилення</i>	–	–	–	–	–	-0,17

Джерело: складено автором на основі даних [103].

Зокрема, з 2011 р. зменшився норматив зарахування основного

бюджетоутворюючого доходу зазначеного бюджету – податку на доходи фізичних осіб з 100% до 50%. У 2015 р. у результаті ухвалення закону України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформи бюджетних відносин» від 28.12.2014 р. № 79–VIII норматив зарахування податку на доходи фізичних осіб до бюджету міста Києва був зменшений до 40%.

Серед місцевих бюджетів областей у структурі доходів місцевих бюджетів найбільша частка належала: до 2014 р. – місцевим бюджетам Донецької області, а з 2014 р. до 2016 р. включно – Дніпропетровської області.

Найменша частка доходів (без урахування міжбюджетних трансфертів) нагромаджувалася у бюджетах міст районного значення – від 2,62% у 2011 р. до 2,15% у 2016 р. та селищних бюджетах – від 2,72% у 2011 р. до 2,33% у 2016 р.

Використання такого інструменту бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави, як міжбюджетні трансферти, зумовило зміни у структурі доходів місцевих бюджетів (з урахуванням міжбюджетних трансфертів): зменшилася частка доходів, які мобілізуються у бюджеті АР Крим, обласних бюджетах та бюджетах міст державного значення – на 8,92% (2011 р.) – 9,17% (2016 р.); у бюджетах міст республіканського і обласного значення – на 7,73% (2011 р.) – 4,49% (2016 р.); у сільських бюджетах – 1,58% (2011 р.) – 3,39% (2016 р.); у бюджетах міст районного значення – 1,18% (2011 р.) – 0,84% (2016 р.); у селищних бюджетах – 1,1% (2011 р.) – 0,94% (2016 р.); у бюджетах об'єднаних територіальних громад – на 0,17% у 2016 р. та суттєво зросла частка доходів, які мобілізуються у районних бюджетах, – на 20,5% (2011 р.) – 19% (2016 р.).

Аналізуючи динаміку абсолютного обсягу доходів місцевих бюджетів без урахування міжбюджетних трансфертів у розрізі адміністративно-територіальних одиниць за 2006–2016 рр. (рис. Ж.1 та табл. Ж.1 додатку Ж), вкажемо, що найбільше доходів надійшло до бюджету міста Києва – від

8409,71 млн грн до 29268,2 млн грн. На другому місці за обсягом доходів з 2006 р. до 2013 р. перебували місцеві бюджети Донецької області – від 4235,88 млн грн до 12455,1 млн грн, але внаслідок окупації частини територій Донецької і Луганської областей з 2014 р. зазначену позицію займають місцеві бюджети Дніпропетровської області – від 3344,94 млн грн у 2006 р. до 10137,38 млн грн у 2013 р. та 11030,3 млн грн у 2014 р. до 17944,7 млн грн.

Надання міжбюджетних трансфертів з державного бюджету місцевим бюджетам, безумовно, сприяло збільшенню обсягу доходів бюджетів усіх адміністративно-територіальних одиниць (рис. Ж.2 та табл. Ж.3 додатку Ж): у 2006 р. – на 36029,65 млн грн або в 1,9 рази, в 2007 р. – на 48701,46 млн грн або в 1,8 разу, у 2008 р. – на 63583,16 млн грн або в 1,9 рази, у 2009 р. – на 63523,73 млн грн або в 1,9 рази, у 2010 р. – на 78881,31 млн грн або в 2 рази, у 2011 р. – на 94875,07 млн грн або в 2,1 рази, у 2012 р. – на 124459,65 млн грн або в 2,2 рази, у 2013 р. – на 115848,29 млн грн або в 2,1 рази, у 2014 р. – на 130601,20 млн грн або в 2,3 рази, у 2015 р. – на 173980,30 млн грн або в 2,4 рази, у 2016 р. – на 195395,40 млн грн або в 2,1 рази.

Однак у розрізі адміністративно-територіальних одиниць спостерігається певна асиметрія збільшення обсягу доходів місцевих бюджетів. Так, упродовж 2006–2016 рр. за рахунок трансфертів зросли доходи місцевих бюджетів Тернопільської області у 3,63 разу (середній темп росту за аналізований період), Закарпатської – у 3,58 разу, Волинської – у 3,38 разу, Чернівецької та Івано-Франківської – у 3,26 разу, Рівненської – у 3,15 разу, Хмельницької – у 2,91 разу, Житомирської – у 2,85 разу, Херсонської – у 2,79 разу, Вінницької – у 2,73 разу, Чернігівської – у 2,69 разу, Кіровоградської – у 2,65 разу, Черкаської – у 2,5 разу, Львівської – у 2,47 разу, Сумської – у 2,41 разу, Миколаївської – у 2,32 разу, Луганської – у 2,11 разу.

Менше, ніж у 2 рази зросли доходи місцевих бюджетів: Одеської

області – в 1,98 разу, Харківської – в 1,95 разу, Полтавської – в 1,94 разу, Київської – в 1,91 разу, Запорізької – в 1,89 разу, Донецької – в 1,78 разу, Дніпропетровської – в 1,64 разу, АР Крим – у 1,88 разу (середній темп росту за 2006–2014 рр.), бюджету міста Севастополя – в 1,65 разу (середній темп росту за 2006–2014 рр.) та міста Києва – в 1,3 разу.

Аналіз темпів приросту доходів бюджетів різних рівнів (рис. 3.8) свідчить про відсутність чіткої тенденції до їхньої зміни. Середній темп приросту обсягу доходів Державного бюджету України без урахування міжбюджетних трансфертів у 2005–2017 рр. становив 20,63%, перевищивши при цьому середній темп приросту обсягу доходів місцевих бюджетів без урахування міжбюджетних трансфертів на 1,19%.

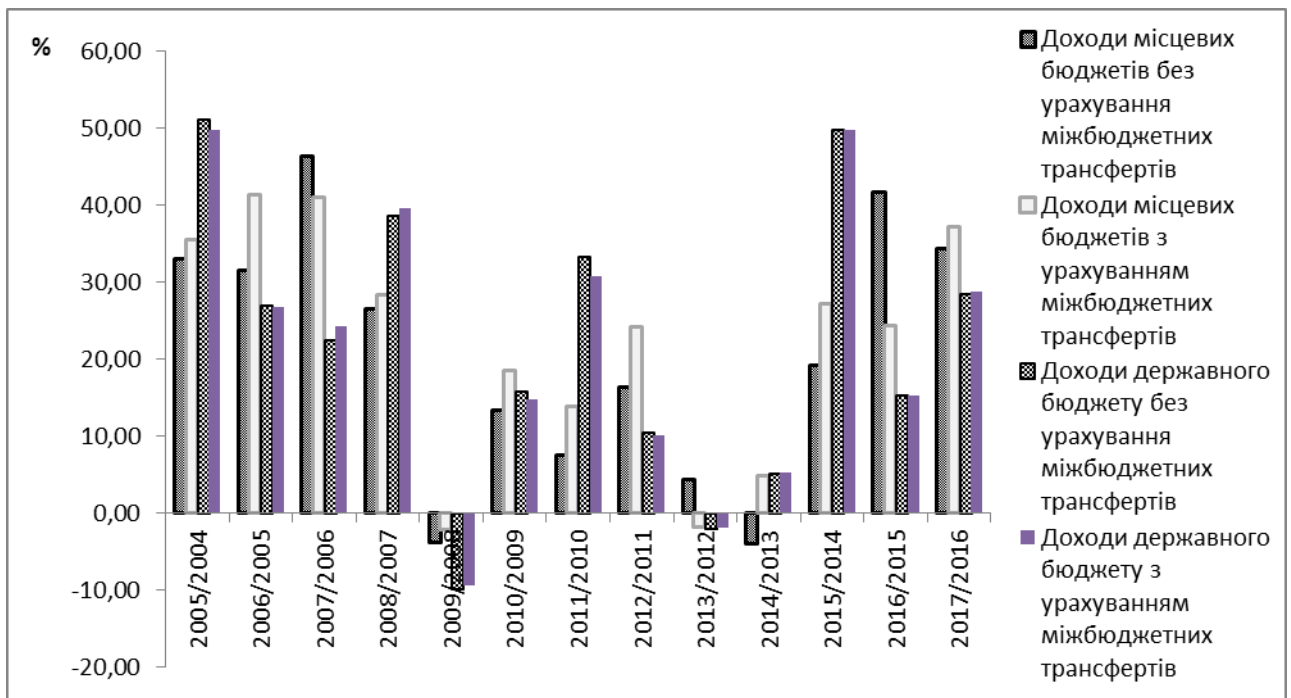

Рис. 3.8. Динаміка темпів приросту / зменшення обсягу доходів Державного та місцевих бюджетів України у 2005–2017 рр., %

Джерело: складено автором на основі даних [103].

У результаті суттєвого приросту обсягу міжбюджетних трансфертів, отриманих місцевими бюджетами з державного бюджету – 23,9%, середній темп приросту обсягу доходів місцевих бюджетів з урахуванням

міжбюджетних трансфертів зріс і дорівнював 21,58%.

Розглядаючи темпи приросту обсягу доходів без урахування міжбюджетних трансфертів місцевих бюджетів різних адміністративно-територіальних утворень (табл. Ж.4 додатку Ж), звертаємо увагу на те, що у 2007 р. порівняно із попереднім роком у місцевих бюджетах 9 адміністративно-територіальних одиниць з 27 зазначений показник перевищив темп приросту доходів усіх місцевих бюджетів України, у 2008 р. – 18, у 2009 р. – 21, у 2010 р. – 17, у 2011 р. – 24, у 2012 р. – 15, у 2013 р. – 12, у 2014 р. – 23, у 2015 р. – 19 (з 25), у 2016 р. – 18 (з 25).

Темпи приросту обсягу доходів з урахуванням міжбюджетних трансфертів місцевих бюджетів різних адміністративно-територіальних утворень (табл. Ж.5 додатку Ж) у 2007 р. порівняно з попереднім роком у місцевих бюджетах 6 адміністративно-територіальних одиниць з 27 перевищили темп приросту доходів усіх місцевих бюджетів України, у 2008 р. – 14, у 2009 р. – 20, у 2010 р. – 20, у 2011 р. – 19, у 2012 р. – 5, у 2013 р. – 21, у 2014 р. – 22, у 2015 р. – 18 (з 25), у 2016 р. – 15 (з 25).

Зміни у прирості обсягу доходів місцевих бюджетів у напрямку зменшення в 2011 р. відбулися внаслідок введення в дію Бюджетного кодексу України № 2456-VI від 08.07.2010 р. (нова редакція) та у напрямку збільшення у 2015 р. – у результаті здійснення перших кроків щодо реалізації реформи міжбюджетних відносин у напрямку бюджетної децентралізації.

Зменшення обсягу доходів державного бюджету та місцевих бюджетів без урахування міжбюджетних трансфертів у 2009 р. порівняно з 2008 р. відповідно на 9,86% і 3,84%, доходів державного бюджету у 2013 р. порівняно із 2012 р. – на 2,06%, доходів місцевих бюджетів у 2014 р. порівняно із 2013 р. – на 3,87% зумовлене кризовими явищами в економіці та незначними темпами економічного зростання.

Упродовж 2004–2016 рр., зважаючи на найбільшу питому вагу податкових надходжень у структурі надходжень бюджету держави (від 54,45% у 2004 р. до 53,92% у 2017 р. (середній показник за аналізований

період – 55,46%)), основним методом формування бюджетних ресурсів вважаємо податковий метод, а головним інструментом – податки (додаток Б). Проте після зростання його ролі у формуванні надходжень бюджету держави впродовж 2004–2007 рр. спостерігалася нерівномірна тенденція до її зниження аж до 2015 р. У 2015 р. обсяг бюджетних ресурсів, акумульованих позиковим методом із використанням боргових інструментів, перевищив обсяг податкових надходжень до Державного та місцевих бюджетів України.

Поряд із запровадженням нових податків і зборів, як інструментів бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави, у вітчизняній практиці здебільшого використовують такі фінансові важелі як розширення переліку об'єктів і баз оподаткування за окремими податками (зборами), зміну податкових ставок, умов їх застосування.

Найбільш гнучким важелем, який підсилює або послаблює дію податку як фінансового інструменту, вважаємо ставку податку, яка визнається як величина податкових нарахувань на (від) одиницю (одиниці) виміру бази оподаткування. У вітчизняній практиці використовуються як абсолютні (специфічні) ставки податку, згідно з якими обсяг податкових нарахувань встановлюється як фіксована величина стосовно кожної одиниці виміру бази оподаткування, так і відносні (адвалорні) ставки податку – обсяг податкових нарахувань встановлюється у відсотковому (кратному) відношенні до одиниці вартісного виміру бази оподаткування [287].

Головну роль у формуванні бюджетних ресурсів відіграють податки і збори, які справляються за адвалорними ставками податку – податок на доходи фізичних осіб, податок на додану вартість, податок на прибуток підприємств, військовий збір, єдиний податок для платників третьої групи, туристичний збір, акцизний податок на електричну енергію, з реалізації суб'єктами господарювання роздрібною торгівлю підакцизних товарів, рентна плата за користування надрами для видобування корисних копалин, ввізне мито (за винятком мита на 22, 24, 57, 60–63 групи товарів Митного тарифу України), вивізне мито (крім мита на природний газ у газоподібному і

скрапленому стані, газ у газоподібному стані, відходи і брухт чорних металів). Від 1 січня 2011 р. (введення в дію Податкового кодексу України) адвалорні ставки податків практично не змінилися, за винятком підвищення ставки ПДФО з 15% (17%) до 18% з 2016 р., єдиного податку для платників третьої групи – з 2% (у разі сплати ПДВ) і 4% (включення ПДВ до єдиного податку) до 3% і 5% відповідно з 2016 р.; її зниження за ввізним митом, податком на прибуток підприємств – з 23% у 2011 р., 19% – у 2012 р. до 18% – з 2013 р.; введенням нової ставки ПДВ (7% щодо оподаткування операцій із постачання лікарських засобів). Під час посилення ділової активності платники податків сплачують до бюджету більше коштів, а під час послаблення – дещо менше.

Як зазначає С. Юшко, у 2016 р. частка податків і зборів, сплачених за адвалорними ставками, у доходах зведеного бюджету становила 79,1%, державного бюджету – 81,8% та місцевих бюджетів – 69,8%.

Значимість податкових надходжень, що сплачуються із застосуванням специфічних ставок є більшою для місцевих бюджетів (30,1% податкових надходжень) і дещо меншою для державного бюджету (18,2%) [414, с. 112, 125]. Зокрема, специфічна фіксована ставка використовується для розрахунку екологічного податку, транспортного податку як складової податку на майно, вивізного мита на відходи та брухт чорних металів, рентної плати (за винятком рентної плати за користування надрами для видобування корисних копалин), ввізного мита на 22, 24, 57, 60–63 групи товарів Митного тарифу України; специфічна процентна – для плати за землю як складової податку на майно, єдиного податку для платників першої, другої, четвертої груп, збору за місця для паркування транспортних засобів; специфічна фіксована і специфічна процентна – для податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки як складової податку на майно.

Перевагою застосування специфічних податкових ставок у процесі розрахунку обсягу податкових надходжень є те, що в умовах девальвації національної грошової одиниці доходи бюджетів додатково захищені від

знецінення [414, с. 118], оскільки згідно зі статтею 29 Податкового кодексу України «специфічні ставки, фіксовані ставки та показники, встановлені у вартісному вимірі, підлягають індексації [287]». Це пов'язано із тим, що величина зазначених ставок періодично переглядається, для багатьох податків вона встановлюється залежно від прожиткового мінімуму, мінімальної заробітної плати.

Що стосується ролі позикового методу бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави у формуванні бюджетних коштів, то тенденція її зміни є протилежною: зниження ролі податкового методу формування надходжень державного та місцевого бюджетів супроводжується зростанням ролі позикового методу, і навпаки.

Формування неподаткових надходжень бюджету – це процес ініціації, адміністрування та акумулювання неподаткових платежів без застосування інструментів фіскального тиску за наявності ідентифікованих вигід платника та вірогідної оцінки витрат органів державної влади, бюджетних установ і підприємств державного сектору економіки, здійснених на надання певних благ та послуг. Крім цього, формування доходів бюджету за допомогою неподаткових надходжень має суттєве значення для фінансової теорії і практики, оскільки його результати можуть дати відповідь на запитання щодо ефективності функціонування, а також перспектив розвитку бюджетного механізму за умов трансформаційних процесів [154, с. 39].

Роль неподаткового методу формування бюджетних ресурсів щороку зменшується, оскільки питома вага неподаткових надходжень має тенденцію до зменшення з 35,27% у 2004 р. до 14,43% у 2017 р., незважаючи на зростання їхнього абсолютного обсягу на 180,72 млрд грн до 221,63 млрд грн у 2017 р. (рис. Ж.3 додатку Ж).

За рахунок неподаткового методу формуються переважно ресурси державного бюджету. У складі бюджетних ресурсів, мобілізованих за допомогою неподаткового методу, впродовж 2004–2017 рр. переважали доходи від власності та підприємницької діяльності – у надходженнях

державного бюджету (переважно за рахунок спрямованого Національним банком України після формування резервів прибутку до розподілу), власні надходження бюджетних установ – у надходженнях місцевих бюджетів (табл. 3.5).

Таблиця 3.5

Структура бюджетних ресурсів, акумульованих неподатковим методом, у 2004–2017 рр., %

Роки	Доходи від власності та підприємницької діяльності, адміністративні збори та платежі, доходи від некомерційної господарської діяльності, власні надходження бюджетних установ, інші неподаткові доходи бюджету	Доходи від продажу основного капіталу, від реалізації державних запасів і товарів, продажу землі і не матеріальних активів	Надходження до цільових фондів у складі бюджетів	Надходження за рахунок повернення кредитів до бюджету	Кошти від приватизації державного майна	Повернені бюджетні кошти з депозитів та / або кошти від продажу цінних паперів, які використовуються для управління ліквідністю	Надходження бюджету за рахунок зміни (зменшення) обсягів готівкових коштів	Одержані бюджетні кошти з єдиного казначейського рахунка
2004	60,06	6,18	2,05	2,22	23,22	1,29	0,20	4,77
2005	49,27	4,34	2,09	2,16	32,19	2	–	7,95
2006	73,22	5,81	3,88	1,61	1,01	4,35	1,73	8,38
2007	66,57	8,73	4,99	1,63	3,37	8,18	0,78	5,73
2008	63,79	7,06	3,53	0,83	0,51	13,74	2,47	8,07
2009	58,62	3,66	2,17	3,98	0,81	8,29	–	22,47
2010	67,07	2,85	2,52	3,15	0,99	8,29	–	15,12
2011	56,12	2,20	0,96	2,20	10,74	4,57	–	23,21
2012	54,96	2,03	0,56	1,58	4,59	3,32	3,25	29,70
2013	59,10	1,14	0,47	3,88	1,03	0,77	–	33,62
2014	70,93	1,78	0,48	1,63	0,41	0,01	–	24,77
2015	89,86	1,15	0,36	2,80	0,10	4,52	–	1,22
2016	78,86	1,00	0,49	3,49	0,12	9,98	5,95	0,11
2017	69,93	0,97	13,75	2,76	1,53	10,78	0,00	0,48

Джерело: складено автором на основі даних [103].

Будучи джерелом фінансування дефіциту бюджету та одним із видів бюджетних ресурсів, кошти від приватизації державного майна мають властивість швидко вичерпуватися, але це не загрожує борговій безпеці держави, оскільки їхнє формування пов'язане з розподілом національного

багатства. Суттєве зростання абсолютного обсягу і частки коштів від приватизації державного майна у складі бюджетних ресурсів пояснюється збільшенням обсягу проданих об'єктів державної власності у 2004 р., 2005 р. та 2011 р. Наприклад, у 2011 р. значні надходження від реалізації державної власності на конкурсних торгах були забезпечені за рахунок продажу 92,71% акцій ПАТ «Укртелеком» за 10575,0 млн грн та 25% акцій ПАТ «Київенерго» за 450,5 млн грн.

За допомогою трансфертного методу бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави мобілізуються доходи бюджетів у вигляді трансфертів від урядів зарубіжних країн та міжбюджетні трансфери.

Через антагонізм безмежного зростання суспільних потреб і обмеженості ресурсів держави щодо їхнього задоволення для урядів усіх країн актуальною є проблема вибору методів формування бюджетних ресурсів.

Надходження бюджету держави, акумульовані за допомогою податкового методу, обмежені. Як стверджують вчені-економісти П. Годме та А. Лаффер, необґрунтоване зростання ставок податків в окремі періоди економічного розвитку призводить до стримування підприємницької ініціативи і є причиною зменшення зазначених надходжень.

Досягши певного рівня, претензії фіску вступають у суперечність з економічними можливостями та стають соціально неприйнятними, що унеможлиблює виконання органами державної влади та місцевого самоврядування своїх повноважень на належному рівні. Тому в умовах перманентного збільшення обсягу витрат бюджету держави, зумовлених постійним зростанням державних потреб, фінансування цих потреб за рахунок вільних грошових коштів фізичних і юридичних осіб у формі державних позик – альтернатива для фіску [272, с. 239].

Поряд зі спільною рисою податкового та позикового методів бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави (забезпечувальна роль у формуванні бюджетних ресурсів) існують суттєві

відмінності між зазначеними методами (у характері формування надходжень, регулювальних властивостях, ризиках та наслідках використання), які доцільно врахувати органам державної влади та місцевого самоврядування у процесі управління бюджетними ресурсами.

Практичне застосування податкового методу формування бюджетних ресурсів передбачає використання фінансового інструменту бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави – податків, які характеризуються безповоротністю, примусовістю справляння, надійністю, регулярністю та стабільністю надходження.

З огляду на конфлікт інтересів, який неминуче виникає між платниками податків та державою та виявляється у несвоєчасній і неповній сплаті платниками податкових зобов'язань до державного і місцевих бюджетів, використання податкового методу формування бюджетних ресурсів супроводжується виникненням податкового боргу.

Зростання податкового боргу призводить до втрат бюджету й досягнення недостатнього рівня бюджетного забезпечення реалізації функцій держави, посилює макроекономічну незбалансованість і є причиною сповільнення соціально-економічного розвитку держави (відображається у зниженні доходів, видатків державного та місцевих бюджетів, ВВП, сукупного попиту, сукупної пропозиції та зростанні дефіциту бюджету, темпів інфляції, рівня безробіття).

Динаміку податкового боргу України та відношення його обсягу до податкових надходжень бюджету держави відображено на рис. 3.9.

Поряд зі зростанням податкових надходжень до Державного та місцевих бюджетів України у 13,1 разу в 2017 р. порівняно з 2004 р. спостерігався негативний тренд зростання обсягу податкового боргу у 10,4 разу за аналізований період. Середній темп приросту податкового боргу становив 19,8% та не перевищував середній темп приросту податкових надходжень – 21,9%.

Це свідчить про те, що в Україні не створено ефективної та прозорої

системи адміністрування податкового боргу. Заходи, які вживались органами Державної фіскальної служби України з управління податковим боргом, виявились малорезультативними, що призвело до різкого зростання його обсягів.

Рис. 3.9. Динаміка обсягу податкового боргу та його частки у податкових надходженнях до Державного та місцевих бюджетів України у 2004–2017 рр.

Джерело: складено автором на основі даних [96; 103; 104; 114].

За результатами аудиту ефективності виконання повноважень органами державної влади щодо забезпечення погашення податкового боргу і попередження його зростання, проведеного Рахунковою палатою України, встановлено, що впродовж 2014–2016 рр. податковий борг за податками, зборами, платежами до державного бюджету збільшився у 3,8 разу і станом на 01.01.2017 р. досяг 58,7 млрд грн. Водночас за цей період майже вдвічі збільшилася і кількість платників податків-боржників.

Унаслідок неефективності вжитих органами стягнення заходів у 2014–2016 рр. Рахунковою палатою України списано 15,8 млрд грн безнадійного податкового боргу до державного бюджету, що становило майже третину загальної суми погашеного податкового боргу. Наявний податковий борг

було недостатньо забезпечено вартістю описаного в податкову заставу майна платників податків-боржників, що стало причиною низького рівня погашення податкового боргу за рахунок реалізації майна, яке перебувало у податковій заставі.

Надходження до державного бюджету за рахунок проведення органами Державної фіскальної служби України заходів примусового погашення податкового боргу у 2014–2016 рр. в середньому не перевищували 1% загальної суми податкового боргу, а отже, практично всі надходження до зазначеного бюджету в рахунок погашення податкового боргу забезпечувались шляхом самостійної сплати платниками податків належних платежів. Причиною цього є те, що органи Державної фіскальної служби України не завжди дотримуються вимог законодавства під час проведення заходів із погашення податкового боргу (найчастіше порушується встановлений законодавством термін реєстрації податкової застави; відсутні періодичні перевірки стану збереження майна платників податків, яке перебуває у податковій заставі, після складання акта опису майна в податкову заставу; неналежно виконуються повноваження щодо звернення до суду з метою отримання дозволів на стягнення з боржників коштів та реалізацію їхнього майна; приймаються необґрунтовані рішення про розстрочення сум грошових зобов'язань (податкового боргу) без належного аналізу фінансового стану боржника, а також за відсутності всіх документів, необхідних для прийняття таких рішень) [102].

Отже, для забезпечення соціально-економічного розвитку держави поряд із необхідністю посилення ролі непрямого оподаткування для збільшення частки доходів та прибутків у розпорядженні платників податків, що є загальноєвропейським трендом [288], забезпечення стабільності податкового законодавства, спрощення складних процедур адміністрування податкових надходжень як векторів реформування системи оподаткування, одним із шляхів удосконалення податкового методу формування бюджетних ресурсів вважаємо також впровадження комплексу заходів щодо мінімізації

податкового боргу. До найважливіших з них відносимо:

- підвищення ефективності та прозорості діяльності Державної фіскальної служби України у напрямку покращення професійної компетентності та іміджу працівників фіскальних органів, зниження рівня корумпованості зазначеної інституції, посилення обґрунтованості податкового планування та результативності податкового контролю;
- формування податкової культури платників податків, посилення відповідальності за порушення податкового законодавства;
- погашення податкової заборгованості конкретного платника зі сплати одних податків та податкових зборів за рахунок переплат інших.

Практичне застосування позикового методу формування бюджетних ресурсів:

- передбачає використання такого інструменту бюджетного механізму держави як державні позики, які характеризуються добровільністю залучення та поверненістю коштів, платністю, строковістю, тимчасовістю користування, невисокою передбачуваністю дії;
- зумовлює виникнення державного і місцевого боргу та необхідність здійснення видатків із державного і місцевих бюджетів на його обслуговування.

Розглядаючи взаємозв'язок дефіцитного фінансування і економічного розвитку, Л. Соколовський виокремлює такі підходи до оцінювання значимості державного боргу для економіки країни:

- кейнсіанський (посткейнсіанський) – дефіцитне фінансування може використовуватися для стабілізації економіки упродовж короткого періоду часу;
- неокласичний (неоконсервативний) – акцент зроблено на довгострокових проблемах державного боргу та розподілі його тягаря між поколіннями;
- рікардіанський – вплив дефіцитного фінансування на економічну поведінку є еквівалентним до фінансування за рахунок податків [336].

Результати аналізу динаміки державного і місцевого боргів України та обсягу надходжень бюджету держави, залучених за допомогою позикового методу (рис. 3.10) у 2004–2017 рр., дають підстави констатувати перевищення обсягу державного і місцевого боргів України над обсягом бюджетних ресурсів, залучених за допомогою позикового методу, в декілька разів та щорічне збільшення обсягу такого перевищення від 56,2 млрд грн у 2004 р. до 1669,91 млрд грн у 2017 р. Водночас середній темп приросту надходжень бюджету держави, залучених за допомогою позикового методу – 33,35% – перевищував середній темп приросту державного і місцевого боргів України – 30,5% та середній темп приросту бюджетних ресурсів, акумульованих податковим методом – 21,89%.

Рис. 3.10. Динаміка державного і місцевого боргів України та надходжень бюджету держави, залучених за допомогою позикового методу, у 2004–2017 рр.

Джерело: складено автором на основі даних [103; 113].

Динаміка обсягу дефіциту бюджету держави та відношення державного і місцевого боргів до зазначеного показника, відображена на рис. 3.11,

показує, що зростання бюджетного дефіциту з 11,01 млрд грн у 2004 р. до 42,13 млрд грн у 2017 р. зумовило необхідність пошуку джерел його покриття, зокрема залучення внутрішніх і зовнішніх запозичень, обсяг яких щороку зростає.

Активне використання позикового методу формування бюджетних ресурсів призвело до значного переважання обсягу державного і місцевого боргу над дефіцитом бюджету держави – з 6,1 разу в 2004 р. до 51,1 разу в 2017 р.

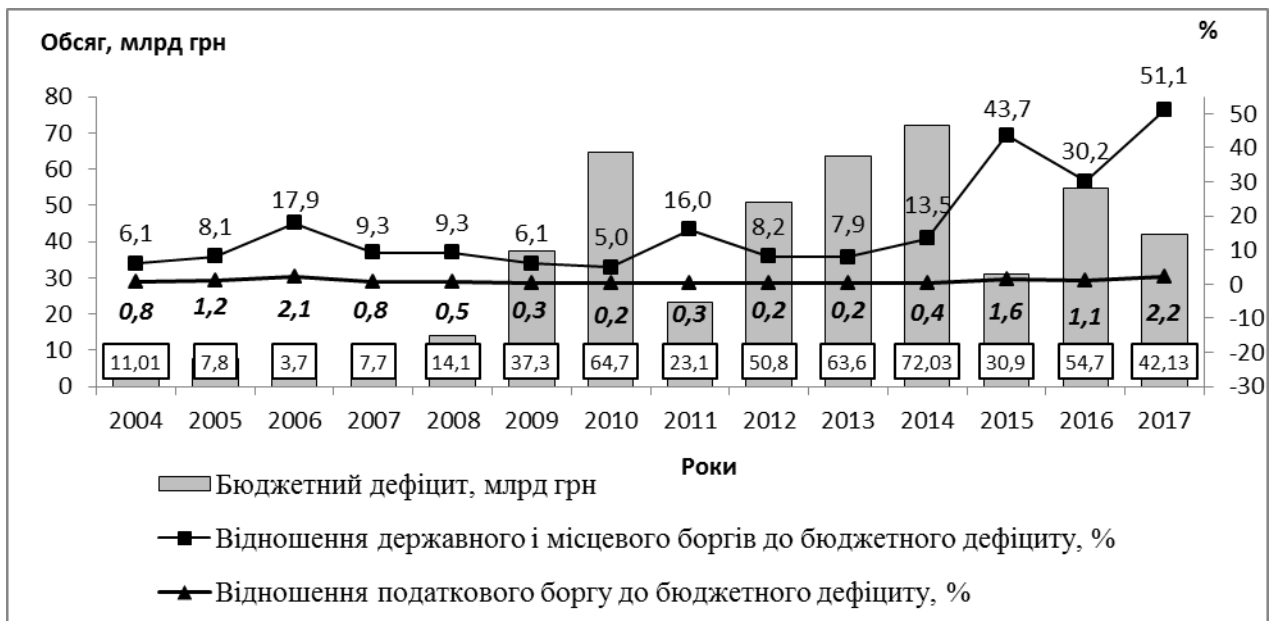

Рис. 3.11. Динаміка дефіциту бюджету держави та відношення податкового боргу України, державного і місцевого боргів до дефіциту бюджету держави у 2004–2017 рр.

Джерело: складено автором на основі даних [96; 103; 113; 114].

Резервом зростання доходів державного та місцевих бюджетів та одним зі шляхів зменшення бюджетного дефіциту є мінімізація податкового боргу. Оскільки у 2005 р. податковий борг перевищив бюджетний дефіцит у 1,2 разу, в 2006 р. – у 2,1 разу, в 2015 р. – у 1,6 разу, в 2016 р. – у 1,1 разу, в 2017 р. – у 2,2 разу, то успішна реалізація превентивних заходів щодо його погашення та недопущення в майбутньому сприяла би суттєвому

скороченню бюджетного дефіциту, а відтак і покращенню соціально-економічного розвитку держави.

Таким чином, досліджуючи зв'язок між бюджетним дефіцитом, податковим, державним і місцевим боргами, можемо констатувати, що негативні наслідки використання податкового методу формування бюджетних ресурсів, які виявилися у зростанні податкового боргу, спричинили збільшення обсягу бюджетного дефіциту. Водночас для бюджетного забезпечення функцій органів державної влади і місцевого самоврядування та покриття дефіциту бюджету держави застосовується позиковий метод, що призводить до посилення боргового навантаження внаслідок зростання державного і місцевого боргу та видатків державного й місцевих бюджетів на його обслуговування. Вирішення проблем, пов'язаних із використанням податкового і позикового методів формування бюджетних ресурсів, потребує застосування виважених підходів щодо вдосконалення податкової та боргової політик держави.

3.2. Оцінювання фіскальної та регулюючої ролі податків як фінансового інструменту

Актуальність вирішення багатьох проблем, які виникають у процесі соціально-економічних трансформацій в Україні, та успішна реалізація реформ, спрямованих на забезпечення економічного зростання і покращення суспільного добробуту, зумовлюють необхідність вдосконалення функціонування бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави шляхом посилення ролі одного з найважливіших його інструментів – податків.

Сутнісні характеристики податків, які реалізуються через їхні функції – фіскальну та регулюючу, визначають пріоритет цієї складової фінансової інфраструктури при вирішенні проблеми макрофінансової стабілізації. Не існувало, не існує і навряд чи буде існувати альтернатива податкам як

домінанті фінансового забезпечення функцій держави [272, с. 193].

Виконуючи фіскальну й регулюючу функції та будучи імперативними грошовими відносинами, пов'язаними з формуванням централізованого фонду грошових ресурсів, податки впливають на соціально-економічний розвиток держави та розглядаються як інструмент:

- механізму формування бюджетних ресурсів;
- регулювання добробуту та діяльності платників податку.

Досліджуючи податки як домінантне джерело формування бюджетних ресурсів, А. Крисоватий і А. Луцик трактують їх як важливе джерело радикальних змін [147, с. 153].

На думку А. Соколовської, формування бюджету держави має відбуватися переважно за рахунок податкових надходжень як найбільш надійного джерела його доходів, тоді як зростання в загальній сумі доходів держави неподаткових надходжень ускладнює виконання бюджету та знижує ступінь його стабільності [337, с. 305].

Перевагою формування бюджетних ресурсів за рахунок податків є те, що збільшення їхнього обсягу не загрожує борговій безпеці держави, але обсяг бюджетних ресурсів, які можливо мобілізувати за допомогою податкового методу, обмежений, оскільки надмірне зростання податкового тиску призведе до зниження ділової активності й збільшення рівня тінізації економіки.

В Україні, як і в багатьох зарубіжних країнах (Естонія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Італія, Японія, Південна Корея, Латвія, Мексика, Нідерланди, Португалія та ін.), упродовж 2004–2016 рр. спостерігалася тенденція до зростання частки централізованого у формі податків ВВП (табл. 3.1 додатку 3).

Значне збільшення питомої ваги адміністрованих до бюджету України податків і зборів у ВВП з 17,66% у 2004 р. до 27,76% у 2017 р., з одного боку, дає підстави стверджувати про посилення ролі податків як важливого інструменту бюджетного механізму соціально-економічного розвитку

держави у розподільних процесах, а з іншого – про підвищення податкового тиску на фізичних та юридичних осіб. Проте в Україні податковий тиск є меншим порівняно з багатьма економічно розвиненими державами-членами ОЕСР, серед яких: Люксембург, Швейцарія, Великобританія, Нідерланди.

Аналіз динаміки податкових надходжень за 2004–2017 рр. (табл. 3.6) свідчить про збільшення їхнього абсолютного обсягу як до державного – на 582,3 млрд грн, так і до місцевих бюджетів України – на 182,7 млрд грн.

Таблиця 3.6

**Динаміка податкових надходжень до бюджету держави у 2004–
2017 рр.**

Роки	Податкові надходження Зведеного бюджету України, млрд грн	Податкові надходження державного бюджету		Податкові надходження місцевих бюджетів	
		обсяг, млрд грн	частка, %	обсяг, млрд грн	частка, %
2004	63,16	44,85	71,01	18,31	28,99
2005	98,07	74,48	75,95	23,59	24,05
2006	125,74	94,81	75,40	30,93	24,60
2007	161,26	116,67	72,35	44,59	27,65
2008	227,16	167,88	73,90	59,28	26,10
2009	208,07	148,92	71,57	59,15	28,43
2010	234,45	166,87	71,18	67,58	28,82
2011	334,69	261,6	78,16	73,09	21,84
2012	360,58	274,72	76,19	85,86	23,81
2013	353,97	262,78	74,24	91,19	25,76
2014	367,51	280,18	76,24	87,33	23,76
2015	507,64	409,42	80,65	98,22	19,35
2016	650,78	503,88	77,43	146,9	22,57
2017	828,16	627,15	75,73	201,01	24,27

Джерело: складено автором на основі даних [103].

Середній темп приросту податкових надходжень державного бюджету – 22,5% перевищив середній темп приросту податкових надходжень місцевих бюджетів на 2,3% за аналізований період.

Упродовж 2004–2015 рр. спостерігалось зростання питомої ваги податкових надходжень, які надійшли до державного бюджету, – з 71,01% до 80,65%. Лише у 2016 р. зазначений показник зменшився до 77,73%, у 2017 р.

– до 75,73%, що свідчить про позитивні наслідки реформи бюджетних відносин у напрямку бюджетної децентралізації.

Водночас у всіх країнах-членах ОЕСР упродовж 2004–2016 рр. частка податкових надходжень, які надійшли до центрального бюджету, зменшувалася або практично не змінювалася, що підтверджує реалізацію заходів у напрямку децентралізації бюджетної системи (табл. 3.2 додатку 3).

Поряд із цим, у Австрії, Бельгії, Чилі, Чехії, Естонії, Франції, Греції, Угорщині, Ірландії, Ізраїлі, Італії, Південній Кореї, Латвії, Люксембурзі, Мексиці, Нідерландах, Новій Зеландії, Норвегії, Польщі, Португалії, Словаччині, Словенії, Туреччині, Великобританії більше, ніж 80% податків і зборів зараховується саме до центрального бюджету.

Досліджуючи вплив реформи бюджетних відносин на податкові надходження місцевих бюджетів України на основі порівняльного аналізу їхніх абсолютних обсягів у 2014–2015 рр., на перший погляд, можемо спостерігати позитивні зміни в результаті проведення у 2015 р. бюджетної та податкової реформ: збільшення у 2015 р. порівняно з 2014 р. податкових надходжень до місцевих бюджетів (дані без врахування бюджетів АРК) на 13,8% або 11908,95 млн грн, яке відбулось переважно за рахунок нового платежу – акцизного податку з реалізації суб'єктами господарювання роздрібною торгівлі підакцизних товарів; зарахування до обласних бюджетів 10% податку на прибуток підприємств приватного сектору економіки; збільшення надходжень єдиного податку, який у 2014 р. зараховувався до спеціального фонду, а в 2015 р. – до загального фонду бюджетів місцевого самоврядування та плати за землю (земельного податку). Отже, вагомий додатковий ресурс у результаті децентралізації місцеві бюджети отримали лише за рахунок передачі частини податку на прибуток підприємств (3689,86 млн грн) та акцизного збору (7684,63 млн грн). Інші значущі за обсягом податки ще до реформи у напрямку фіскальної децентралізації зараховувались до місцевих бюджетів. Водночас місцеві бюджети втратили близько 17636,86 млн грн через те, що з 2015 р. 25% податку на доходи

фізичних осіб, який сплачується на території України (крім території міст Києва та Севастополя) та 60% – на території міста Києва, зараховується до доходів державного бюджету.

Розглядаючи динаміку структури податкових надходжень залежно від форми оподаткування (рис. 3.12), вкажемо на домінуючу роль непрямих податків (податку на додану вартість, акцизного податку, мита) та тенденцію до зростання їхньої питомої ваги – з 43,48% у 2004 р. до 55,54% у 2017 р.

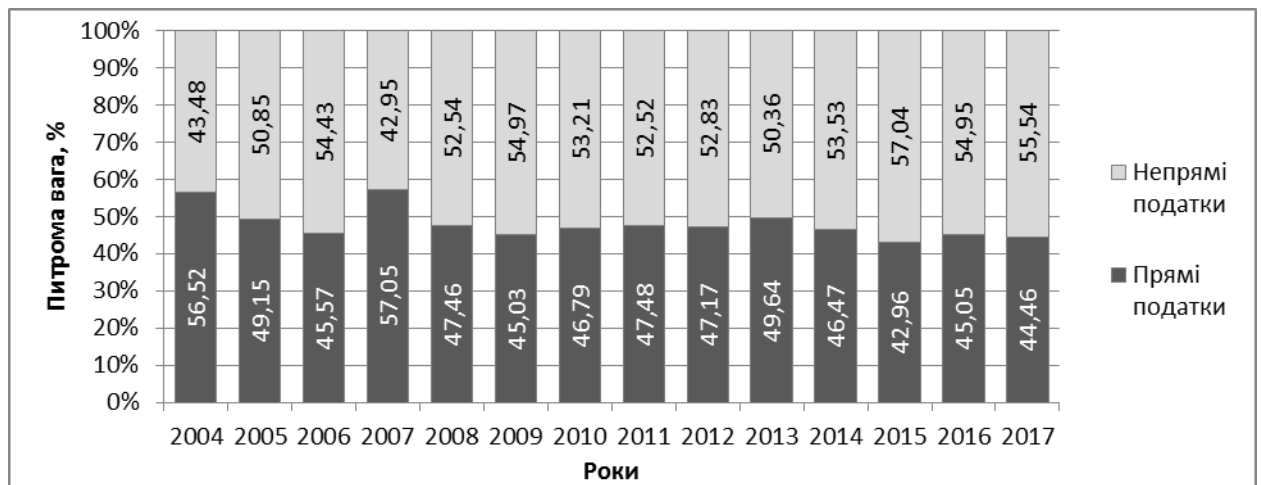

Рис. 3.12. Частка прямих і непрямих податків у податкових надходженнях до бюджету держави у 2004–2017 рр., %

Джерело: складено автором на основі даних [103].

Це свідчить про збільшення обсягу доходів і прибутку, який залишається у розпорядженні платників податку після сплати непрямих податків.

Таблиця 3.7

Структура податкових надходжень до Державного бюджету України у 2004–2017 рр., %

Роки	Податок на доходи фізичних осіб	Податок на прибуток підприємств	Рентна плата і плата за використання інших природних ресурсів *	Акцизний податок	ПДВ з урахуванням відшкодування	Мито	Інші податки та збори
2004	1,4	35,7	2,3	14,9	37,3	2,4	6
2005	1,1	31,2	1,6	10,6	45,4	8,8	1,3

2006	–	27,3	1,6	9	53,2	7,7	1,2
2007	–	29,1	1,7	9	50,9	8,4	0,9
2008	–	28,3	1,4	7,5	54,8	7,2	0,8
2009	–	21,9	1,8	14,3	56,8	4,5	0,7
2010	–	24	1,8	16,6	51,7	5,3	0,6
2011	2,4	20,9	0,7	12,6	49,7	4,5	9,2
2012	2,6	20,1	0,8	13,6	50,5	4,8	7,6
2013	2,9	20,7	5,3	13,4	48,8	5,03	3,87
2014	3,6	14,3	6,8	16	49,6	4,5	5,2
2015	8,8	8,5	9,7	15,4	43,6	9,8	4,2
2016	9,6	10,8	8,8	17,9	46,74	4,1	2,06
2017	9,6	10,7	7,8	17,3	50,06	3,9	0,64

* До 2015 р. – збори та плата за спеціальне використання природних ресурсів.

Джерело: складено автором на основі даних [103].

У результаті порівняння структури податкових надходжень до державного та місцевих бюджетів (табл. 3.7 та 3.8) встановлено деякі розбіжності. Так, у складі податкових надходжень до державного бюджету найбільшу питому вагу займають непрямі податки – 68,4% (середній показник за 2004–2017 рр.), серед яких – податок на додану вартість – 49,2% (середній показник за 2004–2017 рр.).

Таблиця 3.8

**Структура податкових надходжень до місцевих бюджетів України у
2004–2017 рр., %**

Роки	Податок на доходи фізичних осіб	Податок на прибуток підприємств	Рентна плата і плата за використання інших природних ресурсів *	Акцизний податок з реалізації суб'єктами господарювання роздрібною торгівлю підакцизних товарів	Місцеві податки і збори	Інші податки та збори
2004	68,7	0,7	12,8	–	3	14,8
2005	69,9	0,8	11,8	–	2,5	15,0
2006	73,7	1,0	10,4	–	2,1	12,8
2007	78,0	1,0	9,0	–	1,6	10,4
2008	77,4	0,7	11,7	–	1,4	8,8
2009	75,2	0,8	14,5	–	1,4	8,1
2010	75,5	0,6	14,5	–	1,2	8,2
2011	74,0	0,5	17,7	–	3,4	4,4
2012	71,1	0,5	17,8	–	6,4	4,2
2013	70,8	0,7	16,5	–	8,0	4,0
2014	71,6	0,3	16,7	–	9,2	2,2
2015	55,9	4,4	2,2	7,8	27,5	2,2
2016	53,8	4,0	1,7	7,9	28,8	3,8
2017	55,0	3,2	1,2	3,0	26,2	11,4

* До 2015 р. – збори та плата за спеціальне використання природних ресурсів.

Джерело: складено автором на основі даних [103].

Серед податкових надходжень до місцевих бюджетів найбільша частка належала прямим податкам – 98,4% і, зокрема, податку на доходи фізичних осіб – 69,3% (середній показник за 2004–2017 рр.).

Порівнюючи зміни в структурі податкових надходжень державного та місцевих бюджетів, розраховані з використанням індексу Рябцева (табл. 3.9), можемо констатувати, що з 2004 р. до 2017 р. більш суттєво змінилася структура податкових надходжень до державного бюджету – на 28,8%, тоді як зміни у складі податкових надходжень до місцевих бюджетів відбувалися менш інтенсивно – 22,8%.

Таблиця 3.9

Показники структурних змін податкових надходжень державного та місцевих бюджетів, розраховані за індексом Рябцева

Порівняльний період (роки)	Податкові надходження до державного бюджету		Податкові надходження до місцевих бюджетів	
	Значення індексу Рябцева	Інтерпретація	Значення індексу Рябцева	Інтерпретація
2004–2005	0,118	Низький рівень відмінностей	0,011	Тотожність структур
2005–2006	0,077	Низький рівень відмінностей	0,031	Дуже низький рівень відмінностей
2006–2007	0,025	Тотожність структур	0,033	Дуже низький рівень відмінностей
2007–2008	0,036	Дуже низький рівень відмінностей	0,020	Тотожність структур
2008–2009	0,080	Низький рівень відмінностей	0,023	Тотожність структур
2009–2010	0,049	Дуже низький рівень відмінностей	0,003	Тотожність структур
2010–2011	0,091	Низький рівень відмінностей	0,037	Дуже низький рівень відмінностей
2011–2012	0,020	Тотожність структур	0,028	Тотожність структур
2012–2013	0,055	Дуже низький рівень відмінностей	0,014	Тотожність структур
2013–2014	0,066	Дуже низький рівень відмінностей	0,016	Тотожність структур
2014–2015	0,111	Низький рівень відмінностей	0,219	Суттєвий рівень відмінностей
2015–2016	0,075	Низький рівень відмінностей	0,024	Тотожність структур
2016–2017	0,035	Дуже низький рівень	0,077	Низький рівень

		відмінностей		відмінностей
2004–2017	0,288	Суттєвий рівень відмінностей	0,228	Суттєвий рівень відмінностей

Джерело: складено автором.

Суттєві зміни у складі податкових надходжень до місцевих бюджетів спостерігалися у 2015–2017 рр. через реалізацію бюджетної, адміністративної та податкової реформ. Здебільшого вони стосуються посилення ролі місцевих податків і зборів, введення нового податку – акцизного податку з реалізації суб'єктами господарювання роздрібною торгівлі підакцизних товарів і зменшення частки податку на доходи фізичних осіб у складі податкових надходжень через зарахування до доходів загального фонду Державного бюджету України 60% зазначеного податку, який сплачується (перераховується) податковими агентами, зареєстрованими на території міста Києва, та 25% – податковими агентами, зареєстрованими на іншій території України.

ПДВ є основним бюджетоутворюючим податком Державного бюджету України, тому доцільно проаналізувати тенденції його зміни (рис. 3.13).

Рис. 3.13. Фіскальна роль ПДВ в Україні у 2004–2017 рр.

Джерело: складено автором на основі даних Державної казначейської служби України та Державної служби статистики України [103; 346].

Упродовж 2004–2017 рр. частка ВВП, яка у вигляді ПДВ надходила до бюджету держави, мала тенденцію до зростання: з 4,7% у 2004 р. до 10,5% у 2017 р. з незначними відхиленнями у бік зменшення в 2007 р. до 7,9%, у 2009 р. ця частка дорівнювала 8,9%, у 2010 р. – 7,7%, у 2013 р. – 8,4%, у 2014 р. – 8,8% і в 2015 р. – 9%. Відповідно у ці роки зменшилася також частка зазначеного податку у доходах Державного бюджету України.

Абсолютний обсяг ПДВ теж зріс – середній темп приросту за 2004–2017 рр. становив 25,3%, що свідчить про посилення фіскальної значущості зазначеного інструменту бюджетного механізму у регулюванні розподільних відносин та впливі на соціально-економічний розвиток.

Зростання обсягу та частки ПДВ у ВВП і доходах державного бюджету з 2005 р. до 2007 р. значною мірою зумовлене скасуванням у 2005 р. багатьох податкових пільг зі сплати зазначено податку, а впродовж 2008–2012 рр. воно пояснюється обмеженням застосування податкових векселів у процесі розмитнення товарів при їхньому імпорті на територію України. У 2008 р. вперше з моменту набуття чинності законодавчої норми заборонено надання можливості сплати ПДВ при імпорті товарів на митну територію України шляхом отримання податкового векселя. Таким чином, при розмитненні товарів, ввезених в Україну, платникам не надавалося відстрочення сплати ПДВ у формі податкових векселів, а відбувалась сплата податку на додану вартість до бюджету в грошовій формі, що вплинуло на збільшення надходжень ПДВ із ввезених в Україну товарів, робіт, послуг і надало можливість збільшити відшкодування ПДВ платникам податку. У 2009–2012 рр. вексельні розрахунки з ПДВ не здійснювались. Проте значний вплив на ці надходження мало також запровадження на законодавчому рівні подання разом з податковою декларацією копій податкових накладних в електронному вигляді з березня 2008 р., чим було припинено мінімізацію податку [94, с. 99–100].

Зменшення обсягу ПДВ і питомої ваги зазначеного непрямого податку

у ВВП і доходах державного бюджету у 2009 р. відбулося внаслідок зменшення обсягу імпорту товарів, робіт і послуг порівняно з 2008 р. на 45%, а отже – внаслідок зниження обсягу ПДВ з ввезених на митну територію товарів на 9,6% у 2009 р. порівняно з 2008 р., імпортованих робіт і послуг – відповідно на 76%.

Зростання у 2010 р. абсолютного обсягу ПДВ із подальшим зменшенням його частки у ВВП та доходах державного бюджету зумовлене збільшенням обсягів бюджетного відшкодування ПДВ, зокрема – оформленого у вигляді облігацій внутрішньої державної позики.

У 2011 р. та 2012 р. відбулося зростання обсягу ПДВ як з імпортованих товарів, так і з товарів, вироблених в Україні, але вже у 2013 р. внаслідок зменшення наявних реальних доходів населення з 113,9% у 2012 р. до 106,1% у 2013 р. знизилася його купівельна спроможність, що стало причиною зменшення споживання вироблених в Україні товарів, робіт, послуг, а отже – надходження ПДВ до державного бюджету.

З 2014 р. абсолютний обсяг ПДВ поступово зростає переважно за рахунок збільшення на 10,7 млрд грн, або на 11,1%, надходжень ПДВ з ввезених в Україну товарів внаслідок підвищення офіційного обмінного курсу гривні до іноземних валют, що призвело до відповідного зростання бази оподаткування. При цьому обсяг імпорту зменшився у 2014 р. на 28,3%. Водночас надходження ПДВ з вироблених в Україні товарів знизилися на 3,3 млрд грн, або на 3,9%, що відображає скорочення споживання населенням [109, с. 31].

У 2015–2017 рр. спостерігалося зростання як абсолютного обсягу ПДВ з вироблених в Україні й ввезених на її територію товарів, робіт і послуг, так і обсягу відшкодування ПДВ з державного бюджету.

Незважаючи на зростання фіскальної значущості ПДВ, погоджуємося з О. Молдованом, що фіскальний потенціал відносно високої номінальної ставки ПДВ в Україні знижується неадекватно низькою реальною (імпліцитною) ставкою цього податку [240]. Так, у 2017 р. стандартна ставка

ПДВ в Україні становила 20% (застосовувалися також знижені ставки 7% і 0%) і практично не перевищувала ставки ПДВ (VAT (Values Added Tax) and GST (Goods & Sales Tax) rates) зарубіжних країн. Наприклад, в Австрії стандартна ставка – 20% (використовуються для оподаткування окремих товарів і послуг ставки 13%, 10%, 0%), у Бельгії – 21% (12%, 6%, 0%), у Болгарії – 20% (9%, 0%), у Канаді – федеральна ставка 5% (+ ставка провінцій, але загалом ставка не перевищує 15%), у Хорватії – 25% (13%, 5%, 0%), на Кіпрі – 19% (9%, 5%), у Фінляндії – 24% (14%, 10%, 0%), у Франції – 20% (10%, 5,5%, 2,1%, 0%), у Німеччині – 19% (7%, 0%), в Ісландії – 24% (11%), в Ірландії – 23% (13,5%, 9%, 4,8%, 0%), в Італії – 22% (10%, 5%, 4%, 0%), у Польщі – 23% (5%, 8%, 0%), у Росії – 18% (10%, 0%), в Іспанії – 21% (10%, 4%, 0%), у Швеції – 25% (12%, 6%, 0%), у Швейцарії – 7,7% (3,7%, 2,5%, 0%), у Великобританії – 20% (5%, 0%) [447].

Аналіз даних рис. 3.14 свідчить, що у 2004 р. ефективна ставка ПДВ в Україні становила 6,5% та починаючи з 2005 р. переважно через відміну значної кількості податкових пільг і преференцій зі сплати ПДВ мала тенденцію до поступового зростання.

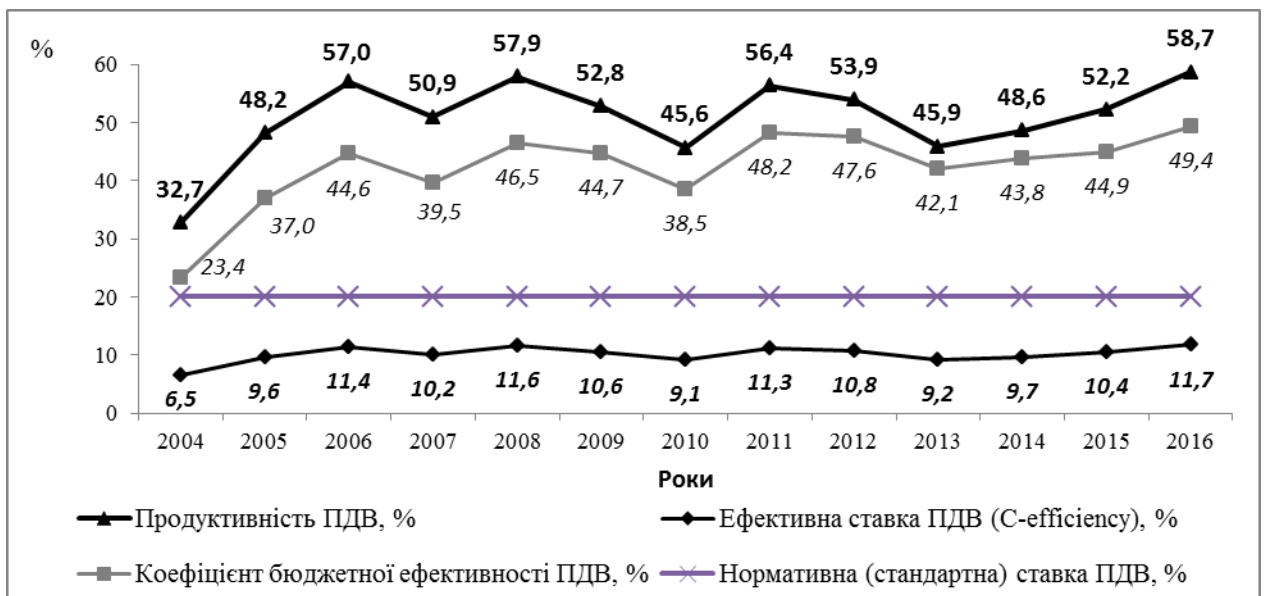

Рис. 3.14. Оцінювання фіскальної ефективності ПДВ в Україні у 2004–2016 рр., %

Джерело: складено автором на основі даних [103; 346].

Проте вже у 2007 р., 2010 р., 2013 р. і 2014 р. спостерігалось зниження зазначеного показника відповідно до 10,2%, 9,2% та 9,7%, що відображає зменшення рівня рівномірності застосування ставки ПДВ до бази оподаткування.

Результати аналізу показників продуктивності та коефіцієнта бюджетної ефективності ПДВ (методику і вихідні дані для їхнього розрахунку наведено у додатку К) дають підстави стверджувати про значне підвищення фіскальної ефективності ПДВ у 2006 р. – до 57% та 44,6% , у 2008 р. – 57,9% та 46,5%, у 2011 р. – 56,4% та 48,2%, у 2016 р. – 58,7% та 49,4% відповідно. При аналізі зазначених показників доцільно врахувати те, що для їхнього розрахунку використовувалася лише нормативна (стандартна) ставка ПДВ 20%, а діючі ставки 0% і 7% не бралися до уваги, тому отримані значення індикаторів характеризуються незначною похибкою, але загалом вони дають змогу охарактеризувати фіскальну ефективність ПДВ.

Зіставляючи середній показник бюджетної ефективності ПДВ у країнах ЄС у 2006 р. – 41% – та в Україні, ми встановили, що зазначений індикатор у країнах ЄС на 3,6% менший, ніж в Україні. У трансформаційних європейських економіках, що розвиваються, цей показник становить: у Болгарії – 63%, в Естонії – 50%, у Латвії – 47%, у Словенії – 44%. Відставання від країн ЄС зумовлено більш низькою продуктивністю ПДВ в Україні [240].

Отже, незважаючи на перманентне зростання абсолютного обсягу ПДВ і його частки у ВВП та доходах державного бюджету, через такі проблеми, як: регресивний вплив на населення з низьким рівнем доходів (через значну питому вагу споживання у доходах), ухилення від сплати податку та мінімізація податкових зобов'язань (штучне формування податкового кредиту за допомогою використання фіктивних банкрутів, фальшивих накладних діючих підприємств та накладних попередніх податкових періодів, здійснення віртуальних фінансово-господарських операцій;

реалізація продукції через спрощену систему оподаткування; здійснення операцій фіктивного експорту [148, с. 9]), зростання обсягів відшкодування ПДВ за рахунок бюджетних коштів, фіскальна роль ПДВ послаблюється.

Зокрема, на думку М. Садовенко, пріоритетними завданнями сучасної фіскальної політики у сфері адміністрування ПДВ залишаються такі: вироблення оптимального механізму повернення податкового кредиту з ПДВ, ліквідація схем незаконного відшкодування; чітке визначення принципів та критеріїв надання пільг, перехід до диференційованих ставок податку на додану вартість (цьому мають передувати покращення контрольної роботи органів Державної фіскальної служби України, підвищення рівня свідомості платників податків, створення умов для зменшення ризиків ухилення від оподаткування) з метою посилення його регуляторного значення і підвищення фіскальної ефективності. У межах вирішення проблеми з відшкодування ПДВ держава має проводити політику симетрично жорстких заходів: з одного боку, суб'єкти господарювання повинні забезпечувати виконання встановлених Податковим кодексом України жорстких обмежень щодо права на податковий кредит, а з іншого – уряд має безумовно й оперативно відшкодовувати підтверджені обсяги дебетового сальдо [319, с. 253].

Таким чином, один із пріоритетів податкової політики в контексті вирішення проблем, пов'язаних з удосконаленням формування бюджетних ресурсів, – це підвищення фіскальної значущості та ефективності ПДВ.

Розглянемо більш детально роль податку на доходи фізичних осіб у формуванні бюджетних ресурсів та його вплив на соціально-економічний розвиток держави.

Чергове реформування бюджетних відносин, розпочате з 1 січня 2015 р., супроводжується посиленням ролі податку на доходи фізичних осіб як інструмента бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави. Так, зазначений податок є важливою компонентою податкових надходжень та загалом доходів державного і місцевих бюджетів (рис. 3.15),

призначених для бюджетного забезпечення реалізації функцій держави, та використовується для розрахунку обсягу базової (реверсної) дотації у процесі горизонтального вирівнювання дохідної спроможності бюджетів. Водночас у зв'язку із підвищенням з 1 січня 2016 р. ставки податку на доходи фізичних осіб з 15% до 18% використання цього фінансового інструмента стало причиною зменшення доходів платників податку на доходи фізичних осіб та послаблення економічної активності податкових агентів.

Упродовж 2004–2017 рр., як видно з рис. 3.15, спостерігалася тенденція до перманентного зростання абсолютного обсягу податку на доходи фізичних осіб, який надходив до бюджету держави, – з 13,2 млрд грн у 2004 р. до 170,6 млрд грн у 2017 р. (середній темп приросту – 21,76%).

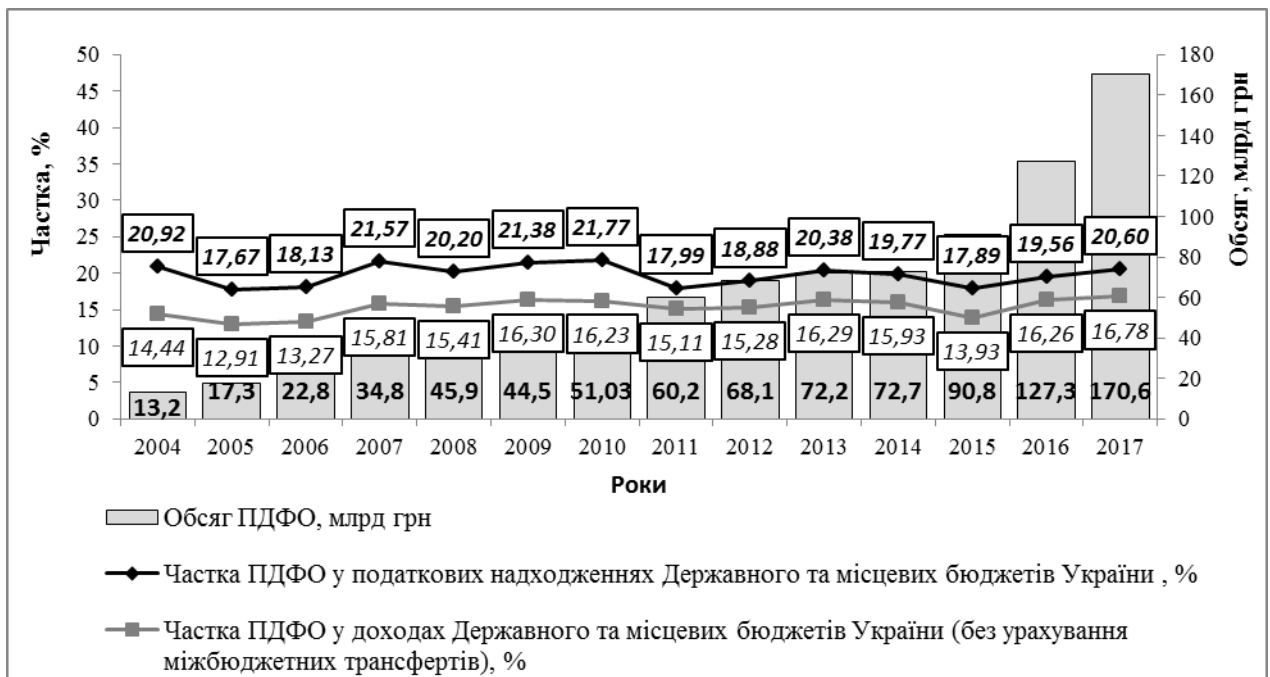

Рис. 3.15. Динаміка обсягу та частки податку на доходи фізичних осіб у податкових надходженнях та доходах Державного і місцевих бюджетів України у 2004–2017 рр.

Джерело: складено автором на основі даних [103].

Причиною такого явища значною мірою були: зростання мінімальної заробітної плати; оподаткування податком на доходи фізичних осіб з 1 січня

2007 року доходів фізичних осіб від продажу або обміну нерухомого, рухомого майна, отриманої спадщини і подарунків; підвищення ставки податку на доходи фізичних осіб та ін. Однак, незважаючи на збільшення абсолютного обсягу податку на доходи фізичних осіб, суттєвих коливань його частки у доходах і податкових надходженнях до бюджету держави не спостерігалось.

Аналіз структури доходів місцевих бюджетів дає підстави стверджувати, що податок на доходи фізичних осіб – найбільший за обсягом вид податкових надходжень місцевих бюджетів, до яких він зараховується (частка зазначеного податку у податкових надходженнях місцевих бюджетів становила: у 2004 р. – 68,7%, у 2005 р. – 69,9%, у 2006 р. – 73,7%, у 2007 р. – 78%, у 2008 р. – 77,4%, у 2009 р. – 75,2%, у 2010 р. – 75,5%, у 2011 р. – 74%, у 2012 р. – 71,1%, у 2013 р. – 70,8%, у 2014 р. – 71,6%, у 2015 р. – 55,9%, у 2016 р. – 53,8%, у 2017 р. – 55,05%). Однак, після суттєвого зростання питомої ваги податку на доходи фізичних осіб у податкових надходженнях місцевих бюджетів у 2004–2007 рр. на 9,3%, з 2008 р. аж до 2016 р. спостерігається негативний тренд зниження зазначеного показника на 24,2%, що свідчить про зменшення ролі податку на доходи фізичних осіб у формуванні фінансових ресурсів органів місцевого самоврядування.

Водночас актуальною проблемою, яка потребує вирішення, є неврахування у процесі зарахування податку на доходи фізичних осіб до різних місцевих бюджетів місця реєстрації фізичної особи – платника податку. Так, відповідно до ч. 2 статті 64 Бюджетного кодексу України, зарахування податку на доходи фізичних осіб до відповідного місцевого бюджету відбувається залежно від: місцезнаходження (розташування) податкового агента – юридичної особи; місця реєстрації податкового агента – фізичної особи в органах Державної фіскальної служби України; податкової адреси фізичної особи, котра отримує доходи від особи, яка не є податковим агентом [33]. Діючий порядок зарахування зазначеного податку спрощує його справляння для податкових агентів та адміністрування для органів

Державної фіскальної служби України, але в окремих випадках він слугує однією з причин недостатнього бюджетного забезпечення реалізації функцій органів місцевого самоврядування. Наприклад, якщо місцезнаходження податкового агента не збігається з місцем реєстрації фізичної особи – платника податку на доходи фізичних осіб, то утриманий податок надійде до місцевого бюджету за місцезнаходженням податкового агента, а відшкодування витрат фізичної особи, яка має право на податкову знижку з податку на доходи фізичних осіб, та фінансування наданих зазначеній фізичній особі суспільних послуг проводять за рахунок місцевого бюджету залежно від її місця реєстрації.

Що стосується частки податку на доходи фізичних осіб у доходах державного бюджету (без урахування міжбюджетних трансфертів), то вона мала тенденцію до зростання з 2% у 2011 р. до 7,6% у 2017 р. Однак у формуванні доходів державного бюджету зазначений податок відіграє другорядну роль після таких податків, як податок на додану вартість, податок на прибуток підприємств та акцизний податок.

До основних причин, які стримують реалізацію фіскальної функції податку на доходи фізичних осіб, можна зарахувати:

- високий рівень тінізації національної економіки і безробіття;
- низький рівень податкової культури та зумовлене цим приховування реального обсягу доходів фізичних осіб шляхом виплати їм роботодавцями заробітної плати «у конверті» та невідображення потенційними платниками податку на доходи фізичних осіб у деклараціях повного обсягу доходів, отриманих із різних джерел;
- недоліки в чинному законодавстві, які є ризиком зростання податкового боргу зі сплати податку на доходи фізичних осіб з огляду на незаконну ліквідацію суб'єктів господарювання – юридичних осіб та ін.

Наведені обставини негативно впливають на бюджетне забезпечення реалізації функцій органів державної влади та місцевого самоврядування, яке значною мірою залежить також від розподілу податку на доходи фізичних

осіб між основними ланками бюджетної системи.

Динаміку розподілу податку на доходи фізичних осіб між державним та місцевими бюджетами показано на рис. 3.16. У 2004–2005 рр. до Державного бюджету України зараховувалося лише 4,8% сплаченого податку з доходів фізичних осіб (ПДФО військовослужбовців та осіб рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ, органів і установ виконання покарань, податкової міліції); у 2006–2010 рр. зазначений податок у повному обсязі зараховувався до місцевих бюджетів.

Із введенням у дію нової редакції Бюджетного кодексу України № 2456-VI від 08.07.2010 р. упродовж 2011–2014 рр. частка податку на доходи фізичних осіб, який надходив до державного бюджету (50% податку на доходи фізичних осіб, що сплачується на території міста Києва, а з 01.08.2014 р. – податок на доходи фізичних осіб від оподаткування доходів, нарахованих у вигляді процентів на поточний або депозитний (вкладний) банківський рахунок, проценти на вклад (депозит) члена кредитної спілки у кредитній спілці), коливалася на рівні 10,5–15,3%, а до місцевих бюджетів – 84,7–89,5%.

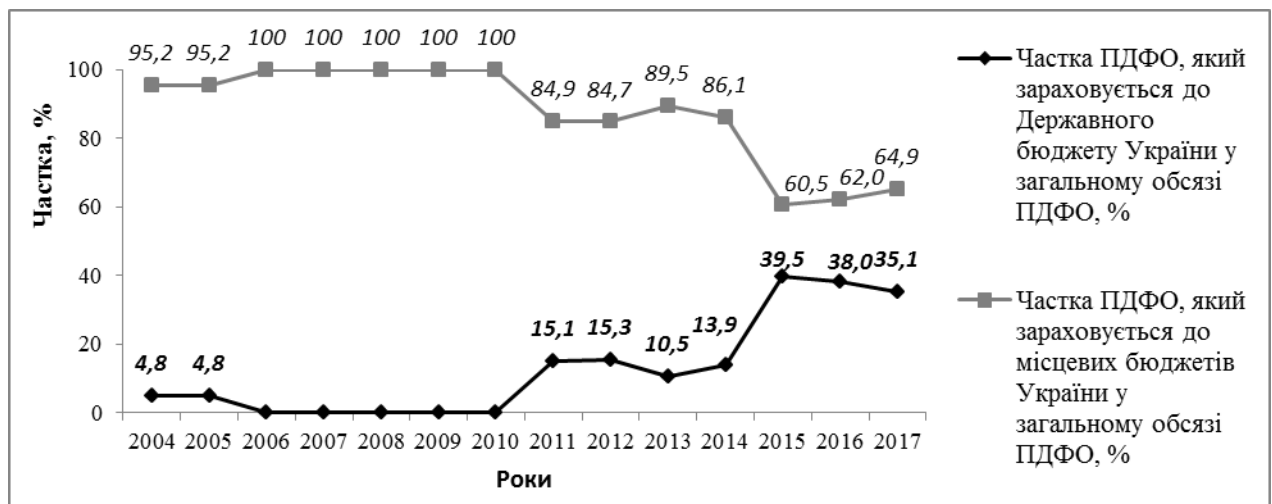

Рис. 3.16. Розподіл податку на доходи фізичних осіб між Державним та місцевими бюджетами України у 2004–2017 рр., %

Джерело: складено автором на основі даних [103].

З 01.01.2015 р. у межах реформи міжбюджетних відносин до державного бюджету зараховується 60% податку, що сплачується на території міста Києва, та 25% – на інших територіях (стаття 29 Бюджетного кодексу України). До обласних бюджетів надходить 15% податку на доходи фізичних осіб, що сплачується на відповідній території, до бюджетів міст обласного значення, об'єднаних територіальних громад, районних бюджетів – 60% (статті 64, 66 Бюджетного кодексу України). Тому, незважаючи на проголошений курс бюджетної децентралізації, внаслідок зміни нормативів зарахування податку на доходи фізичних осіб до бюджетів різних рівнів суттєво знизилася питома вага податку на доходи фізичних осіб, який зараховується до місцевих бюджетів, – до 60,5% у 2015 р., до 62% у 2016 р. і до 64,9% у 2017 р. із одночасним зростанням питомої ваги податку на доходи фізичних осіб, який зараховується до державного бюджету – до 39,5% у 2015 р., 38% у 2016 р. та 35,1% у 2017 р.

Органи державної влади намагалися компенсувати втрати місцевих бюджетів за рахунок: закріплення за обласними бюджетами 10% податку на прибуток підприємств приватного сектору економіки; появи нового платежу до бюджетів місцевого самоврядування – акцизного податку з реалізації суб'єктами господарювання роздрібною торгівлю підакцизних товарів; надання міжбюджетних трансфертів й ін. Зазначені заходи дали змогу зміцнити фінансову базу органів місцевого самоврядування, але вони по-різному вплинули на рівень їхньої фінансової самостійності: формування доходів місцевих бюджетів за рахунок податкових надходжень його підвищує, а збільшення обсягу трансфертів з державного бюджету місцевим бюджетам і переважання в їхньому складі субвенцій над дотаціями свідчить про надмірну централізацію бюджетних коштів та не дає місцевим органам влади достатньої самостійності у розподілі цих ресурсів.

Отже, пошук шляхів покращення фінансової бази органів місцевого самоврядування, в результаті практичної реалізації яких підвищувалася б їхня фінансова самостійність, залишається актуальним і зараз.

Численні пропозиції з цього приводу наведено у працях багатьох відомих українських вчених. Наголошуючи саме на податку на доходи фізичних осіб, на нашу думку, І. Луніна висловлює слушне зауваження щодо того, що «... чинна система зарахування податку на доходи фізичних осіб до місцевих бюджетів не створює зацікавленості місцевих органів влади у залученні населення на свою територію та врахуванні його потреб при формуванні місцевих бюджетів. За таких умов податок на доходи фізичних осіб не відповідає принципу еквівалентності» [216, с. 8]. Тому для посилення фіскальної та регулюючої функцій зазначеного податку на регіональному рівні необхідно змінити порядок його розподілу і зарахування до бюджетів, зокрема:

1) до доходів загального фонду обласного бюджету пропонуємо зараховувати замість 15 відсотків 25 відсотків обсягу податку на доходи фізичних осіб, що сплачується платниками, зареєстрованими на території відповідної області, за рахунок зменшення нормативу розподілу ПДФО до державного бюджету – з 25 до 15 відсотків. При цьому для належного фінансового забезпечення реалізації функцій органів державної влади до доходів загального фонду Державного бюджету України доцільно зараховувати замість 90 відсотків 100 відсотків податку на прибуток підприємств приватного сектору економіки;

2) зараховувати податок на доходи фізичних осіб, який нараховується на доходи у вигляді заробітної плати, грошового забезпечення, до місцевих бюджетів вважаємо за доцільне із врахуванням місця реєстрації платника податку, а не податкового агента;

3) зараховувати податок на доходи фізичних осіб від оподаткування пасивних доходів у вигляді процентів на поточний або депозитний (вкладний) банківський рахунок, процентів на вклад (депозит) члена кредитної спілки у кредитній спілці на основі використання нормативів розподілу між державним і місцевими бюджетами податку на доходи фізичних осіб, отриманих у формі заробітної плати або з інших джерел.

Водночас в умовах діючої практики розподілу і зарахування зазначеного податку до бюджетів пропонуємо змінити порядок відшкодування витрат фізичної особи, включених до податкової знижки з податку на доходи фізичних осіб. В сучасних умовах таке відшкодування проводиться за рахунок бюджетів відповідно до податкової адреси фізичної особи – платника податку, тоді як податок на доходи фізичних осіб, яких сплачується податковими агентами, зараховується до відповідного бюджету з урахуванням місцезнаходження (розташування, реєстрації) податкового агента незалежно від місця проживання фізичної особи – платника податку.

З огляду на вищевикладене доцільно відшкодування витрат фізичної особи, включених до податкової знижки з податку на доходи фізичних осіб, проводити за рахунок коштів бюджетів, до доходів яких було зараховано сплачений з доходу платника податок :

- з урахуванням нормативів розподілу податку на доходи фізичних осіб між державним і місцевими бюджетами, визначених у ст. 29, 64, 66 Бюджетного кодексу України;

- пропорційно до обсягу податку на доходи фізичних осіб, сплаченого до різних бюджетів, залежно від видів доходу платника такого податку.

Практичне застосування запропонованої рекомендації дасть змогу зменшити втрати доходів місцевих бюджетів, зумовлені необхідністю відшкодування витрат фізичних осіб, включених до податкової знижки з податку на доходи фізичних осіб, за рахунок коштів бюджетів, до яких не було зараховано обсяг сплаченого податку на доходи фізичних осіб з доходів таких фізичних осіб.

Поряд із суттєвою фіскальною значущістю ПДФО, йому, як вагомому інструменту бюджетного механізму, властивий значний регулюючий вплив. Від ставки ПДФО (важеля бюджетного механізму) та умов оподаткування безпосередньо залежить величина доходу, яка залишається у платників податку після його сплати, а отже – їхній можливості витратити на споживання та заощаджувати отримані грошові ресурси. Тому, зважаючи на

значну диференціацію доходів фізичних осіб, важливим напрямом удосконалення оподаткування зазначених доходів вважаємо повернення до застосування прогресивної шкали ставок ПДФО, яка довела свою ефективність як дієвий інструмент регулювання доходів населення у багатьох зарубіжних країнах. Наприклад, у економічно розвинутих країнах ЄС застосовується прогресивна шкала ставок податку на доходи фізичних осіб, а величина ставки оподаткування коливається від 45% до 57% (у Швеції – 57,1%, Данії – 55,8%, Нідерландах – 52%, Франції – 50,2%, Австрії – 50%, Великобританії – 45%).

Такої позиції дотримуються багато зарубіжних (Ж.-Ж. Руссо, Ж.-Б. Сей, С. Сісмонді, Дж. С. Мілль, А. Вагнер і інші прихильники теорії прогресивного оподаткування) та вітчизняних вчених. У цьому контексті заслуговує на увагу пропозиція Т. Кізими, яка рекомендує диференціювати платників податків за п'ятьма групами залежно від величини отримуваних доходів із встановленням різних ставок ПДФО (перша група – громадяни з доходами на рівні неоподаткованого мінімуму – ставка 0%; друга група – малозабезпечені громадяни з доходами на рівні від 1 до 3 неоподатковуваних мінімумів – ставка 15%; третя група – громадяни із середніми доходами на рівні від 3 до 5 неоподатковуваних мінімумів – ставка 20%; четверта група – заможні громадяни з доходами від 5 до 15 неоподатковуваних мінімумів – ставка 25%; п'ята група – громадяни з надвисокими доходами понад 15 неоподатковуваних мінімумів – ставка 22%). Інакше кажучи, пропонується повернення до оподаткування доходів громадян в Україні за прогресивною шкалою з введенням елементу регресії для верхньої ставки, що сприятиме легалізації надвисоких доходів. При цьому науковець робить акцент на тому, що неоподатковуваний мінімум потребує належного обґрунтування і його величина має дорівнювати прожитковому мінімуму [130, с. 258–259].

Використовуючи запропонований підхід до вдосконалення оподаткування доходів населення, на наш погляд, доцільно диференціювати платників ПДФО за шістьма групами залежно від величини отримуваних

доходів з урахуванням показника фактичного прожиткового мінімуму.

В Україні прожитковий мінімум відповідно до статті 6 закону України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» № 2017-III від 5.10.2000 р. визначається як встановлений законом базовий державний соціальний стандарт, на основі якого розраховуються державні соціальні гарантії і стандарти у сферах доходів населення, житлово-комунального, побутового, соціально-культурного обслуговування, охорони здоров'я та освіти (обсяг мінімальної заробітної плати, мінімальної пенсії за віком, державної соціальної допомоги, виплат за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням, інших видів соціальних виплат, неоподаткованого мінімуму доходів громадян). Водночас, у статті 1 зазначеного правового акту та закону України «Про прожитковий мінімум» № 966-XIV від 15.07.1995 р. вказано, що прожитковий мінімум є вартісною величиною достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування, мінімального набору непродовольчих товарів і послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості.

Прожитковий мінімум визначається нормативним методом у розрахунку на місяць на одну особу відповідно до методики, затвердженої наказом Міністерства соціальної політики України, Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, Державної служби статистики України № 178/147/31 від 03.02.2017 р. Проте його обсяг, який щорічно затверджується в законі України про Державний бюджет України на відповідний рік, не зважаючи на перманентне збільшення, не враховує реальне зростання індексу споживчих цін. У зв'язку з цим спостерігається суттєва розбіжність між визначеною законом величиною прожиткового мінімуму та розраховуваною Міністерством соціальної політики України [374] реальною величиною базового державного соціального стандарту, котра відображає фактичні споживчі ціни – фактичним прожитковим мінімумом (табл. 3.10).

Відтак, логічним вважаємо оподатковувати податком на доходи фізичних осіб доходи населення, нараховані (виплачені, надані) у формі заробітної плати, інших заохочувальних та компенсаційних виплат, інших виплат і винагород, які нараховуються (виплачуються, надаються) платнику у зв'язку з трудовими відносинами та за цивільно-правовими договорами, величина яких не перевищує фактичний прожитковий мінімум, за ставкою 0% і відмовитися від зменшення таких доходів на суму податкової соціальної пільги. При цьому вважаємо, що в законі України про Державний бюджет України на відповідний рік має затверджуватися реальна величина базового державного соціального стандарту, яка відображає фактичні споживчі ціни.

Таблиця 3.10

Прожитковий мінімум в Україні у 2008–2019 рр., грн

Роки (на кінець року)	Прожитковий мінімум, визначений в Законі України «Про Державний бюджет України на відповідний рік»	Фактичний прожитковий мінімум	Відхилення фактичного прожиткового мінімуму від прожиткового мінімуму, визначеного в Законі України про Державний бюджет України на відповідний рік
2008	626	745,77	119,77
2009	701	859,22	158,22
2010	875	1000,74	125,74
2011	953	1087,23	134,23
2012	1095	1114,84	19,84
2013	1176	1188,1	12,1
2014	1176	1479,63	303,63
2015	1330	2493,16 (2658,1*)	1163,16
2016	1544	2861,8 (3096,78*)	1317,8
2017	1700	3090,66 (3544,16*)	1390,66
2018	1853	3384,59 (3884,90*)	1531,59
2019	2027	–	–

* з урахуванням обов'язкових платежів.

Джерело: складено автором на основі даних Міністерства соціальної політики України [374] та законів України про Державний бюджет України на 2008–2019 рр.

Запропоновану прогресивну шкалу оподаткування податком на доходи

фізичних осіб доходів населення, нарахованих (виплачених, наданих) у формі заробітної плати, інших заохочувальних та компенсаційних виплат, інших виплат і винагород, які нараховуються (виплачуються, надаються) платнику у зв'язку з трудовими відносинами та за цивільно-правовими договорами, залежно від їхньої величини, наведено у табл. 3.11.

На підставі статистичних даних Державної служби статистики України щодо розподілу працівників за розмірами нарахованої їм заробітної плати, розрахованої Міністерством соціальної політики України [374] величини фактичного прожиткового мінімуму та визначеної Міністерством фінансів України [155] планової бази оподаткування ПДФО (фонду оплати праці) емпірично доведено, що використання диференційованої ставки ПДФО для оподаткування доходів фізичних осіб, нарахованих (виплачених, наданих) у формі заробітної плати, інших заохочувальних та компенсаційних виплат, інших виплат і винагород, які нараховуються (виплачуються, надаються) платнику у зв'язку з трудовими відносинами та за цивільно-правовими договорами, замість діючої ставки 18% при збереженні існуючих тенденцій зміни показників не призведе до втрат бюджету держави.

Таблиця 3.11

Шкала оподаткування податком на доходи фізичних осіб доходів населення, нарахованих (виплачених, наданих) у формі заробітної плати, інших заохочувальних та компенсаційних виплат, інших виплат і винагород, які нараховуються (виплачуються, надаються) платнику у зв'язку з трудовими відносинами та за цивільно-правовими договорами

Обсяг нарахованого (виплаченого, наданого) доходу, грн	Ставка ПДФО, %
до 1 фактичного прожиткового мінімуму	0
від 1 до 2 фактичних прожиткових мінімумів	14
від 2 до 3 фактичних прожиткових мінімумів	18
від 3 до 4 фактичних прожиткових мінімумів	21
від 4 до 5 фактичних прожиткових мінімумів	23
від 5 фактичних прожиткових мінімумів	25

Джерело: складено автором.

Запропонований підхід до оподаткування доходів населення спрямований на підвищення його платоспроможності, соціальної справедливості та фіскальної достатності, сприятиме гармонізації інтересів держави і платників податку. Водночас за умови впровадження прогресивного оподаткування доходів фізичних осіб посилюється спроможність ПДФО зменшувати залежність ВВП від зміни сукупного попиту і стабілізувати економічну ситуацію.

У результаті поєднання фіскальної та регулюючої функцій ПДФО уряду вдалося вплинути також на перебіг адміністративно-територіальної реформи, яка розпочалася у 2015 р. Так, одним зі стимулів до створення об'єднаних територіальних громад стала можливість зарахування до доходів бюджетів об'єднаних територіальних громад 60% ПДФО, яка значно підвищувала їхню фінансову спроможність. У разі невходження міста районного значення, села чи селища до складу ОТГ чи її формування на базі зазначеної адміністративної території бюджет міста районного значення, села чи селища позбавлявся можливості отримувати зазначений вид доходу.

Потенційні можливості фіскального та регулюючого впливу податків як інструменту бюджетного механізму на соціально-економічний розвиток залежать від ефективності функціонування системи оподаткування.

Оцінюючи результати перманентного реформування податкової системи у напрямку її побудови як простої та зручної для платників на основі світового рейтингу Paying Taxes (табл. 3.12), на перший погляд, можемо простежити суттєві позитивні зміни: Україна піднялася у світовому рейтингу з 185 місця у 2006 р. до 43 місця у 2018 р.

Таблиця 3.12

Основні критерії оцінки системи оподаткування в Україні за рейтингом Paying Taxes

Роки	Загальне податкове навантаження, %	Час, витрачений на сплату податків, години	Кількість платежів	Простота відшкодування ПДВ і корегування податку на	Місце в рейтингу

				прибуток	
2006	57,3	2079	147	–	185
2007	60,3	2185	147	–	185
2008	57,3	2085	147	–	183
2009	58,4	848	147	–	180
2010	57,2	736	147	–	181
2011	55,5	657	135	–	181
2012	51,7	657	135	–	181
2013	55,4	491	28	–	165
2014	54,9	390	28	–	164
2015	52,9	350	5	–	108
2016	52,2	350	5	–	107
2017	51,9	356	5	79,26	84
2018	37,8	328	5	85,95	43

Джерело: складено автором на основі даних [474] .

Суттєве покращення показників, які враховувалися для складання рейтингу, відбулося після ухвалення Податкового кодексу України та подальшого внесення до нього змін. Порівнюючи загальне податкове навантаження в Україні на початок 2018 р. – 37,8% – зі світовим – 40,5% – та кількість податкових платежів, які бралися до уваги, – 5 – зі світовою – 24, можемо стверджувати про позитивні наслідки реформи системи оподаткування. Однак час, витрачений на сплату податків, в Україні – 328 год. – перевищує світовий показник – 240 год. До того ж причиною суттєвого скорочення показника кількості податкових платежів, що дало змогу покращити рейтинг України у 2015 р., насправді є не їхнє скасування, а об'єднання. Підтвердженням цього є і незначне зменшення загального податкового навантаження у 2015 р. порівняно з попередніми періодами.

Необхідність вирішення багатьох проблем функціонування системи оподаткування зумовлює доцільність її подальших змін відповідно до стратегії соціально-економічного розвитку Української держави.

3.3. Боргові інструменти як джерело фінансування витрат держави

Трансформаційні процеси, які відбуваються в Україні від моменту проголошення її незалежності, супроводжуються зростанням суспільних потреб та посиленням ролі держави у їхньому задоволенні. Це призводить до розширення функцій органів державної влади і місцевого самоврядування та зумовлює необхідність пошуку джерел формування бюджетних ресурсів на фоні перманентного зростання обсягу та напрямів їх витрачання.

З огляду на обмежені можливості використання державою податкового методу формування бюджетних ресурсів через імовірність збільшення податкового тиску, внаслідок чого пригнічується підприємницька ініціатива, зменшуються сукупний попит і пропозиція, зростає рівень тінізації економіки, виникає необхідність застосування позикового методу бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави та відмінних від податків боргових інструментів.

Погоджуємося з твердженням А. Крисоватого, який зазначає, що податки як першооснова функціонування системи перерозподільних відносин формують базові межі експансії фіску. Оподаткування передбачає вилучення державою частини грошових доходів індивідів та суб'єктів господарювання для фінансування бюджетних видатків (продукування суспільних благ). Позики дають змогу розширити фінансову активність держави: ресурси бюджету, акумульовані кредитним методом, спочатку використовуються як забезпечення продукування суспільних благ, але пізніше вони повертаються (із процентами) кредиторам держави за рахунок податкових надходжень. Світова економічна думка розглядає позикові джерела фінансування бюджетних видатків як альтернативні податковим фінансам кредитні форми і механізми забезпечення суспільних потреб (відкладене в часі оподаткування), які за економічно не обґрунтованого використання замість позитивного впливу на відтворювальні процеси, здатні поставити під загрозу функціонування всієї бюджетної системи і фінансовий добробут суспільства [144, с. 132, 139].

Застосування позикового методу бюджетного механізму соціально-

економічного розвитку держави передбачає формування бюджетних ресурсів за рахунок запозичень – позик банківських установ, міжнародних фінансових організацій, органів управління іноземних держав й ін.

У Бюджетному кодексі України державне запозичення визначено як операції, пов'язані з отриманням державою кредитів (позик) на умовах повернення, платності та строковості з метою фінансування державного бюджету [33].

Державні запозичення (позики), на думку А. Крисоватого, доцільно розуміти як спосіб фінансування дефіциту бюджету, альтернативну податкам кредитну форму фінансового забезпечення виконання державними структурами функцій держави, використання якої, спричиняючи зміни у перерозподілі ВВП і функціонуванні позикових капіталів, впливає на процеси відтворення. Власне від адекватності обраної податково-боргової стратегії макроекономічного регулювання наявним соціально-економічним умовам залежить буде цей вплив позитивним чи ні [144, с. 139].

Упродовж 2004–2017 рр. динаміка обсягу бюджетних ресурсів, залучених із використанням боргових інструментів, характеризувалася зростаючим трендом з 11,49 млрд грн у 2004 р. до 484,49 млрд грн у 2017 р. (суттєве збільшення спостерігалось у 2015 р.). Запозичення як джерело фінансування бюджетного дефіциту застосовуються переважно на рівні державного бюджету.

Аналізуючи динаміку та структуру запозичень до бюджету держави (табл. 3.13), зазначимо, що у 2004–2008 рр. запозичення зростали повільними темпами (середній темп приросту становив 1,9%) і здійснювалися переважно за рахунок зовнішніх джерел із тенденцією до зниження частки зовнішніх запозичень із 63,36% у 2004 р. до 69,23% у 2007 р.

Таблиця 3.13

**Структура боргових інструментів за видами зобов'язання в Україні
у 2004–2017 рр., %**

Роки	Внутрішні запозичення	Зовнішні запозичення
------	-----------------------	----------------------

	довго- строкові зобов'язання	середньо- строкові зобов'язання	коротко- строкові зобов'язання та векселі	інші зобов'язання	довго- строкові зобов'язання	середньо- строкові зобов'язання	коротко- строкові зобов'язання та векселі	інші зобов'язання
2004	0,01	34,35	1,96	0,32	63,36	–	–	–
2005	1,12	45,38	0,05	0,11	53,34	–	–	–
2006	–	13,34	0,03	0,01	74,10	12,52	–	–
2007	0,76	29,70	0,05	0,26	69,23	–	–	–
2008	52,31	27,28	1,93	0,02	18,46	–	–	–
2009	36,97	5,45	10,06	–	4,61	30,12	–	12,79
2010	10,82	27,17	18,42	–	11,58	19,28	12,73	–
2011	26,37	22,71	15,54	–	34,43	0,95	–	–
2012	12,10	41,29	9,38	–	30,30	6,93	–	–
2013	8,94	51,56	7,24	–	13,63	18,63	–	–
2014	37,74	28,05	4,96	–	17,50	11,75	–	–
2015	8,82	5,79	4,65	–	63,73	17,01	–	–
2016	44,82	33,48	1,78	–	15,18	4,74	–	–
2017	60,9	13,56	3,95	–	21,58	0,01	–	–

Джерело: складено автором на основі даних [103].

Серед зовнішніх запозичень переважали довгострокові зобов'язання. У 2006 р., коли спостерігалася найбільша питома вага зовнішніх запозичень за період з 2004 р. до 2017 р. – 86,62%, зовнішні запозичення до державного бюджету здійснювались шляхом випуску облігацій зовнішньої державної позики за рахунок публічного розміщення 10-річних облігацій зовнішньої державної позики номіналом 1 млрд дол. США з дохідністю 6,58% та розміщення на зовнішніх ринках капіталу 12-річних облігацій зовнішньої державної позики номіналом 768 млн швейцарських франків з дохідністю 3,5% і 4-річних облігацій зовнішньої державної позики номіналом 35,1 млрд японських єн з дохідністю 3,2%.

Внутрішні запозичення у цей період здійснювались шляхом розміщення облігацій внутрішньої державної позики на відкритих аукціонах.

Кризові явища в українській економіці призвели до збільшення бюджетного дефіциту та необхідності збільшення обсягу запозичень для його покриття. Починаючи з 2008 р. спостерігається різке зростання абсолютного обсягу запозичень (середній темп приросту становив 43,2%) – з 33,56 млрд грн у 2008 р. до 479,25 млрд грн (484,49 млрд грн з урахуванням коригування

внутрішніх зобов'язань) у 2017 р., а також відбуваються зміни у самій структурі запозичень. У 2008 р. до 81,54% збільшилася питома вага та абсолютний обсяг внутрішніх запозичень, і до 2015 р. вони відігравали пріоритетну роль у фінансуванні дефіциту бюджету.

Як негативний фактор вкажемо збільшення в загальній структурі державного боргу кількості ОВДП, що перебували у власності НБУ, та короткострокових ОВДП. Якщо раніше у структурі внутрішнього боргу превалювали піврічні облігації, то з другої половини 2008 р. активно випускаються цінні папери з терміном погашення 3 місяці, що свідчить про значний дефіцит бюджетних ресурсів. Підвищення ставок дохідності до 25–27% значно збільшило вартість обслуговування внутрішніх зобов'язань держави [327].

Неефективне впровадження антикризових заходів стало причиною ще більшого зростання бюджетного дефіциту та зниження платоспроможності держави. Внаслідок цього обсяг запозичень до бюджету держави у 2009 р. зріс порівняно з 2008 р. більше, ніж у 3,5 разу.

В 2009 р. до Державного бюджету України надійшло 62,78 млрд грн внутрішніх запозичень, у структурі яких:

- 44 млрд грн або 70,1% від загального обсягу внутрішніх запозичень становили надходження від випуску довгострокових облігацій внутрішньої державної позики для капіталізації банків та НАК «Нафтогаз України»;

- 4,7 млрд грн або 7,4% – цільове розміщення облігацій внутрішньої державної позики для наповнення Стабілізаційного фонду;

- 14,1 млрд грн або 22,5% – надходження на фінансування державного бюджету від розміщення довгострокових, середньострокових та короткострокових облігацій внутрішньої державної позики та казначейських зобов'язань.

Операції з ОВДП характеризувалися незначною привабливістю для інвесторів, тому основним їхнім власником став НБУ (до 70%). Це свідчило про приховане емісійне фінансування дефіциту бюджету та змусило

Міністерство фінансів України підняти їхню номінальну дохідність до 27–30% річних, що майже у 3 рази перевищувало облікову ставку НБУ.

Надходження від зовнішніх запозичень на фінансування державного бюджету у 2009 р. становили 58,2 млрд грн, в структурі яких:

– 40,1 млрд грн або 68,9% від загального обсягу зовнішніх запозичень становили надходження на фінансування державного бюджету за рахунок отримання кредиту МВФ за плаваючою ставкою МВФ в межах угоди «Стенд-бай» – близько 2% річних, та позики Міжнародного банку реконструкції та розвитку на реабілітацію фінансового сектору в обсязі 0,4 млрд дол. США;

– 15,7 млрд грн або 26,9% – кошти від розподілу спеціальних прав запозичення Міжнародного валютного фонду;

– 2,5 млрд грн або 4,2% – надходження коштів до спеціального фонду державного бюджету на впровадження проектів розвитку [103].

Як зазначає Л. Сідельникова, у 2008–2009 рр. внаслідок зростання потреб держави у боргових ресурсах, зобов'язань держави через девальваційні процеси національної валюти (з 5,05 грн за долар США у 2007 р. до 7,79 грн у 2009 р.) й ігнорування небезпеки збільшення валютних ризиків з огляду на домінування у структурі державного боргу зовнішніх джерел могла повторитися ситуація 1997–1999 рр., оскільки відновилася практика хаотичного збільшення державного боргу за рахунок видачі державних гарантій, позик МВФ та емісії 259 короткострокових ОВДП з дуже високою дохідністю. Враховуючи те, що державні боргові цінні папери звичайно є орієнтиром для визначення вартості капіталу для реального сектору економіки, вкажемо, що кредитні ресурси у реальний сектор спрямовувалися під ще вищі відсотки, що унеможливило зростання інвестиційного попиту та спровокувало ефект витіснення приватних інвестицій державними запозиченнями та уповільнення темпів економічного зростання [324].

Зниження дефіциту державного бюджету у 2011 р. стало причиною

зменшення абсолютного обсягу запозичень.

У 2011 р. до державного бюджету надійшло 53,4 млрд грн внутрішніх запозичень, серед яких 40% загального обсягу внутрішніх запозичень – надходження від випуску облігацій внутрішньої державної позики для капіталізації банківських установ та НАК «Нафтогаз України»; 0,03% – надходження від випуску облігацій внутрішньої державної позики на оплату послуг фінансових радників для проведення оцінювання фінансової спроможності та потенціалу банків, у капіталізації яких взяла участь держава; 9,4% – надходження від випуску облігацій внутрішньої державної позики для кредитування аграрного фонду; 50,6% – надходження від випуску облігацій внутрішньої державної позики для фінансування дефіциту державного бюджету.

Надходження від зовнішніх запозичень у цей період становили 27,3 млрд грн, в структурі яких: 16,8% загального обсягу зовнішніх запозичень надходження коштів на впровадження спільних з міжнародними фінансовими організаціями проектів; 83,2% – надходження від випуску облігацій зовнішньої державної позики з метою фінансування дефіциту державного бюджету.

Починаючи з 2012 р. роль запозичень, як і їхні абсолютні обсяги, у формуванні бюджетних ресурсів знову зростають. Суттєвий приріст спостерігався у 2014–2015 рр.

У 2014 р. обсяг запозичень до бюджету держави становив 325,04 млрд грн. До Державного бюджету України залучено 322,4 млрд грн., серед яких: 70,75% – внутрішні запозичення для збільшення статутного капіталу НАК «Нафтогаз України» на суму 96,6 млрд грн; збільшення статутного капіталу ПАТ «Ощадбанк» на суму 11,6 млрд грн; збільшення статутного капіталу ПАТ «Державний експортно-імпортний банк України» на суму 5,0 млрд грн; обміну на облігації внутрішньої державної позики векселів, виданих Фондом гарантування вкладів фізичних осіб, на суму 10,1 млрд грн. Середньозважена процентна ставка за розміщеними облігаціями внутрішньої державної позики

у 2014 р. зросла до 14,1% з 10,44% у 2013 р. через соціально-економічну нестабільність, посилену збройним конфліктом на сході України. У складі надходжень від зовнішніх запозичень переважали надходження від випуску облігацій зовнішньої державної позики та кредити з метою фінансування дефіциту державного бюджету – 95,4%.

У 2015 р. запозичення до бюджету держави надійшли обсягом 514,1 млрд грн, у т.ч. до державного бюджету – 514,09 млрд грн. Частка внутрішніх запозичень становила 19,3%, що на 51,3% менше, ніж у 2014 р. Із 514,09 млрд грн запозичень до державного бюджету на внутрішньому ринку було залучено 98,98 млрд грн, на зовнішньому – 415,11 млрд грн. До загального фонду державного бюджету спрямовано 507,8 млрд грн, включаючи випуск ОВДП для збільшення статутних капіталів банків та інших юридичних осіб на загальну суму 33,5 млрд грн (з них 3,8 млрд грн – АБ «Укргазбанк» та 29,7 млрд грн – НАК «Нафтогаз України»). З метою надання кредиту Фонду гарантування вкладів фізичних осіб здійснено випуск ОВДП на загальну суму 41,5 млрд грн із середньозваженою дохідністю 11,43% річних. Кошти від міжнародних організацій економічного розвитку надійшли у сумі 6,3 млрд грн, що на 43,18% більше порівняно із 2014 р. [110, с. 36]. У 2015 р. середньозважена процентна ставка за розміщеними облігаціями внутрішньої державної позики становила 12,25% порівняно із 14,1% у 2014 р., а за державними зовнішніми запозиченнями – 1,6% порівняно із 1,25% у 2014 р. та 6,18% у 2013 р. [103]. У результаті проведених коригувань зобов'язання за зовнішніми запозиченнями до бюджету держави зросли на 30,55 млрд грн.

Державні запозичення до бюджету держави у 2016 р. здійснені в обсязі 307,7 млрд грн, серед яких частка внутрішніх запозичень дорівнювала 80,08% порівняно з 19,26 % у 2015 р. Зміни у структурі запозичень пов'язані з реструктуризацією зовнішнього боргу України у 2015 р., коли всі облігації зовнішньої позики, які підлягали погашенню у 2015–2023 рр., були переоформлені новими цінними паперами з терміном погашення у 2019–

2027 рр. Номінальна сума нових зобов'язань в обсязі 300,2 млрд грн була відображена в показниках фінансування бюджетного дефіциту 2015 р. як зовнішні запозичення. При корегуванні сум зовнішніх запозичень 2015 р. на суму реструктуризації боргу частка зовнішніх запозичень становила б 53,7% порівняно з 19,9% у 2016 р.

З 246,4 млрд грн внутрішніх державних запозичень на фінансування дефіциту державного бюджету спрямовано 117,2 млрд грн., а ОВДП вартістю 129,2 млрд грн – на викуп урядом фінансових активів, серед яких 107 млрд грн – акції націоналізованого «Приватбанку» та 7,9 млрд грн – векселі Фонду гарантування вкладів фізичних осіб [110, с. 36].

У результаті зростання ОВДП на внутрішньому ринку у 2016 р. від розміщення гривневих ОВДП до Державного бюджету України мобілізовано 37 млрд грн, що на 27 млрд грн більше, ніж у 2015 р.

Від зовнішніх запозичень до державного бюджету надійшло 61,25 млрд грн, у складі яких 58% загального обсягу зовнішніх запозичень становили надходження від випуску облігацій зовнішньої державної позики та отримання кредитів із метою фінансування дефіциту до загального фонду державного бюджету.

Середньозважена процентна ставка за розміщеними облігаціями внутрішньої державної позики у 2016 р. дорівнювала 9,57%, а за державними зовнішніми запозиченнями – 1,1% [103].

У 2017 р. державні запозичення до бюджету держави здійснені обсягом 479,25 млрд грн, серед яких частка внутрішніх запозичень становила 78,41%. На фінансування Державного бюджету України було спрямовано 375,27 млрд грн державних внутрішніх запозичень, у структурі яких: 219,56 млрд грн (58,5% загального обсягу внутрішніх запозичень) становлять операції з державним боргом (репрофайлінг) – обмін облігацій внутрішньої державної позики, які належали Національному банку України, на нові облігації внутрішньої державної позики; 85 млрд грн (22,7%) – надходження від випуску облігацій внутрішньої державної позики для фінансування

дефіциту державного бюджету; 70,7 млрд грн (18,8%) – надходження від випуску облігацій внутрішньої державної позики з подальшим обміном на акції додаткових емісій банківських установ.

Із 103,48 млрд грн зовнішніх державних запозичень до Державного бюджету України надійшло 103,43 млрд грн, серед яких 92,8% припало на надходження від випуску облігацій зовнішньої державної позики та отримання кредитів до загального фонду державного бюджету. Крім того, у 2017 р. випущено облігацій зовнішньої державної позики обсягом 78,88 млрд грн.

У 2017 р. середньозважена відсоткова ставка за розміщеними облігаціями внутрішньої державної позики становила 11,7%, а за державними зовнішніми запозиченнями – 5,16%.

Отже, як внутрішні, так і зовнішні запозичення є доступним та доволі поширеним інструментом бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави, за допомогою якого формуються бюджетні ресурси. Однак його використання пов'язане із виникненням загроз національній безпеці держави через зростання боргового навантаження і значну ймовірність розбалансування державних фінансів.

Ми погоджуємося з твердженнями Л. Бенч та О. Бец, які доводять, що залучення коштів на зовнішньому ринку за допомогою цінних паперів є раціональним за умови невисокої дохідності на середньо- і довгострокові терміни та ефективного використання запозичених ресурсів. Дотримання таких умов стане реальним лише тоді, коли у країні буде макроекономічна стабільність, що визначає її інвестиційну привабливість і доволі високі кредитні рейтинги. За інших обставин дохідність зовнішніх облігацій буде високою, що трансформовується у значний борговий тягар для бюджету та економіки країни і призводить до зростання валютних, кредитних ризиків і ризику рефінансування боргу, а це, власне, і відображає нинішні тренди боргової політики в Україні [272, с. 259].

Динаміка залучення та погашення запозичень у 2004–2017 рр.,

відображена на рис. 3.17, свідчить про перевищення обсягу залучення запозичень над обсягом їхнього погашення.

У 2015 р., незважаючи на зменшення дефіциту Державного бюджету України порівняно із попереднім роком з 78,05 млрд грн до 45,17 млрд грн, спостерігався найбільший обсяг запозичень до бюджету держави – 544,71 млрд грн та їхнє погашення – 429,9 млрд грн. Основною причиною такого зростання був випуск облігацій внутрішньої державної позики: в обмін на векселі Фонду гарантування вкладів фізичних осіб; на підтримку НАК «Нафтогаз України», ПАТ АБ «Укргазбанк» в обмін на їхні акції додаткового випуску; для фінансування дефіциту державного бюджету.

Поряд зі зростанням внутрішніх запозичень збільшились також зовнішні запозичення в результаті: проведенням реструктуризації та часткового списання державного і гарантованого державою зовнішнього комерційного боргу; переведення частини місцевого зовнішнього боргу Київської міської ради до державного боргу й оформлення його облігаціями зовнішньої державної позики; випуск облігацій зовнішньої державної позики та отриманням кредитів з метою фінансування дефіциту державного бюджету й ін. [103].

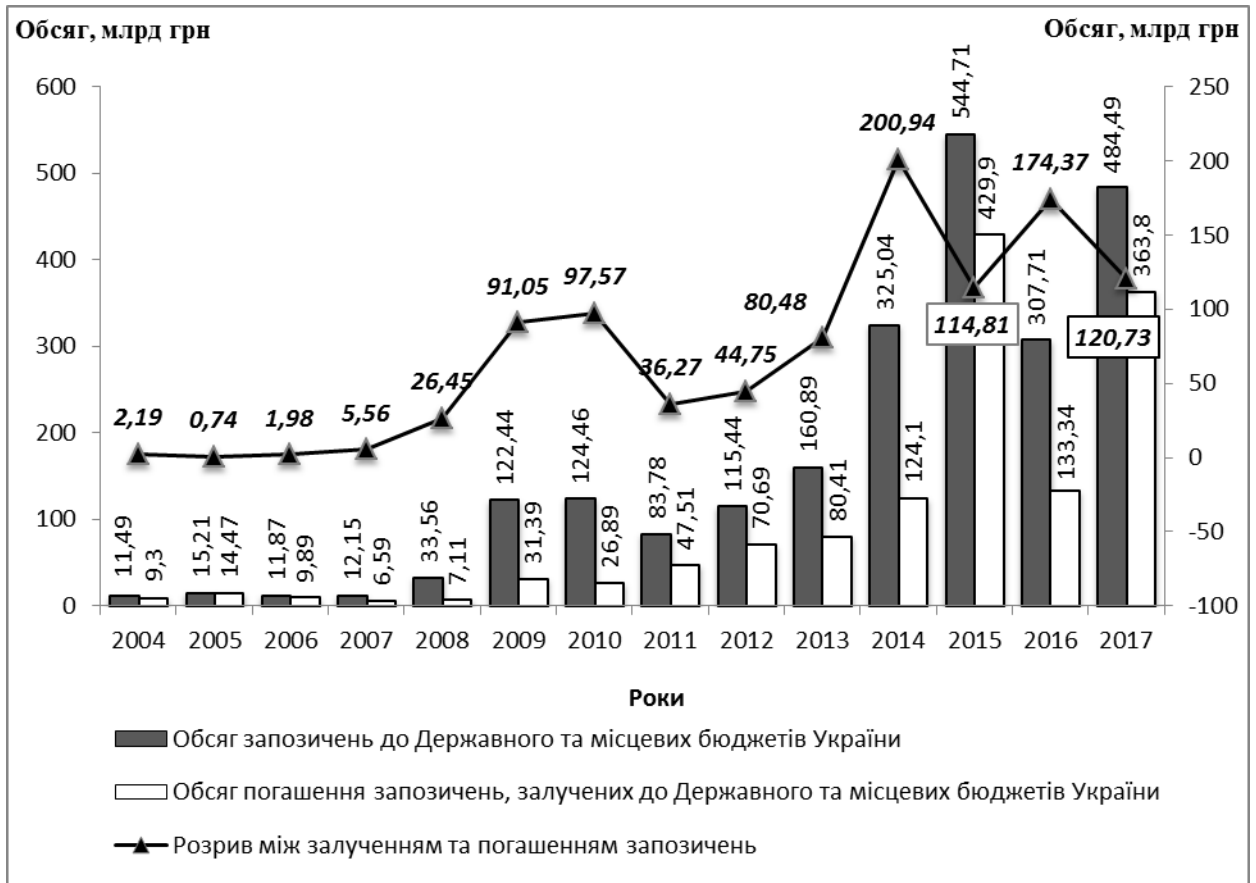

Рис. 3.17. Динаміка обсягу залучення та погашення державних і місцевих запозичень у 2004–2017 рр., млрд грн

Джерело: складено автором на основі даних [103].

Серед витрат бюджету держави на погашення боргових зобов'язань у 2015 р. найбільшу питому вагу займали витрати на погашення зовнішніх зобов'язань (реструктуризація та часткове списання державного боргу, погашення позик міжнародних фінансових організацій та позик, наданих органами управління іноземних держав) – 78,18%.

Значне перевищення обсягу залучення державою запозичень над обсягом їхнього погашення зафіксовано у 2009 р. – 91,05 млрд грн, у 2010 р. – 97,57 млрд грн, у 2014 р. – 200,94 млрд грн, у 2015 р. – 114,81 млрд грн, у 2016 р. – 174,37 млрд грн, що призвело до зростання державного і місцевого боргу (рис. 3.10) та збільшення видатків бюджету на його обслуговування (рис. 3.18).

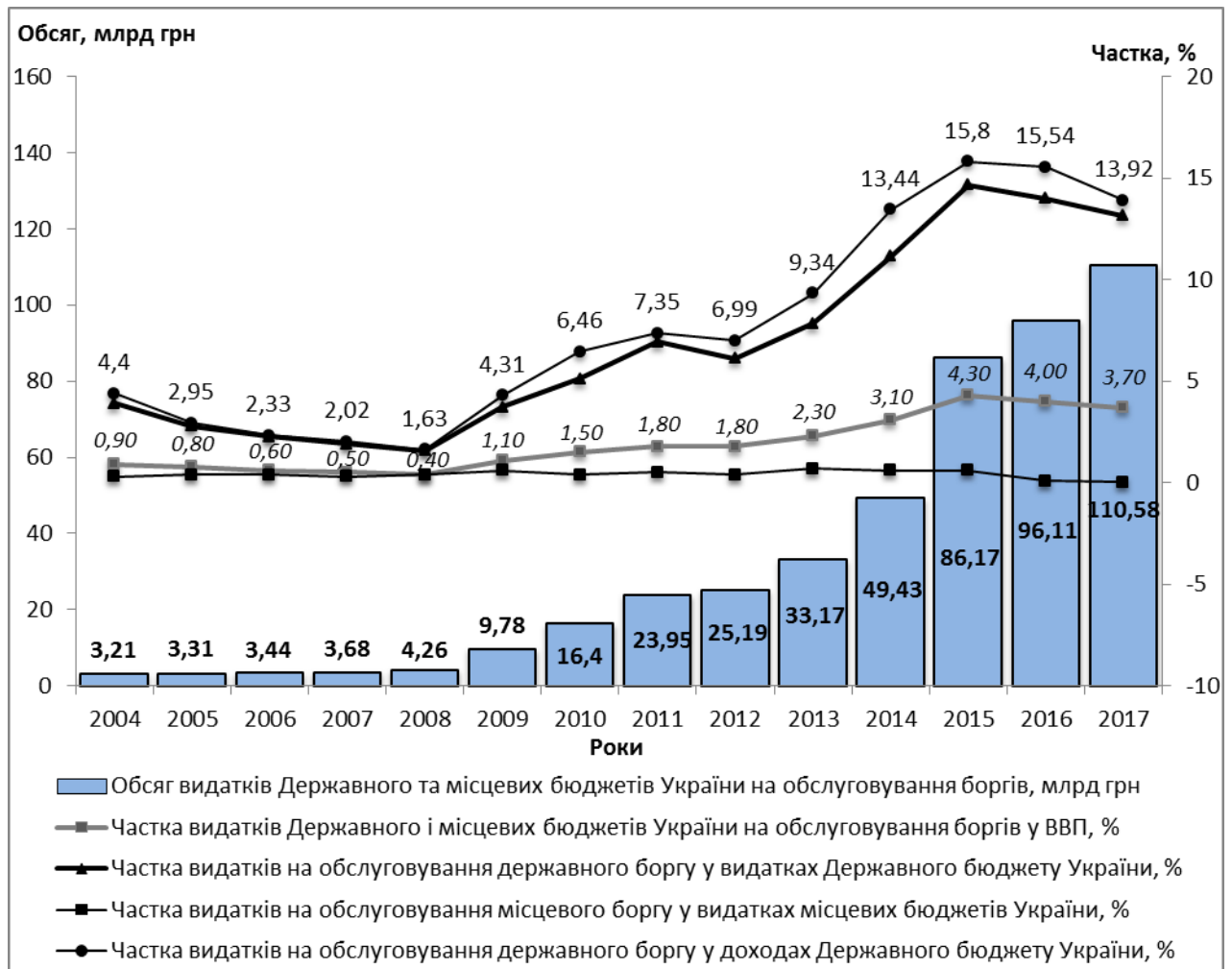

Рис. 3.18. Видатки бюджету держави на обслуговування державного і місцевого боргів у 2004–2017 рр.

Джерело: складено автором на основі даних [103].

У 2004–2008 рр., незважаючи на зростання абсолютного обсягу видатків Державного та місцевих бюджетів України на обслуговування боргу з 3,21 млрд грн до 4,26 млрд грн, їхня питома вага у видатках бюджету держави мала тенденцію до зменшення з 3,17% до 1,38%. Проте з 2009 р. до 2017 р. на фоні суттєвого збільшення обсягу зазначених видатків із 9,78 млрд грн до 110,58 млрд грн (у 11,3 разу) спостерігалось також суттєве збільшення їхньої частки у видатках Державного та місцевих бюджетів України (з 3,18% до 12,67% у 2015 р. і незначним зменшенням до 10,46% у 2017 р.) та ВВП (з 1,1% у 2009 р. до 4,3% у 2015 р. зі зменшенням до 3,7% у

2007 р.).

Найбільше видатків на обслуговування боргу у зв'язку із значним обсягом державного боргу здійснюється з Державного бюджету України. Суттєвий ріст частки видатків на обслуговування зовнішнього і внутрішнього боргу у видатках державного бюджету розпочався з 2009 р. – від 3,73% до 14,65% у 2015 р. з поступовим зниженням до 13,16% у 2017 р. Така тенденція супроводжувалася суттєвим збільшенням частки доходів державного бюджету, яка спрямовувалася на здійснення зазначених видатків – з 4,4% у 2004 р. до 13,92% у 2017 р.

Так, у 2017 р. питома вага витрат бюджетних ресурсів на обслуговування і погашення боргових зобов'язань досягла 15,9% ВВП, 46,6% обсягу доходів бюджету держави та 57,3% обсягу податкових надходжень.

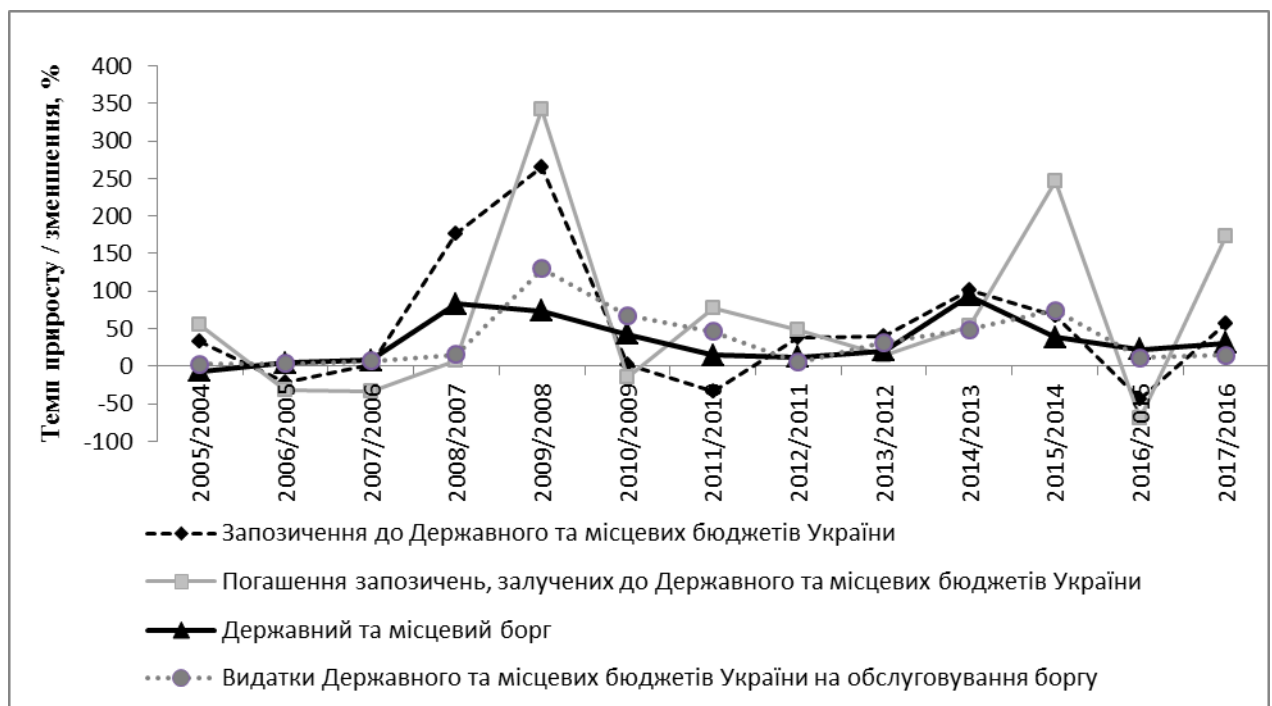

Рис. 3.19. Динаміка темпів приросту / зменшення обсягу залучення, погашення запозичень, державного і місцевого боргу та видатків бюджету держави на його обслуговування у 2005–2017 рр., %

Джерело: складено автором на основі даних [103; 113].

Аналіз даних, наведених на рис. 3.19, свідчить, що у 2005–2017 рр. середній темп приросту обсягу видатків Державного бюджету України на

обслуговування боргу становив 31,23%. Зазначений показник перевищив середній темп приросту обсягу державного і місцевого боргу на 0,73%, але був меншим від середнього темпу приросту обсягу запозичень на 2,12%, обсягу погашення боргових зобов'язань – на 1,35%.

Перевищення середнього темпу приросту обсягу державного і місцевого боргу (30,5%) над середнім темпом приросту обсягу номінального ВВП (17,73%) за аналізований період значно збільшує боргові ризики держави.

Значне зростання обсягу державного і місцевого боргу є також свідченням неефективного використання залучених державою запозичень та загрозою для макроекономічної стабільності країни в майбутньому.

Рис. 3.20. Динаміка відношення боргу України до ВВП у 2004–2017 рр., %

Джерело: складено автором на основі даних [113; 346] та Національного банку України.

Дані рис. 3.20 показують, що починаючи із 2014 р. спостерігалось перевищення частки державного і гарантованого державою боргу у ВВП на 9,4%, у 2015 р. – на 19,1%, у 2016 р. – на 20,9% та у 2017 р. – на 11,8% над критичним рівнем співвідношення боргу до ВВП – 60%, визначеним

Маастрихським договором і критеріями Міжнародного валютного фонду та Бюджетним кодексом України, що становить загрозу для боргової безпеки України.

На основі порівняння таких показників боргової безпеки як відношення обсягу державного і гарантованого державою боргу до ВВП та відношення обсягу валового зовнішнього боргу до ВВП із нормативними значеннями (визначеними у Методичних рекомендаціях щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, затвердженої наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України № 1277 від 29.10.2013 р.) встановлено: за значенням першого індикатору у 2004 р. – задовільний рівень, у 2005–2008 рр. оптимальний рівень, 2009–2013 рр. – незадовільний рівень, 2014–2017 рр. – критичний рівень боргової безпеки; за значенням другого індикатору у 2004 р. – незадовільний рівень, 2005 р. – задовільний рівень, 2006–2008 рр. – незадовільний рівень, 2009–2017 рр. – критичний рівень боргової безпеки.

Як зауважує Т. Богдан, залучення масштабних позик на внутрішньому ринку призводить до звуження джерел позичкових коштів для вітчизняних підприємств, а великі обсяги зовнішніх державних запозичень породжують ризики дестабілізації платіжного балансу і знецінення національної валюти в період здійснення боргових виплат. Обслуговування зростаючого обсягу державного боргу країни зумовлює відтягнення щораз більшої частки бюджетних ресурсів на боргові виплати [19]. Через це багато економістів пропонують державам з невисоким рівнем економічного розвитку забезпечувати відповідність обсягу запозичень обсягам бюджетних інвестицій, тобто не витратити позичені кошти на здійснення поточних видатків бюджету.

У даному контексті не можна не погодитися із В. Козюком, який вважає, що надзвичайно важливою умовою ефективного управління державним боргом в умовах нестабільної економіки є оптимальний вибір напряму використання запозичених коштів: фінансування дефіциту бюджету

спричинює збільшення державного боргу без створення майбутньої бази його погашення; капіталотворче використання коштів приводить до збільшення ВВП у майбутньому при сталому рівні оподаткування на всіх проміжках часу та до зростання добробуту населення [139, с. 161].

Таблиця 3.14

**Динаміка обсягу бюджетних інвестицій та запозичень до
Державного та місцевих бюджетів України у 2004–2017 рр.**

(млрд грн)

Роки	Державний бюджет			Місцеві бюджети		
	обсяг запозичень	обсяг бюджетних інвестицій	відхилення між обсягами запозичень і інвестицій	обсяг запозичень	обсяг бюджетних інвестицій	відхилення між обсягами запозичень і інвестицій
2004	10,35	15,05	-4,70	1,140	7,58	-6,44
2005	13,75	10,96	2,79	1,460	8,31	-6,85
2006	11,86	15,46	-3,60	0,006	14,25	-14,244
2007	10,50	25,84	-15,34	1,650	22,50	-20,85
2008	33,32	25,63	7,69	0,240	25,90	-25,66
2009	120,96	10,44	110,52	1,470	11,43	-9,96
2010	124,28	21,06	103,22	0,180	13,26	-13,08
2011	80,65	31,28	49,37	3,130	17,40	-14,27
2012	109,80	29,50	80,30	5,640	16,22	-10,58
2013	160,88	17,84	143,04	0,013	14,24	-14,227
2014	322,65	7,40	315,25	2,390	13,95	-11,56
2015	534,09	17,48	516,61	10,620	32,18	-21,56
2016	307,66	26,64	281,02	0,047	52,66	-52,613
2017	483,94	40,86	443,08	0,550	74,34	-73,79

Джерело: складено автором на основі даних [103].

Аналізуючи дані табл. 3.14, зазначимо, що у 2004–2017 рр. обсяг бюджетних інвестицій (капітальних видатків) з місцевих бюджетів перевищив обсяг запозичень, залучених органами місцевого самоврядування.

Обсяг бюджетних інвестицій з Державного бюджету України, на відміну від місцевих бюджетів, у аналізованому періоді, за винятком 2004 р. і 2007 р., був значно меншим порівняно із обсягом запозичень. Зазначене вище дає підстави стверджувати, що при затвердженні державного бюджету з дефіцитом, внутрішні та зовнішні запозичення, які залучаються для його

покриття, поряд з податками витрачаються на поточне споживання, а не на розвиток економіки.

Отже, боргова політика в Україні потребує кардинального реформування. Відсутність Середньострокової стратегії управління державним боргом на 2016–2017 рр. (лише 1 грудня 2017 р. Кабінет Міністрів України затвердив своїм розпорядженням № 905 Середньострокову стратегію управління державним боргом на 2017–2019 рр.) й нераціональна політика запозичень, спрямована на задоволення поточних потреб уряду, посилила ризики для макрофінансової стабільності в Україні. У 2014–2015 рр. країна була на межі дефолту, як і в 1998–1999 рр. Невідповідна бюджетна політика, відсутність структурних реформ в енергетичному секторі та доларизація боргу (активні запозичення в іноземній валюті на внутрішньому ринку та емісія індексованих ОВДП) призвели до збільшення квазіфіскальної складової дефіциту і підвищення вразливості боргу до валютного ризику. Ведення воєнних дій на сході країни разом із накопиченими дисбалансами суттєво порушило макрофінансову стабільність держави.

Нарощення державного боргу, яке супроводжувалося збільшенням вартості його обслуговування в умовах сповільнення економічного розвитку, обмежує можливості казни здійснювати видатки бюджету, що генерувало ризики для фіскальної стійкості. Зростання дефіциту бюджету та, відповідно, державних позик призвело до збільшення грошової маси. Це стимулювало розвиток інфляційних процесів у країні, підвищення рівня цін і знецінення національної грошової одиниці. Збільшення вартості державних запозичень спричинило підвищення ціни на фінансові ресурси, зростання ставок за кредитами та переорієнтацію банків на кредитування уряду. Як наслідок, порушилися монетарна стабільність і фіскальна стійкість, що створило загрози для макроекономічної рівноваги в країні. Для уникнення дефолту уряд провів реструктуризацію зовнішнього боргу [272, с. 267].

Таким чином, використання боргових інструментів має бути

спрямоване на розширення фінансових можливостей фіску за рахунок додаткових фінансових ресурсів, необхідних для забезпечення соціально-економічного розвитку країни та макроекономічної стабілізації. Зазначеної мети можна досягти шляхом практичної реалізації певних заходів, зокрема потрібно:

- забезпечувати виконання визначеного Бюджетним кодексом України [33] граничного обсягу дефіциту державного бюджету (3% прогнозного номінального обсягу ВВП України на відповідний рік), державного і місцевого боргу (60% річного номінального обсягу ВВП України щодо загального обсягу державного і гарантованого державою боргу на кінець бюджетного періоду; 200% (для міста Києва – 400%) середньорічного прогнозного обсягу надходжень бюджету розвитку (без урахування обсягу місцевих запозичень та капітальних трансфертів (субвенцій) з інших бюджетів) щодо загального обсягу місцевого і гарантованого Автономною Республікою Крим, обласною радою чи територіальною громадою міста боргу (без урахування гарантійних зобов'язань, що виникають за кредитами (позиками) від міжнародних фінансових організацій) станом на кінець бюджетного періоду), надання державних і місцевих гарантій (3% планових доходів загального фонду державного бюджету);

- мінімізувати вартість державних запозичень і ризиків щодо фінансування дефіциту державного бюджету та забезпечення боргової стійкості [313];

- диверсифікувати структуру боргового портфеля запозичень із урахуванням при цьому валют, термінів погашення і процентних ставок, що дасть змогу мінімізувати фіскальні ризики, пов'язані з управлінням державним боргом (бюджетні, валютні, процентні, ризики ліквідності, рефінансування);

- обмежити надання державних гарантій та здійснення державної фінансової підтримки суб'єктів господарювання (капіталізації банків,

господарських товариств, кредитування фонду гарантування вкладів фізичних осіб) за рахунок державних запозичень в умовах перевищення питомої ваги державного боргу та гарантованого державою боргу у ВВП України граничного рівня 60%;

– використовувати залучені у вигляді запозичень бюджетні ресурси для фінансування інвестиційних проектів, тобто спрямовувати їх на потреби реального сектору економіки, а не уряду.

Висновки до розділу 3

Проведене оцінювання результатів застосування інструментарію бюджетного механізму, регулюючий вплив якого на розподільні процеси відображений в обсязі і складі акумульованих до державного і місцевих бюджетів надходжень та зумовлених таким впливом змінах соціально-економічних явищ і процесів, дало підстави зробити такі висновки.

1. Формування бюджетних ресурсів здійснюється за рахунок внутрішніх і зовнішніх джерел. Зважаючи на те, що доходи державного і місцевих бюджетів є домінуючою складовою бюджетних ресурсів (їхня питома вага складає від 78,91% у 2004 р. до 66,21% у 2017 р.) та одним із найважливіших інструментів бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави, до чинників, які найбільше впливають на їхнє формування, поряд із ВВП, віднесено доходи населення та фінансові результати підприємств до оподаткування. Для врахування впливу таких чинників на обсяг доходів бюджету держави запропоновано використати розроблену інтервальну модель динаміки доходів бюджету держави, яка базується на теоретико-множинному підході, аналізі інтервальних даних та, на відміну від регресійних моделей, враховує інерційність процесів формування зазначених доходів.

2. Встановлено, що за допомогою податкового методу бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави сформовано від 54,45%

у 2004 р. до 53,92% у 2017 р. обсягу бюджетних ресурсів. Однак можливості держави щодо використання податків обмежені у зв'язку із імовірністю: збільшення податкового тиску, внаслідок чого пригнічується підприємницька ініціатива, зменшується сукупний попит і пропозиція, зростає рівень тінізації економіки; збільшення обсягу податкового боргу та зумовленого ним бюджетного дефіциту.

3. Обсяг доходів Державного бюджету України, у складі яких переважали податкові надходження (від 63,6% у 2002 р. до 79,01% у 2017 р.), більше, ніж втричі перевищив обсяг доходів місцевих бюджетів. У складі податкових надходжень до державного бюджету найбільшу питому вагу займали непрямі податки з тенденцією до зростання їхньої питомої ваги – з 54,6% у 2004 р. до 71,26% у 2017 р., серед яких – податок на додану вартість. На основі результатів оцінювання фіскальної ефективності податку на додану вартість доведено, що, незважаючи на перманентне збільшення абсолютного обсягу зазначеного податку та його частки у ВВП і доходах державного бюджету, у зв'язку із такими проблемами як регресивний вплив на населення із низьким рівнем доходів, ухилення від сплати податку та мінімізація податкових зобов'язань, зростання обсягів відшкодування податку на додану вартість за рахунок бюджетних ресурсів, фіскальна роль податку на додану вартість послаблюється. Серед податкових надходжень місцевих бюджетів найбільша частка належала прямим податкам та, зокрема, податку на доходи фізичних осіб – від 68,7% у 2004 р. до 55,0% у 2017 р.

4. Незважаючи на зменшення фіскальної ролі податку на доходи фізичних осіб у формуванні фінансових ресурсів органів місцевого самоврядування внаслідок зміни нормативів його зарахування до бюджетів різних рівнів, зазначений податок у сучасних умовах розглядається як важлива компонента доходів бюджету держави, використовується для розрахунку обсягу базової (реверсної) дотації у процесі горизонтального вирівнювання дохідної спроможності бюджетів та регулювання добробуту платників податку і діяльності податкових агентів. Для посилення фіскальної

та регулюючої функції податку на доходи фізичних осіб рекомендовано удосконалити його справляння шляхом застосування розробленої прогресивної шкали ставок зазначеного податку. Запропонований підхід до оподаткування доходів населення, отриманих у формі заробітної плати або інших виплат, нарахованих у зв'язку з трудовими відносинами та за цивільно-правовими договорами, передбачає диференціацію платників за шістьма групами залежно від величини оподатковуваних доходів із встановленням різних ставок (від 0% до 25%) податку на доходи фізичних осіб.

5. З метою зменшення втрат доходів місцевих бюджетів обґрунтовано доцільність відшкодування витрат фізичної особи, включених до податкової знижки з податку на доходи фізичних осіб, за рахунок коштів бюджетів, до доходів котрих було зараховано сплачений із доходу платника податок із урахуванням нормативів розподілу податку на доходи фізичних осіб між державним і місцевими бюджетами та пропорційно до обсягу податку на доходи фізичних осіб, сплаченого до різних бюджетів, залежно від видів доходу платника такого податку. Запропоновано зараховувати податок на доходи фізичних осіб від оподаткування пасивних доходів у вигляді процентів на основі використання нормативів розподілу податку на доходи фізичних осіб, отриманих у формі заробітної плати або з інших джерел, між державним і місцевими бюджетами.

6. В умовах перманентної нестачі бюджетних ресурсів органи державної влади і місцевого самоврядування для забезпечення реалізації своїх функцій застосовують відмінні від податків боргові інструменти. У результаті здійснення державних і місцевих запозичень сформовано від 9,91% у 2004 р. до 31,54% у 2017 р. обсягу бюджетних ресурсів, середній темп приросту яких за період 2004–2017 рр. – 33,35% – перевищив середній темп приросту податкових надходжень до бюджету держави на 11,46 в. п. Аргументовано, що активне використання позикового методу бюджетного механізму супроводжується значним збільшенням обсягу державного і

гарантованого державою боргу та видатків державного бюджету на його обслуговування. У 2017 р. питома вага витрат бюджетних ресурсів на обслуговування і погашення боргових зобов'язань досягла 15,9% обсягу ВВП, 46,6% обсягу доходів бюджету держави та 57,3% обсягу податкових надходжень.

7. Із метою мінімізації фіскальних ризиків обґрунтовано доцільність застосування заходів щодо удосконалення використання боргових інструментів шляхом: дотримання визначеного Бюджетним кодексом України граничного обсягу дефіциту державного бюджету, державного і місцевого боргу, надання державних і місцевих гарантій; диверсифікації структури боргового портфеля запозичень із урахуванням при цьому валют, термінів погашення і відсоткових ставок; обмеження надання державних гарантій і здійснення державної фінансової підтримки суб'єктів господарювання за рахунок державних запозичень в умовах перевищення питомої ваги державного боргу і гарантованого державою боргу у ВВП України граничного рівня 60%.

Основні наукові результати розділу опубліковано у працях автора [162; 166; 167; 168; 193; 199; 200; 206; 211].

РОЗДІЛ 4

АНАЛІТИЧНЕ ОЦІНЮВАННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ МЕХАНІЗМУ ВИКОРИСТАННЯ БЮДЖЕТНИХ РЕСУРСІВ

4.1. Основні пріоритети та структурні дисбаланси витрат бюджетних ресурсів як інструменту впливу на соціально-економічний розвиток

В умовах сповільнення темпів зростання економіки України та погіршення економічної кон'юнктури важлива роль у задоволенні потреб населення у суспільних послугах відводиться органам державної влади та місцевого самоврядування. Необхідною передумовою реалізації повноважень зазначених органів влади є адекватний потребам обсяг бюджетних ресурсів та ефективне їхнє використання у процесі здійснення діяльності.

Витрачання бюджетних ресурсів в обсягах, необхідних для виконання державою своїх функцій, відбувається у результаті дії методів, форм, інструментів і важелів механізму використання бюджетних ресурсів як важливої підсистеми бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави.

Під використанням бюджетних ресурсів, на наш погляд, доцільно розуміти організований, відповідно до правових норм, процес планування та здійснення видатків державного і місцевих бюджетів, витрат, зумовлених наданням бюджетних кредитів, розміщенням бюджетних коштів на депозитах, придбанням цінних паперів, погашенням боргу з метою бюджетного забезпечення реалізації повноважень органів державної влади та місцевого самоврядування. Обсяг, напрями та структура використання бюджетних ресурсів залежать від видів діяльності й функцій держави.

Механізм використання бюджетних ресурсів розглядаємо як:

– складову бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави;

– сукупність фінансових форм, методів, інструментів і важелів, за допомогою яких забезпечуються регулювання розподілу та використання централізованого фонду фінансових ресурсів, функціонування бюджетної системи загалом і реалізація засад бюджетної політики, спрямованої на забезпечення соціально-економічного розвитку держави.

Основними етапами використання бюджетних ресурсів, які супроводжуються контролем за дотриманням бюджетного законодавства, є:

I етап – планування витрат державного та місцевих бюджетів, яке відбувається на перших двох стадіях бюджетного процесу на державному та місцевому рівнях;

II етап – витрачання акумульованих бюджетних ресурсів, що досягається під час виконання державного та місцевих бюджетів і є третьою стадією бюджетного процесу;

III етап – складання звітності про виконання державного та місцевих бюджетів за витратами.

Результати практичного застосування методів, форм, інструментів та важелів бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави на стадії перерозподілу ВВП відображаються в обсязі витрачених з державного та місцевих бюджетів ресурсів, які спрямовуються на забезпечення реалізації функцій органів державної влади та місцевого самоврядування (рис. 4.1).

Упродовж 2004–2017 рр. обсяг витрат бюджетних ресурсів для забезпечення реалізації функцій держави зріс у 13,24 разу до 1535,91 млрд грн у 2017 р. (в т. ч. обсяг видатків бюджету держави – у 10,42 разу до 1056,97 млрд грн), обсяг ВВП – у 8,35 разу до 2983,88 млрд грн.

Середній темп приросту обсягу витрат та видатків бюджету держави становив 36,91% і 26,46% та перевищував середній темп приросту обсягу ВВП відповідно на 19,19% і 8,74% (рис. 4.2). Незначне перевищення темпу приросту видатків Державного та місцевих бюджетів України над темпом

приросту ВВП у 2009 р., 2010 р., 2015–2017 рр. пояснюється необхідністю подолання наслідків економічної кризи.

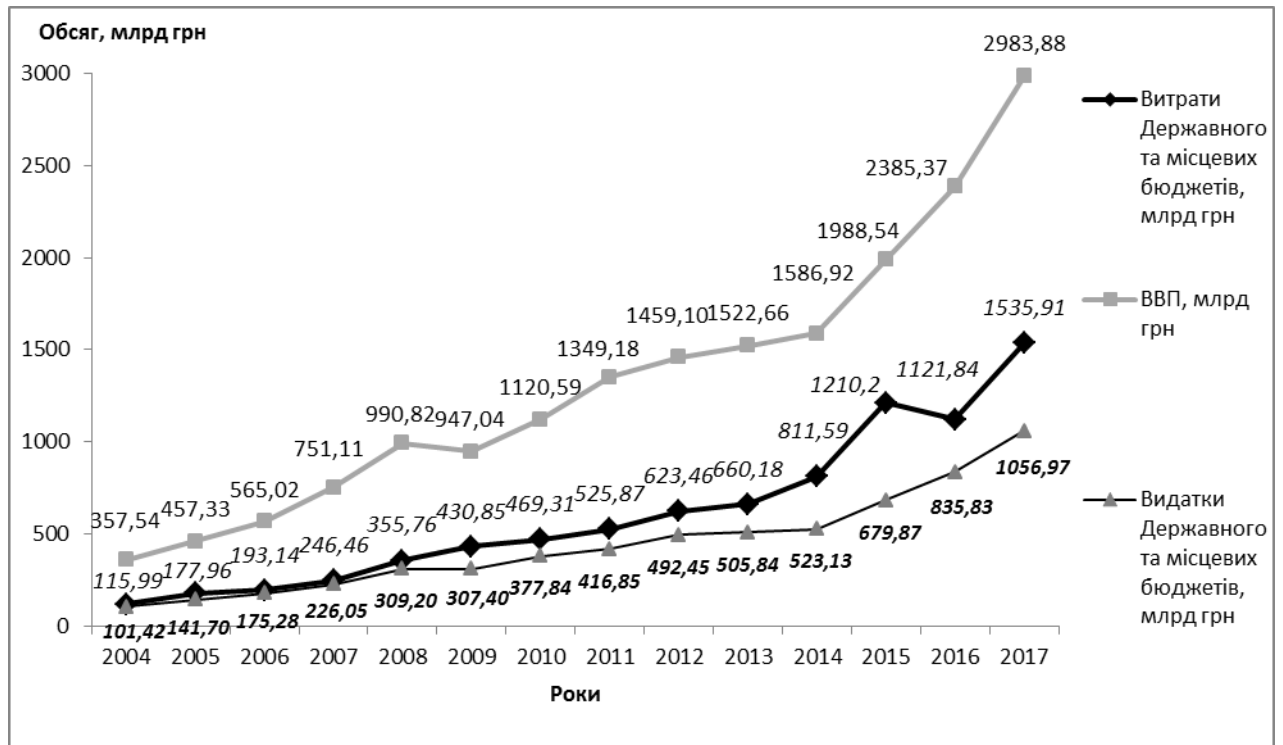

Рис. 4.1. Динаміка обсягу витрат бюджетних ресурсів та ВВП у 2004–2017 рр., млрд грн

Джерело: складено автором на основі даних [103; 346].

Негативно можна оцінити суттєве перевищення темпів зростання видатків бюджету над темпами зростання ВВП у 2004 р. та 2012 р., оскільки за умови зростання видатків соціального спрямування підвищується ризик того, що за рахунок рівня власного економічного розвитку держава не зможе покрити видатки бюджету власними фінансовими ресурсами [272, с. 288].

Динаміка обсягу видатків бюджету держави є схожою на динаміку обсягу номінального ВВП, оскільки основне джерело здійснення видатків – це акумульовані у результаті розподілу створеного в Україні ВВП доходи бюджету більшою мірою у вигляді податкових, а меншою мірою – у вигляді неподаткових надходжень і доходів від операцій з капіталом. Це підтверджують дані рис. 4.3, у процесі аналізу яких розраховано середнє

значення частки доходів та податкових надходжень у видатках Державного і місцевих бюджетів України за 2004–2017 рр. – відповідно 92,52% та 71,6%.

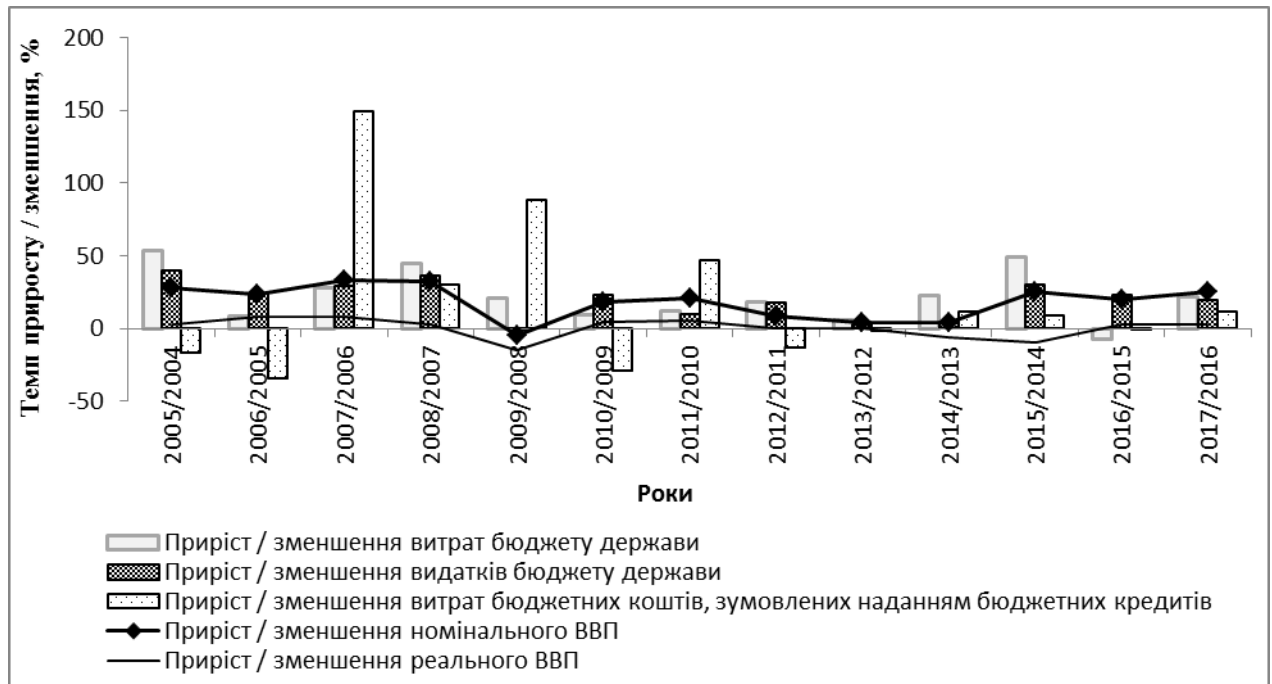

Рис. 4.2. Динаміка темпів приросту / зменшення обсягу ВВП та витрат Державного та місцевих бюджетів України у 2005–2017 рр., %

Джерело: складено автором на основі даних [103; 346].

Джерелом здійснення витрат бюджетних ресурсів поряд із акумульованими доходами є також надходження бюджету за рахунок повернення кредитів, здійснення запозичень, приватизації державного майна, повернення бюджетних коштів з депозитів, продажу / пред'явлення цінних паперів (середнє значення частки доходів та податкових надходжень у витратах бюджету держави за 2004–2017 рр. становить відповідно 71,92% та 55,46%), абсолютний обсяг яких зростав з 24,46 млрд грн у 2004 р. до 518,94 млрд грн у 2017 р.

З огляду на те, що джерелом формування зовнішніх запозичень є ВВП зарубіжних країн, динаміка обсягу витрат бюджету держави дещо відрізняється від динаміки обсягу витратків бюджету і ВВП України. Причини збільшення державних витрат у своїх працях А. Вільдавські та Н. Кейден вбачають у властивій державі рисі управління – перманентному розширенні

власних повноважень, що потребує більшого споживання, ніж приватний сектор, суспільних благ для організації надання ідентичних послуг [490].

Рис. 4.3. Динаміка частки податкових надходжень і доходів у видатках і витратах Державного та місцевих бюджетів України у 2004–2017 рр., %

Джерело: складено автором на основі даних [103; 346].

Динаміка витрат бюджетних ресурсів, незважаючи на постійне збільшення абсолютного обсягу видатків бюджету, мала тенденцію до зростання, проте була нестабільною: витрати бюджету в окремі періоди суттєво зростали переважно за рахунок збільшення обсягу витрат, зумовлених погашенням державного боргу. Зазначений фактор впливав також на структуру витрат Державного і місцевих бюджетів України, зменшуючи в окремі періоди (2009 р., 2014–2017 рр.) питому вагу видатків з одночасним збільшенням питомої ваги витрат, зумовлених необхідністю погашення запозичень чи придбання цінних паперів.

Соціально-економічні трансформації, які відбуваються в Україні з часів проголошення її незалежності, супроводжуються загостренням таких проблем, як: високий рівень тінізації національної економіки, хронічні

фіскальні дисбаланси, нерівномірність розподілу доходів у суспільстві, зростання державної заборгованості, неефективне використання трудового, природно-ресурсного та геополітичного потенціалів й ін. Тому для задоволення потреб суспільства і мінімізації негативної дії факторів, які є причиною сповільнення соціально-економічного розвитку держави, її вплив на економічні процеси посилюється, а функції розширюються. Зазначене зумовлює зміну векторів політики держави, зростання абсолютного обсягу витрат бюджету держави та їхньої частки у ВВП (з 32,44% у 2004 р. до 51,47% у 2017 р.). Збільшення обсягу використання бюджетних ресурсів на організацію діяльності держави відбувалося не тільки за рахунок зростання обсягу і частки централізованого у процесі розподілу ВВП до дохідної частини державного та місцевих бюджетів – з 25,6% у 2004 р. до 34,08% у 2017 р., яке супроводжувалося посиленням податкового тиску – відповідно з 17,66% до 27,75%, а й суттєвим зростанням обсягу запозичень (зокрема, у 2009 р., 2014 р., 2015 р. і 2017 р.), внаслідок чого невпинно зростала державна заборгованість: упродовж 2004–2017 рр. вона збільшилась у 24,4 разу з 67,7 млрд грн до 1833,71 млрд грн.

В економічній літературі не сформовано єдиного підходу до визначення оптимальної величини питомої ваги витрат бюджетних ресурсів у ВВП, але, як зазначають експерти Світового банку І. Гілл та М. Райзер, частка витрат держави не має перевищувати 40% від ВВП [440].

В українській практиці впродовж 2004–2016 рр. зазначена норма була дотримана у 2004–2008 рр. і 2011 р. Як показують дані рис. 4.4, у ці ж періоди спостерігалось зростання реального ВВП. Максимальне значення зростання ВВП 11,8% було досягнуто у 2004 р. при частці витрат бюджету держави у ВВП на рівні 32,44%, найнижчому рівні централізації ВВП до бюджетів різних рівнів – 25,6% та податкового тиску – 17,66%.

Як тільки показник питомої ваги витрат бюджету держави у ВВП наближався і починав перевищувати межу 40%, економічне зростання сповільнювалося і спостерігалось зниження ВВП. Отже, зазначена

закономірність дає підстави стверджувати, що збільшення державних витрат лише до певної межі має позитивний вплив на економічне зростання [420].

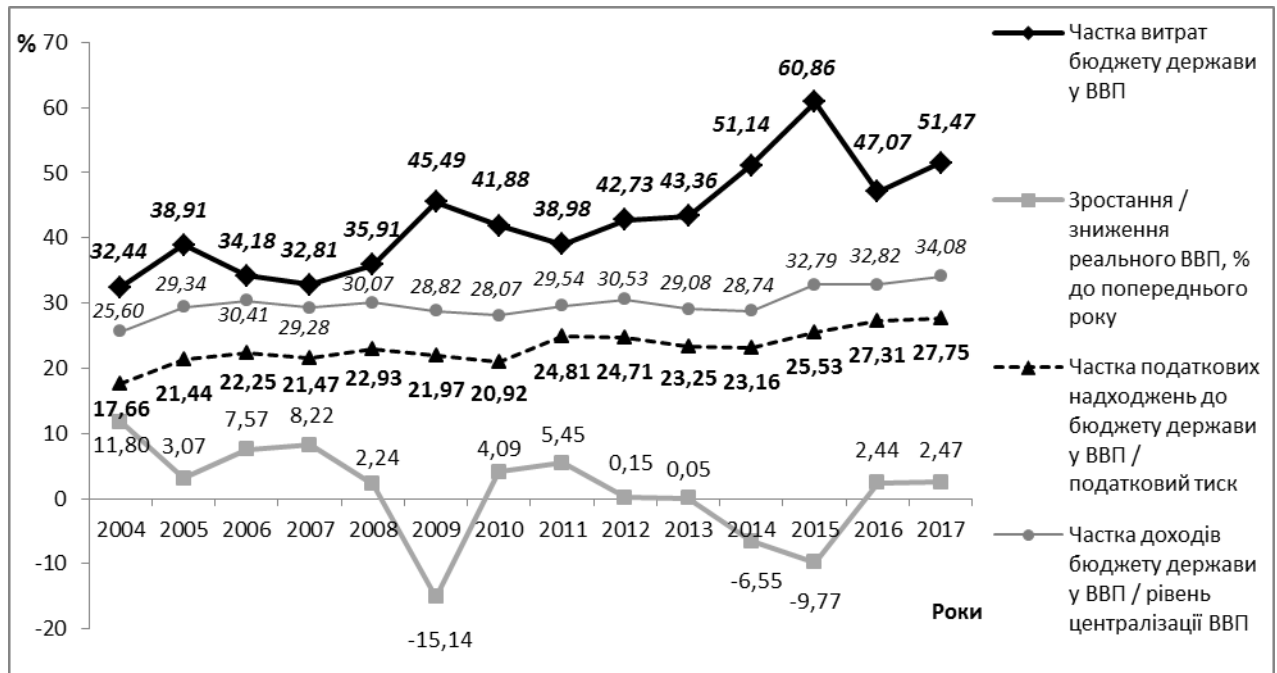

Рис. 4.4. Динаміка частки податкових надходжень, доходів, витрат бюджету держави у ВВП і зміни обсягу реального ВВП у 2004–2017 рр., %

Джерело: складено автором на основі даних [103; 346].

Тому органам державної влади і місцевого самоврядування доцільно не стільки нарощувати обсяг витрат бюджету держави (а це не завжди приводить до покращення якості та доступності суспільних благ і послуг), скільки впроваджувати заходи щодо підвищення ефективності використання акумульованих бюджетних коштів, усунення корупційної складової при їхньому витрачанні, зокрема при здійсненні державних закупівель, зменшення податкового тиску, стимулювання попиту на товари та послуги вітчизняного виробництва, покращення інвестиційного клімату, змінювати структуру витрат бюджету держави у сторону збільшення частки бюджетних інвестицій та ін. Це дасть змогу запобігти подальшому зростанню державної заборгованості, оскільки збільшення обсягу надходжень бюджету держави,

акумульованих з допомогою позикового методу, зумовлює зростання витрат бюджету на обслуговування боргу і витрат бюджету на його погашення.

Аналіз структури витрат бюджету держави відповідно до їхніх видів (табл. Л.1 додатку Л) свідчить, що найбільшу питому вагу займають видатки державного та місцевих бюджетів.

Враховуючи значення індексу Рябцева за період з 2004 р. до 2017 р. 0,1553 (відповідно до шкали, це свідчить про суттєвий рівень відмінностей у структурі), який характеризує структурні відмінності, зазначимо, що структура витрат Державного і місцевих бюджетів України змінилася на 15,53%.

З 2004 р. до 2007 р. спостерігалася тенденція до зростання частки витрат бюджетів у загальному обсязі витрат бюджету держави з 87,44% до 91,72%, але починаючи з 2008 р. зазначений показник знижується до 71,35% у 2009 р. В 2010 р. частка витрат бюджетів зросла до 80,51%, але вже з 2011 р. через сповільнення темпів економічного зростання вона починає знижуватися до 56,18% у 2015 р. Збільшення у 2016 р. обсягу номінального ВВП на 19,96% порівняно з 2015 р. зумовило зростання обсягу витрат бюджетів на 22,94% у результаті його перерозподілу, а їхньої частки в обсязі витрат бюджетних коштів – на 18,33%. У 2017 р. порівняно з 2016 р. при темпі приросту номінального ВВП 25,05% темп приросту витрат державного та місцевих бюджетів становив 26,46%, а питома вага витрат у витратах державного та місцевих бюджетів зменшилася на 5,69%.

Проблематику формування видаткової частини бюджетів всіх рівнів досліджують представники більшості наукових течій та шкіл, що займалися питаннями суспільних фінансів: теорії суспільних фінансів (В. Уотс, Р. Масгрейв), теорії суспільного вибору (Дж. Б'юкенен, Ч. Тібу), суспільних благ (П. Самуельсон). Актуальними до сьогодні залишаються проблеми розмежування повноважень між органами державної влади і місцевого самоврядування, належного фінансового забезпечення їхньої реалізації,

бюджетної децентралізації, покращення якості та доступності суспільних благ для населення.

При розкритті сутності видатків бюджетів доцільно враховувати, що вони є складовою частиною як державного, так і місцевих бюджетів та відображають певну систему економічних відносин, які виникають у процесі використання централізованих фондів грошових коштів на центральному (державному), субнаціональному (регіональному), субрегіональному (районному) і низовому (територіальні громади) рівнях.

Основне призначення видатків бюджетів – забезпечення надання органами державної влади, місцевого самоврядування та створеними ними установами і організаціями гарантованих законодавством суспільних послуг населенню.

Дослідивши літературні джерела з проблем функціонування державних фінансів, можемо констатувати, що вчені трактують видатки бюджету як:

1) систему економічних відносин щодо використання централізованого фонду грошових коштів (В. Федосов, С. Юрій [30; 384], В. Дем'янишин [31; 65], М. Карлін [71], О. Романенко [314], Г. Поляк [381]);

2) інструмент розподілу централізованого фонду грошових коштів та реалізації соціально-економічної політики (О. Василик, К. Павлюк [38], В. Федосов, В. Опарін, Л. Сафонова [375]);

3) кошти, що спрямовуються на здійснення програм і заходів, передбачених бюджетом, або витрати коштів (укладачі Бюджетного кодексу України [33], В. Загорський, О. Вовчак, І. Благун, І. Чуй [84], С. Булгакова, Л. Василенко, Л. Єрмошенко [26], Ю. Пасічник [279], Г. Старостенко, Ю. Булгаков [345], Г. Поляк [381], С. Барулін [14]).

Усі із запропонованих підходів більшою чи меншою мірою мають право на існування, оскільки вони відображають межі розподільчих відносин (перша група вчених) і призначення видатків бюджету й очікуваний результат від їхнього здійснення (друга група вчених). Що стосується розгляду видатків бюджетів як коштів, які спрямовуються на досягнення

певних цілей, або витрат бюджету, що виникають з огляду на необхідність виконання державою своїх функцій, то зазначене трактування поширене у зарубіжній фінансовій думці та є суто прагматичним.

Економічна сутність видатків бюджету виявляється у багатьох їхніх видах, кожен з яких володіє кількісною й якісною характеристиками. При цьому якісна характеристика, відображаючи економічну природу явища, дає змогу визначити призначення бюджетних видатків, тоді як кількісна – їхню величину [381, с. 275].

На види і склад видатків бюджету впливають такі фактори, як: адміністративно-територіальний устрій, функції держави, рівень її соціально-економічного розвитку, пріоритети економічної та бюджетної політик, розмежування повноважень між органами державної влади та місцевого самоврядування, форми використання бюджетних ресурсів тощо.

Досліджуючи економічну сутність видатків бюджетів, не можемо залишити поза увагою їхню класифікацію. Зважаючи на наявність у сучасній фінансовій літературі різних наукових підходів до виокремлення класифікаційних ознак та на їхній основі видів видатків бюджету [30, с. 487–489; 33; 65, с. 336–339], пропонуємо класифікацію видатків бюджетів, наведену в табл. Л.2 додатку Л.

Здійснення видатків бюджету держави відбувається у процесі перерозподілу ВВП, а в окремих випадках – національного багатства. Під час реалізації бюджетної політики обсяг і структура видатків бюджетів відображають пріоритетні напрями фінансування соціально-економічного розвитку держави та адміністративних територій.

Видатки Державного бюджету України, як свідчать результати аналізу даних на рис. 4.5, більше, ніж у півтора рази перевищують видатки місцевих бюджетів.

Упродовж 2004–2017 рр. видатки Державного бюджету України без урахування трансфертів, переданих до місцевих бюджетів, зросли у 9,05 разу, видатки Державного бюджету України з урахуванням переданих трансфертів

– у 10,56 разу, видатки місцевих бюджетів без урахування переданих до державного бюджету трансфертів – у 12,64 разу, видатки місцевих бюджетів з урахуванням переданих до державного бюджету трансфертів – у 12,29 разу.

Рис. 4.5. Динаміка видатків Державного та місцевих бюджетів України у 2004–2017 рр., млрд грн

Джерело: складено автором на основі даних [103].

Аналіз структури видатків Зведеного бюджету України за видами бюджетів (рис. 4.6) показує, що де-юре найбільшу питому вагу у структурі видатків займають видатки державного бюджету – в середньому 59,41% з тенденцією до зменшення. Враховуючи те, що більшість видатків місцевих бюджетів здійснюється за рахунок міжбюджетних трансфертів (зокрема, субвенцій), отриманих з державного бюджету, вкажемо, що де-факто частка видатків державного бюджету у видатках зведеного є значно більшою. Зазначене дає підстави констатувати не тільки пріоритетну роль такого інструменту бюджетного механізму, як видатки державного бюджету у забезпеченні соціально-економічного розвитку держави та її регіонів, а й її посилення, незважаючи на впроваджені заходи у контексті бюджетної децентралізації.

До важливих факторів, які впливають на величину питомої ваги видатків державного та місцевих бюджетів у видатках зведеного бюджету, належать розподіл повноважень між органами державної влади і місцевого самоврядування та забезпечення реалізації цих повноважень необхідним обсягом бюджетних ресурсів.

Рис. 4.6. Динаміка структури видатків Зведеного бюджету України у розрізі бюджетів у 1993–2017 рр., %

Джерело: складено автором на основі даних Державної казначейської служби України [103] та аналітичних матеріалів Міністерства фінансів України за 1993–1999 рр.

Суттєвого значення при цьому набуває обґрунтованість розмежування видатків між ланками бюджетної системи на основі принципу її побудови – субсидіарності – з урахуванням критеріїв повноти надання гарантованих послуг та їхнього наближення до безпосереднього споживача (табл. 4.1).

До 2015 р. видатки місцевих бюджетів поділялися на ті, які враховувалися при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів, – спрямовувалися на реалізацію повноважень, що визначаються функціями держави, але можуть бути передані на виконання АР Крим та місцевому самоврядуванню, та видатки, які не враховувалися при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів – спрямовувалися на виконання повноважень АР

Крим та місцевого самоврядування, що мають місцевий характер і визначені законами України.

У статтях 87–91 Бюджетного кодексу України конкретизовано видатки державного бюджету та видатки різних видів місцевих бюджетів (табл. Л.3 додатку Л).

Таблиця 4.1

**Розмежування видатків між місцевими бюджетами на основі
принципу субсидіарності**

Види місцевих бюджетів	Види видатків місцевих бюджетів
<i>I група</i>	
бюджети сіл, їхніх об'єднань, селищ, міст, бюджети об'єднаних територіальних громад, бюджети міст Києва та Севастополя	видатки на функціонування бюджетних установ, які розташовані найближче до споживачів, та реалізацію заходів, що забезпечують необхідне першочергове надання гарантованих послуг
<i>II група</i>	
бюджети міст республіканського АР Крим та міст обласного значення, районні бюджети, бюджети об'єднаних територіальних громад, бюджети міст Києва та Севастополя	видатки на функціонування бюджетних установ та реалізацію заходів, які забезпечують надання основних гарантованих послуг для всіх громадян України
<i>III група</i>	
бюджет АР Крим, обласні бюджети, бюджети міст Києва та Севастополя	видатки на функціонування бюджетних установ та реалізацію заходів, які забезпечують гарантовані послуги для окремих категорій громадян, або виконання програм, потреба в яких існує в усіх регіонах України

Джерело: складено автором на основі даних [33].

З огляду на необхідність виконання органами місцевого самоврядування делегованих повноважень у статтях 89–90 Бюджетного кодексу України виділено видатки, які обов'язково здійснюють з місцевих бюджетів, без ідентифікації їх як видатків, пов'язаних з реалізацією делегованих повноважень. У статті 91 Бюджетного кодексу України подано видатки, які можуть здійснюватися з усіх місцевих бюджетів, хоча і не конкретизовано, що йдеться про видатки для виконання власних повноважень органів місцевого самоврядування.

Незважаючи на поділ видатків між державним та місцевими

бюджетами та визначення їхнього складу за видами бюджетів, Бюджетний кодекс України не конкретизує джерела здійснення таких видатків на виконання власних та делегованих повноважень органів місцевого самоврядування, узагальнюючи їх у групі – «кошти місцевих бюджетів, у тому числі трансферти з державного бюджету [33]» (табл. 4.2).

Таблиця 4.2

Види та джерела здійснення видатків бюджетів

Види видатків бюджетів	Джерела здійснення видатків
1. Видатки на забезпечення конституційного ладу, державної цілісності та суверенітету, незалежного судочинства, а також інші передбачені БКУ видатки, які не можуть бути передані на виконання Автономній Республіці Крим та місцевому самоврядуванню.	Кошти Державного бюджету України
2. Видатки, які визначаються функціями держави і можуть бути передані на виконання Автономній Республіці Крим та місцевому самоврядуванню з метою забезпечення найбільш ефективного їхнього виконання на основі принципу субсидіарності.	Кошти місцевих бюджетів, у тому числі трансферти з державного бюджету
3. Видатки на реалізацію прав та обов'язків Автономної Республіки Крим та місцевого самоврядування, які мають місцевий характер і визначені законами України.	

Джерело: складено автором на основі даних [33].

Причину цього В. Дем'янишин вбачає у недоліках конституційного характеру, які стосуються нечіткого розмежування функцій між державною владою, регіонами та місцевим самоврядуванням [65, с. 107], відображених у Конституції України та Законах України «Про місцеве самоврядування в Україні» і «Про місцеві державні адміністрації».

Така ситуація унеможлиблює ефективне виконання функцій органами місцевого самоврядування.

Ми погоджуємося з твердженням О. Кириленко, яка вважає, що за своїм значенням і обсягами фінансування делеговані повноваження виявилися вагомішими, ніж власні повноваження органів місцевого самоврядування. Це суттєво перешкоджає втіленню основного призначення інституту місцевого самоврядування – самостійного вирішення органами

місцевого самоврядування питань місцевого значення [126, с. 22].

Поширеним для більшості місцевих бюджетів стало таке явище: з метою покращення надання суспільних послуг населенню через невідповідність обсягу видатків місцевих бюджетів, які здійснюються для реалізації делегованих повноважень, потребі у фінансових ресурсах, що формуються у місцевих бюджетах у вигляді загальнодержавних податків і зборів, медичної й освітньої субвенцій, субвенцій на здійснення державних програм соціального захисту населення, базової дотації та інших міжбюджетних трансфертів, для надання якісних суспільних послуг органи місцевого самоврядування змушені спрямовувати на фінансування делегованих повноважень ресурси (власні доходи), які могли би бути використані для фінансування власних повноважень.

Отже, специфічною рисою видатків місцевих бюджетів є те, що у процесі їхнього здійснення фінансується частина функцій органів державної влади, переданих на виконання місцевому самоврядуванню з метою більш якісної реалізації та забезпечення доступності суспільних послуг до населення.

Вихід із зазначеної ситуації вбачаємо у тому, щоб у Бюджетному кодексі України навести склад видатків місцевих бюджетів з поділом на такі, які здійснюються на виконання делегованих органам місцевого самоврядування повноважень, та такі, які здійснюються для виконання їхніх власних повноважень.

Зважаючи на положення статті 85 Бюджетного кодексу України (держава може передати Раді міністрів Автономної Республіки Крим чи органам місцевого самоврядування право на здійснення видатків лише за умови відповідної передачі фінансових ресурсів у вигляді: закріплених за відповідними бюджетами загальнодержавних податків і зборів (обов'язкових платежів) або їхньої частки, трансфертів з Державного бюджету України [33]), пропонуємо внести зміни до п. 2 статті 83 Бюджетного кодексу України та викласти її у такій редакції:

– видатки, які визначені функціями держави і можуть бути передані на виконання Автономній Республіці Крим та місцевому самоврядуванню з метою забезпечення найбільш ефективного їхнього виконання на основі принципу субсидіарності, здійснюються за рахунок закріплених за відповідними бюджетами загальнодержавних податків і зборів (обов'язкових платежів) або їхньої частки, трансфертів з Державного бюджету України;

– видатки на реалізацію прав та обов'язків Автономної Республіки Крим та місцевого самоврядування, які мають місцевий характер і визначені законами України, здійснюються за рахунок інших видів доходів місцевих бюджетів.

У 2002–2017 рр. у складі видатків Державного бюджету України (табл. Л.4 додатку Л) найбільшу питому вагу займали видатки на управління і забезпечення безпеки – 55,06% (середнє значення за аналізований період), дещо меншу – видатки соціального призначення – 32,84% – та найменшу – видатки на економічну діяльність – 12,1%.

Серед видатків державного бюджету на управління і забезпечення безпеки переважали кошти, які передаються до місцевих бюджетів у вигляді міжбюджетних трансфертів, серед видатків соціального призначення – видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення.

Ранжування часток окремих видів видатків державного бюджету дає змогу визначити тенденції змін пріоритетів бюджетної політики на державному рівні (табл. Л.5 додатку Л).

Аналіз структури видатків державного бюджету за економічною характеристикою операцій, що здійснюються при їхньому проведенні (рис. 4.7), свідчить про переважання поточних видатків та тенденцію до зростання їхньої питомої ваги з 81,06% у 2004 р. до 95,13% у 2017 р.

Серед поточних видатків державного бюджету значну частку займали поточні трансферти – міжбюджетні трансферти місцевим бюджетам; видатки на соціальне забезпечення – виплати пенсій і прирівняних до неї допомог;

видатки на оплату праці з нарахуваннями працівників бюджетних установ; видатки на обслуговування внутрішніх та зовнішніх боргових зобов'язань.

Важливим інструментом бюджетного механізму, спрямованим на стимулювання регіонального розвитку, є видатки Державного фонду регіонального розвитку, створеного у складі загального фонду Державного бюджету України, які щорічно визначаються законами України «Про Державний бюджет України на відповідний рік» і фактично є видатками зазначеного бюджету. Відповідно до статті 24 Бюджетного кодексу України кошти Державного фонду регіонального розвитку використовуються для фінансування інвестиційних програм і проектів регіонального розвитку. Розподіл 20% коштів (у 2012–2013 рр. – 30%) зазначеного фонду здійснюється відповідно до ВРП на одну особу та 80% коштів – пропорційно чисельності населення-жителів відповідного регіону [33]. Тобто, лише п'ята частина коштів Державного фонду регіонального розвитку спрямовується на інвестиційні програми і проекти із урахуванням реального рівня соціально-економічного розвитку регіону.

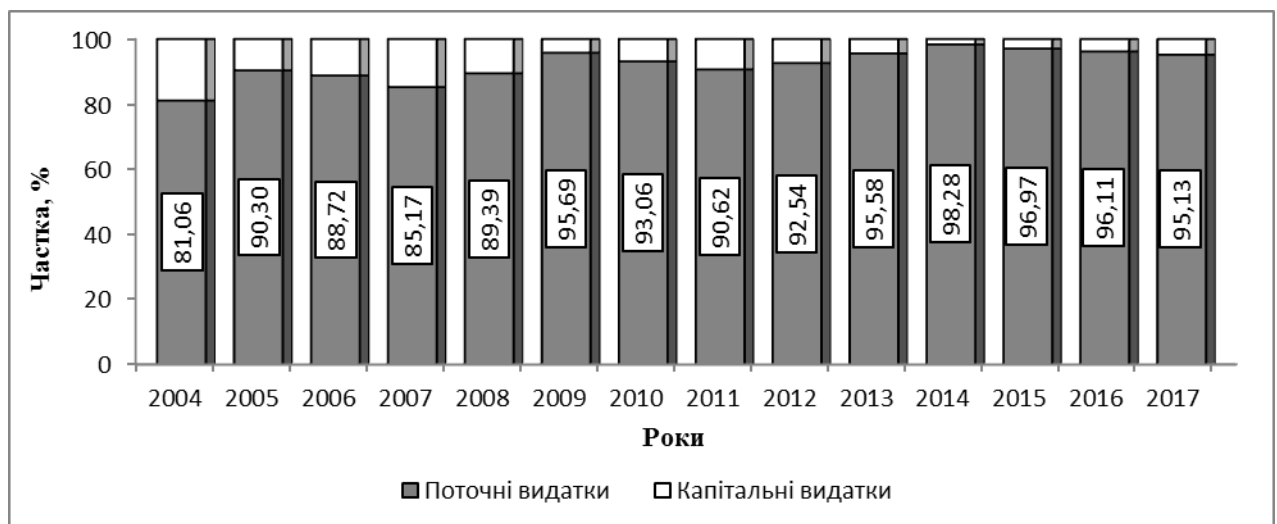

Рис. 4.7. Динаміка структури видатків Державного бюджету України за економічною бюджетною класифікацією у 2004-2017 рр., %

Джерело: складено автором на основі даних [103].

Відповідно до статті 21 Закону України «Про засади державної

регіональної політики» від 05.02.2015 р. № 156-VIII, поряд із коштами місцевих бюджетів, міжнародних організацій, благодійними внесками, кошти державного бюджету, зокрема Державного фонду регіонального розвитку, є одним із джерел фінансування державної регіональної політики [88].

У сучасних умовах Державний фонд регіонального розвитку – це не просто фінансовий інструмент впровадження Державної стратегії регіонального розвитку, а нова парадигма зрозумілого, прозорого та прогнозованого фінансування регіонального розвитку. Поряд із першими позитивними результатами функціонування Державного фонду регіонального розвитку виявляються проблеми, які накопичувались роками, зокрема:

- стереотип бачення більшості представників місцевих органів державної влади та органів місцевого самоврядування ролі Державного фонду регіонального розвитку як чергового джерела для вирішення локальних проблем, як правило соціального характеру;

- низький рівень стратегічного планування на регіональному рівні, що призводить до необ'єктивної оцінки спроможності потенціалу території, бачення перспективи розвитку, а відтак – неспроможності підготовки розвиткових проектів;

- низька якість планів заходів з реалізації регіональних стратегій розвитку, що призводить до того, що регіональні проекти, які подаються на співфінансування до Державного фонду регіонального розвитку слабо корелюються із стратегічними цілями розвитку регіону, у більшості своїй націлені на точкове відновлення інфраструктури;

- процедури відбору проектів для фінансування з Державного фонду регіонального розвитку поки що не стали достатньо відкритими, так само, як і діяльність регіональних комісій;

- незважаючи на визначення термінів подання, відбору та реалізації проектів Державного фонду регіонального розвитку у 2015–2016 рр., вони регулярно порушувалися, в результаті чого весь процес «стискався» до

одного року, що створювало значні проблеми для всіх учасників;

– діючі критерії та бальна система оцінювання проектних заявок у 2015–2016 рр. не забезпечили якісної оцінки регіональних проектів розвитку [342].

Як свідчать результати моніторингу використання коштів Державного фонду регіонального розвитку, у 2016 р. із 3000 млн грн коштів зазначеного фонду, які були передбачені на реалізацію 810 інвестиційних програм і проектів, використано лише 89,8% коштів. Областями-лідерами, які не освоїли фінансові ресурси, були Запорізька – 53,3%, Луганська – 56,2%, Донецька – 75,5% та інші області [242].

У 2017 р. ситуація погіршилася, оскільки із 3500 млн грн коштів Державного фонду регіонального розвитку, які планувалося витратити на реалізацію 803 інвестиційних програм і проектів, було використано лише 88,3%. Найбільше коштів не освоїли органи місцевого самоврядування Запорізької – 61,67%, Миколаївської – 63,43%, Донецької – 66% та інших областей [304].

Зазначене свідчить про неналежне управління коштами фонду з боку як органів місцевої влади, так і розпорядників коштів. Внаслідок цього фінансування розвитку регіонів здійснюється без належного використання зазначеного інноваційного інструменту бюджетного механізму, спрямованого на регіональне економічне зростання, що призводить до зниження ефективності державної регіональної політики.

Важливою проблемою фінансування регіонального розвитку є і перевищення терміну реалізації довгострокових інвестиційних проектів (проектний та інвестиційний цикл) над тривалістю бюджетного періоду (1 рік) та відсутність системи резервування коштів для схвалених проектів. Зважаючи на те, що органи Державної казначейської служби України відповідно до п.1 статті 57 Бюджетного кодексу України «не пізніше 31 грудня поточного бюджетного періоду або останнього дня іншого бюджетного періоду закривають всі рахунки, відкриті у поточному

бюджетному періоді для виконання бюджету [33]», у разі невикористання до кінця поточного бюджетного періоду кошти Державного фонду регіонального розвитку не можуть бути перенесені на наступний рік. Тобто для реалізації не повністю профінансованих проектів необхідно планувати кошти у бюджеті наступного року. Це є однією із причин нестабільного фінансування регіонального розвитку та призводить до збільшення кількості недобудов, зростання вартості інвестиційних проектів, а в результаті – до неефективного використання бюджетних коштів та ймовірного зменшення обсягу фінансування нових проектів регіонального розвитку.

Одним із шляхів розв'язання окресленої проблеми вважаємо перенесення Державного фонду регіонального розвитку з загального у склад спеціального фонду Державного бюджету України (оскільки відповідно до п. 2 статті 57 Бюджетного кодексу України «на кінець бюджетного періоду Державна казначейська служба України зберігає залишки коштів на рахунках спеціального фонду державного бюджету ... для покриття відповідних витрат у наступному бюджетному періоді з урахуванням їх цільового призначення [33]») та щорічного визначення джерел його формування у законі України про Державний бюджет України на відповідний рік. Це дасть змогу покращити бюджетне планування інвестиційних видатків та невикористані залишки коштів Державного фонду регіонального розвитку витратити у наступному за звітним бюджетному періоді на фінансування інвестиційних програм і проектів регіонального розвитку, що сприятиме зменшенню обсягів незавершеного будівництва.

Результати аналізу структури видатків місцевих бюджетів за функціональною бюджетною класифікацією (табл. Л.6 додатку Л) підтверджують, що серед видатків переважали видатки соціального призначення – 82,65% (середнє значення за 2002–2017 рр.) з тенденцією до збільшення. На відміну від складу соціальних видатків державного бюджету, у видатках місцевих бюджетів соціального спрямування пріоритетними були видатки на освіту.

Питома вага видатків місцевих бюджетів на управління і забезпечення безпеки – 9,49% (середнє значення за аналізований період) – та на економічну діяльність – 7,86% – не була високою.

Оцінювання пріоритетів бюджетної політики на місцевому рівні шляхом ранжування часток окремих видів видатків місцевих бюджетів (табл. Л.7 додатку Л) дає змогу виділити такі головні напрями витрачання бюджетних коштів, як надання освітніх, соціальних та медичних послуг населенню.

У результаті аналізу видатків місцевих бюджетів за економічною бюджетною класифікацією упродовж 2004–2017 рр. (рис. 4.8) з'ясовано, що переважали поточні видатки.

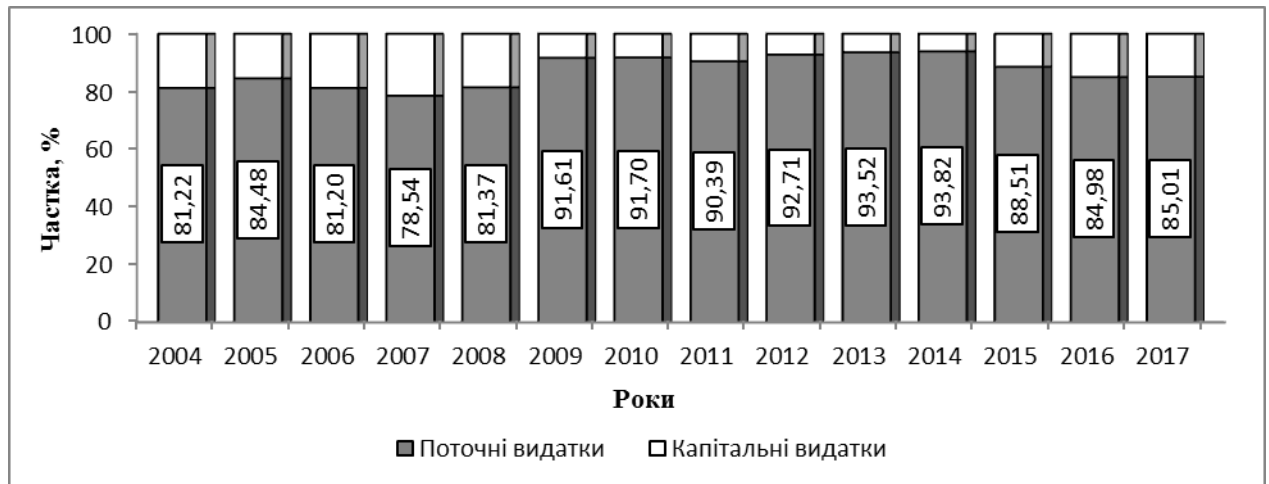

Рис. 4.8. Динаміка структури видатків місцевих бюджетів України за економічною бюджетною класифікацією у 2004-2017 рр., %

Джерело: складено автором на основі даних [103].

Серед поточних видатків місцевих бюджетів значну частку займали: видатки на оплату праці та нарахування на неї працівників бюджетних установ; видатки на виплату соціальної допомоги, пільг, субсидій населенню та інші виплати; видатки на оплату комунальних послуг та інших енергоносіїв.

Видатки на придбання основного капіталу переважали серед

капітальних видатків місцевих бюджетів у 2004–2017 рр.

Такий склад видатків місцевих бюджетів України свідчить про пріоритетне фінансування простого відтворення виробництва і надання суспільних послуг, зниження інвестиційної складової зазначених бюджетів та сповільнення темпів оновлення обладнання довгострокового користування, внаслідок чого не тільки знижується якість надання суспільних послуг, а й, наприклад, у галузі охорони здоров'я виникають загрози для життя і здоров'я людей.

Порівнюючи зміни у структурі видатків державного та місцевих бюджетів, розраховані з використанням індексу Рябцева (табл. 4.3), можемо простежити, що з 2002 р. до 2016 р. більш суттєво змінилася структура видатків державного бюджету – на 18,6%, тоді як зміни у складі видатків місцевих бюджетів відбувалися менш інтенсивно – 18%.

Таблиця 4.3

Показники структурних змін видатків державного та місцевих бюджетів за функціональною бюджетною класифікацією, розраховані за індексом Рябцева

Порівняльний період (роки)	Видатки державного бюджету		Видатки місцевих бюджетів	
	Значення індексу Рябцева	Інтерпретація	Значення індексу Рябцева	Інтерпретація
2002–2003	0,085	Низький рівень відмінностей	0,062	Дуже низький рівень відмінностей
2003–2004	0,061	Дуже низький рівень відмінностей	0,047	Дуже низький рівень відмінностей
2004–2005	0,193	Суттєвий рівень відмінностей	0,065	Дуже низький рівень відмінностей
2005–2006	0,095	Низький рівень відмінностей	0,076	Низький рівень відмінностей
2006–2007	0,076	Низький рівень відмінностей	0,083	Низький рівень відмінностей
2007–2008	0,059	Дуже низький рівень відмінностей	0,040	Дуже низький рівень відмінностей
2008–2009	0,039	Дуже низький рівень відмінностей	0,082	Низький рівень відмінностей
2009–2010	0,035	Дуже низький рівень відмінностей	0,043	Дуже низький рівень відмінностей
2010–2011	0,064	Дуже низький рівень відмінностей	0,045	Дуже низький рівень відмінностей
2011–2012	0,044	Дуже низький рівень	0,050	Дуже низький рівень

		відмінностей		відмінностей
2012–2013	0,066	Дуже низький рівень відмінностей	0,072	Низький рівень відмінностей
2013–2014	0,071	Низький рівень відмінностей	0,054	Дуже низький рівень відмінностей
2014–2015	0,053	Дуже низький рівень відмінностей	0,043	Дуже низький рівень відмінностей
2015–2016	0,059	Дуже низький рівень відмінностей	0,076	Низький рівень відмінностей
2002–2016	0,186	Суттєвий рівень відмінностей	0,180	Суттєвий рівень відмінностей

Джерело: складено автором.

Зміни у структурі видатків державного бюджету впродовж 2002–2016 рр. характеризувалися здебільшого зростанням часток видатків на забезпечення виконання загальнодержавних функцій, соціального захисту населення, видатків, пов'язаних з наданням міжбюджетних трансфертів та зменшенням питомої ваги видатків на економічну діяльність, охорону здоров'я та освіти.

Структурні зміни видатків місцевих бюджетів за аналізований період зумовлені збільшенням часток видатків місцевих бюджетів на економічну діяльність, соціальний захист населення та зменшенням питомої ваги видатків на охорону здоров'я і видатків, пов'язаних із перерахуванням трансфертів до державного бюджету.

Аналіз структури видатків місцевих бюджетів за видами бюджетів (табл. 4.4) свідчить про те, що найбільша частка видатків місцевих бюджетів (без урахування міжбюджетних трансфертів) здійснювалася з бюджетів міст республіканського й обласного значення – від 35,8% у 2011 р. до 36,77% у 2016 р., дещо менша – з районних бюджетів – від 29,88% у 2011 р. до 31,48% у 2016 р.

На підставі результатів компаративного аналізу структури видатків місцевих бюджетів (без урахування міжбюджетних трансфертів) у розрізі адміністративно-територіальних одиниць (табл. М.1 додатку М) встановлено, що найбільше видатків місцевих бюджетів здійснювалося з бюджету міста Києва. Однак частка видатків бюджету міста Києва у видатках місцевих бюджетів з 2007 р. до 2010 р. зменшилася порівняно з попередніми роками

передусім через зміни в організації бюджетних відносин.

Серед бюджетів областей у структурі їхніх видатків найбільша частка належала: до 2014 р. – місцевим бюджетам Донецької області, а з 2014 р. до 2016 р. включно – Дніпропетровської області.

Найменша частка видатків (без урахування міжбюджетних трансфертів) здійснюється з бюджетів міст районного значення – від 1,31% у 2011 р. до 1,26% у 2016 р. та селищних бюджетів – від 1,44% у 2011 р. до 1,32% у 2016 р.

Таблиця 4.4

Структура видатків місцевих бюджетів за видами бюджетів у 2011–2016 рр., %

Види місцевих бюджетів	Частка видатків, %	Роки					
		2011	2012	2013	2014	2015	2016
Бюджет АРК, обласні бюджети, бюджети міст держ. знач.	<i>без міжбюдж. трансф.</i>	27,36	29,46	27,55	28,64	27,31	23,36
	<i>з міжбюдж. трансф.</i>	27,17	29,27	27,66	28,68	26,85	23,39
	<i>відхилення</i>	0,19	0,19	-0,11	-0,04	0,46	-0,03
Бюджети міст респ. і обласн. знач.	<i>без міжбюдж. трансф.</i>	35,8	35,07	34,58	34,22	34,3	36,77
	<i>з міжбюдж. трансф.</i>	33,68	34,88	34,37	33,85	33,89	36,28
	<i>відхилення</i>	2,12	0,19	0,21	0,37	0,41	0,49
Районні бюджети	<i>без міжбюдж. трансф.</i>	29,88	28,91	31,1	30,36	31,08	31,48
	<i>з міжбюдж. трансф.</i>	30,1	29,14	30,99	30,54	31,81	31,74
	<i>відхилення</i>	-0,22	-0,23	0,11	-0,18	-0,73	-0,26
Бюджети міст районного значення	<i>без міжбюдж. трансф.</i>	1,31	1,3	1,35	1,42	1,53	1,26
	<i>з міжбюдж. трансф.</i>	1,34	1,32	1,38	1,4	1,5	1,24
	<i>відхилення</i>	-0,03	-0,02	-0,03	0,02	0,03	0,02
Селищні бюджети	<i>без міжбюдж. трансф.</i>	1,44	1,36	1,39	1,29	1,34	1,32
	<i>з міжбюдж. трансф.</i>	1,47	1,41	1,44	1,31	1,35	1,33
	<i>відхилення</i>	-0,22	-0,23	0,11	-0,18	-0,73	-0,26
Сільські бюджети	<i>без міжбюдж. трансф.</i>	4,21	3,9	4,03	4,06	4,45	4,09
	<i>з міжбюдж. трансф.</i>	4,23	3,98	4,16	4,22	4,59	4,28
	<i>відхилення</i>	-0,02	-0,08	-0,13	-0,16	-0,14	-0,19
Бюджети ОТГ	<i>без міжбюдж. трансф.</i>	–	–	–	–	–	1,72
	<i>з міжбюдж. трансф.</i>	–	–	–	–	–	1,72
	<i>відхилення</i>	–	–	–	–	–	–

Джерело: складено автором на основі даних [103].

Аналізуючи динаміку абсолютного обсягу видатків місцевих бюджетів без урахування міжбюджетних трансфертів у розрізі адміністративно-

територіальних одиниць за 2006–2016 рр. (рис. М.1 та табл. М.1 додатку М), зазначимо, що найбільше видатків здійснено з бюджету міста Києва – від 9120,8 млн грн до 33451,2 млн грн. На другому місці за обсягом видатків з 2006 р. до 2013 р. перебували місцеві бюджети Донецької області – від 6792,4 млн грн до 20054,3 млн грн, але внаслідок окупації частини територій Донецької і Луганської областей з 2014 р. зазначену позицію займають місцеві бюджети Дніпропетровської області – від 5042,9 млн грн у 2006 р. до 16063,9 млн грн у 2013 р. та від 17507,9 млн грн у 2014 р. до 30962,9 млн грн. у 2016 р.

Збільшення обсягу видатків бюджетів усіх адміністративно-територіальних одиниць (рис. М.2 та табл. М.3 додатку М) зумовлене необхідністю перерахування міжбюджетних трансфертів до державного бюджету місцевими: у 2006 р. – на 3455 млн грн, або в 1 раз, у 2007 р. – на 8398,1 млн грн, або в 1,1 разу, в 2008 р. – на 12171,3 млн грн, або в 1,1 разу, у 2009 р. – на 9112,4 млн грн, або в 1,1 разу, у 2010 р. – на 7739,2 млн грн, або в 1,1 разу, у 2011 р. – на 2718,5 млн грн, або в 1 раз, у 2012 р. – на 1342,4 млн грн, або в 1 раз, у 2013 р. – на 1609,1 млн грн, або в 1 раз, у 2014 р. – на 2117,9 млн грн, або в 1 раз, у 2015 р. – на 3143,7 млн грн, або в 1 раз, у 2016 р. – на 4171,9 млн грн, або в 1 раз.

Аналіз темпів приросту видатків бюджетів різних рівнів (рис. 4.9) підтверджує відсутність чіткої тенденції їхньої зміни. Середній темп приросту обсягу видатків місцевих бюджетів без урахування міжбюджетних трансфертів у 2005–2017 рр. становив 21,55%, перевищивши при цьому середній темп приросту обсягу видатків Державного бюджету України без урахування міжбюджетних трансфертів на 3,09%. В результаті значного приросту обсягу міжбюджетних трансфертів, наданих місцевим бюджетам з державного, середній темп приросту обсягу видатків місцевих бюджетів з урахуванням міжбюджетних трансфертів дорівнював 21,29%.

Розглядаючи темпи приросту обсягу видатків без урахування міжбюджетних трансфертів місцевих бюджетів різних адміністративно-

територіальних утворень (табл. М.4 додатку М), звернемо увагу на те, що у 2007 р. порівняно з попереднім роком у місцевих бюджетах 14 адміністративно-територіальних одиниць із 27 зазначений показник перевищив темп приросту видатків усіх місцевих бюджетів України, у 2008 р. – 21, у 2009 р. – 21, у 2010 р. – 23, у 2011 р. – 7, у 2012 р. – 4, у 2013 р. – 22, у 2014 р. – 23, у 2015 р. – 19 (з 25), у 2016 р. – 12 (з 25) одиниць відповідно.

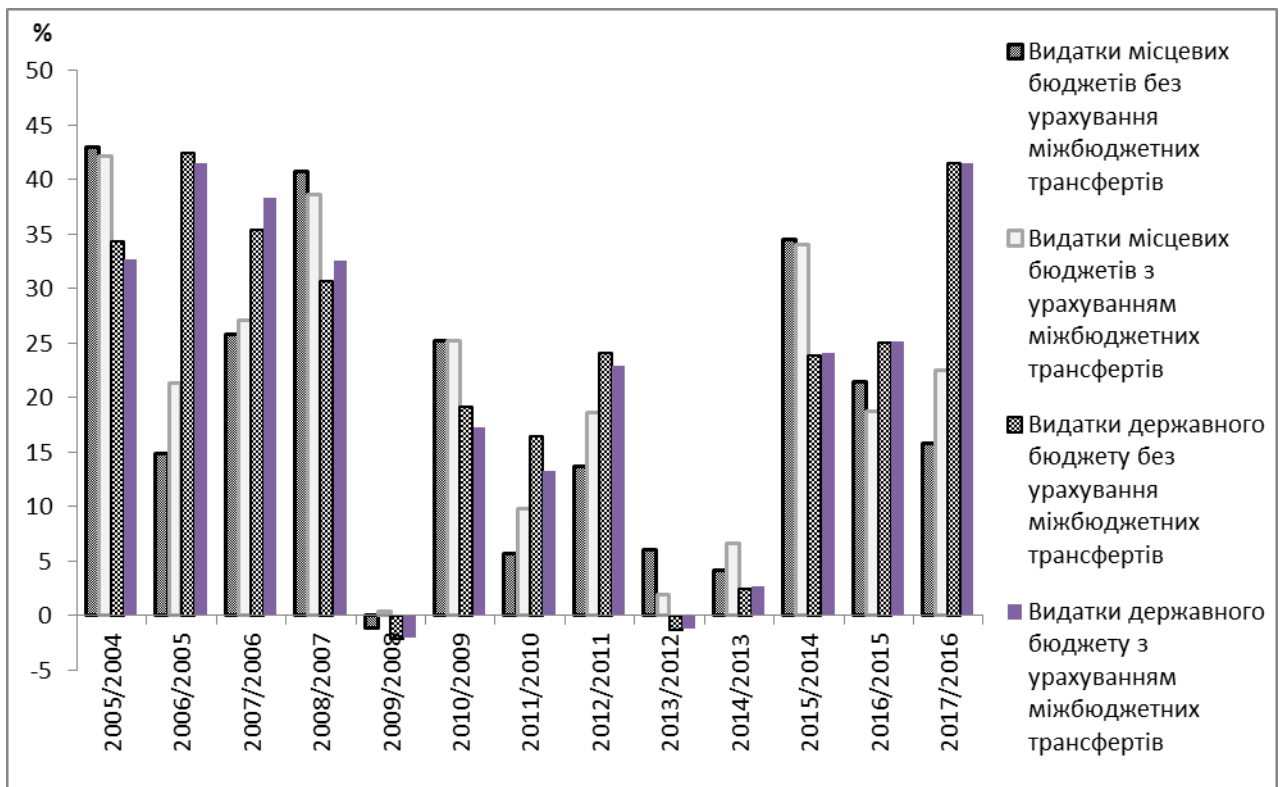

Рис. 4.9. Динаміка темпів приросту / зменшення обсягу видатків Державного та місцевих бюджетів України у 2005–2017 рр., %

Джерело: складено автором на основі даних [103].

Темпи приросту обсягу видатків з урахуванням міжбюджетних трансфертів місцевих бюджетів різних адміністративно-територіальних утворень (табл. М.5 додатку М) у 2007 р. порівняно з попереднім роком по місцевих бюджетах 7 адміністративно-територіальних одиниць із 27 перевищили темп приросту видатків усіх місцевих бюджетів України, у 2008 р. – 12, у 2009 р. – 18, у 2010 р. – 21, у 2011 р. – 18, у 2012 р. – 7, у

2013 р. – 22, у 2014 р. – 23, у 2015 р. – 18 (з 25), у 2016 р. – 11 (з 25) одиниць відповідно.

Отже, оптимальне поєднання фінансових методів, форм, інструментів та важелів механізму використання бюджетних ресурсів дає змогу державі забезпечувати функціонування та розвиток національної економіки, доступно та якісно надавати суспільні послуги населенню, вирішувати основні соціальні проблеми та ін.

4.2. Бюджетне забезпечення реалізації функцій держави та оптимізація витрат бюджетних ресурсів на організацію її діяльності

Соціально-економічний розвиток держави під впливом економічних, політичних, культурних та інших факторів супроводжується трансформацією функцій, які виконують органи державної влади та місцевого самоврядування. Як слушно зазначає Н. Савчук, роль держави в ході історії поступово змінювалася: якщо основна роль ранніх держав полягала у завоюванні нових земель (з метою доступу до нових ресурсів, у т. ч. людських) та захисті завойованих, то функції держав пізніших епох суттєво розширилися і нині стосуються практично всіх сфер життя суспільства [318, с. 215].

Р. Масгрейв акцентує увагу на трьох основних функціях уряду:

- макроекономічній стабілізації (macroeconomic stabilization) – досягнення стабільності цін і високого рівня зайнятості;
- перерозподілі доходу (income redistribution) – забезпечення справедливого розподілу доходів (для зменшення фіскальних дисбалансів і т. д.);
- розподілі ресурсів (resource allocation) – забезпечення ефективного розподілу і використання ресурсів [462].

В економічній літературі не припиняються наукові дискусії щодо функцій держави, які є похідними від потреб і прав людей, та ключових факторів її соціально-економічного розвитку. Аналізуючи праці відомих

зарубіжних та вітчизняних економістів, які займалися дослідженням впливу держави на суспільні процеси (В. Андрущенко, Дж. Б'юкенен, В. Дем'янишина, Дж. Кейнс, Ф. Кене, Р. Масгрейв, К. Маркса, В. Опаріна, А. Сміта, В. Федосова, М. Фрідмена, С. Юрія й ін.), з метою оцінювання її ролі вважаємо за доцільне виокремити соціальну, економічну, управлінську та оборонну функції держави. Для реалізації зазначених функцій держава здійснює операційну, інвестиційну та фінансову діяльність.

Особливостями функцій органів державної влади та місцевого самоврядування є те, що:

- вони є взаємопов'язаними;
- результативність їхньої реалізації, яка великою мірою залежить від відповідного потреби обсягу фінансових ресурсів, впливає на соціально-економічний розвиток держави;
- їхня реалізація регламентується Конституцією України, Законами України «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про місцеві державні адміністрації», «Про основи національної безпеки України», «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії», «Про освіту», «Про вищу освіту», «Основи законодавства про охорону здоров'я», «Про культуру», «Про оборону України», «Про фізичну культуру і спорт», «Про охорону навколишнього природного середовища», «Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування», «Про пенсійне забезпечення», «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям», Бюджетним кодексом України та іншими правовими актами;
- основним джерелом їхнього фінансового забезпечення є бюджетні ресурси, які формуються у процесі розподілу і перерозподілу ВВП (як України, так і зарубіжних країн), реалізації національного багатства.

Із метою оцінювання ступеня розвитку економіки України, який впливає на життєвий рівень її громадян, проаналізуємо обсяг та зміну ВВП як основного джерела бюджетного забезпечення реалізації функцій держави

(додаток Н).

Аналізуючи динаміку ВВП за роки незалежності України, можемо констатувати перманентне (за винятком 2009 р.) збільшення номінального ВВП. Проте воно не свідчить про винятково позитивні тенденції до зростання національної економіки та покращення добробуту українців, оскільки зміна показника номінального ВВП відбувається під впливом зміни як обсягів виробництва товарів та послуг, так і цін. Тому доцільно брати до уваги саме реальний ВВП та індекс фізичного обсягу, які дають змогу об'єктивно оцінити стан економічного розвитку країни.

Враховуючи значення індексу фізичного обсягу ВВП (менше, ніж 100%), можемо констатувати, що з 1990 р. до 1999 р. спостерігалось скорочення обсягу виробництва і, відповідно, обсягу ВВП на одну особу. Найбільше зниження зазначених показників простежувалося у 1994 р. – відповідно 77,1% та 77,4%. У період з 2000 р. до 2008 р. індекси фізичного обсягу ВВП та ВВП на одну особу перевищили 100%, що дає підстави стверджувати про існування тенденції до відновлення економічного зростання (фактично обсяг реального ВВП кожного наступного року перевищував обсяг номінального ВВП попереднього року). Крім цього, у 2008 р. індекс фізичного обсягу ВВП у відсотках до 2010 р. досяг найбільшого значення – 113,2%.

Однак у 2009 р. через негативний вплив світової фінансової кризи внаслідок зменшення внутрішнього попиту, а також темпів приросту валової доданої вартості майже в усіх галузях економіки фізичний обсяг ВВП загалом і в розрахунку на одну особу знизився порівняно з 2008 р. (індекс фізичного обсягу становив відповідно 84,9% та 85,2%).

У період з 2010 р. до 2013 р. спостерігалось несуттєве відновлення економічного зростання, яке у 2014 р. та 2015 р. через несприятливу економічну кон'юнктуру і посилення загроз національній безпеці внаслідок військової агресії Росії призупинилося. У результаті комплексного впливу таких факторів, як: зниження купівельної спроможності українців внаслідок

зменшення реальних доходів; низький зовнішній та внутрішній попит унаслідок гальмування економічного зростання; вплив інвестицій; ускладнення відносин з основними торговельними партнерами за відсутності виважених стабілізаційних заходів економіки посилювали процеси її падіння. У результаті зменшення фактичного ВВП і зростання інфляції знизився рівень життя населення та набуло поширення таке явище, як соціальне відторгнення й невдоволення у суспільстві, що стало причиною сповільнення людського розвитку.

Саме 2016 р. став періодом відновлення економічного зростання в Україні. Обсяг номінального ВВП становив 2385367 млн грн, а в розрахунку на одну особу – 55899 грн. Підвищення обсягу номінального ВВП зумовлено як зростанням реального ВВП, так і значною величиною дефлятора ВВП (у 2016 р. – 17,1%), що відображає зміну цін на всі вироблені товари та надані послуги.

Обсяг реального ВВП у 2016 р. зріс на 2,4% порівняно з 2015 р., але у 2015 р. темп зниження реального ВВП становив 9,8% порівняно з 2014 р. Поряд із покращенням цінової кон'юнктури на міжнародних ринках товарів національного експорту зростанню реального ВВП в Україні сприяло валове нагромадження (індекс фізичного обсягу дорівнював 142,8% порівняно з 2015 р.). Із цього приросту 120,4% припадало на валове нагромадження основного капіталу (в 2015 р. фізичний обсяг валового нагромадження основного капіталу зменшився на 9,2%). Вказані позитивні зміни, відповідно, пояснюються відновленням інвестиційної діяльності після гострої інвестиційної кризи 2014–2015 рр. Підвищення реальної заробітної плати у більшості галузей економіки стало рушійною силою збільшення кінцевих споживчих витрат домашніх господарств на 1,8%, що також позитивно вплинуло на зростання реального ВВП. Водночас скорочення чистого експорту було стримуючим фактором для поживлення економічного зростання в Україні.

У країнах Європейського Союзу економічне зростання відбувалося

повільніше: реальний ВВП 28 країн ЄС збільшився на 1,9% у 2016 р. порівняно з 2,2% у 2015 р. Найвищі темпи зростання реального ВВП у 2016 р. спостерігалися в Румунії – 4,8%, в Швеції й Словаччині – по 3,3%, в Іспанії – 3,2%, у Сербії – 2,8%. Загалом невисокі темпи зростання ВВП у країнах ЄС пояснювалися низькою інвестиційною активністю і негативними споживчими настроями в умовах наростання геополітичних ризиків і виходу Великобританії з ЄС, продовженням програм фіскальної консолідації, які стримували внутрішній попит у багатьох країнах ЄС, а також повільним відновленням банківського кредитування і підвищенням ризиків нестабільності банків при реалізації деякими центральними банками політики від’ємних відсоткових ставок [108, с. 23].

Поряд із позитивними тенденціями економічного зростання у 2016 р. та 2017 р. варто звернути увагу на те, що при розгляді зміни обсягу ВВП за період 2000–2017 рр. порівняно з обсягом ВВП 2010 р. у 2016 р. індекс фізичного обсягу ВВП становив 91,3%, у 2017 р. – 93,5%. Зазначене свідчить про те, що відновлення економіки України до докризового рівня 2008 р. не відбулося.

Несприятливі тенденції економічного розвитку загострили соціальні проблеми в Україні, що підтверджують значення основних соціальних індикаторів рівня життя населення (додаток П).

У періоди, коли відбувалося зниження індексу фізичного обсягу ВВП (2009 р., 2014–2015 рр.), спостерігалися суттєве зменшення реальних наявних доходів та заробітної плати населення, зростання рівня безробіття, поширення бідності серед працюючого населення, невідповідність величини соціальних стандартів і гарантій реаліям життя. Наприклад, високий рівень інфляції (2014 р. – 112,1%, 2015 р. – 148,7%) та заморожування до вересня 2015 р. соціальних стандартів і гарантій призвели до падіння наявних доходів населення (на 11,5% у 2014 р. та на 22,3% у 2015 р. порівняно з попереднім роком), реальної заробітної плати (на 6,5% у 2014 р. та на 20,2% у 2015 р. порівняно з попереднім роком) і зростання до 9,3% у 2014 р. та до 9,1% у

2015 р. рівня безробіття серед населення працездатного віку, що суттєво знизило купівельну спроможність населення і, відповідно, попит на внутрішньому ринку товарів та послуг.

Отже, для відновлення зростання національної економіки доцільно збільшувати купівельну спроможність українців шляхом створення робочих місць, підвищення рівня реальної заробітної плати більшими темпами, ніж зростання фізичного обсягу ВВП, подолати тенденцію до зростання диференціації заробітної плати за регіонами і видами діяльності, підвищувати конкурентоспроможність продукції національних виробників й орієнтувати населення на внутрішнє споживання.

Визначаючи стратегічні напрями розвитку держави, за основу слід брати стратегічну мету – підвищення добробуту населення та основні цілі соціальної політики держави, серед яких:

- підвищення рівня і якості життя населення, збільшення його тривалості;
- зміцнення здоров'я громадян, підвищення якості й ефективності надання медико-санітарної допомоги;
- зниження рівня безробіття;
- підвищення стандартів оплати праці;
- збільшення ефективності системи регулювання соціальної відповідальності суб'єктів.

Також в основу визначення пріоритетних напрямів має бути покладено вирішення проблем, які є реальною загрозою національній безпеці держави [207].

Формування бюджетних ресурсів, необхідних для виконання функцій держави, відбувається у результаті регулюючого впливу бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави на розподільні процеси.

Систему бюджетного забезпечення реалізації функцій держави подано на рис. 4.10.

Практичне застосування бюджетного забезпечення як методу

бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави поряд із його іншими складовими відображається не тільки в обсягах бюджетних ресурсів, спрямованих на забезпечення діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування для реалізації їхніх функцій, тобто у витратах бюджету держави, а й в їхній структурі (табл. 4.5 і 4.10).

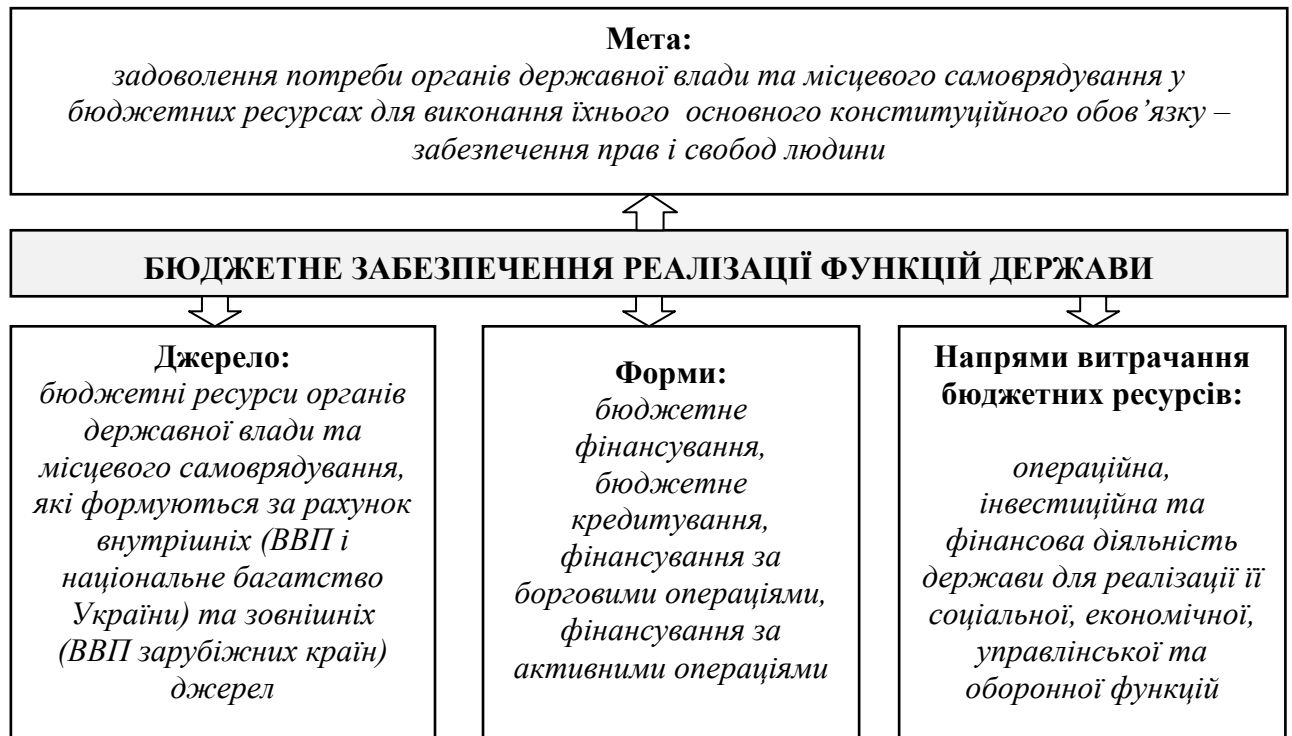

Рис. 4.10. Система бюджетного забезпечення реалізації функцій держави

Джерело: побудовано автором.

Напрями і склад витрат бюджету держави завжди були і залишаються предметом дискусій як науковців, так і практиків. За сучасних умов перерозподіл бюджетних ресурсів між сферами діяльності держави, які забезпечують реалізацію її функцій, залежить від компромісної домовленості між суспільством та державою щодо рівня фінансування соціальних благ [318, с. 138].

Аналіз даних, наведених у табл. 4.5, свідчить, що найбільше бюджетних ресурсів держава витрачала на здійснення операційної діяльності – 70,25% (середній показник за 2004–2017 рр.), дещо менше – фінансової –

21,35% та найменше – інвестиційної – 8,4%.

Упродовж 2004–2017 рр. спостерігалася тенденція до зниження частки витрат бюджету держави на операційну діяльність – від 71,28% у 2004 р. до 62,85% у 2017 р. – та інвестиційну діяльність – від 17,91% до 6,5% – у загальному обсязі використаних бюджетних ресурсів із одночасним зростанням витрат на фінансову діяльність – відповідно від 10,81% до 30,65%. Це негативно вплинуло на темпи зростання національної економіки та добробуту населення.

Таблиця 4.5

Структура витрат Державного та місцевих бюджетів України за видами діяльності держави, %

Види діяльності	2004 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.
Операційна	71,28	70,34	78,62	77,16	76,36	68,27	75,01	72,64	73,44	73,10	62,81	52,93	68,66	62,85
Інвестиційна	17,91	10,24	12,71	15,68	11,57	4,65	6,53	7,98	6,54	4,45	2,49	3,86	6,52	6,50
Фінансова	10,81	19,43	8,67	7,16	12,08	27,07	18,46	19,38	20,02	22,45	34,70	43,21	24,82	30,65

Джерело: розраховано автором на основі даних Державної казначейської служби України [103].

Як показують дані рис. 4.11, у періоди, коли простежувалося зменшення обсягів бюджетного інвестування, відбувалося зниження обсягів реального ВВП, і навпаки. Адже саме бюджетні інвестиції виконують стимулюючу функцію, оскільки їхнє «... головне призначення полягає у розвитку інфраструктури, що загалом позитивно впливає на соціальний та економічний розвиток країни [434]».

З метою виявлення кореляційних зв'язків і залежності між показниками

обсягу валового внутрішнього продукту (y), обсягу витрат бюджету держави на операційну (x_1), інвестиційну (x_2) та фінансову (x_3) діяльність за період 2004–2016 рр. побудуємо кореляційну матрицю:

$$\begin{pmatrix} & y & x_1 & x_2 & x_3 \\ y & 1 & & & \\ x_1 & 0,9970 & 1 & & \\ x_2 & 0,7391 & 0,7050 & 1 & \\ x_3 & 0,8151 & 0,8301 & 0,4340 & 1 \end{pmatrix}$$

Із матриці видно, що показники витрат бюджету на операційну та фінансову діяльність – мультиколінеарні (коефіцієнт кореляції між показниками x_1 та x_3 становить 0,8301). Тому відкладаємо показник, вплив якого на результуючий (ВВП) менший, – витрати бюджету на фінансову діяльність.

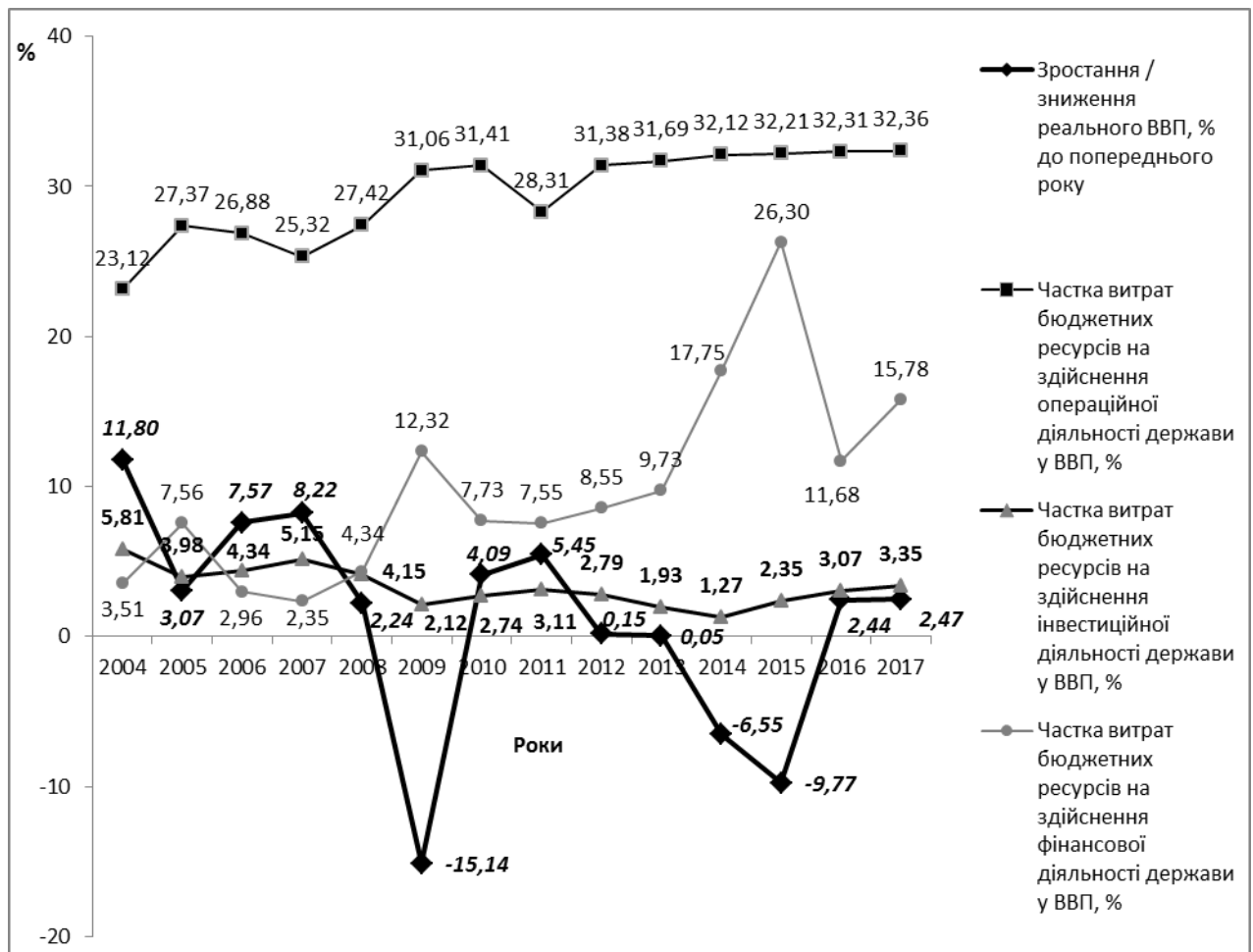

Рис. 4.11. Динаміка частки витрат бюджетних ресурсів на здійснення операційної, інвестиційної і фінансової діяльності держави у ВВП та зміни обсягу реального ВВП у 2004–2017 рр., %

Джерело: складено автором на основі даних [103; 346].

За результатами кореляційно-регресійного аналізу залежності зміни обсягу валового внутрішнього продукту (y) від зміни обсягу витрат бюджету на операційну (x_1) та інвестиційну (x_2) діяльність за період 2004–2016 рр. (додаток Р) встановлено, що такий зв'язок можна формалізувати у вигляді рівняння (4.1):

$$y = 93,5716 + 2,7598x_1 + 2,8993x_2 \quad (4.1).$$

Оскільки коефіцієнт множинної кореляції становить 0,998, між зазначеними показниками спостерігається прямий щільний зв'язок. Коефіцієнти моделі статистично значущі (критичне значення t -статистики Стьюдента 2,179). Коефіцієнт детермінації ($R = 0,998$) свідчить про високий рівень адекватності зазначеної моделі та про те, що зміна величини обсягу ВВП залежить від зміни обсягу витрат бюджету держави на 99,8%. Збільшення обсягу використаних бюджетних ресурсів на операційну діяльність на 1% при фіксованих витратах на інвестиційну діяльність приводить до зростання обсягу ВВП на 2,76%, збільшення обсягу використаних бюджетних ресурсів на інвестиційну діяльність на 1% при фіксованих витратах на операційну діяльність – на 2,8%.

Такий вплив можна пояснити тим, що у процесі здійснення операційної та інвестиційної діяльності держава вкладає бюджетні ресурси у розвиток власної економіки, тоді як витрати на фінансову діяльність охоплюють такий напрям використання бюджетних ресурсів, як погашення державної заборгованості, що у разі із зовнішніми кредиторами не передбачає таких вкладень.

Отже, органам державної влади та місцевого самоврядування доцільно:

– переглянути пріоритети у витрачанні бюджетних ресурсів у бік збільшення частки витрат на інвестиційну та операційну діяльність із одночасним її зменшенням на фінансову;

– підвищувати ефективність використання витрачених бюджетних ресурсів шляхом удосконалення процедур державних закупівель, повноцінного, а не формального запровадження програмно-цільового методу у бюджетний процес та ін.

Для детального оцінювання бюджетного забезпечення, пріоритетності функцій держави та її відповідності пріоритетам розвитку суспільства доцільно глибше провести аналіз структури витрачання бюджетних ресурсів залежно від функцій органів влади й місцевого самоврядування. Саме оптимізація складу таких витрат – один із визначальних факторів підвищення ефективності бюджетної політики.

Для реалізації соціальної функції держави з бюджетів різних рівнів здійснюються витрати на освіту, охорону здоров'я, соціальний захист, духовний і фізичний розвиток, житлово-комунальне господарство, охорону навколишнього природного середовища; оборонної – витрати на оборону; економічної – витрати на економічну діяльність; управлінської – витрати на загальнодержавні функції, громадський порядок, безпеку та судову владу, витрати бюджету, зумовлені погашенням запозичень, розміщенням бюджетних ресурсів на депозитах, придбанням цінних паперів, і т. ін.

У працях вітчизняних науковців, присвячених оцінюванню ефективності бюджетної політики, для визначення рівня пріоритетності відповідної функції держави переважно використовується такий показник, як частка видатків державного та / або місцевих бюджетів на її реалізацію у загальному обсязі видатків державного та / або місцевих бюджетів. Застосовуючи описаний підхід, вкажемо, що у структурі видатків бюджету держави найбільшу питому вагу займають видатки на реалізацію соціальної функції держави – 62,48% (середній показник за 2004–2017 рр.) (табл. 4.6). У період з 2004 р. до 2011 р. зазначений показник зріс з 55,12% до 67,73%, а

починаючи з 2012 р. він зменшився до 59,13% у 2017 р.

Частка видатків державного та місцевих бюджетів на реалізацію економічної функції у загальному обсязі видатків бюджету держави в середньому за 2004–2017 рр. становила 12,71% і мала негативну тенденцію до зменшення з 19,12% у 2004 р. до 7,92% у 2016 р. із невеликим збільшенням до 9,73% у 2017 р.

Таблиця 4.6

Структура видатків Державного та місцевих бюджетів України за функціями держави, %

Види функцій	2004 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.
Економічна	19,12	13,59	15,67	17,79	16,59	12,95	11,59	13,69	12,67	10,03	8,34	8,27	7,92	9,73
Соціальна	55,12	64,16	62,1	59,32	60,94	65,18	65,92	67,73	65,86	67,05	63,16	58,69	60,3	59,13
Оборонна	6,05	4,15	3,65	4,13	3,78	3,16	2,99	3,17	2,94	2,93	5,23	7,65	7,1	7,04
Управлінська	19,71	18,1	18,58	18,76	18,69	18,71	19,5	15,41	18,53	19,99	23,27	25,39	24,68	24,10

Джерело: розраховано автором на основі даних [103].

Водночас переважно за рахунок зміни питомої ваги видатків на реалізацію соціальної та економічної функцій змінилися показники частки видатків державного та місцевих бюджетів на виконання управлінської – з 19,71% до 24,1% – й оборонної функцій – з 6,05% до 7,04% за відповідний період.

В умовах трансформаційних процесів, які відбуваються в Україні та спрямовані на побудову правової і демократичної держави з соціально орієнтованою ринковою економікою, актуалізуються питання забезпечення повної реалізації задекларованих у Конституції України соціальних прав (на охорону здоров'я, освіту, духовний і фізичний розвиток, соціальний захист

тощо) та свобод її громадян. Виконання соціальних зобов'язань держави можливе за умови проведення виваженої соціальної політики й ефективного застосування такого інструменту бюджетного механізму як соціальні видатки бюджету.

Серед видатків бюджету держави на реалізацію соціальної функції держави переважають видатки на соціальний захист – поряд із збільшенням номінального обсягу видатків Державного та місцевих бюджетів України на соціальний захист в 13,4 рази з 19,3 млрд грн у 2004 р. до 258,3 млрд грн у 2016 р. зростає пріоритетність зазначеного напрямку використання бюджетних ресурсів – частка даного виду видатків у загальному обсязі видатків зросла з 19,04% у 2004 р. до 30,91% у 2016 р. та у ВВП – з 5,6% до 10,8% відповідно.

Однак, незважаючи на істотне зростання номінального обсягу соціальних видатків державного та місцевих бюджетів, їхній рівень не досягає навіть законодавчо задекларованих нормативів, а зв'язок між якістю соціальних послуг, які надаються населенню, та підвищенням рівня фінансування майже не простежується [250, с. 44].

Серед видатків Державного бюджету України на соціальний захист переважають видатки на соціальний захист пенсіонерів, місцевих бюджетів – видатки на соціальний захист сім'ї, дітей та молоді та допомогу у вирішенні житлового питання (надання субсидій для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, компенсацій і ін.).

Необхідність покриття пенсійних і соціальних видатків в умовах доволі високого рівня старіння населення та дії великої кількості програм соціальної допомоги детермінує посилення податкового навантаження як на сектор фінансових і нефінансових корпорацій, так і на сектор домогосподарств. Зазначене, відповідно, не тільки зумовлює збільшення обсягів державного боргу з відповідними інфляційними наслідками, а й обмежує можливості інвестиційного розвитку економіки. Випереджальне зростання видатків на соціальний захист пенсіонерів призводить до неприпустимої концентрації

бюджетних ресурсів та істотно обмежує можливості фінансування інших статей соціального спрямування [250, с. 46]. Останніми роками у зв'язку із дефіцитом бюджету Пенсійного фонду України зростає обсяг видатків Державного бюджету України на його покриття.

До основних проблем функціонування діючої в Україні системи соціального захисту та його бюджетного фінансування належать:

- невідповідність між намаганням держави забезпечити ефективний соціальний захист громадян та її фінансовими можливостями щодо практичної реалізації таких заходів, що підтверджено нижчим, порівняно із зарубіжними країнами, обсягом видатків на соціальний захист в Україні на одну особу;

- відсутність чітких і прозорих критеріїв адресності в наданні основних видів соціальних допомог, пільг та послуг;

- недосконалість системи державної соціальної допомоги, оскільки окремі види соціальних виплат призначаються без урахування реальних доходів громадян (у т. ч. і через труднощі їхнього об'єктивного розрахунку), які претендують на їхнє отримання, внаслідок чого виникає нерівність у системі соціального забезпечення та спостерігається неефективне використання бюджетних ресурсів;

- невідповідність встановленої величини прожиткового мінімуму як основного базового стандарту для працездатного населення мінімальним потребам людини та реаліям життя – фактичному прожитковому мінімуму; продовження практики застосування показника «рівень забезпечення прожиткового мінімуму», що встановлюється з урахуванням реальних видаткових можливостей державного бюджету і обмежує обсяг соціальної допомоги. Зазначене не сприяє вирішенню соціальних проблем і відображає неспроможність держави забезпечити зростання життєвого рівня населення, гарантувати йому захист від бідності;

- значна кількість соціальних пільг, які деформують систему соціального захисту населення, оскільки їхнє запровадження в окремих

випадках передбачає безпідставне встановлення додаткових соціальних гарантій і преференцій для певних соціальних груп.

Отже, через властиві недоліки діючій в Україні системі соціального захисту населення відсутнього покращення якості й доступності надання соціальних послуг громадянам не спостерігається. Зазначене призводить до посилення соціального відторгнення населення від соціального захисту. Тому українська система державних соціальних стандартів, пільг, допомог, соціальних послуг, інших форм і видів соціального захисту потребує перегляду та суттєвої модернізації відповідно до європейської моделі соціального захисту, що базується, перш за все, на нормах Європейської соціальної хартії.

Із метою зменшення видатків бюджетів на соціальний захист у державі та запобігання соціальному утриманству доцільно впроваджувати комплекс заходів, спрямованих на забезпечення гідного рівня життя усіх громадян. Це дасть змогу підвищити доходи населення і зменшити кількість одержувачів соціальних допомог, житлових субсидій у зв'язку із їхньою малозабезпеченістю.

Інклюзивний сталий розвиток України неможливий без забезпечення реального, а не декларативного дотримання соціальних прав людини. У даному контексті потребує удосконалення порядок розрахунку окремих видів державних соціальних допомог та видатків бюджетів на їхнє надання. Наприклад, державна допомога при народженні дитини призначається з метою забезпечення соціального захисту сімей та стимулювання народжуваності в соціально благополучних сім'ях. Частка видатків на надання державної допомоги при народженні дитини у 2017 р. становила:

– у видатках місцевих бюджетів України на надання допомоги сім'ям з дітьми, малозабезпеченим сім'ям, інвалідам з дитинства, дітям-інвалідам та тимчасової допомоги дітям (здійснюються за рахунок субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на виплату допомоги сім'ям з дітьми, малозабезпеченим сім'ям, інвалідам з дитинства, дітям-інвалідам та

тимчасової державної допомоги дітям) – 43,33%;

- у видатках місцевих бюджетів України на соціальний захист і соціальне забезпечення – 15,49%;

- у видатках місцевих бюджетів України без урахування міжбюджетних трансфертів – 4,45%;

- у видатках місцевих бюджетів України з урахуванням міжбюджетних трансфертів, переданих до державного та інших місцевих бюджетів – 4,25%.

У сучасних умовах обсяг державної допомоги при народженні дитини становить 41280 грн (не змінювався з 1 липня 2014 р. у зв'язку із кризовими явищами та дефіцитом бюджетних ресурсів), виплачується у фіксованому обсязі, визначеному на момент народження дитини, який не враховує інфляційні процеси, є значно меншим від прожиткового мінімуму та не залежить від черговості народження дитини.

На наш погляд, у зв'язку із необхідністю підвищення народжуваності дітей для покращення демографічної ситуації (як видно із рис. С.1 додатку С, показник народжуваності дітей у розрахунку на 1000 осіб наявного населення з 2000 р. до 2012 р. зріс з 7,8 до 11,4, а починаючи із 2013 р. знизився із 11,1 до 9,4 у 2017 р.) доцільно внести зміни до порядку нарахування і виплати державної допомоги при народженні дитини.

Враховуючи, що державна допомога при народженні дитини виплачується упродовж 36 місяців із моменту звернення за її призначенням і повинна забезпечити потреби дитини і одного з батьків (оскільки відповідно до діючого законодавства з 1 липня 2014 р. припинено надання державної допомоги по догляду за дитиною до досягнення нею трьохрічного віку), нараховувати допомогу слід із врахуванням базового державного соціального стандарту, на основі якого визначаються соціальні гарантії, – прожиткового мінімуму для дітей до 6 років (з 1 грудня 2018 р. – 1626 грн [87], з 1 січня 2019 р. – 1626 грн, з 1 липня – 1699 грн, з 1 грудня – 1779 грн) і прожиткового мінімуму для працездатних осіб (з 1 грудня 2018 р. – 1921 грн

[87], з 1 січня 2019 р. – 1921 грн, з 1 липня – 2007 грн, з 1 грудня – 2102 грн) та коригувати визначений обсяг у процесі виплати із урахуванням прожиткових мінімумів на момент виплати допомоги. Це дасть змогу забезпечити мінімальні потреби дитини та одного із членів сім'ї, який є отримувачем допомоги, оскільки визначений у законі України про Державний бюджет України на відповідний рік обсяг прожиткового мінімуму не враховує зміну споживчих цін, а встановлюється з урахуванням фінансових можливостей органів державної влади і місцевого самоврядування здійснювати соціальні видатки бюджетів (обсяг яких залежить від величини прожиткового мінімуму).

Однак для забезпечення реальних потреб новонародженого та одного із батьків доцільно у процесі розрахунку державної допомоги при народженні дитини враховувати обсяг фактичного прожиткового мінімуму (визначається Міністерством соціальної політики України), який не збігається із законодавчо встановленим.

Мінімальний обсяг державної допомоги при народженні однієї дитини для одного одержувача на бюджетний період ($ДДНД_M$) пропонуємо визначити за формулою 4.2:

$$ДДНД_M = \sum_{i=1}^I (ЗПМ_{Д_i} + ЗПМ_{ПО_i}), \quad i = \overline{1, I}, \quad (4.2)$$

де $ЗПМ_{Д_i}$ – встановлений законом України про Державний бюджет України на відповідний рік обсяг прожиткового мінімуму для дітей віком до 6 років у місяці бюджетного періоду, коли здійснюється виплата державної допомоги при народженні дитини, грн; $ЗПМ_{ПО_i}$ – встановлений законом України про Державний бюджет України на відповідний рік обсяг прожиткового мінімуму для працездатних осіб у місяці бюджетного періоду, коли здійснюється виплата державної допомоги при народженні дитини, грн; I – кількість разів виплати допомоги у бюджетному періоді (враховуючи, що допомога виплачується щомісячно, а бюджетний період співпадає з

календарним роком, $I=12$).

Реальний (відповідний потребі) обсяг державної допомоги при народженні однієї дитини для одного одержувача на бюджетний період (ДНД_р) пропонуємо визначити за формулою 4.3:

$$\text{ДНД}_P = \sum_{i=1}^I (\Phi\text{ПМ}_{Д_i} + \Phi\text{ПМ}_{\text{ПО}_i}), \quad i = \overline{1, I}, \quad (4.3)$$

де $\Phi\text{ПМ}_{Д_i}$ – обсяг фактичного прожиткового мінімуму для дітей віком до 6 років у місяці бюджетного періоду, коли здійснюється виплата державної допомоги при народженні дитини, грн; $\Phi\text{ПМ}_{\text{ПО}_i}$ – обсяг фактичного прожиткового мінімуму для працездатних осіб у місяці бюджетного періоду, коли здійснюється виплата державної допомоги при народженні дитини, грн.

У табл. 4.7 наведено приклад розрахунку державної допомоги при народженні дитини для одного одержувача на одну дитину на основі запропонованого науково-методичного підходу.

Таблиця 4.7

Розрахунок державної допомоги при народженні однієї дитини для одного одержувача на 2017–2018 рр.

Період	Встановлений законом України про Державний бюджет України на відповідний рік		Обсяг державної допомоги при народженні дитини, визначений на основі законодавчо встановленого прожиткового мінімуму, грн	Визначений Міністерством соціальної політики України		Обсяг державної допомоги при народженні дитини, визначений на основі фактичного прожиткового мінімуму, грн
	прожитковий мінімум для дітей віком до 6 років, грн	прожитковий мінімум для працездатних осіб, грн		фактичний прожитковий мінімум для дітей віком до 6 років, грн	фактичний прожитковий мінімум для працездатних осіб, грн	
1	2	3	4	5	6	7
2017 рік						
<i>січень</i>	1355	1600	2955	2635,59	2815,27	5450,86
<i>лютий</i>	1355	1600	2955	2670,98	2856,88	5527,86
<i>березень</i>	1355	1600	2955	2722,96	2914,95	5637,91
<i>квітень</i>	1355	1600	2955	2753,35	2955,72	5709,07
<i>травень</i>	1426	1684	3110	2808,74	3027,38	5836,12
<i>червень</i>	1426	1684	3110	2901,91	3159,15	6061,06
<i>липень</i>	1426	1684	3110	2876,78	3150,3	6027,08
<i>серпень</i>	1426	1684	3110	2816,82	3057,78	5874,6

<i>вересень</i>	1426	1684	3110	2845,09	3083,82	5928,91
<i>жовтень</i>	1426	1684	3110	2897,52	3115,07	6012,59
<i>листопад</i>	1426	1684	3110	2937,24	3155,97	6093,21
<i>грудень</i>	1492	1762	3254	2973,86	3189,31	6163,17
Разом за 2017 рік	х	х	36844	х	х	70322,4

Продовження табл. 4.7

1	2	3	4	5	6	7
2018 рік						
<i>січень</i>	1492	1762	3254	3002,80	3229,04	6231,84
<i>лютий</i>	1492	1762	3254	3020,46	3259,89	6280,35
<i>березень</i>	1492	1762	3254	3071,53	3321,56	6393,09
<i>квітень</i>	1492	1762	3254	3125,27	3391,44	6516,71
<i>травень</i>	1492	1762	3254	3132,25	3404,66	6536,91
<i>червень</i>	1492	1762	3254	3141,74	3455,48	6597,22
<i>липень</i>	1559	1841	3400	3092,44	3380,94	6473,38
<i>серпень</i>	1559	1841	3400	3045,60	3330,94	6376,54
<i>вересень</i>	1559	1841	3400	3075,87	3369,70	6445,57
<i>жовтень</i>	1559	1841	3400	3122,58	3398,16	6520,74
<i>листопад</i>	1559	1841	3400	3182,56	3471,84	6654,4
<i>грудень</i>	1626	1921	3547	3209,63	3500,66	6710,29
Разом за 2018 рік	х	х	40071	х	х	77737,04

Джерело: розраховано автором на основі даних [86; 87; 374].

Відповідно до діючого порядку призначення і виплати державної допомоги при народженні дитини середній річний обсяг допомоги у 2015–2018 рр. становив 13760 грн (41280 грн / 3 роки). Практичне застосування запропонованого автором науково-методичного підходу, який спрямований на підвищення доходів сімей з новонародженими дітьми та реальне, а не декларативне, дотримання їхніх конституційних прав на соціальний захист, дає змогу підвищити обсяг державної допомоги при народженні дитини до рівня мінімальних потреб – у 2,7 разу до 36844 грн на рік (2017 р.) і у 2,9 разу до 40071 грн на рік (2018 р.) та рівня реальних потреб дитини і одержувача допомоги – у 5,1 разу до 70322,4 грн на рік (2017 р.) і у 5,6 разу до 77737,04 грн на рік (2018 р.).

Якщо упродовж трьохрічного терміну отримання державної допомоги

при народженні дитини у певному періоді одержувач знову (у зв'язку із народженням чергової дитини) претендуватиме на її отримання, мінімальний обсяг державної допомоги при народженні дитини для одного одержувача на бюджетний період з урахуванням кількості дітей до трьох років ($ДСДНД_M$) буде визначатися за формулою 4.4:

$$ДДНД_M = \sum_{i=1}^I (ЗПМ_{Д_i} \times КД_i + ЗПМ_{ПО_i}), \quad i = \overline{1, I}, \quad (4.4)$$

де $КД_i$ – кількість дітей віком до 3 років у одного одержувача державної допомоги при народженні дитини при кожному разі виплати зазначеної допомоги, осіб.

Реальний (відповідний потребі) обсяг державної допомоги при народженні дитини для одного одержувача на бюджетний період з урахуванням кількості дітей віком до 3 років ($ДДНД_P$) пропонуємо розраховувати за формулою 4.5:

$$ДДНД_P = \sum_{i=1}^I (\PhiПМ_{Д_i} \times КД_i + \PhiПМ_{ПО_i}), \quad i = \overline{1, I}. \quad (4.5)$$

Плановий обсяг видатків бюджету на надання мінімального обсягу державної допомоги при народженні дитини у бюджетному періоді ($В_{ДДНД_M}$) рекомендуємо визначити за формулою 4.6:

$$В_{ДДНД_M} = \sum_{i=1}^I ((ЗПМ_{Д_i} \times КД_i + ЗПМ_{ПО_i}) \times O_i), \quad i = \overline{1, I}, \quad (4.6)$$

де O_i – кількість одержувачів державної допомоги при народженні дитини з урахуванням кількості дітей віком до 3 років при кожному разі виплати зазначеної допомоги у бюджетному періоді, осіб.

Плановий обсяг видатків бюджету на надання реального обсягу державної допомоги при народженні дитини у бюджетному періоді ($В_{ДДНД_P}$) доцільно розраховувати за формулою 4.7:

$$B_{\text{ддндр}} = \sum_{i=1}^I \left((\Phi ПМ_{D_i} \times КД_i + \Phi ПМ_{ПО_i}) \times O_i \right), \quad i = \overline{1, I}. \quad (4.7)$$

Збільшити обсяг державної допомоги при народженні дитини в умовах обмежених бюджетних ресурсів видається можливим шляхом пошуку резервів підвищення ефективності витрачання бюджетних ресурсів на різні бюджетні програми, які фінансуються з державного чи місцевого бюджету. Крім того, збільшення обсягу зазначеного виду державної соціальної допомоги дасть змогу збільшити доходи, покращити майнове становище сімей із новонародженими дітьми та мінімізувати їхню кількість як потенційних отримувачів субсидій на оплату житлово-комунальних послуг, допомоги на дітей одиноким матерям, державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям. А це, в свою чергу, дасть змогу спрямувати частину бюджетних ресурсів, призначених на надання субсидій, допомоги на дітей одиноким матерям, державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям, на виплату допомоги при народженні дитини.

Децю меншу питому вагу у складі соціальних видатків бюджету держави після видатків на соціальний захист населення займають видатки на освіту. Зміна величини видатків бюджету держави на освіту як невід'ємну складову і визначальний фактор людського розвитку корелює з масштабами соціальної відповідальності держави. Так, обсяг видатків Державного та місцевих бюджетів України на зазначену галузь за період з 2004 р. до 2016 р. одночасно із збільшенням видатків Державного та місцевих бюджетів України у 8,2 разу зріс у 7,06 разу. При цьому спостерігалася позитивна тенденція до збільшення також обсягу видатків Державного та місцевих бюджетів України на освіту на одну особу (в 7,9 разу, або на 2642,07 грн до 3027,04 грн у 2016 р.) й обсягу бюджетного фінансування освіти у ВВП (з 5,13% у 2004 р. до 5,43% у 2016 р.) та простежувалася негативна тенденція до зменшення частки видатків на освіту у видатках зведеного бюджету з 18,08% у 2004 р. до 15,49% у 2016 р.

Незважаючи на зростання номінальних обсягів видатків Зведеного бюджету України на освіту, кошти, які надходять на її фінансування, не забезпечують потреби зазначеної галузі у фінансових ресурсах та не завжди ефективно використовуються. Внаслідок цього погіршується якість освітніх послуг і зменшується їхня доступність для малозабезпечених верств населення. Очевидним є те, що в умовах значного дефіциту бюджетних ресурсів учасникам бюджетного процесу необхідно приймати виважені управлінські рішення, які би підвищували ефективність використання коштів, що спрямовуються на фінансування освітньої галузі. На наше глибоке переконання, такі дії сприятимуть забезпеченню реалізації конституційного права людини на освіту.

Охорона здоров'я, як важливий соціальний компонент держави загального добробуту й її соціальної політики, призначена забезпечити доступність медичної допомоги для всіх членів суспільства незалежно від рівня їхніх доходів. За таких обставин зростає необхідність забезпечення державних зобов'язань у сфері охорони здоров'я, задекларованих у Конституції України та інших правових актах, адекватним до потреби для їхньої реалізації обсягом фінансових ресурсів.

Оскільки здоров'я людей вважається найвищою соціальною цінністю, а його охорона є важливим напрямом діяльності держави і суспільства, інвестиції в охорону здоров'я розглядаються як інвестиції у людський капітал, а отже – внесок у розвиток національної економіки та скорочення масштабів бідності.

Для забезпечення реалізації конституційного права людини на охорону здоров'я держава фінансує галузь охорони здоров'я за рахунок бюджетних ресурсів.

Незважаючи на те, що зміни у бюджетному забезпеченні охорони здоров'я характеризуються збільшенням номінальних обсягів фінансування галузі у 2004 р. з 12,16 млрд грн до 75,5 млрд грн (у 6,21 разу) та зменшення його питомої ваги у ВВП відповідно з 3,4% до 3,17%, відчутного поліпшення

здоров'я та ситуації з наданням медичних послуг закладами охорони здоров'я не спостерігається. Частково це можна пояснити також тим, що на стан здоров'я людей впливають не лише результати діяльності медичної галузі, а й екологічна ситуація в країні, спосіб життя, який веде населення, генетично закладена схильність до захворювань тощо.

Покращити бюджетне забезпечення охорони здоров'я, на наш погляд, видається можливим лише за умови розробки науково обґрунтованої стратегії реформування національної системи охорони здоров'я та послідовного і результативного впровадження комплексу заходів щодо вдосконалення організації та фінансування зазначеної галузі.

Отже, трансформація сучасної соціальної відповідальності держави має відбуватися з усвідомленням суспільної значущості соціальних видатків держави. Їх доцільно розглядати не лише як витрати на «утримання» галузей соціальної сфери або підтримку вразливих категорій населення, а й як соціальні інвестиції в людський розвиток, спрямовані на посилення соціальної орієнтації економічної системи загалом, – накопичення людського капіталу, справедливий розподіл суспільних благ, забезпечення високого рівня життя населення і гарантованого мінімуму суспільних послуг, досягнення соціальної стабільності, стимулювання економічного зростання [70, с. 11].

Порівнюючи середні темпи приросту / зменшення видатків на реалізацію функцій держави та номінального ВВП (табл. 4.8), зазначимо, що у 2005–2017 рр. середній темп приросту видатків на реалізацію управлінської функції перевищив середній темп приросту номінального ВВП на 3,9%, оборонної функції – на 3,43%, соціальної функції – відповідно на 2,68%. Водночас середній темп приросту номінального ВВП перевищив середній темп приросту видатків на реалізацію економічної функції на 4,03%.

Перевищення темпу приросту видатків державного та місцевих бюджетів держави на реалізацію функцій органів державної влади та місцевого самоврядування над темпом приросту ВВП та доходів зазначених

бюджетів дає підстави стверджувати про неможливість держави за рахунок централізованого ВВП забезпечувати достатнім обсягом бюджетних ресурсів виконання відповідних бюджетних програм.

Для більш ґрунтовного моніторингу бюджетного забезпечення реалізації функцій органів державної влади та місцевого самоврядування вважаємо за доцільне здійснювати аналітичне оцінку не просто видатків, а саме витрат бюджету держави.

Таблиця 4.8

**Динаміка темпів приросту / зменшення ВВП, доходів та видатків
Державного і місцевих бюджетів України на реалізацію функцій держави
у 2005–2017 рр., %**

Період (роки)	Темп приросту / зменшення, у % до попереднього року					
	Видатки бюджету держави на виконання функцій держави				Номіна- льний ВВП	Доходи державного та місцевих бюджетів
	економічна функція	соціальна функція	оборонна функція	управлінська функція		
2005/2004	-0,69	62,63	-4,16	28,30	27,91	46,60
2006/2005	42,63	19,73	8,79	26,98	23,55	28,04
2007/2006	46,41	23,19	45,92	30,21	32,93	28,01
2008/2007	27,56	40,52	25,19	36,27	31,91	35,44
2009/2008	-22,40	6,34	-16,89	-0,48	-4,42	-8,37
2010/2009	10,01	24,31	16,30	28,10	18,32	15,22
2011/2010	30,31	13,35	16,97	-12,82	20,40	26,72
2012/2011	9,33	14,87	9,56	42,05	8,15	11,79
2013/2012	-18,68	4,58	2,37	10,81	4,36	-0,61
2014/2013	-14,01	-2,58	84,60	20,39	4,22	3,00
2015/2014	28,87	20,76	90,10	41,80	25,31	42,97
2016/2015	17,74	26,31	14,10	19,50	19,96	20,07
2017/2016	55,41	23,99	25,30	23,51	25,09	29,9
Середній темп приросту за 2005– 2017 рр., %	13,7	20,41	21,15	21,62	17,73	20,35

Джерело: складено автором на основі даних [103; 346].

Досліджуючи структуру витрат бюджету держави (табл. 4.9), вкажемо, що з 2004 р. до 2013 р. значення соціальної функції підвищувалося, оскільки

пріоритетним напрямом витрачання бюджетних коштів була саме її реалізація (частка витрат збільшувалася від 48,76% до 51,44%). Питома вага витрат бюджету на виконання управлінської функції у загальному обсязі витрат бюджету держави також зростала з 28,99% до 38,61%. Водночас частка витрат бюджету держави на реалізацію економічної та оборонної функцій знижувалася з 16,92% до 7,7% та відповідно з 5,34% до 2,25%.

Таблиця 4.9

Структура витрат Державного та місцевих бюджетів України за функціями держави, %

Види функцій	2004 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.
Економічна	16,92	10,87	14,22	16,96	15,12	9,84	9,60	11,72	10,56	7,70	5,94	4,88	6,03	6,79
Соціальна	48,76	51,16	56,47	54,18	52,98	46,56	53,07	50,24	52,08	51,44	40,76	32,99	44,96	40,74
Оборонна	5,34	3,39	3,31	3,82	3,30	2,24	2,42	2,52	2,32	2,25	3,37	4,30	5,29	4,84
Управлінська	28,99	34,58	26,00	25,03	28,60	41,35	34,91	35,52	35,03	38,61	49,93	57,83	43,71	47,63

Джерело: розраховано автором на основі даних [103].

Проте, починаючи з 2014 р. структура витрачання бюджетних ресурсів змінюється – на фоні зменшення частки витрат Державного та місцевих бюджетів України на виконання соціальної функції до 40,74% у 2017 р. та економічної функції до 6,79% у 2017 р. зростає частка витрат на реалізацію:

- оборонної функції до 5,29% у 2016 р. через необхідність підвищення обороноздатності держави, зумовлену проведенням антитерористичної операції на сході України, із невеликим зменшенням даного показника до 4,84% у 2017 р.;

- управлінської функції до 47,63% у 2017 р. через зростання видатків на загальнодержавне управління, забезпечення громадського порядку,

безпеки, судової влади та значне збільшення витрат на погашення зростаючого обсягу державного боргу, зумовленого необхідністю пошуку джерел фінансування дефіциту Державного бюджету України, проведенням активних операцій Міністерством фінансів України, пов'язаних зі зміною обсягів депозитів і цінних паперів, що використовуються для управління ліквідністю, і т. д.

Зіставивши зміну реального обсягу ВВП і структуру витрат бюджету держави, зазначимо, що частка витрат на реалізацію економічної функції, на відміну від інших функцій, корелює з темпами зростання / зниження ВВП. Як тільки зростає частка витрат бюджету на реалізацію соціальної і / або управлінської функцій на фоні (або за рахунок) зниження частки витрат на реалізацію економічної функції, відбувається деформація структури витрат, оскільки «... збільшується розрив між потребами у фінансових ресурсах для забезпечення фінансування суспільних благ та реальною можливістю для їх мобілізації всередині країни [272, с. 292]».

Аналізуючи частку витрат бюджету на реалізацію функцій держави у ВВП, можемо простежити такі тенденції: як показують дані на рис. 4.12, більша частина ВВП спрямовувалася на реалізацію соціальної функції – 21,69% (середній показник за 2004–2017 рр.). На здійснення економічної функції витрачалося в середньому за аналізований період 4,41% ВВП, а оборонної – 1,67% ВВП. Що стосується витрат на реалізацію управлінської функції держави, то в окремі періоди їхня частка у ВВП різко зростала, а у 2015 р. вона навіть перевищила рівень централізації ВВП через значне зростання витрат на погашення державного боргу за одночасного збільшення обсягу зовнішніх запозичень.

Зважаючи на це, з метою зменшення обсягу існуючого державного боргу і недопущення його зростання у майбутньому вважаємо за доцільне здійснювати видатки бюджету держави на реалізацію соціальної функції в обсязі, який не перевищує його доходів. Якщо у певній фазі економічного циклу така частка зменшується і виникає необхідність застосовувати такий

елемент державного регулювання економіки, як дефіцитне фінансування, то спрямовувати залучені бюджетні ресурси потрібно винятково на реалізацію економічної функції, тобто інвестувати в національну економіку.

Проте, щоб запобігти надмірному втручанню держави в інвестиційні процеси і зменшенню активності приватних інвесторів, А. Де ла Фуенте рекомендує оптимальний обсяг частки бюджетних інвестицій у ВВП – 2% [431].

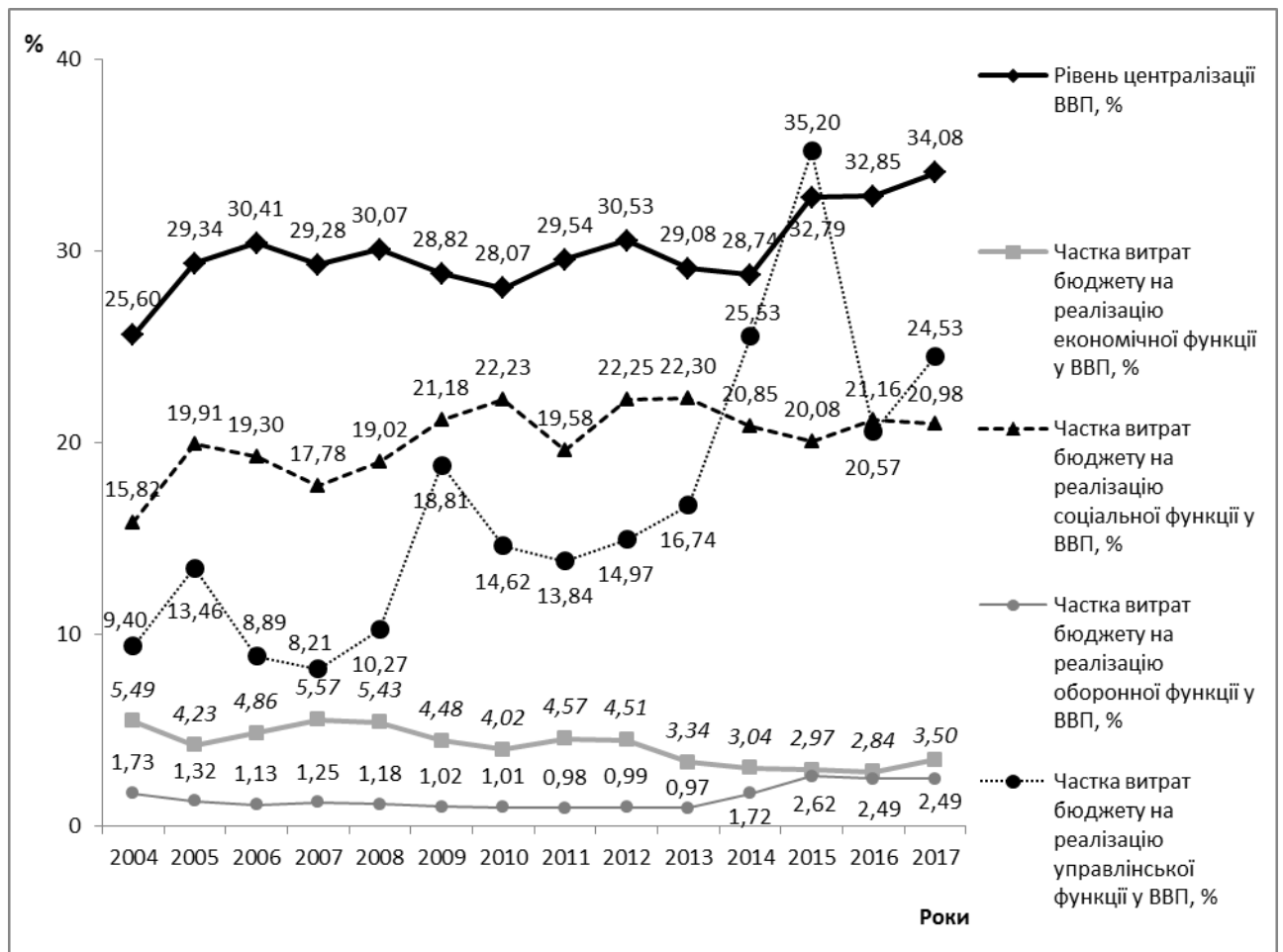

Рис. 4.12. Динаміка частки витрат Державного та місцевих бюджетів України на реалізацію функцій держави у ВВП та рівня централізації ВВП у 2004–2017 рр., %

Джерело: складено автором на основі даних [103; 346].

Якщо бюджетні інвестиції розуміти як капітальні видатки державного та місцевих бюджетів, то в Україні у 2004–2013 рр. та 2015–2016 рр. частка

бюджетних інвестицій у ВВП перевищувала таку межу. Однак оцінювати це явище однозначно негативно не варто, оскільки, як слушно зауважила Т. Паєнтко, «...таке перевищення свідчить про наявність інституційних деформацій. [...] Його причиною можуть бути неефективні програми фінансування (нерівномірне фінансування, недофінансування), перерозподіл бюджетних коштів на користь неофіційного сектора економіки тощо [272]».

Якщо ж бюджетні інвестиції трактувати як капітальні інвестиції за рахунок бюджетних ресурсів, то їхня частка у ВВП в 2009–2010 рр. та 2012–2017 рр. була меншою, ніж 2% (рис. 4.13).

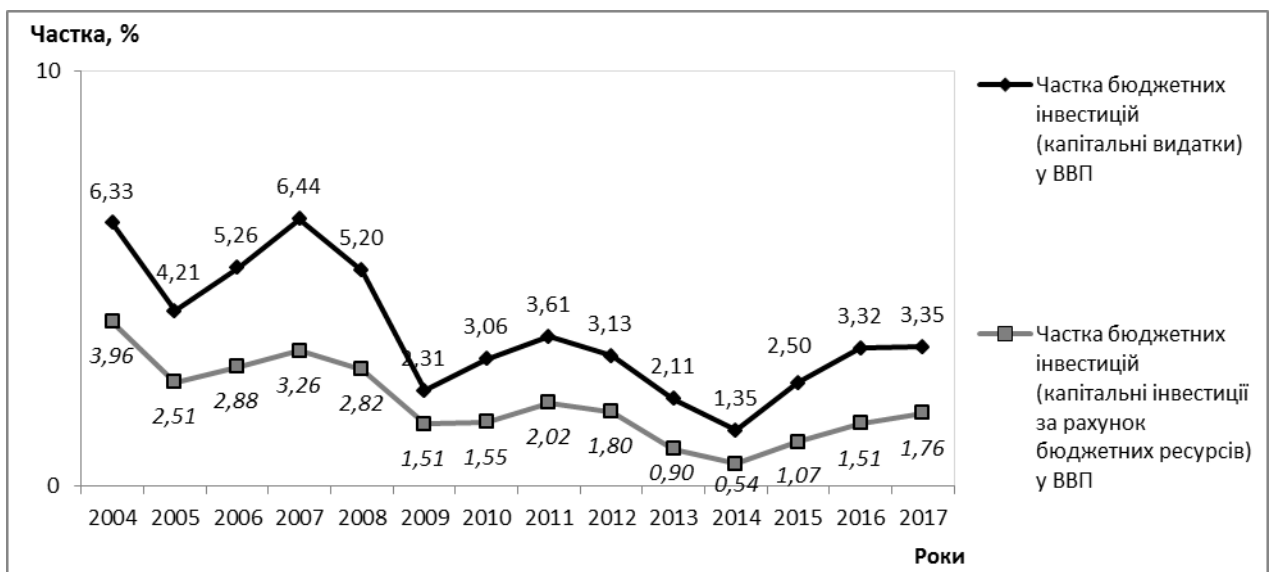

Рис. 4.13. Динаміка частки бюджетних інвестицій у ВВП у 2004–2017 рр., %

Джерело: складено автором на основі даних [103; 349; 346]

Негативна тенденція зниження частки бюджетних інвестицій у ВВП підтверджує зменшення ролі зазначеного інструменту бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави.

Для подальшого розвитку економіки країни та стабілізації фінансової системи Україна потребує значного обсягу бюджетних інвестицій. Водночас, система управління бюджетними інвестиціями в нашій державі має низку недоліків, зокрема це: відсутність чіткого визначення змісту державного

інвестиційного проекту, що дає змогу виконавцям багатьох проектів уникати перевірки з боку громадськості; відсутність чіткого зв'язку між державними інвестиційними проектами і стратегіями розвитку на загальнодержавному і галузевому рівнях, що дало би змогу встановлювати пріоритети державних інвестиційних проектів; відсутність ефективного оцінювання проектів і процедур перевірки оцінювання ефективності використання бюджетних коштів [309, с. 85; 489].

Внаслідок цього недовиконуються завдання державних інвестиційних програм, багато проектів залишаються не завершеними або їхня реалізація затримується, а вартість проектів суттєво зростає. Наприклад, середня вартість бюджетних інвестиційних програм у будівництві в Україні приблизно на 23% вища, ніж у Німеччині, на 22% вища, ніж у більшості країн ЄС, та на 20% вища, ніж у Польщі, хоча витрати на оплату праці набагато нижчі в Україні [488].

Негативними факторами, що впливають на управління бюджетними інвестиціями, є [444]:

1. Відсутність структурованої системи управління бюджетними інвестиціями та нечітке інституціональне розуміння його основ.
2. Відсутність погодженого юридичного визначення державного інвестиційного проекту, що зумовлює застосування різних підходів до управління проектами, призводить до здійснення нечіткої і суб'єктивної класифікації та створює різні підходи до фінансування державних інвестиційних проектів.
3. Часта зміна урядом стратегії, що створює додаткові труднощі для установ, які впроваджують проекти і програми в умовах відсутності будь-якої визначеності.
4. Відсутність чіткої концепції встановлення цілей, орієнтованих на результати та підходи до економічного оцінювання варіантів запропонованих бюджетних програм.
5. Корупція, що впливає на зменшення ефективності виконання

державних інвестиційних проектів та призводить до збільшення незапланованих затрат на реалізацію бюджетних програм.

б. Низький рівень виконання запланованих капітальних витрат, що відображає слабкість системи управління бюджетними інвестиціями і, відповідно, недостатню спроможність правильно планувати надходження і капітальні витрати.

Підсумовуючи розгляд витрат бюджетних ресурсів на організацію діяльності держави, зазначимо, що основними шляхами вдосконалення бюджетного забезпечення реалізації її функцій є такі:

– врахування у процесі визначення пріоритетів бюджетної політики у короткостроковому періоді в умовах обмеженості бюджетних ресурсів неможливості одночасного стимулювання бюджетного інвестування інновацій (забезпечується через збільшення обсягу і підвищення ефективності видатків розвитку державного і місцевих бюджетів) та посилення соціальної спрямованості бюджету держави (потребує збільшення обсягу і підвищення ефективності соціальних видатків державного і місцевих бюджетів);

– здійснення видатків бюджету держави на реалізацію її соціальної функції в обсязі, який не перевищує його доходів, а за необхідності застосування дефіцитного фінансування – спрямування залучених бюджетних ресурсів на реалізацію економічної функції;

– зміна структури витрачання бюджетних ресурсів у бік збільшення частки витрат на інвестиційну й операційну діяльність держави із одночасним її зменшенням на фінансову;

– підвищення ефективності використання акумульованих бюджетних ресурсів.

4.3. Міжбюджетні трансферти у забезпеченні фінансового вирівнювання соціально-економічного розвитку територій

Важливою передумовою соціально-економічного розвитку держави загалом та адміністративних територій зокрема є формування фінансово самодостатніх територіальних громад та їхніх об'єднань.

Проте з огляду на територіальні відмінності географічного розташування, природно-кліматичних умов і екологічного стану спостерігається нерівномірність регіонального розвитку (додаток Т). Так, у 2004–2016 рр. лише у Дніпропетровській, Запорізькій, Полтавській областях та м. Києві обсяг ВРП на одну особу перевищив зазначений показник по Україні, у 2004–2013 рр. – у Донецькій області, у 2008–2016 рр. – у Київській області, у 2007–2010 рр. – у Харківській області. Найменший обсяг ВРП на одну особу спостерігався у Тернопільській та Чернівецькій областях (під час аналізу показників за 2014–2016 рр. дані по АР Крим і областях, на територіях яких проводяться антитерористичні операції, до уваги не беруться).

Негативною тенденцією є зростання абсолютного відхилення між максимальним та мінімальним значеннями ВРП на одну особу з 19614 грн у 2004 р. до 168371 грн у 2016 р. та відносного відхилення між максимальним та мінімальним значенням ВРП на одну особу з 6,58 грн у 2004 р. до 8,21 грн у 2016 р. (рис. 4.14). Так, якщо у 2014 р. відхилення між максимальним і мінімальним значеннями ВРП на одну особу у 2,6 разу перевищувало обсяг ВРП на одну особу та мало тенденцію до зниження – до 2,25 разу у 2011 р., то починаючи з 2012 р. значення цього показника поступово зростало і у 2016 р. становило 3,01 разу. Варіація відносного відхилення між максимальним та мінімальним значенням ВРП на одну особу по областях України (без урахування ВРП на одну особу по м. Києву) збільшилася з 2,76 разу у 2014 р. до 3,23 разу у 2016 р. та свідчить про зростання міжрегіональних диспропорцій.

Відмінності соціально-економічного розвитку регіонів слугують причиною різного податкового потенціалу адміністративних територій, від якого залежить дохідна база місцевих бюджетів, неоднакової потреби у

бюджетних ресурсах для реалізації повноважень органів місцевого самоврядування, різної вартості суспільних послуг, які вони надають, та ін.

Аналізуючи дані табл. У.1 додатку У, вкажемо, що середній обсяг доходів на одну особу загалом по Україні впродовж 2006–2016 рр. зріс із 852 грн до 4001,4 грн або у 4,7 разу. При цьому спостерігалася значна відмінність в обсязі доходів місцевих бюджетів на одну особу різних адміністративно-територіальних одиниць та темпах їхнього приросту.

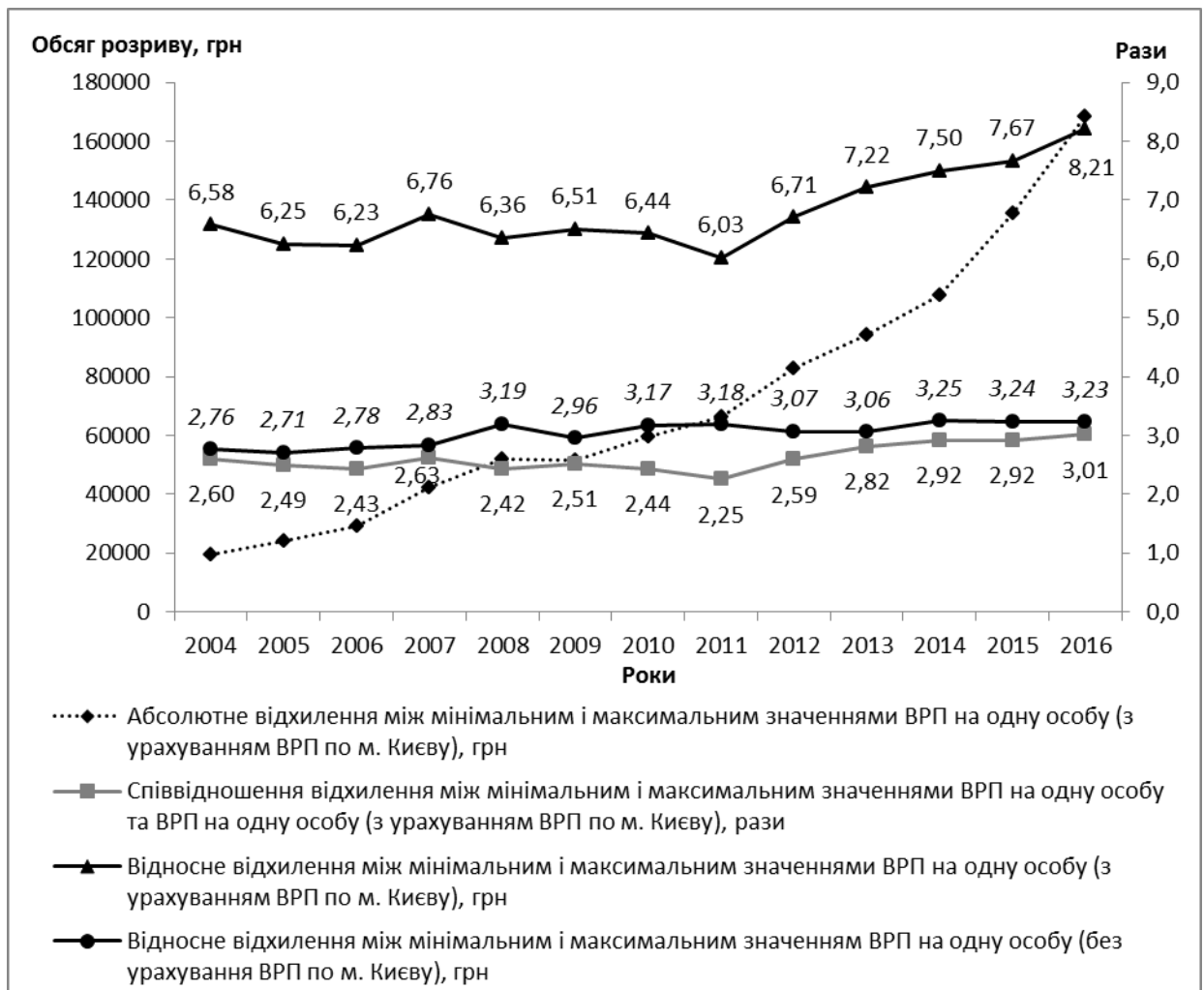

Рис. 4.14. Відхилення між максимальним та мінімальним значеннями ВРП на одну особу у 2004–2016 рр., грн

Джерело: складено автором на основі даних [347].

Суттєве перевищення абсолютного обсягу доходів місцевих бюджетів у розрахунку на одну особу над середнім значенням цього показника по Україні впродовж 2006–2016 рр. простежувалося у м. Києві,

Дніпропетровській, Одеській та Запорізькій областях, у 2006–2013 рр. – м. Севастополі й Донецькій області, у 2007–2016 рр. – в Київській області, у 2011–2016 рр. – в Полтавській області. Найбільш динамічне зростання доходів спостерігалось по місцевих бюджетах таких областей: Вінницької – 21,6% (середній темп приросту за 2006–2016 рр.), Кіровоградської – 21,05%, Чернігівської – 20,65%, Хмельницької – 20,51%, Черкаської та Полтавської – 20,17%, Київської – 20,15%, Сумської – 20,04%.

Дослідження відхилення між максимальним та мінімальним значеннями доходів місцевих бюджетів без урахування міжбюджетних трансфертів на одну особу (рис. 4.15) показує, що впродовж 2006–2016 рр. спостерігалось збільшення абсолютного відхилення з 2734 грн до 7616,1 грн або у 2,8 разу.

Рис. 4.15. Відхилення між максимальним та мінімальним значеннями доходів місцевих бюджетів без урахування міжбюджетних трансфертів на одну особу у 2006–2016 рр.

Джерело: складено автором на основі даних [352–359].

Водночас, як позитивну тенденцію варто вказати зменшення відносного відхилення: з 8,31 разу у 2006 р. до 4,15 разу у 2016 р.

Поряд із регіональними відмінностями у соціально-економічному розвитку та дохідній спроможності місцевих бюджетів в умовах децентралізації управління в результаті передачі значних функцій держави на місцевий рівень спостерігається недостатність обсягу власних та закріплених доходів місцевих бюджетів для фінансування виконання повноважень органів місцевого самоврядування. Тому при розробці та реалізації бюджетної політики виникає необхідність застосування такого інструменту бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави, як міжбюджетні трансферти.

Ми погоджуємося з твердженням Н. Савчук, що міжбюджетні трансферти є не тільки інструментом забезпечення гарантій надання суспільних благ, а й важелем політичної еліти, за допомогою якого можна впливати на суспільну думку. Центральний уряд може використовувати інструменти фінансового вирівнювання не відповідно до економічних потреб, а залежно від політичної необхідності, щоб перед виборами діяльність такого уряду постала в найбільш вигідній позиції з погляду виборців [318, с. 244–245].

Надання міжбюджетних трансфертів відбувається на етапі перерозподілу ВВП, а в окремих випадках і національного багатства, тому вони є вагомим інструментом механізму використання бюджетних ресурсів.

Склад міжбюджетних трансфертів починаючи з 1991 р. зазнав певних змін (табл. 4.10).

Таблиця 4.10

Еволюція видів міжбюджетних трансфертів в Україні

Період	Нормативно-правовий документ	Види міжбюджетних трансфертів
1991–2001 рр.	Закон України «Про бюджетну систему України» від 05.12.1990 р. № 512-ХІІ	Дотації та субвенції з Державного бюджету України, республіканського бюджету АР Крим і місцевих бюджетів
2001–2010 рр.	Бюджетний кодекс України від 21.06.2001 р. № 2542-ІІІ	Дотація вирівнювання; субвенція; кошти, що передаються до Державного бюджету України та місцевих бюджетів з інших місцевих бюджетів; інші дотації

2011–2014 рр.	Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. № 2456-VI	Дотація вирівнювання; субвенції; кошти, що передаються до державного бюджету та місцевих бюджетів з інших місцевих бюджетів; додаткові дотації
з 2015 р. і до сьогодні	Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. № 2456-VI	Базова дотація; субвенції; реверсна дотація; додаткові дотації

Джерело: складено автором на основі даних [33; 34; 85; 284, с. 25].

За напрямком руху бюджетних ресурсів міжбюджетні трансферти можна поділити на такі групи:

- трансферти, які надаються з державного бюджету місцевим бюджетам: базова дотація; субвенції на здійснення державних програм соціального захисту; додаткова дотація на компенсацію втрат доходів місцевих бюджетів внаслідок надання пільг, встановлених державою; додаткова дотація на здійснення переданих з державного бюджету видатків з утримання закладів освіти та охорони здоров'я; субвенція на виконання інвестиційних проектів; освітня субвенція; медична субвенція; субвенція на фінансування заходів соціально-економічної компенсації ризику населення, яке проживає на території зони спостереження; субвенція на проекти ліквідації підприємств вугільної і торфодобувної промисловості та утримання водовідливних комплексів у безпечному режимі на умовах співфінансування (50%); субвенція на фінансове забезпечення будівництва, реконструкції, ремонту і утримання автомобільних доріг загального користування місцевого значення, вулиць і доріг комунальної власності у населених пунктах; стабілізаційна та інші додаткові дотації; інші субвенції;
- трансферти, які надаються з місцевих бюджетів державному бюджету: реверсна дотація; субвенція з місцевого бюджету державному бюджету на виконання програм соціально-економічного та культурного розвитку регіонів;
- трансферти, які надаються з одного місцевого бюджету до іншого місцевого бюджету: субвенції на утримання об'єктів спільного користування чи ліквідацію негативних наслідків діяльності об'єктів спільного

користування; субвенції на виконання інвестиційних проектів, у тому числі на будівництво або реконструкцію об'єктів спільного користування; дотації; інші субвенції.

Упродовж 2004–2017 рр. спостерігалось посилення ролі міжбюджетних трансфертів у формуванні доходів місцевих бюджетів України (рис. 4.16): їхній абсолютний обсяг зріс на 255,78 млрд грн до 272,6 млрд грн у 2017 р. Водночас збільшилася питома вага міжбюджетних трансфертів у доходах місцевих бюджетів з 42,47% у 2004 р. до 54,27% у 2017 р. та у ВВП – майже удвічі – з 4,7% до 9,14%, що дає підстави стверджувати про не лише важливість зазначеного виду доходів місцевих бюджетів, а й про активне використання міжбюджетних трансфертів органами державної влади як інструменту вирівнювання.

Рис. 4.16. Роль міжбюджетних трансфертів у формуванні доходів місцевих бюджетів у 2004–2017 рр.

Джерело: складено автором на основі даних [103].

По суті, міжбюджетні трансферти з державного бюджету передбачені

місцевим бюджетам усіх рівнів, які мають з ним взаємовідносини, що перетворило їх із засобу надання фінансової допомоги на інструмент забезпечення перерозподільчих процесів [43, с. 255].

Значну роль міжбюджетні трансферти у формуванні доходів місцевих бюджетів відіграють не лише в Україні, а й у багатьох зарубіжних країнах.

За рахунок міжбюджетних трансфертів фінансують близько 60% субнаціональних витрат у країнах, що розвиваються, і транзитивних економіках та близько третини таких витрат у країнах-членах Організації економічного співробітництва та розвитку (29% – у країнах Північної Європи, 46% – у країнах, що не входять до Північної Європи). При цьому міжбюджетні трансферти створюють стимули та механізми підзвітності, які впливають на фіскальний менеджмент, ефективність та справедливість надання суспільних послуг та відповідальність держави перед громадянами [446].

Як показують статистичні дані Організації економічного співробітництва та розвитку (табл. У.2 додатку У), частка міжбюджетних трансфертів у доходах місцевих бюджетів країн-членів ОЕСР у 2004–2016 рр. коливалася від 9% до 83%. Так, упродовж 2004–2016 рр. у Чехії, Фінляндії, Франції, Ісландії, Ізраїлі, Італії, Латвії, Норвегії, Португалії, Словенії, Швеції, Швейцарії й США зазначений показник не перевищував 50%. У Греції, Нідерландах, Словаччині, Великобританії, Австрії та Бельгії (регіональні бюджети) частка міжбюджетних трансфертів у доходах місцевих (регіональних) бюджетах перебувала у діапазоні 60–80%, а в Естонії й Австрії (регіональні бюджети) в окремі періоди вона перевищила 80%.

Причину значної величини частки міжбюджетних трансфертів у доходах місцевих та регіональних бюджетів у таких країнах, як Австрія, Естонія, Нідерланди і Словаччина вбачаємо у значній частці податкових надходжень, які зараховуються до центральних бюджетів, – більше, ніж 95% від загального обсягу податкових надходжень у результаті розподілу ВВП (табл. 3.2 додатку 3), а тоді у формі трансфертів вони передаються на

субнаціональний, субрегіональний та низовий рівні.

У більшості країн-членів ОЕСР у 2004–2016 рр. питома вага міжбюджетних трансфертів у доходах місцевих та регіональних бюджетів практично не змінюється (Ісландія, Бельгія (місцеві бюджети), Канада (місцеві бюджети), Іспанія, США та ін.) або ж має тенденцію до зменшення (Чехія, Франція, Греція, Ірландія, Португалія, Словенія, Великобританія, Бельгія (регіональні бюджети) й ін.). У Данії, Люксембурзі, Нідерландах, Норвегії, Польщі, Швеції та інших зарубіжних країнах простежується зростання цього показника, що свідчить про посилення ролі зазначеного інструменту бюджетного механізму у процесі реалізації бюджетної політики.

У 2004–2016 рр. у результаті перерозподілу ВВП найбільша його частка у формі трансфертів надійшла до місцевих бюджетів Данії – від 15,4% у 2004 р. до 20,39% у 2016 р., Нідерландів – від 9,97% до 10% – та регіональних бюджетів Бельгії – відповідно 9,53%–11,35% (табл. У.3 додатку У).

Отже, такі країни-члени ОЕСР з високими показниками обсягу ВВП на душу населення [469], як Люксембург (від 81466 дол. США (у пост. цінах за ПКС 2010 р.) у 2004 р. до 88429 дол. США у 2016 р.), Ірландія (44226–63131 дол. США), Норвегія (57448–59746 дол. США), Швейцарія (48698–54626 дол. США), США (47540–52322 дол. США), Нідерланди (41821–46262 дол. США), Ісландія (37393–45118 дол. США), Швеція (39063–45095 дол. США), Німеччина (36812–43109 дол. США) та ін., доволі виважено ставляться до використання міжбюджетних трансфертів з метою фінансового вирівнювання та контролюють зростання їхньої частки у доходах місцевих та регіональних бюджетів.

В Україні поряд зі значною питоною вагою міжбюджетних трансфертів у доходах місцевих бюджетів та зростанням частки перерозподілу ВВП у формі трансфертів негативною є також тенденція співвідношення темпів приросту доходів місцевих бюджетів і трансфертів (рис. 4.17).

Так, за останні 16 років темп приросту обсягу трансфертів не перевищував темп приросту обсягу доходів місцевих бюджетів (без урахування міжбюджетних трансфертів) лише у 2007 р., 2013 р. та 2016 р. Це підтверджує низьку податкостроможність більшості регіонів України і зумовлює доцільність подальшого впровадження в нашій державі заходів у напрямку розвитку фіскальної децентралізації.

Аналізуючи вплив міжбюджетних трансфертів як інструменту бюджетного механізму на динаміку доходів місцевих бюджетів у адміністративно-територіальному розрізі (рис. У.1 додатку У), зазначимо, що найбільшим є абсолютний приріст обсягу доходів місцевих бюджетів Донецької, Дніпропетровської, Львівської та Одеської областей. Найменший абсолютний приріст обсягу доходів місцевих бюджетів упродовж 2006–2016 рр. спостерігався у Чернівецькій, Сумській і Миколаївській областях.

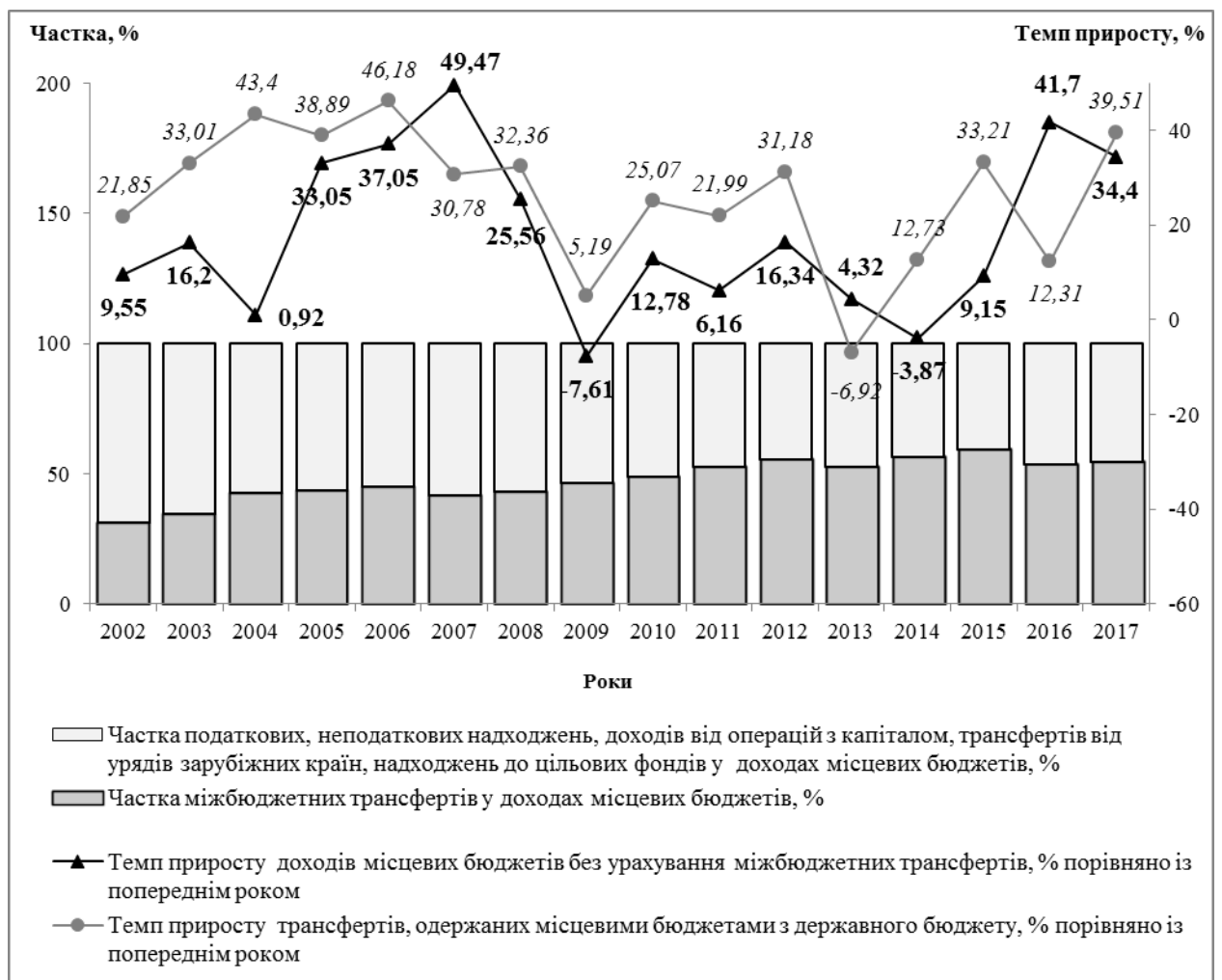

Рис. 4.17. Динаміка структури та темпу приросту доходів місцевих бюджетів України у 2002-2017 рр., %

Джерело: складено автором на основі даних [103].

Водночас у результаті отримання з Державного бюджету України значного обсягу міжбюджетних трансфертів, упродовж 2006–2016 рр. більш, ніж у три рази зросли доходи місцевих бюджетів Тернопільської, Закарпатської та Волинської областей (табл. У.4 додатку У).

Найменший темп росту доходів місцевих бюджетів у результаті використання міжбюджетних трансфертів як інструменту бюджетного механізму у 2006–2016 рр. продовжувався у м. Києві, Дніпропетровській, Одеській, Донецькій і Запорізькій областях.

У результаті реформи міжбюджетних відносин у 2015 р. темп росту доходів місцевих бюджетів у результаті отримання ними міжбюджетних трансфертів порівняно з аналогічними показниками минулих періодів збільшився у 20 адміністративно-територіальних одиниць з 25. Це свідчить про посилення фінансової залежності органів місцевого самоврядування від центральних органів державної влади. Проте вже у 2016 р. спостерігалось зменшення ролі міжбюджетних трансфертів у формуванні доходів місцевих бюджетів (темп росту доходів збільшився у 5 адміністративно-територіальних одиниць з 25).

Отже, існуючий порядок формування місцевих бюджетів недостатньо стимулює місцеві органи влади до активних дій щодо наповнення бюджетів і є фактором ризику для соціально-економічного розвитку регіонів та національної економіки. До того ж органи місцевого самоврядування володіють недостатніми інструментами та важелями бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави, практичне застосування яких дало би змогу покращити дохідну спроможність місцевих бюджетів за рахунок відмінних від міжбюджетних трансфертів видів доходів.

Аналізуючи структуру міжбюджетних трансфертів, отриманих органами місцевого самоврядування від органів державного управління (рис. 4.18), вкажемо, що в 2004–2011 рр. і 2013 р. у складі трансфертів з державного бюджету переважали дотації, а у 2012 р., 2014–2017 рр. – субвенції.

Кардинальні зміни у складі міжбюджетних трансфертів відбулися в 2015–2017 рр. у результаті проведення реформи міжбюджетних відносин: частка субвенцій, які мають цільове спрямування, перевищила 90%.

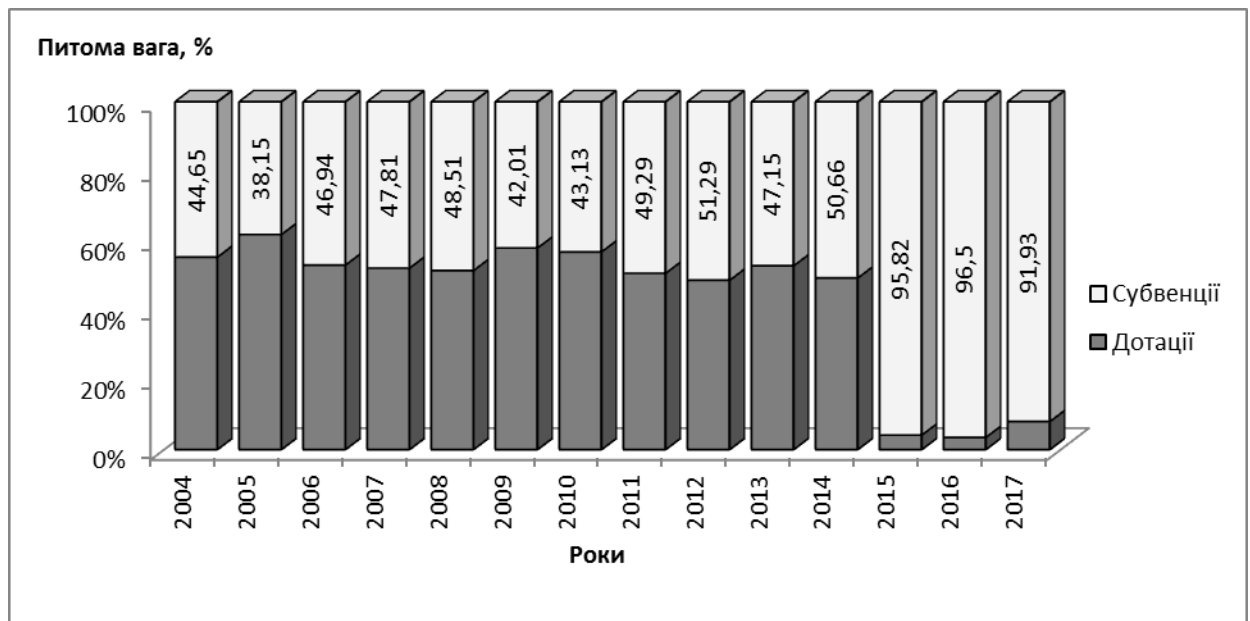

Рис. 4.18. Динаміка структури міжбюджетних трансфертів, отриманих місцевими бюджетами з державного, у 2004–2017 рр., %

Джерело: складено автором на основі даних [103].

Аналіз даних щодо структурних змін міжбюджетних трансфертів, розрахованих із використанням індексу Рябцева (табл. 4.11), показує, що існує значний рівень відмінностей у структурі у 2015 р. порівняно із 2014 р. – 41% – та у 2017 р. порівняно із 2004 р. – 47,9% – за рахунок зростання частки субвенцій у складі міжбюджетних трансфертів.

Більш детально охарактеризуємо окремі види міжбюджетних трансфертів.

Базова і реверсна дотації є протилежними за напрямком руху

бюджетних ресурсів між державним і місцевими бюджетами трансфертами у межах горизонтального вирівнювання дохідної спроможності територій. Базова дотація перераховується з державного бюджету місцевим і як інструмент бюджетного механізму використовується у процесі реалізації бюджетної політики для підвищення фіскальної спроможності місцевих бюджетів. Основне джерело цієї дотації – загальнодержавні податки і збори, що надходять до загального фонду державного бюджету.

Реверсна дотація перераховується в протилежному до базової дотації напрямку – з місцевих бюджетів до державного для горизонтального вирівнювання дохідного потенціалу територій. Таким чином, кошти реверсної дотації в подальшому також можуть бути джерелом базової дотації.

Таблиця 4.11

**Показники структурних змін міжбюджетних трансфертів,
отриманих з державного бюджету місцевими, розраховані за індексом
Рябцева**

Порівняльний період (роки)	Значення індексу Рябцева	Інтерпретація
2004–2005	0,064	Дуже низький рівень відмінностей у структурі
2005–2006	0,087	Низький рівень відмінностей у структурі
2006–2007	0,009	Тотожність структур
2007–2008	0,007	Тотожність структур
2008–2009	0,065	Дуже низький рівень відмінностей у структурі
2009–2010	0,011	Тотожність структур
2010–2011	0,061	Дуже низький рівень відмінностей у структурі
2011–2012	0,020	Тотожність структур
2012–2013	0,041	Дуже низький рівень відмінностей у структурі
2013–2014	0,035	Дуже низький рівень відмінностей у структурі
2014–2015	0,410	Значний рівень відмінностей у структурі
2015–2016	0,005	Тотожність структур
2016–2017	0,034	Дуже низький рівень відмінностей у структурі
2004–2017	0,479	Значний рівень відмінностей у структурі

Джерело: складено автором.

Поряд із тим, що законодавче визначення понять «базова» і «реверсна» дотація створює надійне підґрунтя для практичного використання зазначених

міжбюджетних трансфертів на практиці, не можна не погодитися із В. Опаріним, що «... базову й реверсну дотації навряд чи можна визначати як інструмент горизонтального вирівнювання податкоспроможності територій, оскільки вони вирівнюють не податкову, а дохідну базу окремих бюджетів та обумовлюються браком або надлишком доходів. Також навряд чи доречно вживати термін «реверсна дотація» стосовно вилучення коштів із місцевих бюджетів до державного, адже дотування є формою надання фінансової допомоги з вищого рівня до нижчого, а не навпаки» [270, с. 34]. Відтак, у зазначеному науковому дослідженні вважаємо за доцільне трактувати міжбюджетні трансферти, і, зокрема, базову та реверсну дотації, як інструмент бюджетного вирівнювання не податкової, а дохідної спроможності адміністративних територій.

Вирівнювання бюджетної забезпеченості регіонів із застосуванням базової дотації має як переваги, так і недоліки. Вважається, що вирівнювання (певною мірою) фінансових можливостей місцевих бюджетів необхідне як для виконання соціальних зобов'язань держави, так і з економічної точки зору – для попередження процесів неефективного переміщення капіталу, праці та інших факторів виробництва [219]. Хоча значне вирівнювання територіальних диспропорцій шляхом перерозподілу фінансових ресурсів від сильних (заможних) регіонів до слабких (бідних) стримує зростання і знижує ефективність економіки загалом та призводить до збільшення зустрічних фінансових потоків. Крім цього, дотації мають значний негативний вплив на стимули місцевої влади щодо розширення податкової бази (потенційної спроможності регіону генерувати бюджетні доходи) та не сприяють зміцненню фінансової бази місцевого самоврядування [321, с. 106; 415, с. 96]. Однак, зважаючи на незначну питому вагу дотацій у складі міжбюджетних трансфертів, які отримують органи місцевого самоврядування від органів державного управління, визнаємо, що роль зазначеного інструменту бюджетного механізму в 2015–2017 рр. значно послабилась, а відповідно, можливий негативний ефект від його практичного застосування суттєвих

ризиків для функціонування бюджетної системи не нестиме.

У процесі реалізації бюджетної реформи з 2015 р. з метою забезпечення фінансової самостійності місцевих бюджетів запроваджено «прямі» міжбюджетні відносини – передача трансфертів відбувається на двох рівнях:

I) державний бюджет – обласний бюджет;

II) державний бюджет – бюджет міста обласного значення / бюджет об'єднаної територіальної громади / районний бюджет.

Водночас змінено механізм бюджетного вирівнювання, який більш детально розглянуто у п'ятому розділі дисертації. Так, з 2015 р. замість дотації вирівнювання (коштів, що передавалися до державного бюджету та місцевих бюджетів з інших місцевих бюджетів), при визначенні якої враховувалися розрахункові обсяги видатків місцевих бюджетів на утримання органів управління, освіту, охорону здоров'я, соціальний захист та соціальне забезпечення, культуру і мистецтво, фізичну культуру і спорт, з державного бюджету надається базова дотація (або ж до державного бюджету перераховується реверсна дотація), обсяг котрої не залежить від видатків місцевого бюджету. На відміну від колишнього механізму вирівнювання це призначене стимулювати місцеві органи влади залучати додаткові надходження до місцевих бюджетів та розширювати базу оподаткування. Адже, як акцентує А. Труфен, підвищується зацікавленість органів місцевого самоврядування: у скороченні податкових недоїмок; в більш ефективному використанні наявної податкової бази, зокрема у відмові від надання необґрунтованих податкових пільг, введенні нових чи скасуванні діючих місцевих податків і зборів, щодо яких органи місцевого самоврядування користуються таким правом; у скороченні тіньової економіки, в т. ч. шляхом виявлення незареєстрованих платників податків, упорядкування роздрібною торгівлі, посилення контролю подання декларацій фізичними особами та звітності підприємств; у виявленні й реєстрації таких платників податків, які зареєструвалися на податковий облік на іншій

території, але здійснюють економічну діяльність на території юрисдикції цього органу місцевого самоврядування [371, с. 164–165].

Поряд із базовою та реверсною дотаціями у складі міжбюджетних трансфертів виділяють також додаткові дотації.

Для фінансування делегованих повноважень органам місцевого самоврядування з державного бюджету місцевим бюджетам надаються субвенції.

Так, для фінансування видатків місцевих бюджетів на соціальний захист, гарантування якого кожному громадянину є однією із найважливіших соціальних функцій держави, з Державного бюджету України передаються місцевим бюджетам субвенції на здійснення державних програм соціального захисту (рис. У.2 додатку У) та інші міжбюджетні трансферти.

Наприклад, у 2016 р. із загального фонду Державного бюджету України місцевим бюджетам перераховано субвенції на забезпечення соціального захисту населення обсягом 94,2 млрд грн, що на 30,9 млрд грн більше, ніж у 2015 р. Питома вага вищезазначених субвенцій у загальній сумі трансфертів загального фонду державного бюджету, переданих місцевим бюджетам, становила 48,2%. Зокрема, це:

- субвенція на виплату допомоги сім'ям з дітьми – обсягом 47,2 млрд грн, що на 5,3 млрд грн, або на 12,6% більше, ніж у 2015 р.;
- субвенція на оплату енергоносіїв та житлово-комунальних послуг – обсягом 44,1 млрд грн, що на 26,1 млрд грн, або у 2,5 рази більше, ніж у 2015 р.;
- субвенція на придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива – обсягом 2,3 млрд грн, що на 1,2 млрд грн, або у 2 рази більше, ніж у 2015 р.;
- субвенція на утримання дітей-сиріт – обсягом 0,6 млрд грн, що на 0,06 млрд грн, або на 10,8% більше, ніж у 2015 р. [103].

У 2016 р. за рахунок субвенцій на здійснення державних програм

соціального захисту профінансовано 88,52% видатків місцевих бюджетів на соціальний захист населення.

У межах реалізації бюджетної реформи починаючи із 2015 р. для забезпечення відповідності повноважень на здійснення видатків, закріплених законодавчими актами за бюджетами, та фінансових ресурсів, які мають забезпечувати виконання цих повноважень, із державного бюджету передається місцевим бюджетам на фінансування освіти декілька субвенцій, а саме:

– у 2015 р. – освітня субвенція, субвенція на підготовку робітничих кадрів;

– у 2016 р. – освітня субвенція, субвенція на модернізацію та оновлення матеріально-технічної бази професійно-технічних навчальних закладів державної форми власності, стабілізаційна дотація;

– у 2017 р. – освітня субвенція, додаткова дотація на здійснення переданих з державного бюджету видатків з утримання закладів освіти та охорони здоров'я, субвенція на модернізацію та оновлення матеріально-технічної бази професійно-технічних навчальних закладів;

– у 2018 р. – освітня субвенція, додаткова дотація на здійснення переданих з державного бюджету видатків з утримання закладів освіти та охорони здоров'я, субвенція на модернізацію та оновлення матеріально-технічної бази професійно-технічних навчальних закладів; субвенція на забезпечення якісної, сучасної та доступної загальної середньої освіти «Нова українська школа».

Найбільшу питому вагу у структурі перерахованих субвенцій займає освітня субвенція, яка з 2018 р. спрямовується на оплату праці з нарахуваннями педагогічних працівників у навчальних закладах, перелік яких наведено на рис. У.3 додатку У.

У 2015 р. для здійснення видатків місцевих бюджетів на освіту з державного бюджету надійшло місцевим бюджетам субвенцій обсягом 49571,36 млн грн (59,01% від загального обсягу видатків місцевих бюджетів

на освіту), в 2016 р. – 44552,76 млн грн (47,09% від загального обсягу видатків місцевих бюджетів на освіту), у 2017 р. – 51537,55 млн грн субвенцій (37,72% від загального обсягу видатків місцевих бюджетів на освіту). В 2018 р. передбачено надходження субвенцій на зазначені цілі обсягом 61181,7 млн грн.

Медична субвенція надається бюджету Автономної Республіки Крим, обласним, районним бюджетам, міським (міст державного та обласного значення) бюджетам та бюджетам об'єднаних територіальних громад з метою фінансового забезпечення реалізації делегованих органам місцевого самоврядування повноважень у сфері охорони здоров'я.

Кошти місцевих бюджетів, отримані у формі медичної субвенції, спрямовуються на здійснення поточних видатків комунальних закладів охорони здоров'я (рис. У.4 додатку У).

У 2017 р. не передбачено можливості здійснення поточних видатків на оплату комунальних послуг та енергоносіїв закладів охорони здоров'я за рахунок медичної субвенції, оскільки для таких цілей передбачена додаткова дотація з державного бюджету місцевим на здійснення переданих з державного бюджету видатків на утримання закладів освіти та охорони здоров'я. Законодавством також встановлено обмеження щодо розподілу медичної субвенції об'єднаними територіальними громадами. Зокрема, обсяг субвенції, що спрямовується на первинну медичну допомогу, не може перевищувати 40% загального обсягу субвенції для районів та ОТГ, які добровільно об'єдналися на базі районів, та 30% загального обсягу субвенції для міст обласного значення та ОТГ, які добровільно об'єдналися на базі міст обласного значення [294].

Поряд із медичною субвенцією змінами до Бюджетного кодексу України з 2015 р. передбачено фінансування медичної галузі шляхом надання з державного бюджету місцевим також інших субвенцій. Так, у 2015 р. з державного бюджету України перераховано місцевим бюджетам у формі субвенцій 46401,3 млн грн для здійснення видатків на охорону здоров'я, у

2016 р. – 44768 млн грн, у 2017 р. – 57969272,34 млн грн. У 2018 р. передбачено надходження до місцевих бюджетів 59673682 млн грн. Фактично у 2015 р., 2016 р. та 2017 р. відповідно 77,9%, 71,02% та 67,67% видатків місцевих бюджетів на охорону здоров'я здійснено за рахунок трансфертів з Державного бюджету України (табл. У.5 додатку У).

Крім субвенцій, перерахованих у табл. У.5, додаток У, для здійснення видатків закладів охорони здоров'я, які фінансуються з обласних бюджетів, бюджету АР Крим, бюджетів міст республіканського Автономної Республіки Крим та обласного значення, районних бюджетів, бюджетів об'єднаних територіальних громад на оплату комунальних послуг та енергоносіїв з державного бюджету передбачається додаткова дотація на здійснення переданих з державного бюджету видатків з утримання закладів освіти та охорони здоров'я у 2017 р. в обсязі 14900 млн грн, у 2018 р. – 16500 млн грн.

Серед субвенцій, які надаються з державного бюджету місцевим з подальшим спрямуванням на здійснення видатків місцевих бюджетів на охорону здоров'я, переважає медична субвенція: у 2015 р. її частка у загальному обсязі субвенцій дорівнювала 99,5%, 2016 р. – 99,3%, 2017 р. – 96,98%, 2018 р. – 96,13%.

Таким чином, формування дохідної частини місцевих бюджетів значною мірою за рахунок міжбюджетних трансфертів з Державного бюджету України впливає також на структуру їхніх видатків, оскільки більшу частку у складі трансфертів становлять субвенції, які надаються для конкретно визначених цілей.

Динаміку питомої ваги видатків місцевих бюджетів, які здійснюються за рахунок субвенцій з державного бюджету, відображено на рис. 4.19.

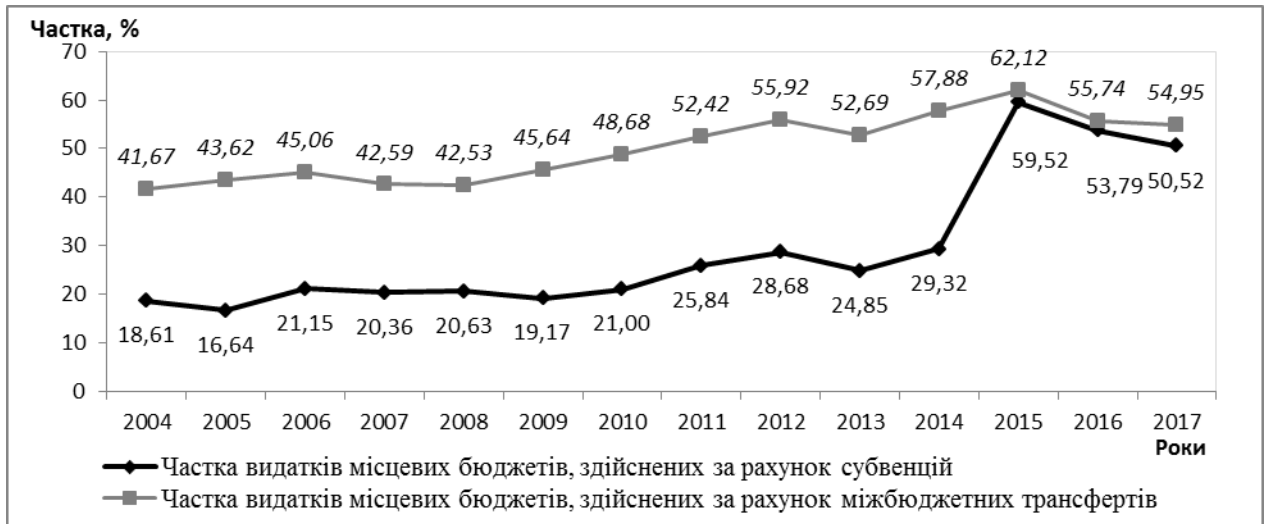

Рис. 4.19. Динаміка частки видатків місцевих бюджетів, які здійснюються за рахунок міжбюджетних трансфертів з Державного бюджету України, у 2004–2017 рр., %

Джерело: складено автором на основі даних [103].

За рахунок міжбюджетних трансфертів із державного бюджету здійснювалося від 41,67% у 2004 р. зі зростаючим трендом до 62,12% у 2015 р. та зменшенням до 54,95% у 2017 р. видатків місцевих бюджетів, зокрема за рахунок субвенцій – від 18,61% у 2004 р. до 59,52% у 2015 р. та 50,52% у 2017 р.

Отже, посилення ролі субвенцій як інструменту бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави, з одного боку, свідчить про зростання рівня відповідальності державних органів влади за бюджетне забезпечення реалізації делегованих повноважень органам місцевого самоврядування, а з іншого – про збільшення фіскальної централізації.

Як показує вітчизняна практика, у 2016–2017 рр. окремі об'єднані територіальні громади, територіальні громади міст, статус яких змінено з районного значення на обласний, передають зі своїх бюджетів до інших місцевих бюджетів (здебільшого районних) отримані з державного бюджету медичну, освітню та інші субвенції. Зазначене суперечить основним принципам реформи децентралізації влади та, зокрема, концепції побудови

міжурядових фінансових відносин – субсидіарності. Проте таке явище, сподіваємося, матиме тимчасовий характер, доки не відбудеться передача районними радами зі спільної власності територіальних громад сіл, селищ, міст у власність об'єднаних територіальних громад бюджетних установ, розташованих на їхній території, відповідно до розмежування видатків між бюджетами, визначеного Бюджетним кодексом України.

Будучи інструментом бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави, дія міжбюджетних трансфертів спрямована на фінансове вирівнювання бюджетної забезпеченості соціально-економічного розвитку адміністративних територій. Тому доцільно розглянути зміни у обсязі бюджетного забезпечення реалізації повноважень органів місцевого самоврядування у результаті руху міжбюджетних трансфертів.

Аналізуючи дані табл. У.6 додатку У, зазначимо, що середній обсяг видатків місцевих бюджетів без урахуванням трансфертів, переданих до державного бюджету, на одну особу загалом по Україні впродовж 2006–2016 рр. зріс з 1546,6 грн до 8116,3 грн, або у 5,2 разу.

Водночас простежувалася значна відмінність в обсязі видатків місцевих бюджетів на одну особу різних адміністративно-територіальних одиниць та темпах їхнього приросту.

Суттєве перевищення абсолютного обсягу видатків місцевих бюджетів у розрахунку на одну особу над середнім значенням цього показника по Україні впродовж 2006–2016 рр. спостерігалось у м. Києві, Черкаській та Київській областях, упродовж 2006–2013 рр. – у м. Севастополі й АР Крим, упродовж 2011–2016 рр. – у Дніпропетровській області, впродовж 2015–2016 рр. – у Полтавській області і т. ін. Найбільш динамічне зростання видатків простежувалося по місцевих бюджетах таких областей: Сумської – 21,2% (середній темп приросту за 2006–2016 рр.), Тернопільської – 21%, Дніпропетровської – 20,6%, Львівської – 20,05%, Вінницької – 20,3%.

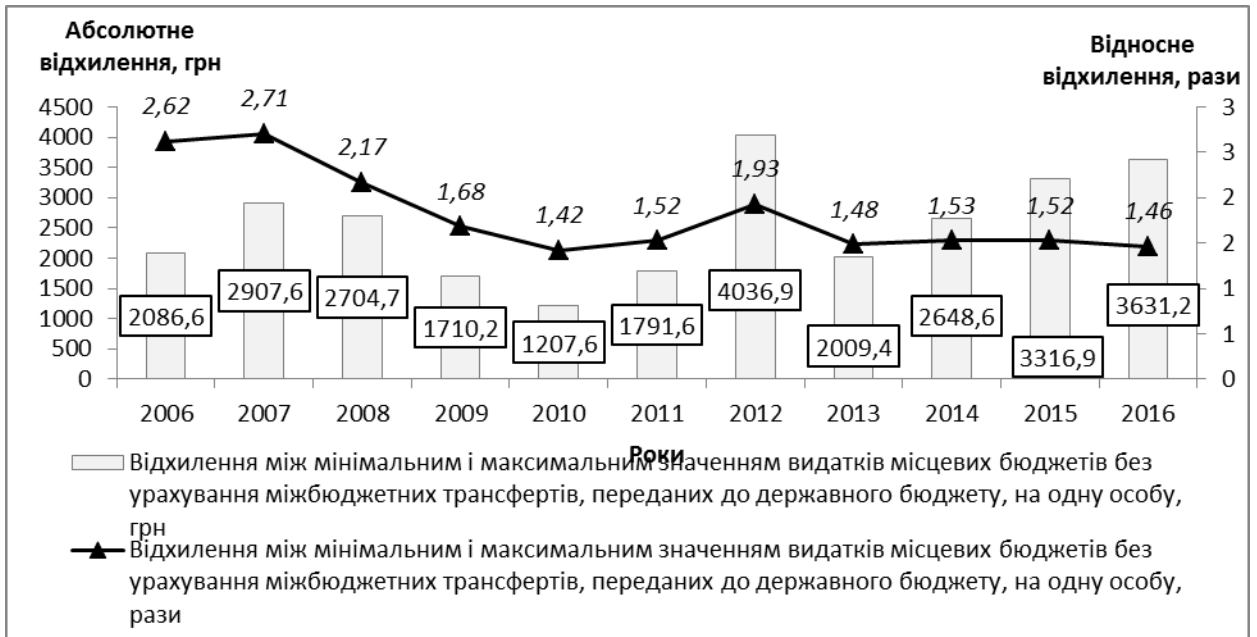

Рис. 4.20. Відхилення між максимальним та мінімальним значенням видатків місцевих бюджетів без урахування переданих до державного бюджету міжбюджетних трансфертів на одну особу у 2006–2016 рр., грн

Джерело: складено автором на основі даних [352–359].

Аналіз відхилення між максимальним та мінімальним значеннями видатків місцевих бюджетів без урахування переданих до державного бюджету міжбюджетних трансфертів на одну особу (рис. 4.20) показує, що впродовж 2006–2016 рр. спостерігалось збільшення абсолютного відхилення з 2086,6 грн до 3631,2 грн, або у 1,7 разу.

При цьому позитивною тенденцією вважаємо зменшення відносного відхилення між максимальним та мінімальним значеннями видатків місцевих бюджетів без урахування переданих до державного бюджету міжбюджетних трансфертів на одну особу з 2,62 рази у 2006 р. до 1,46 рази у 2016 р.

Зіставлення обсягу видатків місцевих бюджетів без урахування переданих до державного бюджету трансфертів та обсягу доходів зазначених бюджетів без урахування отриманих із державного бюджету трансфертів на одну особу дає підстави стверджувати, що зростання бюджетних ресурсів на місцевому рівні відбулося в значній мірі в результаті використання

міжбюджетних трансфертів як інструменту бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави (рис. 4.21).

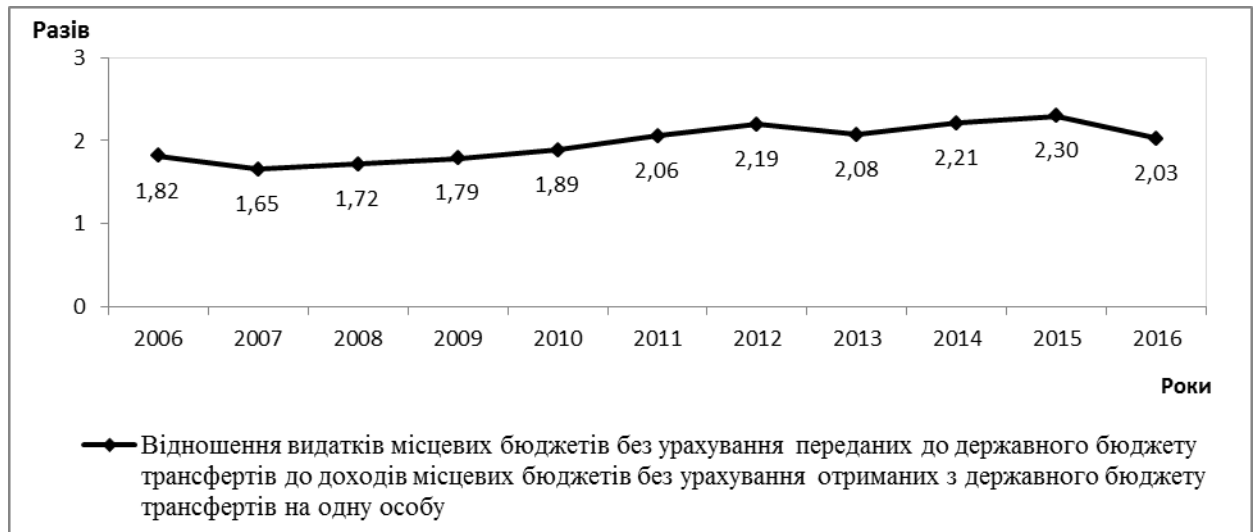

Рис. 4.21. Відношення витраток місцевих бюджетів без переданих до Державного бюджету України трансфертів до доходів місцевих бюджетів без урахування міжбюджетних трансфертів на одну особу у 2006–2016 рр., разів

Джерело: складено автором на основі даних [352–359].

У 2006–2015 рр. (за винятком 2007 р., 2013 р. та 2016 р.) простежувалася тенденція до збільшення показника росту витраток місцевих бюджетів за рахунок отриманих трансфертів.

Незважаючи на суттєві зміни в організації міжбюджетних відносин, основною проблемою органів місцевого самоврядування щодо управління фінансами залишається незабезпеченість надання суспільних послуг бюджетними ресурсами у повному обсязі. Це зумовлює необхідність відволікання власних доходів місцевих бюджетів на фінансування делегованих державою органам місцевого самоврядування повноважень.

Для вирішення окресленої проблеми, поряд з необхідністю поділу витраток місцевих бюджетів на такі, які здійснюються на виконання делегованих органам місцевого самоврядування повноважень, та такі, які здійснюються для виконання їхніх власних повноважень, конкретизації джерел здійснення зазначених витраток доцільно:

– затвердити державні соціальні стандарти і нормативи в описовому та вартісному вигляді за кожним з делегованих державою місцевому самоврядуванню повноважень, на основі яких, відповідно до статті 94 Бюджетного кодексу України, визначати фінансовий норматив бюджетної забезпеченості у процесі розрахунку обсягу міжбюджетних трансфертів;

– внести зміни до нормативно-правових актів, що регламентують застосування галузевих стандартів надання соціальних послуг та нормативів при здійсненні видатків місцевих бюджетів, з передбаченням можливості щорічного коригування вартісної величини державних соціальних стандартів залежно від зміни цін та інших умов їхнього формування [33];

– для систематизації витрат бюджетних ресурсів на виконання делегованих повноважень впорядкувати склад дотацій і субвенцій: замість діючих міжбюджетних трансфертів для здійснення видатків на охорону здоров'я передбачити субвенції на фінансування медичних послуг за рівнями надання медичної допомоги (первинної, вторинної, екстреної); видатків на освіту – субвенції на фінансування освітніх послуг за рівнями освіти (загальної середньої освіти, професійно-технічної, вищої), що дасть змогу систематизувати витрати бюджетних ресурсів на виконання делегованих повноважень.

Поряд із трансфертами, які передаються з державного бюджету до місцевих, з 2015 р. місцеві бюджети перераховують до державного реверсну дотацію та субвенцію на виконання програм соціально-економічного та культурного розвитку регіонів.

Динаміка обсягу наданих трансфертів із місцевих бюджетів до Державного бюджету України, відображена у табл. 4.12, свідчить про наявність тенденції до збільшення обсягу зазначеного показника: середній темп приросту за період 2005–2017 рр. становив 10,69%.

Таблиця 4.12

Динаміка наданих із місцевих бюджетів до Державного бюджету

України трансфертів у 2004–2017 рр.

Роки	Обсяг міжбюджетних трансфертів, переданих з місцевих бюджетів до державного, млн грн	Темп приросту обсягу міжбюджетних трансфертів, переданих з місцевих бюджетів до державного, % порівняно із попереднім роком	Питома вага міжбюджетних трансфертів, переданих з місцевих бюджетів до державного, у видатках місцевих бюджетів, %	Питома вага міжбюджетних трансфертів, переданих з місцевих бюджетів до державного, у доходах державного бюджету, %
2004	1593,2	–	3,95	2,26
2005	1463,2	-8,16	2,73	1,39
2006	1575,7	7,69	2,08	1,18
2007	4351,7	176,18	4,15	2,62
2008	7702	76,99	5,54	3,32
2009	7769	0,87	5,70	3,70
2010	6624,8	-14,73	4,15	2,75
2011	2718,6	-58,96	1,50	0,86
2012	1342,5	-50,62	0,60	0,39
2013	1609,3	19,87	0,73	0,47
2014	2118	31,61	0,94	0,59
2015	3144	48,44	1,12	0,59
2016	4171,6	32,68	1,19	0,68
2017	5967,7	43,06	1,2	0,75

Джерело: складено автором на основі даних [103].

Водночас спостерігалось збільшення питомої ваги міжбюджетних трансфертів, переданих із місцевих бюджетів до державного, у видатках місцевих бюджетів з 3,95% у 2004 р. до 5,7% у 2009 р. з поступовим зменшенням до 0,94% у 2014 р. У результаті реформи міжбюджетних відносин у 2017 р. зазначений показник знову зріс до 1,2%.

У складі доходів Державного бюджету України міжбюджетні трансферти суттєвої ролі як інструмент механізму формування бюджетних ресурсів не відіграють: їхня частка не перевищувала 4% упродовж аналізованого періоду з тенденцією до зниження від 2,26% у 2004 р. до 0,75% у 2017 р.

Результати проведеного дослідження дають підстави констатувати, що роль міжбюджетних трансфертів як інструменту бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави у фінансовому вирівнюванні та формуванні доходів місцевих бюджетів зростає. Це супроводжується

одночасним зниженням фінансової самостійності органів місцевого самоврядування і підтверджує низьку податкостроможність більшості регіонів України.

Висновки до розділу 4

Результати аналітичного оцінювання сучасних реалій функціонування механізму використання бюджетних ресурсів дали підстави зробити такі висновки.

1. Для мінімізації негативної дії факторів, які сповільнюють соціально-економічний розвиток держави, її регулюючий вплив на економічні процеси посилюється, а функції розширюються. Це детермінувало зростання потреби держави у бюджетних ресурсах і збільшення обсягу доходів бюджетів через підвищення рівня централізації ВВП – з 25,6% у 2004 р. до 34,08% у 2017 р., яке супроводжувалося посиленням податкового тиску, та запозичень, що призвело до збільшення обсягу державної заборгованості. З'ясовано, що у 2004–2017 рр. пріоритетним напрямом витрачання бюджетних ресурсів була реалізація органами державної влади і місцевого самоврядування соціальної функції (середнє значення частки витрат у аналізованому періоді становило 48,31%). На реалізацію управлінської функції спрямовано 37,69% витрат бюджету держави, економічної – 10,51% та оборонної – відповідно 3,48%. Найбільше бюджетних ресурсів держава витрачала на здійснення операційної діяльності – 70,25%, дещо менше – фінансової – 21,35% та найменше – інвестиційної – 8,4%.

2. Незважаючи на впроваджені заходи у контексті бюджетної децентралізації, встановлено, що важливою проблемою органів місцевого самоврядування є незабезпеченість у повному обсязі бюджетними ресурсами надання суспільних послуг. Для вирішення окресленої проблеми рекомендовано: у Бюджетному кодексі України розмежувати видатки місцевих бюджетів, які здійснюються на виконання делегованих та власних повноважень органів місцевого самоврядування; затвердити державні

соціальні стандарти і нормативи в описовому та вартісному вигляді за кожним із делегованих повноважень, на основі яких визначати фінансовий норматив бюджетної забезпеченості для розрахунку обсягу міжбюджетних трансфертів; видатки, призначені для фінансування делегованих повноважень, здійснювати за рахунок закріплених за місцевими бюджетами загальнодержавних податків, зборів або їхньої частки і трансфертів з Державного бюджету України; а видатки, призначені для фінансування власних повноважень, – за рахунок інших видів доходів місцевих бюджетів.

3. Виявлено, що у 2004–2017 рр. серед витрат бюджетних ресурсів переважали видатки бюджетів – від 87,44% до 68,82%. Найбільшу питому вагу у складі видатків Державного бюджету України займали видатки на управління і забезпечення безпеки – 55,06% (середнє значення за 2002–2017 рр.), дещо меншу – видатки соціального призначення – 32,84% та найменшу – видатки на економічну діяльність – 12,1%. Серед видатків державного бюджету на управління і забезпечення безпеки переважали кошти, які передавалися до місцевих бюджетів у вигляді міжбюджетних трансфертів, видатків соціального призначення – видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення. На основі результатів аналізу структури видатків державного бюджету здійснено їхнє ранжування, що дало змогу визначити тенденції змін пріоритетів бюджетної політики на державному рівні.

4. Аргументовано, що важливим інструментом бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави, дія якого спрямована на стимулювання регіонального розвитку, є видатки Державного фонду регіонального розвитку, створеного у складі загального фонду Державного бюджету України. Для вирішення проблем, які виникають у процесі бюджетного планування інвестиційних видатків та фінансування інвестиційних програм і проектів регіонального розвитку, обґрунтовано доцільність перенесення Державного фонду регіонального розвитку з загального у склад спеціального фонду Державного бюджету України.

5. З'ясовано, що серед видатків місцевих бюджетів переважали видатки соціального призначення – 82,65% (середнє значення за 2002–2017 рр.) із тенденцією до збільшення. На відміну від складу соціальних видатків державного бюджету, у видатках місцевих бюджетів соціального спрямування пріоритетними були видатки на освіту. Питома вага видатків місцевих бюджетів на управління і забезпечення безпеки в середньому становила 9,49% та на економічну діяльність – 7,86%. Оцінювання пріоритетів бюджетної політики на місцевому рівні на основі ранжування видатків місцевих бюджетів дало змогу визначити такі головні напрями витрачання бюджетних ресурсів як надання освітніх, соціальних та медичних послуг населенню.

6. На підставі результатів аналітичного оцінювання витрат бюджету держави з'ясовано, що у 2004–2017 рр. пріоритетним напрямом витрачання бюджетних ресурсів була реалізація органами державної влади та місцевого самоврядування соціальної функції (середнє значення частки витрат становило 48,31%). На реалізацію управлінської функції спрямовано 37,69%, економічної – 10,51% та оборонної – 3,48% від загального обсягу витрат бюджету держави відповідно. Встановлено, що найбільше бюджетних ресурсів держава витрачала на здійснення операційної діяльності – 70,25% (середній показник за 2004–2017 рр.), дещо менше – фінансової – 21,35% та найменше – інвестиційної – 8,4%.

7. З огляду на виявлені проблеми практичного застосування інструментарію механізму використання бюджетних ресурсів обґрунтовано шляхи удосконалення бюджетного забезпечення реалізації функцій держави: врахування у процесі визначення пріоритетів бюджетної політики у короткостроковому періоді в умовах обмеженості бюджетних ресурсів неможливості одночасного стимулювання бюджетного інвестування інновацій та посилення соціальної спрямованості видатків державного і місцевих бюджетів; здійснення видатків бюджету держави на реалізацію її соціальної функції в обсязі, який не перевищує його доходів, а за

необхідності застосування дефіцитного фінансування – спрямування залучених бюджетних ресурсів на реалізацію економічної функції; зміна структури витрачання бюджетних ресурсів у бік збільшення частки витрат на інвестиційну й операційну діяльність держави із одночасним її зменшенням на фінансову; підвищення ефективності використання акумульованих бюджетних ресурсів.

8. Інклюзивний сталий розвиток України неможливий без забезпечення реального, а не декларативного, дотримання соціальних прав людини. З огляду на зазначене розроблено науково-методичний підхід до визначення планового обсягу видатків бюджету на надання державної допомоги при народженні дитини на бюджетний період, який базується на врахуванні таких параметрів: базовий державний соціальний стандарт, на основі якого визначаються соціальні гарантії, – фактичний прожитковий мінімум для дітей віком до 6 років та для працездатних осіб; кількість дітей віком до 3 років у одного одержувача державної допомоги при народженні дитини; кількість одержувачів зазначеної допомоги. Запропонований підхід передбачає зміну порядку призначення державної допомоги при народженні дитини, коригування її обсягу з урахуванням величини прожиткового мінімуму на момент виплати допомоги, а його практичне застосування дасть змогу підвищити доходи сімей із дітьми, мінімізувати їхню кількість як потенційних отримувачів субсидій на оплату житлово-комунальних послуг, допомоги на дітей одиноким матерям, державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям.

9. Надання міжбюджетних трансфертів відбувається у процесі використання централізованого фонду фінансових ресурсів. Водночас трансфертний метод є основним методом формування бюджетних ресурсів на місцевому рівні, який полягає у передачі з державного бюджету місцевим субвенцій та дотацій. Підвищення ролі міжбюджетних трансфертів як інструменту бюджетного механізму супроводжується посиленням впливу органів державної влади на соціально-економічні процеси та

відповідальності держави за бюджетне забезпечення реалізації делегованих повноважень органам місцевого самоврядування. Водночас зумовлене низькою податкоспроможністю більшості регіонів України збільшення частки міжбюджетних трансфертів у складі доходів місцевих бюджетів (з 31,2% у 2002 р. до 54,27% у 2017 р.) та перевищення темпу приросту трансфертів, одержаних місцевими бюджетами з державного бюджету, над темпом приросту доходів місцевих бюджетів свідчить про зниження фінансової незалежності органів місцевого самоврядування і суперечить цілям реформи бюджетної децентралізації. Міжбюджетні трансферти як джерело здійснення видатків місцевих бюджетів суттєво впливають на їхню структуру, оскільки основну частку у складі трансфертів становлять субвенції, надання яких передбачає визначені напрямки витрачання бюджетних ресурсів. За рахунок міжбюджетних трансфертів з державного бюджету здійснювалося від 41,67% у 2004 р. до 54,95% у 2017 р. обсягу видатків місцевих бюджетів, у т. ч. субвенцій відповідно – від 18,61% до 50,52%.

10. Запропоновано удосконалити систему міжбюджетних трансфертів через впорядкування її нормативно-правового забезпечення та складу дотацій і субвенцій: замість діючих міжбюджетних трансфертів для здійснення видатків на охорону здоров'я передбачити субвенції на фінансування медичних послуг за рівнями надання медичної допомоги (первинної, вторинної, екстреної); видатків на освіту – субвенції на фінансування освітніх послуг за рівнями освіти (загальної середньої освіти, професійно-технічної, вищої), що дасть змогу систематизувати витрати бюджетних ресурсів на виконання делегованих повноважень.

Основні наукові результати розділу опубліковано у працях автора [162; 163; 164; 165; 166; 172; 174; 175; 178; 179; 180; 182; 184; 185; 186; 187; 188; 189; 190; 191; 195; 202; 203; 204; 205; 208; 209; 450; 455].

РОЗДІЛ 5

НАПРЯМИ МОДЕРНІЗАЦІЇ БЮДЖЕТНОГО МЕХАНІЗМУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ

5.1. Науково-методичні підходи до застосування новітніх технологій бюджетування в управлінні бюджетними ресурсами

Ефективність впливу бюджетного механізму на соціально-економічний розвиток держави значною мірою залежить від обґрунтованості та гармонізації його елементів у межах обраної управлінської технології бюджетування, яка використовується в тій чи іншій країні на певному етапі її розвитку.

Для окреслення перспектив вдосконалення управління бюджетними ресурсами, на наш погляд, доцільно дослідити переваги, недоліки різних технологій бюджетування, виявити проблеми їхнього практичного використання та на основі одержаних результатів розробити науково-методичні підходи до застосування новітніх технологій бюджетування в контексті забезпечення сталого інклюзивного розвитку України.

В економічній літературі немає одностайності щодо дефініції бюджетування. Окремі економісти ототожнюють зазначене поняття із бюджетним плануванням, що, на наш погляд, дещо звужує його зміст.

Зокрема, за твердженням В. Гамукіна бюджетування є елементом системи управління державними доходами й видатками та може бути ототожнене з бюджетним плануванням [46, с. 4].

Однак ми поділяємо думку тих зарубіжних та вітчизняних науковців, які вважають, що бюджетування охоплює значно більше стадій бюджетного процесу, тому його можна зарахувати до технологій управління бюджетними ресурсами, а не лише їхнього планування.

Зарубіжні економісти Р. Аллен, Р. Хеммінг, Б. Поттер [417, с. 216], К.

Ерроу, А. Сен і К. Сузумура [418, с. 321] визначають бюджетування як управлінську технологію, яка відображає сукупність прийомів і методів, що застосовують у бюджетному менеджменті для вдосконалення інформаційних технологій у бюджетній роботі та підвищення ефективності управління державними фінансами.

Так, Д. Брук [425, с. 34], Дж. Харріс, К. Маккензі та Р. Рентфро [443], розглядаючи бюджетування як технологію і складову бюджетного менеджменту, вважають, що процедури бюджетування дають змогу узгодити надходження бюджетних ресурсів з їхнім витрачанням та визначити коло платників і вигодонабувачів у результаті складного комплексу бюджетних рішень.

Отже, у зарубіжній літературі термін «бюджетування» використовується для характеристики явищ і процесів на макроекономічному рівні.

Водночас вітчизняні науковці В. Андрущенко та В. Федосов трактують бюджетування як:

- сукупність технологічних процедур бюджетної роботи з аналітично-розрахункової підготовки бюджетів, кошторисів і програм за допомогою порівняння відносної корисності альтернативних варіантів витрачання бюджетних коштів на конкретні види державної діяльності з урахуванням вартості витрат на досягнення кінцевого результату й упущених вигід;
- інструмент управління, що базується на застосуванні економічних принципів і підходів у сфері бюджетного менеджменту [375, с. 691].

Основою для технологій бюджетування на макрорівні переважно стають техніки складання бюджетів або бюджетного планування.

Обґрунтованість та реалістичність бюджетного планування як одного із методів бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави є визначальним фактором підвищення ефективності бюджетування як технології управління бюджетними ресурсами. Практичне застосування

прийомів і методів бюджетного планування передбачає визначення прогнозних і планових показників, які характеризують розподіл ВВП, обсяги, джерела формування, напрями використання бюджетних ресурсів, та потребує стабільності і узгодженості законодавства, яке регламентує бюджетні відносини.

Для реалізації цієї мети поряд із визначенням у правових актах часової послідовності бюджетних процедур у розрізі стадій бюджетного процесу в статті 27 Бюджетного кодексу України передбачено необхідність:

- здійснення Кабінетом Міністрів України у двотижневий строк експертизи законопроекту, ухвалення якого Верховною Радою України призведе до зміни показників бюджету, щодо його впливу на показники бюджету та відповідності законам, які регулюють бюджетні відносини;

- ухвалення законів України або їхніх окремих положень, які впливають на показники бюджету (зменшують надходження бюджету та / або збільшують витрати бюджету), не пізніше, ніж 15 липня року, що передує плановому, та введення їх у дію не раніше початку планового бюджетного періоду. Якщо правові акти ухвалюються після 15 липня року, що передує плановому, то введення їх у дію має відбутися не раніше початку бюджетного періоду, що настає за плановим [33].

У статті 4 Податкового кодексу України у складі принципів, на яких ґрунтується податкове законодавство, виокремлено принцип стабільності. Він полягає в тому, що зміни до будь-яких елементів податків (платники, ставка податку, об'єкт, база оподаткування, порядок обчислення податку, податковий період, строк та порядок сплати податку, подання звітності про обчислення і сплату податку) та зборів не можуть вноситися пізніше як за шість місяців до початку нового бюджетного періоду, в якому будуть діяти нові правила та ставки. До того ж, згідно з цим принципом податки та збори, їхні ставки, податкові пільги не можуть змінюватися протягом бюджетного року [287].

З моменту ухвалення Податкового кодексу України систематично

порушувався принцип стабільності, підтвердженням чого є дані, подані у додатку Ф. Це є свідченням наявності численних недоліків під час підготовки (неврахування багатьох умов, тенденцій, недостатню обґрунтованість розрахунків щодо впливу законодавчих актів на різні аспекти розвитку економіки і рівень життя населення та ін.) ухвалених законодавчих актів в сфері оподаткування.

Крім цього, у результаті порівняння положень статті 27 Бюджетного кодексу України щодо строків ухвалення законів України або їхніх окремих положень, які впливають на показники бюджету, та статті 4 Податкового кодексу України щодо строків внесення змін у податкове законодавство (характеризується суттєвим впливом на бюджетні показники) до елементів податку, видів податків, зборів, податкових пільг встановлено розбіжності у зазначених термінах. З метою усунення юридичної колізії між вказаними правовими актами у Бюджетному кодексі України доцільно скоротити часовий інтервал ухвалення законів України, положення яких впливають на показники бюджету (зменшують надходження бюджету та / або збільшують витрати бюджету) та мають бути введені в дію у плановому бюджетному періоді, з 15 липня року, що передує плановому, до 1 липня року, що передує плановому.

Водночас, зважаючи на положення статті 40 Бюджетного кодексу України, в якій зазначено, що законом про Державний бюджет України визначаються розмір мінімальної заробітної плати, прожиткового мінімуму у розрахунку на місяць на одну особу, а також окремо для основних соціальних і демографічних груп населення та рівень забезпечення прожиткового мінімуму на відповідний бюджетний період [33] (збільшення зазначених державних соціальних стандартів і гарантій призводить до збільшення витрат бюджету), та статті 159 Закону України «Про Регламент Верховної Ради України» щодо терміну ухвалення Верховною Радою України закону України про Державний бюджет України на відповідний рік не пізніше 1 грудня року, що передує плановому [91], пропонуємо затверджувати обсяги

мінімальної заробітної плати, прожиткового мінімуму та рівень його забезпечення на наступний бюджетний період у вигляді окремого закону до 1 липня року, що передує плановому (як і інші закони України або їхні окремі положення, що впливають на показники бюджету).

Враховуючи, що відповідно до частини 9 статті 33 Бюджетного кодексу України більшість показників бюджету (доходи, видатки, бюджетний дефіцит) відображені в Бюджетній декларації (документі середньострокового бюджетного планування, що визначає засади бюджетної політики і показники державного бюджету на середньостроковий період та є основою для складання проекту Державного бюджету України і прогнозів місцевих бюджетів [33]), відповідно до яких та з дотриманням вимог Бюджетного кодексу України має бути розроблений проект закону про Державний бюджет України на наступний рік (стаття 153 Закону України «Про Регламент Верховної Ради України» [91]), вважаємо, що логічно було би ухвалювати закони України, положення яких впливають на показники бюджету та мають бути введені в дію у плановому бюджетному періоді, не лише до 1 липня року, що передує плановому, а перед схваленням Кабінетом Міністрів України (відповідно до частини 7 статті 33 Бюджетного кодексу України не пізніше 1 червня року, що передує плановому) та поданням на розгляд Верховної Ради України (у триденний строк) Бюджетної декларації разом із фінансово-економічним обґрунтуванням.

Продовжуючи розгляд практики бюджетування, зазначимо, що «...в основі технологій бюджетування лежить проблема оптимального розподілу ресурсів, оскільки потреби як на мікрорівні, так і на макрорівні, на відміну від ресурсів, необмежені. Порівняно з попитом на них фінансові ресурси завжди в дефіциті [375, с. 692]».

Зарубіжні та вітчизняні економісти виокремлюють такі технології бюджетування на макрорівні: бюджетування на нульовій основі; бюджетування на основі програмного аналізу і огляду; бюджетування на основі раціоналізації вибору бюджетних рішень; постатейне бюджетування

(в Україні його називають ще традиційним); програмно-цільове бюджетування.

Кожна з перелічених технологій, безумовно, має свої переваги та недоліки. Найбільш прогресивною серед них вже тривалий час вважається технологія програмно-цільового бюджетування.

З огляду на те, що ефективне управління бюджетними ресурсами є важливим завданням бюджетної політики, вирішення якого передбачає застосування у бюджетному процесі програмно-цільового методу на рівні державного та місцевих бюджетів, в Україні програмно-цільовий метод вперше був використаний під час складання державного бюджету на 2002 р.

У 2010–2014 рр. у нашій державі діяв експеримент із запровадження програмно-цільового бюджетування, до участі в якому були залучені органи місцевого самоврядування різних рівнів. У результаті цього у 2014 р. планування та виконання майже всіх місцевих бюджетів (крім бюджетів сіл, селищ та міст районного підпорядкування) здійснювалося шляхом використання постатейного бюджетування з одночасним складанням усіх документів у програмно-цільовому форматі [259].

Запровадження з 2015 р. «прямих» міжбюджетних відносин створило передумови для практичного застосування середньострокового бюджетного планування та програмно-цільового методу на рівні місцевих бюджетів, які мають взаємовідносини з державним бюджетом.

У Бюджетному кодексі України програмно-цільовий метод визначено як метод управління бюджетними ресурсами для досягнення конкретних результатів за рахунок коштів бюджету із застосуванням оцінювання ефективності використання бюджетних ресурсів на всіх стадіях бюджетного процесу та передбачено запровадження програмно-цільового методу у бюджетному процесі на рівні місцевих бюджетів, які мають взаємовідносини з державним бюджетом, із складання їхніх проектів на 2017 рік [33].

Застосування програмно-цільового методу, як стверджує Г. Маркович, дає змогу забезпечити планування бюджету на середньострокову

перспективу, одержання значного економічного і соціального ефекту, підвищення обізнаності громадськості щодо ефективності витрачання коштів бюджету територіальної громади та рівня задоволення споживачів суспільних послуг [225].

Програмно-цільовий метод у бюджетному процесі має такі основні складові (стаття 20 Бюджетного кодексу України), відображені у додатку X: бюджетні програми та результативні показники оцінювання їх виконання, відповідальні виконавці та паспорти бюджетних програм.

Дослідивши зарубіжний досвід застосування програмно-цільового бюджетування [30, с. 109–110], вкажемо на одну із ключових його переваг – розроблення та реалізацію бюджетних програм, орієнтованих на кінцевий результат (відповідно до стратегічних цілей), з використанням критеріїв оцінювання їхньої результативності й ефективності використання бюджетних ресурсів, що базуються на прозорості прийняття управлінських рішень.

Зазначене зумовлює доцільність запровадження програмно-цільового методу управління бюджетними ресурсами на рівні всіх місцевих бюджетів, оскільки це дасть змогу отримати такі позитивні ефекти:

- по-перше, орієнтування системи планування та виконання місцевого бюджету на досягнення стратегічних цілей щодо підвищення якості та доступності надання суспільних послуг у найбільш ефективний спосіб, а не на утримання мережі бюджетних установ;

- по-друге, забезпечення безпосереднього зв'язку між виділеними бюджетними ресурсами та отриманими результатами від їхнього використання, що супроводжується посиленням відповідальності розпорядників бюджетних коштів за прийняті управлінські рішення;

- по-третє, забезпечення можливості здійснення моніторингу ефективності і результативності використання бюджетних ресурсів шляхом врахування інформації, що міститься у бюджетних запитах, паспортах бюджетних програм, звітах про їхнє виконання, а не лише шляхом контролю

за цільовим витрачанням коштів місцевих бюджетів;

– по-четверте, вдосконалення організації бюджетного менеджменту шляхом прийняття виважених управлінських рішень на підставі результатів оцінювання ефективності бюджетних програм.

Поряд із проведеними Міністерством фінансів України підготовчими заходами щодо використання у бюджетному процесі на місцевому рівні програмно-цільового методу бюджетування при практичному застосуванні зазначеної технології виникає низка проблем, які потребують вирішення. Зокрема, це:

– невідповідність окремих бюджетних програм, на які спрямовуються ресурси місцевих бюджетів, цілям та пріоритетним напрямом соціально-економічного розвитку адміністративних територій;

– відсутність досвіду роботи працівників з програмними продуктами АІС «Місцеві бюджети рівня міста, району» й «Єдина інформаційна система управління бюджетом», адаптованих до роботи в умовах запровадження програмно-цільового методу, низький рівень фахової компетентності щодо прийняття рішень у сфері управління бюджетними ресурсами (зокрема, перехід від «управління витратами бюджету» до «управління результатами від витрачання бюджетних коштів»);

– відсутність за окремими бюджетними програмами для місцевих бюджетів, примірний перелік яких затверджено наказом Міністерства фінансів України від 27.07.2011 р., № 945 (у редакції наказу Міністерства фінансів України від 10.09.2015 р., № 765) [254], визначених мети, завдань, результативних показників, що ускладнює складання головними розпорядниками бюджетних коштів бюджетних запитів, а в майбутньому – паспортів бюджетних програм та звітів про виконання паспорта бюджетної програми та унеможлиблює проведення оцінювання ефективності бюджетних програм;

– недосконала система результативних показників бюджетних програм;

– формальне проведення оцінювання ефективності бюджетних програм головними розпорядниками бюджетних коштів через недосконалість запропонованої для такого оцінювання методики та неврахування одержаних результатів у бюджетному процесі.

Як слушно зазначає О. Кириленко [123, с. 9,10], аналіз практики розробки та реалізації бюджетних програм з Державного бюджету України дає можливість зробити висновки щодо наявності системних недоліків, які узагальнено в Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2017–2020 роки:

- формальне застосування програмно-цільового методу;
- велика кількість бюджетних програм і їхня громіздка структура, що не дає можливості зрозуміти цілі, на досягнення яких вони спрямовані;
- розпорошення бюджетних ресурсів на виконання окремих заходів, а не на досягнення стратегічної цілі головного розпорядника бюджетних коштів;
- надто велика кількість результативних показників, які не ілюструють результати виконання бюджетної програми, а фіксують статистичні дані;
- неможливість об'єктивно оцінити ефективність та результативність бюджетних програм за допомогою передбачених показників;
- відсутність дієвого і систематичного контролю за результативністю виконання бюджетних програм;
- неврахування результатів програмно-цільового методу під час прийняття управлінських рішень [296].

Негативно впливає на розвиток програмно-цільового методу у бюджетному процесі на державному й місцевому рівнях, на думку В. Дем'янишина, неузгодженість напрямів довгострокової та середньострокової державної політики. При цьому відсутність в Україні цілісної системи стратегічного планування призвела до незадовільного рівня бюджетного планування, відсутності належних зв'язків між пріоритетними

напрямами соціально-економічного розвитку суспільства та наявними бюджетними програмами [63, с. 34].

З огляду на актуальність євроінтеграційних процесів в Україні, а застосування бюджетування, орієнтованого на результат, – одна з вимог для країн-членів ЄС, і з урахуванням окреслених проблем, які створюють суттєві перешкоди на шляху до реального, а не декларативного запровадження програмно-цільового методу на державному та місцевому рівнях, у сучасних умовах доцільно:

- по-перше, підвищити фахову компетентність працівників фінансових секторів, служб органів місцевого самоврядування, розпорядників бюджетних коштів щодо прийняття рішень у сфері бюджетного менеджменту шляхом вивчення зарубіжного досвіду управління результатами від витрачання бюджетних ресурсів і набуття практичних навичок роботи з програмним забезпеченням;

- по-друге, удосконалити переліки бюджетних програм, формулювання їхньої мети, завдань та результативних показників відповідно до пріоритетів соціально-економічного розвитку адміністративних територій і держави загалом.

З метою перетворення програмно-цільового бюджетування на інструмент прийняття дієвих управлінських рішень, реалізація яких сприятиме підвищенню ефективності використання бюджетних ресурсів, своєчасним та актуальним є вирішення завдань, визначених у Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2017–2020 рр.:

- підвищення відповідальності головних розпорядників бюджетних коштів за результати діяльності у відповідних сферах та результативність бюджетних програм;

- ефективний моніторинг результативності та запровадження комплексного оцінювання ефективності і доцільності здійснення видатків з метою забезпечення економії та вивільнення ресурсів для нових пріоритетів;

- оптимізація бюджетних програм і посилення їхньої відповідності

стратегічним цілям [296].

Поряд із технологією програмно-цільового бюджетування останнім часом науковці та практики активно обговорюють такі технології, як учасницьке (партиципаторне) і гендерно орієнтоване бюджетування.

Учасницьке (партиципаторне) бюджетування (*participatory budgeting*) – це інструмент прямої демократії, за допомогою якого громадяни беруть участь в ухваленні рішень щодо розподілу бюджетних ресурсів [405].

Вперше зазначену технологію бюджетування було впроваджено у 1989 р. у Бразилії у м. Порту-Алегрі з метою зниження високого рівня корупції, збільшення обсягу незначних податкових надходжень до бюджету та вирішення соціальних проблем.

В Україні експериментальне застосування бюджету участі розпочалося лише з 2015 р. у мм. Чернігові, Черкасах і Полтаві в межах реалізації Проекту «Партиципаторний бюджет – можливості для підвищення громадської активності і встановлення належного партнерства з органами влади», запровадженого Польсько-Українською фундацією співпраці ПАУСІ [301].

Характерними ознаками партиципаторного бюджетування як інноваційної технології управління є:

- визначення частини бюджету адміністративно-територіального утворення, над витрачанням коштів якого дискутуватимуть громадяни у відповідному періоді;
- можливість подання громадянами проектів за встановленими вимогами на розгляд комісії та за умови підтвердження відповідності вимогам – на голосування;
- обов'язковість виконання рішень, які приймають мешканці під час голосування;
- можливість жителів адміністративної території голосувати за проекти (ідеї), реалізація яких задовольнить потреби всієї місцевої громади;
- реалізація інвестиційних проектів винятково на території юрисдикції відповідного органу місцевого самоврядування;

– можливість зміцнення громади шляхом створення умов для її членів дискутувати, обговорювати основні проблеми й ухвалювати спільні рішення.

Необхідна умова успішної реалізації учасницької технології бюджетування – це високий рівень ініціативності, активності та фінансової грамотності, зокрема обізнаності у сфері партиципаторного бюджету, громадян-жителів адміністративної території та наявність достатнього обсягу бюджетних ресурсів для реалізації проекту партиципаторного бюджету.

Аналізуючи досвід застосування різних технологій бюджетування, звернемо увагу також і на гендерно орієнтоване бюджетування.

Нові орієнтири розвитку країни на глобальну перспективу, ключові цілі та завдання щодо гармонійного партнерства в суспільстві, переорієнтація втілення гендерних підходів як складової утвердження демократії спонукають до кардинальних змін у стратегії досягнення гендерної рівності крізь призму гендерно орієнтованого бюджетування. З огляду на це впровадження гендерних принципів у бюджетний процес та забезпечення потреб чоловіків і жінок є пріоритетними напрямками реалізації цього питання, а створення ефективного інструменту досягнення гендерної рівності вказує на актуальність однієї з основних проблем – ефективності використання бюджетних коштів [59].

Гендерно орієнтоване бюджетування – це інструмент, спрямований на інтеграцію гендерної складової у бюджетний процес. Його слід розглядати як впливовий елемент управлінської діяльності, пов'язаний із розробкою бюджетів різних рівнів, що надає важливу інформацію фахівцям, які приймають рішення щодо розподілу бюджетних ресурсів, та створює передумови для впровадження принципу рівних прав і можливостей жінок і чоловіків в усіх сферах життєдіяльності і забезпечує сталий розвиток суспільства [56; 57, с. 6].

Гендерно орієнтоване бюджетування або його окремі елементи успішно використовуються у країнах-членах ЄС та країнах з перехідною

економікою з 1980 р., оскільки ефективне запровадження гендерних бюджетних ініціатив сприяє поліпшенню добробуту населення та пришвидшує економічне зростання.

Розробка гендерно орієнтованого бюджету дає змогу простежити вплив доходів та видатків бюджету держави на соціально-економічне становище й можливості різних груп жінок та чоловіків, а також на аспекти рівності між жінками й чоловіками у країні. Як управлінська технологія ГОБ допомагає оцінити, як і якою мірою державна політика у сфері розподілу бюджетних ресурсів впливає на жінок і чоловіків як споживачів послуг, користувачів інфраструктури та платників податків.

Реалізація в Україні Проекту гендерно орієнтованого бюджетування успішно проводиться в межах співпраці з Урядом Королівства Швеція у сфері фінансового та технічного співробітництва і відповідно до угоди між Міністерством фінансів України та Шведським агентством міжнародного розвитку (SIDA), починаючи з 2014 р. Метою впровадження ГОБ є просування ефективної системи управління державними фінансами з особливим акцентом на покращенні доступності та якості наданих суспільних послуг громадянам України незалежно від їхньої гендерної ознаки.

Позитивні результати запровадження Проекту ГОБ у регіонах України [56; 97; 98] фактично довели доцільність ширшого застосування гендерного підходу в бюджетному процесі.

Отже, з огляду на сутність поняття «гендер», застосування гендерно орієнтованого бюджетування передбачає зменшення нерівності у суспільстві шляхом зміни підходів до формування і використання бюджетних ресурсів саме за гендерною ознакою (чоловіки, жінки), але не наголошується на інших виявах цього явища (нерівність у доступі до основних послуг, доходах, у розподілі бюджетних ресурсів залежно від віку, соціально-економічного становища, місця проживання, освітнього рівня та ін.).

Проблема поглиблення нерівності на мега-, макро- та мікрорівнях є

особливо актуальною в умовах динамічного розвитку цифрових технологій. Адже багатші країни, регіони, підприємства, громадяни завжди матимуть змогу інвестувати значно більші суми у наукові дослідження та інновації, що дасть їм змогу стати основними вигодонабувачами прогресу. Такі тенденції змусили світову наукову спільноту вести мову про необхідність розробки нової парадигми економічного розвитку на основі концепції інклюзивного зростання.

Інклюзивний розвиток заснований на такому типі економічного зростання, який дозволяє відчутти його результати кожному члену суспільства, та охоплює усі сфери його життя [299, с. 187].

Важливим інструментом інклюзивного розвитку є бюджет держави, оскільки саме за його допомогою здійснюється розподіл та перерозподіл ВВП і національного багатства країни.

Вищезазначене обумовлює необхідність розробки нової технології бюджетування, яка сприятиме збільшенню можливостей участі громадян у бюджетному процесі та забезпеченню їхнього рівного доступу до суспільних послуг, які надаються за рахунок бюджетних ресурсів на основі принципів верховенства права, справедливості та прозорості. Інакше кажучи, ця технологія має містити ознаки інклюзивності.

Вважаємо, що технологія інклюзивно орієнтованого бюджетування має базуватись на засадах програмно-цільового, партиципаторного та гендерно орієнтованого бюджетування.

Серед основних ознак інклюзивно орієнтованого бюджетування варто виокремити такі:

- по-перше, максимально можлива участь громадян у формуванні бюджетних програм, на основі яких визначаються видатки бюджетів, а також у контролі за їхнім виконанням, включаючи процедуру звітування;

- по-друге, наявність законодавчо затверджених правил, норм та процедур, які дозволяють максимально повно залучити громадян до наповнення бюджетів різних рівнів на основі принципу прогресивного

оподаткування;

– по-третє, наявність законодавчо затверджених правил, норм та процедур, на основі яких забезпечуються рівні можливості доступу до отримання якісних суспільних послуг (освітніх, медичних, соціальних тощо).

Інклюзивно орієнтоване бюджетування пропонуємо трактувати як технологію управління бюджетними ресурсами, яка відображає спосіб впливу методів, форм, інструментів, важелів бюджетного механізму на розподільні відносини, полягає у забезпеченні відповідності результатів формування і використання бюджетних ресурсів пріоритетам соціально-економічного розвитку держави, ґрунтується на рівних можливостях доступу населення до суспільних послуг, активній участі усіх зацікавлених сторін у бюджетних процедурах та гармонізації інтересів держави і громадян. Практичне застосування запропонованої технології управління сприятиме покращенню добробуту населення в контексті забезпечення інклюзивного сталого зростання.

Інклюзивно орієнтоване бюджетування передбачає конкретизацію багатьох показників, які відображаються у документах на кожній стадії бюджетного процесу. Зокрема, у процесі складання бюджетних запитів і програм, затвердження паспортів бюджетних програм, визначення результативних показників бюджетних програм, оцінювання ефективності бюджетних програм, контролю за їхнім виконанням.

Основними етапами інтеграції інклюзивних аспектів у бюджетний процес вважаємо:

– проведення інклюзивного бюджетного аналізу (аналіз бюджетних запитів, бюджетних програм та стану їх фінансування, бюджетів з метою визначення проблем нерівного доступу громадян до бюджетних ресурсів та суспільних послуг);

– формування цілей і рекомендацій щодо посилення інклюзії;

– внесення змін, спрямованих на максимальне забезпечення потреб та задоволення інтересів усіх фізичних осіб, до бюджетних запитів, бюджетних

програм, дохідної та видаткової частин бюджетів;

– моніторинг і оцінювання результатів внесених змін до бюджетних запитів, бюджетних програм, бюджетів на предмет інклюзивної чутливості (урахування інклюзивного аспекту).

До основних елементів інклюзивно орієнтованого бюджетування пропонуємо віднести: бюджетні програми; результативні показники оцінювання виконання бюджетних програм; виконавці бюджетних програм; ініціативні, активні, фінансово грамотні громадяни; бюджет участі (партиципаторний) бюджет (рис. 5.1).

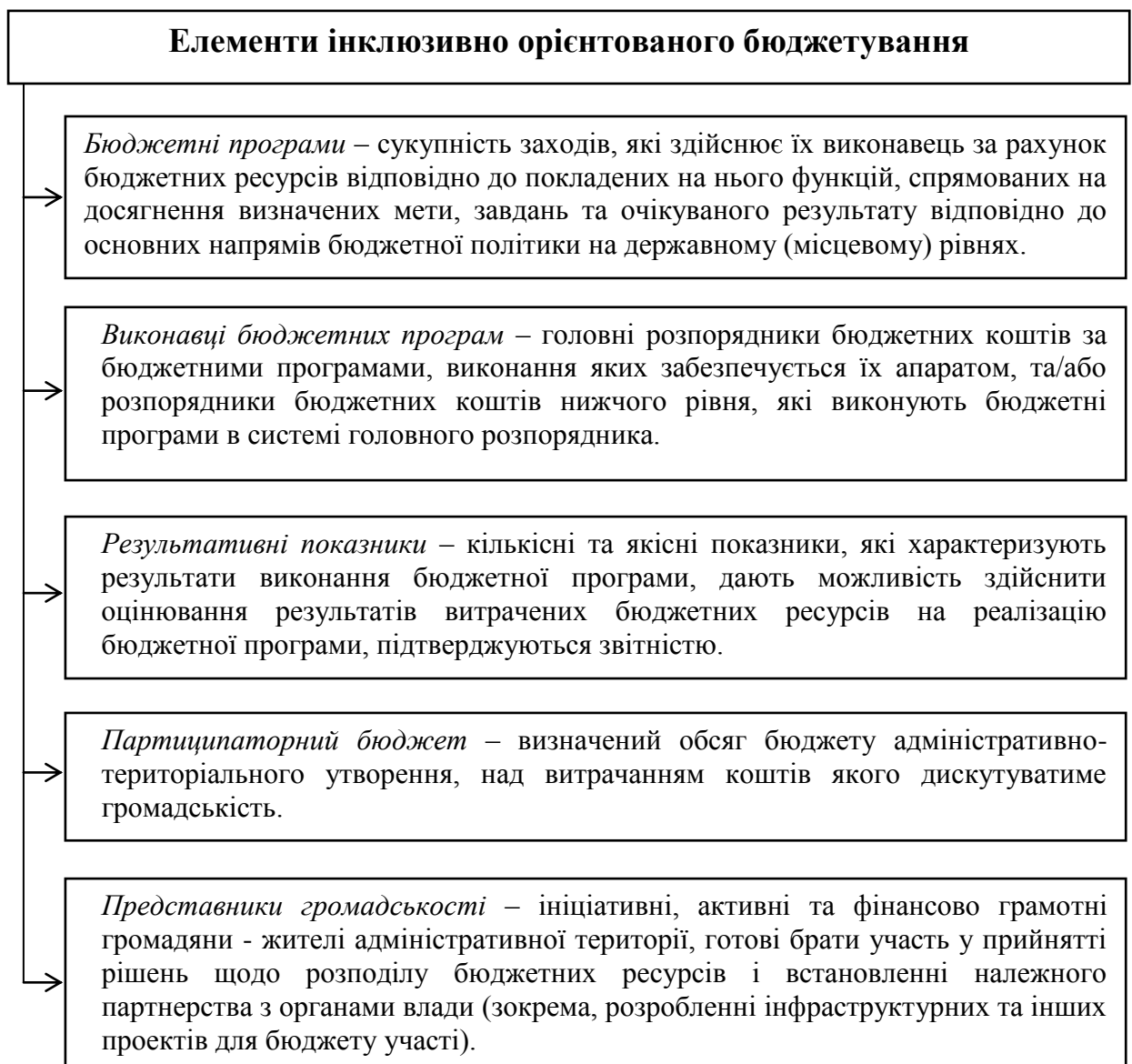

Рис. 5.1. Складові інклюзивно орієнтованого бюджетування

Джерело: складено автором.

Важливим елементом інклюзивно орієнтованого бюджетування є бюджетні програми, у паспортах яких доцільно відобразити мету, завдання програми, напрями діяльності виконавця, результативні показники, що дають можливість здійснити оцінювання ефективності використання ресурсів, спрямованих на виконання бюджетної програми. Бюджетні програми доцільно формувати з урахуванням результатів громадських слухань усіх зацікавлених сторін у бюджетних процедурах та забезпечення рівного доступу членів соціуму до формування і використання бюджетних ресурсів і суспільних послуг.

Мета бюджетної програми – це кінцевий результат, що досягається внаслідок виконання бюджетної програми, має відповідати основним напрямам бюджетної політики на відповідний період та відповідно пріоритетам соціально-економічного розвитку держави та / або адміністративно-територіальної одиниці в середньостроковому періоді. Мета має бути реальною та досяжною і суттєво не змінюватися з року в рік, за винятком випадків, коли бюджетна програма має періодичний характер, закінчується строк її виконання або ухвалення нових законодавчих актів передбачає внесення до неї змін [253]. Основна проблема, яка виникає під час формулювання мети багатьох бюджетних програм на місцевому рівні в умовах функціонування програмно-цільового бюджетування, полягає у відсутності розроблених та затверджених стратегій соціально-економічного розвитку адміністративно-територіальних утворень, зокрема об'єднаних територіальних громад, що знижує ефективність використання бюджетних ресурсів.

Виконавці бюджетних програм в умовах запровадження інклюзивно орієнтованого бюджетування, як і при програмно-цільовому методі, безпосередньо забезпечуватимуть виконання однієї або кількох бюджетних програм; в установленому порядку повинні вести облік і звітність витрачених

ресурсів, досягнутих результатів [33]; зобов'язані ефективно і відповідно до визначених цілей використовувати бюджетні ресурси з урахуванням потреб громадян і рівних можливостей доступу до бюджетних ресурсів і суспільних послуг упродовж усього строку реалізації відповідних бюджетних програм у межах визначених для них бюджетних призначень; здійснюватимуть інші повноваження, визначені законодавством України.

Для оцінки ефективності бюджетної програми доцільно застосовувати результативні показники (затрат, продукту, ефективності, якості), як і при програмно-цільовому бюджетуванні. Зазначені індикатори характеризують бюджетну програму в ході виконання, визначають її результативність та ступінь досягнення певної мети, що ставилась від початку реалізації бюджетної програми та виконання поставлених завдань.

Відповідальні виконавці розробляють перелік результативних показників щодо кожної окремої бюджетної програми з обов'язковим урахуванням вимог, встановлених Міністерством фінансів України. Кількість результативних показників та їхнє представлення за групами обумовлюється специфікою бюджетної програми та має задовольнити потреби аналізу виконання бюджетної програми, тобто слід застосовувати ті результативні показники, які найкраще відображають досягнення встановленої мети, виконання поставлених завдань та напрямів використання бюджетних ресурсів [226, с. 160].

У межах інклюзивно орієнтованого бюджетування розпорядники бюджетних коштів обґрунтовують обсяг і структуру власних видаткових потреб, формулюючи:

- стратегічні цілі своєї діяльності, яких вони намагаються досягти з урахуванням стратегії на довгострокову і середньострокову перспективи, відповідно до своїх функцій;
- тактичні завдання, виконання яких дає змогу реалізувати стратегічні цілі, спрямовані на досягнення важливих для суспільства результатів;

– внутрішньовідомчі бюджетні програми, які передбачають надання послуг відповідного обсягу і кількості та забезпечують вирішення конкретних тактичних завдань.

У сучасних умовах більшість стратегічних завдань соціально-економічної політики держави виходять за межі одного бюджетного року і вбудовані в систему середньострокових програм соціально-економічного розвитку держави, тому інклюзивно орієнтоване бюджетування доцільно здійснювати поряд із запровадженням середньострокового бюджетного планування. Відтак, інтеграцію соціально-економічного і бюджетного планування на середньостроковий період на основі принципів інклюзивно орієнтованого бюджетування вважаємо основою подальшого реформування бюджетних відносин в Україні.

До основних критеріїв, яким мають відповідати результативні показники виконання бюджетних програм, належать:

– реалістичність (результативні показники визначаються з урахуванням показників поточного стану та існуючих потреб економіки та суспільства, показників, визначених прогностичними документами щодо економічного та соціального розвитку, з одного боку, та можливостями ресурсної частини бюджету – з іншого);

– актуальність (результативні показники узгоджуються із програмними та стратегічними документами, стратегічними цілями головних розпорядників, показниками результату їхньої діяльності в середньостроковому періоді та характеризують найважливіші аспекти очікуваного результату);

– суспільна значущість (результативні показники висвітлюють ефект, який отримують економіка та суспільство завдяки діяльності головного розпорядника, дають можливість оцінити вплив на економічний та соціальний розвиток, ефективність надання суспільних послуг) [255].

Водночас результативні показники мають: визначатися на основі стратегічних цілей виконавців бюджетних програм та очікуваних показників

результатів їхньої діяльності на середньостроковий період з урахуванням фактично досягнутих показників у попередніх бюджетних періодах і на основі тенденцій розвитку відповідної галузі економіки (сфери діяльності, регіону) та прогнозу її розвитку на перспективу; формулюватися чітко та однозначно, бути зрозумілими та доступними для сприйняття широкими верствами населення; відображати кількісні та якісні характеристики результатів, яких планується досягти за відповідний бюджетний період; характеризувати виконання кожного завдання бюджетної програми та реалізацію кожного напрямку використання бюджетних ресурсів; об'єктивно та реалістично висвітлювати особливості, специфіку та результати діяльності розпорядника бюджетних коштів в галузях (у сферах діяльності); бути вимірюваними, порівнюваними за окремими бюджетні періоди, з аналогічними показниками інших бюджетних установ, мати кількісне вираження в одиницях виміру, які відповідають змісту показника; підтверджуватися офіційною державною статистичною, фінансовою та іншою звітністю, даними бухгалтерського, статистичного та внутрішньогосподарського (управлінського) обліку, що є джерелами інформації для визначення результативних показників, або розраховуватися за допомогою математичних дій з показниками таких звітності та обліку [255].

Учасники бюджетного процесу в межах наданих їм повноважень оцінюють ефективність бюджетних програм на всіх стадіях цього процесу, здійснюючи при цьому моніторинг, аналіз та контроль за цільовим і ефективним використанням бюджетних ресурсів.

Визначення ефективності бюджетних програм здійснюється шляхом оцінювання результативних показників бюджетних програм й інших даних бюджетних запитів, кошторисів, паспортів бюджетних програм, звітів про виконання кошторисів та паспортів бюджетних програм. За результатами оцінювання приймаються рішення щодо: внесення змін до бюджетних призначень поточного бюджетного періоду, доцільності розробки пропозицій до проекту бюджету на плановий бюджетний період та до прогнозу бюджету

на наступні за плановим два бюджетних періодів, зокрема не виключається можливість зупинення реалізації окремих бюджетних програм.

Отже, ключовою складовою інклюзивно орієнтованого бюджетування, як і ПЦМ, обґрунтовано можна вважати саме результативні показники.

Результати аналізу розподілу результативних показників виконання бюджетних програм за галузевою ознакою, проведеного на основі наказів Міністерства фінансів України та профільних міністерств про затвердження типових переліків бюджетних програм та результативних показників їхнього виконання, свідчать про значне кількісне переважання показників затрат і продукту над показниками ефективності та якості. Враховуючи економічний зміст показників затрат і продукту та зважаючи на те, що вони не відображають результат від витрачання бюджетних ресурсів, хоча ці показники є допоміжними для розрахунку показника ефективності, вважаємо, що їх некоректно використовувати як показники результативності виконання бюджетних програм.

Слід також вказати, що окремі результативні показники мають нереалістичний характер, неоднозначні та суперечливі. Наприклад, важко дати однозначну оцінку бюджетним програмам за функцією «охорона здоров'я», для оцінювання яких використовується показник ефективності «завантаженість ліжкового фонду», оскільки, з одного боку, його збільшення свідчить про підвищення рівня використання ліжкового фонду закладу охорони здоров'я, а з іншого – про зростання рівня захворюваності населення, його госпіталізації та суперечить результативному показнику якості «зниження рівня захворюваності»; для оцінювання бюджетних програм за функцією «державне управління» взагалі не передбачено результативних показників якості; для оцінки окремих бюджетних програм за функцією «освіта» некоректним є зарахування до показника ефективності такого показника, як «діто-дні відвідування», а до показника якості – «кількість днів відвідування» і т.ін.). Через це спостерігається фрагментарне використання складових програмно-цільового методу, зокрема

результативних показників виконання бюджетних програм як бази для оцінювання ефективності витрачання бюджетних ресурсів.

Оскільки визначальною відмінністю програмно-цільового методу управління від інших технологій бюджетування є розподіл видатків бюджету за програмами та застосування у процесі аналізу використання бюджетних ресурсів результативних показників, уточнимо, що у чинних правових актах, які регламентують складання паспортів бюджетних програм (у спільних наказах галузевих міністерств та Міністерства фінансів України), вказані показники результативності застосовуються в узагальненому вигляді. Це ускладнює проведення інклюзивного бюджетного аналізу.

Враховуючи зазначене, важливим кроком на шляху до запровадження інклюзивно орієнтованого бюджетування в умовах діючого в Україні програмно-цільового методу управління бюджетними коштами вважаємо застосування інклюзивного підходу у процесі формулювання назв бюджетних програм, деталізацію результативних показників виконання бюджетних програм з урахуванням статі, віку, місця проживання, соціальної належності населення тощо з метою забезпечення справедливого і неупередженого розподілу суспільного багатства між громадянами для покращення якості надання гарантованих суспільних послуг за рахунок бюджетних ресурсів і підвищення рівня задоволення суспільних потреб усіх соціальних груп.

Наприклад, склад та формулювання окремих результативних показників виконання бюджетних програм у галузі «Охорона здоров'я», відображених у наказі Міністерства фінансів України та Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження Типового переліку бюджетних програм та результативних показників їх виконання для місцевих бюджетів у галузі «Охорона здоров'я» від 26.05.2010 р., № 283/437 [256], пропонуємо викласти в такій редакції:

– показник «кількість лікарських відвідувань у поліклінічних відділеннях» доповнити словами: «у тому числі чоловіками і жінками (за

віковою структурою та місцем проживання)»;

– показники «кількість пролікованих хворих у стаціонарі та денному стаціонарі», «кількість прооперованих хворих», «середня тривалість лікування у стаціонарі одного хворого» доповнити словами: «з них чоловіків і жінок за віковою структурою та місцем проживання»;

– показник «зниження рівня захворюваності порівняно з попереднім роком», «зниження показника летальності» доповнити словами: «у тому числі серед чоловіків та жінок за віковою структурою та місцем проживання»;

– показник «кількість породіль» доповнити словами: «у тому числі за віком»;

– показник «кількість новонароджених» доповнити словами: «з них хлопчиків та дівчаток».

У склад і формулювання окремих результативних показників виконання бюджетних програм у галузі «Соціальний захист та соціальне забезпечення», визначених наказом Міністерства соціальної політики України «Про затвердження Типового переліку бюджетних програм і результативних показників їх виконання для місцевих бюджетів у галузі «Соціальний захист та соціальне забезпечення» від 19.04.2017 р., № 659 [252], пропонуємо внести такі зміни:

– показники «питома вага відшкодованих пільгових послуг до нарахованих», «питома вага відшкодованих субсидій до нарахованих», «питома вага відшкодованих компенсацій до нарахованих» доповнити словами: «у тому числі чоловікам та жінкам за віковою структурою та місцем проживання»;

– показники «відсоток громадян, які одержали безоплатні ліки», «відсоток громадян, які одержали послуги з безоплатного зубопротезування», «відсоток громадян, які одержали додаткове харчування у спеціалізованих лікувальних закладах», «відсоток осіб, охоплених соціальним обслуговуванням, до загальної чисельності осіб, які потребують соціальних

послуг» доповнити словами: «у тому числі чоловіки та жінки за віковою структурою та місцем проживання».

Реалізація запропонованих заходів дасть змогу якісно змінити механізм та специфіку використання бюджетних ресурсів, відмовитись від розподілу ресурсів на фінансування закладів соціально-культурної сфери чи загального обсягу послуг громадянам на користь запровадження фінансування конкретної суспільної послуги, яка надається за рахунок бюджетних ресурсів визначеній групі осіб залежно від статі, віку, соціального статусу, місця проживання тощо.

Інклюзивно орієнтоване бюджетування – це інноваційний підхід до процесу реформування системи управління державними фінансами в Україні, спрямований на вдосконалення бюджетного процесу.

До основних переваг інклюзивно орієнтованого бюджетування можна віднести: зниження нерівності у доступі громадян до процесів формування і використання бюджетних ресурсів, підвищення адресності та якості надання суспільних послуг, залучення громадськості до участі у бюджетних процедурах.

Врахування принципу забезпечення рівних прав та можливостей усіх членів соціуму у бюджетній сфері передбачає здійснення необхідних змін у правових актах, що використовуються в бюджетному процесі на державному і місцевому рівнях, а також наявність політичної волі органів державної влади і місцевого самоврядування.

Успішне застосування інклюзивно орієнтованого бюджетування неможливе без підвищення рівня бюджетної прозорості від складання проекту бюджету будь-якого рівня до звітування про його виконання.

Бюджетна прозорість передбачає залучення виконавчою владою, законодавчими органами та вищим органом фінансового контролю експертного та громадського середовища до плідної дискусії впродовж усього бюджетного циклу. Таким чином, важливим елементом інклюзивно орієнтованого бюджетування є представники громадськості, які беруть

активну участь у бюджетних процедурах, зокрема розробляють інвестиційні проекти, що в майбутньому будуть фінансуватися за рахунок бюджету участі.

У 2017 р. Україна піднялася у міжнародному рейтингу бюджетної прозорості Open Budget Index на 18 сходинок вище, ніж вона була у 2015 р., і посіла 39 місце зі 115. Наша держава набрала на 8 балів більше порівняно з 2015 р., в результаті чого вона опинилася між Іспанією та Киргизією. У регіоні Східної Європи Україна займає положення, зрівняне з Молдовою (58 балів), Польщею й Словаччиною (59 балів).

Цей рейтинг складають незалежні експерти мережі «International Budget Partnership» раз на 2 роки за єдиною методологією (вона передбачає оцінювання 109 індикаторів у 8 ключових документах і охоплює діяльність парламенту, казначейства, міністерства фінансів та рахункової палати упродовж бюджетного процесу).

Середній рівень бюджетної прозорості в світі становить 42 зі 100 балів і залишається сталим порівняно з дослідженням 2015 р. – 45 балів. Україна зайняла 39 місце у світі з 54 балами щодо бюджетної прозорості, 30 балами – щодо участі громадськості, 83 балами – щодо нагляду законодавчою владою та контролюючим органом за бюджетом. Зазначене свідчить про те, що наша держава надає громадськості обмежену бюджетну інформацію, створює недостатньо можливостей для участі у бюджетному процесі. Водночас законодавча влада та вищий контролюючий орган забезпечують достатній рівень нагляду за бюджетом [487].

У 2017 р. Україна покращила доступність бюджетної інформації шляхом: публікації презентації спрощених версій ключових бюджетних документів для ЗМІ й широкої громадськості; підвищення інформативності проекту Закону про Державний бюджет України; вдосконалення висновків Рахункової палати України.

Проте нашій державі не вдалося досягнути прогресу у підвищенні рівня бюджетної дисципліни – запровадженні процедури внесення змін до

бюджету поточного року тільки за результатами розгляду звіту за 6 місяців.

На думку експертів мережі «International Budget Partnership», підвищити рівень бюджетної прозорості видається можливим шляхом: складання і публікування піврічного бюджетного огляду; збільшення обсягу інформації в бюджетній пропозиції виконавчої влади щодо виконання бюджету і фінансового стану уряду, а також надання більш докладного роз'яснення з питань взаємодії бюджету і політики; надання результатів порівняльного аналізу вихідних макроекономічних прогнозів і фактичних результатів у річному звіті.

Україні доцільно приділити особливу увагу передусім завданням, спрямованим на підвищення участі громадськості в бюджетному процесі, серед яких:

- створення механізмів комунікацій між представниками громадськості і виконавчих органів державної влади для обміну думками під час формування бюджету та моніторингу його виконання;
- проведення слухань у представницьких органах влади з питань складання річного бюджету, в ході яких може виступити будь-який представник державних і громадських організацій;
- формування офіційних механізмів, за допомогою яких громадськість може допомагати головному контролюючому органу своєю участю в значущих аудиторських перевірках [487].

З метою вдосконалення програмно-цільового бюджетування та підвищення прозорості бюджетного процесу перед затвердженням Верховною Радою України чи місцевою радою річного звіту про виконання відповідного бюджету доцільно організувати публічне представлення (звітування) головними розпорядниками бюджетних коштів інформації про виконання бюджетних програм та підсумки оцінювання їхньої ефективності, зокрема – про ступінь досягнення цілей і результати діяльності головних розпорядників бюджетних коштів за звітний бюджетний період. Позитивний досвід такого звітування має Тернопільщина, де з 2015 р. реалізовано

громадську ініціативу щодо публічного звітування головними розпорядниками коштів обласного бюджету Тернопільської області [127].

Під час оприлюднення звітності про виконання державного та місцевих бюджетів пропонуємо склад видатків загального та спеціального фондів відповідного бюджету наводити у розрізі бюджетних програм (згідно з програмною класифікацією видатків бюджету) за економічною бюджетною класифікацією. Це дасть змогу підвищити відповідальність головних розпорядників бюджетних коштів за витрачання бюджетних ресурсів, виявити причини можливої низької ефективності, використати отриману інформацію у процесі складання головними розпорядниками бюджетних коштів бюджетних запитів, їхнього аналізу Міністерством фінансів України (місцевим фінансовим органом) з подальшим прийняттям рішень щодо внесення до проекту державного (місцевого) бюджету.

Важливе значення при цьому відводиться заходам щодо залучення громадськості до прийняття бюджетних рішень та посилення громадського контролю. Магістральним напрямком їхнього розвитку, як доводять О. Кириленко та Б. Малиняк, є поліпшення фінансової грамотності населення й активізація затребуваності суспільством розгорнутої інформації про бюджетні видатки [127]. У цьому контексті важливо реалізувати комплекс заходів, спрямованих на вирішення таких завдань (рис. 5.2).

Поряд із представниками громадськості до елементів інклюзивно орієнтованого бюджетування відносимо і бюджет участі або партиципаторний бюджет – демократичний процес дискусії активних громадян на усіх етапах партиципаторного бюджетування (визначення органом місцевого самоврядування обсягу партиципаторного бюджету й умов подання проектів; подання громадянами інвестиційних проектів; перевірка і відбір відповідно до визначених критеріїв органом місцевого самоврядування проектів для подальшого голосування; голосування громадянами за інвестиційний проект; опрацювання результатів голосування та внесення у проект місцевого бюджету бюджетної програми (чи окремої

підпрограми), яка передбачає реалізацію зазначеного проекту; оцінювання результатів від витрачання бюджетних ресурсів), у результаті якого приймається рішення щодо напрямів витрачання визначеного обсягу бюджетних ресурсів відповідного місцевого бюджету.

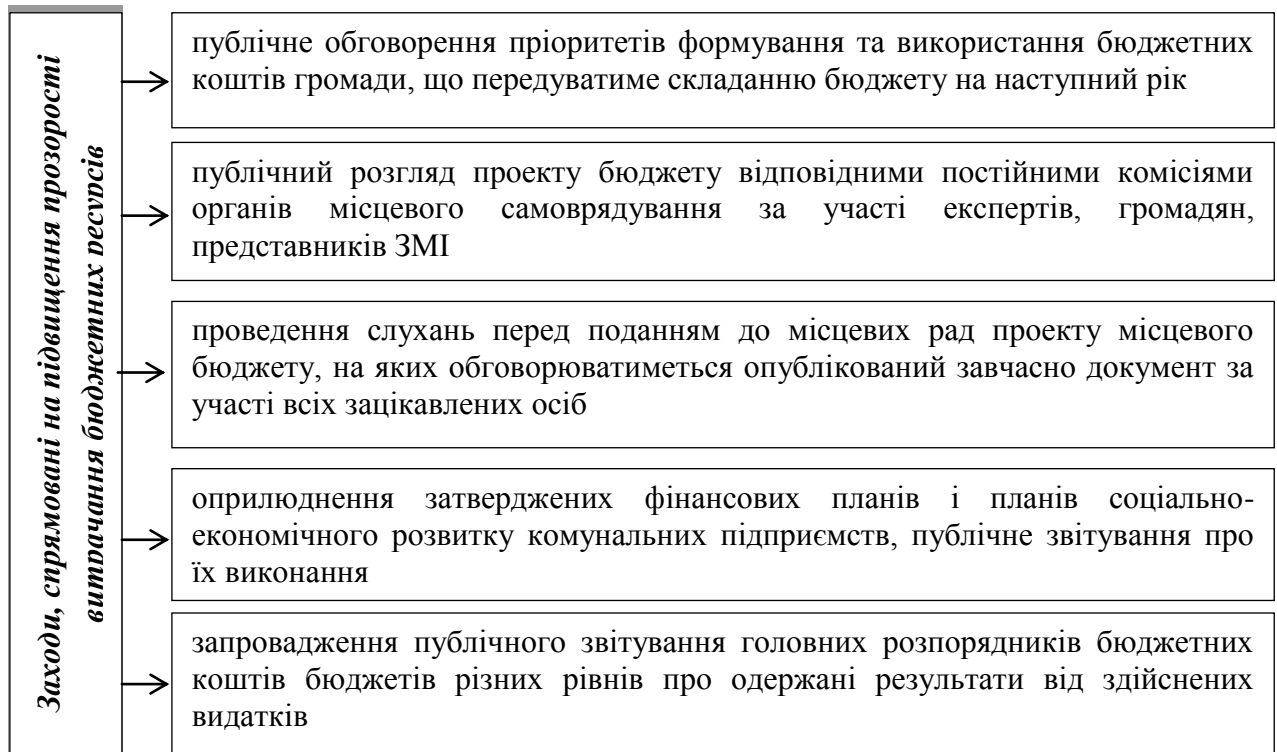

Рис. 5.2. Комплекс заходів, спрямованих на підвищення прозорості та ефективності витрачання бюджетних ресурсів

Джерело: складено на основі даних [127].

Повноцінне запровадження інструментарію партиципаторного бюджетування в сучасних умовах ускладнюється певними проблемами: інституційною та «низовою» громадянською активністю; ступенем доступності та відкритості обраних проектів; наявністю довгострокових нереалізованих проектів у територіальній громаді; надійністю підрахунку голосів; процедурами, до перебігу яких складно внести зміни [15].

Отже, практичне впровадження технології інклюзивно орієнтованого бюджетування сприятиме покращенню управління бюджетними ресурсами та модернізації бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави.

5.2. Організаційно-методичні засади вдосконалення бюджетного регулювання в контексті бюджетної децентралізації

Необхідність регулювання державою бюджетних відносин, незважаючи на їхній об'єктивний характер, зумовлена значною диференціацією рівнів соціально-економічного розвитку, а, отже і фінансових потенціалів, регіонів та потребою усунення горизонтальних і вертикальних фіскальних дисбалансів з метою забезпечення доступності та якості надання гарантованих Конституцією України суспільних послуг усім верствам населення.

Провідну роль в організації цього процесу відіграє бюджетне регулювання як один з найважливіших фінансових методів бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави.

Обґрунтування шляхів вдосконалення бюджетного регулювання в контексті розвитку бюджетної децентралізації, на наш погляд, неможливе без дослідження результатів практичного застосування інструментів бюджетного регулювання, розробки алгоритму його проведення та показників для оцінювання рівня забезпеченості бюджетними ресурсами виконання повноважень органів місцевого самоврядування.

Як у зарубіжній, так і у вітчизняній економічній літературі не сформовано єдиний підхід до дефініції бюджетного регулювання. Здебільшого зазначене поняття у широкому розумінні трактують як економічний метод державного регулювання, а у вузькому – як один із методів збалансування місцевих бюджетів та забезпечення бюджетного вирівнювання адміністративних територій.

Так, акцентуючи на меті бюджетного регулювання, укладачі «Економічного енциклопедичного словника» розглядають його як метод державного економічного регулювання економіки, який передбачає оптимальне співвідношення між державними доходами (передусім

податковими надходженнями) та державними витратами, а також перерозподіл коштів між різними бюджетами з метою впливу на циклічний розвиток економіки, структурні зрушення в економіці, темпи науково-технічного прогресу, соціально-економічну політику держави, співвідношення сукупного попиту і сукупної пропозиції [243, с. 68].

На думку В. Бодрова, у широкому розумінні бюджетне регулювання відображає процеси політичного та народногосподарського значення, за допомогою яких вирішуються загальнодержавні завдання із забезпечення економічного зростання, розвитку продуктивних сил, покращення добробуту населення, усунення розбіжностей у рівнях розвитку окремих територій, фінансування місцевого самоврядування, вирішення національних проблем [307, с. 7]. У запропонованому визначенні розкрито політичні, економічні, національні та регіональні (пов'язані з необхідністю вирішення проблем фінансового вирівнювання) аспекти бюджетного регулювання.

Досліджуючи проблематику бюджетного регулювання, В. Хлівний і З. Мацук виділили його внутрішній (збалансування окремих бюджетів у межах бюджетної системи) та зовнішній (бюджетний вплив на певні аспекти соціально-економічного розвитку) виміри. Характеризуючи бюджетне регулювання у внутрішньому вимірі, ці науковці розглядають його як системне явище, що охоплює відповідних суб'єктів (органи влади вищого і нижчого рівнів), певні форми й блоки (етапи). Серед форм бюджетного регулювання В. Хлівний та З. Мацук вихідною формою вважають розмежування доходів і видатків між окремими бюджетами, а похідною – перерозподіл коштів за допомогою бюджетних трансфертів [112, с. 122–144].

На перший погляд, як зауважує В. Опарін, це дещо виходить за межі бюджетного регулювання в його традиційному розумінні. Однак, логічність такого підходу чітко простежується у виділених етапах (блоках): спочатку потрібно так розмежувати доходи й видатки між бюджетами, щоб мінімізувати подальший перерозподіл; потім місцева влада повинна максимально використати власні можливості щодо мобілізації доходів та

раціоналізації видатків; тільки після цього, якщо попередні кроки не допомогли збалансувати відповідні бюджети, доцільно розглядати питання про надання дотацій чи інших видів трансфертів [270, с. 33].

Зокрема, О. Кириленко також трактує бюджетне регулювання як діяльність щодо збалансування бюджетів усіх рівнів та видів. Проте вона зазначає, що збалансування місцевих бюджетів одного рівня, яке неможливо провести лише шляхом розмежування їхніх доходів та видатків, досягається за допомогою бюджетного регулювання, тобто перерозподільчих процесів у межах бюджетної системи. Такий перерозподіл проводиться між державним бюджетом та місцевими бюджетами, а також через механізми вилучення бюджетних ресурсів з місцевих бюджетів територій з відносно високим рівнем дохідного потенціалу і спрямування бюджетних ресурсів до місцевих бюджетів менш забезпечених у фінансовому аспекті адміністративно-територіальних формувань [237, с. 159]. Інакше кажучи, бюджетне регулювання обмежується лише перерозподільчими процесами, що суттєво впливає на ідентифікацію інструментів його здійснення.

Ми погоджуємося з визначенням цього поняття, яке пропонує В. Опарін: бюджетне регулювання – це сукупність заходів, що здійснюються органами державної влади вищого рівня з метою збалансування бюджетів нижчого рівня (у процесі як розмежування доходів і видатків між окремими ланками бюджетної системи, так і подальшого перерозподілу доходів між бюджетами) для забезпечення права всіх громадян на отримання рівноцінних суспільних благ незалежно від місця їхнього проживання. Зарахування до бюджетного регулювання внутрішнього саморегулювання на місцях є доволі суперечливим, хоча це заслуговує на увагу, оскільки спочатку, справді, потрібно використати всі внутрішні ресурси й тільки після цього вирішувати питання надання фінансової допомоги.

На відміну від фінансового вирівнювання, яке як складова фінансової стратегії спрямоване на згладжування диспропорцій регіонального розвитку, бюджетне регулювання призначене для досягнення збалансованості місцевих

бюджетів, тобто воно забезпечує реалізацію тактичних завдань управління державними фінансами [270, с. 35–36].

Поряд із дискусійністю дефініції бюджетного регулювання, серед науковців немає одностайності також щодо інструментів його здійснення. Враховуючи напрацювання зарубіжних та вітчизняних вчених і практичний досвід бюджетного регулювання в Україні, вважаємо за доцільне до інструментів бюджетного регулювання зарахувати:

- закріплені доходи (здебільшого закріплені за відповідними бюджетами загальнодержавні податки і збори або їхня частка);
- міжбюджетні трансферти.

Основним інструментом бюджетного регулювання, яке, на думку багатьох науковців, у сучасних умовах звелось до бюджетного вирівнювання, є міжбюджетні трансферти.

Реформа бюджетних відносин у напрямку фіскальної децентралізації (беручи за основу класичне визначення, згідно з котрим децентралізація – це система управління, за якої частина функцій центральної влади переходить до місцевих органів самоуправління, скасування або послаблення централізації [73], фіскальну децентралізацію пропонуємо розуміти як процес передачі повноважень, фінансових ресурсів та відповідальності від центральної влади до місцевих органів влади), розпочата в Україні у кінці 2014 р., суттєво змінила механізм бюджетного вирівнювання. Водночас міжбюджетні трансферти продовжують відігравати домінуючу роль.

Розглянемо більш детально новий механізм горизонтального бюджетного вирівнювання – вирівнювання дохідної спроможності бюджетів, у процесі якого для розрахунку обсягу базової (реверсної) дотації враховуються надходження податку на прибуток підприємств приватного сектору економіки (для обласних бюджетів) та податку на доходи фізичних осіб (для обласних бюджетів, бюджетів міст обласного значення, районних бюджетів, бюджетів об'єднаних територіальних громад).

Горизонтальне вирівнювання дохідної спроможності обласних

бюджетів здійснюється окремо за надходженнями податку на прибуток підприємств та податку на доходи фізичних осіб з урахуванням параметрів, поданих на рис. 5.3.

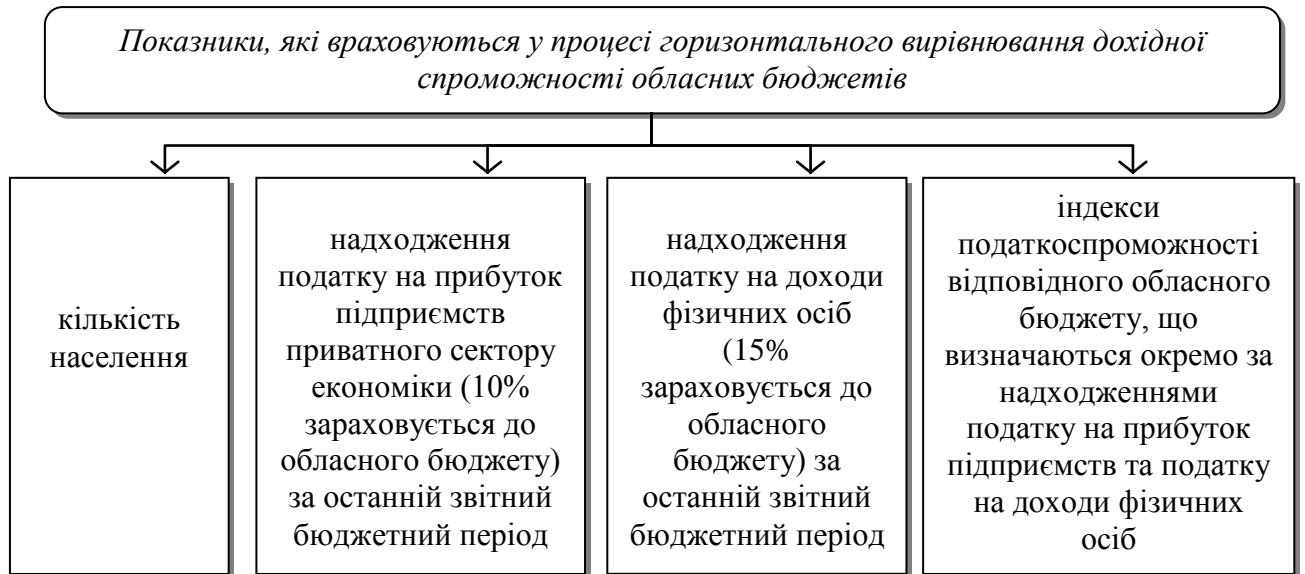

Рис. 5.3. Параметри, з урахуванням яких здійснюється горизонтальне вирівнювання дохідної спроможності обласних бюджетів

Джерело: складено на основі даних [33].

Горизонтальне вирівнювання дохідної спроможності бюджетів міст обласного значення, об'єднаних територіальних громад, районних бюджетів здійснюється з урахуванням параметрів, поданих на рис. 5.4.

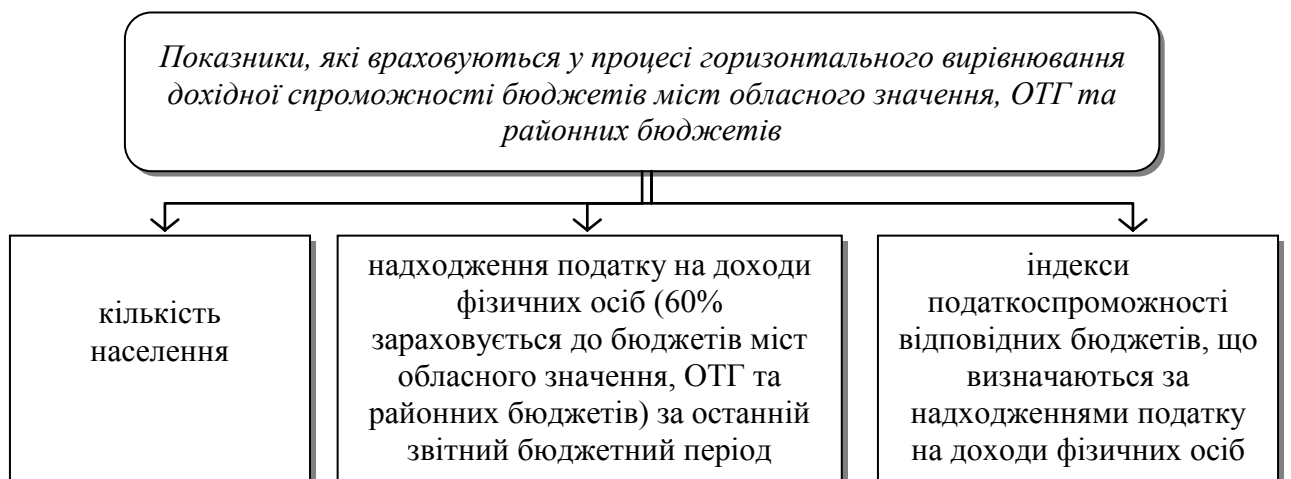

Рис. 5.4. Параметри, з урахуванням яких здійснюється горизонтальне вирівнювання дохідної спроможності бюджетів міст обласного значення, ОТГ та районних бюджетів

Джерело: складено на основі даних [33].

Згідно зі статтею 99 Бюджетного кодексу України, індекс податкоспроможності є коефіцієнтом, що визначає рівень податкоспроможності обласного бюджету, бюджету міста обласного значення, бюджету об'єднаної територіальної громади, районного бюджету порівняно з аналогічним середнім показником по всіх обласних бюджетах, бюджетах міст обласного значення, районних бюджетах і бюджетах об'єднаних територіальних громад відповідно, в Україні у розрахунку на одну особу [33].

Від значення індексу податкоспроможності відповідного бюджету залежить, чи буде здійснено горизонтальне вирівнювання дохідної спроможності бюджетів та який вид міжбюджетного трансферту (базова або реверсна дотація) при цьому буде використовуватися (рис. 5.5).

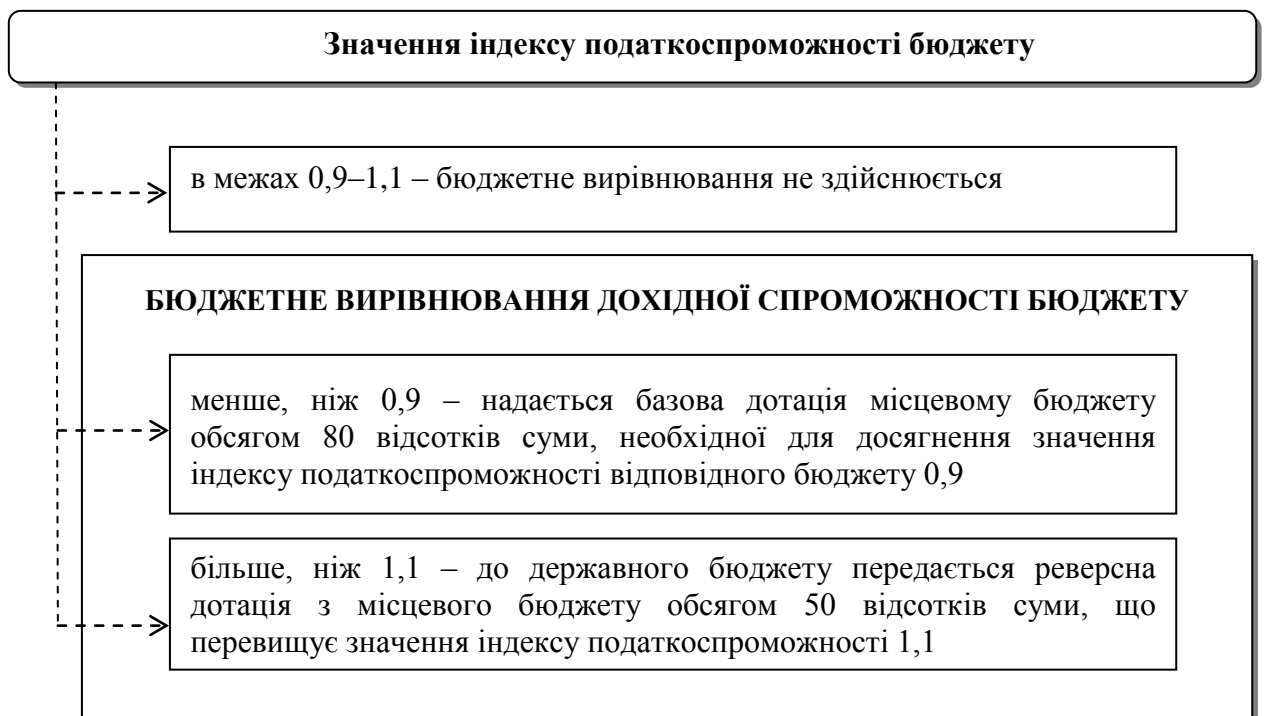

Рис. 5.5. Значення індексу податкоспроможності бюджету та їхній вплив на здійснення бюджетного вирівнювання

Джерело: складено на основі даних [33].

Індекси податкоспроможності місцевих бюджетів не можуть

переглядатися частіше, ніж один раз на рік, за винятком: виділення нових або зміни статусу вже існуючих адміністративно-територіальних одиниць; зміни місцезнаходження суб'єктів господарювання – платників податків – чи податкового законодавства.

Враховуючи алгоритм горизонтального вирівнювання дохідної спроможності місцевих бюджетів, визначений статтями 98–100 Бюджетного кодексу України, та використовуючи методику і дані [156] Міністерства фінансів України, розрахуємо обсяг базової / реверсної дотації на 2018 р.

У 2018 р. бюджетне вирівнювання дохідної спроможності здійснюється по 1287 місцевих бюджетах, які мають взаємовідносини з державним бюджетом, у тому числі по 24 обласних бюджетах, 148 бюджетах міст обласного значення, 450 районних бюджетах та 665 бюджетах об'єднаних територіальних громад.

За результатами горизонтального вирівнювання дохідної спроможності місцевих бюджетів обсяг базової дотації, отриманої місцевими бюджетами з державного, у 2018 р. становить 8182,7 млн грн, обсяг реверсної дотації, яку з місцевих бюджетів передають до державного, – 5406,5 млн грн [87].

Для здійснення розрахунку обсягу дотацій (базової / реверсної) використано кількість населення за станом на 1 січня 2017 р. (за даними Державної служби статистики України), кількість облікованих внутрішньо переміщених осіб за станом на 1 жовтня 2017 р. (за даними Міністерства соціальної політики України), фактичні надходження податку на доходи фізичних осіб та податку на прибуток підприємств приватного сектору економіки за 2016 р. у частині, яка зараховується до обласних бюджетів (за даними Державної казначейської служби України), а саме:

- чисельність наявного населення адміністративно-територіальних одиниць – 35,9 млн осіб (без урахування чисельності наявного населення міста Києва та населених пунктів, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють своїх повноважень);

- кількість облікованих внутрішньо переміщених осіб (без

урахування кількості таких осіб по місту Києву) – 1,3 млн осіб;

- надходження податку на прибуток підприємств приватного сектору економіки до обласних бюджетів – 2758,6 млн грн;

- надходження податку на доходи фізичних осіб до обласних бюджетів – 13521,5 млн грн;

- надходження податку на доходи фізичних осіб в частині, яка зараховується до бюджетів міст обласного значення, районних бюджетів та бюджетів об'єднаних територіальних громад – 54086,0 млн грн.

З урахуванням зазначеного вище, середній рівень надходжень на 1 жителя, який використано під час розрахунку дотацій, становив:

- за податком на доходи фізичних осіб для бюджетів міст обласного значення, районних бюджетів та бюджетів об'єднаних територіальних громад – 1451,65 грн;

- за податком на прибуток підприємств приватного сектору економіки для обласних бюджетів – 74,06 грн;

- за податком на доходи фізичних осіб для обласних бюджетів – 362,91 грн.

Таким чином, у 2018 р. базову дотацію отримують: бюджети міст обласного значення, районні бюджети та бюджети об'єднаних територіальних громад, у яких надходження податку на доходи фізичних осіб на 1 жителя не перевищували 1306,5 грн; обласні бюджети, в яких надходження податку на доходи фізичних осіб на 1 жителя не були більшими, ніж 326,6 грн, та податку на прибуток підприємств приватного сектору економіки – 66,7 грн.

Базову дотацію з державного бюджету у 2018 р. отримують 930 місцевих бюджетів, у тому числі 17 обласних бюджетів, 52 бюджети міст обласного значення, 363 районних бюджети і 498 бюджетів об'єднаних територіальних громад.

Реверсна дотація передбачена для місцевих бюджетів, у яких надходження на 1 жителя становлять: податку на доходи фізичних осіб до

бюджетів міст обласного значення, районних бюджетів та бюджетів об'єднаних територіальних громад – більше, ніж 1596,8 грн; обласних бюджетів: податку на доходи фізичних осіб – більше, ніж 399,2 грн; податку на прибуток підприємств приватного сектору економіки – більше, ніж 81,5 грн.

У 2018 р. реверсну дотацію до державного бюджету перераховують 223 місцевих бюджети, у тому числі 5 обласних бюджетів, 66 бюджетів міст обласного значення, 45 районних бюджетів та 107 бюджетів об'єднаних територіальних громад.

У табл. Ц.1 додатку Ц наведено результати розрахунку реверсної та базової дотацій із урахуванням надходження податку на прибуток підприємств приватного сектору економіки (обласні бюджети) у 2018 р.

Результати розрахунку реверсної та базової дотацій із урахуванням надходження податку на доходи фізичних осіб (обласні бюджети) у 2018 р. показано у табл. Ц.2 додатку Ц.

У правових актах, які регламентують бюджетні відносини, не передбачено можливості перегляду у звітному бюджетному періоді планового обсягу базової (реверсної) дотації, розрахованого у попередньому році. Фактично запланований у 2017 р. на 2018 р. обсяг зазначених видів трансфертів не перераховується. Через це вплив певних факторів (наприклад, зміна місця обліку і реєстрації великих платників податків) може спричинити суттєве недовиконання (перевиконання) плану податкових надходжень та отримання (вилучення) необґрунтовано завищеного або заниженого обсягу базової (реверсної) дотації. Загалом обсяг базової (реверсної) дотації по всіх місцевих бюджетах України від таких відхилень не змінюється, але для окремого місцевого бюджету це може стати значною проблемою, оскільки буде неможливим здійснення видатків у повному обсязі для реалізації запланованих повноважень органів місцевого самоврядування.

Наприклад, у результаті зміни місця обліку і реєстрації у листопаді 2015 р. одним з найбільших платників податків ТОВ «ТК «Мегаполіс-

Україна» з м. Тернополя Тернопільської області на Одеську обласний бюджет Тернопільської області у 2016 р. не отримав близько 32 млн грн податку на прибуток підприємств та 3 млн грн податку на доходи фізичних осіб. Що стосується базової дотації з державного бюджету обласному, то у 2016 р. її обсяг був приблизно на 29 млн грн менший, ніж обсяг, який був би визначений із урахуванням зменшення надходження зазначених податків до обласного бюджету в результаті зміни місця обліку і реєстрації цього платника. Отже, в підсумку зазначені дії суб'єкта господарювання призвели до втрати близько 6% запланованого на 2016 р. обсягу доходів обласного бюджету Тернопільської області, а неможливість уточнення розрахунку базової дотації на 2016 р. стала причиною зменшення обсягу зазначеного трансферту на 35% та втрати близько 3% запланованого на 2016 р. обсягу доходів обласного бюджету. Що стосується бюджету міста Тернополя, то якби при розрахунку реверсної дотації на 2016 р. було враховано зняття з обліку цього платника, було би до державного бюджету передано на 28% менше зазначеного трансферту.

Для вирішення цієї проблеми запропоновано перераховувати запланований на звітний бюджетний період обсяг базової (реверсної) дотації при уточненні показників державного та місцевих бюджетів у звітному бюджетному періоді із використанням показників, які характеризують надходження необхідних для розрахунку зазначених трансфертів податків за попередній бюджетний період у зв'язку із високою ймовірністю під дією різних чинників зміни їхніх обсягів.

Позитивно оцінюючи зміни в організації бюджетних відносин (вони започатковані ухваленням Конституції України (1996 р.), Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» (1997 р.) і продовжені введенням в дію у 2002 р. Бюджетного кодексу України, його оновленням та зміною у 2003–2016 рр. і вдосконаленням податкового законодавства) та у бюджетному регулюванні зокрема, спрямовані на розвиток фіскальної децентралізації, вважаємо за необхідне також звернути увагу на основні

недоліки проведених реформ:

- поспішність їхнього здійснення без належної обґрунтованості й підготовки, що спричинило систематичне порушення чинних норм Бюджетного і Податкового кодексів України;
- незавершеність галузевих реформ та адміністративно-територіальної реформи, які мали би передувати бюджетній реформі;
- відсутність чіткого розмежування повноважень між органами державної влади і місцевого самоврядування;
- збільшення централізації бюджетних коштів всупереч задекларованій бюджетній децентралізації;
- делегування повноважень від державних органів влади органам місцевого самоврядування без належного фінансового забезпечення;
- недосконалість методики формування спроможних територіальних громад (вона не передбачає чітких критеріїв щодо площі, кількості населення, наявності організацій, призначених для надання гарантованих державою суспільних послуг, достатності кадрових ресурсів та фінансового забезпечення, яким має відповідати ОТГ для визнання її спроможною), через що при визнанні ОТГ спроможними не здійснюється оцінювання їхньої здатності забезпечувати виконання повноважень фінансовими ресурсами, наявності й стану в громадах об'єктів інфраструктури для надання гарантованих державою послуг і рівня кадрового забезпечення, внаслідок чого у 2017 р. серед 366 сформованих ОТГ лише 15,85% за рівнем дотаційності можна вважати фінансово спроможними [275].

На нашу думку, один зі шляхів вирішення окреслених проблем – удосконалення бюджетного регулювання.

Поряд із зміною нормативу зарахування податку на доходи фізичних осіб до обласного бюджету з 15% на 25% та податку на прибуток підприємств приватного сектору економіки до Державного бюджету України з 90% на 100% пропонуємо здійснювати горизонтальне вирівнювання дохідної спроможності обласних бюджетів з урахуванням надходжень

податку на доходи фізичних осіб, визначених відповідно до запропонованого нормативу розподілу – 25%.

Результати проведених розрахунків (табл. Ц.3 додатку Ц) показують, що за умови практичної реалізації цієї пропозиції доходи обласних бюджетів у 2015 р. підвищився би на 2,53 млрд грн або 23%, у 2016 р. – на 2,73 млрд грн або 28%, у 2017 р. – на 3,86 млрд грн або 34%, у 2018 р. – на 6,25 млрд грн або 38%, у 2019 р. – на 9,47 млрд грн або 42% (рис. 5.6).

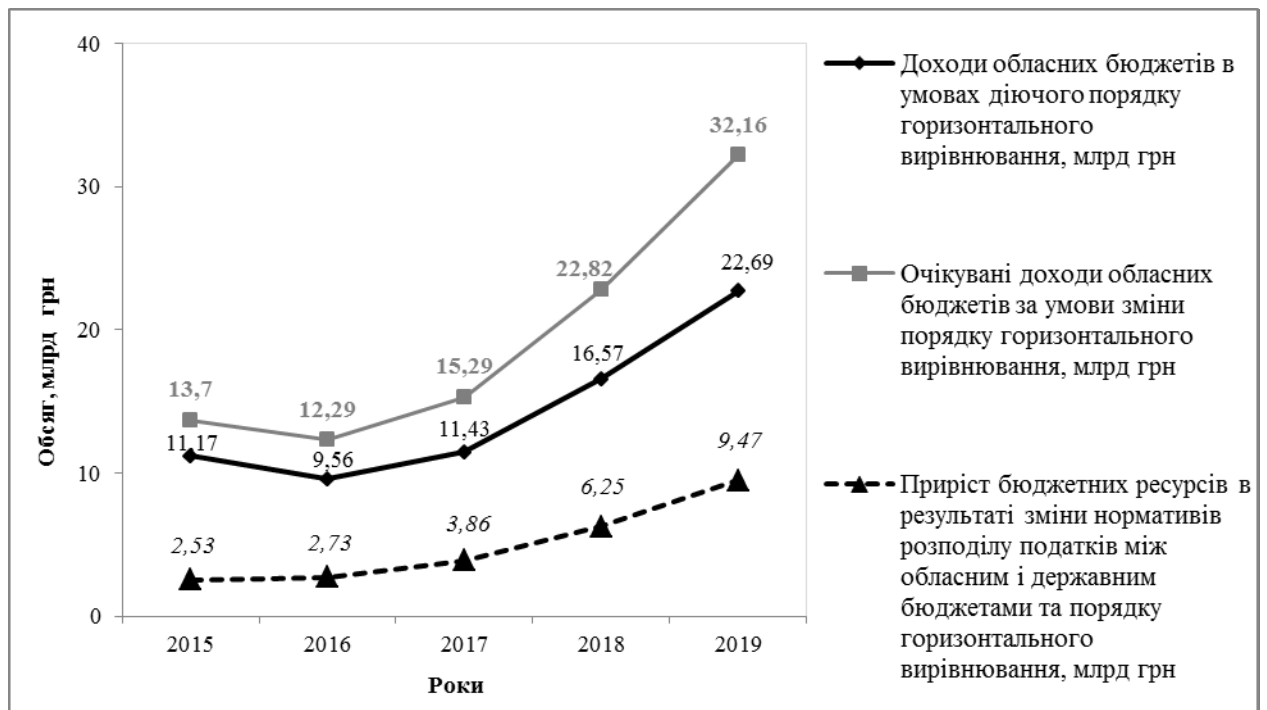

Рис. 5.6. Ефект від зміни нормативів розподілу податку на доходи фізичних осіб, податку на прибуток підприємств приватного сектору економіки між бюджетами та горизонтального вирівнювання дохідної спроможності обласних бюджетів

Джерело: розраховано автором на основі даних Міністерства фінансів України.

Водночас з огляду на те, що, як зазначено у п.1 статті 85 Бюджетного кодексу України: «держава може передати Раді міністрів Автономної Республіки Крим чи органам місцевого самоврядування право на здійснення видатків лише за умови відповідної передачі фінансових ресурсів у вигляді закріплених за відповідними бюджетами загальнодержавних податків і зборів

або їх частки, а також трансфертів з Державного бюджету України [33]», у процесі делегування повноважень від органів державної влади до органів місцевого самоврядування виникає необхідність здійснення бюджетного регулювання. При цьому пріоритетним його інструментом вважаємо закріплені доходи у вигляді загальнодержавних податків і зборів у повному обсязі або їхньої частки.

На наш погляд, в умовах діючого порядку розмежування доходів між бюджетами різних рівнів органам державної влади доцільно дотримуватися алгоритму бюджетного регулювання, поданого на рис. 5.7.

Показник забезпеченості бюджетними ресурсами делегованих державою повноважень до органів місцевого самоврядування визначається як відношення суми обсягів закріплених загальнодержавних податків і зборів, субвенцій, додаткових дотацій та базової дотації до обсягу бюджетних ресурсів для забезпечення виконання органами місцевого самоврядування делегованих повноважень, визначеного на підставі законодавчо встановлених державних соціальних стандартів і нормативів за формулою 5.1:

$$PЗБР_{дп} = \frac{ЗЗПЗ + С + ДД + БД}{БР_{дп}}, \quad (5.1),$$

де $PЗБР_{дп}$ – рівень забезпеченості бюджетними ресурсами делегованих державою повноважень до органів місцевого самоврядування;

$ЗЗПЗ$ – обсяг закріплених загальнодержавних податків і зборів за відповідним місцевим бюджетом;

$С$ – обсяг субвенцій, отриманих з Державного бюджету України;

$ДД$ – обсяг додаткових дотацій, отриманих з Державного бюджету України;

$БД$ – обсяг базової дотації, отриманої з Державного бюджету України;

$БР_{дп}$ – обсяг бюджетних ресурсів для забезпечення виконання органами місцевого самоврядування делегованих повноважень, визначений на підставі законодавчо встановлених державних соціальних стандартів і нормативів.

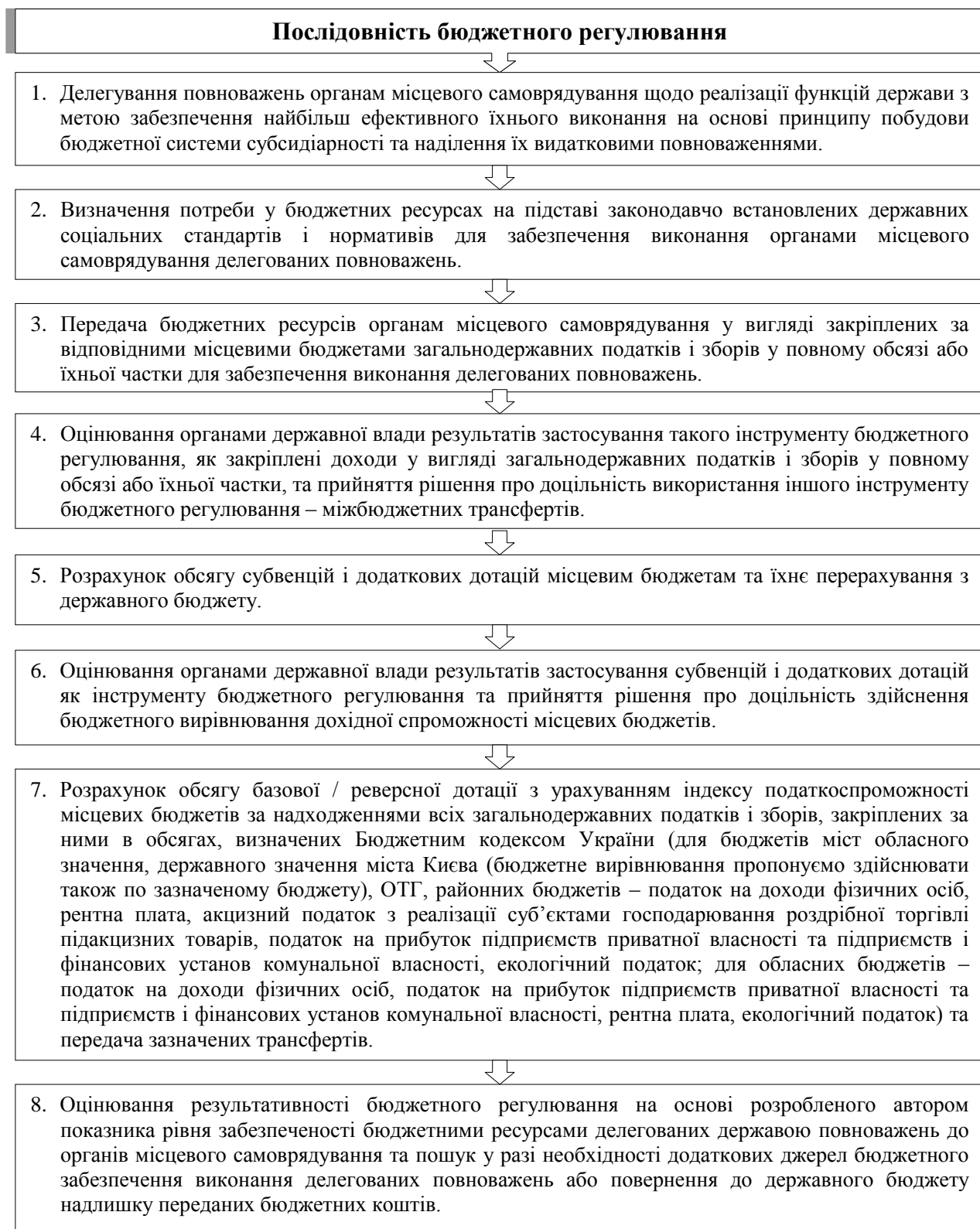

Рис. 5.7. Алгоритм бюджетного регулювання

Джерело: складено автором.

Якщо значення показника рівня забезпеченості бюджетними ресурсами

делегованих державою повноважень до органів місцевого самоврядування не перевищує одиницю $PЗБР_{ДП} < 1$, то отриманих від органів державної влади бюджетних ресурсів недостатньо для виконання делегованих повноважень. Тому виникає необхідність пошуку органами місцевого самоврядування додаткових джерел бюджетного забезпечення виконання делегованих повноважень (шляхом отримання бюджетних ресурсів з державного бюджету).

Якщо ж значення показника рівня забезпеченості бюджетними ресурсами делегованих державою повноважень до органів місцевого самоврядування перевищує одиницю $PЗБР_{ДП} > 1$, то отриманих від органів державної влади бюджетних ресурсів забагато для виконання делегованих повноважень. Тому виникає необхідність повернення надлишку бюджетних ресурсів до державного бюджету.

Як перший, так і другий випадки свідчать про низьку результативність бюджетного регулювання.

Рівність значення показника рівня забезпеченості бюджетними ресурсами делегованих державою повноважень до органів місцевого самоврядування з одиницею $PЗБР_{ДП} = 1$ свідчить про повну відповідність обсягу переданих органами державної влади бюджетних коштів потребі у бюджетних ресурсах для забезпечення виконання органами місцевого самоврядування делегованих повноважень та високу результативність бюджетного регулювання.

Практичне застосування запропонованого алгоритму бюджетного регулювання дасть змогу вдосконалити бюджетне забезпечення реалізації:

- делегованих державою повноважень органам місцевого самоврядування за рахунок коштів державного бюджету шляхом забезпечення відповідності між одержаними від органів державної влади бюджетними ресурсами та потребою у них;

- власних самоврядних повноважень органів місцевого самоврядування за рахунок спрямування на їхню реалізацію власних доходів

місцевих бюджетів у повному обсязі без відволікання частини бюджетних ресурсів на реалізацію делегованих повноважень.

Необхідною передумовою результативності запровадження запропонованого алгоритму бюджетного регулювання є чітке законодавче розмежування повноважень органів державної влади та місцевого самоврядування, зокрема їхніх видаткових повноважень, та прийняття державних соціальних стандартів і нормативів, які дадуть змогу визначити необхідний для надання гарантованих державою доступних та якісних суспільних послуг населенню обсяг бюджетних ресурсів.

В сучасних умовах, коли неповністю затверджені державні соціальні стандарти і нормативи в описовому та вартісному вигляді за кожним із делегованих державою місцевому самоврядуванню повноважень, для оцінювання рівня забезпеченості бюджетними ресурсами делегованих повноважень замість показника $БР_{дп}$ «обсяг бюджетних ресурсів для забезпечення виконання органами місцевого самоврядування делегованих повноважень, визначений на підставі законодавчо встановлених державних соціальних стандартів і нормативів» доцільно використати показник «фактичний обсяг бюджетних ресурсів місцевого бюджету, спрямований для забезпечення виконання органами місцевого самоврядування делегованих повноважень». За цих умов розроблена для визначення показника рівня забезпеченості бюджетними ресурсами делегованих державою повноважень до органів місцевого самоврядування формула (5.2) набуде такого вигляду:

$$РЗБР_{дп} = \frac{ЗПЗ + С + ДД + БД}{ФБР_{дп}}, \quad (5.2)$$

де $ФБР_{дп}$ – фактичний обсяг бюджетних ресурсів місцевого бюджету, спрямований для забезпечення виконання органами місцевого самоврядування делегованих повноважень.

Ефективне здійснення бюджетного регулювання неможливе без дотримання принципів та критеріїв бюджетного вирівнювання, які успішно

використовуються у міжнародній практиці й є предметом наукових дискусій вітчизняних науковців.

На думку зарубіжних дослідників Н. Ріо, Т. Сорайда і Б. Тунгуденда, до основних принципів бюджетного регулювання і фінансового вирівнювання із застосуванням формульних підходів можна зарахувати принципи:

1) оптимальності – у процесі вирівнювання доцільно враховувати оптимальне джерело фінансових ресурсів муніципалітетів, що в певному розумінні збалансує національні пріоритети й місцеву автономію;

2) справедливості – бюджетне вирівнювання має забезпечити справедливий перерозподіл ресурсів – на користь муніципалітетів з нижчою податковою спроможністю або вищими видатковими потребами;

3) стабільності – з метою забезпечення обґрунтованості планування доходів бюджету формула, яка використовується для розрахунку трансфертів у процесі бюджетного вирівнювання, має бути стабільною впродовж певного періоду часу, а трансферти, незважаючи на їхню залежність від багатьох факторів фінансового і нефінансового характеру, мають бути передбачуваними;

4) системного інструментарію – з метою ефективного фінансового вирівнювання система міжбюджетних трансфертів має оптимально поєднувати дотації, що надаються для забезпечення вирівнювання, та цільові трансферти, які використовуються для ліквідації горизонтальних і вертикальних фіскальних дисбалансів;

5) простоти й прозорості – алгоритм формули вирівнювання має бути простий і прозорий, враховувати фінансові потреби і можливості адміністративної території, бути зрозумілим для всіх учасників бюджетного процесу та унеможливити політичні маніпулювання;

6) підтримки фіскальної ініціативи – бюджетне вирівнювання не має стримувати ініціативи муніципалітетів щодо пошуку джерел збільшення доходів їхніх бюджетів;

7) універсальної фінансової підтримки – трансферти мають бути

безумовними грантами в універсальній фінансовій підтримці місцевого самоврядування. Мета вирівнювання найшвидше досягається самими муніципалітетами за допомогою системи грантів, що розглядаються як еквівалент власних доходів органів самоврядування, які в принципі можуть використовуватися без будь-яких обмежень [476].

Слушною вважаємо також пропозицію Н. Савчук щодо доцільності дотримання таких основних принципів фінансового вирівнювання: єдності та системності; узгодженості; цільового призначення; простоти і прозорості; стимулювання ініціативи; передбачуваності та справедливості; оптимальності; ефективності. Оптимізація бюджетного регулювання на основі описаних принципів передбачає врахування таких критеріїв: економічної ефективності; політичної підзвітності; соціальної ефективності; розвиток бізнесу та інфраструктури; нарощування і реалізація фінансового потенціалу територій; цільового використання бюджетних коштів [318, с. 258–259].

Подальше реформування міжбюджетних відносин доцільно здійснювати на основі моделі «м'якої децентралізації» [459, с. 53], що передбачає реалізацію конкретних заходів, серед яких:

1) підвищення ефективності використання бюджетних ресурсів шляхом подальшого реформування основних галузей (зокрема, мережі та штату освітніх, медичних, соціальних й інших закладів, які надають суспільні послуги), що фінансуються з бюджетів різних рівнів;

2) завершення адміністративно-територіальної реформи, що дасть змогу створити нову модель дієвого місцевого самоврядування в Україні;

3) чіткий розподіл функціональних повноважень і відповідальності за надання суспільних послуг між рівнями влади;

4) зменшення залежності органів місцевого самоврядування від центрального уряду щодо формування доходів та видатків місцевих бюджетів шляхом продовження податкового реформування і підвищення рівня ініціативності органів місцевого самоврядування;

5) удосконалення існуючої системи бюджетного регулювання відповідно до новоствореної моделі місцевого самоврядування в Україні.

5.3. Перспективи розвитку бюджетного контролю в умовах соціально-економічних трансформацій

Соціально-економічні трансформації, які відбуваються в Україні, потребують вибору ефективних методів, форм та інструментів механізму реалізації бюджетної політики, важливе місце серед яких займає бюджетний контроль.

Без ефективної організації бюджетного контролю на всіх стадіях бюджетного процесу, спрямованого не лише на виявлення недоліків у формуванні доходів бюджету держави і незаконного, нецільового, неефективного витрачання бюджетних ресурсів, а й на попередження можливих зловживань, у сучасних умовах неможливо подолати наслідки фінансової кризи, забезпечити економічне зростання, покращити добробут населення та підвищити ефективність діяльності суб'єктів господарювання.

Тому вагома роль і місце, яке посідає бюджетний контроль у системі регулювання соціально-економічного розвитку держави, актуалізують поглиблене дослідження засад його організації в умовах адміністративно-територіальної та бюджетної реформ в Україні та потребують вироблення рекомендацій щодо шляхів покращення з метою попередження та мінімізації бюджетних правопорушень.

Бюджетний контроль, будучи дієвим методом бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави і важливою функцією бюджетного менеджменту, охоплює розподільні відносини, пов'язані з формуванням та використанням централізованого фонду грошових ресурсів, здійснюється на всіх стадіях бюджетного процесу і регламентується нормативно-правовими актами, забезпечуючи при цьому:

- 1) оцінювання управління бюджетними ресурсами (з урахуванням

проведення державного фінансового аудиту);

2) правильність ведення бухгалтерського обліку та достовірність фінансової і бюджетної звітності;

3) досягнення економії бюджетних ресурсів, їхнього цільового використання, ефективності та результативності в діяльності розпорядників бюджетних коштів шляхом прийняття обґрунтованих управлінських рішень;

4) проведення аналізу й оцінювання стану фінансової та господарської діяльності розпорядників бюджетних коштів;

5) запобігання порушенням бюджетного законодавства і забезпечення інтересів держави у процесі управління об'єктами державної власності;

б) обґрунтованість планування надходжень та витрат бюджету [33].

Бюджетний контроль на стадіях складання проектів державного і місцевих бюджетів, їхнього розгляду та затвердження вважається попереднім бюджетним контролем, на стадії виконання бюджетів – поточним (оперативним), а на стадії підготовки й розгляду звіту про виконання бюджетів і прийняття рішення щодо нього – підсумковим (ретроспективним).

У главі 17 Бюджетного кодексу України визначено перелік органів, які здійснюють контроль за дотриманням бюджетного законодавства. Проте поряд із перерахованими суб'єктами бюджетний контроль здійснюють також Президент України, Державна фіскальна служба України, розпорядники бюджетних коштів, представники громадськості та інші учасники бюджетного процесу (рис. 5.8).

Бюджетний контроль здійснюється як на макро-, так і на мікрорівні. На макрорівні він спрямовується на реалізацію бюджетної політики держави, за своїм змістом бюджетний контроль виявляється у комплексі заходів, які проводяться державою з метою забезпечення оптимального руху бюджетних ресурсів на всіх стадіях бюджетного процесу [65, с. 384]. Бюджетний контроль на мікрорівні є комплексом заходів, які проводяться розпорядниками й одержувачами бюджетних коштів на різних етапах руху

бюджетних ресурсів і спрямовані на попередження, виявлення та усунення можливих порушень бюджетного законодавства.

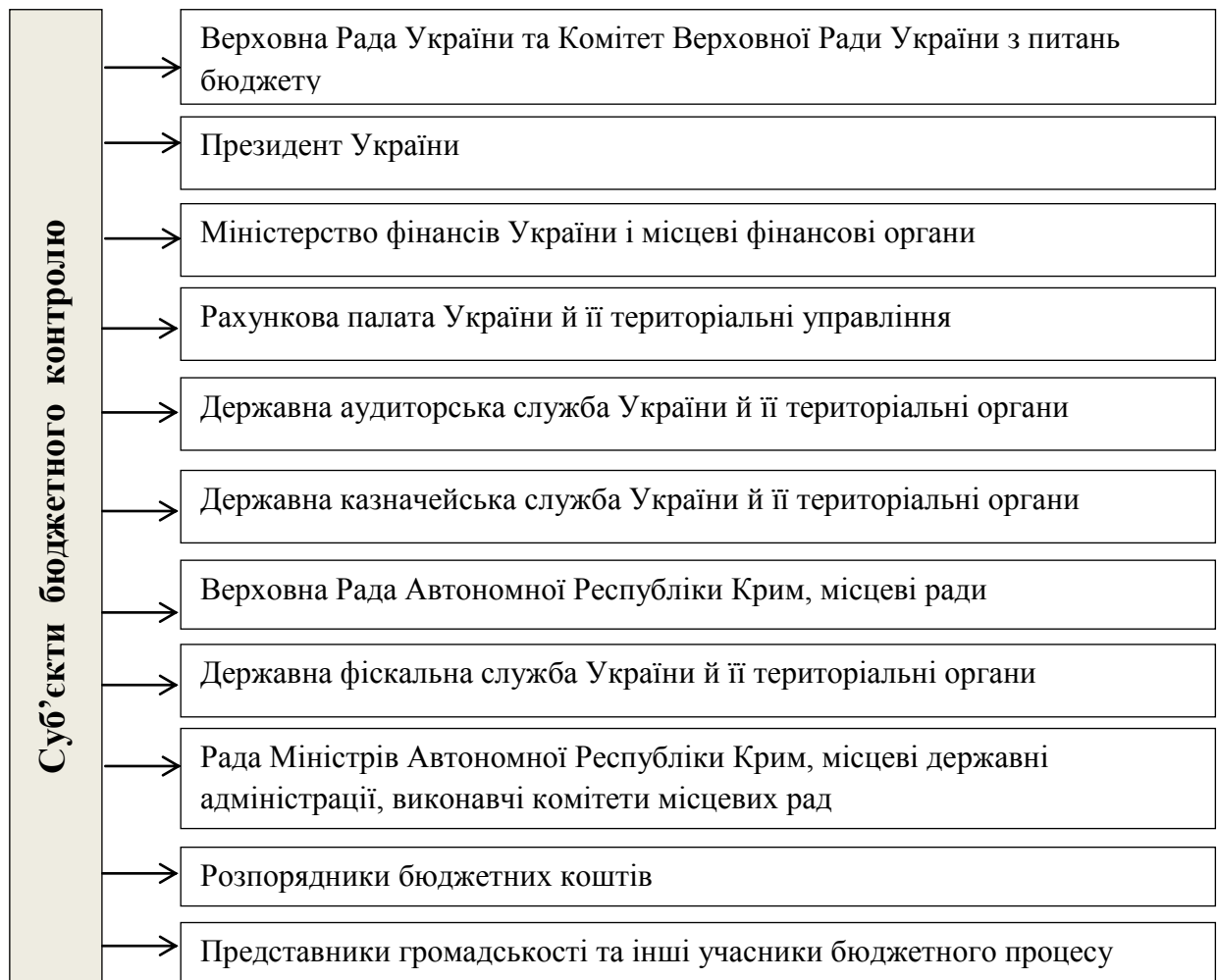

Рис. 5.8. Суб'єкти, які здійснюють бюджетний контроль

Джерело: складено на основі даних [33].

До суб'єктів бюджетного контролю під час складання проектів бюджетів можна зарахувати Верховну Раду України, Верховну Раду Автономної Республіки Крим, місцеві ради; Кабінет Міністрів України, Раду міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації, виконавчі органи місцевих рад; Міністерство фінансів України, місцеві фінансові органи; Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, Національний банк України, інші міністерства і відомства; головних розпорядників бюджетних коштів. При цьому застосовуються державний,

муніципальний, внутрішньовідомчий і громадський види бюджетного контролю з використанням методів аналізу, обстеження, експертизи, перевірки.

Верховна Рада України, Верховна Рада Автономної Республіки Крим, місцеві ради; Президент України; Кабінет Міністрів України, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації, виконавчі органи місцевих рад; Міністерство фінансів України, місцеві фінансові органи; Рахункова палата України; представники громадськості залучаються до контролю на стадії розгляду проектів бюджетів. Як види контролю використовуються державний, муніципальний, відомчий, громадський та аудит із застосуванням таких методів, як: експертиза, перевірка, аналіз, обстеження.

Під час затвердження бюджетів бюджетний контроль (державний і муніципальний) здійснюють Верховна Рада України, Верховна Рада Автономної Республіки Крим і місцеві ради, використовуючи такі методи: експертизу, аналіз та обстеження.

На стадії виконання бюджетів й аналізу звітності про їхнє виконання залучається найбільша кількість контролюючих органів та застосовуються різні методи здійснення бюджетного контролю. Суб'єктами бюджетного контролю (державного, муніципального, внутрішньовідомчого, внутрішньогосподарського, громадського, аудиту) є: Верховна Рада України, Верховна Рада Автономної Республіки Крим, місцеві ради; Президент України; Кабінет Міністрів України, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації, виконавчі комітети місцевих рад; Міністерство фінансів України, місцеві фінансові органи; Державна казначейська служба України; Державна фіскальна служба України; Державна аудиторська служба України; Національний банк України; головні розпорядники бюджетних коштів, представники громадськості. На даному етапі контролюючі органи використовують такі методи контролю: моніторинг, аналіз, обстеження, інвентаризацію, спостереження, експертизу,

перевірку, ревізію та ін.

З огляду на постійне зростання обсягів грошових потоків, пов'язаних з наповненням і використанням бюджету держави, сфера бюджетного контролю потребує урізноманітнення методів його здійснення, підвищення ефективності та дієвості.

Оскільки на етапі бюджетного планування можна попередити бюджетні зловживання щодо нецільового і неефективного використання бюджетних ресурсів, важливу увагу доцільно приділяти організації бюджетного контролю на стадії складання та затвердження проектів бюджетів.

Отже, зважаючи на функціональне призначення, форми бюджетного контролю та суб'єктів його здійснення, можемо стверджувати, що бюджетний контроль має імперативний (виявлення порушень бюджетного законодавства, притягнення винних посадових осіб до відповідальності й відшкодування завданих збитків) і превентивний (попередження порушень бюджетної дисципліни, нераціонального та неефективного використання бюджетних ресурсів) характер.

Серед суб'єктів бюджетного контролю найбільше функцій у зазначеній сфері покладено на Рахункову палату України і Державну аудиторську службу України.

Рахункова палата України від імені Верховної Ради України контролює не тільки надходження коштів до Державного бюджету України та їхнє використання (стаття 1 Закону України «Про Рахункову палату»), але з 2019 р. й надходження загальнодержавних податків і зборів до місцевих бюджетів та здійснення видатків місцевих бюджетів на реалізацію делегованих органам місцевого самоврядування повноважень (стаття 7 Закону України «Про Рахункову палату»).

Повноваження, покладені на Рахункову палату Конституцією України, реалізуються через проведення заходів державного зовнішнього фінансового контролю (аудиту), який забезпечується шляхом здійснення фінансового

аудиту, аудиту ефективності, експертизи, аналізу та інших контрольних заходів із додержанням принципів законності, незалежності, об'єктивності, безсторонності, гласності та неупередженості [90].

Особливість її діяльності порівняно з іншими органами бюджетного контролю в Україні полягає в тому, що кожного бюджетного року контроль за формуванням і виконанням бюджетів здійснюється системно:

- попередній контроль проекту державного бюджету на наступний бюджетний період;
- поточний контроль виконання державного бюджету звітного бюджетного періоду;
- ретроспективний контроль виконання державного бюджету попереднього бюджетного періоду.

Так, у 2018 р. Рахунковою палатою України здійснювався контроль за формуванням проекту державного бюджету на 2019 р., поточного виконання бюджету в 2018 р. та виконаного у 2017 р. бюджету.

У процесі проведення аудиторами Рахункової палати України контрольних і експертних заходів, відповідно до статей 116 і 119 Бюджетного кодексу України, виявлено порушень і недоліків при адмініструванні доходів державного бюджету та бюджетних правопорушень щодо незаконного (у тому числі нецільового) й неефективного використання коштів Державного бюджету України в 2017 р. обсягом 23,03 млрд грн, у 2016 р. – на 16,96 млрд грн, у 2015 р. – на 22,65 млрд грн, у 2014 р. – на 22,52 млрд грн, у 2013 р. – на 17,87 млрд грн, у 2012 р. – на 12,94 млрд грн, у 2011 р. – на 23,46 млрд грн, у 2010 р. – на 51,97 млрд грн, у 2009 р. – на 36,23 млрд грн, у 2008 р. – на 19,01 млрд грн, у 2007 р. – на 12,25 млрд грн, у 2006 р. – на 10,74 млрд грн, у 2005 р. – на 8,92 млрд грн, у 2004 р. – на 7,54 млрд грн (рис. 5.9).

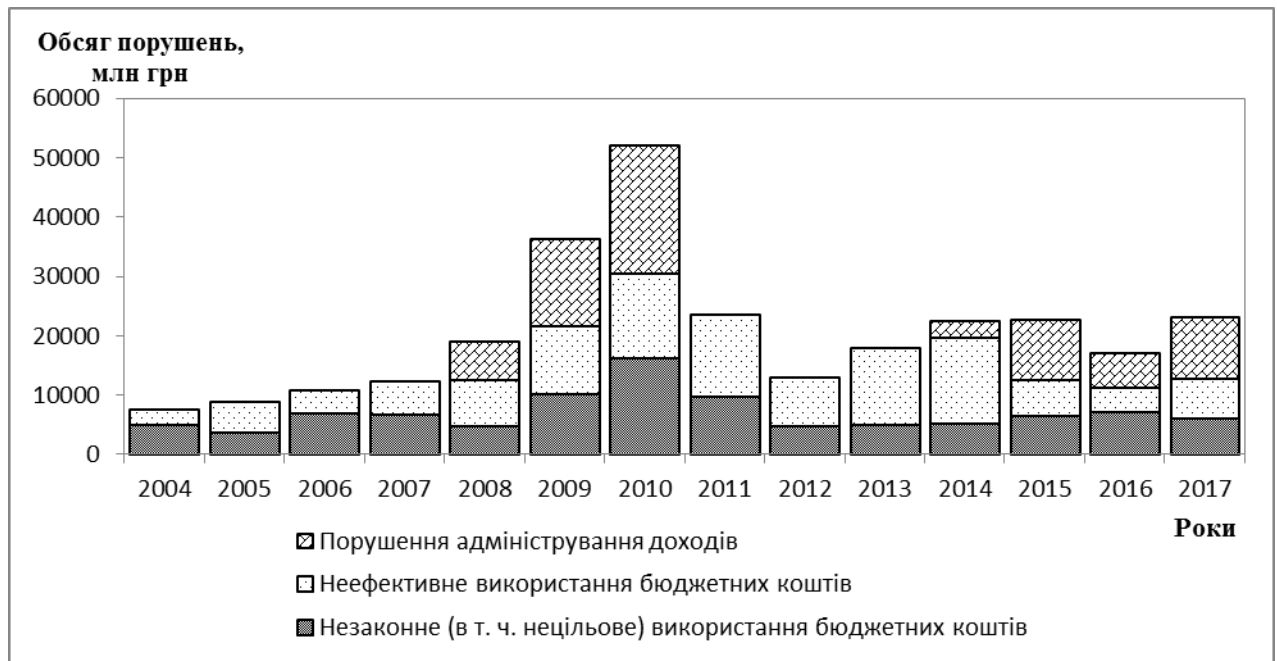

Рис. 5.9. Обсяг та склад виявлених Рахунковою палатою України порушень бюджетного законодавства у 2004–2017 рр., млн грн

Джерело: побудовано автором на основі звітів Рахункової палати України [99–102, 106].

Аналізуючи абсолютні обсяги та структуру виявлених порушень бюджетного законодавства, вкажемо, що у 2004 р., 2006 р., 2007 р. та 2016 р. серед порушень переважало незаконне (у т. ч. нецільове) використання бюджетних коштів – відповідно 66,75%, 64,76%, 54,47% та 41,86%; у 2005 р., 2008 р. і 2011–2014 рр. – неефективне використання бюджетних коштів; у 2009 р., 2010 р., 2015 р. та 2017 р. – порушення адміністрування доходів Державного бюджету України – відповідно 40,55%, 41,28%, 44,64% і 44,89% (рис. 5.10).

Більшість порушень бюджетного законодавства періодично повторюється.

Наприклад, основними порушеннями і недоліками під час адміністрування доходів Державного бюджету України у 2015 р. були: недоплата до бюджету за результатами фінансово-господарської діяльності об'єктів контролю (частка в загальному обсязі – 97,7%); неналежний

контроль податкових та митних органів (2,3%).

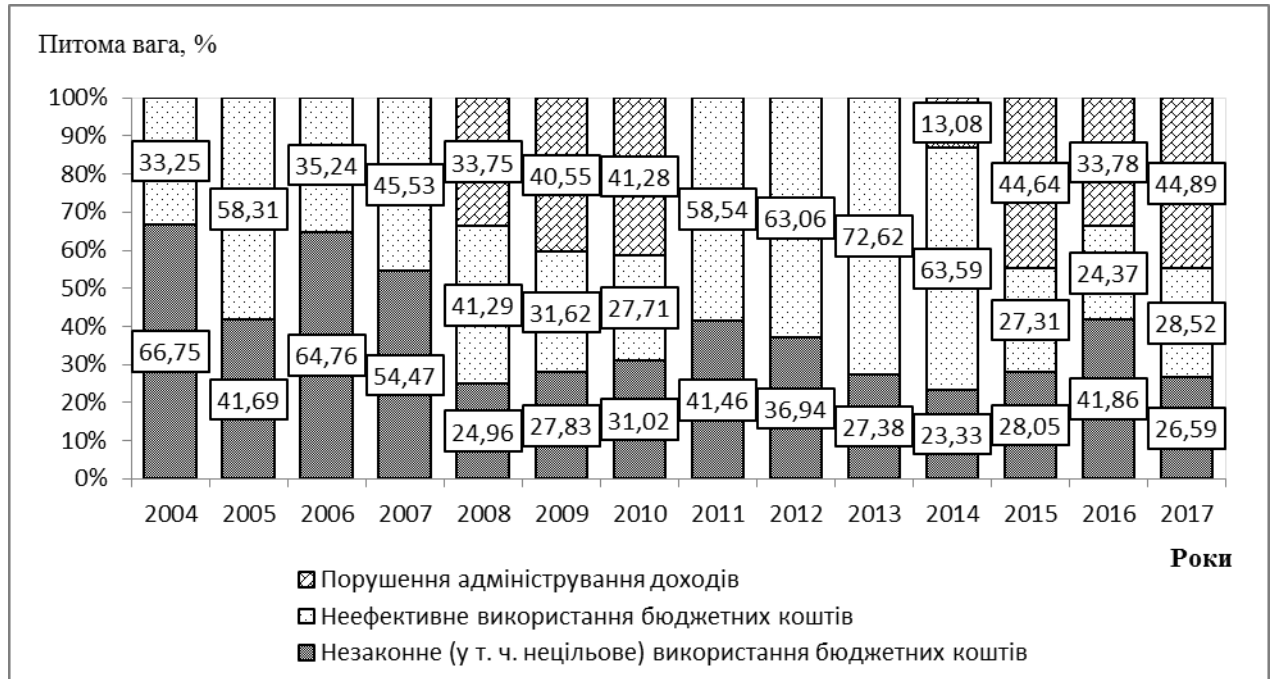

Рис. 5.10. Структура виявлених Рахунковою палатою України порушень бюджетного законодавства у 2004–2017 роках, %

Джерело: побудовано автором на основі звітів Рахункової палати України [99–102, 106].

У складі бюджетних правопорушень щодо незаконного (у тому числі нецільового) використання коштів Державного бюджету України найбільшою була питома вага порушень чинного законодавства, які стосуються планування бюджетних ресурсів – 33,91%.

У 2015 р. частка таких порушень як використання бюджетних ресурсів без належних нормативно-правових підстав становила 32,82%; використання коштів державного бюджету з порушенням чинного законодавства – 14,01%; порушення під час здійснення закупівель товарів, робіт, послуг за державні кошти – 10,5%; недотримання встановленого порядку та термінів складання, затвердження і подання документів – 5,55%; незаконні виплати заробітної плати – 2,13%; відволікання коштів державного бюджету в дебіторську заборгованість на тривалий час – 1,08%.

Питома вага обсягу бюджетних ресурсів, якими неефективно управляли через недоліки в плануванні, у загальному обсязі неефективного використання коштів Державного бюджету України у 2015 р. становила 32,67%; неефективного управління ресурсами шляхом тривалого їхнього утримання без використання на реєстраційних рахунках розпорядників бюджетних коштів та на поточних рахунках підвідомчих організацій, а також тривалого невикористання фінансування з державного бюджету – 24,62%; неефективного управління коштами, внаслідок чого їх було повернено до бюджету, – 16,66%; неефективного використання коштів внаслідок прийняття необґрунтованих управлінських рішень – 11,61%; неефективного використання коштів на придбання основних фондів (обладнання) – 5,69%; неефективного використання коштів через відсутність обґрунтованого прогнозування та планування – 3,62%; втрат бюджету внаслідок прийняття необґрунтованих управлінських рішень – 2,93%; неефективного використання коштів на підготовку спеціалістів – 1,25%; неефективного використання коштів на проведення науково-дослідних робіт – 0,94% [100].

У 2016 р. у складі бюджетних правопорушень щодо незаконного (у тому числі нецільового) використання коштів Державного бюджету України переважали бюджетні правопорушення, пов'язані з використанням бюджетних ресурсів без належних нормативно-правових підстав (3424,5 млн грн) – 48,2% та плануванням із порушенням чинного законодавства і за відсутності правових підстав (2538,6 млн грн) – 35,8%. Дещо меншою була частка таких видів порушень: використання коштів державного бюджету з порушенням чинного законодавства (785,4 млн грн) – 11,1%; порушення, пов'язані з неналежним веденням бухгалтерського обліку (145,4 млн грн) – 2%; порушення під час здійснення закупівель товарів, робіт і послуг за державні кошти (125 млн грн) – 1,8%.

У 2016 р. найбільш характерними видами неефективного управління і використання державних коштів та численними за кількістю виявлених випадків були: втрати бюджету внаслідок прийняття необґрунтованих

управлінських рішень (2911,8 млн грн) – 70,4% від загального обсягу порушень бюджетного законодавства; неефективне управління ресурсами, внаслідок чого їх було повернуто до бюджету (766,4 млн грн) – 18,5%; неефективне управління майном шляхом його утримання без використання (96 млн грн) – 2,3%; неефективне використання коштів на підготовку спеціалістів (72,4 млн грн) – 1,8%; неефективне управління коштами через недоліки в плануванні (65,1 млн грн) – 1,6%; неефективне управління коштами шляхом тривалого їх утримання без використання (52 млн грн).

Дані стосовно обсягів виявлених Рахунковою палатою України порушень бюджетного законодавства щодо неефективного управління та використання державних коштів за основними напрямками у 2014–2016 рр. наведено у додатку Ш.

Наведені дані дають змогу стверджувати, що у 2015 р. зріс обсяг виявлених бюджетних порушень незаконного (у т.ч. нецільового) використання державних ресурсів на 21% порівняно з 2014 р. (переважно за рахунок значного зростання порушень за напрямом «державна підтримка енергетичного потенціалу та промисловості»), а у 2016 р. – на 11,74% порівняно з 2015 р. (здебільшого за рахунок значного зростання порушень за напрямом «охорона здоров'я»), що є свідченням зниження ефективності бюджетного менеджменту.

Незважаючи на позитивну тенденцію до зменшення обсягу неефективного використання державних ресурсів на 64% у 2015 р. порівняно з 2014 р. та на 33,2% у 2016 р. порівняно з 2015 р., усі явища продовжують траплятися у діяльності розпорядників бюджетних коштів.

Під час адміністрування доходів Державного бюджету України у 2016 р. серед порушень і недоліків переважали недоплати до бюджету за результатами фінансово-господарської діяльності об'єктів контролю (4063,6 млн грн) – 70,9% від загального обсягу порушень та недоліків у процесі адміністрування доходів. Невеликою була питома вага таких порушень, як: незастосування штрафних санкцій (590,4 млн грн) – 10,3%;

недосконалість нормативно-правових актів, що призвела до нарахування занижених сум платежів до бюджету (422,4 млн грн), – 7,4%; неналежний контроль органів ДФС за своєчасністю, достовірністю, повнотою нарахування податків і зборів (347,3 млн грн) – 6,1%; неперерахування у дохід бюджету дивідендів, нарахованих на акції господарських товариств, у статутних капіталах яких є державна власність (264,1 млн грн), – 4,6% [101].

На основі результатів аналізу стану організації та проведення органами ДФСУ перевірок юридичних осіб щодо додержання податкового законодавства та забезпечення надходжень до бюджету Рахунковою палатою України встановлено, що впродовж 2012–2014 рр. Державною фіскальною службою України (до 24 грудня 2012 р. – Державна податкова служба України, з 24 грудня 2012 р. до 1 березня 2014 р. – Міністерство доходів і зборів України) не забезпечено створення цілісної, дієвої, прозорої системи функціонування контрольно-перевірної роботи щодо дотримання платниками податків норм податкового законодавства та забезпечення надходжень до бюджету.

Планові показники з мобілізації податкових надходжень до державного бюджету органами Державної податкової служби України у 2012 р. виконано на 88,3%, органами Міністерства доходів і зборів України у 2013 р. виконано на 93%, у 2014 р. – на 95,8%. За цей період до бюджету не надійшло близько 9 млрд грн узгоджених з платниками податків донарахованих за результатами перевірок податкових зобов'язань та штрафів, 57% (38,2 млрд грн) донарахованих за результатами перевірок податкових зобов'язань і штрафів оскаржувалися платниками податків в адміністративному та судовому порядку; допущено зростання податкового боргу в 1,7 разу [100].

У 2017 р. основними порушеннями та недоліками при адмініструванні доходів державного бюджету були:

– недосконалість законодавства, що дає можливість господарюючим суб'єктам застосовувати схеми мінімізації платежів до бюджету

(4,82 млн грн або 28,5% від загального обсягу порушень та недоліків при адмініструванні дохідної частини державного бюджету);

- неналежний контроль органів державної фіскальної служби (2,95 млн грн або 28,5% відповідно);

- недоплати до бюджету за результатами фінансово-господарської діяльності (2,25 млн грн або 21,8% відповідно).

Найбільшими за кількістю виявлених випадків та обсягами незаконного (у тому числі нецільового) використання бюджетних ресурсів були такі порушення бюджетного законодавства:

- використання коштів державного бюджету з порушенням чинного законодавства (2494,9 млн грн або 40,7% від загального обсягу порушень щодо незаконного використання бюджетних ресурсів);

- використання бюджетних коштів без належних нормативно-правових підстав (1600,7 млн грн або 26,1% відповідно);

- планування з порушенням чинного законодавства та за відсутності правових підстав (1517,4 млн грн або 24,8% відповідно);

- недотримання установлених порядку і термінів складання, затвердження і подання документів (234,9 млн грн або 3,8% відповідно);

- порушення під час здійснення закупівель товарів, робіт і послуг за державні кошти (62,8 млн грн або 1% відповідно);

- порушення, пов'язані з неналежним веденням бухгалтерського обліку (52,5 млн грн або 1% відповідно).

Серед випадків неефективного управління і використання бюджетних коштів у 2017 р., як і у 2016 р., переважали такі:

- втрати бюджету внаслідок прийняття необґрунтованих управлінських рішень (4002 млн грн або 60,9% від загального обсягу порушень щодо неефективного управління і використання бюджетних коштів);

- неефективне управління коштами шляхом тривалого їх утримання без використання (711,7 млн грн або 10,8% відповідно);

- неефективне управління коштами, внаслідок чого їх було повернено до бюджету (584,5 млн грн або 8,9% відповідно);
- неефективне управління коштами через недоліки в плануванні (333,9 млн грн або 5,1% відповідно);
- неефективне використання коштів резервного фонду (300 млн грн або 4,6% відповідно);
- неефективне управління майном шляхом його утримання без використання (247,3 млн грн або 3,8% відповідно);
- неефективне використання коштів унаслідок необґрунтованих управлінських рішень (178,1 млн грн або 2,7% відповідно);
- неефективні витрати, пов'язані з розміщенням та виконанням державного замовлення (105,8 млн грн або 1,6% відповідно) [102].

Спробуємо дослідити окремі причини такої ситуації. Так, у Бюджетному кодексі України порушується проблема забезпечення ефективного витрачання бюджетних ресурсів, обґрунтовуються доцільність та необхідність здійснення оцінювання і проведення контролю за цим процесом, але відповідальність учасників бюджетного процесу за бюджетні правопорушення настає у разі нецільового (а не неефективного) використання бюджетних ресурсів, порушення розпорядниками бюджетних коштів вимог щодо взяття ними бюджетних зобов'язань та ін. З огляду на це, доцільно у Бюджетному кодексі України передбачити заходи впливу у випадку неефективного використання бюджетних ресурсів. Зазначене видається можливим в умовах запровадження програмно-цільового методу на рівні всіх бюджетів, який дає змогу провести оцінювання ефективності бюджетних програм.

Крім контролю за надходженням і використанням коштів Державного бюджету України, який проводиться Рахунковою палатою України та її територіальними органами, з 2016 р. і до сьогодні функції щодо формування і реалізації державної політики у сфері державного фінансового контролю покладено на Державну аудиторську службу України та її міжрегіональні

територіальні органи (1993–2010 рр. – Державна контрольно-ревізійна служба України, 2011–2015 рр. – Державна фінансова інспекція України). Цей орган реалізує державний фінансовий контроль шляхом здійснення державного фінансового аудиту, інспектування, перевірки закупівель і моніторингу закупівлі [89].

Органи Державної аудиторської служби України в межах наданих законодавством повноважень, здійснюючи контроль за використанням бюджетних ресурсів та станом збереження державного і комунального майна, досліджують основні тенденції в управлінні державною власністю та здійсненні операцій з державним майном і коштами. При цьому в 2004–2017 рр. контролем були охоплені особливо важливі для суспільства сфери: освіта, охорона здоров'я, соціальний захист населення, наука, культура, житлово-комунальне господарство, паливно-енергетичний та агропромисловий комплекси, транспорт, оборона тощо.

Результати проведеного фінансового контролю органами Державної аудиторської служби України (Державної контрольно-ревізійної служби України / Державної фінансової інспекції України) у 2004–2017 рр. підтверджують низьку фінансову дисципліну, оскільки залишається доволі поширеною негативна практика використання фінансових ресурсів з порушеннями законодавства, а фінансові порушення виявлено більше, ніж у половині об'єктів контролю. Це підтверджує динаміка фінансових порушень, виявлених органами державного фінансового контролю в Україні у 2004–2017 рр. (табл. 5.1).

Так, обсяг виявлених фінансових порушень, що призвели до втрат фінансових і матеріальних ресурсів, з 2004 р. до 2010 р. зріс у 64,8 разу з подальшою тенденцією до спаду у 18,8 разу з 2010 р. до 2017 р.

У 2004–2015 рр. та 2017 р. основним фінансовим порушенням, яке призвело до фінансових втрат, у тому числі бюджетних ресурсів, була незаконна витрата ресурсів (питома вага у загальному обсязі мала тенденцію до зростання з 54,48% у 2004 р. до 73,92% у 2010 р. з незначним спадом у

2011 р. до 55,92%, подальшим зростанням до 70,72% у 2015 р., спадом до 40,99% у 2016 р. та зростанням у 2017 р. – 60,01%), що вказує на низьку якість бюджетного планування і визначає необхідність активізації попереднього бюджетного контролю, оскільки розмір фінансових відшкодувань втрачених ресурсів є незіставним з розміром завданих фінансових збитків.

Таблиця 5.1

Динаміка фінансових порушень, виявлених Державною аудиторською службою України / Державною фінансовою інспекцією України / Державною контрольно-ревізійною службою України у 2004–2016 рр.

Роки	Види фінансових порушень								Загальний обсяг порушень, млн грн
	недоотримання фінансових ресурсів		незаконні витрати ресурсів		нецільові витрати ресурсів		недостача коштів та матеріальних цінностей		
	обсяг, млн грн	питома вага, %	обсяг, млн грн	питома вага, %	обсяг, млн грн	питома вага, %	обсяг, млн грн	питома вага, %	
2004	118,8	21,92	295,3	54,48	64,1	11,83	63,8	11,77	542
2005	453,7	25,06	1164,7	64,33	151,1	8,35	41,1	2,27	1810,6
2006	500,2	31,24	886,6	55,38	142	8,87	72,1	4,50	1600,9
2007	325	14,74	1332,5	60,42	322,1	14,61	225,7	10,23	2205,3
2008	1275,2	34,44	2057,3	55,56	264,7	7,15	105,9	2,86	3703,1
2009	1459	42,47	1607,1	46,78	313,1	9,11	56,4	1,64	3435,6
2010	2533,7	7,21	25964,9	73,92	3067,9	8,73	3560,4	10,14	35126,9
2011	1519,2	28,09	3024,1	55,92	261,2	4,83	603,3	11,16	5407,8
2012	813,6	21,83	2486,3	66,70	112,4	3,02	315,2	8,46	3727,5
2013	1276	34,59	2068	56,06	128,7	3,49	216,5	5,87	3689,2
2014	3159,4	42,07	3888,1	51,78	160,5	2,14	301,6	4,02	7509,6
2015	790,5	20,42	2737,2	70,72	82,1	2,12	260,6	6,73	3870,4
2016	1298,1	49,69	1071	40,99	163,4	6,25	80,1	3,07	2612,6
2017	642,9	34,36	1122,6	60,01	81,1	4,34	24,1	1,29	1870,7

Джерело: побудовано автором на основі звітів Державної аудиторської служби України / Державної фінансової інспекції України / Державної контрольно-ревізійної служби України [105].

У 2016 р. у складі фінансових порушень, виявлених Державною аудиторською службою України, переважали порушення, які призвели до недоотримання фінансових ресурсів, – 49,69%. Зокрема, внаслідок

неправомірних дій окремих керівників щодо реалізації товарів, робіт, послуг за заниженими цінами, безоплатного надання в оренду природних та матеріальних ресурсів у 2016 р. бюджетами усіх рівнів, бюджетними установами та організаціями, підприємствами втрачена можливість отримати належні їм доходи обсягом понад 1,3 млрд грн, у тому числі бюджетами – більше, ніж 440,2 млн грн, а у 2017 р. – відповідно 0,6 млрд грн і 0,3 млрд грн.

Результати аналізу матеріалів контрольно-ревізійних заходів, проведених Державною аудиторською службою України / Державною фінансовою інспекцією України / Державною контрольно-ревізійною службою України [105], дають підстави стверджувати, що до найбільш масштабних та поширених фінансових порушень, які призводять до втрат ресурсів через низьку якість внутрішнього контролю і безвідповідальне ставлення до витрачання державних матеріальних та фінансових ресурсів багатьох розпорядників бюджетних коштів і керівників інших організацій, належать:

- незаконні витрати внаслідок оплати завищеної вартості виконаних робіт, наданих послуг, а також завищення кількості і вартості придбаних товарів (у 2017 р. – 435,7 млн грн) та списання коштів на видатки / витрати без отримання товарів, робіт чи послуг або в обсягах, вищих від їхньої фактичної вартості (у 2017 р. – 93,8 млн грн);

- використання грошових кредитів, позик міжнародних фінансових організацій, отриманих під гарантію Уряду України, всупереч їх цільовому призначенню (у 2017 р. – близько 410,5 млн грн);

- ненарахування і неперерахування (неповне перерахування) надходжень до загального та спеціального фондів бюджету (у 2017 р. – 144,8 млн грн);

- недостачі коштів та матеріальних цінностей;

- зайве виділення (отримання) бюджетних коштів юридичним особам, одержувачам внаслідок завищення відповідних розрахунків або які

не мали права на їхнє отримання;

- проведення незаконних (зайвих) виплат заробітної плати з наступною сплатою внесків до державних цільових фондів з урахуванням незаконних сум оплати праці або за завищеною ставкою збору;

- безпідставне покриття витрат фізичних або юридичних осіб, у тому числі за відсутності в обліку дебіторської заборгованості;

- нецільові витрати;

- покриття за рахунок загального фонду кошторису витрат спеціального фонду (без відновлення касових видатків загального фонду);

- ненарахування та / або невжиття заходів щодо стягнення сум штрафних санкцій, передбачених умовами договору;

- недоотримання доходів від реалізації бюджетними установами безоплатно товарів, послуг від господарської діяльності;

- незаконні виплати фізичним особам (компенсацій, допомог, пільг та субсидій, пенсій, стипендій);

- здійснення за рахунок бюджету одного рівня видатків, які, відповідно до бюджетного законодавства, мають здійснюватись з бюджету іншого рівня;

- проведення закупівель за завищеними цінами внаслідок порушень при здійсненні процедури закупівлі;

- здійснення витрат на благодійну, спонсорську та іншу безповоротну допомогу понад визначені обсяги або з перевищенням граничного розміру;

- зарахування до доходів бюджету платежів, належних перерахуванню до бюджету іншого рівня;

- операції щодо списання підзвітних коштів, проведених всупереч законодавству.

Серед виявлених незаконних, нецільових витрат і недостач грошових коштів та матеріальних витрат значну питому вагу займають виявлені органами державного фінансового контролю незаконні, нецільові витрати і недостачі бюджетних ресурсів (рис. 5.11).

Рис. 5.11. Динаміка виявлених органами Державної аудиторської служби України незаконних, нецільових витрат та недостач бюджетних ресурсів у 2005–2017 рр., млн грн

Джерело: побудовано автором на основі звітів Державної аудиторської служби України / Державної фінансової інспекції України / Державної контрольно-ревізійної служби України [105].

Динаміка обсягу виявлених незаконних, нецільових витрат та недостач бюджетних ресурсів характеризується зростанням з 440,7 млн грн у 2005 р. до 7639,4 млн грн у 2010 р. з подальшим спадом до 817,9 млн грн у 2017 р. (середній темп приросту за період 2005–2017 рр. становив 5,29%). Водночас частка бюджетних ресурсів у загальному обсязі виявлених незаконних, нецільових витрат і недостач грошових ресурсів та матеріальних цінностей збільшилася з 32,48% у 2004 р. до 49,92% у 2017 р. зі значним зростанням у 2009 р. – 67,75% і 2016 р. – 59,37% та зменшенням у 2010 р. – 23,44%.

Під час здійснення заходів державного фінансового контролю

встановлюються непоодинокі факти завищення потреби в бюджетних ресурсах, проведення за рахунок бюджетних ресурсів видатків, які Бюджетним кодексом та Законом про Державний бюджет України зараховано до бюджетів іншого рівня (без передачі відповідних повноважень), фінансування без затверджених кошторисів й ін. Здійснення таких операцій призводить до зайвого виділення коштів з бюджетів всіх рівнів і, як наслідок, спричиняє значні втрати бюджету.

Наприклад, у 2016 р. органами Державної аудиторської служби України встановлено факти проведення з порушенням законодавства операцій щодо виділення бюджетних ресурсів обсягом понад 78,5 млн грн (у т. ч. ресурсів державного бюджету – 48,4 млн грн, ресурсів місцевих бюджетів – 30,1 млн грн), у 2017 р. – 114,1 млн грн (у т. ч. ресурсів державного бюджету – 81,9 млн грн, ресурсів місцевих бюджетів – 32,1 млн грн). Відшкодування порушень, допущених при виділенні бюджетних ресурсів, забезпечено на рівні 26,4% у 2016 р. та 34,9% у 2017 р.

Третина загального обсягу порушень, пов'язаних з недотриманням вимог законодавства при виділенні бюджетних ресурсів, припадає на порушення щодо зайвого виділення (отримання) бюджетних ресурсів одержувачам (и) внаслідок завищення потреби у бюджетних асигнуваннях або ж взагалі за її відсутності. Загальний обсяг виявлених таких порушень у 2016 р. дорівнював майже 26 млн грн, з яких забезпечено відшкодування близько 45,1% від виявлених, а у 2017 р. – відповідно 49,2 млн грн та 29,3%.

Непоодинокими є факти зайвого виділення (отримання) юридичними особами дотацій / субвенцій з бюджету внаслідок завищення відповідних розрахунків. У 2016 р. загальний обсяг виявлених порушень такого характеру становив майже 22,5 млн грн, а їхнє відшкодування забезпечено на рівні 10,6% від виявлених, у 2017 р. – відповідно 24,8 млн грн і 43%.

В окремих випадках об'єктами контролю допускаються факти здійснення за рахунок ресурсів місцевих бюджетів видатків, які, відповідно до Бюджетного кодексу та / або Закону про Державний бюджет України

віднесено до видатків державного бюджету без передачі відповідних повноважень. У 2016 р. таких фактів встановлено обсягом 1,8 млн грн, з яких відшкодовано 60,2%, у 2017 р. – відповідно 1,3 млн грн і 83%.

Водночас за рахунок коштів місцевих бюджетів здійснюються видатки, які, відповідно до бюджетного законодавства, мали б здійснюватися з місцевих бюджетів іншого рівня. У 2016 р. обсяг таких порушень дорівнював понад 2,1 млн грн, 94,4% з яких за допомогою вжитих заходів вдалося відшкодувати, у 2017 р. – відповідно 12,7 млн грн і 26,3%.

Органами Державної аудиторської служби України встановлюються окремі випадки завищення потреби в бюджетних коштах, яку не було профінансовано. У 2016 р. такі факти виявлено загалом на суму майже 123,9 млн грн, з якої забезпечено усунення понад 2,8 млн грн, або 2,3%, у 2017 р. – відповідно 59,4 млн грн і 22,4% [105].

Отже, виявлені у ході проведення бюджетного контролю порушення податкового, бюджетного й іншого законодавства дають підстави стверджувати, що наявні недоліки в адмініструванні доходів державного і місцевих бюджетів та здійснюється незаконне (в т. ч. нецільове) і неефективне використання бюджетних ресурсів. Основними причинами таких порушень є: неефективне управління бюджетними ресурсами, невідповідність бюджетного планування науково обґрунтованим принципам, значний обсяг тінізації економіки, уникнення та ухилення від сплати податків, недосконалість правового забезпечення бюджетного процесу, низька якість внутрішнього контролю, недотримання бюджетної дисципліни учасниками бюджетного процесу й ін.

На дієвість бюджетного контролю впливає його належне правове забезпечення, яке в сучасних умовах неповністю відповідає завданням, які ставляться перед бюджетним контролем. Зокрема, незважаючи на ухвалений Закон України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні», який визначає правові та організаційні основи здійснення державного фінансового контролю, у ньому не конкретизовано

місце бюджетного контролю у суспільстві й перелік і повноваження суб'єктів, які його здійснюють. Тому важливим завданням держави є ухвалення Закону України «Про фінансовий контроль», оновлення всіх інших правових актів з урахуванням положень розділу V Бюджетного кодексу України «Контроль за дотриманням бюджетного законодавства та відповідальність за порушення бюджетного законодавства» та вимог демократичного суспільства [68, с. 137].

Результати аналізу діючого законодавства, в якому визначено функції суб'єктів бюджетного контролю, дають підстави стверджувати, що в Україні повноваження з його реалізації покладаються на значну кількість органів, робота яких часто не узгоджується або дублюється. Однак, зважаючи на перманентні порушення бюджетного законодавства, наголосимо, що на ефективність бюджетного контролю впливає не кількість суб'єктів бюджетного контролю, а рівень координації роботи контролюючих органів. Тому важливим вектором розвитку бюджетного контролю має бути інтенсифікація відносин Рахункової палати України (на наш погляд, є всі підстави її вважати головним органом бюджетного контролю, який може реалізовувати свої повноваження в обсязі, що відповідає Лімській декларації керівних принципів аудиту, схваленій у 1997 р. IX Конгресом Міжнародної організації вищих органів фінансового контролю) з Верховною Радою України, Президентом України, Кабінетом Міністрів України, Державною фіскальною службою України, Державною казначейською службою України, Державною аудиторською службою України, Міністерством фінансів України та його територіальними органами, правоохоронними органами, органами місцевого самоврядування шляхом створення єдиної інформаційної бази даних щодо об'єктів і результатів контролю.

В Україні, на відміну від багатьох зарубіжних країн, досі не створено єдиного вищого органу контролю за державними фінансами, який міг би забезпечити координацію діяльності інших суб'єктів бюджетного контролю. На нашу думку, з метою організаційного впорядкування повноважень

контролюючих органів доцільно з таких органів фінансового контролю як Рахункова палата України та Державна аудиторська служба України на базі Рахункової палати України сформувати вищий орган контролю за державними фінансами із систематизацією та розширенням сфери її впливу відповідно до Міжнародних стандартів вищих органів фінансового контролю (ISSAI).

Зважаючи на те, що частка міжбюджетних трансфертів, отриманих з державного бюджету, зокрема субвенцій, у складі доходів місцевих бюджетів перевищує 50% та, відповідно, більшість видатків місцевих бюджетів здійснюється за їхній рахунок, Рахункова палата України контролює формування і використання більше, ніж половини бюджетних ресурсів, зосереджених у місцевих бюджетах. Крім того, з 2019 р. повноваженням Рахункової палати України визначено і здійснення фінансового аудиту та аудиту ефективності щодо надходжень закріплених за місцевими бюджетами загальнодержавних податків і зборів або їх частки та використання коштів місцевих бюджетів у частині видатків, які визначаються функціями держави і передані на виконання Автономній Республіці Крим та місцевому самоврядуванню [90]. Тому логічним вважаємо розширення повноважень Рахункової палати України в частині здійснення фінансового аудиту і аудиту ефективності:

- проведення необхідних для реалізації делегованих повноважень органу місцевого самоврядування закупівель за рахунок коштів місцевого бюджету;
- стану внутрішнього контролю розпорядників коштів місцевого бюджету, які реалізують делеговані повноваження органу місцевого самоврядування;
- операцій щодо місцевих внутрішніх та зовнішніх запозичень, обслуговування і погашення місцевого боргу;
- інших операцій, пов'язаних із надходженням коштів до місцевого бюджету та їх використанням, зокрема ефективністю управління ресурсами

місцевих бюджетів.

Вибір Рахункової палати України як вищого органу контролю за державними фінансами зумовлений високою результативністю її роботи й ефективністю проведених контрольних заходів.

Так, у 2014 р. обсяг перевірених Рахунковою платою України державних коштів становив майже 600 млрд грн, у результаті чого виявлено порушень бюджетного законодавства, зокрема незаконного, у тому числі нецільового й неефективного використання ресурсів Державного бюджету України та державних цільових фондів, а також порушень і недоліків при адмініструванні доходів державного бюджету на загальну суму понад 22,5 млрд грн. У середньому кожен аудитор за рік перевіряв понад 2 млрд грн державних коштів, при цьому один аудитор виявив порушень та недоліків при виконанні державного бюджету на суму близько 76 млн грн. На 1 гривню, витрачену з державного бюджету на забезпечення діяльності Рахункової палати, припадає 7,3 тис грн перевірених коштів і встановлених порушень та недоліків – на суму 275 грн [99].

У 2015 р. Рахунковою палатою України перевірено 627 об'єктів і понад 370 млрд грн державних коштів, виявлено порушень бюджетного законодавства на загальну суму майже 22,7 млрд грн. У середньому кожен аудитор за рік перевіряв майже 1,3 млрд грн державних коштів, при цьому один аудитор виявив порушень та недоліків при виконанні державного бюджету на суму 78,7 млн грн, а на 1 гривню, витрачену з державного бюджету на забезпечення діяльності Рахункової палати України, припадає 4,6 тис грн перевірених коштів та встановлених порушень і недоліків – на суму 284,2 грн [100].

У 2016 р. фахівці Рахункової палати України перевірили 644 об'єкти та 314 млрд грн державних коштів. У середньому кожен аудитор за рік перевіряв майже 1,2 млрд грн державних коштів, при цьому один аудитор виявив порушень та недоліків при виконанні державного бюджету на суму 62,8 млн грн, а на 1 гривню, витрачену з державного бюджету на

забезпечення діяльності Рахункової палати України, припадає 3,8 тис грн перевічених коштів та встановлених порушень і недоліків – на суму 203 грн [101].

У 2017 р. аудиторами Рахункової палати України перевірено 635 об'єктів та 504 млрд грн державних коштів. У середньому кожен аудитор за рік перевіряв майже 1,8 млрд грн державних коштів, при цьому один аудитор виявив порушень та недоліків при виконанні державного бюджету на суму 82,3 млн грн, а на 1 гривню, витрачену з державного бюджету на забезпечення діяльності Рахункової палати України, припадає 3,4 тис грн перевічених коштів та встановлених порушень і недоліків – на суму 154 грн [102].

Отже, Рахункова палата України системно і постійно не тільки виявляє порушення бюджетного законодавства, а й, спираючись на поглиблений аналітичний та експертний підхід, дає об'єктивні, неупереджені й обґрунтовані оцінки та рекомендації щодо вдосконалення бюджетного процесу, підвищення ефективності управління бюджетними ресурсами та запобіганню здійснення різних бюджетних правопорушень у майбутньому.

В умовах повноцінного запровадження програмно-цільового бюджетування підвищити ефективність бюджетного контролю видається можливим також шляхом проведення аналітичного спостереження за динамікою витрат державного і місцевих бюджетів на фінансування бюджетних програм із ходом та результатами виконання цих програм, одержаними економічним і соціальним ефектами. Значний інтерес для контролюючих органів при цьому мають становити результати оцінювання ефективності бюджетних програм, яке повинні проводити головні розпорядники бюджетних коштів. На наш погляд, Рахункова палата України поряд із головними розпорядниками бюджетних коштів має оцінювати ефективність бюджетних програм, а результати цього оцінювання стануть підставою для прийняття рішень про внесення у встановленому порядку змін до бюджетних призначень поточного бюджетного періоду, відповідних

пропозицій до проекту бюджету на плановий бюджетний період та до прогнозу бюджету на наступні за плановим два бюджетних періоди з урахуванням зупинення реалізації відповідних бюджетних програм. На сьогодні відповідно до пункту 6 статті 20 Бюджетного кодексу України підставою для прийняття таких управлінських рішень є висновки органів виконавчої влади, уповноважених на здійснення фінансового контролю за дотриманням бюджетного законодавства [33], а Рахункова палата України не належить до органів виконавчої влади, хоча вона наділена повноваженнями здійснювати державний зовнішній фінансовий контроль (аудит).

За умови практичного впровадження наведених вище пропозицій бюджетний контроль повною мірою забезпечить реалізацію покладених на нього завдань.

Варто також зауважити, що жодна реформа у сфері фінансового контролю чи бюджетних відносин загалом не буде успішною за можливості уникнення відповідальності за вчинені правопорушення й систематичне недотримання бюджетної дисципліни. В Україні, на жаль, спостерігається і перше, і друге.

Зокрема, аналізуючи хронологію підготовки Міністерством фінансів України, схвалення Кабінетом Міністрів України та розгляду Верховною Радою України Основних напрямів бюджетної політики на відповідний рік, наголосимо, що впродовж останніх років відбувалося систематичне порушення визначених статтею 33 Бюджетного кодексу України і статтею 152 Закону України «Про Регламент Верховної Ради України» від 10.02.2010 р., № 1861-VI термінів зазначених процедур. Починаючи з 2008 р. до 2010 р. Основні напрями бюджетної політики на цей період у вигляді постанови Верховної Ради України не ухвалювалися, хоча таке питання розглядалося парламентом, а починаючи з 2013 р. Основні напрями бюджетної політики на 2014–2020 роки були затверджені лише Кабінетом Міністрів України, що негативно впливає на організацію бюджетного процесу, якість складання проекту Державного бюджету України та є

порушенням законодавства. До того ж Верховна Рада України не здійснює контроль за дотриманням бюджетного законодавства у процесі визначення Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період.

Водночас щорічно порушується частина 3 статті 27 Бюджетного кодексу України щодо ухвалення законів України або їхніх окремих положень, що впливають на показники бюджету, проект якого складається на наступний рік. Міра відповідальності за порушення цієї норми не встановлена жодним нормативно-правовим актом України.

Також систематично не виконується частина 6 статті 159 Закону України «Про Регламент Верховної Ради України» щодо терміну ухвалення Закону про Державний бюджет України не пізніше 1 грудня року, який передує плановому. За роки незалежності нашої держави ця норма була дотримана лише два рази при ухваленні законів України «Про Державний бюджет України на 2004 рік» (27 листопада 2003 р.) та «Про Державний бюджет України на 2019 рік» (23 листопада 2018 р.). До того ж погіршилась якість цього важливого документа, що підтверджує кількість внесених змін до нього, зокрема у 2003–2016 рр. (рис. 5.12).

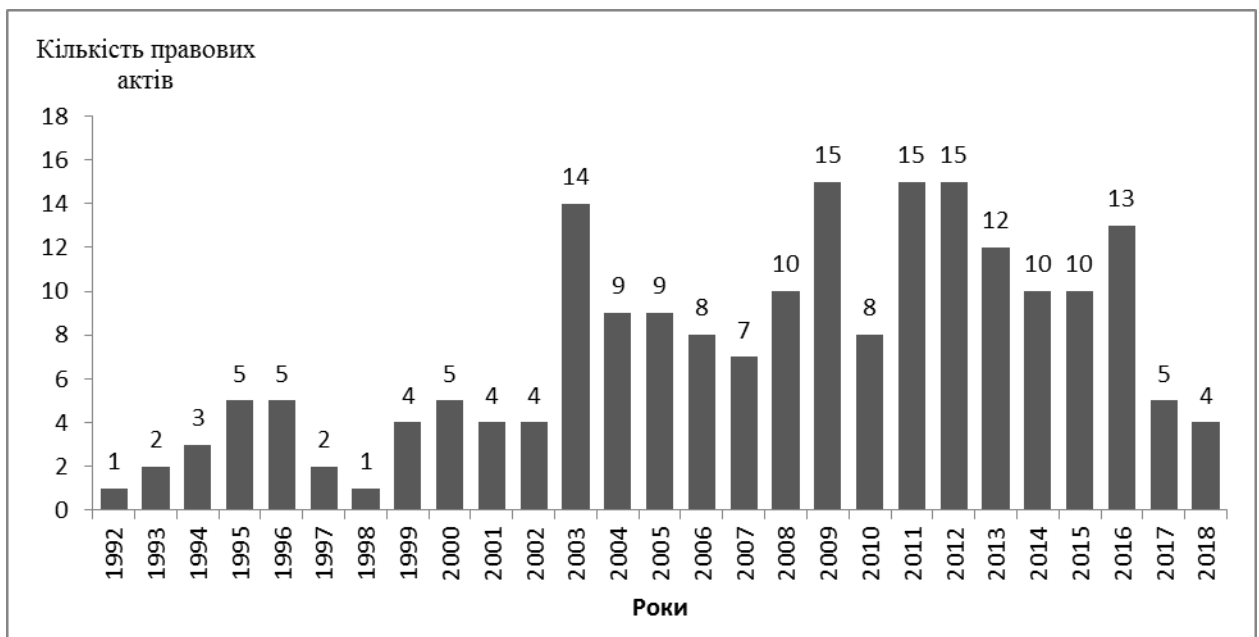

Рис. 5.12. Динаміка кількості правових актів, згідно з якими вносились зміни до законів України про Державний бюджет України на

відповідний рік у 1992–2018 рр.

Джерело: складено автором.

Потрібно визнати, що жодна з проведених реформ ніяким чином не вплинула на вирішення зазначених проблем. Навпаки, така ситуація не тільки негативно відображається на ході бюджетного процесу в Україні, а й породжує нові проблеми в інших сферах.

Як слушно зазначає О. Гетманець, набирають актуальності дві такі тенденції у бюджетному процесі: по-перше, спостерігається залежність ефективності державного бюджетного контролю від оптимальної кількості та якості відповідного правового забезпечення, а по-друге, потребують удосконалення нормативно-правові акти, що встановлюють вимоги до бюджетної діяльності, оскільки простежується збільшення кількості бюджетних порушень від недосконалості правових орієнтирів [48, с. 70]. Вважаємо за доцільне доповнити запропонований перелік також третьою тенденцією, яка виявляється у систематичному недотриманні бюджетної дисципліни органами державної влади, що спричиняє невиконання ними повною мірою функцій у сфері бюджетного контролю. З метою мінімізації уникнення відповідальності за вчинені правопорушення, на нашу думку, варто посилити заходи впливу на порушників.

Досить складним і проблемним питанням залишається процес відшкодування завданих збитків, спричинених недотриманням норм бюджетного законодавства. Окремі розпорядники бюджетних коштів результати ревізії часто пов'язують із політичними утисками, використовуючи політичний прес стосовно контролюючих органів.

В умовах переходу економіки України від адміністративних до ринкових методів господарювання стає актуальним вирішення зазначених проблем, тому організація роботи суб'єктів бюджетного контролю потребує значного вдосконалення, особливо в умовах проведення адміністративної та бюджетної реформ.

Зважаючи на перманентні порушення бюджетного законодавства

учасниками бюджетного процесу і спричинені цим втрати бюджетних ресурсів, виникає необхідність організації ефективного бюджетного контролю на всіх стадіях бюджетного процесу з метою не лише виявлення недоліків у адмініструванні доходів до бюджету держави та незаконного, нецільового, неефективного витрачання бюджетних ресурсів, а й попередження можливих зловживань. Удосконалити бюджетний контроль видається можливим через впровадження такого комплексу заходів:

- ухвалення Закону України «Про фінансовий контроль», оновлення всіх інших законодавчих і нормативних документів, які мають відношення до бюджетного контролю, з метою впорядкування повноважень суб'єктів бюджетного контролю;

- створення на базі Рахункової палати України вищого органу контролю за державними фінансами, який міг би забезпечити координацію діяльності інших суб'єктів бюджетного контролю, та розширення її повноважень;

- визначення на законодавчому рівні, зокрема у Бюджетному кодексі України, заходів впливу за неефективне використання бюджетних ресурсів та систематичне недотримання бюджетної дисципліни органами державної влади при визначенні Основних напрямів бюджетної політики держави на відповідний період, складанні та затвердженні проекту Державного бюджету України;

- посилення заходів впливу на порушників бюджетного законодавства з метою мінімізації уникнення відповідальності за вчинені правопорушення.

Висновки до розділу 5

На основі викладеного матеріалу можна зробити такі висновки щодо напрямів модернізації бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави.

1. З огляду на те, що технології бюджетування здебільшого базуються на техніках складання бюджетів, практичне застосування прийомів та методів бюджетного планування потребує своєчасності ухвалення, стабільності й узгодженості законодавства, що регламентує бюджетні відносини. З врахуванням того, що більшість показників бюджету, на основі яких розробляють проект закону про Державний бюджет України, відображаються у Бюджетній декларації на середньостроковий період, обґрунтовано доцільність ухвалення законів, положення котрих впливають на зазначені показники та мають бути введені в дію у плановому бюджетному періоді, перед схваленням Кабінетом Міністрів України (не пізніше, ніж 1 червня року, що передує плановому) і поданням на розгляд Верховної Ради України (у триденний строк) Бюджетної декларації разом із фінансово-економічним обґрунтуванням, але не пізніше, ніж 1 липня року, що передує плановому.

2. З метою забезпечення сталого розвитку України на основі концепції сталого інклюзивного зростання доведено необхідність запровадження технології інклюзивно орієнтованого бюджетування, яка би враховувала переваги практичного використання програмно-цільового, партиципаторного і гендерно орієнтованого бюджетування. Серед основних ознак інклюзивно орієнтованого бюджетування виокремлено: наявність законодавчо затверджених правил, норм та процедур, які дозволяють максимально повно залучити громадян до наповнення бюджетів різних рівнів на основі принципу прогресивного оподаткування та забезпечити їм рівні можливості доступу до отримання суспільних послуг; максимально можливе залучення членів соціуму до формування бюджетних програм, на основі яких визначаються видатки бюджетів, а також до контролю за їхнім виконанням, включаючи процедуру звітування.

3. Запропоновано трактування поняття «інклюзивно орієнтоване бюджетування» як технології управління бюджетними ресурсами, яка відображає спосіб впливу методів, форм, інструментів, важелів бюджетного

механізму на розподільні відносини, полягає у забезпеченні відповідності результатів формування і використання бюджетних ресурсів пріоритетам соціально-економічного розвитку держави, ґрунтується на рівних можливостях доступу населення до суспільних послуг, активній участі усіх зацікавлених сторін у бюджетних процедурах та гармонізації інтересів держави і громадян. До елементів інклюзивно орієнтованого бюджетування віднесено: бюджетні програми; результативні показники оцінювання виконання бюджетних програм; виконавці бюджетних програм; ініціативні, активні, фінансово грамотні громадяни; бюджет участі (партиципаторний) бюджет. Визначено основні етапи інтеграції інклюзивних аспектів у бюджетний процес.

4. З'ясовано, що поряд із позитивними результатами реформування бюджетних відносин виявлено недоліки, які ускладнюють здійснення бюджетного регулювання як важливого методу бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави. Зокрема, у процесі оцінювання порядку горизонтального вирівнювання дохідної спроможності місцевих бюджетів встановлено, що у правових актах не передбачено можливості перегляду у звітному бюджетному періоді планового обсягу базової (реверсної) дотації, розрахованого у попередньому році, що внаслідок недовиконання (перевиконання) плану податкових надходжень може бути причиною отримання (вилучення) завищеного або заниженого обсягу базової (реверсної) дотації. Для вирішення цієї проблеми запропоновано перераховувати запланований на звітний бюджетний період обсяг базової (реверсної) дотації при уточненні показників державного та місцевих бюджетів у звітному бюджетному періоді із використанням показників, які характеризують надходження необхідних для розрахунку зазначених трансфертів податків за попередній бюджетний період через високу ймовірність під дією різних чинників зміни їхніх обсягів.

5. На основі аналізу ефекту від зміни нормативів розподілу податків між бюджетами і горизонтального вирівнювання дохідної спроможності

обласних бюджетів обґрунтовано доцільність: зарахування до доходів загального фонду обласного бюджету 25% обсягу податку на доходи фізичних осіб замість 15%, що сплачується платниками, зареєстрованими на території відповідної області, за рахунок зменшення нормативу розподілу податку на доходи фізичних осіб до державного бюджету – з 25% до 15%; здійснення горизонтального вирівнювання дохідної спроможності обласних бюджетів з урахуванням надходжень податку на доходи фізичних осіб, визначених відповідно до запропонованого нормативу розподілу – 25%. Це дало б змогу підвищити обсяг доходів обласних бюджетів у 2015 р. на 23%, у 2016 р. – на 28%, у 2017 р. – на 34%, у 2018 р. – на 38%, у 2019 р. – на 42%.

6. Розроблено алгоритм здійснення бюджетного регулювання, дотримання якого органами державної влади дасть змогу удосконалити бюджетне забезпечення реалізації: делегованих повноважень органів місцевого самоврядування за рахунок ресурсів державного бюджету шляхом забезпечення відповідності між одержаними від органів державної влади бюджетними ресурсами та потребою у них; власних самоврядних повноважень органів місцевого самоврядування за рахунок спрямування на їхню реалізацію власних доходів місцевих бюджетів у повному обсязі без відволікання частини бюджетних ресурсів на реалізацію делегованих повноважень. Акцентовано на пріоритетності використання такого інструменту бюджетного регулювання як закріплені доходи у вигляді загальнодержавних податків і зборів у повному обсязі або їхньої частки та врахування під час розрахунку індексу податкоспроможності місцевих бюджетів надходжень усіх загальнодержавних податків і зборів, закріплених за ними у обсягах, визначених Бюджетним кодексом України. Рекомендовано оцінювати результативність бюджетного регулювання на основі показника рівня забезпеченості бюджетними ресурсами делегованих державою повноважень до органів місцевого самоврядування.

7. Охарактеризовано функціональне призначення, форми бюджетного контролю та суб'єкти його здійснення, що дало змогу

констатувати імперативний і превентивний характер бюджетного контролю. Аналіз виявлених у ході проведення бюджетного контролю Рахунковою палатою України та Державною аудиторською службою України порушень податкового і бюджетного законодавства дає підстави стверджувати про недоліки в адмініструванні доходів державного і місцевих бюджетів та наявні приклади незаконного, нецільового і неефективного використання бюджетних ресурсів. Доведено, що перманентні порушення бюджетного законодавства учасниками бюджетного процесу та спричинені цим втрати бюджетних ресурсів зумовлюють необхідність посилення дієвості і підвищення результативності бюджетного контролю як методу бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави на всіх стадіях бюджетного процесу.

8. Обґрунтовано комплекс заходів щодо удосконалення бюджетного контролю: впорядкування повноважень суб'єктів бюджетного контролю в законодавчих актах; створення на базі Рахункової палати України вищого органу контролю за державними фінансами, який би координував діяльність інших суб'єктів бюджетного контролю; визначення на законодавчому рівні заходів впливу за неефективне використання бюджетних ресурсів і систематичне недотримання бюджетної дисципліни органами державної влади при формуванні Бюджетної декларації, складанні і затвердженні проекту Державного бюджету України; посилення заходів впливу на порушників бюджетного законодавства з метою мінімізації уникнення відповідальності за вчинені правопорушення.

Основні наукові результати розділу опубліковано у працях автора [68; 131; 162; 166; 168;177; 181; 190; 194; 200; 201; 210; 458; 459].

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі подано теоретичне узагальнення і запропоновано нове вирішення важливої наукової проблеми, що виявляється у розробленні теоретико-методологічних положень і науково-методичних підходів до дослідження закономірностей і суперечностей формування та функціонування бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави. Одержані результати дали змогу сформулювати низку концептуальних, методологічних і науково-практичних висновків, спрямованих на вирішення завдань дослідження відповідно до визначеної мети:

1. Провідна роль у забезпеченні інклюзивного сталого розвитку України належить бюджетному механізму, який органи державної влади та місцевого самоврядування використовують для безпосереднього впливу на розподільні відносини, пов'язані з формуванням і використанням бюджетних ресурсів. Вирішення численних проблем, що при цьому виникають, залежить від ефективності бюджетної політики, основні напрями якої мають узгоджуватися зі стратегічними пріоритетами соціально-економічного розвитку держави та враховуватися у процесі вибору інструментарію бюджетного механізму для її реалізації. У цьому контексті набуває актуальності розроблення теоретико-методологічних засад бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави і науково-практичних рекомендацій щодо векторів його модернізації для досягнення цілей інклюзивного зростання України.

2. Необхідність нейтралізації небажаних соціально-економічних ефектів у суспільстві, зумовлених недоліками функціонування ринкової економіки, передбачає посилення ролі бюджету. З'ясовано економічну сутність бюджету як економічної категорії та обґрунтовано, що реалізація його розподільної функції супроводжується алокаційним і регулюючим

ефектами, а контрольної – превентивним ефектом. Зроблено акцент на тому, що основне призначення бюджету полягає у необхідності забезпечення бюджетними ресурсами реалізації функцій органів державної влади й місцевого самоврядування, та запропоновано науковий підхід до визначення бюджетних ресурсів.

3. Розкрито концептуальні засади формування і функціонування бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави, які полягають в уточненні понятійно-категоріального апарату у цій сфері та визначенні змісту зазначених процесів. Обґрунтовано, що формування бюджетного механізму соціально-економічного розвитку здійснюється державою під час визначення засад бюджетної політики на бюджетний період, а її реалізація – шляхом практичного застосування фінансових методів, форм, інструментів і важелів. Сформовано комплексний теоретико-методологічний підхід до розкриття сутності бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави з урахуванням різних аспектів цього багатогранного поняття, а саме: як системи та як інституції. З'ясовано роль зазначеного механізму в системі державного регулювання, що дало підстави вважати його засобом безпосереднього впливу органів державної влади і місцевого самоврядування на бюджетні відносини.

4. З урахуванням напрямів руху бюджетних ресурсів ідентифіковано у складі бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави фінансові методи, форми, інструменти й важелі, охарактеризовано взаємозв'язок між ними та запропоновано згрупувати їх у такі підсистеми: механізм формування бюджетних ресурсів і механізм використання бюджетних ресурсів. Обґрунтовано, що гармонізація елементів зазначеного механізму є необхідною умовою забезпечення його архітекtonіки та дає змогу державі ефективно реалізовувати бюджетну політику.

5. Систематизовано методологічний інструментарій, який визначається специфікою об'єкта і предмета дослідження, та обґрунтовано наукові підходи до пізнання сутності бюджетного механізму соціально-

економічного розвитку держави. У результаті використання філософських категорій, законів і принципів діалектики розглянуто зазначений механізм за сутністю, змістом, формою та явищем і виявлено передумови, закономірності й суперечності його функціонування з метою окреслення напрямів подальшої модернізації. На основі застосування системного підходу визначено структуру та основні властивості бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави як системи. Інструментарій теорії інституціоналізму дав змогу дослідити зазначений механізм як інституцію і виявити вплив інституціонального середовища на дію фінансових методів, форм, інструментів та важелів.

6. Обґрунтовано доцільність дотримання принципів, на яких ґрунтується дія бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави, і запропоновано поділити їх на принципи формування (відповідності, узгодженості, системності та комплексності, законності, мінімізації ризиків) і принципи функціонування зазначеного механізму. В складі останніх виокремлено загальні (дієвості, обґрунтованості, перманентності, збалансованості, транспарентності, безумовності) та спеціальні принципи. З урахуванням складових бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави аргументовано доцільність поділу спеціальних принципів на принципи механізму формування бюджетних ресурсів (еквівалентності, бюджетної достатності) й принципи механізму використання бюджетних ресурсів (плановості, адресності та цільового використання бюджетних ресурсів, ефективності витрачання бюджетних ресурсів і об'єктивного оцінювання ефективності).

7. Доведено, що результати регулюючого впливу методів, форм, інструментів та важелів механізму формування бюджетних ресурсів на розподільні відносини відображені в обсязі й структурі акумульованих до державного і місцевих бюджетів ресурсів та зумовлених таким впливом змінах соціально-економічних явищ і процесів. На основі використання теоретико-множинного підходу та аналізу інтервальних даних розроблено

інтервальну модель динаміки доходів бюджету держави, яка дає змогу з гарантованою точністю визначити прогнозовану динаміку доходів бюджету з урахуванням впливу таких чинників як ВВП, доходи населення і фінансові результати підприємств до оподаткування. Встановлено, що основним методом формування бюджетних ресурсів є податковий метод, тоді як позиковий метод відіграє другорядну роль. Аргументовано, що вирішення проблем формування бюджетних ресурсів потребує застосування виважених підходів до вдосконалення податкової й боргової політик держави.

8. У результаті дослідження фіскальної та регулюючої ролі податків визначено переваги й обмеження використання зазначеного інструменту бюджетного механізму, охарактеризовано зміни у структурі податкових надходжень, виявлено їхні причини та оцінено наслідки впливу на соціально-економічний розвиток держави. Встановлено, що податок на доходи фізичних осіб є важливою компонентою податкових надходжень і бюджетних ресурсів держави, використовується як інструмент бюджетного регулювання та впливає на доходи платників податку й організацію діяльності податкових агентів. Запропоновано комплекс заходів щодо вдосконалення: справляння податку на доходи фізичних осіб; проведення відшкодування витрат фізичної особи, включених до податкової знижки з податку на доходи фізичних осіб; порядку розподілу і зарахування зазначеного податку до бюджетів різних рівнів.

9. Результати оцінювання практики застосування боргових інструментів дають підстави стверджувати, що нераціональний підхід до їхнього використання, виявами якого є незбалансована структура боргових виплат у часі, висока вартість залучення ресурсів і зорієнтованість на вирішення короткострокових цілей бюджетної політики, призвів до посилення боргового навантаження на державні фінанси, критичного рівня загроз борговій безпеці України та є причиною зменшення потенційних темпів зростання національної економіки і збільшення її вразливості до зовнішніх шоків. Розроблено комплекс заходів щодо вдосконалення

використання державних запозичень як інструменту бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави в контексті мінімізації загроз борговій безпеці держави.

10. Оптимальне поєднання елементів механізму використання бюджетних ресурсів дає змогу державі забезпечувати функціонування та розвиток національної економіки, доступне й якісне надання суспільних послуг населенню, вирішення основних соціальних проблем. Здійснено ранжування пріоритетів витрачання ресурсів державного і місцевих бюджетів, що дало змогу виявити тенденції змін напрямів бюджетної політики на державному та місцевому рівнях. З метою покращення бюджетного планування інвестиційних видатків і фінансування інвестиційних програм та проектів регіонального розвитку обґрунтовано доцільність перенесення Державного фонду регіонального розвитку із загального у склад спеціального фонду Державного бюджету України.

11. Основним напрямом витрачання бюджетних ресурсів є фінансування операційної діяльності та реалізації органами державної влади і місцевого самоврядування соціальної функції. На виконання управлінської, економічної й оборонної функцій зазначених органів та здійснення ними фінансової й інвестиційної діяльності спрямовано значно менше витрат. З огляду на виявлені проблеми практичного застосування інструментарію механізму використання бюджетних ресурсів обґрунтовано шляхи удосконалення бюджетного забезпечення реалізації функцій держави. Запропоновано науково-методичний підхід до планування видатків бюджету держави на соціальний захист, який передбачає зміну порядку призначення державної допомоги при народженні дитини з урахуванням визначених параметрів та дає змогу з метою забезпечення реалізації соціальних прав громадян покращити результативність витрачання бюджетних ресурсів.

12. Доцільність використання такого інструменту бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави, як міжбюджетні трансферти, обумовлена обмеженістю ресурсів місцевих бюджетів для

належного надання суспільних послуг населенню через регіональні відмінності у соціально-економічному розвитку адміністративно-територіальних утворень та делегуванням в умовах децентралізації управління повноважень від держави до органів місцевого самоврядування і необхідністю їх забезпечення достатнім обсягом фінансових ресурсів. У дисертації встановлено зростаючу роль міжбюджетних трансфертів у фінансовому вирівнюванні і формуванні доходів місцевих бюджетів, що супроводжується одночасним зниженням фінансової самостійності органів місцевого самоврядування та свідчить про низьку податкоспроможність більшості регіонів України. Сформовано комплекс заходів щодо вдосконалення нормативно-правого забезпечення та систематизації складу дотацій і субвенцій.

13. У роботі охарактеризовано сучасні технології бюджетування, що дало змогу виявити проблеми застосування програмно-цільового методу управління бюджетними ресурсами в Україні й окреслити напрями їхнього вирішення. Аргументовано доцільність запровадження технології інклюзивно орієнтованого бюджетування, яка базується на елементах програмно-цільового, партиципаторного і гендерно орієнтованого бюджетування, та доведено, що її застосування сприятиме покращенню добробуту населення в контексті забезпечення інклюзивного сталого зростання. Запропоновано трактування поняття «інклюзивно орієнтоване бюджетування» й визначено основні етапи інтеграції інклюзивних аспектів у бюджетний процес, ознаки і складові інклюзивно орієнтованого бюджетування.

14. У результаті узагальнення практики реформування бюджетних відносин виявлено проблеми здійснення бюджетного регулювання як важливого методу бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави та окреслено вектори їхнього розв'язання в контексті розвитку бюджетної децентралізації. Запропоновано алгоритм бюджетного регулювання, який передбачає поетапне застосування інструментів такого

регулювання і дає змогу забезпечити відповідність між одержаними від органів державної влади бюджетними ресурсами на реалізацію делегованих повноважень та потребою у них. Рекомендовано оцінювати результативність бюджетного регулювання на основі показника рівня забезпеченості бюджетними ресурсами делегованих державою повноважень до органів місцевого самоврядування.

15. Спричинені перманентними порушеннями бюджетного законодавства учасниками бюджетного процесу втрати бюджетних ресурсів зумовлюють необхідність посилення і підвищення результативності бюджетного контролю як методу бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави на всіх стадіях бюджетного процесу. Розроблено рекомендації щодо напрямів удосконалення бюджетного контролю для попередження та мінімізації бюджетних правопорушень.

Основні результати дослідження використовуються у діяльності Комітету Верховної Ради України з питань бюджету, Міністерства фінансів України, Міністерства соціальної політики України, територіального управління Рахункової палати по Львівській, Волинській, Рівненській, Тернопільській, Івано-Франківській та Закарпатській областях, департаменту фінансів Тернопільської обласної державної адміністрації, Головного управління Державної казначейської служби України у Тернопільській області, департаменту фінансів Чернівецької обласної державної адміністрації та у навчальному процесі Тернопільського національного економічного університету (додаток Ш).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Актуальні проблеми розвитку системи управління державними фінансами: євроінтеграційний контекст : моногр. / за ред. Т. І. Єфименко; ДННУ «Акад. фін. управління». К. , 2016. 496 с.
2. Алексеєнко Л., Шулюк Б. Бюджетування в Україні: концептуальні засади побудови та методологічні витоки. *Формування ринкової економіки в Україні*. 2014. Вип. 31. Ч. 1. С. 7–12.
3. Алексеєнко Л. М., Савущик А. І. Інституційні основи формування фінансових систем: сучасне бачення циклічності розвитку економіки. *Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2016. Вип. 5. С. 70–74.
4. Алексеєнко Л. М., Ціжма О. А. Управління структурою доходів бюджету в умовах актуалізації фінансування відтворення трудових ресурсів. *Вісник Одеського національного університету*. Серія : Економіка. 2016. Том 21. Вип. 4 (46). С. 140–144.
5. Алексеєв І. В., Лопушняк Г. С., Ливдар М. В. Бюджетний механізм і соціально-економічний розвиток регіонів : моногр. Львів : Ліга-Прес, 2014. 248 с.
6. Андрущенко В. Л. Принципи оподаткування та їх протипоставлення. *Збірник наукових праць Міжрегіональної фінансово-юридичної академії*. Серія «Економіка, право». 2011. № 1(1). С. 30–37.
7. Андрущенко В. Л. Фінансова думка Заходу в ХХ столітті: (Теоретична концептуалізація і наукова проблематика державних фінансів) : моногр. Львів : Каменяр, 2000. 303 с.
8. Андрущенко В., Кириленко О. Федералізм міжбюджетних відносин: зарубіжні моделі та вітчизняні проблеми. *Підприємництво, господарство і право*. 2001. № 7. С. 91–94.
9. Артус М. М., Хижа Н. В. Бюджетна система України : навч. посіб. К. :

- Вид-во Європ. ун-ту, 2005. 220 с.
10. Атамась Н. Монетарна і фіскальна політика в системі державного регулювання. *Світ фінансів*. 2007. Вип. 4 (13). С. 58–68.
 11. Б'юкенен Дж. М., Масгрейв Р. А. Суспільні фінанси і суспільний вибір: два протилежних бачення держави. К. : Вид. дім «КМ академія», 2004. 176 с.
 12. Базилюк А. В., Жулин О. В. Інклюзивне зростання як основа соціально-економічного розвитку. *Економіка та управління на транспорті*. 2015. Вип. 1. С. 19–29. URL : <http://publications.ntu.edu.ua/eut/2015-01/019-029.pdf>.
 13. Бакша Н. В., Гамукин В. В., Свинцова А. П. Аспекты бюджета: императивный, экономический, финансовый, налоговый, расходный, социальный. М. : ИПО Профиздат, 2001. 416 с.
 14. Барулин С. В. Финансы : учеб. 2-е изд., стер. М. : КНОРУС, 2011. 640 с.
 15. Белец Ж. А. Партиципаторне бюджетування як інноваційний демократичний інструмент участі громадян в управлінні справами територіальних громад. *Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування*. 2016. № 1. URL : http://el-zbirn-du.at.ua/2016_1/19.pdf.
 16. Бірта Г. О., Бургу Ю. Г. Методологія і організація наукових досліджень : навч. посіб. К. : «Центр учбової літератури», 2014. 142 с.
 17. Бланкарт Ш. Державні фінанси в умовах демократії: Вступ до фінансової науки / пер. з нім. С. І. Терещенко, О. О. Терещенка; за наук. ред. В. Федосова. К. : Либідь, 2000. 653 с.
 18. Богачова О. Бюджетные механизмы в мировой практике развития депрессивных и отсталых регионов. *Вопросы экономики*. 1996. № 6. С. 100–112.
 19. Богдан Т. П. Управління державним боргом і макрофінансові ризики в економіці України. *Фінанси України*. 2011. № 1. С. 13–23.
 20. Богдан Т. П. Координація фіскальної політики та механізми обмеження

- державного боргу й дефіциту в ЄС. *Фінанси України*. 2018. № 3 (268). С. 24–42.
21. Боголіб Т. М. Середньострокове бюджетне планування як бюджетний механізм стимулювання економічної активності в Україні. *Економічний вісник університету*. 2011. № 17/1. URL : [http://www.nbuuv.gov.ua/portal/soc_gum/Evu/2011_17_1/Bogo lib.pdf](http://www.nbuuv.gov.ua/portal/soc_gum/Evu/2011_17_1/Bogo%20lib.pdf).
 22. Бодров В. Г., Кириленко О. П., Балдич Н. І. та ін. Регулювання міжбюджетних відносин: Україна і європейський досвід : наук. моногр. / за ред. В. Г. Бодрова. К. : Вид-во НАДУ, 2006. 296 с.
 23. Большой экономический словарь / под ред. А. Азрилияна. М. : Ин-т нов. экономики, 2007. 1472 с.
 24. Бондарук Т. Г. Ефективність трансфертної політики в системі міжбюджетних відносин. *Актуальні проблеми економіки*. 2008. № 5 (83). С. 146–153.
 25. Булатов М. О. Філософський словник. К.: Стилос, 2009. 575 с.
 26. Булгакова С. О., Василенко Л. І., Єрмошенко Л. В. та ін. Бюджетна система України : навч. посіб. / за ред. С. О. Булгакової. К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2002. 228 с.
 27. Булгакова С. О., Колодій О. Т., Єрмошенко Л. В. та ін. Формування і функціонування бюджетної системи України : моногр. / за заг. ред. А. А. Мазаракі. К. : Книга, 2003. 344 с.
 28. Буряк П. Ю., Смолінська С. Д., Татарин Н. Б. Фінанси : підруч. К. : Хай-Тек Прес, 2010. 392 с.
 29. Бутурлакiна Т. О., Мiнкович Т. В. Фiнансова децентралiзацiя як фактор економічного зростання регіонів. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2010. Вип. 31. С. 237–244.
 30. Бюджетна система : підруч. / за наук. ред. В. М. Федосова, С. І. Юрія. К. : Центр учбов. літератури ; Тернопіль : Екон. думка, 2012. 871 [1] с.
 31. Бюджетна система : підруч. / за ред. С. І. Юрія, В. Г. Дем'янишина, О. П. Кириленко. Тернопіль : ТНЕУ, 2013. 624 с.

32. Бюджетна складова реалізації домінантних напрямів суспільного розвитку : моногр. / за ред. Л. В. Лисяк. Дніпропетровськ : ДДФА, 2015. 396 с.
33. Бюджетний кодекс України : Закон України № 2456-VI від 08.07.2010 р. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>.
34. Бюджетний кодекс України : Закон України № 2542-III від 21.06.2001 р. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2542-14>.
35. Бюджетний менеджмент : підруч. / за ред. В. Г. Дем'янишина, Г. Б. Погріщук. Тернопіль : ТНЕУ, 2017. 558 с.
36. Вагнер А. Теория финансов. Л. : Петроком, 1993. 231 с.
37. Василик Д. О. Бюджетний механізм та його економічна сутність. *Проблеми розвитку державних і місцевих фінансів* : матеріали наук.-теорет. конф., (Київ, 10–11 квіт. 2003 р.) / редкол. : Т. І. Єфименко (гол.) та ін. К. : НДФІ, 2003. С. 40–45.
38. Василик О. Д., Павлюк К. В. Бюджетна система України : підруч. К. : Центр навч. літ., 2004. 544 с.
39. Василик О. Д., Павлюк К. В. Державні фінанси України : навч. посіб. К. : Вища школа, 1997. 383 с.
40. Вахович І. М. Фінансове забезпечення сталого розвитку регіонів України: міжбюджетні відносини та інноваційні інструменти стимулювання : моногр. Луцьк : Волиньполіграфтм, 2014. 331 с.
41. Веблен Т. Теория праздного класса. М. : Прогресс, 1994. 367 с.
42. Великий тлумачний словник української мови / укл. і гол. ред. В. Т. Бусел. К., Ірпінь : ВТФ «Перун», 2004. 1440 с.
43. Возняк Г. В. Бюджетна політика розвитку регіонів України: сучасна парадигма та орієнтири подальших реформ : моногр. Львів : ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України», 2016. 520 с.
44. Гальчинський А. С. Економічна методологія. Логіка оновлення : навч. посіб. Київ : АДЕФ-Україна, 2010. 572 с.

45. Гальчинський А. С., Єщенко П. С., Палкін Ю. І. Основи економічної теорії : підруч. К. : Вища школа, 1995. 472 с.
46. Гамукин В. Новации бюджетного процесса: бюджетирование, ориентированное на результат. *Вопросы экономики*. 2005. № 2. С. 4–22.
47. Гаретовский Н. В. Финансы социалистического общества: уч. пособ. М. : Финансы и статистика, 1985. 310 с.
48. Гетманець О. П. Бюджетне законодавство України як об'єкт бюджетного контролю. *Форум права*. 2016. № 4. С. 66–71. URL : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2016_4_13.pdf.
49. Гетманець О. П. Бюджетний контроль: організаційно-правові засади : моногр. Х. : Екограф, 2008. 308 с.
50. Гиг Дж., ван. Прикладная общая теория систем. М. : Мир, 1981. 336 с.
51. Глушенко Ю. А. Партиципаторний бюджет як інноваційний інструмент управління на місцевому рівні. *Вісник НАДУ при Президентові України*. 2017. № 4. С. 100–106. – С. 102.
52. Голинська О. В. Механізми державного управління бюджетами через інструменти програмно-цільового методу : моногр. Одеса : ВМВ, 2013. 272 с.
53. Гончарук А. Г. Вплив бюджетної політики на розвиток національної економіки. *Фінанси України*. 2006. № 12. С. 33–39.
54. Гордей О. Д., Василик Д. О. Бюджетний механізм забезпечення зростання суспільного добробуту. *Фінанси України*. 2006. № 4. С. 29–32.
55. Гусарев С. Д., Тихомиров О. Д. Юридична деонтологія. Основи юридичної діяльності : теоретичні, практичні та деонтологічні аспекти: навч. посіб. К. : ВІРА-Р; Дакор, 2000. 506 с.
56. Гендерний бюджетний аналіз програм, які фінансуються з державного та місцевих бюджетів. К., 2016. 89 с. URL : <http://grbproject.org/wp-content/uploads/2017/04/Summary-email-ukr.pdf>.
57. Гендерно-орієнтоване бюджетування: аналіз програм, які фінансуються

- з бюджету, з позиції гендерної рівності : посіб. для праців. органів викон. влади та місц. самоврядування. К. : ГОБ проект, 2015. 36 с.
URL : <http://www.fes.kiev.ua/new/wb/media/genderresponsivebudgeting2015ukr.pdf>.
58. Даниленко А. І., Гриценко А. А., Зимовець В. В. та ін. Фіскально-бюджетна та грошово-кредитна політика в Україні: проблеми та шляхи посилення взаємозв'язку : моногр. / за ред. А. І. Даниленка. К. : Ін-т екон. та прогнозув., 2010. 456 с.
59. Даудова Г. В., Таукешева Т. Д. Упровадження гендерно орієнтованого бюджетування в Україні. *Теорія та практика державного управління*. 2017. № 2 (57). С. 1–7. URL : <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/tpdu/2017-2/doc/2/04.pdf>.
60. Дахнова О. Є., Білик Н. Ю. Оцінка індикаторів фіскальної ефективності ПДВ в Україні. *Молодий вчений*. 2017. № 7 (47). С. 431–435.
61. Дем'янишин В. Г. Бюджетний механізм держави: сутність та роль у регулюванні соціально-економічних процесів. *Формування ринкових відносин в Україні* : зб. наук. праць / наук ред. І. К. Боднар. К., 2007. Вип. 11 (78). С. 3–11.
62. Дем'янишин В. Г. Концептуальні засади бюджетного регулювання та його розвиток у контексті адміністративно-територіальної реформи. *Науковий вісник Буковинської державної фінансової академії*. Вип. 8 : Економічні науки. Чернівці, 2007. С. 119–129.
63. Дем'янишин В. Г. Стратегічні напрями реформування системи управління державними фінансами в Україні. *Треті Всеукраїнські наукові читання пам'яті С. І. Юрія* : зб. наук. праць, (Тернопіль, 28 лист. 2017 р.). Тернопіль : Осадца Ю. В., 2017. С. 32–37.
64. Дем'янишин В. Г. Теоретична концептуалізація бюджету держави. *Актуальні проблеми економіки*. 2007. № 9 (75). С. 3–11.
65. Дем'янишин В. Г. Теоретична концептуалізація і практична реалізація бюджетної доктрини України: моногр. Тернопіль : ТНЕУ, 2008. 496 с.

66. Дем'янишин В. Теоретичні засади бюджетного механізму держави. *Вісник КНТЕУ*. 2008. № 1. С. 56–67.
67. Дем'янишин В., Лободіна З. Концептуальні засади бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2017. Вип. 1 (83). С. 77–88.
68. Дем'янишин В., Лободіна З. Організація та проблеми здійснення бюджетного контролю як елемента бюджетного механізму держави. *Формування ринкової економіки в Україні* : зб. наук. праць. Львів : Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка, 2017. Вип. 37, ч. 1. С. 129–140.
69. Державне управління регіональним розвитком України : моногр. / за заг. ред. В. Є. Воротіна, Я. А. Жаліла. К. : НІСД, 2010. 288 с.
70. Державний бюджет і бюджетна стратегія в умовах економічних реформ : у 4 т. / ДННУ «Акад. фін. управління»; за заг. ред. М. Я. Азарова. Т. 4 : Державні соціальні видатки: напрями раціоналізації та підвищення ефективності. К., 2011. 608 с.
71. Державні фінанси в транзитивній економіці : навч. посіб. / за заг. ред. д. е. н., проф. Карліна М. І. К. : Кондор, 2003. 220 с.
72. Деркач Н. И., Гордеева Л. П. Бюджет и бюджетный процесс в Украине. Днепропетровск : Пороги, 1995. 256 с.
73. Децентралізація : вел. тлумач. словн. суч. укр. мови. 5-те вид. К., Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.
74. Дивак М. П., Порплиця М. П., Дивак Т. М. Ідентифікація дискретних моделей динамічних систем з інтервальними даними : моногр. Тернопіль : ВПЦ «Економічна думка ТНЕУ», 2018. 220 с.
75. Дивак М. П. Задачі математичного моделювання статичних систем з інтервальними даними : моногр. Тернопіль : Видавництво ТНЕУ «Економічна думка», 2011. 216 с.
76. Доклад о росте. Стратегии устойчивого роста и инклюзивного развития (The Growth Report. Strategies for Sustained Growth and Inclusive

- Development). The International Bank for Reconstruction and Development. 2008. URL : https://siteresources.worldbank.org/EXTPREMNET/Resources/489960-1338997241035/Growth_Commission_Final_Report_Russian.pdf.
77. Економічна енциклопедія : у 3 т. Т. 3 / відп. ред. С. В. Мочерний та ін. К. : Вид. центр «Академія», 2002. 952 с.
78. Економічна енциклопедія : у 3 т. Т. 2 / відп. ред. С. В. Мочерний та ін. К. : Вид. центр «Академія», 2001. 848 с.
79. Економічна енциклопедія : у 3 т. Т. 1 / відп. ред. С. В. Мочерний та ін. К. : Вид. центр «Академія», 2001. 864 с.
80. Ерохина Е. Экономическое развитие и экономический рост: системно-самоорганизационный подход к исследованию. *Известия Томского политехнического университета*. 2008. Т. 312. № 6. С. 39–41. URL : <http://www.lib.tpu.ru>.
81. Єпіфанов А. О., Сало І. В., Д'яконова І. І. Бюджет і фінансова політика України : навч. посіб. К. : Наук. думка, 1997. 304 с.
82. Єрмошенко М. М., Єрохін С. А., Плужніков І. О., Бабич Л. М., Соколовська А. М., Чередниченко Ю. В. Засади формування бюджетної політики держави : наук. моногр. / за наук. ред. д. е. н., проф. М. М. Єрмошенка. К. : НАУ, 2003. 284 с.
83. Єфименко Т. І. Бюджетна політика України в системі інструментів конкурентоспроможності держави. URL : <http://dspace.nbuiv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/8937/04Efimenko.pdf?sequence=1>.
84. Загорський В. С., Вовчак О. Д., Благун І. Г., Чуй І. Р. Фінанси : навч. посіб. 2-ге вид., стер. К. : Знання, 2008. 247 с.
85. Закон України «Про бюджетну систему України» № 512-ХІІ від 05.12.1990 р. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/512-12>.
86. Закон України «Про Державний бюджет України на 2017 рік» № 1801-VIII від 21.12.2016 р. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1801-19>.
87. Закон України «Про Державний бюджет України на 2018 рік» № 2246-

- VIII від 7.12.2017 р. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2246-19/page>.
88. Закон України «Про засади державної регіональної політики» № 156-VIII від 05.02.2015 р. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/156-19>.
89. Закон України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» № 2939-XII від 26.01.1993 р. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2939-12>.
90. Закон України «Про Рахункову палату» № 576-VIII від 02.07.2015 р. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/576-19>.
91. Закон України «Про Регламент Верховної Ради України» № 1861-VI від 10.02.2010 р. URL : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1861-17/paran1275#n1275>.
92. Запатріна І. В. Бюджетний механізм економічного зростання : моногр. К. : Ін-т соц-екон. стратегій, 2007. 528 с.
93. Запатріна І. В., Лебеда Т. В. Бюджетна політика стимулювання економічного зростання та механізми її реалізації. *Фінанси України*. 2006. № 4. С. 38–45.
94. Зварич О. В. Податкові надходження: методологія прогнозування : моногр. К : Київ. нац. торг. екон. у-т, 2013. 444 с.
95. Зведені звіти Державної фіскальної служби України про податковий борг до зведеного, державного та місцевих бюджетів. URL : <http://sfs.gov.ua>.
96. Зведені звіти про податковий борг до зведеного, державного та місцевих бюджетів. URL : <http://sfs.gov.ua>.
97. Звіт за результатами гендерного бюджетного аналізу Обласної програми «Майбутнє Вінниччини в збереженні здоров'я громадян» на 2016–2020 роки в частині «Протидія ВІЛ-інфекції та СНІДу» та «Обласної програми профілактики, діагностики та лікування вірусних гепатитів В і С у Вінницькій області на 2014–2016 роки» : підготовл. робоч. групою з гендерно-орієнтованого бюджетування Вінницької

- ОДА. Вінниця, 2017. 138 с.
98. Звіт за результатами гендерного бюджетного аналізу програм галузі «Освіта» Тернопільської області : підготовл. робоч. групою з гендерно-орієнтованого бюджетування Тернопільської ОДА. Тернопіль, 2017. 134 с.
 99. Звіт Рахункової палати України за 2014 рік / Рахункова палата України, 2015. URL : http://www.ac-rada.gov.ua/doccatalog/document/16747166/zvit_2014.pdf.
 100. Звіт Рахункової палати України за 2015 рік / Рахункова палата України, 2016. URL : http://www.ac-rada.gov.ua/doccatalog/document/16748714/Zvit_RP_2015.pdf.
 101. Звіт Рахункової палати України за 2016 рік / Рахункова палата України, 2017. URL : http://www.ac-rada.gov.ua/doccatalog/document/16751480/Zvit_RP_2016.pdf.
 102. Звіт Рахункової палати України за 2017 рік / Рахункова палата України, 2018. URL : http://www.ac-rada.gov.ua/doccatalog/document/16755497/Zvit_RP_2017.pdf?subportal=main.
 103. Звіти Державної казначейської служби України про виконання Державного та місцевих бюджетів України з пояснювальними записками за 2000–2017 рр. URL : <http://www.treasury.gov.ua>.
 104. Звіти про виконання плану роботи Державної фіскальної служби України на 2016–2017 роки / Державна фіскальна служба України. URL : <http://sfs.gov.ua/diyalnist-/plani-ta-zviti-roboti/237691.html>.
 105. Звіти про результати діяльності органів Державної аудиторської служби України / Державної фінансової інспекції України / Державної контрольно-ревізійної служби України за 2004–2017 роки. URL : <http://www.dkrs.gov.ua>.
 106. Звіти Рахункової палати України за 2004 – 2013 роки / Рахункова палата України. URL : <http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/>

publish/category/32826?page=0.

107. Зимовець В. В. Державна фінансова політика економічного розвитку : моногр. К. , 2010. 356 с.
108. Зубенко В. В., Самчинська І. В., Рудик А. Ю. та ін. Бюджетний моніторинг: Аналіз виконання бюджету за 2016 рік. ІБСЕД, Проект «Зміцнення місцевої фінансової ініціативи (ЗМФІ-П) впровадження», USAID. К., 2017. 90 с.
109. Зубенко В. В., Самчинська І. В., Рудик А. Ю. та ін. Бюджетний моніторинг: Аналіз виконання бюджету за 2014 рік. ІБСЕД, Проект «Зміцнення місцевої фінансової ініціативи (ЗМФІ-П) впровадження», USAID. К. , 2015. 77 с.
110. Зубенко В. В., Самчинська І. В., Рудик А. Ю. та ін. Бюджетний моніторинг: Аналіз виконання бюджету за 2015 рік. ІБСЕД, Проект «Зміцнення місцевої фінансової ініціативи (ЗМФІ-П) впровадження», USAID. К. , 2016. 80 с.
111. Иншаков О. В. Экономические институты и институции: к вопросу о типологии и классификации. *СоцИс.* 2003. № 9. С. 42–51. URL : <http://ecsocman.hse.ru/data/178/727/1217/004.INSNAKOV.pdf>.
112. Інновації у фінансовій сфері : моногр. / за заг. ред. В. М. Опаріна. К. : ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана», 2013. 444 с.
113. Інформаційна довідка Міністерства фінансів України щодо державного та гарантованого державного боргу України у 2004–2016 рр. URL : <http://www.minfin.gov.ua>.
114. Інформація щодо сум податкового боргу станом на 01.01.2015 р., 01.01.2016 р. : лист Державної фіскальної служби України «Про розгляд запиту від 21.03.2016 № 2900/У/99-99-23-02-14».
115. Капітан В. О. Поняття та роль соціальних процесів у забезпеченні економічної безпеки. *Демократичне врядування.* 2012. Вип. 10. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVr_2012_10_26.
116. Карпінський Б. А., Шира Т. Б. Фінанси : термінол. словн. К. : ВД

- «Професіонал», 2008. 608 с.
117. Качула С. В. Розвиток програмно-цільового методу бюджетного планування в умовах децентралізації в Україні. *Економічний вісник університету* : зб наук. праць учених та аспір. Вип. 29/2. Переяслав-Хмельницький, 2016. С. 546–553.
 118. Качула С. В., Гриценко О. В. Бюджетне регулювання інноваційного розвитку та його особливості у сучасних умовах. *Ефективна економіка*. 2016. № 2. URL : <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=4795>.
 119. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег / Н. Н. Любимов (пер. с англ.) ; Ассоциация российских вузов. М. : Гелиос АРВ, 1999. 352 с.
 120. Кенэ Ф. Избранные экономические произведения / ред.-сост., автор вступ. ст. и прим. А. И. Казарин. М. : Соцэкгиз, 1960. 551 с.
 121. Кириленко О. Актуальні проблеми реформування бюджетної системи України. *Світ фінансів*. 2006. Вип. 4 (9). С. 7–16.
 122. Кириленко О. П. Місцеві бюджети України (історія, теорія, практика) : моногр. К. : НІОС, 2000. 384 с.
 123. Кириленко О. П. Практика та проблеми програмно-цільового бюджетування. *Треті Всеукраїнські наукові читання пам'яті С. І. Юрія* : зб. наук. праць / (Тернопіль, 28 лист. 2017 р.). Тернопіль: Осадца Ю. В., 2017. С. 8–13.
 124. Кириленко О. П., Письменний В. В. Основи наукових досліджень у схемах і таблицях: навч. посіб. Тернопіль : ТНЕУ, 2013. 228 с.
 125. Кириленко О. Перспективи запровадження бюджету участі в Україні на основі зарубіжного досвіду. *Вісник ТНЕУ*. 2015. № 2. С. 86–100.
 126. Кириленко О. Теоретичні та практичні аспекти фінансового механізму забезпечення органів місцевого самоврядування в Україні. *Світ фінансів*. 2010. Вип. 1. С. 17–27.
 127. Кириленко О., Малиняк Б. Тернопільське бюджетне ноу-хау. Уроки для

- поширення. *Дзеркало тижня. Україна*. 2016. 17 груд. № 48. URL : http://gazeta.dt.ua/economics_of_regions/ternopilske-byudzhethne-nou-hau-uroki-dlya-poshirennya-.html.
128. Кириленко О. П. Формування інституційного забезпечення прозорості бюджетного процесу в Україні. *Фінанси України*. 2017. № 8. С. 80–94.
129. Кізима А. Я., Лободіна З. М. Механізм формування бюджетних коштів в контексті забезпечення соціально-економічного розвитку держави. *Економіка. Фінанси. Право*. 2017. № 3/2. С. 25–31.
130. Кізима Т. О. Фінанси домогосподарств: сучасна парадигма та домінанти розвитку : моногр. [вст. слово С. Юрія]. К. : Знання, 2010. 431 с.
131. Кізима Т., Лободіна З. Проблеми вдосконалення бюджетної політики держави в контексті фіскальної децентралізації. *Світ фінансів*. 2016. Вип. 4 (49). С. 7–19.
132. Ключові напрями модернізації механізму бюджетного регулювання соціально-економічного розвитку України : аналіт. зап. Нац. ін-т стратег. дослідж. К., 2015. URL : http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/byudzhethne_reguluvanya-bb446.pdf.
133. Кнейслер О. В. Ринок перестраховування України: теоретико-методологічні домінанти формування та пріоритети розвитку : моногр. К. : Центр учбов. літ., 2012. 416 с.
134. Ковалева Т. М. Бюджетная политика и бюджетное планирование в Российской Федерации : учебн. пос. М. : КНОРУС, 2009. 128 с.
135. Ковалева Т. М. Принципы формирования эффективной и конкурентоспособной бюджетной политики государства. *Экономические науки*. 2013. № 4 (101). С. 121–125.
136. Ковалева Т. М., Барулин С. В. Бюджет и бюджетная политика в Российской Федерации. М. : Кнорус, 2006. 208 с.
137. Коваленко Ю. Зміст категорії «інституція» в інституційному економічному аналізі. *Вісник THEU*. 2010. № 4. С. 19–31.

138. Ковалюк О. М. Фінансовий механізм організації економіки України (проблеми теорії і практики) : моногр. Л. : Вид. центр Львів. нац. ун-ту ім. Івана Франка, 2002. 396 с.
139. Козюк В. В. Державний борг в умовах ринкової трансформації економіки України : моногр. Тернопіль : Карт-бланш, 2002. 238 с.
140. Колодко Г. Институты, политика и экономический рост. *Вопросы экономики*. 2004. № 7. С. 35–50.
141. Колот А. М. Формування та розвиток системи соціально-трудоких відносин: інституціональні аспекти. *Демографія та соціальна економіка* : наук.-екон. та сусп.-політ. журн. ІДСД НАН України. 2005. № 1. С. 159–165.
142. Корень Н. В. Аналіз та оцінка реалізації бюджетної децентралізації в Україні : аналіт. зап. К. : Нац. ін.-т стратег. дослідж., 2016. URL : <http://www.niss.gov.ua/articles/2242>.
143. Костирко Л. А., Велентейчик Н. Ю. Механізм регулювання міжбюджетних відносин в Україні: пріоритети, інструменти, перспективи : моногр. Северодонецьк : вид-во СНУ ім. В.Даля, 2016. 280 с.
144. Крисоватий А. І. Парадигма податкових та позикових фінансів. *Вісник економічної науки України*. 2008. № 1. С. 132–140.
145. Крисоватий А. І. Теоретико-організаційні домінанти та практика реалізації податкової політики в Україні : моногр. Тернопіль : Карт-бланш, 2005. 371 с.
146. Крисоватий А. І., Кошук Т. В. Податкові трансформації та економічне зростання. *Фінанси України*. 2008. № 9. С. 10–24.
147. Крисоватий А. І., Луцик А. І. Податки і фіскальна політика : навч. посіб. Тернопіль : Підручники і посібники, 2003. 312 с.
148. Крисоватий А., Гуцул І. Фіскальна ефективність ПДВ із ввезених на митну територію України товарів. *Економіст*. 2015. № 5. С. 7–9.
149. Крупка М. І. Фінансово-кредитний механізм інноваційного розвитку

- економіки України : моногр. Львів : Вид. центр Львів. нац. ун-ту ім. Івана Франка, 2001. 607 с.
150. Крупка М., Кульчицький М., Коваленко В. Трансформація ролі доходів місцевих бюджетів як інструменту бюджетного механізму в умовах децентралізації. *Світ фінансів*. 2018. Вип. 3 (56). С. 7–18.
 151. Кульман А. Экономические механизмы. / пер. с франц. Е. П. Островской; общ. ред. Н. И. Хрустальной. М. : Прогресс, 1993. 188 с.
 152. Куценко Т. Ф. Бюджетно-податкова політика : навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. К. : КНЕУ, 2002. 256 с.
 153. Лагутін В. Д. Бюджетна та монетарна політика: координація в трансформаційній економіці : моногр. К. : Київ нац. торг.-екон. ун-т, 2007. 248 с.
 154. Левкович В. Поняття і правова природа неподаткових надходжень. *Фінанси України*. 2009. № 10. С. 38–42.
 155. Лист Міністерства фінансів України «Щодо складання проектів місцевих бюджетів на 2018 рік» № 05110-14-8/25185 від 19.09.2017 р.
 156. Лист Міністерства фінансів України «Щодо схвалення Урядом проекту державного бюджету на 2018 рік, підготовленого до другого читання» № 05110-14-7/33630 від 4.12.2017 р.
 157. Лист Міністерства фінансів України «Щодо схвалення Урядом проекту державного бюджету на 2017 рік, підготовленого до другого читання» № 31-05110-14-21/31634 від 8.11.2016 р.
 158. Лисяк Л. В., Куліченко В. О. Бюджетний механізм в умовах інноваційного розвитку системи бюджетного менеджменту. *Економічний простір*. 2016. № 106. С. 156–167.
 159. Лисяк Л. В., Роменська К. М. Ефективність використання коштів місцевих бюджетів України : моногр. Дніпропетровськ : УМСФ, 2015. 232 с.
 160. Лисяк Л. В. Бюджетна політика у системі державного регулювання

- соціально-економічного розвитку України : моногр. К. : ДННУ АФУ, 2009. 600 с.
161. Лободіна З. Архітектоніка бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави. *Світ фінансів*. 2018. Вип. 1 (54). С. 45–57.
 162. Лободіна З. Бюджетна система України: проблеми функціонування та перспективи вдосконалення. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2015. Вип. 3. С. 29–42.
 163. Лободіна З. Бюджетне забезпечення охорони здоров'я: детермінанти впливу на людський розвиток. *Світ фінансів*. 2013. Вип. 1. С. 75–86.
 164. Лободіна З. Бюджетне забезпечення професійно-технічної освіти: реалії та шляхи удосконалення. *Prospects for development of education and science: collection of scientific articles*. Academic Publishing House of the Agricultural University Plovdiv, Bulgaria, 2016. P. 219–222.
 165. Лободіна З. Бюджетне забезпечення соціальної сфери в умовах побудови соціально-орієнтованої економіки в Україні. *Світ фінансів*. 2013. Вип. 4. С. 69–79.
 166. Лободіна З. Бюджетний механізм: концептуальні засади та перспективи модернізації : моногр. Тернопіль : ТНЕУ, 2018. 412 с.
 167. Лободіна З. М. Податки як інструмент впливу на соціально-економічний розвиток. *Управління фінансами держави, регіону, підприємства та домогосподарства: погляди науковців і практиків* : зб. тез доповідей Третьої Всеукраїнської наук.-практ. інтернет-конф. (Тернопіль, 10 квіт. 2017 р.). Тернопіль, 2017. С. 123–127.
 168. Лободіна З. М. Податок на доходи фізичних осіб як інструмент впливу на соціально-економічний розвиток держави. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»*. 2017. № 6 (34). С. 52–57.
 169. Лободіна З. М. Принципи формування та функціонування бюджетного механізму. *Економіка. Фінанси. Право*. 2017. № 12. С. 4–9.

170. Лободіна З. М. Проблеми запровадження програмно-цільового методу управління бюджетними коштами на місцевому рівні. *Другі наукові читання пам'яті С. І. Юрія* : зб. наук. праць (Тернопіль, 28 лист. 2016 р.). Тернопіль: ТНЕУ, 2016. С. 68–71.
171. Лободіна З. М. Проблеми та перспективи реформування бюджетної системи в Україні. *Управління фінансами держави, регіону, підприємства та домогосподарства: погляди науковців і практиків* : зб. тез доповідей Другої Всеукраїнської наук.-практ. інтернет-конф. (Тернопіль, 11 квіт. 2016 р.). Тернопіль: Вектор, 2016. С. 64–69.
172. Лободіна З. М., Бліндер І. М. Пріоритети використання коштів місцевих бюджетів в умовах побудови соціально-орієнтованої економіки. *Інновації партнерської взаємодії освіти, економіки та соціального захисту в умовах інклюзії та прагматичної реабілітації соціуму* : матеріали II міжнародної наук.-практ. конф. (Кам'янець-Подільський, 26–27 квіт. 2018 р.). Кам'янець-Подільський, 2018. С. 93–95.
173. Лободіна З. Окремі проблеми правового регулювання фінансової політики органів місцевого самоврядування. *Розвиток України в XXI столітті: економічні, соціальні, екологічні, гуманітарні та правові проблеми* : зб. матеріалів VIII Міжнародної наук.-практ. інтернет-конф., (Тернопіль, 5 лист. 2010 р.). Тернопіль, 2010. С. 101–104.
174. Лободіна З. Практика і проблематика здійснення видатків місцевих бюджетів Тернопільської області на соціальну сферу та соціальний захист населення. *Проблеми економіки Тернопільщини та інших територій України* : зб. праць / Тернопільський осередок Наук. товариства ім. Т. Шевченка, ТНЕУ / відпов. ред. М. Андрейчин, редактори тому О. Гомотюк, В. Дерій. Тернопіль: Економічна думка ТНЕУ, 2015. Т. 10. С. 126–142.
175. Лободіна З. Проблеми фінансування соціальних видатків місцевих бюджетів в Україні. *Економічний і соціальний розвиток України в XXI*

- столітті: національна ідентичність та тенденції глобалізації* : зб. тез доповідей Восьмої Міжнародної наук.-практ. конф. молодих вчених (Тернопіль, 24–25 лют. 2011 р.). Тернопіль: Економічна думка, 2011. Ч. 2. С. 118–120.
176. Лободіна З. Теоретико-методологічні засади бюджетного механізму. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2018. Вип. 1 (87). С. 45–55.
177. Лободіна З. Трансформація видатків місцевих бюджетів у контексті бюджетної децентралізації. *Світ фінансів*. 2015. Вип. 1 (42). С. 69–82.
178. Лободіна З. Фінансування видатків місцевих бюджетів: стан і проблеми здійснення. *Галицький економічний вісник*. 2011. № 2 (31). С. 123–130.
179. Лободіна З. Шляхи удосконалення планування видатків на охорону здоров'я з місцевих бюджетів. *Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна ідентичність та тенденції глобалізації* : зб. тез доповідей Шостої Міжнародної наук.-практ. конф. молодих вчених (Тернопіль, 26–27 лют. 2009 р.). Тернопіль : Економічна думка, 2009. Ч. 2. С. 125–127.
180. Лободіна З. Бюджетне фінансування соціального захисту в Україні. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2014. Вип. 3. С. 7–19.
181. Лободіна З. М. Бюджетне регулювання та перспективи його вдосконалення в контексті бюджетної децентралізації. *Економічний простір* : зб. наук. праць. Дніпро : Придніпровська державна академія будівництва та архітектури, 2018. № 133. С. 130–143.
182. Лободіна З. М. Бюджетне фінансування як форма фінансового забезпечення охорони здоров'я: концептуалізація, проблеми та напрями удосконалення. *Розвиток бюджетного процесу в умовах економічних перетворень* : моногр. / за ред. С. І. Юрія, В. Г. Дем'янишина. Київ : Кондор, 2012. С. 262–275.
183. Лободіна З. М. Витрати бюджетних коштів як інструмент впливу на

- соціально-економічний розвиток. *Треті Всеукраїнські наукові читання пам'яті С. І. Юрія* : зб. наук. праць (Тернопіль, 28 лист. 2017 р.). Тернопіль : ТНЕУ, 2017. С. 62–66.
184. Лободіна З. М. Вплив місцевих бюджетів на соціально-економічний розвиток територій в контексті проведення бюджетної реформи. *Інноваційна економіка*. 2012. № 9 (35). С. 124–128.
185. Лободіна З. М. Міжбюджетні трансферти: реалії надання та шляхи удосконалення в контексті зміцнення фінансової бази органів місцевого самоврядування. *Економіка. Фінанси. Право*. 2016. № 7. С. 23–25.
186. Лободіна З. М. Моніторинг здійснення видатків бюджетів на соціальну сферу. *Управління фінансами держави, регіону, підприємства та домогосподарства: погляди науковців і практиків* : зб. тез доповідей Першої інтернет-конф. професорсько-викладацького складу кафедри фінансів ТНЕУ (Тернопіль, 14 квітня 2015 р.). Тернопіль : Вектор, 2015. С. 63–67.
187. Лободіна З. М. Оцінка впливу видатків місцевих бюджетів на соціально-економічний розвиток територій та проблеми її здійснення. *Методологічні проблеми фінансової теорії та практики* : зб. наук. праць. Тернопіль : ТНЕУ, 2014. С. 70–75.
188. Лободіна З. М. Практика і проблематика фінансового забезпечення загальної освіти в умовах соціально-економічних трансформацій. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2010. № 5 (108). С. 188–192.
189. Лободіна З. М. Проблеми бюджетного фінансування закладів охорони здоров'я. *Методологічні проблеми фінансової теорії та практики в умовах економічної нестабільності* : матеріали наук. конф. професорсько-викладацького складу (Тернопіль, 14 квіт. 2010 р.). Тернопіль, 2010. С. 97–103.
190. Лободіна З. М. Проблеми ефективності використання бюджетних коштів у галузі освіти. *Методологічні проблеми фінансової теорії та*

- практики в умовах проведення системних реформ*: матеріали Загальноуніверситетської наук. конф. професорсько-викладацького складу (Тернопіль, 11 квітня 2012 р.). Тернопіль: Видавничий центр «Вектор», 2012. Ч. 1. С. 72–77.
191. Лободіна З. М. Проблеми реалізації політики у сфері видатків бюджетів. *Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна візія та виклики глобалізації*: зб. тез доповідей Одинадцятої Міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених (Тернопіль, 13–14 лютого 2014 р.). Тернопіль: ТНЕУ, 2014. Ч. 2. С. 83–85.
192. Лободіна З. М. Роль бюджету у фінансуванні соціального захисту населення. *Інновації партнерської взаємодії освіти, економіки та соціального захисту в умовах інклюзії та прагматичної реабілітації соціуму*: матеріали міжнародної наук.-практ. конф. (Кам'янець-Подільський, 24–25 квіт. 2017 р.). Кам'янець-Подільський: «Аксіома», 2017. Вип. 2. С. 52–54.
193. Лободіна З. М. Роль міжбюджетних трансфертів у формуванні доходів місцевих бюджетів України. *Методологічні проблеми фінансової теорії та практики в умовах проведення системних реформ*: матеріали Загальноуніверситетської наук. конф. професорсько-викладацького складу (Тернопіль, 10 квіт. 2013 р.). Тернопіль: Вектор, 2013. С. 66–70.
194. Лободіна З. М. Технології бюджетування: реалії та перспективи вдосконалення. *Економіка. Фінанси. Право*. 2018. № 6/4. С. 27–32.
195. Лободіна З. М. Удосконалення національної моделі фінансування охорони здоров'я. *Фінанси України*. 2010. № 4 (173). С. 88–97.
196. Лободіна З. М., Довжук Н. О. Соціальна політика держави та роль бюджету у її реалізації. *Проблеми та перспективи розвитку фінансової системи України*: зб. наук. праць. Тернопіль: Вектор, 2014. Ч. 1. С. 199–204.

197. Лободіна З. М., Дубінська Т. В. Бюджетний механізм в системі державного регулювання соціально-економічного розвитку. *Фінансове забезпечення діяльності суб'єктів господарювання*: зб. тез VI Всеукраїнської наук.-практ. конф. (Кременчук, 05–06 берез. 2018 р.). Кременчук, 2018. С. 61–63.
198. Лободіна З. М., Корнацька Р. М. Бюджет як інструмент регулювання соціально-економічного розвитку держави. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2018. № 4 (203). С. 47–54.
199. Лободіна З. М., Фрикас І. І. Фіскальна значимість та ефективність податку на додану вартість. *Актуальні проблеми моделювання та управління соціально-економічними системами в умовах глобалізації*: матеріали міжнародної наук.-практ. конф. (Дрогобич, 11 трав. 2018 р.) Дрогобич: Редакц.-видавн. відділ Дрогобицького держ. педагогічного ун-у ім. Івана Франка, 2018. С. 213–216.
200. Лободіна З. Необхідність посилення взаємодії органів влади та суб'єктів бізнесу в контексті підвищення податкового потенціалу адміністративних територій. *Влада і бізнес: актуальні проблеми партнерства*: зб. матеріалів доповідей наук.-практ. конф. з міжнародною участю (Форос, 17–18 жовт. 2013 р.). Тернопіль: ТНЕУ, 2013. С. 197–200.
201. Лободіна З. Перспективи удосконалення управління фінансовими ресурсами галузі освіти. *Світ фінансів*. 2012. Вип. 1. С. 17–24.
202. Лободіна З. Планування видатків бюджетів на охорону здоров'я в умовах реформи міжбюджетних відносин. *Перші наукові читання пам'яті С. І. Юрія*: зб. наук. праць (Тернопіль, 26 лист. 2015 р.). Тернопіль: ТНЕУ, 2015. С. 110–115.
203. Лободіна З. Проблеми та шляхи удосконалення планування видатків місцевих бюджетів в контексті реалізації бюджетної реформи. *Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна візія та виклики глобалізації*: зб. тез доповідей

- Дванадцятій Міжнародній наук.-практ. конф. молодих вчених (Тернопіль, 26–27 берез. 2015 р.). Тернопіль : Астон, 2015. С. 170–171.
204. Лободіна З. Проблеми фінансового забезпечення соціальної сфери в Україні. *Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна ідентичність та тенденції глобалізації* : зб. тез доповідей Десятої Ювілейної Міжнародної науково-практичної конф. молодих вчених (Тернопіль, 21–23 лют. 2013 р.). Тернопіль : ТНЕУ, 2013. Ч. 2. С. 99–101.
205. Лободіна З. Реалізація делегованих повноважень органів місцевого самоврядування: проблеми фінансового забезпечення. *Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна ідентичність та тенденції глобалізації* : зб. тез доповідей Дев'ятої Міжнародної наук.-практ. конф. молодих вчених (Тернопіль, 23–24 лют. 2012 р.). Тернопіль : Економічна думка ТНЕУ, 2012. Ч. 2. С. 103–104.
206. Лободіна З. Трансформація доходів місцевих бюджетів у контексті проведення адміністративно-територіальної реформи. *Розвиток регіонів та громад в умовах адміністративно-територіальної реформи: перспективи та загрози* : зб. матеріалів доповідей Міжнародної наук.-практ. конф. (Тернопіль-Вишнівець, 20–21 жовт. 2015 р.). Тернопіль : ТНЕУ, 2015. С. 213–217.
207. Лопушняк Г. С., Ливдар М. В. Теоретичні засади бюджетного механізму соціально-економічного розвитку регіонів. *Моделювання регіональної економіки* : зб. наук. праць Прикарпатського нац. ун-ту. 2013. № 1 (21). С. 32 – 40.
208. Лопушняк Г. С., Лободіна З. М. Бюджетне забезпечення реалізації функцій держави. Формування фінансового механізму сталого розвитку України : моногр. / за ред. д-ра екон. наук, проф. О. П. Кириленко та д-ра екон. наук, доц. О. І. Тулай. Тернопіль : ТНЕУ, 2017. С. 45–56.

209. Лопушняк Г. С., Лободіна З. М. Фінансова політика інвестиційно-інноваційного розвитку охорони здоров'я. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2014. № 11 (162). С. 46–55.
210. Лопушняк Г. С., Лободіна З. М., Ливдар М. В. Фіскальна децентралізація в Україні: декларації та практична реалізація. *Економічний часопис-XXI*. 2016. № 161 (9–10). С. 79–84.
211. Лопушняк Г., Лободіна З., Скибиляк С. Формування доходів місцевих бюджетів в Україні. *Світ фінансів*. 2014. Вип. 1. С. 131–142.
212. Лук'яненко І. Г. Системне моделювання показників бюджетної системи України: принципи та інструменти : моногр. К. : Вид. дім «Києво-Могилянська Академія», 2004. 584 с.
213. Луніна І. О. Бюджетна децентралізація: цілі та напрями реформ. *Економіка України*. 2014. № 11 (636). С. 61–75.
214. Луніна І. О. Державні фінанси та реформування міжбюджетних відносин : моногр. К. : Наук. думка, 2006. 432 с.
215. Луніна І. О. Капітальні трансферти місцевим бюджетам: підходи до створення ефективної системи управління. *Фінанси України*. 2011. № 2. С. 24–34.
216. Луніна І. О. Формування місцевих бюджетів на основі принципу еквівалентності: шлях до ефективної бюджетної системи. *Фінанси України*. 2010. № 9. С. 3–12.
217. Луніна І. О., Булана О. О. Фонд регіонального розвитку України в умовах євроінтеграційних процесів. *Фінанси України*. 2018. № 2 (267). С. 109–128.
218. Луніна І. О., Кириленко О. П., Лучка А. В. та ін. Диверсифікація доходів місцевих бюджетів : моногр. / за ред. д. е. н. І. О. Луніної; НАН України; Ін-т екон. та прогнозів. К. , 2010. 320 с.
219. Луніна І. Стратегія реформування місцевих бюджетів в Україні. *Дзеркало тижня*. 2006. 28 квіт. – 11 трав. Вип. 16. URL : https://dt.ua/ECONOMICS/strategiya_reformuvannya_mistsevih_byudzheti

v_v_ukrayini.html.

220. Лютий І. О., Кравченко М. В. Глобальна економічна криза: загрози та ризики в функціонуванні системи державних фінансів. *Економіка та держава*. 2014. № 7. С. 24–27.
221. Лютий І. О. Грошово-кредитна політика в умовах перехідної економіки : моногр. К. : Атіка, 2000. 240 с.
222. Максюта А., Чугунов І. Бюджетна складова суспільного розвитку. *Вісник КНТЕУ*. 2012. № 3. С. 45–54.
223. Малишко В. В. Реформування бюджетної системи України. *Економічний вісник університету*. 2013. Вип. 20 (1). С. 158–162. URL : [http://nbuv.gov.ua/j-pdf/ecvu_2013_20\(1\)__33.pdf](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/ecvu_2013_20(1)__33.pdf).
224. Марков Ю. Г. Функциональный подход в современном научном познании. Новосибирск : Наука, 1982. 255 с.
225. Маркович Г. Все про програмно-цільовий метод у бюджетному процесі: важливо для об'єднаних громад. URL : <http://decentralization.gov.ua/news/3906>.
226. Маркович Г. Оцінка результативності бюджетних програм. *Світ фінансів*. 2011. Вип. 2. С. 159–167.
227. Маркович Г. Б. Пріоритетні напрями вдосконалення методологічних засад щодо запровадження програмно-цільового методу на місцевому рівні. *Фінанси України*. 2012. № 9. С. 43–53.
228. Мельник В. М. Фіскальна політика держави в умовах фінансової кризи. *Фінанси України*. 2008. № 11. С. 11–17.
229. Миляков Н. В. Финансы : учеб. М. : ИНФРА-М, 2004. 543 с.
230. Михайленко С. В. Бюджет як об'єкт управління. *Актуальні проблеми економіки*. 2011. № 2 (116). С. 154–160.
231. Михайленко С. В. Актуальні проблеми розвитку бюджетного менеджменту як науки і мистецтва. *Актуальні проблеми економіки*. 2011. № 1 (115). С. 178–184.
232. Михайленко С. В. Міжнародний досвід планування бюджету.

- Актуальні проблеми економіки*. 2010. № 9 (111). С. 215–222.
233. Михайленко С. В. Розвиток бюджетного менеджменту в Україні. *Фінанси України*. 2011. № 3. С. 81–91.
234. Михайленко С. В. Бюджетний менеджмент: стан та оцінка ефективності : моногр. Одеса : ВМВ, Друк Південь, 2010. 400 с.
235. Мишина С. В. Совершенствование управления бюджетными ресурсами. *Финансы и кредит*. 2011. № 6 (438). С. 15–20.
236. Міжнародний досвід: адміністрування податків в Європі та в Україні. Державна фіскальна служба України. URL : http://sfs.gov.ua/modernizatsiya-dps-ukraini/povidomlenia_/2012_povidomlenia-modernizatsia/59283.html.
237. Місцеві фінанси : підруч. / за ред. д. е. н., проф. О. П. Кириленко. 2-ге вид., доповн. і переробл. Тернопіль : Економічна думка ТНЕУ, 2014. 448 с.
238. Модернізація місцевих фінансів України в умовах економічних і соціальних трансформацій : моногр. / за ред. О. П. Кириленко. Тернопіль : ТНЕУ, 2008. 376 с.
239. Молдован О. О. Бюджетна децентралізація: досвід ефективної реформи Словаччини для України: [SUREC POLICY PAPER]. Братислава : Дослідн. центр Словац. асоц. зовн. політики, 2010. 40 с.
240. Молдован О. Напрями та механізми підвищення фіскальної та регулятивної ефективності ПДВ : аналіт. зап. URL : http://www.niss.gov.ua/articles/247/#_ftnref1.
241. Молдован О. О., Жаліло Я. А., Шевченко О. В. Нова архітектура бюджетної системи України: ризики та можливості для економічного зростання України : аналіт. доп. К. : НІСД, 2010. 72 с.
242. Моніторинг використання коштів Державного фонду регіонального розвитку за 2016 рік / Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України. URL : <http://dfrr.minregion.gov.ua/monitoring-vikoristannya-koshtiv-derzhavnogo->

fнду-regionalnogo-rozvitku-za-2016-rik.

243. Мочерний С. В., Ларіна Я. С., Устенко О. А., Юрій С. І. Економічний енциклопедичний словник : у 2 т. Т. 1 / за заг. ред. С. В. Мочерного. Львів : Світ. 2005. 616 с.
244. Мочерний С. В., Ларіна Я. С., Устенко О. А., Юрій С. І. Економічний енциклопедичний словник : у 2 т. Т. 2 / за заг. ред. С. В. Мочерного. Львів : Світ. Т. 2. 568 с.
245. Музика О. А. Доходи місцевих бюджетів за українським законодавством : моногр. К. : Атіка, 2004. 344 с.
246. Музика-Стефанчук О. А. Питання бюджетного планування та участі у цьому процесі органів публічної влади. *Право та управління*. 2011. № 2. С. 255–261.
247. Музика-Стефанчук О. А. Фінансова незалежність, самостійність й автономія органів місцевого самоврядування. *Право та управління*. 2011. № 1. С. 297–304.
248. Муніципальні фінанси : навч. посіб. / за ред. д. е. н., проф. О. П. Кириленко. Тернопіль : Астон, 2015. 360 с.
249. Нагайчук В. Роль та значення бюджетного контролю у бюджетному процесі. *Сталий розвиток економіки*. 2014. № 1 (23). С. 241 – 246.
250. Надрага В. І. Соціальні видатки в контексті фінансової стабільності в Україні. *Фінанси України*. 2014. № 9. С. 44–51.
251. Наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Типового переліку бюджетних програм та результативних показників їх виконання для місцевих бюджетів у галузі «Освіта» № 992 від 10.07.2017 р. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0956-17>.
252. Наказ Міністерства соціальної політики України «Про затвердження Типового переліку бюджетних програм і результативних показників їх виконання для місцевих бюджетів у галузі «Соціальний захист та соціальне забезпечення» № 659 від 19.04.2017 р. URL : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0634-17/page>.

253. Наказ Міністерства фінансів України «Правила складання паспортів бюджетних програм місцевих бюджетів та звітів про їх виконання» № 836 від 26.08.2014 р. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/>.
254. Наказ Міністерства фінансів України «Примірний перелік результативних показників бюджетних програм для місцевих бюджетів за видатками, що можуть здійснюватися з усіх місцевих бюджетів» № 945 від 27.07.2011 р. (у редакції наказу Міністерства фінансів України № 765 від 10.09.2015 р.). URL : <http://www.minfin.gov.ua/news/view/perelik-nakaziv-ministerstva-finansiv-ukrainy-stosovno-ptsm-na-mistsevomu-rivni?category=bjudzhet&subcategory=local-budg>.
255. Наказ Міністерства фінансів України «Про результативні показники бюджетної програми» № 1536 від 10.12.2010 р. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1353-10>.
256. Наказ Міністерства фінансів України та Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження Типового переліку бюджетних програм та результативних показників їх виконання для місцевих бюджетів у галузі «Охорона здоров'я» № 283/437 від 26.05.2010. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0403-10>.
257. Наумова Л. Ю. Бюджетний механізм фінансової стабілізації економіки. *Фінанси України*. 2003. № 4. С. 19–28.
258. Національна економіка : підруч. / за ред. П. В. Круша. К. : Каравелла, 2008. 416 с.
259. Немец Ю., Гринчук Н. Програмно-цільове бюджетування. К., 2017. 50 с. URL : http://www.nispa.org/files/publications/training/Performance_budgetingUA.pdf.
260. Несененко П. П., Артеменко О. А., Патлатой О. Є. Сучасні економічні теорії : навч. посібн. Одеса : ОНЕУ, 2017. 326 с.
261. Нитти Ф. Основные начала финансовой науки / пер. с итал. И. Шрейдера; под. ред. А. Свирщевского. М. : Изд-во М. и С. Сабашниковых, 1904. 656 с.

262. Норт Д. Вклад неоинституционализма в понимании проблем переходной экономики. URL : <http://mparlament.eduhmao.ru/var/db/files/11832.ch1.pdf>.
263. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики; пер. с англ. А. Н. Нестеренко. М. : Фонд экон. книги «Начала», 1997. 190 с.
264. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / пер. з англ. І. Дзюби. Київ : Основи, 2000. 198 с.
265. Огонь Ц. Г. Доходи бюджету України: теорія і практика : моногр. К. : Київ. нац. торг.-економ. ун-т, 2003. 580 с.
266. Омирбаев С. М. Финансы : учеб. пособ. для вузов. Астана, 2003. 385 с.
267. Онищенко В. О., Ставнича М. М. Бюджетно-податковий механізм подолання соціально-економічної диференціації регіонів: теоретичний аспект. *Економіка і регіон*. 2009. № 3 (22). С. 3–8.
268. Опарін В. М. Фінанси (Загальна теорія) : навч. посіб. 2-ге вид., доповн. і переробл. К. : КНЕУ, 2001. 240 с.
269. Опарін В. М., Фельдгольц М. Фіскальні засоби стимулювання економічного зростання. *Фінанси України*. 2006. № 10. С. 61–70.
270. Опарін В. М. Домінанти і пріоритети фінансового вирівнювання в Україні. *Фінанси України*. 2015. № 6. С. 29–43.
271. Опарін В. М., Паєнтко Т. В. Ідеологія, прагматика та результативність податкового реформування в Україні. *Проблеми економіки*. 2017. № 4. С. 138–147.
272. Опарін В., Федосов В., Львовчкін С. та ін. Фінансова інфраструктура України: стан, проблеми та перспективи розвитку : моногр. / за заг. ред. В. Опаріна, В. Федосова. К. : КНЕУ, 2016. 695 [1] с.
273. Основи методології та організації наукових досліджень : навч. посіб. для студентів, курсантів, аспірантів і ад'юнтів / за ред. А. Є. Конверського. К. : Центр учбов. літ., 2010. 352 с.
274. Остри Дж. Д. Рост или инклюзивность? *Финансы и развитие*. 2018.

- Июнь. С. 42–45. URL : <https://www.imf.org/external/russian/pubs/ft/fandd/2018/06/pdf/ostry.pdf>.
275. Оцінка фінансової спроможності 366 ОТГ за 2017 рік (у розрізі областей). URL : http://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/183/%D0%91%D1%80%D0%BE%D1%88%D1%83%D1%80%D0%B0_-_%D0%A0%D0%B5%D0%B9%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B3_366_%D0%9E%D0%A2%D0%93.pdf.
276. Павлюк К. В. Бюджет і бюджетний процес в умовах транзитивної економіки України : моногр. К. : НДФІ, 2006. 584 с.
277. Павлюк К. В. Роль бюджету у регулюванні соціально-економічних процесів у трансформаційний період в Україні. *Наукові праці НДФІ*. 2007. № 1 (38). С. 14–29.
278. Павлюк К. В., Ахмед Т. В. Переваги й умови ефективного застосування середньострокового бюджетного планування. *Фінанси України*. 2006. № 8. С. 87–101.
279. Пасічник Ю. В. Бюджетна система України : навч. посіб. Київ : Знання-Прес, 2008. 670 с.
280. Пасічник Ю. В. Бюджетна система України та зарубіжних країн : навч. посіб. К. : Знання-Прес, 2002. 495 с.
281. Пасічник Ю. В. Бюджетний потенціал економічного зростання в Україні : моногр. Донецьк : ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2005. 642 с.
282. Пауль А. Г. Понятіе доходів бюджета. *Фінансово-правовая доктрина постсоціалістического государства* : сб. науч. докладов и сообщений. Черновци : Рута, 2003. № 2. С. 125–130.
283. Петров В. Філософія. Курс лекцій: учеб. для вузов по дисциплине «Філософія» для естеств. и тех. специальностей. М. : Гуманитарный изд. центр ВЛАДОС, 2012. 551 с.
284. Письменний В. В. Міжбюджетні трансферти як інструмент фінансового вирівнювання територій. *Економіка та держава*. 2017. № 6. С. 24–30.
285. Планування та виконання місцевих бюджетів на основі програмно-

- цільового методу : навч. посібн. / за заг. ред. В. В.Зубенка; ІБСЕД, Проект «Зміцнення місцевої фінансової ініціативи (ЗМФІ-ІІ) впровадження». 6-те видання, випр. та доп. К., 2017. 144 с.
286. Плоский К. Партиципаторний бюджет : аналіт. звіт. 2016. URL : http://www.rauci.org/upload/files/Participatory_Budget_Dec2016.pdf.
287. Податковий кодекс України : Закон України № 2755-VI від 02.12.2010 р. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/page?text/>.
288. Податкові механізми відновлення соціально-економічного розвитку в контексті реформи 2016 року : аналіт. зап. Нац. ін-т стратег. досліджень. К., 2016. URL : http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/podatkov_i_mehanizmu-f6424.pdf.
289. Подольська Є. А. Філософія : підруч. К. : Центр навчальної літератури, 2006. 704 с.
290. Полозенко Д. В. Фінансова система України і бюджетний процес: сутність та шляхи їх удосконалення. *Фінанси України*. 2006. № 11. С. 18–25.
291. Поляк Г. Б. Бюджетная система Российской Федерации : учеб. пособ. М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2000. 340 с.
292. Пономаренко Е. В., Исаев В. А. Экономика и финансы общественного сектора (основы теории эффективного государства) : учебн. М. : ИНФРА-М, 2010. 427 с.
293. Попов В. Ю. Основні напрями удосконалення фінансових механізмів розподілу в Україні. *Фінанси України*. 2007. № 8. С. 44–53.
294. Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання надання медичної субвенції з державного бюджету місцевим» № 11 від 23.01.2015 р. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/11-2015-п>.
295. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Державну аудиторську службу України» № 43 від 3.02.2016 р. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/43-2016-%D0%BF>.

296. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Середньострокової стратегії управління державним боргом на 2017–2019 роки» № 905 від 1.12.2017 р. URL : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/905-2017-%D0%BF>.
297. Праця і соціально-трудові відносини. Словник-довідник / за ред. В. М. Данюка. К. : КНЕУ, 2017. 987 с.
298. Премчанд А. Управление государственными расходами. Вашингтон : МВФ, 1994. 280 с.
299. Прогнімак О. Д. Інклюзивний розвиток України: перешкоди vs перспективи. *Економічний вісник Донбасу*. 2018. № 1 (51). С. 187–197.
300. Продіус О. І. Інклюзивні інновації в контексті соціальної відповідальності підприємства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2017. Вип. 2, ч. 2. С. 84–88. URL : http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/14_2_2017ua/19.pdf.
301. Проект «Партиципаторний бюджет – можливості для підвищення громадської активності і встановлення належного партнерства з органами влади». URL : http://www.rauci.org/open_project.php?id=22.
302. Прядко В. В., Сокровольська Н. Я. Гносеологічні аспекти функціонування бюджетного механізму. *Економічний часопис-XXI*. 2014. № 11–12. С. 53–56.
303. Радіонов Ю. Д. Інституційні зміни в бюджетних відносинах як чинник зростання економіки. *Наукові праці НДФІ*. 2017. № 2 (79). С. 25–41.
304. Реалізація проектів за рахунок коштів Державного фонду регіонального розвитку станом на 01.01.2018 р. / Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України. URL : <http://dfrr.minregion.gov.ua/realizatsiya-proektiv-za-rahunok-koshtiv-derzhavnogo-fondu-regionalnogo-rozvitku-standom-na-01-01-2018>.
305. Региональная статистика : учеб. / под ред. В. М. Рябцева, Г. И. Чудилина. М. : МИД, 2001. 380 с.
306. Регіональна фіскальна політика: теоретичні засади та практичні

- домінанти реалізації в Україні : моногр. / за ред. д. е. н., проф. А. І. Крисоватого. Тернопіль : ТНЕУ, 2012. 402 с.
307. Регулювання міжбюджетних відносин: Україна і європейський досвід : моногр. / за ред. В. Г. Бодрова. К. : Вид-во НАДУ, 2006. 296 с.
308. Родионова В. М. Государственный бюджет СССР и его роль в сбалансированном развитии экономики. М. : Финансы и статистика, 1985. 143 с.
309. Рожко О. Бюджетні інвестиції та ефективність бюджетних програм. *Світ фінансів*. 2013. Вип. 4. С. 80–88.
310. Рожко О. Д. Державні фінанси України : детермінанти та пріоритети розвитку : моногр. Київ : Видавництво Ліра-К, 2016. 360 с.
311. Розвиток бюджетного процесу в умовах економічних перетворень : моногр. / за ред. С. І. Юрія, В. Г. Дем'янишина. Київ : Кондор, 2012. 376 с.
312. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції застосування програмно-цільового методу в бюджетному процесі» № 538-р від 14.09.2002 р. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/538-2002-%D1%80>.
313. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2017–2020 роки» № 142-р від 8.02.2017 р. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/142-2017-%D1%80/page>.
314. Романенко О. Р. Фінанси : підруч. К. : Центр навчальної літератури, 2006. 312 с.
315. Романовский М. В., Врублевская О. В., Сабанти Б. М. Финансы : учеб. пособ. для вузов. М. : Перспектива, ЮРАЙТ, 2000. 236 с.
316. Рудницький С. Категорія «механізм» у суспільних науках. *Український науковий журнал «Освіта регіону»*. 2011. № 4. С. 111–119. URL : <http://social-science.com.ua/article/630>.
317. Савка В. Є. Соціальний інститут / соціальна інституція: спроба

- термінологічного розмежування та визначення. *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства* : зб. наук. пр. Вип. 15. Харків : Вид. центр Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна, 2009. С. 158–162.
318. Савчук Н. В. Бюджетні пріоритети України у контексті суспільного вибору : моногр. К. : КНЕУ, 2014. 325 [3] с.
319. Садовенко М. М. Аналіз фіскальної ефективності ПДВ в контексті її оптимізації. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2015. № 11. С. 250–254.
320. Самуельсон П. Э., Нордхаус В. Д. Экономика. 18-е изд. М. : Вильямс, 2010. 1360 с.
321. Сенюк Г. А. Теоретичні основи збалансованості місцевих бюджетів. *Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології*. 2010. № 1 (2). С. 105–111.
322. Серебрянський Д. М., Вдовиченко А. М., Зубрицький А. І. Методичні рекомендації щодо оцінки ефективності адміністрування ПДВ Державною фіскальною службою України / за заг. ред. Д. М. Серебрянського. Ірпінь : НДІ фін. права, 2015. 31 с.
323. Сидор І. Бюджетна політика у функціонуванні соціальної сфери: проблеми визначення ефективності. *Світ фінансів*. 2016. Вип. 3 (48). С. 31–41.
324. Сідельникова Л. П. Податкові та позичкові фінанси: фіскальна філософія вибору : моногр. Херсон : Грінь Д. С., 2010. 436 с.
325. Сідельникова Л. П. Податково-боргові стратегії формування бюджетних ресурсів держави : дис. ... докт. екон. наук : 08.00.08 / Терноп. нац. екон. ун-т. Тернопіль, 2015. 620 с.
326. Сідельникова Л. П. Розбудова бюджетних ресурсів у контексті еволюції державотворення. *Фінанси України*. 2014. № 8. С. 70–84.
327. Сідельникова Л. П. Теоретико-організаційні доміанти і практика розбудови податково-боргових джерел формування бюджетних

- ресурсів держави : моногр. Херсон : ПП Грінь Д. С., 2013. 670 с.
328. Словарь русского языка. Т 2. М. : Изд-во Русский язык, 1983. 700 с.
329. Словарь философских терминов / науч. ред. проф. В. Г. Кузнецова. М. : ИНФРА-М, 2009. XVI, 731 с.
330. Словник іншомовних слів / укл. : С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута. К. : Наук. думка, 2000. 680 с.
331. Словник української мови : в 11 т. Т. 4 / АН УРСР, Ін-т мовознавства ; за ред. І. К. Білодіда. К. : Наук. думка, 1970–1980. URL : <http://sum.in.ua>.
332. Слухай С. В. Міжбюджетні трансферти у постсоціалістичних країнах: від теорії до реалій : моногр. К. : «АртЕк», 2002. 288 с.
333. Слухай С. В. Трансфертні відносини у контексті неоінституціональної економічної теорії. *Наукові праці НДФІ*. 2005. Вип. 1 (30). С. 20–26.
334. Сміт А. Добробут націй: Дослідження про природу та причини добробуту націй / пер. з англ. О. Васильєв. К. : Port-Royal, 2001. 593 с.
335. Смородина Е. А. Развитие научных концепций о сущности и функциях налогов. *Управленец*. 2014. № 3 (49). С. 4–11.
336. Соколовский Л. Е. Финансирование бюджетного дефицита и внутренний государственный долг. *Экономика и математические методы*. 1991. Т. 27. Вып. 2. С. 237–307.
337. Соколовська А. М. Податкова система держави: теорія і практика становлення : моногр. К. : Знання-прес, 2004. 454 с.
338. Соколовська А. М., Єфименко Т. І., Луніна І. О. та ін. Система податкових пільг в Україні у контексті європейського досвіду : моногр. К. : НДФІ, 2006. 320 с.
339. Соколовська А. М. Проблеми моніторингу ефективності надання податкових пільг в Україні. *Фінанси України*. 2011. № 3. С. 42–53.
340. Сокровольська Н. Я., Олексин А. Г. Концептуальні підходи до оцінки бюджетного механізму. *Економічний часопис-XXI*. 2015. № 9–10. С. 64–67.
341. Сорокина С. Предисловие. В кн. Веблен Т. Теория праздного класса.

- М. : Прогресс, 1984. 367 с.
342. Софій О. Державний фонд регіонального розвитку: механізм / процедури підготовки та відбору проектів регіонального розвитку. URL : <http://dialog.lviv.ua/wp-content/uploads/2016/07/DFRR-web.pdf>.
343. Спицнадель В. Н. Основы системного анализа : уч. пособ. СПб. : Изд. дом «Бизнес-пресса», 2000. 326 с.
344. Становлення доктрини фінансової системи України : моногр. / за ред. С. І. Юрія, О. М. Десятнюк. Тернопіль : Економічна думка, 2008. 192 с.
345. Старостенко Г. Г., Булгаков Ю. В. Бюджетна система : навч. посіб. К. : Центр учбов. літ., 2006. 240 с.
346. Статистична інформація Державної служби статистики України «ВВП (1999–2017 pp.)». URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
347. Статистична інформація Державної служби статистики України «ВРП (2004–2016 pp.)». URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
348. Статистична інформація Державної служби статистики України «Доходи та витрати населення (квартальна інформація)» у 2015–2017 pp. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
349. Статистична інформація Державної служби статистики України «Капітальні інвестиції (2004–2017 pp.)». URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
350. Статистична інформація Державної служби статистики України «Природний рух населення (2000–2017 pp.)». URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
351. Статистична інформація Державної служби статистики України «Фінансові результати підприємств до оподаткування за видами економічної діяльності» у 2015–2017 pp. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
352. Статистичний збірник «Бюджет України 2012» / Міністерство фінансів України. К., 2013. 267 с. URL : <http://www.minfin.gov.ua>.
353. Статистичний збірник «Бюджет України 2013» / Міністерство фінансів

- України. К., 2014. 244 с. URL : <http://www.minfin.gov.ua>.
354. Статистичний збірник «Бюджет України 2014» / Міністерство фінансів України. К., 2015. 308 с. URL : <http://www.minfin.gov.ua>.
355. Статистичний збірник «Бюджет України 2015» / Міністерство фінансів України. К., 2016. 308 с. URL : <http://www.minfin.gov.ua>.
356. Статистичний збірник «Бюджет України 2016» / Міністерство фінансів України. К., 2017. 317 с. URL : <http://www.minfin.gov.ua>.
357. Статистичний збірник «Бюджет України 2017» / Міністерство фінансів України. К., 2018. 308 с. URL : <http://www.minfin.gov.ua>.
358. Статистичний збірник «Бюджет України за 2008 рік» / Міністерство фінансів України. К., 2009. 296 с. URL : <http://www.minfin.gov.ua>.
359. Статистичний збірник «Бюджет України за 2011 рік» / Міністерство фінансів України. К., 2012. 300 с. URL : <http://www.minfin.gov.ua>.
360. Стратегія сталого розвитку України до 2030 року. Проект. URL : http://www.ua.undp.org/content/dam/ukraine/docs/SDGreports/UNDP_Strategy_v06-optimized.pdf.
361. Суторміна В. М., Федосов В. М., Андрущенко В. Л. Держава – податки – бізнес: із світового досвіду фіскального регулювання ринкової економіки : моногр. К. : Либідь, 1992. 328 с.
362. Сучасна парадигма фіскальної політики України в умовах формування суспільства сталого розвитку : моногр. / за наук. ред. докт. екон. наук, проф. А. І. Крисоватого. Тернопіль : ТНЕУ, 2015. 460 с.
363. Тарангул Л. Л. Оподаткування та регіональний розвиток (теорія і практика) : моногр. Ірпінь : Акад. держ. податк. служби України, 2003. 286 с.
364. Тарасевич В. Н. Что такое институт? (опыт институциональной эволюции). *Научные труды ДонНТУ*. Серия : экономическая. 2009. Вып. 37-2. С. 5–20.
365. Теліпко В. С., Овчаренко А. С., Панасюк С. А. Науково-практичний коментар Бюджетного кодексу України / за заг. ред. Азарова М. Я. К. :

- Центр учбов. літ., 2010. 480 с.
366. Теорія фінансів : підруч. / за ред. проф. В. М. Федосова, С. І. Юрія. К. : Центр учбов. літ., 2010. 576 с.
367. Тлумачний словник сучасної української мови: Близько 50000 сл. / уклад. І. М. Забіяка. К. : Арій, 2007. 512 с.
368. Тодаро М. П. Экономическое развитие : учеб. / пер с англ.; под ред. С. М. Яковлева, Л. З. Зевина. М. : ЮНИТИ, 1997. 671 с.
369. Третяк В. П. Вплив соціальної сфери на соціалізацію трансформації економіки України. *Актуальні проблеми економіки*. 2009. № 5. С. 94–98. – С. 95
370. Тропіна В. Б. Імперативи фінансової політики сталого розвитку України. *Вісник Донбаської державної машинобудівної академії*. 2016. № 3 (39). С. 179–182.
371. Труфен А. О. Місцеві фінанси в сучасних умовах проведення децентралізації в Україні : моногр. Запоріжжя : КПУ, 2016. 328 с.
372. Тулай О. І. Державні фінанси і сталий людський розвиток: концептуальні домінанти та діалектична єдність : моногр. Тернопіль : ТНЕУ, 2016. 416 с.
373. Україна в глобальних рейтингах. URL : <https://www.pravda.com.ua/cdn/graphics/ratings/>.
374. Фактичний розмір прожиткового мінімуму за 2008–2018 рр. / Міністерство соціальної політики України. URL : <http://www.msp.gov.ua/content/socialni-standarti.html>.
375. Федосов В., Опарін В., Сафонова Л. та ін. Бюджетний менеджмент : підруч. / за заг. ред. В. Федосова. К. : КНЕУ, 2004. 864 с.
376. Филипенко А. С. Экономическое развитие: цивилизационный подход. М. : Экономика, 2001. 260 с.
377. Философский энциклопедический словарь. М. : Инфра-М, 2009. 576 с.
378. Финансово-кредитный энциклопедический словарь / под общ. ред. А. Г. Грязновой. М. : Финансы и статистика, 2002. 1168 с.

379. Финансы : учеб. / под ред. проф. Романовского М. В., проф. Врублевской О. В., проф. Сабанти Б. М. М. : ЮРАЙТ-М, 2002. 504 с.
380. Финансы : учеб. для вузов / под ред. Л. А. Дробозиной. М. : ЮНИТИ, 2001. 527 с.
381. Финансы : учеб. для студ. вузов, обуч. по экон. спец., спец. «Финансы и кредит» (080105) / год ред. Г. Б. Поляка. 3-е изд., перераб. и доп. М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2008. 703 с.
382. Філософський енциклопедичний словник / [голова редкол. В. І. Шинкарук]. К. : Абрис, 2002. 742 с.
383. Філософський словник соціальних термінів / за ред. В. П. Андрущенка. К., Х. : Р.И.Ф., 2005. 672 с.
384. Фінанси : підруч. / за ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. 2-ге вид. переробл. і доповн. К. : Знання, 2012. 687 с.
385. Фінансово-економічний словник / за заг. ред. П. І. Юхименка. Біла Церква : Освіта, 2012. 365 с.
386. Фролов С. М., Махнуша С. М., Олійник В. М. Оцінка якості бюджетного менеджменту в контексті проблем інноваційного розвитку. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2012. № 2. С. 120–130.
387. Фролов С. М. Бюджетний менеджмент і проблеми розвитку прикордонних територій : моногр. Суми : Вид-во СумДУ, 2010. 317 с.
388. Фролов С. М., Балацький Є. О., Деркач М. А. Науково-методичні засади розвитку інституціональної складової бюджетного менеджменту. *Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України* : зб. наук. праць. 2011. № 32. С. 325–332.
389. Фролов С. М., Деркач М. А. Бюджетний менеджмент як один із основних напрямів фінансового менеджменту. *Вісник Сумського Національного аграрного університету*. 2011. № 9. С. 3–6.
390. Ходжсон Дж. Экономическая теория и институты: манифест современной институциональной экономической теории ; пер. с англ. М. : Дело, 2003. 464 с.

391. Худолій Л. М., Ларіна Я. С., Чорний Г. М. Методи наукових досліджень в аграрній економіці. *Економіка АПК*. 2013. № 9. С. 79–84.
392. Цехмістрова Г. С. Основи наукових досліджень : навч. посіб. К. : Слово, 2003. 240 с.
393. Цимбаленко Я. В. Шляхи реформування міжбюджетних відносин в Україні. *Держава та регіони*. Серія : Державне управління. 2010. № 1. С. 121–126.
394. Чала Н. Д. Особливості бюджетного управління на місцевому рівні в нових економічних умовах – аналіз європейського досвіду. *Теорія та практика державного управління*. 2011. № 2 (33). С. 1–6.
395. Чечуліна О. О. Модернізація державного фінансового контролю в контексті розвитку програмно-цільового бюджетування. *Фінанси України*. 2012. № 10. С. 15–31.
396. Чугунов І. Я. Бюджетний механізм регулювання економічного розвитку : моногр. К. : НІОС, 2003. 488 с.
397. Чугунов І. Я., Запатріна І. В. Розвиток програмно-цільового методу планування бюджету. *Фінанси України*. 2008. № 5. С. 3–14.
398. Шахова Г. Я., Крадинов П. Г., Маненок П. Л. Долгосрочная устойчивость бюджетной системы. *Финансовый журнал*. 2012. № 4. С. 5–18.
399. Шевченко О. В. Трансфертні платежі у системі міжбюджетних відносин: інституціональний аспект. *Стратегічні пріоритети*. 2010. № 1. С. 29–33.
400. Шевчик Б. М. Сучасні економічні теорії глобальних систем : навч. посіб. / ред. д. е. н., проф. Г. І. Башнянина. Львів : Новий світ-2000, 2011. 352 с.
401. Шишкіна Є. К., Носирев О. О. Методологія наукових досліджень : навч. посіб. Х. : Вид-во «Діса плюс», 2014. 200 с.
402. Штулер І. Ю. Еволюція теорій економічного розвитку у сучасному вимірі знань. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016.

- Вип. 9. С. 216–219. URL : <http://global-national.in.ua/archive/9-2016/45.pdf>.
403. Шумпетер Й. Капіталізм, соціалізм і демократія / предисл. и общ. ред. В. С. Автономова. М. : Экономика, 1995. 540 с.
404. Щерба С. П., Заглада О. А. Філософія : підруч. К. : Кондор, 2011. 548 с.
405. Що таке учасницьке бюджетування / CEDOS, Mistosite. URL : <http://www.chernigiv-rada.gov.ua/files/fayli/Novivni%20Povidonlennya%20Gromada/Budjet2.pdf>.
406. Щокін Г. Закони соціального розвитку й управління : вступ (початок). *Персонал*. 2005. № 3. URL : <http://www.personal.in.ua/article.php?id=99>.
407. Энциклопедия финансов / ред.-сост. М. Г. Назарова. М. : Финстатинформ, 1995. 785 с.
408. Эрроу К. Экономическая трансформация: темпы и масштабы. *Российский экономический журнал*. 1996. № 4. С. 75–87.
409. Юрій С. І., Бескид Й. М. Бюджетна система : навч. посіб. К : Таксон, 2002. 256 с.
410. Юрій С. І., Луцишин О. О. Ринок фінансових послуг як інституційна основа ринкової економіки. *Фінанси України*. 2010. № 11. С. 48–59.
411. Юрій С. І., Федосов В. М., Алексеєнко Л. М., Дем'янишин В. Г. та ін. Фінанси : підруч. / за ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. К. : Знання, 2008. 611 с.
412. Юрій С. І. Концептуальні засади сутності бюджету. *Фінанси України*. 2001. № 10. С. 3–10.
413. Юрій С. І., Дем'янишин В. Г., Буздуган Я. М. Антологія бюджетного механізму : моногр. Тернопіль : Економічна думка, 2001. 250 с.
414. Юшко С. В. Використання податкової ставки як інструменту забезпечення зростання доходів бюджету в Україні. *Фінанси України*. 2018. № 1 (266). С. 109–128.
415. Юшко С. В. Організація міжбюджетних відносин в Україні: стан, проблеми і перспективи. *Фінанси України*. 2009. № 1. С. 86–97.

416. Ярошенко Ф. О. Бюджетна політика та економічне зростання: від моделей до реалій. *Наукові праці НДФІ*. 1996. Вип. 1–2 (24–25). С. 3–10.
417. Allen R., Hemming R., Potter B. *The International Handbook of Public Financial Management*. Palgrave Macmillan, 2013. 864 p.
418. Arrow K. J., Sen A. K., Suzumura K. *Social Choice Re-Examined*. Vol. I. Paperbackshop-US, 2013. 749 p.
419. Bahl R., Linn J. Fiscal Decentralization and Intergovernmental Transfers in Less Developed Countries. *Publius. The Journal of Federalism*. Vol. 24. № 1. 1994. P. 1–19.
420. Barro R. J. Government Spending in a Simple Model of Endogenous Growth. *The Journal of Political Economy*. 1990. Vol. 98, no. 5. P. 2: The Problem of Development. URL : http://dash.harvard.edu/bitstream/handle/1/3451296/Barro_GovernmentSpending.pdf?sequence=4.
421. Berg A. G., Ostry J. D. Inequality and Unsustainable Growth: Two Sides of the Same Coin? *IMF Economic Review*. 2011. April, 8. 21 p. URL : <https://www.imf.org/external/pubs/ft/sdn/2011/sdn1108.pdf>.
422. Bertalanffy L. *General System Theory: Foundations, Development, Applications*. New York, 1968. 289 p.
423. Bird R. M., Tarasov A. V. Closing the Gap: Fiscal Imbalances and Intergovernmental Transfers in Developed Federations. *Environment and Planning C: Government and Policy*. Vol. 22. 2004. P. 77–102.
424. Bogolib T. Budgetary system of Ukraine: a new reality and global challenges. *Економічний часопис - XXI*. 2016. № 156 (1–2). С. 41–43.
425. Brook D. A. Budgeting for National Security: A Whole of Government Perspective. *Journal of Public Budgeting, Accounting and Financial Management*. 2012. № 1. P. 32–57.
426. Bywalec G. Dylematy decentralizacji we współczesnym świecie. *Gospodarka narodowa*. 2012. № 11–12 (255–256). S. 123–145.
427. Campos J. E., Pradham S. Budgetary Institutions and the Levels of

- Expenditure Outcomes in Australia and New Zealand. *Fiscal Institutions and Fiscal Performance* / ed. by J. M. Poterba and J. von Hagen. Chicago : University of Chicago Press, 1999. P. 233–263.
428. Chugunov I., Makogon V. Budget policy under economic transformation. *Економічний часопис - XXI*. 2016. № 158 (3–4(2)). С. 66–69.
429. Commons J. R. Institutional Economics. *American Economic Review*. 1931. Vol. 21. P. 648–657.
430. Commons J. *The economics of Collective Action* / Edited with introd. and supplementary essay by Kenneth H. Parsons. With a biographical sketch by Selig Perlman. Madison : Universiti of Wisconsin Press, 1970. 382 p.
431. De la Fuente A. A fiscal policy and growths in the OECD. *CEPR Discussion paper London*. 2007. № 1775. URL : www.ecopapers.repec.org/RAS/pde52.htm.
432. Dictionary.com (Онлайн словник). URL : <http://www.dictionary.com/browse/mechanism>.
433. Draman R. Overview of the Budget Process – Government / Legislative Relations and the Role of Information. URL : <http://siteresources.worldbank.org/PSGLP/Resources/RasheedDraman.pdf>.
434. Easterly W., Rebelo S. Fiscal Policy and Economic Growth: an Empricial Investigation. *Journal of monetary economics*. 1993. № 32 (3). P. 47–58.
435. Ending Poverty and Sharing Prosperity. Global Monitoring Report 2014/15. Washington DC: International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank, 2015. 240 p. URL : <http://www.worldbank.org/en/publication/global-mon- itoring-report>.
436. Europe 2020. A strategy for smart, sustainable and inclusive growth. Brussels, EC, 2010. 37 p. URL : <http://ec.europa.eu/eu2020/pdf/COMPLET%20EN%20BARROSO%20%20%20007%20-%20Europe%202020%20-%20EN%20version.pdf>.
437. Exploring and Strengthening the Intersections between Social Protection, Employment and Inclusive Growth / Issues Paper for G20 DWG on Growth

- with Resilience. Brasilia DF, Brazil : International Policy Centre for Inclusive Growth (IPC - IG), 2013. 47 p. URL : <http://www.ipc-undp.org/publication/26527>.
438. Fiscal Federalism in Theory and Practice / ed. by T. Ter-Minassian. Washington : International Monetary Fund, 1997. 701 p.
439. Fiscal Rules – Anchoring Expectation for Sustainable Public Finance / Approved by C. Cotarelli. Washington, D.C. : International Monetary Fund, 2009. December 16. 72 p.
440. Gill I., Raiser M. Golden Growth: Restoring the Lustre of the European Economic Model. The World Bank, 2012. 514 p. URL : <http://documents.worldbank.org/curated/en/539371468036253854/pdf/681680PUB0EPI004019020120Box367902B.pdf>.
441. Gupta J., Vegelin C. Sustainable development goals and inclusive development. *International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics*. 2016, June. Vol. 16. Issue. 3. P. 433–448. URL : <https://link.springer.com/article/10.1007/s10784-016-9323-z>.
442. Hackbard M., Ramsey J. R. Theory or the Public Sector Budget: An economic perspective. *Budget Theory in the Public Sector*. 2002. P. 172.
443. Harris J. A., McKenzie K. S., Rentfro R. W. Performance Reporting: Assessing Citizen Access to Performance Measures on State Government Websites. *Journal of Public Budgeting, Accounting and Financial Management*. 2011. № 1. URL : <http://www.questia.com/read/1P3-2329692461/performance-reporting-assessing-citizen-access-to>.
444. How to improve public investment efficiency in Ukraine? / Institute for east and southeast european studies. URL : http://www.ios-regensburg.de/fileadmin/doc/Frensch_how_to_improve.pdf.
445. Inclusive Growth: Measurement and Determinants. Washington DC : IMF, 2013. URL : <https://www.imf.org/external/pubs/cat/longres.aspx?sk=40613.0>.
446. Intergovernmental Fiscal Transfers: Principles and Practices / ed. by

- R. W. Boadway, A. Shah. Washington : The World Bank, 2007. 622 p.
447. International VAT and GST rates 2017. URL : <https://www.vatlive.com/vat-rates/international-vat-and-gst-rates/?referrer=https%3A%2F%2Fwww.google.com.ua%2F&lastReferrer=www.vatlive.com&sessionId=1522226591950&description=Body%2Cinfo%40vatlive.com>.
448. Kachula S. V. Budget policy human development in Ukraine. *Economics, management, law: innovation strategy* : Collection of scientific articles. Henan Science and Technology Press, Zhengzhou, China, 2016. P. 229–233. URL : http://conf.at.ua/index/materialy_konferencij/0-20.
449. Keen M. Anatomy of VAT. IMF Working paper No. WP/13/111. 2013. 1 May. 28 p.
450. Kizyma T. O., Lobodina Z. M., Kizyma A. Ya. Optimization of budget funds expenditures on organization of the state activity. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*: зб. наук. праць. 2018. Вип. 2 (25). С. 183–190.
451. Kopits G., Symansky S. Fiscal Policy Rules, IMF. Occasional Paper, 1998. № 162. 45 p.
452. Kulawik J. Federalizm fiskalny a rozwój wiejski. *Zagadnienia Ekonomiki Rolne*. 2016. № 3 (348). S. 41–66.
453. Lewis W. A. The Theory of Economic Growth. N. Y., 1959.
454. Lindström E. Regulating Public Spending. – Some Swedish Experiences / At the brainstorming session on «Public Spending». Paris : Cour des Comptes, 2007.
455. Lobodina Z. M. Mechanism of budget funds spending in the context of the socio-economic development of the state. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія : Економіка і менеджмент. 2017. Вип. 25, ч. 2. С. 93–96.
456. Local Governance in Developing Countries / ed. by A. Shah. Washington : The World Bank, 2006. 458 p.
457. Longman Business English Dictionary. Longman (Pearson Education).

2000. 533 p.
458. Lopushnyak G., Lobodina Z. Transformation of budgetary relations in the context of decentralization. Modern tendencies of fiscal policy in European economic space : monogr. / A. Krysovaty, O. Kyrylenko, O. Kneysler et al.; ed. by Doctor of Economics, Prof. Andriy Krysovaty. Ternopil : TNEU, 2017. P. 138–149.
459. Lopushnyak H., Lobodina Z., Lyvdar M. Budgetary relations reform in Ukraine. *Часопис економічних реформ*. 2016. № 1 (21). С. 44–54.
460. Matthews R. C. The Economics of Institutions and the Sources of Growth. *Economic Journal*. 1986. Ns. 96. P. 903–910.
461. Musgrave R. A. A multiple Theory of Budget Determination. *Finanzarchiv*. 1957. Vol. 17 (3). P. 333–343.
462. Musgrave R. A. The Theory of Public Finance. New York : McGRAW-HILL BOOK COMPANY, 1959. 405 p.
463. Musgrave R. A., Musgrave P. B. Public Finance in Theory and Practice. N. Y. : McGraw Hill, 1989. 627 p.
464. Nelson R., Winter S. An Evolutionary Theory of Economic Change. Cambridge : Harvard Univ. Press, 1982. 482 p.
465. Neumann Fr. J. Finanz und Finanzwissenschaft. *Zeltschr. fed. Ges. Staatswiss*, 61, 1908. P. 472–506.
466. North D. Institutions. *Journal of Economic Perspectives*. 1991. Vol. 5, ns. 1. P. 97–112.
467. North D. C. Institutions, Institutional Change, and Economic. Cambridge, NY : Cambridge University Press, 1990. 237 p.
468. OECD Data. Revenue Statistics: Comparative tables. Tax revenue. Total, % of GDP, 2004 – 2016. URL : <https://data.oecd.org/tax/tax-revenue.htm>.
469. OECD Fiscal Decentralisation Database. URL : http://www.oecd.org/tax/federalism/fiscal-decentralisation-database.htm#C_7.
470. Osborne D., Gaebler T. Reinventing Government: How the Entrepreneurial Spirit Is Transforming the Public Sector. N. Y. : Addison Wesley, 1993.

471. Ostry J. D., Berg A., Kotharti S. Growth-Equity Tradeoffs in Structural Reforms. IMF Working Paper 18/5. 2018. January. 46 p. URL : <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2018/01/05/Growth-Equity-Trade-offs-in-Structural-Reforms-45540>.
472. Ostry J. D., Berg A., Tsangarides Ch. G. Redistribution, Inequality and Growth. IMF Staff Discussion Note 14/02. 2014. 30 p. URL : <https://www.imf.org/external/pubs/ft/sdn/2014/sdn1402.pdf>.
473. Ostry J. D., Loungani P., Berg A. Confronting Inequality: How Societies Are Free to Choose Inclusive Growth. [Foreword by Joseph E. Stiglitz]. New York : Columbia University Press. 2018. January. 192 p.
474. Paying Taxes 2006–2018. World Bank Group. URL : <https://www.pwc.com>.
475. Ranieri R., Ramos R. A. Inclusive Growth: Building up a Concept. Working Paper № 104. Brazil: International Policy Centre for Inclusive Growth, 2013. 25 p. URL : <http://www.ipc-undp.org/pub/IPCWorkingPaper104.pdf>.
476. Rio N., Soreide T., Tungodden B. Intergovernmental fiscal relations in development countries. A review of issues. Odd-Helge Fjeldstat Chr. Michelsen Institute Development Studies and Human Rights. WP 2004: 11. URL : <https://brage.bibsys.no/xmlui/bitstream/handle/11250/2435797/WP2001-11.PDF?sequence=2&isAllowed=y>.
477. Rist Ch. Précis des mécanismes économiques élémentaires. 2nd ed. Paris : Recueil Sirey, 1947. 378 s.
478. Rose A. Results-Orientated Budget Practice. *OECD Working Paper*. 2003. № 209. P. 19.
479. Rosen H. S. Public Finance. 3rd ed. Burr Ridge etc.: IRWIN, 1992. 657 p.
480. Roth P. A. *Meyting and Method in the Social Sciences*. Ithaca, NY : Cornell University Press, 1987.
481. Sachs J. D., Warner A. M. Natural Resource Abundance and Economic Growth. NBER Working Paper. 1995. № 5398.
482. Samuelson P. The Pure Theory of Public Expenditure. *Review of Economics and Statistics*. 1954. Nov. Vol. XXXVI. P. 387–390.

483. Schick A. Post-Crisis Fiscal Rules: Stabilizing Public Finance while Responding to Economic Aftershocks. *OECD Journal on Budgeting*. 2010. № 2. P. 2–12.
484. Stiglitz J. Report Reforming the International Monetary and Financial Systems in the Wake of the Global Crisis / пер. с англ. Ю. М. Юмашев. М. : Международные отношения, 2010. 328 с.
485. Sidelnykova L.P. Institutional imbalances of the fiscal policy of Ukraine. *Analysen und Ansichten zur Wirtschaftsentwicklung in der Ukraine. Eine Sicht ukrainischer Forscher zu Theorie und Praxis*. Berlin, 2013. P. 43–52.
486. The Oxford Dictionary for the Business World. Oxford : Oxford university press. 1993. 996 p.
487. Ukraine Open Budget Survey Results 2017. International Budget Partnership. URL : <https://www.internationalbudget.org/budget-work-by-country/findgroup/group-data/?country=ua#transparency>.
488. Ukraine Public investment management performance assessment (Ukrainian) / World Bank – 2012. URL : <http://issuu.com/worldbank.europe.central.asia/docs/ukraine-pim-ukr>.
489. Ukraine: Stabilizing a banking sector in crisis / World bank. URL : <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/NEWS/0,,contentMDK:22704187~menuPK:141310~pagePK:34370~piPK:34424~theSitePK:4607,00.html>.
490. Wildavsky A., Caiden N. The New Politics of the Budgetary Process. 3rd ed. Washington, DC : Longman, 1997. 367 p.
491. World Economic Forum. The Inclusive Development Index 2017–2018. URL : <https://www.weforum.org/reports/>.
492. Yermoshenko A., Yermoshenko L. Gender budgeting as an integral part of public finance management. *Економічний вісник університету*. 2017. Вип. 35/1. С. 285–288.
493. Zsolt Darvas Z., Guntram B. Wolf. An anatomy of inclusive growth in Europe. Bruegel 2016. P. 106. URL : <http://bruegel.org/wp->

content/uploads/2016/

10/BP-26-26_10_16-final-web.pdf.

ДОДАТКИ

Додаток А

Таблиця А

Наукові підходи до визначення ролі бюджету та фінансових інструментів у забезпеченні макроекономічної стабільності

Провідні представники	Теоретичні ідеї
1	2
Антуан Монкретьєн (1575–1621)	Акцентував увагу на справедливості оподаткування, висунув вимогу забезпечення прозорості державних податків, їхніх джерел і способів справляння
Франсуа Кене (1694–1774)	Застосувавши метод побудови економіко-математичних моделей, побудував економічну таблицю, та довів, що виробництво і обмін може відбуватися за умови дотримання відповідних пропорцій. Досліджуючи проблеми оподаткування, був противником сплати податків фермерами (функціонування державних фінансів можна значно спростити, ввівши єдиний прямиий сільськогосподарський або земельний податок, що стягуватиметься пропорційно земельній ренті [120] з власників землі), вважав для держави проблемою є не самі податки, а спосіб їх справляння; критикував непрямі податки, які викликають надмірні витрати, пов'язані з їх збором. Зважаючи на непродуктивний характер позик, пропонував їх уникати.
Анн Робер Жак Тюрго (1727–1781)	Довів необхідність обмеження державного втручання (свобода підприємництва та звільнення підприємців від сплати мита), що призводить до скорочення багатства нації та сповільнює економічне зростання.
Вільям Петті (1623–1687)	Досліджуючи позитивні та негативні наслідки впливу податків на виробництво у «Трактаті про податки і збори», виступає проти податків на капітал, які зменшують можливості його накопичення і стримують розширення виробництва, та їх перекладення на ренту землевласника. Акцентував увагу на необхідності державної підтримки економіки, причинах нерівномірності розподілу податків, введенні непрямих податків (специфічних акцизів, оподаткування кінцевого продукту, а не сировини). Вважав, що багатство країни зростає тоді, коли податок змушує виробляти товари, що раніше імпортувалися. Крім того, податки сприяють скороченню «надмірного виробництва» [366, с. 109].
Адам Сміт (1723–1790)	Пропагує невтручання держави в розвиток ринкових відносин, обґрунтовує принципи організації податкової політики. Враховуючи існування трьох джерел народного багатства - землі, праці й капіталу, - обґрунтовує доцільність існування форм оподаткування залежно від джерела доходу. А. Сміт розглядає податки не кожний окремо, а у взаємозв'язку [334]. Критикує податок на зарплату. Виступає противником непрямих податків, як однієї з причин зростання витрат виробництва, в результаті чого порушується основне правило підприємця – ощадливість, раціональне господарювання, необхідне для зростання норми прибутку і можливості накопичення. Державні позики, з одного боку, розглядалися джерелом первісного нагромадження капіталу, а з

	іншого – підривали зазначений процес. Доводить, що бюджетна рівновага досягається за максимально обмеженої величини бюджету.
--	--

Продовження табл. А

1	2
Давід Рікардо (1772–1823)	Аналізує методи справляння податків, їх вплив на розподіл національного доходу і розвиток промислового виробництва. На думку економіста, вилучення частини ренти у формі податку на покриття державних видатків скоротить особисте споживання власника землі і жодна галузь праці від цього не постраждає, оскільки податок на ренту впливає лише на ренту; він цілком падає на землевласників і не може бути перекладений на будь-який клас споживачів [366, с. 117]. Довів необхідність та розкрив особливості інвестицій, в т.ч. і бюджетних, в основний капітал.
Фрідріх Ліст (1789–1846)	Обґрунтував необхідність швидкого економічного зростання.
Адольф Вагнер (1835–1917)	Довів необхідність державного втручання; розвиток й ускладнення економічних функцій держави. Домінуючу роль у розв'язанні проблем нагромадження капіталу як фактору економічного розвитку шляхом зосередження певної частки доходу в бюджеті з наступним інвестуванням в галузі господарства, які визначають економічне зростання країни, відводить державі. Вважав державні субсидії, іншу підтримку експорту товарів, послуг і капіталу важливими компонентами державної фінансової політики. Автор закону «розширення обсягу державної діяльності» – перевищення темпів зростання державних видатків над темпами зростання національного продукту, зумовленого розширенням адміністративних і превентивних функцій держави у міру розподілу праці, обумовленого індустріалізацією; зростанням державних соціальних видатків, необхідність яких впливала безпосередньо з розвитку продуктивних сил; зростанням державних інвестицій, викликаного технологічними змінами в галузях, де приватні інвестиції небажані через низьку ефективність. Розмежував фіскальні, економічні, соціальні і політичні принципи оподаткування; довів зв'язок державних фінансів з рухом доходів і добробутом громадян.
Джон Мейнард Кейнс (1883–1946)	Визначив роль державних видатків, податків як «вмонтованих стабілізаторів», позик в економічному розвитку. Розробив антикризову теорію і головним інструментом регулювання економіки вважав бюджетну політику [119]. Довів, що основним інструментом урядового втручання в циклічний розвиток і подолання криз є державні видатки, а їхнє формування, структура і зростання – важливим фактором досягнення «ефективного попиту». Урядовий попит, забезпечений податками й позиками, повинен поживити підприємницьку діяльність та зумовити зростання національного доходу й зайнятості. Зміни в податковій політиці істотно впливають на основні компоненти попиту – особисте й інвестиційне споживання. Новим є й уведене вченим у теорію державних фінансів положення про необхідність збільшення державних видатків, що фінансуються за допомогою позик – «принцип дефіцитного фінансування». На думку Дж. Кейнса, державні інвестиції й поточні витрати можна фінансувати за рахунок боргових джерел; урядові інвестиції, профінансовані за допомогою позик, призведуть до розширення

	«схильності до інвестування», а фінансування поточних витрат – до збільшення «схильності до споживання» [310, с. 12].
--	---

Продовження табл. А

1	2
Річард Кан (1905–1989)	Розвинув концепцію «макроекономічного мультиплікатора», відповідно до якої вплив системи державних витрат має множинний економічний ефект – відбувається мультиплікація купівельної спроможності і зайнятості населення. Вчений обґрунтував кількісні пропорції між зростанням державних витрат, податків, позик, рівнем споживання, нагромадження, зайнятості, національного доходу.
Рой Форбс Харрод (1890–1978) Елвін Хансен (1887–1975)	Автори теорій макроекономічної динаміки й антициклічних регулювань. Враховуючи те, що державні фінанси є визначальною структурною частиною макроекономічної моделі, довели, що шляхом змін у державних доходах і видатках можна домогтися рівноваги в економічному розвитку. Е. Хансен запропонував такі фінансові концепції як вбудованих стабілізаторів (податки і державні видатки); автоматичних заходів компенсаційного характеру (політика зниження (або підвищення) норми відсотка, скуповування державних облігацій на відкритому ринку, скорочення розміру обов'язкових резервів); програм компенсування циклу (бюджетне регулювання).
Річард Хікс (1904–1989)	Основну роль на шляху рівноважного руху відіграє положення про бар'єри. Коли досягається повна занятість, рух доходу натикається на верхній бар'єр («стелю»). Зростання реальних доходів зупиняється, внаслідок чого похідні капіталовкладення різко скорочуються, оскільки їх розміри залежать від приросту доходу, а не від його рівня. Відповідно гальмується і збільшення доходу. Інший бар'єр («підлога») обумовлений тим, що існує межа скорочення інвестицій. Інвестиції не можуть впасти до нуля, так як частина валових інвестицій повинна піти на відшкодування зношеного капіталу. Коли скорочуються інвестиції і досягають «підлоги», то надалі їх зниження припиняється; сповільнюється і зниження доходу. Потім дохід починає знову зростати і рух поновлюється у зворотному напрямку. Чергування періодів зниження і збільшення доходу має наслідком циклічні коливання [260, с. 91].
Ерік Ліндаль (1891–1960), Гуннар Мюрдаль (1898–1987), Бертіл Олін (1899–1979)	Автори концепції циклічного балансування державного бюджету, відповідно до якої пропонується здійснювати довгострокове прогнозування бюджетних показників на підставі даних про фази економічного циклу, коли загальна сума доходів за роки циклу дорівнює обсягу видатків, а дефіцит, що виник за роки кризи, покривається бюджетними надлишками, що утворюються в період підйому. З метою циклічного балансування бюджету необхідно створювати спеціальні резервні фонди [310, с. 13]
Уолтер Хеллер (1915–1987)	Відповідно до його теорії пасивного та активного дефіциту виникнення пасивного дефіциту відбувається в період економічного спаду через негативний вплив стану економіки на бюджет, а активного – в результаті вжиття заходів державної фінансової політики. Ввів в науковий обіг поняття «фіскальне гальмо» (у результаті інфляції зростання доходів громадян приводить до зростання обсягу податкових надходжень бюджету від оподаткування податком на доходи, але реальна купівельна спроможність населення

	зменшується, в результаті чого зростає рівень його зубожіння), «фіскальний дивіденд» (внаслідок зменшення ставок податків зростає обсяг виробництва і знижується безробіття).
--	---

Продовження табл. А

1	2
Пол Ентоні Самуельсон (1915-2009)	Автор «чистої теорії державних видатків», ввів в науковий обіг поняття «суспільний товар», описав його властивості, довів необхідність регулювання пропозиції суспільних товарів, метою якого є оптимізація державних видатків.
Альфред Маршалл (1842–1924)	На основі синтезу класичної політичної економії та теорії маржиналізму сформував концепцію часткової макроекономічної рівноваги. Розглядав державні витрати на освіту як національні інвестиції.
Артур Сесіль Пігу (1877–1959)	Засновник теорії добробуту, який розглядає економічну, соціальну й фіскальну політику в аспекті розподілу національного доходу як у короткостроковому, так і в довгостроковому плані. Значну увагу приділив проблемам оподаткування, запропонував надавати персональні податкові пільги.
Джеймс Б'юкенен (1919–2013)	Засновник теорії суспільного вибору в умовах демократичного середовища; теорії фіскального обміну «податки–блага». Аналізує нормативний і позитивний напрями в теорії суспільного товару, визначає роль бюджету у розподілі ресурсів.
Вільфредо Парето (1848–1923)	Засновник теорії суспільного добробуту, основний зміст якої полягає у тому, що зміни у фінансовій сфері мають сенс тоді, коли добробут окремих соціальних груп покращується без погіршення добробуту інших. В інтерпретації Парето ефективне витрачання бюджетних коштів вважається досягнутим, коли на певний момент наявні фінансові ресурси розподілені й використовуються у такий спосіб, що забезпечується максимальний або близький до нього рівень добробуту всіх членів суспільства. Порушення даного стану призводить лише до перерозподілу добробуту одних людей на користь інших, тобто ніякого загального приросту добробуту при цьому не відбувається. За допомогою запропонованого Парето методу теоретично виражаються оптимальні параметри бюджету, за яких досягається найкращий стан добробуту та його розподілу між соціальними верствами населення, а також між нинішнім і майбутніми поколіннями [375, с. 598–599].
Йозеф Шумпетер (1883–1950) Річард Масгрейв (1910–2007)	Творці теорії суспільних фінансів, фіскального федералізму, течії фінансової думки – фіскальної соціології. Пояснювали взаємовідносини між державою і суспільством через призму оподаткування, обґрунтували вектори модифікації бюджету з метою його використання як стимулюючого інструмента соціально-економічного розвитку. На думку Р. Масгрейва, механізм голосування під час прийняття рішень у парламенті з бюджетних питань необхідний не тільки для виявлення мотивації дій споживачів суспільних товарів, а й для введення на цій основі податків. ... Функціонування бюджетного механізму (за допомогою податків і видатків) необхідне для того, щоб виділити певні ресурси для фінансування суспільних потреб і покласти вартість цих послуг на індивідуальних осіб, які хочуть, щоб їх потреби були задоволені. Саме

	тому, забезпечення суспільними товарами повинно здійснюватися через бюджет [463].
--	---

Продовження табл. А

1	2
Мілтон Фрідмен (1912–2006)	Прихильник скорочення обсягу перерозподілу національного доходу через фінансову систему, зниження обсягів соціальних видатків, стимулювання зростання заощаджень як джерела виробничого інвестування. Обґрунтував доцільність скорочення податків і зменшення ступеня прогресивності та подолання бюджетного дефіциту і породжуваної ним інфляції.
Шарль Бланкарт (1942)	Обґрунтував засади побудови і функціонування державних фінансів демократичного суспільства, акцентував увагу на проблемі ефективності економічної діяльності держави.

Джерело: складено автором.

Додаток Б

Динаміка структури надходжень бюджетних ресурсів держави у 2004–2017 рр., %

Види надходжень бюджетних ресурсів	Роки													
	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Доходи	78,91	75,40	88,96	89,24	83,73	63,36	67,02	75,79	71,46	67,07	56,19	53,88	69,78	66,21
Надходження бюджету за рахунок повернення бюджетних кредитів	0,78	0,78	0,46	0,48	0,22	0,92	0,74	0,45	0,37	0,85	0,23	0,36	0,49	0,40
Запозичення та надходження, зумовлені їхнім коригуванням	9,91	8,55	6,15	4,93	9,43	28,42	26,52	15,93	18,52	24,37	40,05	45,01	27,43	31,54
Кошти від приватизації державного майна	8,19	11,67	0,29	1,00	0,13	0,19	0,23	2,18	1,08	0,22	0,06	0,01	0,02	0,22
Повернені бюджетні кошти з депозитів та / або кошти від продажу цінних паперів	0,53	1,29	2,41	5,97	13,04	8,26	9,13	4,89	4,89	1,1	0,01	7,05	15,89	1,56
Одержані бюджетні кошти з ЄКР	1,68	2,88	2,40	1,70	2,15	5,2	3,55	4,72	7,01	7,32	3,47	0,16	0,02	–
Надходження бюджету за рахунок зміни (зменшення) обсягів готівкових коштів	–	–	0,50	0,23	0,66	–	–	–	0,77	–	–	–	0,84	0,07
Надходження бюджету за рахунок зміни (зменшення) обсягів ТМЦ	0,07	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Всього надходжень бюджетних ресурсів держави	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Джерело: складено автором на основі даних [103].

Додаток С

Методика обчислення індексу В. Рябцева [305]

$$I_R = \sqrt{\frac{\sum (d_2 - d_1)^2}{\sum (d_2 + d_1)^2}},$$

де I_R – індекс Рябцева (інтегральний коефіцієнт структурних змін);

d_1 – частка структурного елемента в загальній сукупності в базисному періоді;

d_2 – частка структурного елемента в загальній сукупності в поточному періоді.

Шкала оцінювання величини структурних змін

Інтервал значень індексу Рябцева	Інтерпретація рівня структурних змін
0,000–0,030	Тотожність структур
0,031–0,070	Дуже низький рівень відмінностей у структурі
0,071–0,150	Низький рівень відмінностей у структурі
0,151–0,300	Суттєвий рівень відмінностей у структурі
0,301–0,500	Значний рівень відмінностей у структурі
0,501–0,700	Дуже значний рівень відмінностей у структурі
0,701–0,900	Протилежність структури
0,901 і більше	Повна протилежність структури

Індекс Рябцева – відношення фактичної величини змін значень компонентів двох структур до максимально можливої величини змін. Перевага індексу перед іншими методиками вимірювання структурних змін полягає в тому, що його значення не залежить від числа градацій структур і відображає максимально можливу величину змін між компонентами структури. Крім того, значення індексу мають верхню та нижню межі значень – 1 та 0, і можуть бути застосовані для оцінювання істотності відмінностей структури сукупності за двома окремо обраними ознаками. Зміст розрахунку індексу Рябцева полягає також у наявності шкали оцінювання величини структурних змін за індексом.

Додаток Д

Таблиця Д.1

**Вихідні дані для побудови інтервальної моделі динаміки доходів
бюджету держави**

Номер періоду	Доходи бюджету (офіційні) з урахуванням існуючого рівня тінізації економіки, млн грн	Можливі доходи бюджету за умови детінізації економіки, млн грн	ВВП (офіційний) з урахуванням існуючого рівня тінізації економіки, млн грн	Доходи населення, млн грн	Фінансовий результат підприємств до оподаткування, млн грн
1	2	3	4	5	6
k	v_k^-	v_k^+	$u_{1,k-1}$	$u_{2,k-1}$	$u_{3,k-1}$
2015 рік					
січень	28963,7	42287,0	125879,0	110230,0	64589
лютий	46280,0	67568,8	131256,0	109 654	47855
березень	65018,7	94927,3	118856,0	143390	38440,6
квітень	58146,4	82567,9	179863,0	152600	37899
травень	51344,6	72909,3	152364,0	148971,0	42500
червень	48908,9	69450,6	124488,0	119277,0	64502,7
липень	52887,7	74042,8	198562,0	168562,0	51200
серпень	60192,4	84269,4	189755,0	135624,0	35600
вересень	56159,6	78623,4	178680,0	156817,0	34551,2
жовтень	53454,7	74836,6	195631,0	184231,0	112450
листопад	63440,1	88816,1	186952,0	168974,0	158960
грудень	67234,2	94127,9	206258,0	173686,0	126900,3
2016 рік					
січень	38127,9	54522,9	136524,0	124586	89620
лютий	53492,1	76493,7	145632,0	152630	45870
березень	71815,5	102696,2	173142,0	135658	20584,2
квітень	55685,6	77403,0	169852,0	154365	29865
травень	60982,8	84766,1	178564,0	161331	24580
червень	59399,4	82565,2	187285,0	170839	13724,2
липень	49563,2	67406,0	198698,0	189652	25896
серпень	76204,6	103638,3	235687,0	176991	19874
вересень	59980,8	81573,9	237071,0	184607	18531,1
жовтень	69665,5	94048,4	245877,0	190012	69854
листопад	97115,4	131105,8	249656,0	196332	89652
грудень	90826,7	122616,0	227379,0	214328	97910,4
2017 рік					
січень	72556,8	100128,4	198874,0	185663	18950
лютий	69757,6	96265,5	178954,0	174599	21320
березень	78175,3	107881,9	213180,0	171976	14162,4

квітень	103428,3	139628,2	215001,0	189566	9521
травень	84954,9	114689,1	215452,0	201500	10233

Продовження табл. Д.1

1	2	3	4	5	6
червень	87096,2	117579,9	234307,0	211654	9545,2
липень	71074,5	94529,1	226522,0	236899	15421
серпень	100113,0	133150,3	289562,0	221588	18421
вересень	74012,2	98436,2	317046,0	227037	13288,4
жовтень	83020,8	109587,5	314001,0	239774	90088,4
листопад	100311,4	132411,0	301231,0	255602	56987
грудень	92468,5	122058,4	278790,0	263289	108105,2

Джерело: складено автором на основі [103; 346; 348; 351]

Додаток Ж

Таблиця Ж.1

**Динаміка доходів місцевих бюджетів (без урахування міжбюджетних трансфертів) у розрізі
адміністративно-територіальних одиниць у 2006–2016 рр., млн грн**

Адміністративно-територіальна одиниця	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.
АР Крим	1677,11	2478,52	3079,41	3257,8	4167,8	4584,52	5600,99	5893,72	959	–	–
Вінницька	848,43	1219,21	1616,58	1657,5	1930,4	2180,92	2616,94	2824,98	3111,30	3790,50	5651,40
Волинська	507,10	787,78	971,33	911,3	1057,4	1181,12	1400,92	1452,19	1590,30	2209,00	3092,30
Дніпропетровська	3344,94	4704,35	6251,63	6211,8	7048,9	8447,84	9775,79	10137,38	11030,30	13203,40	17944,70
Донецька	4235,88	6006,26	7477,78	7402,3	8611,5	10084,01	11586,99	12455,11	9 651,90	7 093,20	8 764,60
Житомирська	720,27	1045,63	1396,11	1333,4	1530,2	1733,07	2055,40	2171,62	2 358,50	2 765,20	4 021,70
Закарпатська	598,59	853,87	1130,51	1041,8	1140,8	1206,07	1369,78	1460,98	1580,10	2071,10	3106,90
Запорізька	1705,84	2258,16	2885,11	2766,3	3261,8	3843,54	4277,17	4452,06	4652,40	5602,20	8678,00
Івано-Франківська	714,17	1060,51	1341,34	1329,2	1466,4	1723,85	1926,98	1929,47	2028,80	2571,20	3662,60
Київська	1492,02	2513,26	3104,27	2846,9	3257,4	3840,69	4311,58	4715,97	4 833,60	6 141,90	9 224,00
Кіровоградська	576,91	780,66	1026,63	1075,7	1250,1	1439,40	1769,63	1886,04	2 042,20	2 419,00	3 564,10
Луганська	1619,14	2248,28	2971,17	3001,8	3352,4	3956,49	4602,05	4456,69	3 306,10	2 163,60	2 479,10
Львівська	1657,48	2369,87	3049,30	3025,9	3378,1	3709,38	4287,19	4455,38	4840,20	6415,50	9956,40
Миколаївська	839,45	1114,65	1476,75	1505,4	1686,5	1859,72	2276,33	2289,01	2415,40	2943,00	4338,90
Одеська	2218,32	3178,73	3620,14	3543,1	4123,8	4412,50	4959,83	5209,56	5607,50	6940,50	10763,30
Полтавська	1192,22	1730,66	2234,34	2210,3	2591,4	3291,09	3994,56	3867,88	3911,40	4822,90	6931,40
Рівненська	671,43	951,62	1167,17	1180,6	1320,2	1538,39	1740,44	1789,23	1876,40	2208,40	3122,50
Сумська	707,85	993,77	1335,16	1321,1	1527,7	1828,32	2175,07	2223,29	2290,10	2718,50	3998,90
Тернопільська	414,83	613,83	816,26	830,4	978,1	1074,39	1265,00	1360,50	1403,40	1860,90	2571,60
Харківська	2119,31	3123,99	4112,48	3982,7	4426,4	5230,38	6175,60	6439,08	6568,00	7872,40	11305,60
Херсонська	598,73	860,39	1115,08	1082,4	1249,0	1407,38	1646,67	1700,56	1 827,40	2 273,10	3 299,80
Хмельницька	684,39	1024,74	1324,70	1323,1	1524,8	1727,28	2023,61	2232,05	2334,90	2933,70	4169,80
Черкаська	799,10	1108,47	1493,63	1501,4	1749,0	1990,52	2468,04	2498,00	2582,20	3193,40	4650,60
Чернівецька	517,48	680,36	873,55	866,8	944,8	1052,68	1164,38	1284,90	1244,80	1656,00	2529,90
Чернігівська	623,92	884,10	1119,12	1123,1	1286,0	1478,13	1765,51	1823,56	1992,00	2433,60	3651,30
м. Київ	8409,71	13200,14	16105,96	13950,8	14818,6	10879,34	12389,86	12891,34	14821,30	22178,20	29268,20
м. Севастополь	370,86	557,23	776,60	752,8	836,3	954,31	1187,50	1270,53	241,8	–	–

Джерело: складено автором на основі даних [103].

Структура доходів місцевих бюджетів (без урахування міжбюджетних трансфертів) у розрізі адміністративно-територіальних одиниць у 2006–2016 рр., %

Адміністративно-територіальна одиниця	Роки										
	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
АР Крим	4,21	4,25	4,17	4,59	5,18	5,29	5,56	5,60	0,95	–	–
Вінницька	2,13	2,09	2,19	2,33	2,40	2,52	2,60	2,69	3,08	3,15	3,31
Волинська	1,27	1,35	1,31	1,28	1,31	1,36	1,39	1,38	1,57	1,83	1,81
Дніпропетровська	8,39	8,06	8,46	8,75	8,75	9,75	9,70	9,64	10,91	10,96	10,51
Донецька	10,63	10,29	10,12	10,42	10,70	11,64	11,49	11,84	9,55	5,89	5,13
Житомирська	1,81	1,79	1,89	1,88	1,90	2,00	2,04	2,07	2,33	2,30	2,36
Закарпатська	1,50	1,46	1,53	1,47	1,42	1,39	1,36	1,39	1,56	1,72	1,82
Запорізька	4,28	3,87	3,91	3,89	4,05	4,44	4,24	4,23	4,60	4,65	5,08
Івано-Франківська	1,79	1,82	1,82	1,87	1,82	1,99	1,91	1,84	2,01	2,13	2,15
Київська	3,74	4,31	4,20	4,01	4,05	4,43	4,28	4,48	4,78	5,10	5,40
Кіровоградська	1,45	1,34	1,39	1,51	1,55	1,66	1,76	1,79	2,02	2,01	2,09
Луганська	4,06	3,85	4,02	4,23	4,16	4,57	4,56	4,24	3,27	1,80	1,45
Львівська	4,16	4,06	4,13	4,26	4,20	4,28	4,25	4,24	4,79	5,32	5,83
Миколаївська	2,11	1,91	2,00	2,12	2,09	2,15	2,26	2,18	2,39	2,44	2,54
Одеська	5,56	5,45	4,90	4,99	5,12	5,09	4,92	4,95	5,55	5,76	6,30
Полтавська	2,99	2,97	3,02	3,11	3,22	3,80	3,96	3,68	3,87	4,00	4,06
Рівненська	1,68	1,63	1,58	1,66	1,64	1,77	1,73	1,70	1,86	1,83	1,83
Сумська	1,78	1,70	1,81	1,86	1,90	2,11	2,16	2,11	2,27	2,26	2,34
Тернопільська	1,04	1,05	1,11	1,17	1,22	1,24	1,25	1,29	1,39	1,54	1,51
Харківська	5,32	5,35	5,57	5,61	5,50	6,04	6,13	6,12	6,50	6,53	6,62
Херсонська	1,50	1,47	1,51	1,52	1,55	1,62	1,63	1,62	1,81	1,89	1,93
Хмельницька	1,72	1,76	1,79	1,86	1,89	1,99	2,01	2,12	2,31	2,44	2,44
Черкаська	2,00	1,90	2,02	2,11	2,17	2,30	2,45	2,38	2,55	2,65	2,72
Чернівецька	1,30	1,17	1,18	1,22	1,17	1,21	1,15	1,22	1,23	1,37	1,48
Чернігівська	1,56	1,52	1,52	1,58	1,60	1,71	1,75	1,73	1,97	2,02	2,14
м. Київ	21,09	22,62	21,80	19,64	18,40	12,55	12,29	12,26	14,64	18,41	17,15
м. Севастополь	0,93	0,96	1,05	1,06	1,04	1,10	1,18	1,21	0,24	–	–

Джерело: складено автором на основі даних [103; 346].

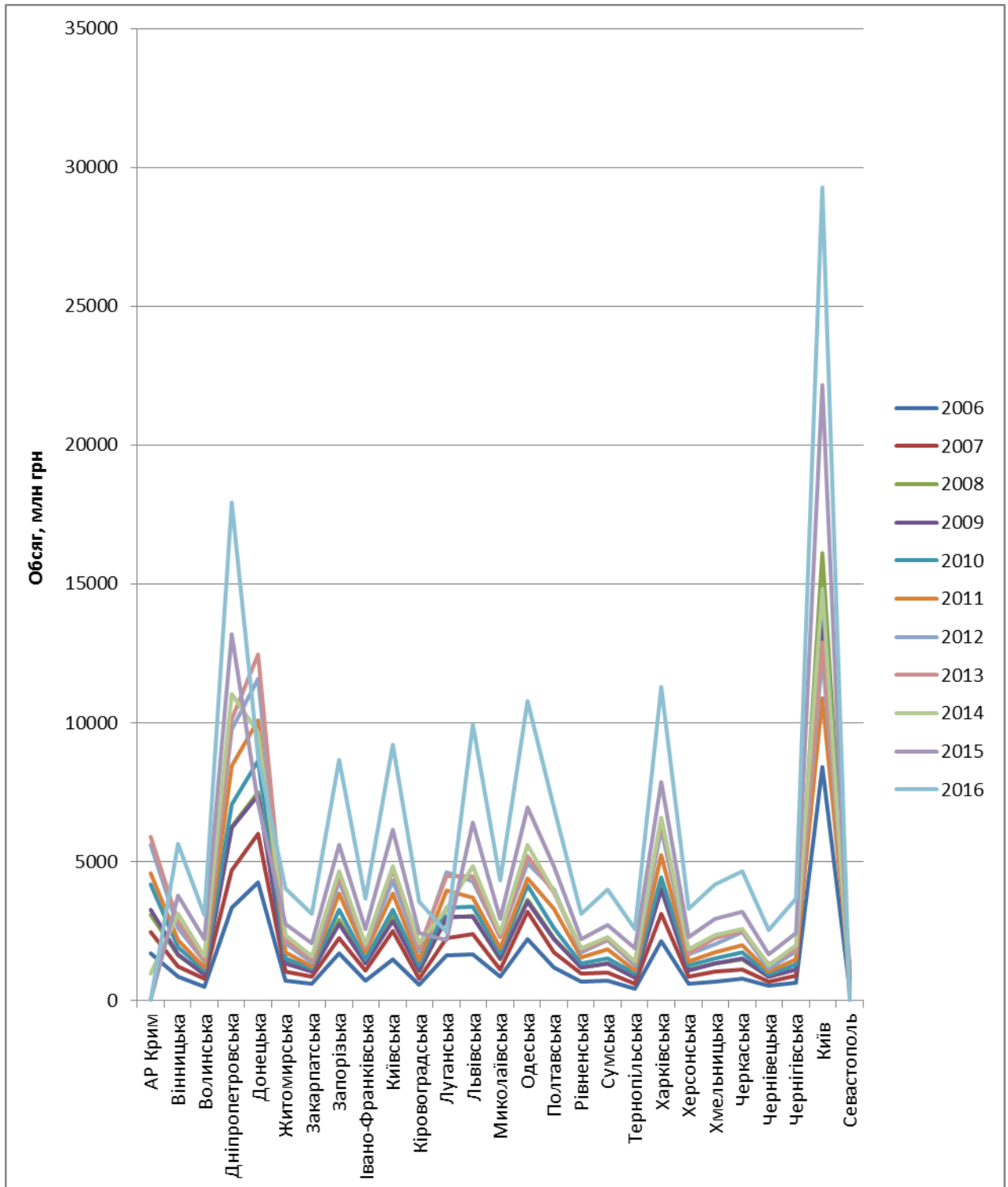

Рис. Ж.1. Динаміка доходів місцевих бюджетів без урахування міжбюджетних трансфертів у розрізі адміністративно-територіальних одиниць у 2006–2016 рр., млн грн

Джерело: складено автором на основі даних [103].

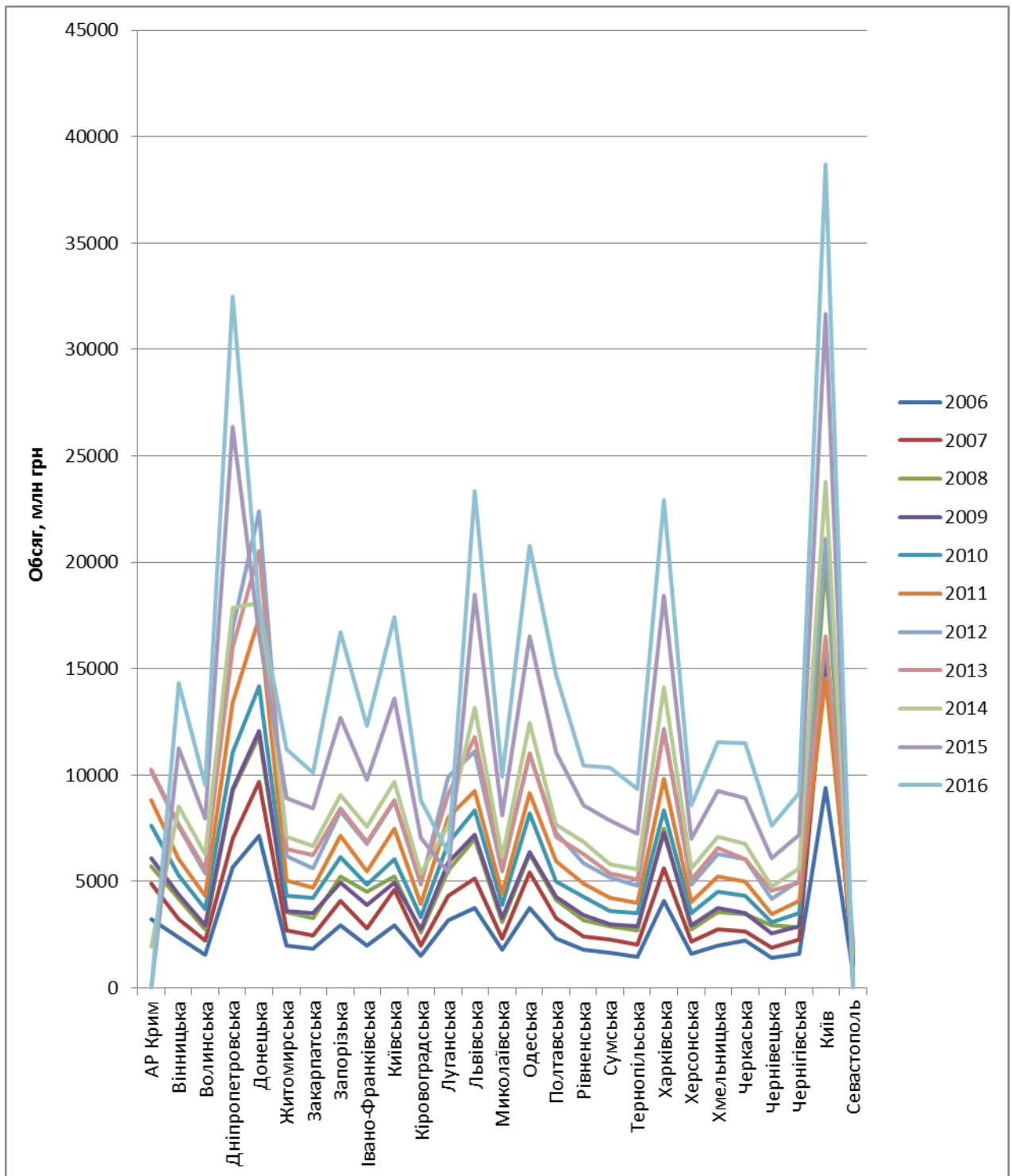

Рис. Ж.2. Динаміка доходів місцевих бюджетів з урахуванням міжбюджетних трансфертів у розрізі адміністративно-територіальних одиниць у 2006–2016 рр., млн грн

Джерело: складено автором на основі даних [103].

Таблиця Ж.3

Динаміка доходів місцевих бюджетів (з урахуванням міжбюджетних трансфертів) у розрізі адміністративно-територіальних одиниць у 2006–2016 рр., млн грн

Адміністративно-територіальна одиниця	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.
АР Крим	3240,65	4899,96	5734,27	6107,5	7649,6	8809,18	10178,35	10247,17	1926,5	–	–
Вінницька	2374,47	3239,71	4163,58	4363,2	5307,0	6055,12	7560,14	7678,09	8551,80	11268,70	14304,40
Волинська	1570,23	2211,62	2766,08	2926,6	3728,5	4335,04	5366,20	5562,02	6290,00	7945,40	9523,20
Дніпропетровська	5689,40	7021,25	9236,81	9331,2	11076,0	13422,85	16909,90	15981,68	17876,50	26372,80	32471,20
Донецька	7143,63	9677,11	11811,08	12094,1	14176,9	17366,06	22415,61	20512,46	18092,10	16590,20	17990,70
Житомирська	1985,16	2703,02	3565,78	3627,4	4350,7	5021,74	6168,88	6546,11	7122,60	8928,50	11219,50
Закарпатська	1824,20	2458,81	3277,48	3498,4	4226,7	4722,12	5640,92	6252,71	6 668,90	8 433,10	10122,20
Запорізька	2924,67	4105,94	5237,06	4969,7	6150,1	7135,72	8293,33	8452,73	9 049,30	12702,60	16715,40
Івано-Франківська	2000,70	2776,13	4496,00	3889,9	4843,8	5477,54	6745,62	6869,46	7558,60	9785,30	12314,60
Київська	2957,51	4595,12	5231,05	4969,8	6030,4	7473,08	8760,77	8831,75	9703,20	13610,20	17448,00
Кіровоградська	1510,71	2004,82	2610,34	2773,1	3338,2	3956,19	4872,17	4959,10	5393,10	7039,90	8810,70
Луганська	3187,61	4328,30	5534,44	5913,5	6834,1	8020,06	9921,21	9083,98	7639,50	5427,60	6353,80
Львівська	3758,76	5128,36	6981,21	7194,2	8333,5	9272,34	11137,83	11789,16	13150,60	18454,10	23347,60
Миколаївська	1783,20	2342,42	3102,55	3254,4	3902,8	4419,63	5489,70	5636,62	6120,60	8082,70	9932,40
Одеська	3760,23	5415,86	6310,69	6394,2	8199,4	9152,43	10967,85	10997,68	12452,10	16507,60	20780,00
Полтавська	2302,48	3254,86	4122,49	4279,7	4992,0	5947,70	7297,82	7115,65	7685,30	11077,40	14699,60
Рівненська	1781,54	2427,46	3162,00	3397,3	4258,2	4922,72	5876,71	6264,31	6877,60	8577,90	10439,50
Сумська	1639,79	2278,92	2914,46	3003,8	3626,3	4254,74	5197,05	5357,94	5800,60	7863,70	10372,40
Тернопільська	1471,76	2022,02	2724,19	2886,2	3508,3	3995,49	4796,55	5108,19	5562,20	7227,30	9347,20
Харківська	4092,92	5630,71	7488,65	7300,0	8359,5	9830,11	12151,23	12074,60	14123,80	18452,30	22913,80
Херсонська	1595,49	2171,38	2767,51	2921,6	3502,3	4027,03	4843,64	5101,03	5602,70	7018,70	8564,00
Хмельницька	2001,44	2746,45	3542,94	3752,0	4509,3	5216,08	6274,55	6564,94	7122,90	9248,10	11528,00
Черкаська	2217,06	2669,68	3452,24	3537,0	4306,2	5002,36	6067,99	6071,93	6762,50	8899,00	11497,90
Чернівецька	1412,49	1893,80	2959,79	2574,8	3077,9	3478,90	4189,44	4548,85	4767,20	6098,90	7625,60
Чернігівська	1615,25	2263,25	2847,45	2915,5	3502,1	4070,73	5046,96	4966,12	5637,50	7194,50	9134,30
м. Київ	9371,90	15752,90	20114,03	15516,6	16268,9	14546,22	21128,06	16510,64	23795,00	31654,00	38687,20
м. Севастополь	681,89	1030,65	1301,07	1167,7	1338,3	1599,19	1974,98	1934,51	369,6	–	–

Джерело: складено автором на основі даних [352–359].

Таблиця Ж.4

**Динаміка темпу приросту обсягу доходів місцевих бюджетів (без
урахування міжбюджетних трансфертів) у розрізі адміністративно-
територіальних одиниць у 2007–2016 рр., %**

Адміністративно-територіальна одиниця	Роки									
	2007 / 2006	2008 / 2007	2009 / 2008	2010 / 2009	2011 / 2010	2012 / 2011	2013 / 2012	2014 / 2013	2015 / 2014	2016 / 2015
АР Крим	47,79	24,24	5,79	27,93	10,00	22,17	5,23	-83,73	–	–
Вінницька	43,70	32,59	2,53	16,46	12,98	19,99	7,95	10,14	21,83	49,09
Волинська	55,35	23,30	-6,18	16,03	11,70	18,61	3,66	9,51	38,90	39,99
Дніпропетровська	40,64	32,89	-0,64	13,48	19,85	15,72	3,70	8,81	19,70	35,91
Донецька	41,79	24,50	-1,01	16,34	17,10	14,90	7,49	-22,51	-26,51	23,56
Житомирська	45,17	33,52	-4,49	14,76	13,26	18,60	5,65	8,61	17,24	45,44
Закарпатська	42,65	32,40	-7,85	9,50	5,72	13,57	6,66	8,15	31,07	50,01
Запорізька	32,38	27,76	-4,12	17,91	17,83	11,28	4,09	4,50	20,42	54,90
Івано-Франківська	48,50	26,48	-0,91	10,32	17,56	11,78	0,13	5,15	26,74	42,45
Київська	68,45	23,52	-8,29	14,42	17,91	12,26	9,38	2,49	27,07	50,18
Кіровоградська	35,32	31,51	4,78	16,21	15,14	22,94	6,58	8,28	18,45	47,34
Луганська	38,86	32,15	1,03	11,68	18,02	16,32	-3,16	-25,82	-34,56	14,58
Львівська	42,98	28,67	-0,77	11,64	9,81	15,58	3,92	8,64	32,55	55,19
Миколаївська	32,78	32,49	1,94	12,03	10,27	22,40	0,56	5,52	21,84	47,43
Одеська	43,29	13,89	-2,13	16,39	7,00	12,40	5,04	7,64	23,77	55,08
Полтавська	45,16	29,10	-1,08	17,24	27,00	21,37	-3,17	1,13	23,30	43,72
Рівненська	41,73	22,65	1,15	11,82	16,53	13,13	2,80	4,87	17,69	41,39
Сумська	40,39	34,35	-1,05	15,64	19,68	18,97	2,22	3,01	18,71	47,10
Тернопільська	47,97	32,98	1,73	17,79	9,84	17,74	7,55	3,15	32,60	38,19
Харківська	47,41	31,64	-3,16	11,14	18,16	18,07	4,27	2,00	19,86	43,61
Херсонська	43,70	29,60	-2,93	15,39	12,68	17,00	3,27	7,46	24,39	45,17
Хмельницька	49,73	29,27	-0,12	15,24	13,28	17,16	10,30	4,61	25,65	42,13
Черкаська	38,71	34,75	0,52	16,49	13,81	23,99	1,21	3,37	23,67	45,63
Чернівецька	31,48	28,40	-0,77	9,00	11,42	10,61	10,35	-3,12	33,03	52,77
Чернігівська	41,70	26,58	0,36	14,50	14,94	19,44	3,29	9,24	22,17	50,04
м. Київ	56,96	22,01	-13,38	6,22	-26,58	13,88	4,05	14,97	49,64	31,97
м. Севастополь	50,25	39,37	-3,06	11,09	14,11	24,44	6,99	-80,97	–	–
Разом по усіх місцевих бюджетах України	46,36	26,60	-3,84	13,35	7,63	16,34	4,32	-3,87	19,17	41,72

Джерело: складено і розраховано автором на основі даних [352–359].

Таблиця Ж.5

**Динаміка темпу приросту обсягу доходів місцевих бюджетів з
урахуванням міжбюджетних трансфертів) у розрізі адміністративно-
територіальних одиниць у 2007–2016 рр., %**

Адміністративно-територіальна одиниця	Роки									
	2007 / 2006	2007 / 2006	2007 / 2006	2007 / 2006	2007 / 2006	2007 / 2006	2007 / 2006	2007 / 2006	2007 / 2006	2007 / 2006
АР Крим	51,20	17,03	6,51	25,25	15,16	15,54	0,68	-81,20	–	–
Вінницька	36,44	28,52	4,79	21,63	14,10	24,86	1,56	11,38	31,77	26,94
Волинська	40,85	25,07	5,80	27,40	16,27	23,79	3,65	13,09	26,32	19,86
Дніпропетровська	23,41	31,56	1,02	18,70	21,19	25,98	-5,49	11,86	47,53	23,12
Донецька	35,46	22,05	2,40	17,22	22,50	29,08	-8,49	-11,80	-8,30	8,44
Житомирська	36,16	31,92	1,73	19,94	15,42	22,84	6,12	8,81	25,35	25,66
Закарпатська	34,79	33,30	6,74	20,82	11,72	19,46	10,85	6,66	26,45	20,03
Запорізька	40,39	27,55	-5,11	23,75	16,03	16,22	1,92	7,06	40,37	31,59
Івано-Франківська	38,76	61,95	-13,48	24,52	13,08	23,15	1,84	10,03	29,46	25,85
Київська	55,37	13,84	-4,99	21,34	23,92	17,23	0,81	9,87	40,27	28,20
Кіровоградська	32,71	30,20	6,24	20,38	18,51	23,15	1,78	8,75	30,54	25,15
Луганська	35,79	27,87	6,85	15,57	17,35	23,70	-8,44	-15,90	-28,95	17,06
Львівська	36,44	36,13	3,05	15,84	11,27	20,12	5,85	11,55	40,33	26,52
Миколаївська	31,36	32,45	4,89	19,92	13,24	24,21	2,68	8,59	32,06	22,88
Одеська	44,03	16,52	1,32	28,23	11,62	19,84	0,27	13,22	32,57	25,88
Полтавська	41,36	26,66	3,81	16,64	19,14	22,70	-2,50	8,01	44,14	32,70
Рівненська	36,26	30,26	7,44	25,34	15,61	19,38	6,60	9,79	24,72	21,70
Сумська	38,98	27,89	3,07	20,72	17,33	22,15	3,10	8,26	35,57	31,90
Тернопільська	37,39	34,73	5,95	21,55	13,89	20,05	6,50	8,89	29,94	29,33
Харківська	37,57	33,00	-2,52	14,51	17,59	23,61	-0,63	16,97	30,65	24,18
Херсонська	36,09	27,45	5,57	19,88	14,98	20,28	5,31	9,83	25,27	22,02
Хмельницька	37,22	29,00	5,90	20,18	15,67	20,29	4,63	8,50	29,84	24,65
Черкаська	20,42	29,31	2,46	21,75	16,17	21,30	0,06	11,37	31,59	29,20
Чернівецька	34,08	56,29	-13,01	19,54	13,03	20,42	8,58	4,80	27,93	25,03
Чернігівська	40,12	25,81	2,39	20,12	16,24	23,98	-1,60	13,52	27,62	26,96
м. Київ	68,09	27,68	-22,86	4,85	-10,59	45,25	-21,85	44,12	33,03	22,22
м. Севастополь	51,15	26,24	-10,25	14,61	19,49	23,50	-2,05	-80,89	–	–
Разом по усіх місцевих бюджетах України	41,05	28,40	-2,11	18,46	13,89	24,10	-1,89	4,83	27,09	24,34

Джерело: складено і розраховано автором на основі даних [352–359].

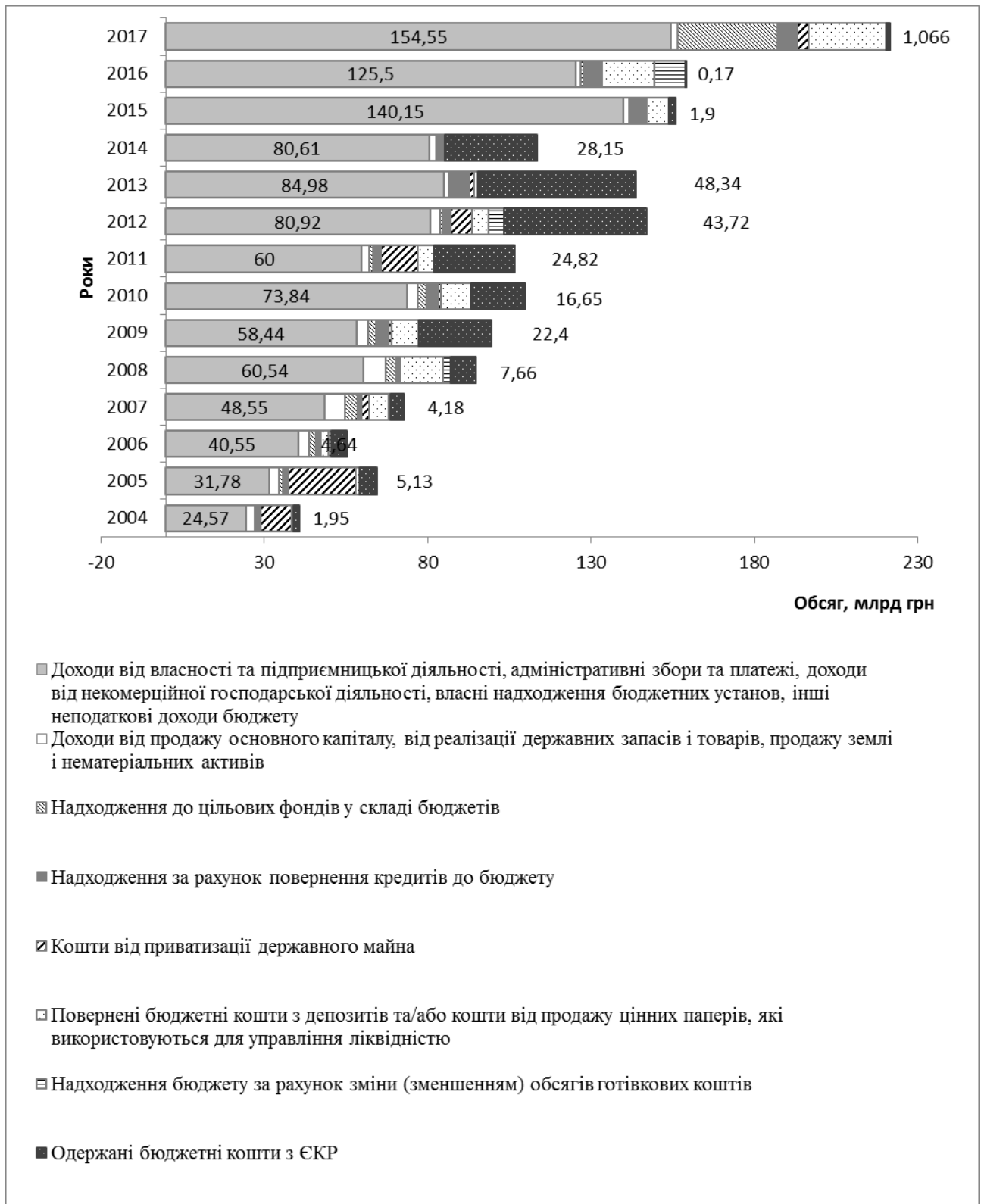

Рис. Ж.3. Динаміка надходжень бюджету держави, акумульованих неподатковим методом у 2004–2017 рр., млрд грн

Джерело: складено автором на основі даних [103].

.

Додаток 3

Таблиця 3.1

**Динаміка частки податкових надходжень до бюджету держави в Україні та країнах-членах ОЕСР у ВВП в
2004–2016 рр., %**

Країни	2004 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Україна	17,66	21,44	22,25	21,47	22,93	21,97	20,92	24,81	24,71	23,25	23,16	25,53	27,31
Австралія	30,26	29,92	29,39	29,50	26,87	25,64	25,42	26,06	27,11	27,33	27,60	28,22	–
Австрія	42,10	41,19	40,61	40,78	41,65	41,25	41,13	41,32	41,97	42,82	43,05	43,66	42,67
Бельгія	43,21	43,15	42,96	42,72	43,25	42,37	42,62	43,14	44,18	45,16	44,99	44,81	44,18
Канада	32,31	32,22	32,43	32,12	31,70	31,98	30,65	30,54	30,99	30,86	31,17	32,02	31,68
Чилі	19,09	20,73	21,98	22,71	21,41	17,33	19,59	21,12	21,33	19,86	19,58	20,51	20,39
Чехія	34,68	34,45	34,02	34,21	33,45	32,28	32,48	33,26	33,68	34,08	33,09	33,35	34,03
Данія	46,39	48,01	46,46	46,42	44,77	44,96	44,76	44,79	45,51	45,89	48,58	45,90	45,94
Естонія	31,21	29,97	30,54	31,28	31,43	34,92	33,25	31,51	31,67	31,70	32,76	33,87	34,74
Фінляндія	41,82	42,11	42,15	41,51	41,21	40,93	40,79	42,03	42,68	43,62	43,81	43,93	44,13
Франція	42,18	42,78	43,09	42,39	42,18	41,32	41,97	43,16	44,32	45,23	45,34	45,22	45,27
Німеччина	33,86	33,87	34,49	34,89	35,41	36,08	35,01	35,7	36,39	36,76	36,78	37,07	37,55
Греція	29,92	31,21	30,33	31,18	30,98	30,63	32,02	33,64	35,5	35,46	35,88	36,4	38,56
Угорщина	37,15	36,68	36,69	39,57	39,63	39,13	37,46	36,43	38,53	38,07	38,16	39,01	39,41
Ісландія	36,65	39,7	40,53	38,98	35,04	31,85	33,34	34,44	35,22	35,75	38,6	36,67	36,37
Ірландія	28,94	29,4	30,83	30,39	28,45	27,31	27,02	27,26	27,49	28,17	28,51	23,12	23,03
Ізраїль	33,35	33,71	34,28	34,22	31,96	29,85	30,73	30,93	29,99	30,72	31,12	31,28	31,25
Італія	39,33	39,15	40,57	41,7	41,72	42,07	41,86	41,91	43,9	44,05	43,46	43,29	42,87
Японія	25,17	26,23	27,02	27,54	27,41	25,96	26,54	27,47	28,22	28,85	30,3	30,74	–
Південна Корея	21,96	22,54	23,56	24,79	24,64	23,76	23,39	24,16	24,78	24,3	24,59	25,16	26,31
Латвія	27,56	27,82	28,63	28,11	27,67	27,85	28,08	27,69	28,39	28,5	28,81	29,01	30,25
Люксембург	36,55	37,79	35,72	36,08	36,65	38,2	37,4	37,04	38,39	38,23	37,42	36,83	37,07
Мексика	12,29	12,06	12,2	12,6	13,15	13,02	13,36	13,28	13,12	13,75	14,25	16,23	17,22

Продовження табл. 3.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Нідерланди	35,16	35,35	36,38	36,03	36,4	35,35	36,09	35,85	36,02	36,54	37,52	37,36	38,85
Нова Зеландія	34,2	36,06	35,28	33,88	32,9	30,25	30,27	30,48	32,06	31,13	32,37	33,05	32,08
Норвегія	42,41	42,6	42,83	42,11	41,43	41,23	41,95	42,08	41,51	39,92	38,87	38,31	37,98
Польща	31,92	32,98	33,61	34,62	34,15	31,21	31,41	31,85	32,08	31,94	31,98	32,44	33,56
Португалія	30,15	30,81	31,33	31,82	31,73	29,91	30,41	32,33	31,78	34,07	34,26	34,56	34,38
Словаччина	31,51	31,26	29,31	29,21	29,05	28,87	28,07	28,62	28,34	30,23	31,18	32,31	32,73
Словенія	37,43	37,95	37,65	37,07	36,39	36,21	36,9	36,48	36,87	36,75	36,46	36,57	36,98
Іспанія	34,1	35,14	35,93	36,36	32,11	29,71	31,21	31,18	32,24	33,13	33,74	33,81	33,48
Швеція	45,65	46,61	45,97	44,97	44,01	44,08	43,22	42,51	42,56	42,91	42,58	43,28	44,12
Швейцарія	26,45	26,54	26,37	26,13	26,43	27,05	26,46	27,01	26,79	26,89	26,97	27,68	27,83
Туреччина	23,32	23,37	23,57	23,06	23,14	23,49	24,82	25,9	24,95	25,35	24,58	25,1	25,46
Великобританія	32,47	32,89	33,13	33,19	32,62	31,6	32,59	33,51	32,76	32,57	32,18	32,53	33,21
США	24,62	25,93	26,66	26,71	25,69	23,02	23,49	23,9	24,07	25,65	25,93	26,23	26,02

Джерело: складено автором на основі даних [103; 468].

Таблиця 3.2

Розподіл податкових надходжень між бюджетами різних рівнів країн-членів ОЕСР у 2004–2016 рр., %

Країни та рівні бюджету	2004 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Австралія													
<i>центральний</i>	82,16	82,18	81,65	81,80	81,78	80,03	80,25	81,18	81,24	80,82	79,87	79,34	–
<i>регіональний</i>	14,91	14,89	15,40	15,28	15,00	16,48	16,28	15,43	15,38	15,76	16,58	17,07	–
<i>місцевий</i>	2,93	2,92	2,94	2,92	3,22	3,49	3,47	3,40	3,39	3,42	3,55	3,59	–
Австрія													
<i>центральний</i>	95,34	95,31	95,30	95,37	95,40	95,24	95,22	95,30	95,32	95,31	95,36	95,49	95,42
<i>регіональний</i>	1,56	1,57	1,57	1,55	1,56	1,62	1,63	1,58	1,59	1,61	1,58	1,54	1,57
<i>місцевий</i>	3,10	3,11	3,12	3,08	3,04	3,14	3,15	3,12	3,10	3,08	3,07	2,96	3,01
Бельгія													
<i>центральний</i>	90,46	90,17	89,97	89,69	90,39	89,58	89,75	89,65	90,20	89,83	90,06	87,44	84,11
<i>регіональний</i>	4,70	5,07	5,22	5,32	5,17	5,01	5,19	5,32	5,18	5,46	5,32	7,70	10,80
<i>місцевий</i>	4,84	4,76	4,81	4,99	4,44	5,40	5,06	5,03	4,62	4,71	4,63	4,86	5,09
Канада													
<i>центральний</i>	53,06	52,84	52,55	52,56	51,50	50,80	50,33	50,56	49,99	50,17	50,49	50,15	49,37
<i>регіональний</i>	37,72	37,94	38,56	38,40	38,74	38,84	38,94	39,00	39,51	39,34	39,11	39,52	40,33
<i>місцевий</i>	9,22	9,22	8,90	9,04	9,76	10,36	10,73	10,44	10,50	10,49	10,39	10,34	10,30
Чилі													
<i>центральний</i>	93,11	93,50	94,51	94,77	93,71	91,60	93,10	93,37	93,34	92,66	92,44	92,45	92,24
<i>місцевий</i>	6,89	6,50	5,49	5,23	6,29	8,40	6,90	6,63	6,66	7,34	7,56	7,55	7,76
Чехія													
<i>центральний</i>	98,90	98,90	98,95	99,16	98,99	98,84	98,68	98,78	98,75	98,74	98,76	98,82	98,86
<i>місцевий</i>	1,10	1,10	1,05	1,02	1,01	1,16	1,32	1,22	1,25	1,26	1,24	1,18	1,14
Данія													
<i>центральний</i>	68,06	69,52	69,19	76,20	75,27	74,32	73,19	73,19	73,51	73,38	74,89	73,24	72,85
<i>місцевий</i>	31,94	30,48	30,81	23,80	24,73	25,68	26,81	26,81	26,49	26,62	25,11	26,76	27,15

Продовження табл. 3.2

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Естонія													
<i>центральний</i>	98,81	98,83	98,97	99,09	98,84	98,80	98,61	98,49	98,68	98,86	98,93	98,99	99,03
<i>місцевий</i>	1,19	1,17	1,03	0,91	1,16	1,20	1,39	1,51	1,32	1,14	1,07	1,01	0,97
Фінляндія													
<i>центральний</i>	79,21	79,30	78,97	78,72	78,08	76,26	75,71	76,84	77,30	76,63	76,48	76,25	76,93
<i>місцевий</i>	20,79	20,70	21,03	21,28	21,92	23,74	24,29	23,16	22,70	23,37	23,52	23,75	23,07
Франція													
<i>центральний</i>	88,96	88,52	88,48	87,99	87,88	86,86	89,35	86,97	86,90	87,11	86,99	86,76	86,46
<i>місцевий</i>	11,04	11,48	11,52	12,01	12,12	13,14	10,65	13,03	13,10	12,89	13,01	13,24	13,54
Німеччина													
<i>центральний</i>	70,88	70,75	69,53	68,73	68,47	70,51	70,99	70,72	70,18	69,33	69,24	68,71	67,83
<i>регіональний</i>	21,75	21,49	22,20	22,90	23,00	21,66	21,11	21,24	21,66	22,48	22,61	23,01	23,69
<i>місцевий</i>	7,38	7,76	8,27	8,37	8,53	7,82	7,90	8,04	8,16	8,19	8,16	8,28	8,48
Греція													
<i>центральний</i>	99,15	99,24	98,82	98,79	98,76	98,10	97,70	97,67	97,56	97,41	97,55	97,59	97,57
<i>місцевий</i>	0,85	0,76	1,18	1,21	1,24	2,29	2,34	2,33	2,44	2,59	2,45	2,41	2,43
Угорщина													
<i>центральний</i>	93,89	93,77	93,56	93,81	93,61	93,32	93,57	93,44	93,76	94,12	94,35	94,19	94,17
<i>місцевий</i>	6,11	6,23	6,44	6,19	6,39	6,68	6,43	6,56	6,24	5,88	5,65	5,81	5,83
Ісландія													
<i>центральний</i>	76,48	77,14	75,77	74,96	74,13	72,70	74,46	73,40	73,69	73,44	75,48	74,39	73,58
<i>місцевий</i>	23,52	22,86	24,23	25,04	25,87	27,30	25,54	26,60	26,31	26,56	24,52	25,61	26,42
Ірландія													
<i>центральний</i>	97,81	97,78	97,98	97,76	97,39	96,73	96,65	96,71	96,54	96,86	97,24	97,57	97,96
<i>місцевий</i>	2,19	2,22	2,02	2,24	2,61	3,27	3,35	3,29	3,46	3,14	2,76	2,43	2,04
Ізраїль													
<i>центральний</i>	92,34	92,37	92,53	92,30	91,82	91,20	91,30	91,38	91,50	91,75	91,84	91,88	91,92
<i>місцевий</i>	7,66	7,63	7,47	7,70	8,18	8,80	8,70	8,62	8,50	8,25	8,16	8,12	8,08
Італія													
<i>центральний</i>	83,37	83,39	83,88	83,63	83,82	84,99	84,63	84,37	83,79	83,88	83,45	83,52	84,94

Продовження табл. 3.2

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
<i>місцевий</i>	16,63	16,61	16,12	16,37	16,18	15,01	15,37	15,63	16,21	16,12	16,55	16,48	15,06
Японія													
<i>центральний</i>	74,42	74,77	74,47	72,47	71,67	72,46	74,10	74,81	75,31	75,84	76,55	76,09	–
<i>місцевий</i>	25,58	25,23	25,53	27,53	28,33	27,54	25,90	25,19	24,69	24,16	23,45	23,91	–
Південна Корея													
<i>центральний</i>	82,22	82,65	81,86	83,17	83,29	83,49	83,39	83,75	84,20	84,52	83,11	81,97	82,47
<i>місцевий</i>	17,78	17,35	18,14	16,83	16,71	16,51	16,61	16,25	15,80	15,48	16,89	18,03	17,53
Латвія													
<i>центральний</i>	82,25	83,25	83,05	82,03	80,97	81,95	79,50	80,38	80,81	80,85	80,48	80,61	80,54
<i>місцевий</i>	17,75	16,75	16,95	17,97	19,03	18,05	20,50	19,62	19,19	19,15	19,52	19,39	19,46
Люксембург													
<i>центральний</i>	95,07	95,55	95,58	95,55	95,48	95,48	95,65	95,35	96,01	96,49	96,72	96,52	96,12
<i>місцевий</i>	4,93	4,45	4,42	4,45	4,52	4,52	4,35	4,65	3,99	3,51	3,28	3,48	3,88
Мексика													
<i>центральний</i>	95,76	95,36	95,29	95,18	95,30	95,08	95,07	94,74	93,89	93,77	93,58	94,23	–
<i>регіональний</i>	2,78	3,08	3,07	3,13	3,04	3,18	3,29	3,66	4,37	4,45	4,68	4,18	–
<i>місцевий</i>	1,46	1,56	1,64	1,69	1,66	1,74	1,64	1,60	1,74	1,78	1,74	1,58	–
Нідерланди													
<i>центральний</i>	96,05	96,03	96,66	96,66	96,75	96,39	96,45	96,23	96,15	96,22	96,25	96,22	96,42
<i>місцевий</i>	3,95	3,97	3,34	3,34	3,25	3,61	3,55	3,77	3,85	3,78	3,75	3,78	3,58
Нова Зеландія													
<i>центральний</i>	94,54	94,72	94,42	94,17	93,56	92,90	92,84	92,92	93,22	93,24	93,27	93,23	93,21
<i>місцевий</i>	5,46	5,28	5,58	5,83	6,44	7,10	7,16	7,08	6,78	6,76	6,73	6,77	6,79
Норвегія													
<i>центральний</i>	86,31	86,65	87,35	87,43	88,12	86,08	86,36	87,86	87,49	86,71	86,09	84,67	83,79
<i>місцевий</i>	13,69	13,35	12,65	12,57	11,88	13,92	13,64	12,14	12,51	13,29	13,91	15,33	16,21
Польща													
<i>центральний</i>	87,23	87,31	87,13	86,73	86,46	86,88	87,42	87,70	87,44	87,41	87,07	87,13	87,16
<i>місцевий</i>	12,77	12,69	12,87	13,27	13,54	13,12	12,58	12,30	12,56	12,59	12,93	12,87	12,84

Продовження табл. 3.2

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Португалія													
<i>центральний</i>	93,32	87,31	87,13	86,73	86,46	86,88	87,42	87,70	87,44	87,41	87,07	87,13	87,16
<i>місцевий</i>	12,77	12,69	12,87	13,27	13,54	13,12	12,58	12,30	12,56	12,59	12,93	12,87	12,84
Словаччина													
<i>центральний</i>	98,20	97,35	97,27	97,40	97,42	97,15	97,13	97,17	97,06	97,16	97,28	97,97	98,04
<i>місцевий</i>	1,80	2,65	2,73	2,60	2,58	2,85	2,87	2,83	2,94	2,84	2,72	2,03	1,96
Словенія													
<i>центральний</i>	92,39	92,64	92,27	90,94	91,09	89,90	89,11	89,15	88,93	89,13	89,37	90,40	90,47
<i>місцевий</i>	7,61	7,36	7,73	9,06	8,91	10,10	10,89	10,85	11,07	10,87	10,63	9,60	9,53
Іспанія													
<i>центральний</i>	78,07	77,66	77,18	77,95	77,37	75,43	77,95	76,51	72,86	76,11	76,40	76,10	75,53
<i>регіональний</i>	13,64	14,02	14,40	13,80	13,95	15,56	12,91	14,24	17,67	14,07	13,61	13,97	14,61
<i>місцевий</i>	8,29	8,32	8,42	8,25	8,68	9,01	9,14	9,25	9,47	9,83	9,99	9,93	9,86
Швеція													
<i>центральний</i>	67,21	67,86	68,12	67,69	65,42	63,80	64,71	64,44	63,26	63,08	63,12	63,99	64,33
<i>місцевий</i>	32,79	32,14	31,88	32,31	34,58	36,20	35,29	35,56	36,74	36,92	36,88	36,01	35,67
Швейцарія													
<i>центральний</i>	59,36	59,53	59,69	59,17	60,42	60,42	60,50	61,03	60,47	60,52	60,07	60,36	60,15
<i>регіональний</i>	24,52	24,76	24,66	25,08	24,31	24,20	24,32	23,99	24,46	24,38	24,67	24,47	24,68
<i>місцевий</i>	16,13	15,71	15,65	15,76	15,26	15,38	15,18	14,98	15,07	15,11	15,26	15,17	15,17
Туреччина													
<i>центральний</i>	92,98	92,37	91,71	91,56	91,31	91,22	90,69	91,19	91,07	91,25	90,56	90,37	90,30
<i>місцевий</i>	7,02	7,63	8,29	8,44	8,69	8,78	9,31	8,81	8,93	8,75	9,44	9,63	9,70
Великобританія													
<i>центральний</i>	95,26	95,31	95,35	95,35	95,16	94,72	94,88	95,11	95,07	95,05	95,05	95,08	95,14
<i>місцевий</i>	4,74	4,69	4,65	4,65	4,84	5,28	5,12	4,89	4,93	4,95	4,95	4,92	4,86
США													
<i>центральний</i>	64,82	65,50	65,92	65,72	64,72	61,68	62,76	63,00	63,47	65,30	66,28	66,98	67,08
<i>регіональний</i>	20,35	20,20	19,95	19,86	20,40	20,86	20,60	20,89	20,83	20,14	19,66	19,44	19,34
<i>місцевий</i>	14,82	14,29	14,13	14,41	14,87	17,46	16,65	16,12	15,70	14,56	14,06	13,59	13,58

Джерело: складено автором на основі даних [469].

Додаток К

Оцінювання фіскальної ефективності ПДВ

Таблиця К.1

Індикатори оцінювання фіскальної ефективності ПДВ

Показники	Формула для розрахунку	Характеристика показника
Ефективна ставка ПДВ (С- efficiency), %	$\frac{\Phi N_{\text{ПДВ}}}{\text{КСВД} + \text{КСВНО} + \text{КСВСЗУ}} \times 100\% ,$ <p>де $\Phi N_{\text{ПДВ}}$ – фактичний обсяг надходження ПДВ; КСВД – кінцеві споживчі витрати домашніх господарств; КСВНО – кінцеві споживчі витрати некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства; КСВСЗУ – кінцеві споживчі витрати сектору загального державного управління</p>	відносна ефективність адміністрування ПДВ (чим більше наближається показник до нормативної ставки ПДВ (20%), тим ефективніший процес адміністрування)
Коефіцієнт бюджетної ефективності ПДВ, %	$\frac{\Phi N_{\text{ПДВ}}}{\text{ВВП}} \times 100\% \times \frac{100\%}{C_{\text{ПДВ}}} ,$ <p>де ВВП – обсяг ВВП; $C_{\text{ПДВ}}$ – нормативна ставка ПДВ</p>	діагностичний інструмент для оцінювання рівня віддачі національної економіки та індикатор для оцінювання ефективності податку; відображає обсяг надходжень ПДВ у відсотках до ВВП, який припадає на 1% номінальної ставки ПДВ (чим більше значення показника, тим вища ефективність ПДВ)
Продуктивність ПДВ, %	$\frac{E C_{\text{ПДВ}}}{C_{\text{ПДВ}}} \times 100\% ,$ <p>де $E C_{\text{ПДВ}}$ – ефективна ставка ПДВ (С- efficiency)</p>	відображає рівень співвідношення ефективної та номінальної ставок та рівень використання (оподаткування) податкової бази (чим вище значення показника, тим ефективніший процес адміністрування ПДВ)

Джерело: складено автором на основі [60; 322; 449]

Таблиця К.2

Оцінювання фіскальної ефективності ПДВ в Україні у 2004–2016 рр.

Показники	2004 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.
ВВП, млн грн	357544	457325	565018	751106	990819	947042	1120585	1349178	1459096	1522657	1586915	1988544	2385367
Кінцеві споживчі витрати домашніх господарств, млн грн	190615	265714	336864	448951	619561	609387	717509	905609	1001964	1099191	1120876	1317110	1544582
Кінцеві споживчі витрати некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства, млн грн	4609	4814	5272	6608	7489	7229	8379	9905	9226	10570	12873	15788	18899
Кінцеві споживчі витрати сектору загального державного управління, млн грн	60392	80156	99714	127942	168177	184109	220382	238691	276352	287751	296210	376315	443727
Фактичний обсяг надходження ПДВ, млн грн	16733,5	33803,8	50396,7	59382,8	92082,6	84596,7	86315,9	130093,8	138826,8	128269,3	139024,3	178452,4	235506
Ефективна ставка ПДВ (С- <i>efficiency</i>), %	6,5	9,6	11,4	10,2	11,6	10,6	9,1	11,3	10,8	9,2	9,7	10,4	11,7
Коефіцієнт бюджетної ефективності ПДВ, %	23,4	37,0	44,6	39,5	46,5	44,7	38,5	48,2	47,6	42,1	43,8	44,9	49,4
Продуктивність ПДВ, %	32,7	48,2	57,0	50,9	57,9	52,8	45,6	56,4	53,9	45,9	48,6	52,2	58,7

Джерело: складено автором на основі даних Державної казначейської служби України та Державної служби статистики України

Додаток Л

Таблиця Л.1

Динаміка структури витрат бюджетних ресурсів у 2004–2017 рр., %

Види витрат бюджетних ресурсів	Роки													
	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Видатки	87,44	79,62	90,75	91,72	86,91	71,35	80,51	79,27	78,99	76,62	64,46	56,18	74,51	68,82
Витрати бюджету, зумовлені наданням бюджетних кредитів	1,75	0,95	0,57	1,12	1,01	1,58	1,03	1,35	0,99	0,93	0,84	0,61	0,66	0,54
Погашення запозичень та витрати бюджету внаслідок коригування погашення запозичень	8,02	8,13	5,12	2,67	2	7,29	5,73	9,03	11,34	12,18	15,29	35,52	11,88	23,68
Розміщені бюджетні кошти на депозитах	0,4	0,19	0,08	0,01	–	–	–	–	0,78	0,17	0	0,55	1,42	1,56
Витрати бюджету, зумовлені придбанням цінних паперів	0,44	0,74	1,09	2,76	8,47	13,35	3,45	4,98	1,12	2,23	15,19	6,2	11,51	4,60
Повернені бюджетні кошти на ЄКР	1,4	2,86	2,39	1,72	1,61	4,83	3,2	4,6	6,78	6,56	3,56	0,16	0,02	0,07
Витрати бюджету, зумовлені змінами (збільшення) обсягів готівкових коштів	0,55	7,51	–	–	–	1,6	6,08	0,77	–	1,31	0,66	0,78	–	0,73
Всього витрати бюджетних ресурсів	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Джерело: складено автором на основі даних [103].

Класифікація видатків бюджету держави

Класифікаційна ознака	Види видатків
за роллю і місцем видатків у виробництві ВВП	видатки, спрямовані на розвиток виробничої сфери, та видатки, за допомогою яких забезпечується розвиток сфери суспільних послуг
за роллю у відтворюючих процесах	поточні та капітальні видатки
за рівнями бюджетної системи	видатки обласних бюджетів, видатки бюджету АР Крим, видатки районних бюджетів, видатки бюджетів об'єднаних територіальних громад, видатки бюджетів територіальних громад міст, видатки бюджетів територіальних громад сіл та їх об'єднань, видатки бюджетів територіальних громад селищ
за функціональним призначенням	видатки на управління (державне управління, правоохоронна діяльність та забезпечення безпеки), видатки на оборону, видатки соціального призначення (освіта, охорона здоров'я, соціальний захист та соціальне забезпечення, культура і мистецтво, засоби масової інформації, фізична культура і спорт, житлово-комунальне господарство, охорону навколишнього природного середовища), видатки на економічну діяльність (будівництво, сільське і лісове господарство, рибне господарство та мисливство, транспорт, дорожнє господарство, зв'язок, телекомунікації та інформатика, інші послуги, пов'язані з економічною діяльністю)
за складовими бюджету	видатки загального фонду, видатки спеціального фонду
за бюджетними програмами	видатки на фінансування різних бюджетних програм
за ознакою головного розпорядника бюджетних коштів	видатки на фінансування функцій різних головних розпорядників бюджетних коштів

Джерело: складено автором.

Види видатків бюджетів за рівнями бюджетної системи

Видатки державного бюджету на:
державне управління, судову владу, міжнародну діяльність, фундаментальні та прикладні дослідження і сприяння науково-технічному прогресу державного значення, міжнародні наукові та інформаційні зв'язки державного значення, оплату послуг з підготовки наукових кадрів у наукових установах на умовах державного замовлення, національну оборону, правоохоронну діяльність, забезпечення безпеки держави та цивільний захист населення і територій, забезпечення функціонування установ та закладів Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, правоохоронних органів, органів цивільного захисту, які перебувають у державній власності, освіти, охорону здоров'я, соціальний захист та соціальне забезпечення, культуру і мистецтво, програми підтримки національних і державних телерадіокомпаній, суспільного телебачення і радіомовлення, преси, книговидання, державних інформаційних агентств, фізичну культуру і спорт, державні програми підтримки регіонального розвитку та пріоритетних галузей економіки, програми реставрації пам'яток архітектури, спорудження пам'ятників і монументів державного значення, державні програми розвитку транспорту, дорожнього господарства, зв'язку, телекомунікацій та інформатики, державні інвестиційні проекти, державні програми з ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи, охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки, запобігання виникненню та ліквідації надзвичайних ситуацій та наслідків стихійного лиха, створення та поповнення державних запасів і резервів, обслуговування державного боргу, проведення виборів та всеукраїнських референдумів, виплати за державними деривативами, державне фінансове забезпечення політичних партій у формах, визначених законом, інші програми, які мають виключно державне значення
Видатки бюджету АР Крим і обласних бюджетів на:
державне управління, освіти, охорону здоров'я, соціальний захист і соціальне забезпечення, культуру і мистецтво, фізичну культуру і спорт; програми природоохоронних заходів місцевого значення
Видатки районних бюджетів, бюджетів об'єднаних територіальних громад, бюджетів міст республіканського АР Крим і обласного значення (стаття 89 Бюджетного кодексу України) на:
освіту, охорону здоров'я, соціальний захист і соціальне забезпечення, державні культурно-освітні та театральні-видовищні програми, державні програми розвитку фізичної культури і спорту

Видатки, які можуть здійснюватися з усіх місцевих бюджетів, на

місцеву пожежну охорону; муніципальні формування з охорони громадського порядку; органи місцевого самоврядування; соціальний захист та соціальне забезпечення; місцеві програми розвитку житлово-комунального господарства та благоустрою населених пунктів; культурно-мистецькі програми місцевого значення; програми підтримки кінематографії та засобів масової інформації; місцеві програми з розвитку фізичної культури і спорту; типові проектування, реставрацію та охорону пам'яток архітектури; транспорт, дорожнє господарство; заходи з організації рятування на водах; обслуговування місцевого боргу; програми природоохоронних заходів місцевого значення, заходи програм у сфері житлово-комунального господарства з будівництва та реконструкції водопровідних та каналізаційних очисних споруд, доочищення питної води, модернізації систем теплопостачання, заміни природного газу альтернативними видами палива, модернізації та ремонту ліфтового господарства, реконструкції та ремонту житлових будинків, оснащення житлового фонду будинковими засобами обліку енергоносіїв та споживання води, капітального ремонту, реконструкції, будівництва мереж зовнішнього освітлення вулиць, капітального ремонту гуртожитків, що передаються у власність територіальних громад, впровадження енергозберігаючих технологій; управління комунальним майном; регулювання земельних відносин; заходи у сфері захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру в межах повноважень, встановлених законом; заходи та роботи з мобілізаційної підготовки місцевого значення; проведення місцевих виборів у випадках, передбачених законом, та республіканських АР Крим і місцевих референдумів; членські внески до асоціацій органів місцевого самоврядування та їх добровільних об'єднань; підвищення кваліфікації депутатів місцевих рад та посадових осіб місцевого самоврядування; реалізацію програм допомоги і грантів міжнародних фінансових організацій та Європейського Союзу; програми підтримки будівництва (реконструкції) житла для окремих категорій громадян; пільги з послуг зв'язку, інші передбачені законодавством пільги; інші програми, пов'язані з виконанням власних повноважень.

Джерело: складено автором на основі даних [33].

Таблиця Л.4

Динаміка структури видатків Державного бюджету України за функціональною бюджетною класифікацією у 2002-2017 рр., %

Види видатків	Роки															
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Загальнодержавні функції	15,5	14,01	12,15	10,6	10,33	9,7	9,01	10,25	11,43	11,99	11,1	12,4	15,3	17,9	17,2	17
Оборона	7,97	9,41	7,78	5,35	4,67	5,4	4,86	3,99	3,74	3,97	3,7	3,7	6,4	9	8,7	8,9
Громадський порядок, безпека та судова влада	10,55	10,17	9,72	8,98	9,18	10,51	10,3	9,97	9,41	9,72	9,2	9,7	10,4	9,5	10,5	10,5
Економічна діяльність	12,59	16,37	17,93	12,43	14,9	17,07	16,02	13,73	11,87	13,43	12,5	10,2	8	6,4	4,6	5,6
Охорона навколишнього природного середовища	1,19	1,29	1,13	0,87	0,95	1,04	0,92	0,75	0,76	0,9	1	1,1	0,6	0,7	0,7	0,6
Житлово-комунальне господарство	0,12	0,15	0,13	0,1	0,13	0,42	0,18	0,11	0,28	0,1	1	0,02	0,03	0,004	0,002	0,002
Охорона здоров'я	3,57	4,19	4,34	3,11	2,99	3,63	3,05	3,11	2,89	3,07	2,9	3,2	2,5	2	1,8	2
Духовний та фізичний розвиток	0,96	1,15	1,27	1,13	1,01	1,14	1,21	1,33	1,7	1,15	1,4	1,3	1,1	1,1	0,7	0,9
Освіта	11,25	10,22	9,06	8,79	8,84	8,69	8,93	9,87	9,49	8,17	7,6	7,7	6,7	5,2	5,1	4,9
Соціальний захист та соціальне забезпечення	16,42	12,14	15,33	27,96	22,09	16,77	21,04	21,24	22,81	19,05	18,1	21,82	18,67	18	22,2	17,1
Міжбюджетні трансферти	19,88	20,9	21,16	20,68	24,91	25,63	24,48	25,65	25,62	28,45	31,5	28,7	30,3	30,2	28,5	32,5

Джерело: складено автором на основі даних [103].

Таблиця Л.6

**Динаміка структури видатків місцевих бюджетів України за функціональною бюджетною класифікацією
у 2002-2017 рр., %**

Види видатків	Роки															
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Загальнодержавні функції	6,19	6,38	6,56	5,23	7,56	7,02	6,52	6,1	6,43	5,46	4,76	5,28	4,88	5,19	4,63	4,8
Оборона										0,001	0,0005	0,001	0,09	0,002	0,002	0,003
Громадський порядок, безпека та судова влада	1,31	0,41	0,37	0,07	0,18	0,12	1,59	0,14	0,16	0,12	0,09	0,1	0,11	0,11	0,11	0,13
Економічна діяльність	5,84	8,97	11,03	12,39	9,13	10,28	9,09	4,74	4,92	6,83	5,84	4,3	4,09	6,83	9,92	11,26
Охорона навколишнього природного середовища	0,48	0,58	0,71	1,91	0,44	0,41	0,38	0,52	0,37	0,49	0,54	0,45	0,39	0,53	0,42	0,53
Житлово-комунальне господарство	4,89	5,15	6,34	6,77	10,35	4,94	6,13	5,3	2,89	4,62	8,85	3,46	7,84	5,60	5,00	5,48
Охорона здоров'я	21,48	21,78	21,59	21,95	20,64	19,45	18,85	21,31	22,68	21,4	21,16	22,15	20,64	21,26	17,97	17,27
Духовний та фізичний розвиток	3,58	4,17	4,19	4,79	3,88	3,53	3,6	3,75	4,01	3,83	3,68	3,89	3,98	3,43	3,40	3,31
Освіта	26,25	27,37	27,59	30,38	28,59	27,83	28,35	31,45	32,16	32,61	32,03	33,93	31,66	29,99	27,00	27,54
Соціальний захист та соціальне забезпечення	19,37	18,18	17,67	13,78	14,67	18,4	16,74	20,01	22,20	23,16	22,46	25,71	25,53	25,94	30,35	28,48
Міжбюджетні трансферти	10,61	7,01	3,95	2,73	4,56	4,15	5,54	5,7	4,18	1,5	0,58	0,73	0,93	1,12	1,19	1,2

Джерело: складено автором на основі даних [103].

Таблиця Л.7

Ранжування пріоритетів витрачання коштів місцевих бюджетів України у 2002-2017 рр.

2002 р.	2003 р.	2004 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016– 2017 рр.
Освіта	Освіта	Освіта	Освіта	Освіта	Освіта	Освіта	Освіта	Освіта	Освіта	Освіта	Освіта	Освіта	Освіта	Соц. захист та соц. заб.
Охорона здоров'я	Охорона здоров'я	Охорона здоров'я	Охорона здоров'я	Охорона здоров'я	Охорона здоров'я	Охорона здоров'я	Охорона здоров'я	Охорона здоров'я	Соц. захист та соц. заб.	Соц. захист та соц. заб.	Соц. захист та соц. заб.	Соц. захист та соц. заб.	Соц. захист та соц. заб.	Освіта
Соц. захист та соц. заб.	Соц. захист та соц. заб.	Соц. захист та соц. заб.	Соц. захист та соц. заб.	Соц. захист та соц. заб.	Соц. захист та соц. заб.	Соц. захист та соц. заб.	Соц. захист та соц. заб.	Соц. захист та соц. заб.	Охорона здоров'я	Охорона здоров'я	Охорона здоров'я	Охорона здоров'я	Охорона здоров'я	Охорона здоров'я
Міжбюдж. трансф.	Екон. діяльн.	Екон. діяльн.	Екон. діяльн.	ЖКГ	Екон. діяльн.	Екон. діяльн.	Заг. держ. функції	Заг. держ. функції	Екон. діяльн.	ЖКГ	Заг. держ. функції	ЖКГ	Екон. діяльн.	Екон. діяльн.
Заг. держ. функції	Міжбюдж. трансф.	Заг. держ. функції	ЖКГ	Екон. діяльн.	Заг. держ. функції	Заг. держ. функції	Міжбюдж. трансф.	Екон. діяльн.	Заг. держ. функції	Екон. діяльн.	Екон. діяльн.	Заг. держ. функції	ЖКГ	ЖКГ
Екон. діяльн.	Заг. держ. функції	ЖКГ	Заг. держ. функції	Заг. держ. функції	ЖКГ	ЖКГ	ЖКГ	Міжбюдж. трансф.	ЖКГ	Заг. держ. функції	Духовн. та фіз. розв.	Екон. діяльн.	Заг. держ. функції	Заг. держ. функції
ЖКГ	ЖКГ	Духовн. та фіз. розв.	Духовн. та фіз. розв.	Міжбюдж. трансф.	Міжбюдж. трансф.	Міжбюдж. трансф.	Екон. діяльн.	Духовн. та фіз. розв.	Духовн. та фіз. розв.	Духовн. та фіз. розв.	ЖКГ	Духовн. та фіз. розв.	Духовн. та фіз. розв.	Духовн. та фіз. розв.
Духовн. та фіз. розв.	Духовн. та фіз. розв.	Міжбюдж. трансф.	Міжбюдж. трансф.	Духовн. та фіз. розв.	Духовн. та фіз. розв.	Духовн. та фіз. розв.	Духовн. та фіз. розв.	ЖКГ	Міжбюдж. трансф.	Міжбюдж. трансф.	Міжбюдж. трансф.	Міжбюдж. трансф.	Міжбюдж. трансф.	Міжбюдж. трансф.
Гром. пор., безпека та суд. влада	Охорона навк. прир. середов.	Охорона навк. прир. середов.	Охорона навк. прир. середов.	Охорона навк. прир. середов.	Охорона навк. прир. середов.	Гром. пор., безпека та суд. влада	Охорона навк. прир. середов.	Охорона навк. прир. середов.	Охорона навк. прир. середов.	Охорона навк. прир. середов.	Охорона навк. прир. середов.	Охорона навк. прир. середов.	Охорона навк. прир. середов.	Охорона навк. прир. середов.
Охорона навк. прир. середов.	Гром. пор., безпека та суд. влада	Гром. пор., безпека та суд. влада	Гром. пор., безпека та суд. влада	Гром. пор., безпека та суд. влада	Гром. пор., безпека та суд. влада	Охорона навк. прир. середов.	Гром. пор., безпека та суд. влада	Гром. пор., безпека та суд. влада	Гром. пор., безпека та суд. влада	Гром. пор., безпека та суд. влада	Гром. пор., безпека та суд. влада	Гром. пор., безпека та суд. влада	Гром. пор., безпека та суд. влада	Гром. пор., безпека та суд. влада
Оборона	Оборона	Оборона	Оборона	Оборона	Оборона	Оборона	Оборона	Оборона	Оборона	Оборона	Оборона	Оборона	Оборона	Оборона

Джерело: складено автором.

Додаток М

Таблиця М.1

Структура видатків місцевих бюджетів (без урахування міжбюджетних трансфертів) у розрізі адміністративно-територіальних одиниць у 2006–2016 рр., %

Адміністративно-територіальна одиниця	Роки										
	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
АР Крим	4,43	4,57	4,42	4,67	4,97	4,84	4,41	4,61	0,83	–	–
Вінницька	3,16	3,16	3,20	3,32	3,43	3,34	3,32	3,46	3,81	3,97	3,96
Волинська	2,07	2,16	2,19	2,31	2,44	2,41	2,37	2,56	2,76	2,76	2,72
Дніпропетровська	6,97	6,66	6,94	7,01	7,09	7,31	7,33	7,36	7,83	8,72	8,94
Донецька	9,39	8,71	8,63	8,84	8,89	9,39	9,76	9,19	7,20	4,93	4,55
Житомирська	2,68	2,64	2,67	2,80	2,85	2,79	2,73	2,95	3,17	3,16	3,19
Закарпатська	2,43	2,40	2,51	2,66	2,79	2,61	2,48	2,75	2,90	3,05	2,88
Запорізька	3,76	3,84	3,90	3,72	3,92	3,80	3,60	3,73	3,95	4,29	4,48
Івано-Франківська	2,67	2,77	3,48	3,01	3,16	3,02	3,00	3,13	3,35	3,49	3,50
Київська	3,81	4,09	3,98	3,88	3,97	3,91	3,77	3,84	4,10	4,59	4,62
Кіровоградська	2,04	1,98	2,01	2,13	2,14	2,21	2,12	2,24	2,36	2,51	2,44
Луганська	4,25	4,18	4,28	4,57	4,37	4,38	4,43	4,27	2,88	1,62	1,75
Львівська	4,90	4,95	5,26	5,48	5,40	5,20	4,90	5,33	5,79	6,45	6,52
Миколаївська	2,39	2,29	2,36	2,48	2,53	2,46	2,41	2,53	2,65	2,79	2,74
Одеська	4,81	5,15	4,92	4,93	5,09	5,00	4,71	4,83	5,39	5,69	5,69
Полтавська	3,04	3,10	3,10	3,25	3,25	3,20	3,14	3,17	3,37	3,75	4,02
Рівненська	2,37	2,39	2,40	2,61	2,70	2,75	2,57	2,82	3,04	3,03	2,92
Сумська	2,22	2,20	2,22	2,29	2,38	2,37	2,28	2,40	2,58	2,78	2,87
Тернопільська	1,98	1,99	2,10	2,24	2,28	2,25	2,13	2,32	2,47	2,54	2,66
Харківська	5,40	5,28	5,58	5,65	5,52	5,58	5,36	5,35	6,37	6,23	6,37
Херсонська	2,15	2,12	2,15	2,25	2,31	2,24	2,16	2,29	2,49	2,47	2,40
Хмельницька	2,65	2,71	2,73	2,89	2,93	2,91	2,74	2,95	3,12	3,27	3,24
Черкаська	2,84	2,64	2,60	2,72	2,83	2,77	2,69	2,77	2,98	3,14	3,23
Чернівецька	1,89	1,81	2,29	1,92	2,04	1,94	1,85	2,03	2,11	2,12	2,12
Чернігівська	2,20	2,21	2,23	2,27	2,31	2,27	2,22	2,25	2,49	2,56	2,52
м. Київ	12,60	13,04	10,89	9,20	7,52	8,21	10,70	8,05	9,88	10,10	9,66
м. Севастополь	0,92	0,95	0,97	0,91	0,87	0,84	0,84	0,82	0,13	–	–

Дані за 2006-2013 рр. наведено з урахуванням кредитування

Джерело: складено автором на основі даних [352–359].

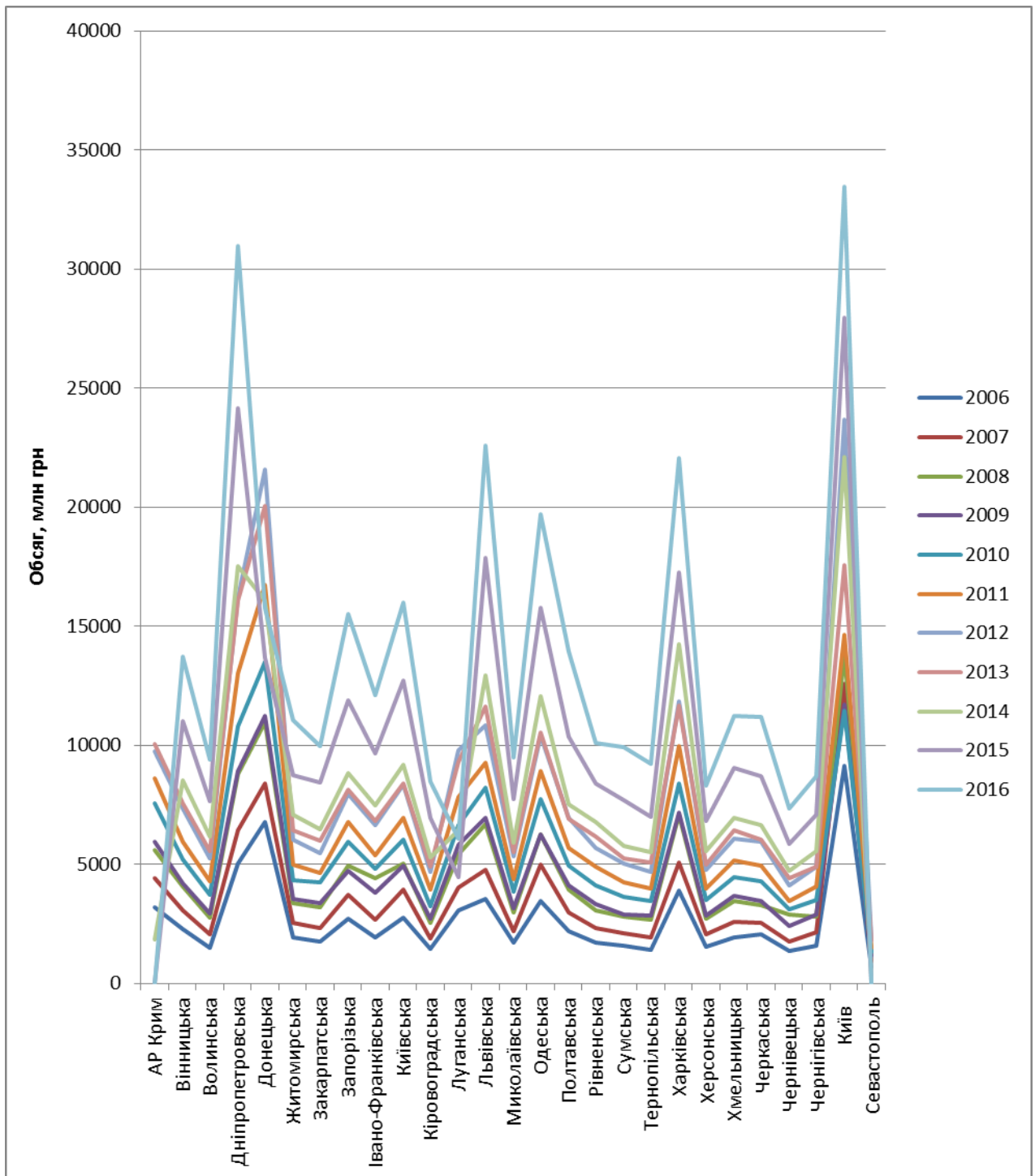

Рис. М.1. Динаміка видатків місцевих бюджетів без урахування міжбюджетних трансфертів у розрізі адміністративно-територіальних одиниць у 2006–2016 рр., млн грн

Джерело: складено автором на основі даних [352–359].

Таблиця М.2

Динаміка видатків місцевих бюджетів (без урахування міжбюджетних трансфертів) у розрізі адміністративно-територіальних одиниць у 2006–2016 рр., млн грн

Адміністративно-територіальна одиниця	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.
АР Крим	3209,2	4410,5	5614,0	5934,2	7563,6	8622,2	9761,1	10069,2	1858,5	–	–
Вінницька	2283,4	3049,5	4064,0	4217,8	5221,0	5951,6	7355,9	7549,0	8511,8	10998,9	13713,3
Волинська	1494,9	2081,2	2784,7	2942,0	3717,9	4297,3	5237,5	5577,7	6163,2	7652,8	9408,0
Дніпропетровська	5042,9	6428,2	8803,2	8917,2	10787,3	13040,4	16216,3	16063,9	17507,9	24136,0	30962,9
Донецька	6792,4	8410,4	10956,4	11245,0	13521,8	16743,7	21598,0	20054,3	16098,6	13663,4	15772,9
Житомирська	1938,1	2550,8	3389,5	3563,8	4330,0	4982,0	6034,5	6434,6	7084,4	8748,5	11040,1
Закарпатська	1755,0	2319,3	3187,1	3389,5	4240,3	4646,3	5488,2	6006,8	6475,2	8451,6	9982,3
Запорізька	2723,1	3710,7	4946,0	4727,9	5963,5	6775,5	7975,0	8140,3	8837,3	11869,0	15517,1
Івано-Франківська	1929,4	2673,5	4412,6	3822,7	4810,0	5392,0	6635,2	6837,4	7496,7	9671,0	12106,8
Київська	2753,5	3947,4	5047,9	4937,9	6037,4	6969,2	8341,5	8389,3	9163,0	12723,0	16004,2
Кіровоградська	1474,7	1910,7	2552,1	2710,2	3256,0	3945,8	4691,8	4900,5	5282,5	6943,0	8467,9
Луганська	3076,9	4036,0	5428,1	5817,6	6648,9	7808,3	9798,0	9315,1	6431,7	4480,8	6077,6
Львівська	3547,5	4774,5	6676,7	6964,3	8213,1	9275,6	10846,7	11624,2	12938,4	17867,2	22574,0
Миколаївська	1731,9	2205,7	2990,8	3154,7	3853,8	4390,3	5323,4	5526,2	5916,2	7720,5	9494,3
Одеська	3479,7	4972,0	6238,5	6271,6	7736,1	8920,3	10416,5	10548,4	12042,6	15765,9	19692,3
Полтавська	2198,6	2988,6	3939,9	4130,1	4945,9	5704,9	6952,3	6920,5	7521,5	10372,7	13939,9
Рівненська	1713,4	2309,5	3049,0	3322,1	4103,5	4899,8	5678,7	6153,2	6785,4	8392,5	10112,9
Сумська	1603,4	2125,6	2815,2	2907,6	3626,8	4229,7	5034,5	5234,2	5773,8	7700,5	9940,7
Тернопільська	1431,9	1924,2	2659,2	2844,9	3464,6	4004,3	4704,9	5071,6	5530,5	7021,1	9224,3
Харківська	3911,1	5092,2	7084,6	7181,6	8393,9	9948,1	11865,4	11687,0	14239,0	17257,9	22063,4
Херсонська	1553,7	2045,9	2722,7	2862,1	3511,2	3996,4	4776,6	5002,9	5565,2	6841,9	8302,2
Хмельницька	1917,4	2610,8	3460,0	3675,6	4460,8	5187,8	6068,7	6437,7	6965,6	9056,4	11236,9
Черкаська	2057,2	2543,2	3298,3	3462,4	4297,9	4932,8	5943,8	6035,9	6669,5	8686,7	11187,0
Чернівецька	1369,4	1749,2	2902,3	2436,1	3097,6	3462,9	4101,4	4431,2	4708,3	5879,1	7347,0
Чернігівська	1591,6	2135,8	2826,6	2886,2	3506,0	4053,0	4904,7	4906,4	5565,7	7080,6	8724,2
м. Київ	9120,8	12585,9	13821,8	11700,4	11438,3	14632,2	23665,7	17578,7	22087,4	27959,2	33451,2
м. Севастополь	663,3	919,7	1235,0	1162,5	1329,8	1499,8	1855,4	1797,6	289,1	–	–

Видатки за 2006–2013 рр. наведено з урахування кредитування

Джерело: складено автором на основі даних [352–359].

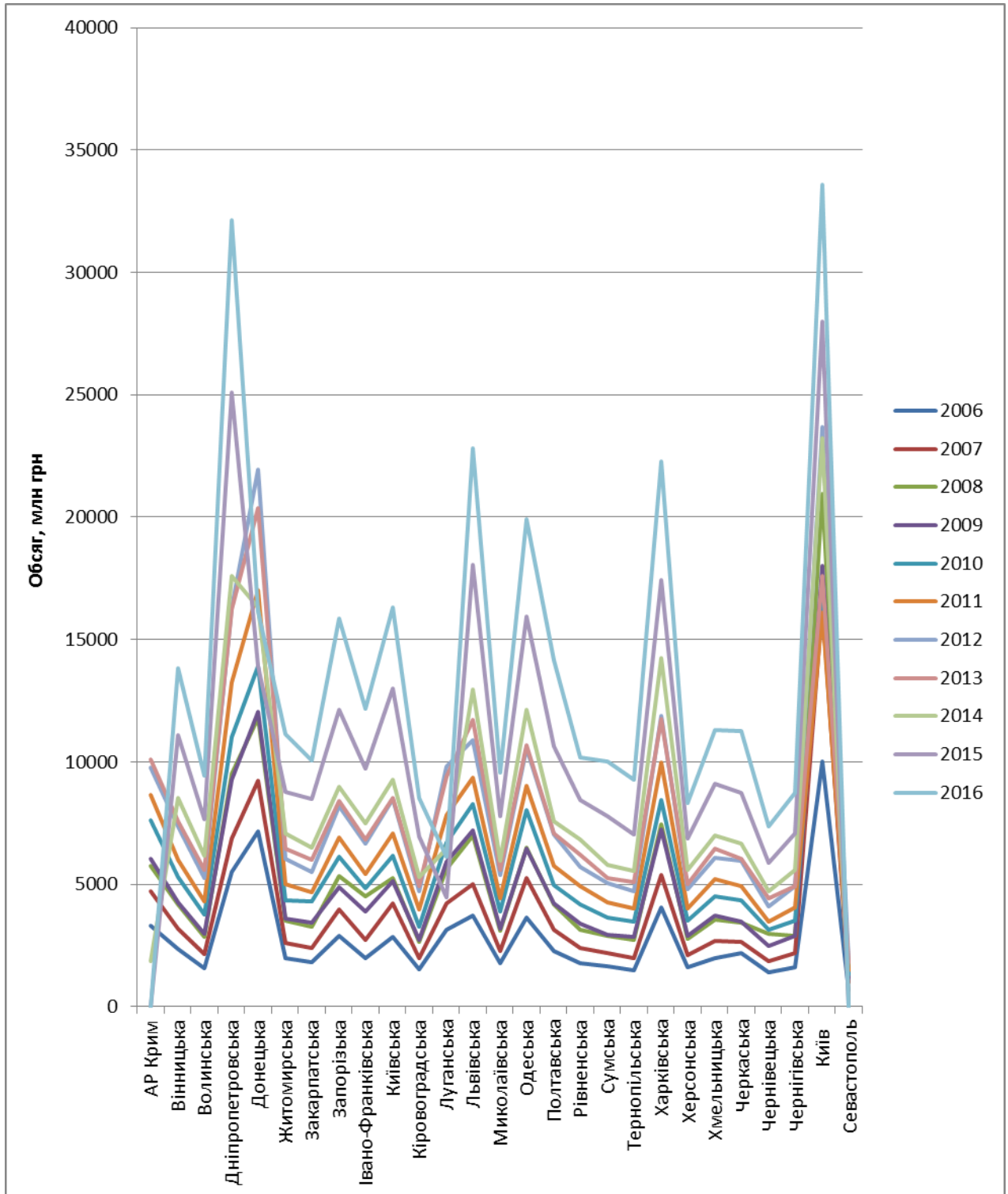

Рис. М.2. Динаміка видатків місцевих бюджетів з урахуванням міжбюджетних трансфертів у розрізі адміністративно-територіальних одиниць у 2006–2016 рр., млн грн

Джерело: складено автором на основі даних [352–359].

Таблиця М.3

Динаміка видатків місцевих бюджетів (з урахуванням міжбюджетних трансфертів) у розрізі адміністративно-територіальних одиниць у 2006–2016 рр., млн грн

Адміністративно-територіальна одиниця	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.
АР Крим	3294,3	4721,0	5747,2	6019,9	7596,1	8640,8	9776,9	10089,9	1858,5	–	–
Вінницька	2367,2	3181,8	4191,5	4271,8	5273,8	5990,8	7368,3	7563,5	8526,8	11082,1	13830,3
Волинська	1545,7	2157,4	2839,0	2961,2	3740,8	4297,8	5238,4	5580,3	6166,6	7673,5	9438,4
Дніпропетровська	5501,5	6856,5	9516,3	9269,9	10996,4	13261,6	16326,9	16243,6	17592,4	25081,8	32124,0
Донецька	7146,8	9242,6	11804,1	12059,7	13914,0	17031,1	21929,3	20374,9	16297,0	13901,5	16142,5
Житомирська	1981,2	2622,1	3527,2	3596,2	4353,4	4986,9	6037,8	6436,7	7092,8	8784,4	11126,2
Закарпатська	1806,1	2391,1	3277,9	3437,3	4280,5	4659,1	5500,5	6012,3	6482,0	8487,7	10044,5
Запорізька	2893,8	3970,6	5321,5	4899,2	6136,7	6924,7	8205,5	8412,2	8966,5	12119,0	15869,6
Івано-Франківська	1979,5	2745,3	4498,5	3872,9	4853,4	5399,3	6642,8	6845,8	7505,4	9721,6	12162,0
Київська	2846,0	4216,9	5272,6	5121,6	6182,5	7072,5	8496,2	8526,9	9290,0	13008,1	16327,7
Кіровоградська	1507,1	1973,3	2622,9	2729,3	3284,4	3961,7	4713,8	4918,9	5313,3	6970,1	8531,8
Луганська	3135,6	4237,8	5623,5	5918,5	6716,7	7820,3	9814,4	9380,9	6444,4	4484,9	6142,3
Львівська	3712,3	4997,2	6974,7	7180,8	8267,4	9349,2	10897,8	11708,3	12945,3	18049,8	22821,5
Миколаївська	1766,7	2273,6	3083,9	3198,8	3905,7	4417,0	5376,9	5567,1	5976,9	7769,6	9575,7
Одеська	3618,8	5257,9	6508,7	6446,5	8040,2	9040,8	10547,8	10665,9	12145,8	15952,2	19912,6
Полтавська	2287,5	3143,6	4156,9	4222,4	4975,8	5762,7	7017,5	7069,2	7577,6	10646,4	14173,6
Рівненська	1761,1	2387,1	3146,8	3372,8	4190,1	4931,1	5725,3	6189,0	6838,1	8452,6	10186,6
Сумська	1636,6	2204,3	2910,3	2952,9	3650,5	4248,4	5041,0	5259,5	5779,6	7764,4	10025,5
Тернопільська	1470,6	1990,6	2725,3	2864,0	3478,0	4007,2	4708,5	5074,1	5533,5	7039,2	9258,2
Харківська	4071,2	5390,2	7467,6	7256,6	8437,6	9958,4	11872,9	11753,7	14251,8	17449,0	22291,5
Херсонська	1587,3	2122,8	2780,9	2877,0	3522,0	3998,2	4777,3	5003,8	5568,4	6848,7	8318,0
Хмельницька	1979,3	2696,5	3559,7	3724,9	4493,4	5218,6	6096,2	6460,8	6995,5	9089,5	11294,6
Черкаська	2206,5	2643,2	3432,9	3491,2	4357,0	4937,0	5946,8	6040,7	6680,4	8723,3	11251,9
Чернівецька	1405,7	1857,1	2975,9	2462,8	3132,5	3464,6	4102,6	4432,0	4712,0	5884,0	7355,6
Чернігівська	1627,0	2203,8	2889,5	2899,5	3516,2	4053,4	4905,0	4906,6	5566,2	7095,4	8743,3
м. Київ	10018,5	16428,7	20950,2	18028,3	17187,2	16096,6	23689,7	17587,0	23231,0	28005,1	33567,4
м. Севастополь	665,5	996,1	1272,0	1164,4	1333,9	1500,9	1858,0	1799,3	289,1	–	–

Видатки за 2006–2013 рр. наведено з урахування кредитування

Джерело: складено автором на основі даних [352–359].

Таблиця М.4

**Динаміка темпу приросту обсягу видатків місцевих бюджетів (без
урахування міжбюджетних трансфертів) у розрізі адміністративно-
територіальних одиниць у 2007–2016 рр., %**

Адміністративно-територіальна одиниця	Роки									
	2007 / 2006	2008 / 2007	2009 / 2008	2010 / 2009	2011 / 2010	2012 / 2011	2013 / 2012	2014 / 2013	2015 / 2014	2016 / 2015
АР Крим	37,43	27,29	5,70	27,46	14,00	13,21	3,16	-81,54	–	–
Вінницька	33,55	33,27	3,78	23,78	13,99	23,60	2,63	12,75	29,22	24,68
Волинська	39,22	33,80	5,65	26,37	15,58	21,88	6,50	10,50	24,17	22,94
Дніпропетровська	27,47	36,95	1,29	20,97	20,89	24,35	-0,94	8,99	37,86	28,29
Донецька	23,82	30,27	2,63	20,25	23,83	28,99	-7,15	-19,72	-15,13	15,44
Житомирська	31,61	32,88	5,14	21,50	15,06	21,13	6,63	10,10	23,49	26,19
Закарпатська	32,15	37,42	6,35	25,10	9,57	18,12	9,45	7,80	30,52	18,11
Запорізька	36,27	33,29	-4,41	26,13	13,62	17,70	2,07	8,56	34,31	30,74
Івано-Франківська	38,57	65,05	-13,37	25,83	12,10	23,06	3,05	9,64	29,00	25,19
Київська	43,36	27,88	-2,18	22,27	15,43	19,69	0,57	9,22	38,85	25,79
Кіровоградська	29,57	33,57	6,19	20,14	21,19	18,91	4,45	7,80	31,43	21,96
Луганська	31,17	34,49	7,18	14,29	17,44	25,48	-4,93	-30,95	-30,33	35,64
Львівська	34,59	39,84	4,31	17,93	12,94	16,94	7,17	11,31	38,09	26,34
Миколаївська	27,36	35,59	5,48	22,16	13,92	21,25	3,81	7,06	30,50	22,98
Одеська	42,89	25,47	0,53	23,35	15,31	16,77	1,27	14,17	30,92	24,90
Полтавська	35,93	31,83	4,83	19,75	15,35	21,87	-0,46	8,68	37,91	34,39
Рівненська	34,79	32,02	8,96	23,52	19,41	15,90	8,36	10,27	23,68	20,50
Сумська	32,57	32,44	3,28	24,74	16,62	19,03	3,97	10,31	33,37	29,09
Тернопільська	34,38	38,20	6,98	21,78	15,58	17,50	7,79	9,05	26,95	31,38
Харківська	30,20	39,13	1,37	16,88	18,52	19,27	-1,50	21,84	21,20	27,85
Херсонська	31,68	33,08	5,12	22,68	13,82	19,52	4,74	11,24	22,94	21,34
Хмельницька	36,16	32,53	6,23	21,36	16,30	16,98	6,08	8,20	30,02	24,08
Черкаська	23,62	29,69	4,98	24,13	14,77	20,50	1,55	10,50	30,25	28,78
Чернівецька	27,73	65,92	-16,06	27,15	11,79	18,44	8,04	6,25	24,87	24,97
Чернігівська	34,19	32,34	2,11	21,47	15,60	21,01	0,03	13,44	27,22	23,21
м. Київ	37,99	9,82	-15,35	-2,24	27,92	61,74	-25,72	25,65	26,58	19,64
м. Севастополь	38,66	34,28	-5,87	14,39	12,78	23,71	-3,12	-83,92	–	–
Разом по усіх місцевих бюджетах України	33,37	31,49	0,22	19,57	17,25	24,09	-1,35	2,39	23,91	25,06

Видатки за 2006–2013 рр. наведено з урахування кредитування

Джерело: складено і розраховано автором на основі даних [352–359].

Таблиця М.5

**Динаміка темпу приросту обсягу видатків місцевих бюджетів з
урахуванням міжбюджетних трансфертів) у розрізі адміністративно-
територіальних одиниць у 2007–2016 рр., %**

Адміністративно-територіальна одиниця	Роки									
	2007 / 2006	2008 / 2007	2009 / 2008	2010 / 2009	2011 / 2010	2012 / 2011	2013 / 2012	2014 / 2013	2015 / 2014	2016 / 2015
АР Крим	43,31	21,74	4,74	26,18	13,75	13,15	3,20	-81,58	–	–
Вінницька	34,41	31,73	1,92	23,46	13,60	22,99	2,65	12,74	29,97	24,80
Волинська	39,57	31,59	4,30	26,33	14,89	21,89	6,53	10,51	24,44	23,00
Дніпропетровська	24,63	38,79	-2,59	18,62	20,60	23,11	-0,51	8,30	42,57	28,08
Донецька	29,33	27,71	2,17	15,38	22,40	28,76	-7,09	-20,01	-14,70	16,12
Житомирська	32,35	34,52	1,96	21,06	14,55	21,07	6,61	10,19	23,85	26,66
Закарпатська	32,39	37,09	4,86	24,53	8,84	18,06	9,30	7,81	30,94	18,34
Запорізька	37,21	34,02	-7,94	25,26	12,84	18,50	2,52	6,59	35,16	30,95
Івано-Франківська	38,69	63,86	-13,91	25,32	11,25	23,03	3,06	9,64	29,53	25,10
Київська	48,17	25,03	-2,86	20,71	14,40	20,13	0,36	8,95	40,02	25,52
Кіровоградська	30,93	32,92	4,06	20,34	20,62	18,98	4,35	8,02	31,18	22,41
Луганська	35,15	32,70	5,25	13,49	16,43	25,50	-4,42	-31,30	-30,41	36,96
Львівська	34,61	39,57	2,95	15,13	13,09	16,56	7,44	10,57	39,43	26,44
Миколаївська	28,69	35,64	3,73	22,10	13,09	21,73	3,54	7,36	29,99	23,25
Одеська	45,29	23,79	-0,96	24,72	12,44	16,67	1,12	13,88	31,34	24,83
Полтавська	37,43	32,23	1,58	17,84	15,81	21,77	0,74	7,19	40,50	33,13
Рівненська	35,55	31,83	7,18	24,23	17,68	16,11	8,10	10,49	23,61	20,51
Сумська	34,69	32,03	1,46	23,62	16,38	18,66	4,33	9,89	34,34	29,12
Тернопільська	35,36	36,91	5,09	21,44	15,22	17,50	7,76	9,05	27,21	31,52
Харківська	32,40	38,54	-2,83	16,27	18,02	19,22	-1,00	21,25	22,43	27,75
Херсонська	33,74	31,00	3,46	22,42	13,52	19,49	4,74	11,28	22,99	21,45
Хмельницька	36,24	32,01	4,64	20,63	16,14	16,82	5,98	8,28	29,93	24,26
Черкаська	19,79	29,88	1,70	24,80	13,31	20,45	1,58	10,59	30,58	28,99
Чернівецька	32,11	60,24	-17,24	27,19	10,60	18,41	8,03	6,32	24,87	25,01
Чернігівська	35,45	31,11	0,35	21,27	15,28	21,01	0,03	13,44	27,47	23,22
м. Київ	63,98	27,52	-13,95	-4,67	-6,35	47,17	-25,76	32,09	20,55	19,86
м. Севастополь	49,68	27,70	-8,46	14,56	12,52	23,79	-3,16	-83,93	–	–
Разом по усіх місцевих бюджетах України	38,37	32,57	-2,00	17,25	13,27	22,97	-1,22	2,60	24,14	25,15

Видатки за 2006–2013 рр. наведено з урахування кредитування

Джерело: складено і розраховано автором на основі даних [352–359].

Додаток Н

Таблиця Н

Динаміка валового внутрішнього продукту України у 1990–2017 рр.

Роки	У фактичних цінах		У цінах попереднього року		Індекси фізичного обсягу			Індекси-дефлятори
	валовий внутрішній продукт	валовий внутрішній продукт у розрахунку на одну особу	валовий внутрішній продукт	валовий внутрішній продукт у розрахунку на одну особу	валовий внутрішній продукт	валовий внутрішній продукт у розрахунку на одну особу	валовий внутрішній продукт	валовий внутрішній продукт
1	2	3	4	5	6	7	8	9
За методологією СНР 1993 р.								
	млрд крб	тис. крб	млрд крб	тис. крб	відсотків до попереднього року		відсотків до 1990 р.	відсотків до попереднього року
1990	167	3				
1991	299	6	153	х	91,3	91,1	91,3	196,2
1992	5033	97	270	х	90,1	89,8	82,3	1866,0
1993	148273	2842	4317	х	85,8	85,7	70,6	3435,4
1994	1203769	23184	114268	х	77,1	77,4	54,4	1053,5
1995	5451642	105793	1057504	х	87,8	88,5	47,8	515,5
	млн грн	грн	млн грн	грн	відсотків до попереднього року		відсотків до 1990 р.	відсотків до попереднього року
1996	81519	1595	49041	х	90,0	90,7	43,0	166,2
1997	93365	1842	79083	х	97,0	97,8	41,7	118,1
1998	102593	2040	91550	х	98,1	98,8	40,9	112,1
1999	130442	2614	102428	х	99,8	100,6	40,8	127,3
2000	170070	3436	138126	х	105,9	106,7	43,2	123,1
За методологією СНР 2008 р.								
	млн грн	грн	млн грн	грн	відсотків до попереднього року		відсотків до 2010 р.	відсотків до попереднього року
2000	176128	3582	х	х	х	х	х	х
2001	211175	4340	191684	3939	108,8	110,0	71,5	110,2
2002	234138	4855	222451	4612	105,3	106,3	75,4	105,3
2003	277355	5801	256420	5363	109,5	110,5	82,5	108,2
2004	357544	7535	310070	6534	111,8	112,6	92,3	115,3
2005	457325	9709	368525	7823	103,1	103,8	95,1	124,1
2006	565018	12076	491951	10515	107,6	108,3	102,3	114,9
2007	751106	16150	611439	13147	108,2	108,9	110,7	122,8
2008	990819	21419	767957	16602	102,2	102,8	113,2	129,0
2009	947042	20564	840844	18258	84,9	85,2	96,1	112,6
2010	1120585	24429	985795	21491	104,1	104,5	100,0	113,7
2011	1349178	29519	1181604	25852	105,4	105,8	105,4	114,2
2012	1459096	32002	1351233	29637	100,2	100,4	105,6	108,0
2013	1522657	33473	1459759	32090	100,0	100,3	105,7	104,3

Продовження табл. Н

1	2	3	4	5	6	7	8	9
За методологією СНР 2008 р. (без урахування тимчасово окупованої території АР Крим і м. Севастополя, за 2014-2016 рр. - також без частини зони проведення АТО)								
2010	1079346	24798	949619	21817	104,1	104,5	100,0	113,7
2011	1299991	29980	1138338	26252	105,5	105,9	105,5	114,2
2012	1404669	32480	1303094	30132	100,2	100,5	105,7	107,8
2013	1465198	33965	1404293	32553	100,0	100,2	105,7	104,3
2014	1586915	36904	1369190	31841	93,4	93,7	98,8	115,9
2015	1988544	46413	1431826	33419	90,2	90,6	89,1	138,9
2016	2385367	55899	2037084	47738	102,4	102,9	91,3	117,1
2017	2983882	70233	2444191	57530	102,5	102,9	93,5	122,1

Джерело: складено автором на основі даних Державної служби статистики України [346].

Додаток П

**Динаміка основних соціальних індикаторів рівня життя населення
України у 1995–2016 рр.**

Роки	Наявні доходи населення, млн грн	Реальний наявний дохід, % до попереднього року	Середньо-місячна номінальна заробітна плата, грн	Середньо-місячна номінальна заробітна плата, дол. США	Реальна заробітна плата, % до попереднього року
1995	2783	108,3	514,2	49,8	110,6
2000	96609	104,1	230	42,3	99,1
2001	119048	110,0	311	57,9	119,3
2002	141618	118,0	376	70,7	118,2
2003	162578	109,1	462	86,7	115,2
2004	212033	119,6	590	110,9	123,8
2005	298275	123,9	806	157,3	120,3
2006	363586	111,8	1041	206,2	118,3
2007	470953	114,8	1351	267,5	112,5
2008	634493	107,6	1806	342,9	106,3
2009	661915	90	1906	244,6	90,8
2010	847949	117,1	2239	282,2	110,2
2011	988983	108	2633	330,5	108,7
2012	1149244	113,9	3026	378,7	114,4
2013	1215457	106,1	3265	408,5	108,2
2014	1151656	88,5	3480	292,7	93,5
2015	1330089	77,7	4195	192	79,8
2016	1519574	100,3	5183	202,8	109

Джерело: складено автором на основі даних Державної служби статистики України.

Додаток Р

Розрахунок взаємозв'язку між показниками обсягу валового внутрішнього продукту, обсягу витрат бюджету на операційну, інвестиційну та фінансову діяльність

Виведення підсумку								
<i>Регресійна статистика</i>								
Множинний R	0,9983							
R-квадрат	0,9967							
Нормований R-квадрат	0,9960							
Стандартна помилка	38,1436							
Спостереження	13							
<i>Дисперсійний аналіз</i>								
	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>Значимість F</i>			
Регресія	2	4329289,6936	2164644,8468	1487,798	4,22E-13			
Залишок	10	14549,3175	1454,9318					
Разом	12	4343839,0111						
	<i>Коефіцієнти</i>	<i>Стандартна помилка</i>	<i>t-статистика</i>	<i>P-Значення</i>	<i>Нижнє 95%</i>	<i>Верхнє 95%</i>	<i>Нижнє 95,0%</i>	<i>Верхнє 95,0%</i>
Y-перетин	93,5716	27,0226	3,4627	0,0061	33,3615	153,7816	33,3615	153,7816
Операційна	2,7598	0,0753	36,6725	0,0000	2,5921	2,9275	2,5921	2,9275
Інвестиційна	2,8293	1,0155	2,7862	0,0192	0,5667	5,0920	0,5667	5,0920

Джерело: розраховано автором

Додаток С

Народжуваність дітей в Україні у 2000–2017 рр.

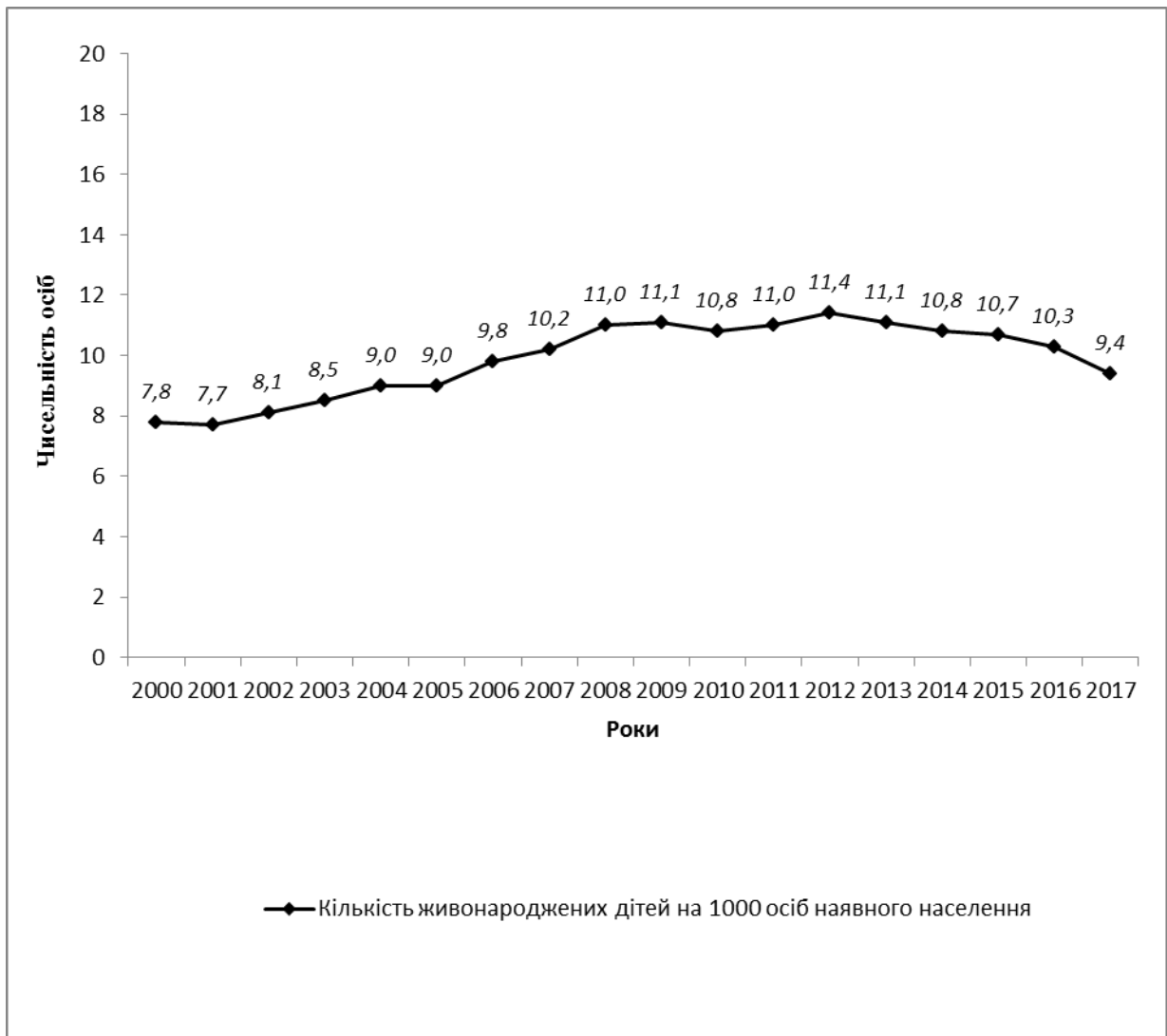

Рис. С.1. Динаміка народжуваності дітей у 2000–2017 рр. в Україні, осіб на 1000 осіб наявного населення

Джерело: складено автором на основі даних [350].

Додаток Т

Динаміка валового регіонального продукту у розрахунку на одну особу у 2004–2016 рр., грн

Адміністративно-територіальна одиниця	2004 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.
Україна	7535	9709	12076	16150	21419	20564	24429	29519	32002	33473	36904	46413	55899
АР Крим	4951	6460	8101	10574	13898	13933	16507	19467	22675	23595	–	–	–
Вінницька	4700	5966	7328	9159	12061	12145	14332	17768	20253	22303	27249	37270	46615
Волинська	4771	6285	7397	9711	12340	11796	13916	16993	19249	19817	23218	30387	34310
Дніпропетровська	8609	11909	15239	20868	30918	27737	34709	42068	44650	46333	53749	65897	75396
Донецька	9713	12490	15725	20197	26028	23137	28986	36446	38907	37830	27771	26864	32318
Житомирська	4397	5554	6636	8485	11545	11419	14616	17184	19551	20286	23678	30698	38520
Закарпатська	4238	5373	6576	8452	10626	10081	12278	14455	17088	17044	19170	22989	25727
Запорізька	8093	10683	13369	18022	23232	20614	23657	27567	30656	30526	37251	50609	59729
Івано-Франківська	5238	6916	8157	10055	12940	12485	14814	19386	23379	24022	27232	33170	37220
Київська	6652	8673	10918	15033	20593	21769	26140	34420	40483	39988	46058	60109	74216
Кіровоградська	5122	6394	7723	9546	13515	13096	15533	19918	22082	25533	29223	39356	47469
Луганська	5973	8131	10085	13628	18338	16562	19788	25067	25950	24514	14079	10778	14251
Львівська	5396	6657	8351	10915	13902	14093	16353	20490	24387	24937	28731	37338	45319
Миколаївська	6424	7801	9769	12227	16175	17050	20276	23402	24838	27355	30357	41501	50091
Одеська	7028	8619	10379	13827	19638	20341	22544	25748	27070	29118	31268	41682	50159
Полтавська	8841	11574	14330	18500	22476	22337	29652	35246	38424	39962	48040	66390	81145
Рівненська	4817	6269	7724	9695	12217	11699	13785	16735	18860	19003	24762	30350	33958
Сумська	5009	6497	7848	10249	13622	13631	15711	19800	21722	23517	26943	37170	41741
Тернопільська	3516	4603	5819	7510	9688	10240	11713	15055	16644	16819	20228	24963	29247
Харківська	7182	9025	11353	15645	21294	21228	23639	27966	29972	31128	35328	45816	57150
Херсонська	4546	5713	6744	8122	11944	12256	14346	16990	17910	19311	21725	30246	36585
Хмельницька	4549	5764	7023	9100	11932	11780	13602	17260	19920	20165	24662	31660	37881
Черкаська	4853	6681	8209	10331	14581	14393	17325	21082	24558	26168	30628	40759	48025
Чернівецька	3589	4654	5650	7369	9771	9383	10939	13228	14529	15154	16552	20338	23365
Чернігівська	5163	6474	7714	10081	13213	13121	15406	19357	22096	22603	26530	35196	41726
м.Київ	23130	28780	35210	49795	61592	61088	70424	79729	97429	109402	124163	155904	191736
м.Севастополь	5847	7452	10079	12961	16592	16966	20455	24564	25872	28765	–	–	–

Джерело: складено автором на основі даних Державної служби статистики України [347].

Додаток У

Таблиця У.1

**Динаміка доходів місцевих бюджетів без урахування міжбюджетних трансфертів на одну особу у
2006–2016 рр., грн**

Адміністративно-територіальна одиниця	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Україна	852	1254,6	1597	1542,5	1755,3	1895,9	2211,2	2312	2351,1	2812	4001,4
АР Крим	846,8	1255,5	1563,8	1656,8	2121,7	2335,2	2851,7	2997,5	–	–	–
Вінницька	500,8	726	970,3	1001,3	1172,8	1331,7	1604,9	1740,9	1927,2	2359,7	3540,4
Волинська	488	759,5	937,3	879,3	1019,8	1138	1348	1395,5	1526	2118,3	2968,2
Дніпропетровська	973,8	1379,3	1846,2	1846,1	2106,7	2538,1	2949,8	3071,8	3358,3	4043	5534
Донецька	920,5	1317,2	1654,5	1651	1935,2	2282,4	2639,8	2856,9	2233,9	1656,8	2060
Житомирська	544,2	797,4	1074,1	1033,7	1193,2	1358,1	1617,1	1715,7	1873	2209	3232,9
Закарпатська	480,9	686,8	909,5	837,4	915,5	965,6	1093,6	1163,6	1255,8	1644,6	2467,8
Запорізька	920,1	1227,3	1579,1	1522,9	1805,6	2139,5	2391,5	2500,5	2627,2	3183,5	4968,6
Івано-Франківська	514,8	766,3	970,7	962,5	1062,4	1249,2	1395,4	1396,2	1467,7	1859,9	2651,9
Київська	849	1440,9	1791,7	1650,6	1894,2	2234,8	2505,6	2735,8	2798,2	3548,7	5321,5
Кіровоградська	544,2	746	993,4	1052,2	1233	1430,5	1771,8	1902,4	2075,2	2476,3	3676,4
Луганська	675,9	949,2	1267,8	1292,9	1456,7	1733,8	2032,2	1982,5	1482,7	977,8	1126,7
Львівська	644,2	924,2	1192,8	1186	1326,2	1458,8	1687,3	1754,4	1907	2529,8	3929
Миколаївська	690,5	923	1230,9	1262,2	1421,5	1575	1935,9	1954,9	2070,9	2534,3	3759,4
Одеська	924,7	1327,2	1512,6	1481,5	1725,6	1847,4	2073,7	2174,5	2339,9	2899,9	4506,5
Полтавська	770,3	1129,2	1471,8	1468,2	1734,9	2220	2712,8	2643,8	2690,9	3340	4837,4
Рівненська	581,1	825,2	1013,6	1025,4	1146	1333,8	1506,1	1545,2	1617,6	1901,4	2686,5
Сумська	580,7	825,3	1121,6	1121,2	1309,2	1580,3	1895	1953,5	2029,8	2430,8	3606,2
Тернопільська	374,1	557	744,8	761,1	900,2	992,7	1172,5	1265,2	1309,6	1742,7	2420,4
Харківська	751,4	1114,1	1474,4	1434,8	1602,5	1902,9	2251,2	2349,3	2402,1	2889	4172

Продовження табл. У.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Херсонська	533,7	773,5	1010,7	987,3	1145	1296,2	1523,6	1581,3	1707,5	2134,1	3116
Хмельницька	500,5	755,8	984,3	989,1	1146,1	1305	1536,5	1703,2	1790,4	2260,4	3232,8
Черкаська	598,7	838,6	1140,3	1155,2	1355,5	1553,5	1938,6	1975,6	2056,1	2560,1	3759,4
Чернівецька	570,4	751,4	966	958,7	1044,7	1163,5	1284,9	1415,4	1369,1	1819,9	2783,2
Чернігівська	537,8	772,9	991,6	1006,8	1164,8	1351,9	1630	1700,6	1877,1	2317	3513,5
м.Київ	3108,1	4836,6	5850,5	5026,8	5307,2	3876,2	4378,6	4512,4	5149,2	7654,9	10036,5
м.Севастополь	978	1469,1	2044,8	1979,5	2197,1	2504,6	3105,9	3302,6	–	–	–

Джерело: складено автором на основі даних [352–359].

Таблиця У.2

Динаміка питомої ваги міжбюджетних трансфертів у доходах місцевих та регіональних бюджетів країн-членів ОЕСР у 2004–2016 рр., %

Країна	2004 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
<i>Унітарні держави (місцеві бюджети)</i>													
Чеська Республіка	46,90	40,30	40,52	39,58	38,66	39,79	39,91	38,35	33,81	32,65	32,54	33,01	34,81
Данія	46,14	46,17	46,13	55,59	56,24	58,58	58,33	58,41	58,68	58,04	58,73	58,47	57,96
Естонія	84,01	82,72	82,32	84,66	84,43	80,39	78,64	77,48	77,89	77,63	80,25	81,53	82,85
Фінляндія	28,43	28,71	29,29	28,72	29,18	30,03	30,01	30,32	30,73	30,11	29,77	29,86	30,59
Франція	30,22	28,64	28,12	27,66	27,30	28,75	41,08	29,23	28,42	28,43	28,05	26,08	24,68
Греція	67,18	66,94	70,03	68,93	69,28	71,44	64,95	66,99	61,72	62,56	61,66	62,19	61,15
Угорщина	49,27	50,18	48,56	46,04	62,46	58,91	58,92	58,59	52,82	53,55	50,84	41,78	48,79
Ісландія	10,54	9,63	9,87	10,53	10,83	10,83	11,98	11,39	10,76	11,10	11,23	10,80	10,86
Ірландія	75,39	55,81	54,73	51,74	53,34	58,96	59,26	54,13	49,11	45,17	39,78	46,68	43,63
Ізраїль	39,94	38,70	36,50	36,10	36,08	34,48	33,83	36,32	36,88	38,18	37,95	38,69	39,58
Італія	40,25	41,31	40,98	40,19	42,40	49,13	45,90	42,75	39,79	39,23	38,37	39,35	43,92
Латвія	28,67	27,84	28,26	32,93	36,92	41,46	40,65	36,17	33,74	33,07	33,12	31,83	30,16
Люксембург	44,95	44,38	46,93	44,64	46,99	47,28	47,99	48,56	51,71	54,26	54,74	52,77	51,05
Мексика	49,41	48,97	47,97	47,92	49,72	44,21	47,28	53,37	48,02	51,39	49,03	46,56	–
Нідерланди	67,20	67,14	68,08	68,59	69,10	70,83	70,75	71,01	70,59	70,02	70,03	71,86	72,20
Норвегія	35,55	35,51	36,56	36,94	38,54	40,55	40,77	43,62	44,18	44,37	44,99	44,26	44,49
Польща	–	44,29	43,39	45,09	46,42	50,24	50,60	49,23	48,32	49,47	48,15	48,99	54,43
Португалія	35,85	34,30	33,47	30,73	29,63	32,17	32,44	30,84	29,89	29,57	26,71	26,35	27,21
Словацька Республіка	63,32	70,77	72,31	71,78	65,80	74,43	73,21	71,04	68,95	66,42	67,47	69,76	71,59
Словенія	45,24	47,34	46,56	39,13	40,01	42,27	38,94	38,82	37,86	38,12	41,52	43,66	38,20
Швеція	18,82	20,75	20,98	24,75	24,25	26,96	29,79	29,69	28,66	29,04	30,61	31,13	31,38
Велика Британія	70,14	70,07	69,54	69,41	69,71	70,51	71,24	70,78	71,47	68,87	68,61	67,78	65,88
<i>Федеративні держави (місцеві і регіональні бюджети)</i>													
Австрія													
Регіональні	81,07	80,52	79,66	79,93	81,21	82,18	80,30	80,14	79,53	79,82	80,10	80,43	80,84
Місцеві	60,01	59,54	61,69	61,71	63,50	61,42	62,60	63,77	64,29	64,93	64,45	65,09	62,79

Продовження табл. У.2

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Бельгія													
Регіональні	66,68	66,16	65,64	65,69	66,19	65,98	64,19	64,39	64,47	63,49	64,33	62,84	58,35
Місцеві	46,35	47,04	46,02	45,21	49,24	45,35	46,06	45,81	46,65	47,39	47,37	47,23	46,65
Канада													
Регіональні	14,42	18,18	15,76	16,50	17,69	19,15	21,55	18,76	18,61	18,17	17,77	17,91	18,07
Місцеві	43,92	44,65	45,69	44,61	43,78	44,80	47,49	44,06	43,47	43,25	42,39	42,30	42,69
Німеччина													
Регіональні	15,49	15,55	15,01	14,31	13,61	15,41	17,22	16,84	15,27	14,88	14,54	14,50	13,94
Місцеві	32,84	34,27	33,09	33,54	33,56	35,72	35,02	34,76	34,38	35,90	36,52	37,48	38,40
Іспанія													
Регіональні	56,62	55,71	55,07	56,45	58,89	59,48	58,80	53,48	55,21	55,97	55,49	55,02	55,28
Місцеві	35,58	34,28	35,99	35,48	37,98	44,40	41,11	36,35	34,39	34,23	33,48	33,83	34,29
Швейцарія													
Регіональні	26,06	25,77	25,87	25,85	25,79	25,84	25,82	25,92	25,96	25,89	25,81	25,38	25,31
Місцеві	12,62	12,23	11,76	11,44	11,24	11,33	11,10	11,31	10,92	10,40	10,55	10,57	10,50
США													
Регіональні	18,11	17,42	16,44	16,42	16,78	20,13	21,38	19,71	18,37	17,97	18,71	19,03	19,34

Джерело: складено автором на основі даних ОЕСР [469].

Таблиця У.3

Динаміка частки міжбюджетних трансфертів, які надійшли до місцевих та регіональних бюджетів країн-членів ОЕСР, у ВВП у 2004–2016 рр., %

Країна	2004 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
<i>Унітарні держави (місцеві бюджети)</i>													
Чеська Республіка	5,94	4,83	4,82	4,63	4,43	4,88	4,91	4,59	3,79	3,81	3,81	3,91	3,90
Данія	15,40	15,11	14,82	17,38	17,96	20,63	20,80	20,83	21,09	20,76	20,84	20,56	20,39
Естонія	7,45	7,53	7,47	7,60	8,56	8,66	7,89	7,32	7,37	7,34	7,42	7,91	7,90
Фінляндія	5,16	5,29	5,53	5,39	5,73	6,51	6,66	6,68	6,87	6,95	6,86	6,67	6,73
Франція	3,13	3,00	2,98	2,93	2,92	3,33	4,69	3,33	3,27	3,28	3,24	2,97	2,78
Греція	2,07	2,13	2,37	2,33	2,47	2,95	2,30	2,24	2,24	2,49	2,25	2,32	2,36
Угорщина	6,04	6,08	5,77	5,28	7,09	6,79	6,86	7,01	5,12	5,32	4,64	3,34	3,08
Ісландія	1,25	1,21	1,35	1,45	1,37	1,30	1,44	1,43	1,36	1,43	1,43	1,34	1,36
Ірландія	10,39	3,53	3,61	3,33	3,55	3,60	3,18	2,52	2,06	1,63	1,15	1,13	0,94
Ізраїль	2,40	2,28	2,06	2,04	2,06	1,91	1,92	2,09	2,11	2,16	2,13	2,18	2,22
Італія	5,73	5,95	5,81	5,85	6,31	7,92	7,02	6,31	6,01	5,86	5,69	5,91	6,38
Латвія	2,71	2,45	2,66	3,17	3,92	4,54	4,74	3,71	3,27	3,21	3,23	3,07	2,93
Люксембург	2,40	2,24	2,33	2,25	2,53	2,59	2,58	2,60	2,84	2,91	2,81	2,61	2,67
Мексика	0,78	0,80	0,81	0,79	0,96	0,91	0,91	0,90	0,90	0,95	0,95	1,00	–
Нідерланди	9,97	9,72	9,55	9,68	9,74	10,98	10,68	10,57	10,34	9,67	9,54	10,12	10,00
Норвегія	4,65	4,48	4,46	4,62	4,58	5,71	5,74	6,07	6,18	6,32	6,62	6,96	7,33
Польща	–	5,78	5,79	6,00	6,45	6,75	6,95	6,53	6,28	6,41	6,33	6,28	7,15
Португалія	2,18	2,10	2,13	1,97	1,92	2,14	2,13	2,06	2,01	2,00	1,69	1,66	1,67
Словацька Республіка	4,26	4,83	4,55	4,31	3,99	4,92	4,69	4,71	4,50	4,39	4,45	5,30	5,10
Словенія	3,79	4,00	3,95	3,19	3,34	3,94	3,73	3,67	3,63	3,64	4,02	4,03	3,20
Швеція	4,34	4,89	4,85	5,69	5,69	6,64	7,17	7,07	7,03	7,22	7,51	7,55	7,70

Велика Британія	7,88	7,95	8,15	8,07	8,41	9,03	9,19	8,58	8,71	7,59	7,39	7,09	6,40
-----------------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------

Продовження табл. У.3

	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
<i>Федеративні держави (місцеві і регіональні бюджети)</i>													
Австрія													
Регіональні	7,15	7,07	6,84	6,82	7,15	7,31	7,04	7,11	7,22	7,39	7,41	7,43	7,51
Місцеві	4,85	4,75	4,83	4,78	5,06	5,07	5,10	5,15	5,27	5,46	5,46	5,59	5,31
Бельгія													
Регіональні	9,53	9,55	9,41	9,44	9,79	9,88	9,46	9,92	10,09	10,14	10,16	11,31	11,35
Місцеві	3,14	3,19	3,15	3,09	3,47	3,33	3,28	3,28	3,32	3,47	3,44	3,43	3,39
Канада													
Регіональні	2,98	4,00	3,43	3,54	3,78	4,19	4,74	3,99	3,97	3,81	3,79	3,88	3,94
Місцеві	3,33	3,44	3,61	3,56	3,45	3,98	4,38	3,73	3,68	3,63	3,47	3,57	3,65
Німеччина													
Регіональні	1,84	1,85	1,80	1,76	1,68	1,94	2,12	2,12	1,93	1,94	1,89	1,90	1,87
Місцеві	2,27	2,46	2,42	2,51	2,54	2,75	2,64	2,66	2,63	2,78	2,83	2,95	3,12
Іспанія													
Регіональні	7,91	7,93	8,02	8,25	8,43	9,18	8,05	6,93	9,12	8,08	7,82	7,76	7,83
Місцеві	2,04	1,99	2,21	2,18	2,27	2,90	2,65	2,19	2,14	2,22	2,20	2,19	2,19
Швейцарія													
Регіональні	3,38	3,35	3,31	3,31	3,33	3,43	3,37	3,41	3,44	3,43	3,42	3,47	3,49
Місцеві	0,96	0,91	0,86	0,81	0,79	0,83	0,79	0,81	0,78	0,74	0,76	0,77	0,78
США													
Регіональні	3,09	3,00	2,84	2,85	2,91	3,62	3,86	3,49	3,16	3,09	3,22	3,29	3,34

Джерело: складено автором на основі даних ОЕСР [469].

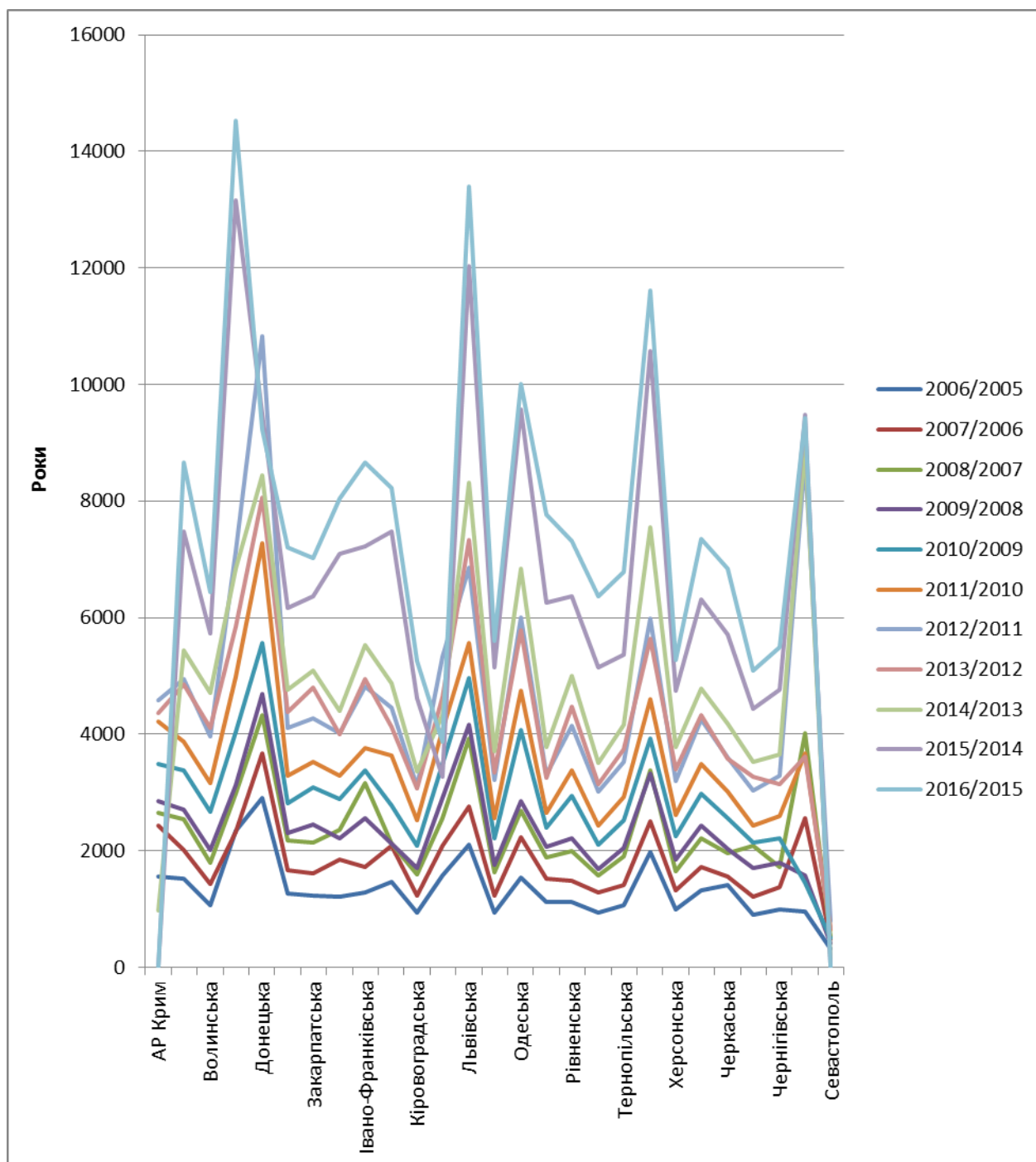

Рис. У.1. Динаміка абсолютного приросту доходів місцевих бюджетів у результаті використання міжбюджетних трансфертів як інструменту бюджетного механізму у 2006–2016 рр., млн грн

Джерело: складено автором на основі даних [352–359].

Таблиця У.4

Динаміка темпу росту доходів місцевих бюджетів у результаті надання їм міжбюджетних трансфертів у 2006–2016 рр., рази

Адміністративно-територіальна одиниця	Роки										
	2006/ 2005	2007/ 2006	2008/ 2007	2009/ 2008	2010/ 2009	2011/ 2010	2012/ 2011	2013/ 2012	2014/ 2013	2015/ 2014	2016/ 2015
АР Крим	1,93	1,98	1,86	1,87	1,84	1,92	1,82	1,74	2,01	–	–
Вінницька	2,80	2,66	2,58	2,63	2,75	2,78	2,89	2,72	2,75	2,97	2,53
Волинська	3,10	2,81	2,85	3,21	3,53	3,67	3,83	3,83	3,96	3,60	3,08
Дніпропетровська	1,70	1,49	1,48	1,50	1,57	1,59	1,73	1,58	1,62	2,00	1,81
Донецька	1,69	1,61	1,58	1,63	1,65	1,72	1,93	1,65	1,87	2,34	2,05
Житомирська	2,76	2,59	2,55	2,72	2,84	2,90	3,00	3,01	3,02	3,23	2,79
Закарпатська	3,05	2,88	2,90	3,36	3,70	3,92	4,12	4,28	4,22	4,07	3,26
Запорізька	1,71	1,82	1,82	1,80	1,89	1,86	1,94	1,90	1,95	2,27	1,93
Івано-Франківська	2,80	2,62	3,35	2,93	3,30	3,18	3,50	3,56	3,73	3,81	3,36
Київська	1,98	1,83	1,69	1,75	1,85	1,95	2,03	1,87	2,01	2,22	1,89
Кіровоградська	2,62	2,57	2,54	2,58	2,67	2,75	2,75	2,63	2,64	2,91	2,47
Луганська	1,97	1,93	1,86	1,97	2,04	2,03	2,16	2,04	2,31	2,51	2,56
Львівська	2,27	2,16	2,29	2,38	2,47	2,50	2,60	2,65	2,72	2,88	2,34
Миколаївська	2,12	2,10	2,10	2,16	2,31	2,38	2,41	2,46	2,53	2,75	2,29
Одеська	1,70	1,70	1,74	1,80	1,99	2,07	2,21	2,11	2,22	2,38	1,93
Полтавська	1,93	1,88	1,85	1,94	1,93	1,81	1,83	1,84	1,96	2,30	2,12
Рівненська	2,65	2,55	2,71	2,88	3,23	3,20	3,38	3,50	3,67	3,88	3,34
Сумська	2,32	2,29	2,18	2,27	2,37	2,33	2,39	2,41	2,53	2,89	2,59
Тернопільська	3,55	3,29	3,34	3,48	3,59	3,72	3,79	3,75	3,96	3,88	3,63
Харківська	1,93	1,80	1,82	1,83	1,89	1,88	1,97	1,88	2,15	2,34	2,03
Херсонська	2,66	2,52	2,48	2,70	2,80	2,86	2,94	3,00	3,07	3,09	2,60
Хмельницька	2,92	2,68	2,67	2,84	2,96	3,02	3,10	2,94	3,05	3,15	2,76
Черкаська	2,77	2,41	2,31	2,36	2,46	2,51	2,46	2,43	2,62	2,79	2,47
Чернівецька	2,73	2,78	3,39	2,97	3,26	3,30	3,60	3,54	3,83	3,68	3,01
Чернігівська	2,59	2,56	2,54	2,60	2,72	2,75	2,86	2,72	2,83	2,96	2,50
м. Київ	1,11	1,19	1,25	1,11	1,10	1,34	1,71	1,28	1,61	1,43	1,32
м. Севастополь	1,84	1,85	1,68	1,55	1,60	1,68	1,66	1,52	1,53	–	–

Джерело: складено автором на основі даних [352–359].

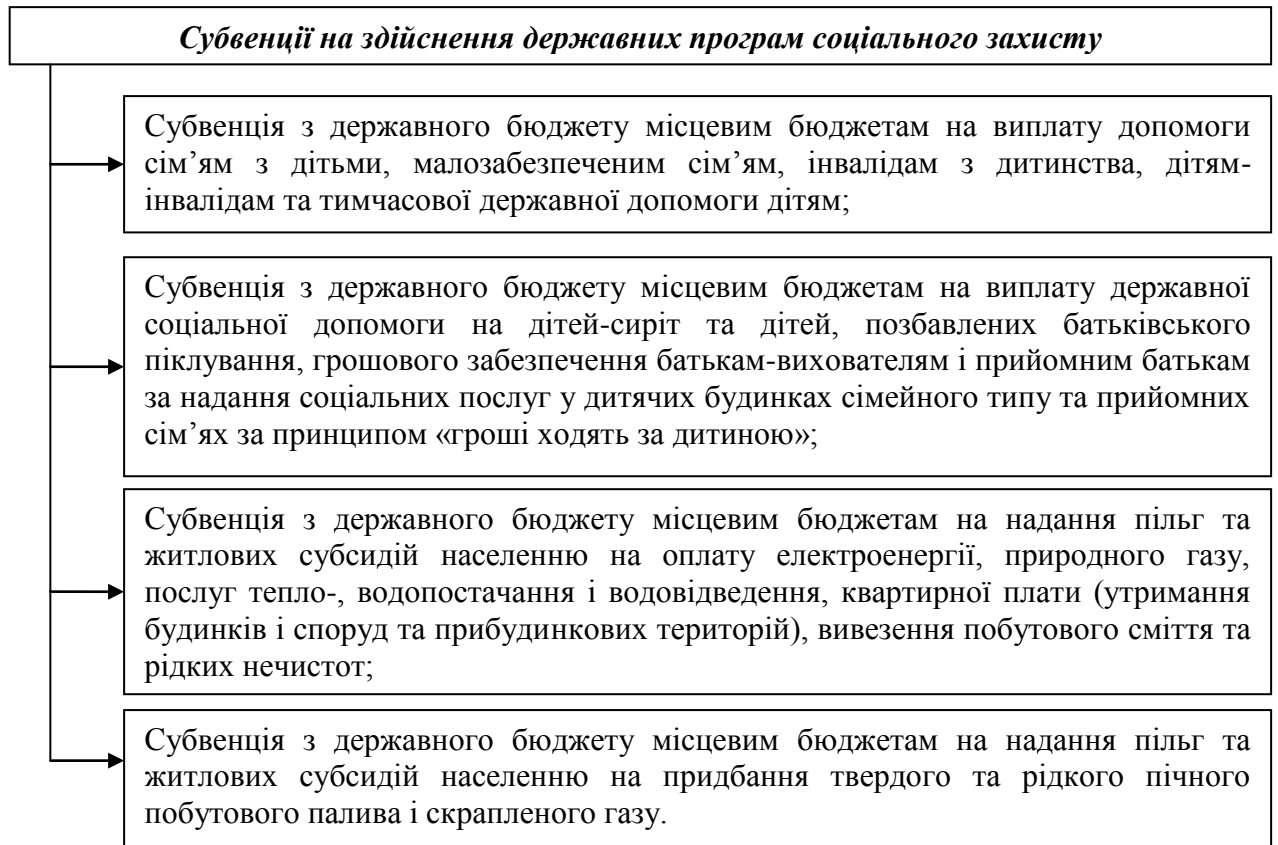

Рис. У.2. Склад субвенцій з державного бюджету місцевим на здійснення державних програм соціального захисту

Джерело: складено автором на основі [33].

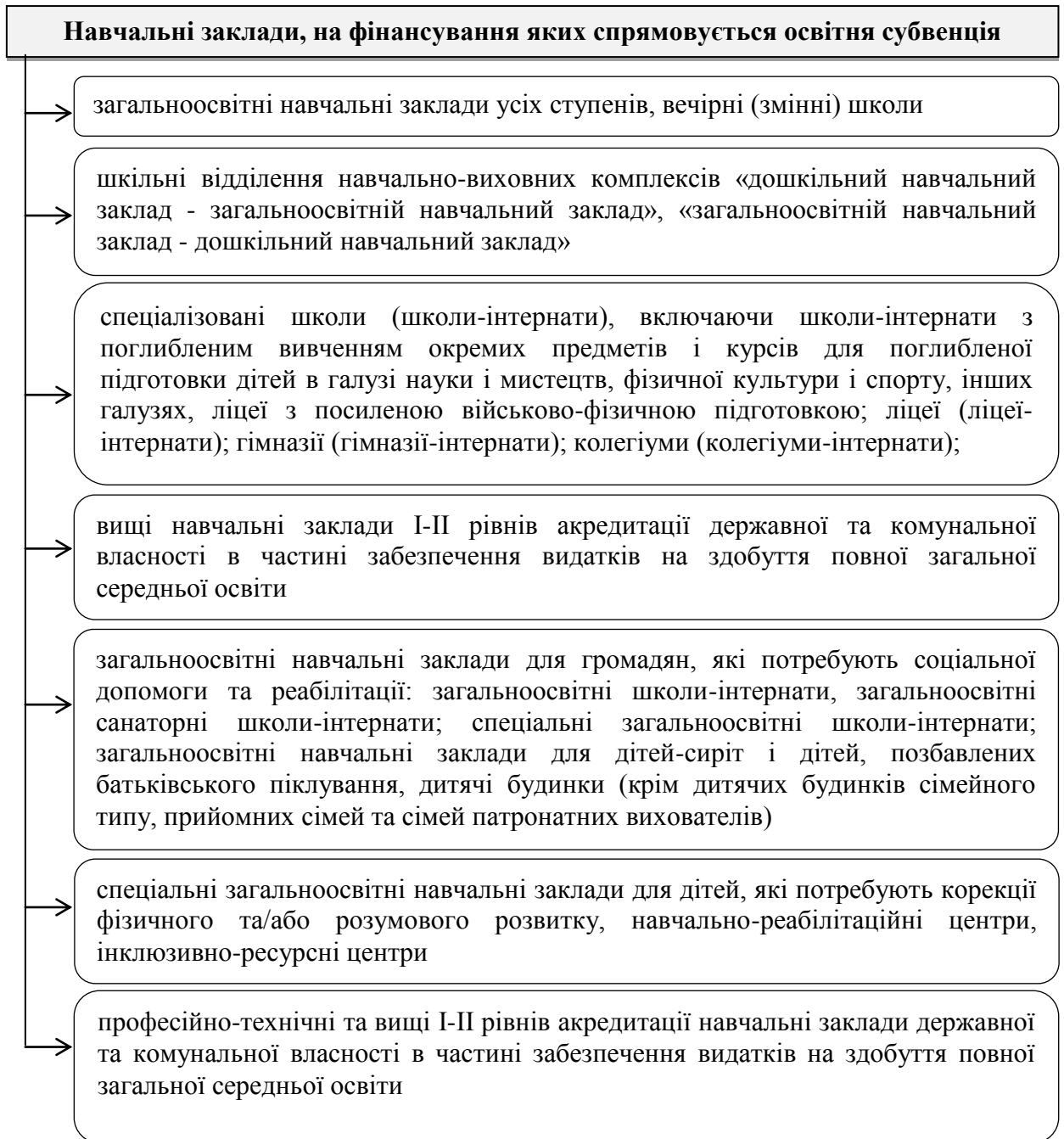

Рис. У.3. Напрями використання освітньої субвенції

Джерело: складено автором на основі [33].

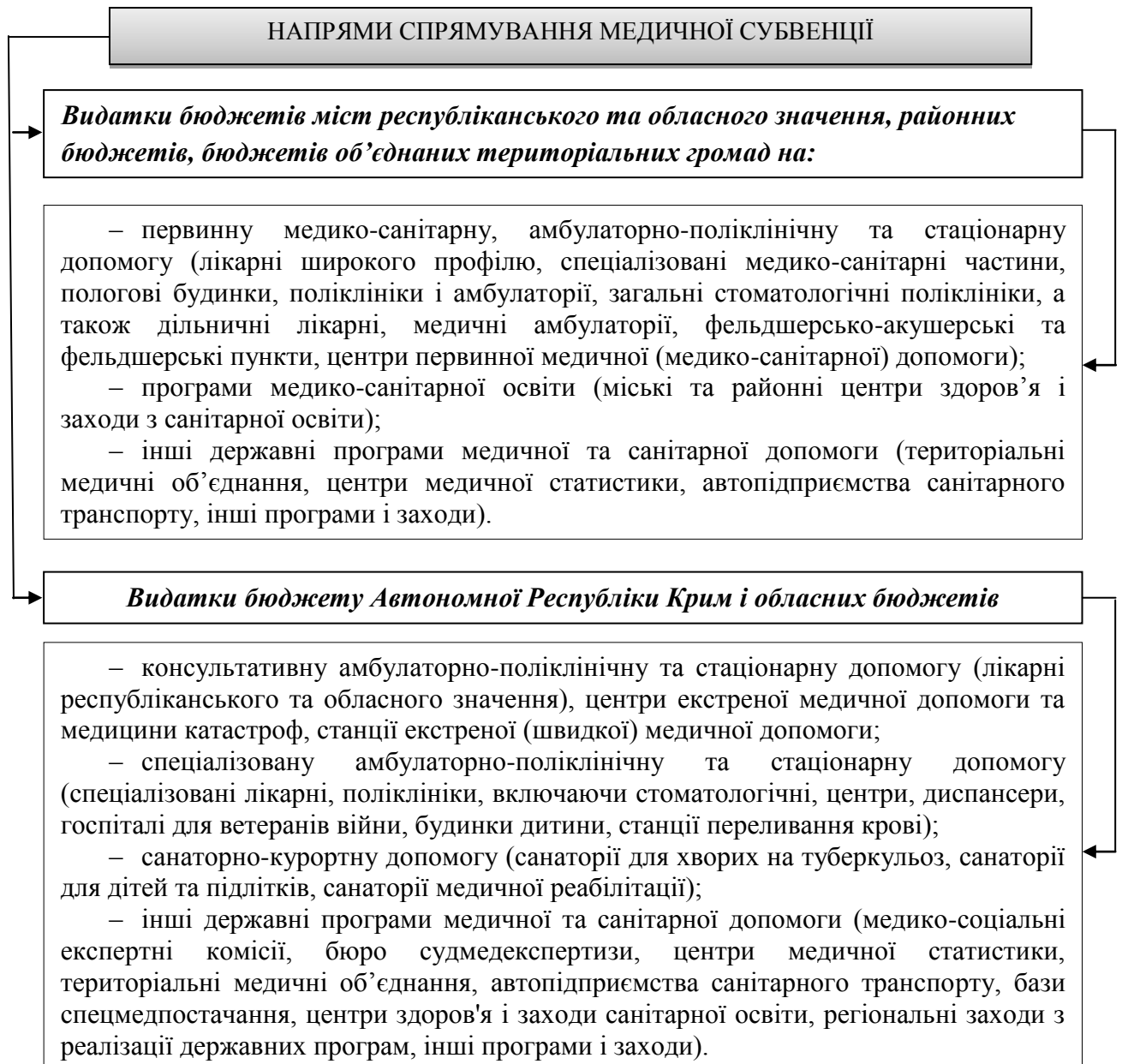

Рис. У.4. Напрями використання медичної субвенції

Джерело: складено автором на основі [33].

Таблиця У.5

**Обсяг і склад субвенцій з Державного бюджету України місцевим
для здійснення видатків на охорону здоров'я у 2015–2018 рр., тис грн**

Види трансфертів	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р. (план)
Медична субвенція	46177023,6	44433692,6	56220108,4	57366717
Субвенція на придбання медикаментів та виробів медичного призначення для забезпечення швидкої медичної допомоги	135630	136142,7	136218,96	137992,3
Субвенція на реформування регіональних систем охорони здоров'я для здійснення заходів з виконання спільного з Міжнародним банком реконструкції та розвитку проекту «Поліпшення охорони здоров'я на службі у людей»	6364,4	179715,4	832642,19	–
Субвенція з державного бюджету обласному бюджету Львівської області на завершення реконструкції Львівського обласного перинатального центру	45000	–	–	–
Субвенція з державного бюджету обласному бюджету Одеської області на будівництво лікувального корпусу Одеської обласної дитячої клінічної лікарні	19000	–	–	–
Субвенція на придбання витратних матеріалів для закладів охорони здоров'я та лікарських засобів для інгаляційної анестезії	18274,8	18435,1	18605,41	18972,6
Субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на придбання ангиографічного обладнання	–	–	134484,11	150000
Субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на відшкодування вартості лікарських засобів для лікування окремих захворювань	–	–	627213,27	1000000
Субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам реалізацію заходів, спрямованих на розвиток системи охорони здоров'я у сільській місцевості	–	–	–	1000000
Разом	46401292,8	44767985,8	57969272,34	59673682

Джерело: розраховано та побудовано на основі даних [87; 103].

Таблиця У.6

Міжрегіональні асиметрії видатків місцевих бюджетів без урахуванням трансфертів, переданих до державного бюджету, на одну особу у 2006–2016 рр., грн.

Адміністративно-територіальна одиниця	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.
	Обсяг видатків, грн										
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Україна	1546,6	2075,1	2743,4	2761,8	3315,3	3901,3	4853,2	4798,8	5197,7	6463,8	8116,3
АР Крим	1620,4	2234,2	2850,9	3017,9	3850,3	4391,8	4969,8	5121,2	–	–	–
Вінницька	1347,9	1816	2439,3	2548	3172,1	3634,1	4511,1	4652,1	5272,3	6847,1	8590,9
Волинська	1438,5	2006,5	2687,2	2838,7	3585,5	4140,5	5039,5	5360,1	5914,2	7338,7	9030,4
Дніпропетровська	1468,1	1884,7	2599,7	2650,1	3223,9	3917,9	4893,2	4867,7	5330,4	7390,6	9548,7
Донецька	1476,1	1844,5	2424,1	2508	3038,7	3789,8	4920,6	4599,9	3726	3191,5	3707,2
Житомирська	1464,2	1945,2	2607,7	2762,6	3376,4	3904,1	4747,6	5083,8	5626	6989	8874,6
Закарпатська	1410,1	1865,6	2564	2724,5	3402,9	3719,9	4381,5	4784	5146,4	6711	7928,9
Запорізька	1468,8	2016,8	2707	2602,7	3301,2	3771,5	4459,2	4571,9	4990,3	6744,6	8884,4
Івано-Франківська	1390,8	1931,7	3193,3	2768,3	3484,9	3907,4	4804,7	4947,8	5423,2	6995,5	8765,9
Київська	1566,8	2263,2	2913,5	2862,9	3510,7	4055,2	4847,4	4866,8	5304,7	7351,2	9233,1
Кіровоградська	1391,1	1825,9	2469,6	2650,8	3211,4	3921,5	4697,5	4943	5368	7107,4	8734,7
Луганська	1284,4	1704	2316,1	2505,7	2889	3421,7	4326,6	4143,7	2884,4	2025	2762,1
Львівська	1378,9	1862	2611,8	2729,7	3224,4	3647,7	4269	4577,2	5097,6	7045,5	8908,1
Миколаївська	1424,6	1826,4	2493	2645	3248,3	3718,2	4527,3	4719,6	5072,4	6648,3	8226,1
Одеська	1450,5	2075,9	2606,5	2622,4	3237,1	3734,7	4355,2	4402,9	5025,1	6587,3	8245
Полтавська	1420,5	1949,9	2595,3	2743,4	3311,3	3848,2	4721,4	4730,3	5174,4	7183,5	9728,5
Рівненська	1482,9	2002,7	2647,8	2885,5	3561,8	4248,2	4914,3	5314,1	5849,5	7225,7	8700,9
Сумська	1315,4	1765,3	2364,9	2467,8	3108	3655,9	4386,3	4599	5117,7	6885,6	8964,5
Тернопільська	1291,4	1746,1	2426,3	2607,4	3188,7	3699,9	4360,9	4716,4	5160,8	6575,2	8682,1
Харківська	1386,6	1816,1	2540	2587,3	3038,9	3619,3	4325,2	4264,1	5207,6	6333,3	8141,8
Херсонська	1385	1839,4	2467,8	2610,7	3218,9	3680,6	4419,5	4652,1	5200	6423,7	7839,7
Хмельницька	1402,2	1925,5	2571	2747,7	3352,9	3919,6	4607,7	4912,4	5341,2	6978,1	8711,8
Черкаська	1541,3	1924	2518	2664	3330,9	3849,7	4668,8	4773,7	5310,6	6963,9	9043,1

Продовження табл. У.6

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Чернівецька	1509,5	1932	3209,4	2694,3	3425,3	3827,4	4525,8	4881,3	5178,3	6461	8082,4
Чернігівська	1371,9	1867,1	2504,5	2587,4	3175,8	3706,9	4528,2	4575,6	5244,5	6741,4	8395,2
м.Київ	3371	4611,6	5020,8	4215,9	4096,6	5213,3	8363,5	6153,1	7673,7	9650,2	11470,9
м.Севастополь	1749,2	2424,7	3251,6	3056,8	3493,7	3936,1	4852,9	4672,8	–	–	–

Видатки за 2006–2013 рр. наведено з урахуванням кредитування

Джерело: складено автором на основі даних [352–359].

Додаток Ф

Таблиця Ф

**Порушення принципу стабільності податкового законодавства в
Україні**

Зміст внесених змін	Зміни до податкового законодавства	
	дата ухвалення	дата введення в дію
1	2	3
Зміна існуючого податкового законодавства на основі ухвалення Податкового кодексу України	02.12.2010 р.	01.01.2011 р.
Тимчасові пільги щодо оподаткування УЄФА	21.04.2011 р.	25.05.2011 р.
Зміна ставок вивізного (експортного) мита на деякі види зернових культур	19.05.2011 р.	01.07.2011 р.
Продовження терміну застосування нульової ставки з ПДВ для окремих операцій з постачання природного газу	20.09.2011 р.	11.10.2011 р.
Перегляд окремих ставок деяких податків і зборів	22.12.2011 р.	01.01.2012 р.
Деякі особливості справляння податку на прибуток	23.02.2012 р.	01.04.2012 р.
Коригування ставок акцизного податку	15.05.2012 р.	27.05.2012 р.
Зміна розміру пільг при справлянні податку на прибуток підприємств, отриманого від надання готельних послуг	06.07.2012 р.	01.08.2012 р.
Зміна ставок акцизного податку	06.11.2012 р.	10.11.2012 р.
Зміна умов сплати екологічного податку з окремих операцій	04.07.2013 р.	04.09.2013 р.
Зупинення дії окремих положень Податкового кодексу	16.01.2014 р.	01.01.2014 р.
Зміна оподаткування окремих операцій	08.04.2014 р.	18.04.2014 р.
Зміна умов оподаткування пасивних доходів	04.07.2014 р.	02.08.2014 р.
Зміна терміну надання податкової пільги щодо оподаткування діяльності окремих підприємств та організацій	04.08.2014 р.	04.09.2014 р.
Удосконалення оподаткування інвестиційної діяльності	07.10.2014 р.	08.11.2014 р.
Зміни умов оподаткування окремих операцій	02.03.2014 р.	13.03.2014 р.
Розширення переліку платників податку на прибуток, які користуються пільгами як неприбуткові організації	18.03.2015 р.	10.04.2015 р.
Зміна окремих умов оподаткування доходів, отриманих нерезидентами за борговими зобов'язаннями	22.05.2015 р.	27.05.2015 р.
Удосконалення адміністрування податку на додану вартість	16.07.2015 р.	29.07.2015 р.

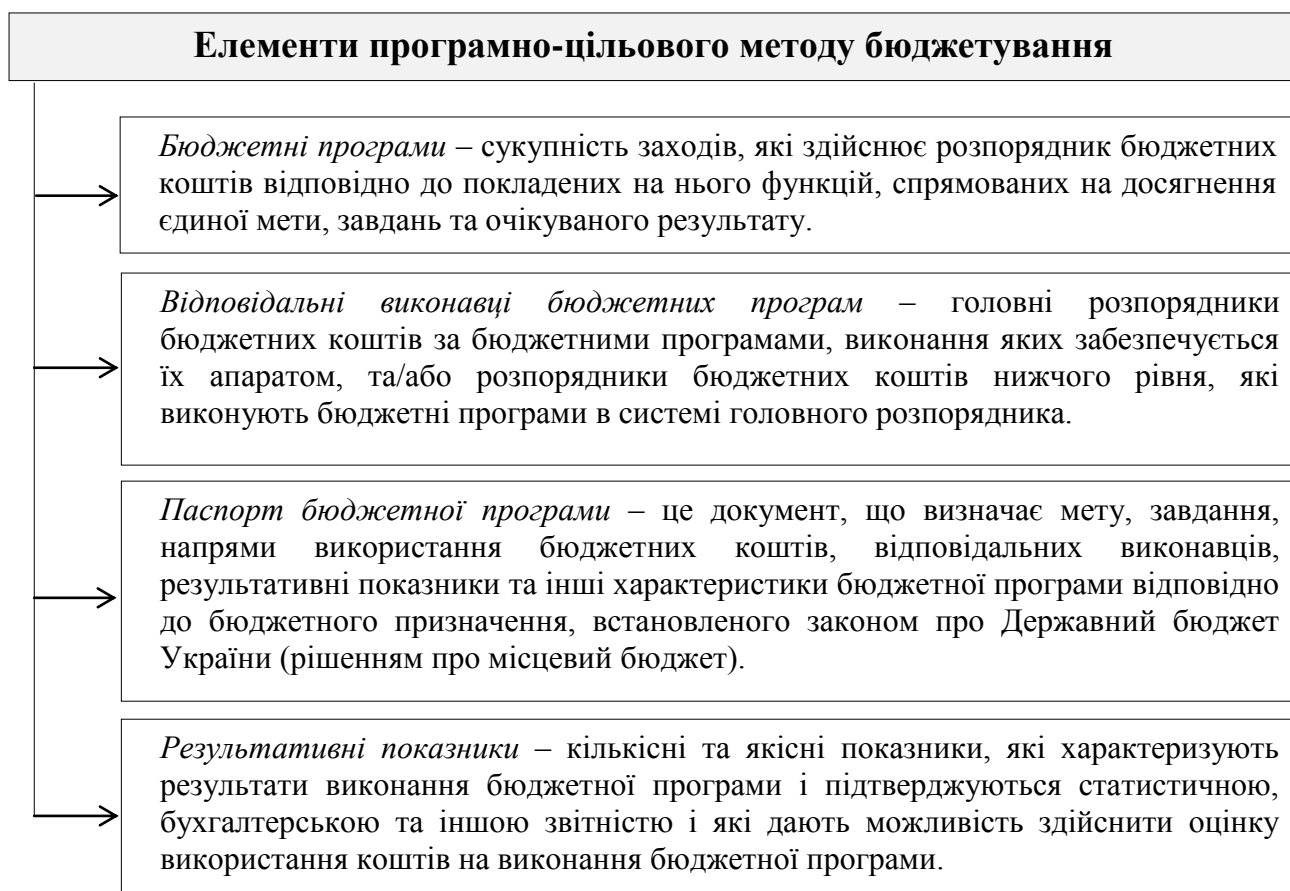
Продовження табл. Ф

1	2	3
Щодо особливостей оподаткування під час реструктуризації державного і гарантованого державою боргу та його часткового списання	17.09.2015 р.	20.09.2015 р.
Щодо стимулювання розвитку ринку вживаних транспортних засобів	31.05.2016 р.	01.08.2016 р.
Щодо уточнення окремих положень про оподаткування неприбуткових організацій	06.10.2016 р.	20.11.2016 р.
Щодо підтримки літакобудівної галузі	20.12.2016 р.	01.01.2017 р.
Щодо оподаткування спадщини	23.02.2017 р.	25.03.2017 р. застосовується до доходів, отриманих починаючи з 01.01.2017 р.
Щодо оподаткування доходів нерезидентів-інвесторів у цінні папери	07.09.2017 р.	10.09.2017 р.
Щодо державної підтримки кінематографії	07.11.2017 р.	03.12.2017 р.
Щодо стабілізації розрахунків на оптовому ринку електричної енергії України	09.11.2017 р.	03.12.2017 р.
Щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2018 р.	07.12.2017 р.	01.01.2018 р.

Джерело: складено автором на основі даних [287; 459, с. 47].

Додаток X

Складові програмно-цільового методу у бюджетному процесі

Джерело: складено на основі даних [33].

Додаток Ц

Таблиця Ц.1

**Розрахунок реверсної та базової дотацій з урахуванням
надходження податку на прибуток підприємств приватного сектору
економіки до обласних бюджетів у 2018 р.**

Найменування областей	Населення всього з урахуванням переміщених осіб, тис чол	Податок на прибуток підприємств, який зараховується до обласних бюджетів, тис грн	Податок на прибуток підприємств, грн на 1 жителя	Індекс податко-спроможності обласного бюджету	Реверсна дотація, тис грн	Базова дотація, тис грн
Вінницька	1 605,2	72 661,8	45,3	0,611	–	27 458,8
Волинська	1 045,3	49 399,8	47,3	0,638	–	16 216,9
Дніпропетровська	3 304,6	643 154,0	194,6	2,628	186 978,2	–
Донецька	2 474,7	169 326,7	68,4	0,924	–	–
Житомирська	1 247,7	39 184,0	31,4	0,424	–	35 179,2
Закарпатська	1 262,3	36 242,7	28,7	0,388	–	38 311,6
Запорізька	1 793,0	469 133,7	261,6	3,533	161 535,8	–
Івано-Франківська	1 383,3	44 591,3	32,2	0,435	–	38 083,1
Київська	1 792,5	172 421,2	96,2	1,299	13 201,4	–
Кіровоградська	973,8	32 332,2	33,2	0,448	–	26 057,8
Луганська	981,7	19 734,3	20,1	0,271	–	36 555,8
Львівська	2 546,0	173 399,2	68,1	0,920	–	–
Миколаївська	1 158,4	69 215,8	59,8	0,807	–	6 392,3
Одеська	2 424,1	232 209,8	95,8	1,294	17 369,6	–
Полтавська	1 455,0	74 447,8	51,2	0,691	–	18 026,1
Рівненська	1 166,0	24 906,1	21,4	0,288	–	42 248,4
Сумська	1 115,8	71 719,8	64,3	0,868	–	2 119,0
Тернопільська	1 061,7	21 327,0	20,1	0,271	–	39 549,2
Харківська	2 870,0	176 297,7	61,4	0,829	–	11 990,8
Херсонська	1 069,4	25 370,7	23,7	0,320	–	36 722,4
Хмельницька	1 292,2	26 801,7	20,7	0,280	–	47 461,5
Черкаська	1 242,5	68 874,6	55,4	0,748	–	11 152,7
Чернівецька	910,4	16 345,3	18,0	0,242	–	35 468,6
Чернігівська	1 042,5	27 133,9	26,0	0,351	–	33 881,3
м. Київ	3 080,6	–	–	–	–	–
ВСЬОГО	37 217,9	2 756 231,4	74,06	1,000	379 085,0	502 875,5

Джерело: складено на основі даних Міністерства фінансів України.

Таблиця Ц.2

**Розрахунок реверсної та базової дотацій з урахуванням
надходження податку на доходи фізичних осіб до обласних бюджетів у
2018 р.**

Найменування областей	Населення всього з урахуванням переміщених осіб, тис чол	Податок на доходи фізичних осіб, що зараховується до обласних бюджетів, тис грн	Податок на доходи фізичних осіб, грн на 1 жителя	Індекс податко-спроможності обласного бюджету	Реверсна дотація, тис грн	Базова дотація, тис грн
Вінницька	1 605,2	543 212,4	338,4	0,933	–	–
Волинська	1 045,3	287 303,7	274,9	0,757	–	43 292,2
Дніпропетровська	3 304,6	1 663 823,3	503,5	1,387	172 316,4	–
Донецька	2 474,7	895 403,4	361,8	0,997	–	–
Житомирська	1 247,7	409 461,5	328,2	0,904	–	–
Закарпатська	1 262,3	302 850,4	239,9	0,661	–	87 548,3
Запорізька	1 793,0	812 101,1	452,9	1,248	48 165,6	–
Івано-Франківська	1 383,3	336 385,2	243,2	0,670	–	92 330,5
Київська	1 792,5	902 033,4	503,2	1,387	93 238,5	–
Кіровоградська	973,8	353 227,5	362,7	1,000	–	–
Луганська	981,7	245 680,2	250,3	0,690	–	59 961,4
Львівська	2 546,0	913 428,2	358,8	0,989	–	–
Миколаївська	1 158,4	454 324,4	392,2	1,081	–	–
Одеська	2 424,1	940 898,1	388,1	1,070	–	–
Полтавська	1 455,0	695 247,0	477,8	1,317	57 193,9	–
Рівненська	1 166,0	322 514,6	276,6	0,762	–	46 665,4
Сумська	1 115,8	408 006,6	365,7	1,008	–	–
Тернопільська	1 061,7	255 341,5	240,5	0,663	–	73 145,7
Харківська	2 870,0	1 115 654,1	388,7	1,071	–	–
Херсонська	1 069,4	295 415,9	276,3	0,761	–	43 086,2
Хмельницька	1 292,2	400 468,3	309,9	0,854	–	17 280,4
Черкаська	1 242,5	420 880,6	338,7	0,933	–	–
Чернівецька	910,4	183 179,0	201,2	0,554	–	91 348,4
Чернігівська	1 042,5	349 943,7	335,7	0,925	–	–
м. Київ	3 080,6	–	–	–	–	–
ВСЬОГО	37 217,9	13 506 784,1	362,91	1,000	370 914,4	554 658,5

Джерело: складено на основі даних Міністерства фінансів України.

Таблиця Ц.3

Ефект від зміни нормативів розподілу податку на доходи фізичних осіб, податку на прибуток підприємств приватного сектору економіки між бюджетами та горизонтального вирівнювання дохідної спроможності обласних бюджетів

Найменування областей	2015 р.			2016 р.			2017 р.		
	Доходи, тис грн *	Очікувані доходи, тис грн **	Приріст бюджетних ресурсів, тис грн	Доходи, тис грн *	Очікувані доходи, тис грн **	Приріст бюджетних ресурсів, тис грн	Доходи, тис грн *	Очікувані доходи, тис грн **	Приріст бюджетних ресурсів, тис грн
Вінницька	375057,1	478151,9	103094,9	361309,2	481194,8	119885,6	436311,8	599992,1	163680,3
Волинська	234012,7	295793,9	61781,2	226235,7	299299,0	73063,3	275652,2	375891,2	100239,1
Дніпропетровська	1303188,8	1372756,2	69567,4	1318720,4	1408207,4	89487,0	1562456,7	1747835,1	185378,3
Донецька	1544833,7	1874805,3	329971,7	621826,5	727609,8	105783,3	700444,1	941624,5	241180,3
Житомирська	292240,3	370865,1	78624,8	280746,1	374596,3	93850,2	337485,7	465367,9	127882,2
Закарпатська	276485,6	350609,1	74123,4	266702,1	353517,6	86815,5	324516,1	443952,7	119436,6
Запорізька	542425,4	676182,8	133757,4	540297,5	692853,3	152555,8	678858,8	855972,8	177114,0
Івано-Франківська	313150,0	391818,4	78668,4	294797,3	393377,9	98580,6	356523,8	489723,2	133199,4
Київська	549071,2	688785,3	139714,1	523279,7	710640,8	187361,1	631315,3	894749,6	263434,3
Кіровоградська	231280,3	297964,9	66684,6	241171,1	328499,9	87328,8	277554,2	388105,2	110550,9
Луганська	594949,7	770721,3	175771,6	173242,3	208550,1	35307,7	193020,7	267057,2	74036,5
Львівська	605650,6	762337,7	156687,1	603443,8	797297,1	193853,2	733125,4	1010316,4	277191,0
Миколаївська	289617,7	375873,2	86255,4	293866,9	404592,1	110725,2	355912,0	501712,6	145800,6
Одеська	629203,7	805520,9	176317,2	626691,7	846638,6	219946,9	774407,9	1055085,9	280678,0
Полтавська	514560,2	570553,8	55993,6	417793,6	575807,5	158013,9	504954,7	716395,2	211440,5
Рівненська	263510,0	337106,0	73596,0	254118,8	338895,4	84776,6	307069,5	423127,1	116057,6
Сумська	273845,9	342967,7	69121,7	268954,3	358094,8	89140,5	321144,2	443678,2	122534,1
Тернопільська	243633,7	301857,7	58224,0	234197,6	302061,6	67864,0	274410,1	377588,7	103178,5
Харківська	812544,8	1001314,5	188769,7	772009,7	1024318,8	252309,2	902638,1	1255406,5	352768,5
Херсонська	241402,5	308385,5	66983,0	231892,5	309486,2	77593,7	278501,3	384665,6	106164,3
Хмельницька	298651,4	382268,4	83617,0	289964,6	385226,2	95261,5	347691,8	478529,0	130837,2
Черкаська	297090,4	378541,1	81450,7	294120,0	394580,7	100460,7	341562,7	468692,7	127129,9
Чернівецька	198849,2	251761,2	52912,0	191163,0	253042,9	61879,9	229466,6	315065,7	85599,1
Чернігівська	247719,9	315173,7	67453,8	237132,1	316843,6	79711,4	285242,0	393156,1	107914,1
Разом	11172974,7	13702115,6	2529140,8	9563676,7	12285232,3	2721555,6	11430265,8	15293691,0	3863425,3

* Розрахований автором за даними Міністерства фінансів України обсяг доходів, який включає податок на доходи фізичних осіб (15%), податок на прибуток підприємств приватного сектору економіки (10%), базову (реверсну) дотацію.

** Розрахований автором обсяг доходів, який включає податок на доходи фізичних осіб (25%) та базову (реверсну) дотацію, обсяг якої визначено з урахуванням надходження до обласного бюджету податку на доходи фізичних осіб у обсязі 25%.

Продовження таблиці Ц.3

Найменування областей	2018 р.			2019 р.		
	Доходи, тис грн *	Очікувані доходи, тис грн **	Приріст бюджетних ресурсів, тис грн	Доходи, тис грн *	Очікувані доходи, тис грн **	Приріст бюджетних ресурсів, тис грн
Вінницька	643333	905353,9	262020,9	915738,2	1340368,8	424630,6
Волинська	396212,7	550993,3	154780,6	543121,5	783925,5	240804
Дніпропетровська	1947682,7	2485844,8	538162,1	2828745,5	3441277,1	612531,6
Донецька	1064730,1	1492339	427608,9	1347684,7	1928306,1	580621,4
Житомирська	483824,7	682435,8	198611,1	682140,3	994614,4	312474,1
Закарпатська	464953	650664,6	185711,6	640208,1	927146,3	286938,2
Запорізька	1071533,4	1273225,9	201692,5	1275461,5	1734118,2	458656,7
Івано-Франківська	511390,1	714526,3	203136,2	705915,6	1019787,9	313872,3
Київська	968014,7	1347991,4	379976,7	1315533,5	1888312,9	572779,4
Кіровоградська	411617,5	588712,5	177095	585559,2	865520,9	279961,7
Луганська	361931,7	509402,6	147470,9	497945,4	723289,7	225344,3
Львівська	1086827,4	1522380,3	435552,9	1518849	2214096,9	695247,9
Миколаївська	529932,6	757207,4	227274,8	709379,2	1037958,1	328578,9
Одеська	1155738,3	1568163,5	412425,2	1531177,6	2205870,6	674693
Полтавська	730527	1063421,8	332894,8	1029383,9	1485466,5	456082,6
Рівненська	436334,5	615300	178965,5	604027,7	873551,2	269523,5
Сумська	481845,4	680011	198165,6	666517,9	973686,4	307168,5
Тернопільська	389363,5	547478,7	158115,2	538428	780516,9	242088,9
Харківська	1303942,6	1859423,5	555480,9	1786870,2	2627677,4	840807,2
Херсонська	400595,2	564170,1	163574,9	551550,1	800137,3	248587,2
Хмельницька	492011,8	696247,7	204235,9	679139,8	987334,6	308194,8
Черкаська	500907,9	701467,7	200559,8	704289,8	1029507	325217,2
Чернівецька	326341,3	457545,7	131204,4	450657,4	651972,7	201315,3
Чернігівська	410958,9	583239,5	172280,6	577099,6	845288,3	268188,7
Разом	16570550,1	22817547	6246996,9	22685423,8	32159731,6	9474307,8

* Розрахований автором за даними Міністерства фінансів України обсяг доходів, який включає податок на доходи фізичних осіб (15%), податок на прибуток підприємств приватного сектору економіки (10%), базову (реверсну) дотацію.

** Розрахований автором обсяг доходів, який включає податок на доходи фізичних осіб (25%) та базову (реверсну) дотацію, обсяг якої визначено з урахуванням надходження до обласного бюджету податку на доходи фізичних осіб у обсязі 25%.

Додаток Ш

Таблиця Ш

Обсяги виявлених Рахунковою палатою України бюджетних порушень щодо неефективного управління і використання державних ресурсів за напрямками у 2014–2016 рр., млн грн

Напрями використання ресурсів	Обсяг ресурсів, млн грн		
	2014 р.	2015 р.	2016 р.
1	2	3	4
<i>Виявлені бюджетні порушення</i>			
Державна підтримка енергетичного потенціалу та промисловості	639,7	2631,4	3625,1
Питання державної безпеки, обороноздатності держави та правоохоронної системи	158,3	143,3	–
Питання розвитку інфраструктури та системи транспорту	222,4	–	144,1
Дотримання нормативно-правового забезпечення бюджетного процесу та стан державних закупівель	384,8	478,3	–
Соціальні питання	314,9	208,1	154,9
Охорона здоров'я	1040	655,6	2098,2
Наука і освіта	618,5	1707,7	412,2
Культура, спорт	1101,1		
Охорона навколишнього середовища, екологічна безпека та запобігання надзвичайним ситуаціям	238,5	–	–
Взаємовідносини Державного бюджету України з місцевими бюджетами та використання коштів на соціально-економічний розвиток територій	456,2	164,1	197,7
Забезпечення діяльності та виконання повноважень державними органами	–	287	310,3
Фінансування агропромислового комплексу, підтримка рибної галузі та охорона земель лісового фонду	–	46,9	33,9
Інші	78,4	31,4	123,6
Разом	5252,8	6353,8	7100
<i>Неефективне управління та використання державних ресурсів</i>			
Державна підтримка енергетичного потенціалу та промисловості	2336,1	272,2	–
Питання розвитку інфраструктури та системи транспорту	4321,4	–	274,2
Фінансування агропромислового комплексу, підтримка вітчизняного сільгоспвиробника та охорона земель державної власності	4807,1	–	53,8
Забезпечення діяльності та виконання повноважень державними органами	625,3	598,9	3099
Охорона здоров'я	216,2	2039,5	189,1
Соціальні питання	162,7	254,3	140,8
Наука і освіта	308,3	226,6	152,6
Культура	–		
Охорона навколишнього середовища, екологічна безпека та запобігання надзвичайним ситуаціям	1169	1324,6	–
Функціонування судової системи	–	60,6	59,4

Продовження табл. III

1	2	3	4
Взаємовідносини Державного бюджету України з місцевими бюджетами та використання коштів на соціально-економічний розвиток територій	–	276,3	149
Питання державної безпеки, обороноздатності держави, соціального захисту та забезпечення військовослужбовців	–	38,5	–
Формування та використання коштів резервного фонду	–	1048,8	–
Інші	372,9	46,7	15,1
Разом	14319	6187	4133

Джерело: побудовано автором на основі звітів Рахункової палати України [100–102].

Додаток Ц

МІНІСТЕРСТВО ФІНАНСІВ УКРАЇНИ
(Мінфін)

вул. Грушевського, 12/2, м. Київ, 01008, тел. (044) 206-59-47, 206-59-48, факс 425-90-26
E-mail: infomf@minfin.gov.ua Код ЄДРПОУ 00013480

29.05.2017 р. № 05110-16/292
На № _____ від _____

ДОВІДКА

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження
к.е.н., доцента кафедри фінансів ім. С. І. Юрія
Тернопільського національного економічного університету
Лободіної Зоряни Миколаївни**

У дисертаційній роботі Лободіної Зоряни Миколаївни, к.е.н., доцента кафедри фінансів ім. С. І. Юрія Тернопільського національного економічного університету, на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук на тему «Бюджетний механізм соціально-економічного розвитку держави» розроблено науково-практичні рекомендації щодо вдосконалення механізму реалізації бюджетної політики держави.

Зокрема, заслуговують на увагу пропозиції щодо:

– доцільності перерахунку у поточному бюджетному періоді запланованого обсягу базової (реверсної) дотації після затвердження річного звіту про виконання місцевих бюджетів за попередній рік у зв'язку із високою ймовірністю зміни надходження обсягів податку на доходи фізичних осіб та податку на прибуток підприємств приватного сектору економіки, які враховуються при горизонтальному вирівнюванні податкоспроможності місцевих бюджетів, зумовленою змінами місць реєстрації платників податків, у попередньому році порівняно із роком, який враховується для розрахунку базової (реверсної) дотації;

– необхідності розробки та затвердження державних соціальних стандартів і нормативів у галузі освіти, які б були основою розрахунку однієї із складових формули визначення обсягу освітньої субвенції – фінансового нормативу бюджетної забезпеченості одного учня, що дасть змогу забезпечити навчальні заклади відповідним потребі обсягом бюджетних коштів і підвищити прозорість бюджетного процесу;

– доцільності модернізації методики розподілу та напрямків використання освітньої субвенції, зокрема в разі забезпечення у повному обсязі обов'язкових виплат із заробітної плати педагогічним працівникам загальноосвітньої компоненти можливість спрямування освітньої субвенції на оплату інших видатків, пов'язаних із організацією забезпечення

257281 *

навчального процесу здобуття повної загальної середньої освіти в професійно-технічних навчальних закладах, річний обсяг яких не повинен перевищувати визначеного відсотку кількості годин загальноосвітньої компоненти до загальної кількості годин згідно Державних стандартів та навчальних програм.

Зазначені рекомендації знайшли практичне застосування в діяльності Міністерства фінансів України в частині удосконалення порядку планування та використання міжбюджетних трансфертів.

**В. о. директора Департаменту
місцевих бюджетів**

С. МАКАЦАРІЯ

ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ

Комітет з питань бюджету

01008, м. Київ-8, вул. М. Грушевського, 5, тел. 255-49-39, 255-43-61, факс: 255-41-23

№ 04-13/14-1404 (148311)

" 11 " 07 2018 р.

ДОВІДКА
про практичне впровадження результатів
дисертаційного дослідження
Лободіної Зоряни Миколаївни
на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за темою
«Бюджетний механізм соціально-економічного розвитку держави»

У Комітеті Верховної Ради України з питань бюджету за наслідками вивчення результатів дисертаційного дослідження кандидата економічних наук, доцента кафедри фінансів ім. С.І. Юрія Тернопільського національного економічного університету Лободіної Зоряни Миколаївни на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук на тему «Бюджетний механізм соціально-економічного розвитку держави» відмічається, що низка теоретико-методологічних і науково-прикладних висновків щодо модернізації бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави може бути застосованою у законотворчій діяльності Комітету.

Зокрема, у процесі дослідження сутнісних характеристик бюджетного механізму, виявлення особливостей його функціонування та напрямів використання усіх його складових з метою досягнення стратегічних цілей, представлено рекомендації щодо підвищення прозорості бюджетного процесу у контексті підвищення ефективності функціонування бюджетного механізму, удосконалення методів реалізації бюджетної політики держави, удосконалення бюджетного планування, бюджетного регулювання, бюджетного контролю та підвищення ефективності використання бюджету як інструменту регулювання соціально-економічних процесів у суспільстві, що можуть знайти використання при внесенні змін до Бюджетного кодексу України, підготовці пропозицій до проекту Основних напрямів бюджетної політики, опрацюванні законопроектів про Державний бюджет України на відповідний бюджетний період, про внесення змін до Закону про Державний бюджет України та підготовці відповідних пропозицій до інших законодавчих документів у бюджетному процесі.

**Перший заступник
Голови Комітету**

В.В. Амельченко

**МІНІСТЕРСТВО
СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ
(Мінсоцполітики)**

вул. Еспланадна, 8/10, м. Київ, 01601, тел.: (044) 226-24-45, факс: (044) 289-00-98 E-mail: info@mlsp.gov.ua,
Код ЄДРПОУ 37567866, реєстраційний рахунок 35213015078737 в ДКСУ м. Києва, МФО 820172

05.07.2018 № 11/0/216-18

На № _____ від _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
к.е.н., доцента кафедри ім. С. І. Юрія Тернопільського
національного економічного університету
Лободіної Зоряни Миколаївни

Міністерство соціальної політики України розглянуло дисертаційне дослідження к.е.н., доцента кафедри ім. С.І. Юрія Тернопільського національного економічного університету Лободіної Зоряни Миколаївни, на здобуття наукового ступеню доктора економічних наук на тему „Бюджетний механізм соціально-економічного розвитку держави” стосовно модернізації бюджетного механізму в умовах сталого людського розвитку в частині надання соціальних послуг вразливим категоріям населення з метою подолання їх соціального відчуження.

Заслужують на увагу пропозиції стосовно впровадження принципів гендерно-орієнтованого бюджетування надання соціальних послуг при формуванні бюджетного процесу на місцевому рівні.

Запропоновані рекомендації знайшли практичне застосування у роботі структурних підрозділів Мінсоцполітики в частині удосконалення формування бюджетного процесу та адаптації його в гендерному аспекті.

Перший заступник Міністра

О. Крентовська

УКРАЇНА

РАХУНКОВА ПАЛАТА

Територіальне управління Рахункової палати по Львівській,
Волинській, Рівненській, Тернопільській, Івано-
Франківській та Закарпатській областях

79068, Україна, м. Львів, вул. Лінкольна, 2, тел. (032) 293-30-31, факс (032) 293-30-34,
e-mail: rp@ac-rada.gov.ua, lu@ac-rada.gov.ua 25.12.15

№ 22-19/229
29.05.2018р.

ДОВІДКА

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Лободіної Зоряни Миколаївни
у практичну діяльність територіального управління Рахункової палати по
Львівській, Волинській, Рівненській, Тернопільській, Івано-Франківській та
Закарпатській областях**

Дисертаційна робота канд. екон. наук., доцента кафедри фінансів ім. С. І. Юрія Тернопільського національного економічного університету Лободіної Зоряни Миколаївни на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук на тему «Бюджетний механізм соціально-економічного розвитку держави» розглянута фахівцями територіального управління Рахункової палати по Львівській, Волинській, Рівненській, Тернопільській, Івано-Франківській та Закарпатській областях.

Найбільш вагомими висновки і результати цього дослідження, зокрема пропозиції автора щодо підвищення ефективності бюджетного контролю в частині проведення аналітичного спостереження за динамікою видатків на фінансування бюджетних програм із ходом та результатами виконання цих програм, одержаним економічним і соціальним ефектом; рекомендації щодо координації діяльності Рахункової палати України, Державної аудиторської служби України, їх територіальних підрозділів та інших органів державного фінансового контролю у частині наповнення доходів бюджету та використання бюджетних коштів, використовуються у практичній діяльності територіального управління Рахункової палати по Львівській, Волинській, Рівненській, Тернопільській, Івано-Франківській та Закарпатській областях, що сприяє підвищенню ефективності роботи в сучасних умовах.

Доктор економічних наук, доцент,
Заслужений економіст України,
начальник територіального управління

- В. Ф. Піхоцький

**ТЕРНОПІЛЬСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
ДЕПАРТАМЕНТ ФІНАНСІВ**

вул. М. Грушевського, 8, м. Тернопіль, 46021, тел.: (0352) 52-10-83, факс 23-51-90
E-mail.: gfu_ter@tr.ukrtel.net Код ЄДРПОУ 02316032

30.06.2016 № 5-01/38-637

Голові спеціалізованої вченої ради
по захисту дисертацій

ДОВІДКА
про впровадження результатів дисертаційного дослідження
в практичну діяльність департаменту фінансів Тернопільської обласної державної
адміністрації

Видана Лободіній Зоряні Миколаївні, к.е.н., доценту кафедри фінансів ім. С. І. Юрія Тернопільського національного економічного університету про те, що результати її науково-дослідної роботи, отриманої при написанні дисертації на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук на тему «Бюджетний механізм соціально-економічного розвитку держави», використовуються в діяльності департаменту фінансів Тернопільської обласної державної адміністрації.

Зокрема, заслуговують на увагу пропозиції щодо:

- удосконалення порядку розподілу доходів між ланками бюджетної системи шляхом зарахування:
 - до доходів загального фонду Державного бюджету України 100% обсягу податку на прибуток підприємств приватного сектору економіки,
 - до доходів загального фонду обласного бюджету 25% обсягу податку на доходи фізичних осіб, що сплачується платниками, зареєстрованими на території відповідної області;
- доцільності здійснення горизонтального вирівнювання податкоспроможності обласних бюджетів виключно за надходженнями податку на доходи фізичних осіб у обсязі 25%;
- доцільності надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам в частині фінансування повної загальної середньої освіти учнів закладів професійно-технічної освіти з метою належного фінансового забезпечення професійно-технічних навчальних закладів та недопущення їх закриття.

Запропоновані рекомендації дадуть можливість зміцнити фінансову базу та підвищити фінансову самостійність органів місцевого самоврядування.

**Директор департаменту фінансів
Тернопільської обласної державної адміністрації**

С. І. Скибиляк

**ДЕРЖАВНА КАЗНАЧЕЙСЬКА СЛУЖБА УКРАЇНИ
ГОЛОВНЕ УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВНОЇ КАЗНАЧЕЙСЬКОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ
У ТЕРНОПІЛЬСЬКІЙ ОБЛАСТІ**

бульвар Т. Шевченка 39, м. Тернопіль, 46025, тел/факс (0352) 23-55-52, тел. 47-53-30
E-mail: office@tr.treasury.gov.ua Код ЄДРПОУ 37977599

06.04.2017 № 3-08/109-2632 На № _____ від _____

ДОВІДКА

**про впровадження в практичну діяльність результатів дисертаційного
дослідження доцента кафедри фінансів ім. С. І. Юрія
Тернопільського національного економічного університету
Лободіної Зоряни Миколаївни**

У дисертаційній роботі Лободіної Зоряни Миколаївни, к.е.н., доцента кафедри фінансів ім. С. І. Юрія Тернопільського національного економічного університету, на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук на тему «Бюджетний механізм соціально-економічного розвитку держави» аргументовані науково-практичні пропозиції щодо вдосконалення казначейського обслуговування бюджетів.

Рекомендації щодо налагодження оперативного управління бюджетним процесом через систему дистанційного обслуговування клієнтів щодо руху коштів у режимі реального часу не тільки по реєстраційних рахунках, але і по рахунках обліку планових показників, фінансових зобов'язань, відкритих асигнувань, оплати платіжних доручень дозволять забезпечити оперативність реагування розпорядниками коштів на зміну бюджетних призначень головним розпорядником і забезпечить тотожність цих показників у звітності. Зазначені пропозиції знайшли практичне застосування в діяльності Головного управління Державної казначейської служби України у Тернопільській області та дають змогу удосконалити розрахунково-касове обслуговування розпорядників бюджетних коштів.

Заступник начальника

06.07.2017

О. П. Зварич

УКРАЇНА
ЧЕРНІВЕЦЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
ДЕПАРТАМЕНТ ФІНАНСІВ

вул. М. Грушевського, 1, м. Чернівці, 58010, тел./факс: (0372) 55-31-94, тел. 55-30-17,
 E-mail: obl24@minfin.gov.ua ЄДРПОУ 02317304

01.09.2017 № 09-12/543

ДОВІДКА
про впровадження результатів дисертаційного дослідження
в практичну діяльність
Департаменту фінансів Чернівецької обласної державної адміністрації

Результати наукової роботи Лободіної Зоряни Миколаївни, доцента кафедри фінансів ім. С. І. Юрія Тернопільського національного економічного університету, отримані у процесі написання дисертації на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук на тему «Бюджетний механізм соціально-економічного розвитку держави», використані в діяльності департаменту фінансів Чернівецької обласної державної адміністрації.

Зокрема, знайшла практичне застосування пропозиція щодо доцільності відшкодування витрат фізичної особи, включених до податкової знижки з податку на доходи фізичних осіб у зменшення оподаткованого доходу платника зазначеного податку, за рахунок коштів бюджетів, до доходів котрих було зараховано сплачений з доходу платника податок на доходи фізичних осіб :

- з урахуванням нормативів зарахування податку на доходи фізичних осіб до державного і місцевих бюджетів, визначених ст. 29, 64, 66 Бюджетного кодексу України;
- пропорційно до обсягу податку на доходи фізичних осіб, сплаченого до різних бюджетів, залежно від видів доходу платника такого податку.

Зважаючи на те, що відповідно до ч. 2 ст. 64 Бюджетного кодексу України податок на доходи фізичних осіб, яких сплачується податковими агентами, зараховується до відповідного бюджету з урахуванням місцезнаходження (розташування) податкового агента – юридичної особи та місця реєстрації в органах Державної фіскальної служби України – податкового агента – фізичної особи, що в багатьох випадках не співпадає з місцем проживання фізичної особи – платника податку, а відшкодування витрат фізичної особи, яка має право на податкову знижку з податку на доходи фізичних осіб, проводиться за рахунок бюджетів відповідно до податкової адреси фізичної особи – платника податку, запропонована рекомендація дасть можливість зменшити втрати доходів місцевих бюджетів, зумовлені необхідністю відшкодування витрат фізичних осіб, включених до податкової знижки з податку на доходи фізичних осіб, за рахунок коштів бюджетів, до яких не було зараховано обсяг сплаченого податку на доходи фізичних осіб з доходів таких фізичних осіб.

Заступник директора Департаменту фінансів
Чернівецької обласної державної адміністрації

Ю. Чобан

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ**

вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46020; тел./факс +380 (352) 475051;
www.tneu.edu.ua; rektor@tneu.edu.ua; код ЄДРПОУ 33680120

№ _____

« _____ » _____ 20__ р.

На № _____

ДОВІДКА

**про впровадження в навчальний процес результатів дисертаційного дослідження
Лободіної Зоряни Миколаївни**

Основні положення та результати дисертаційної роботи кандидата економічних наук, доцента кафедри фінансів ім. С. І. Юрія Тернопільського національного економічного університету Лободіної Зоряни Миколаївни на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю «Гроші, фінанси і кредит» на тему «Бюджетний механізм соціально-економічного розвитку держави» впроваджені у навчальний процес Тернопільського національного економічного університету за такими напрямками:

1. При підготовці навчально-методичного забезпечення та викладанні дисциплін «Бюджетна система», «Бюджетний менеджмент», «Програмно-цільовий метод бюджетування», «Бюджетна політика та бюджетне планування», «Системи забезпечення та технології бюджетного процесу», «Державні фінанси в умовах демократії», проведенні тренінгу з фаху.
2. При підготовці підручників та навчальних посібників:
 - Бюджетна система. Вишкіл студії: навчальний посібник / за ред. С. І. Юрія та О. П. Кириленко. Тернопіль: Економічна думка, 2010. 424 с. (гриф МОН України (лист № 1/П-6740 від 21.07.2010 р.));
 - Бюджетна система: підручник / за ред. С. І. Юрія, В. Г. Дем'янишина, О. П. Кириленко. Тернопіль: ТНЕУ, 2013. 624 с. (гриф МОНМС України (лист № 1/11-6797 від 9.04.2013 р.));
 - Муніципальні фінанси: навчальний посібник / за ред. д.е.н., проф. О.П. Кириленко. Тернопіль: Астон, 2015. 360 с. (гриф «Рекомендовано вченою радою ТНЕУ» (протокол №4 від 25.12.2013 р.));
 - Бюджетний менеджмент: підручник / за ред. В. Г. Дем'янишина, Г. Б. Погрішук. Тернопіль: ТНЕУ, 2017. 558 с. (гриф «Затверджено вченою радою ТНЕУ» (протокол №12 від 27.06.2017 р.));
 - Бюджетна система у схемах і таблицях: навчальний посібник для студ. першого (бакалаврського) рівня вищої освіти / Лободіна З. М., Сидор І. П., Дем'янюк А. В.; за ред. канд. екон. наук, доц. З. М. Лободіної. Тернопіль: ТНЕУ, 2017. 280 с. (гриф «Рекомендовано вченою радою ТНЕУ» (протокол №3 від 15.12.2017 р.)).
3. При формуванні тематики і методичних рекомендацій до підготовки, оформлення та захисту курсових і дипломних робіт за ОС «Бакалавр» та ОС «Магістр».

Основні результати дисертаційного дослідження опубліковані у наукових статтях, апробовані на наукових конференціях та використані у процесі написання монографій.

Довідка видана для представлення спеціалізовану вчену раду Тернопільського національного економічного університету.

Проректор з наукової роботи

TNEU

№ 126-31/1284 від 12.03.2018

3.-М. В. Задорожний

Додаток Ю

Список публікацій здобувача

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

59. Лободіна З. Бюджетний механізм: концептуальні засади та перспективи модернізації: монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2018. 412 с. (19,5 д. а.).

60. Лободіна З. М., Лопушняк Г. С. Бюджетне забезпечення реалізації функцій держави. Формування фінансового механізму сталого розвитку України: монографія / за ред. д-ра екон. наук, проф. О. П. Кириленко та д-ра екон. наук, доц. О. І. Тулай. Тернопіль: ТНЕУ, 2017. С. 45–56 (особистий внесок автора: досліджено стан та проблеми бюджетного забезпечення діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, 0,38 д. а.).

61. Lobodina Z., Lopushnyak G. Transformation of budgetary relations in the context of decentralization. Modern tendencies of fiscal policy in European economic space: monograph / A. Krysovatyu, O. Kyrylenko, O. Kneysler et al.; edited by Doctor of Economics, Prof. Andriy Krysovatyu. Ternopil: TNEU, 2017. P. 138–149 (особистий внесок автора: окреслено проблеми та шляхи подальшого реформування бюджетних відносин, 0,41 д. а.).

62. Лободіна З. М. Бюджетне фінансування як форма фінансового забезпечення охорони здоров'я: концептуалізація, проблеми та напрями удосконалення. Розвиток бюджетного процесу в умовах економічних перетворень: монографія / за ред. С. І. Юрія, В. Г. Дем'янишина. Київ: Кондор, 2012. С. 262–275 (0,86 д. а.).

63. Лободіна З. М. Удосконалення національної моделі фінансування охорони здоров'я. *Фінанси України*. 2010. № 4 (173). С. 88–97 (0,54 д. а.).

64. Лободіна З. М. Практика і проблематика фінансового забезпечення загальної освіти в умовах соціально-економічних трансформацій. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2010. № 5 (108). С. 188–192 (0,49 д. а.).

65. Лободіна З. Фінансування видатків місцевих бюджетів: стан і проблеми здійснення. *Галицький економічний вісник*. 2011. № 2 (31). С. 123–130 (0,5 д. а.).

66. Лободіна З. М. Вплив місцевих бюджетів на соціально-економічний розвиток територій в контексті проведення бюджетної реформи. *Інноваційна економіка*. 2012. № 9 (35). С. 124–128 (0,51 д. а.).

67. Лободіна З. Перспективи удосконалення управління фінансовими ресурсами галузі освіти. *Світ фінансів*. 2012. Вип. 1. С. 17–24 (0,57 д. а.).

68. Лободіна З. Бюджетне забезпечення охорони здоров'я: детермінанти впливу на людський розвиток. *Світ фінансів*. 2013. Вип. 1. С. 75–86 (0,94 д. а.).

69. Лободіна З. Бюджетне забезпечення соціальної сфери в умовах побудови соціально-орієнтованої економіки в Україні. *Світ фінансів*. 2013. Вип. 4. С. 69–79 (0,82 д. а.).

70. Лободіна З., Лопушняк Г., Скибиляк С. Формування доходів місцевих бюджетів в Україні. *Світ фінансів*. 2014. Вип. 1. С. 131–142 (особистий внесок автора: виявлено проблеми планування і виконання місцевих бюджетів за доходами, 0,3 д. а.).

71. Лободіна З. М., Лопушняк Г. С. Фінансова політика інвестиційно-інноваційного розвитку охорони здоров'я. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2014. № 11 (162). С. 46–55 (особистий внесок автора: проаналізовано роль бюджетного інвестування у інноваційному розвитку охорони здоров'я, 0,54 д. а.).

72. Лободіна З. Бюджетне фінансування соціального захисту в Україні. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2014. Вип. 3. С. 7–19 (0,95 д. а.).

73. Лободіна З. Трансформація видатків місцевих бюджетів у контексті бюджетної децентралізації. *Світ фінансів*. 2015. Вип. 1 (42). С. 69–82 (1,07 д. а.).

74. Лободіна З. Бюджетна система України: проблеми функціонування та перспективи вдосконалення. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2015. Вип. 3. С. 29–42 (1,13 д. а.).

75. Lobodina Z., Lopushnyak H., Lyvdar M. Budgetary relations reform in Ukraine. *Часопис економічних реформ*. 2016. № 1 (21). С. 44–54 (особистий внесок автора: здійснено оцінювання процесу реформування бюджетних відносин, 0,27 д. а.).

76. Лободіна З., Кізима Т. Проблеми вдосконалення бюджетної політики держави в контексті фіскальної децентралізації. *Світ фінансів*. 2016. Вип. 4 (49). С. 7–19 (особистий внесок автора: обґрунтовано шляхи покращення бюджетної політики, 0,5 д. а.).

77. Лободіна З. М. Міжбюджетні трансферти: реалії надання та шляхи удосконалення в контексті зміцнення фінансової бази органів місцевого самоврядування. *Економіка. Фінанси. Право*. 2016. № 7. С. 23–25 (0,38 д. а.).

78. Лободіна З. М., Лопушняк Г. С., Ливдар М. В. Фіскальна децентралізація в Україні: декларації та практична реалізація. *Економічний часопис-XXI*. 2016. № 161 (9–10). С. 79–84 (особистий внесок автора: обґрунтовано перспективи розвитку фіскальної децентралізації, 0,35 д. а.) (*Scopus*).

79. Lobodina Z. M. Mechanism of budget funds spending in the context of the socio-economic development of the state. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія : Економіка і менеджмент. 2017. Вип. 25, ч. 2. С. 93–96 (0,6 д. а.).

80. Лободіна З., Дем'янишин В. Концептуальні засади бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2017. Вип. 1 (83). С. 77–88

(особистий внесок автора: досліджено складові бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави, 0,44 д. а.).

81. Лободіна З., Дем'янишин В. Організація та проблеми здійснення бюджетного контролю як елемента бюджетного механізму держави. *Формування ринкової економіки в Україні*: зб. наук. праць. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2017. Вип. 37, ч. 1. С. 129–140 (особистий внесок автора: виявлено проблеми здійснення бюджетного контролю, 0,48 д. а.).

82. Лободіна З. М., Кізіма А. Я. Механізм формування бюджетних коштів в контексті забезпечення соціально-економічного розвитку держави. *Економіка. Фінанси. Право*. 2017. № 3/2. С. 25–31 (особистий внесок автора: охарактеризовано методи, форми, інструменти, важелі механізму формування бюджетних ресурсів, 0,36 д. а.).

83. Лободіна З. М. Податок на доходи фізичних осіб як інструмент впливу на соціально-економічний розвиток держави. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Економіка». 2017. № 6 (34). С. 52–57 (0,6 д. а.).

84. Лободіна З. М. Принципи формування та функціонування бюджетного механізму. *Економіка. Фінанси. Право*. 2017. № 12. С. 4–9 (0,68 д. а.).

85. Лободіна З. Теоретико-методологічні засади бюджетного механізму. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2018. Вип. 1 (87). С. 45–55 (0,96 д. а.).

86. Лободіна З. Архітектоніка бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави. *Світ фінансів*. 2018. Вип. 1 (54). С. 45–57 (1,05 д. а.).

87. Лободіна З. М., Корнацька Р. М. Бюджет як інструмент регулювання соціально-економічного розвитку держави. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2018. № 4 (203). С. 47–54 (особистий внесок автора: досліджено сутність та охарактеризовано дію бюджету як інструменту державного регулювання, 0,4 д. а.).

88. Лободіна З. М. Бюджетне регулювання та перспективи його вдосконалення в контексті бюджетної децентралізації. *Економічний простір*: зб. наук. праць. Дніпро: Придніпровська державна академія будівництва та архітектури, 2018. № 133. С. 130–143 (0,69 д. а.).

89. Лободіна З. М. Технології бюджетування: реалії та перспективи вдосконалення. *Економіка. Фінанси. Право*. 2018. № 6/4. С. 27–32 (0,74 д. а.).

90. Lobodina Z. M., Kizyma T. O., Kizyma A. Ya. Optimization of budget funds expenditures on organization of the state activity. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*: зб. наук. праць. 2018. Вип. 2 (25). С. 183–190 (особистий внесок автора: обґрунтовано науково-методичний підхід до зміни структури використання бюджетних коштів, 0,23 д. а.) (*Web of Science*).

91. Лободіна З. М., Довжук Н. О. Соціальна політика держави та роль

бюджету у її реалізації. *Проблеми та перспективи розвитку фінансової системи України*: зб. наук. праць. Тернопіль: Вектор, 2014. Ч. 1. С. 199–204 (особистий внесок автора: досліджено роль бюджетну у реалізаціях соціальної політики, 0,17 д. а.).

92. Лободіна З. М. Оцінка впливу видатків місцевих бюджетів на соціально-економічний розвиток територій та проблеми її здійснення. *Методологічні проблеми фінансової теорії та практики*: зб. наук. праць. Тернопіль: ТНЕУ, 2014. С. 70–75 (0,34 д. а.).

93. Лободіна З. Практика і проблематика здійснення видатків місцевих бюджетів Тернопільської області на соціальну сферу та соціальний захист населення. *Проблеми економіки Тернопільщини та інших територій України*: зб. праць / Тернопільський осередок Наукового товариства ім. Т. Шевченка, ТНЕУ / відпов. ред. М. Андрейчин, редактори тому О. Гомотюк, В. Дерій. Тернопіль: Економічна думка ТНЕУ, 2015. Т. 10. С. 126–142 (0,79 д. а.).

Опубліковані праці апробаційного характеру:

94. Лободіна З. Шляхи удосконалення планування видатків на охорону здоров'я з місцевих бюджетів. *Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна ідентичність та тенденції глобалізації*: зб. тез доповідей Шостої Міжнародної наук.-практ. конф. молодих вчених (Тернопіль, 26–27 лютого 2009 р.). Тернопіль: Економічна думка, 2009. Ч. 2. С. 125–127 (0,12 д. а.).

95. Лободіна З. М. Проблеми бюджетного фінансування закладів охорони здоров'я. *Методологічні проблеми фінансової теорії та практики в умовах економічної нестабільності*: матеріали наук. конф. професорсько-викладацького складу (Тернопіль, 14 квітня 2010 р.). Тернопіль, 2010. С. 97–103 (0,32 д. а.).

96. Лободіна З. Окремі проблеми правового регулювання фінансової політики органів місцевого самоврядування. *Розвиток України в XXI столітті: економічні, соціальні, екологічні, гуманітарні та правові проблеми*: зб. матеріалів VIII Міжнародної наук.-практ. інтернет-конф., (Тернопіль, 5 листопада 2010 р.). Тернопіль, 2010. С. 101–104 (0,21 д. а.).

97. Лободіна З. Проблеми фінансування соціальних видатків місцевих бюджетів в Україні. *Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна ідентичність та тенденції глобалізації*: зб. тез доповідей Восьмої Міжнародної наук.-практ. конф. молодих вчених (Тернопіль, 24–25 лютого 2011 р.). Тернопіль: Економічна думка, 2011. Ч. 2. С. 118–120 (0,1 д. а.).

98. Лободіна З. Реалізація делегованих повноважень органів місцевого самоврядування: проблеми фінансового забезпечення. *Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна ідентичність та тенденції глобалізації*: зб. тез доповідей Дев'ятої Міжнародної наук.-практ. конф. молодих вчених (Тернопіль, 23–24 лютого 2012 р.). Тернопіль: Економічна думка ТНЕУ, 2012. Ч. 2. С. 103–104 (0,13 д. а.).

99. Лободіна З. М. Проблеми ефективності використання бюджетних коштів у галузі освіти. *Методологічні проблеми фінансової теорії та практики в умовах проведення системних реформ*: матеріали Загальноуніверситетської наук. конф. професорсько-викладацького складу (Тернопіль, 11 квітня 2012 р.). Тернопіль: Видавничий центр «Вектор», 2012. Ч. 1. С. 72–77 (0,28 д. а.).

100. Лободіна З. Проблеми фінансового забезпечення соціальної сфери в Україні. *Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна ідентичність та тенденції глобалізації*: зб. тез доповідей Десятої Ювілейної Міжнародної науково-практичної конф. молодих вчених (Тернопіль, 21–23 лютого 2013 р.). Тернопіль: ТНЕУ, 2013. Ч. 2. С. 99–101 (0,11 д. а.).

101. Лободіна З. М. Роль міжбюджетних трансфертів у формуванні доходів місцевих бюджетів України. *Методологічні проблеми фінансової теорії та практики в умовах проведення системних реформ*: матеріали Загальноуніверситетської наук. конф. професорсько-викладацького складу (Тернопіль, 10 квітня 2013 р.). Тернопіль: Вектор, 2013. С. 66–70 (0,22 д. а.).

102. Лободіна З. Необхідність посилення взаємодії органів влади та суб'єктів бізнесу в контексті підвищення податкового потенціалу адміністративних територій. *Влада і бізнес: актуальні проблеми партнерства*: зб. матеріалів доповідей наук.-практ. конф. з міжнародною участю (м. Форос, 17–18 жовтня 2013 р.). Тернопіль: ТНЕУ, 2013. С. 197–200 (0,16 д. а.).

103. Лободіна З. М. Проблеми реалізації політики у сфері видатків бюджетів. *Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна візія та виклики глобалізації*: зб. тез доповідей Одинадцятої Міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених (Тернопіль, 13–14 лютого 2014 р.). Тернопіль: ТНЕУ, 2014. Ч. 2. С. 83–85 (0,13 д. а.).

104. Лободіна З. Проблеми та шляхи удосконалення планування видатків місцевих бюджетів в контексті реалізації бюджетної реформи. *Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна візія та виклики глобалізації*: зб. тез доповідей Дванадцятої Міжнародної наук.-практ. конф. молодих вчених (Тернопіль, 26–27 березня 2015 р.). Тернопіль: Астон, 2015. С. 170–171 (0,13 д. а.).

105. Лободіна З. М. Моніторинг здійснення видатків бюджетів на соціальну сферу. *Управління фінансами держави, регіону, підприємства та домогосподарства: погляди науковців і практиків*: зб. тез доповідей Першої інтернет-конф. професорсько-викладацького складу кафедри фінансів ТНЕУ (Тернопіль, 14 квітня 2015 р.). Тернопіль: Вектор, 2015. С. 63–67 (0,19 д. а.).

106. Лободіна З. Трансформація доходів місцевих бюджетів у контексті проведення адміністративно-територіальної реформи. *Розвиток регіонів та громад в умовах адміністративно-територіальної реформи: перспективи та загрози*: зб. матеріалів доповідей Міжнародної наук.-практ. конф. (Тернопіль-Вишнівець, 20–21 жовтня 2015 р.). Тернопіль: ТНЕУ, 2015.

С. 213–217 (0,19 д. а.).

107. Лободіна З. Планування видатків бюджетів на охорону здоров'я в умовах реформи міжбюджетних відносин. *Перші наукові читання пам'яті С. І. Юрія* : зб. наук. праць (Тернопіль, 26 листопада 2015 р.). Тернопіль : ТНЕУ, 2015. С. 110–115 (0,3 д. а.).

108. Лободіна З. М. Проблеми та перспективи реформування бюджетної системи в Україні. *Управління фінансами держави, регіону, підприємства та домогосподарства: погляди науковців і практиків* : зб. тез доповідей Другої Всеукраїнської наук.-практ. інтернет-конф. (Тернопіль, 11 квітня 2016 р.). Тернопіль : Вектор, 2016. С. 64–69 (0,28 д. а.).

109. Лободіна З. Бюджетне забезпечення професійно-технічної освіти: реалії та шляхи удосконалення. *Prospects for development of education and science: collection of scientific articles*. Academic Publishing House of the Agricultural University Plovdiv, Bulgaria, 2016. P. 219–222 (0,28 д. а.).

110. Лободіна З. М. Проблеми запровадження програмно-цільового методу управління бюджетними коштами на місцевому рівні. *Другі наукові читання пам'яті С. І. Юрія* : зб. наук. праць (Тернопіль, 28 листопада 2016 р.). Тернопіль : ТНЕУ, 2016. С. 68–71 (0,18 д. а.).

111. Лободіна З. М. Податки як інструмент впливу на соціально-економічний розвиток. *Управління фінансами держави, регіону, підприємства та домогосподарства: погляди науковців і практиків* : зб. тез доповідей Третьої Всеукраїнської наук.-практ. інтернет-конф. (Тернопіль, 10 квітня 2017 р.). Тернопіль, 2017. С. 123–127 (0,24 д. а.).

112. Лободіна З. М. Роль бюджету у фінансуванні соціального захисту населення. *Інновації партнерської взаємодії освіти, економіки та соціального захисту в умовах інклюзії та прагматичної реабілітації соціуму* : матеріали міжнародної наук.-практ. конф. (Кам'янець-Подільський, 24–25 квітня 2017 р.). Кам'янець-Подільський : «Аксиома», 2017. Вип. 2. С. 52–54 (0,14 д. а.).

113. Лободіна З. М. Витрати бюджетних коштів як інструмент впливу на соціально-економічний розвиток. *Треті Всеукраїнські наукові читання пам'яті С. І. Юрія* : зб. наук. праць (Тернопіль, 28 листопада 2017 р.). Тернопіль : ТНЕУ, 2017. С. 62–66 (0,22 д. а.).

114. Лободіна З. М., Дубінська Т. В. Бюджетний механізм в системі державного регулювання соціально-економічного розвитку. *Фінансове забезпечення діяльності суб'єктів господарювання* : зб. тез VI Всеукраїнської наук.-практ. конф. (Кременчук, 05–06 березня 2018 р.). Кременчук, 2018. С. 61–63 (особистий внесок автора: обґрунтовано взаємозв'язок бюджетного механізму з механізмами реалізації державної політики, 0,1 д. а.).

115. Лободіна З. М., Бліндер І. М. Пріоритети використання коштів місцевих бюджетів в умовах побудови соціально-орієнтованої економіки. *Інновації партнерської взаємодії освіти, економіки та соціального захисту в умовах інклюзії та прагматичної реабілітації соціуму*: матеріали II міжнародної наук.-практ. конф. (Кам'янець-Подільський, 26–27 квітня

2018 р.). Кам'янець-Подільський, 2018. С. 93–95 (особистий внесок автора: здійснено ранжування пріоритетів витрачання коштів місцевих бюджетів України, 0,1 д. а.).

116. Лободіна З. М., Фрикас І. І. Фіскальна значимість та ефективність податку на додану вартість. *Актуальні проблеми моделювання та управління соціально-економічними системами в умовах глобалізації*: матеріали міжнародної наук.-практ. конф. (Дрогобич, 11 травня 2018 р.) Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2018. С. 213–216 (особистий внесок автора: проведено оцінювання фіскальної ефективності ПДВ, 0,1 д. а.).

Додаток Я

Таблиця Я

Апробація результатів дисертації

Назви конференції, конгресу, симпозиуму, семінару, школи	Місце проведення	Дата проведення (із зазначенням числа, місяця та року)
1	2	3
Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна ідентичність та тенденції глобалізації: Шоста Міжнародна науково-практична конференція молодих вчених	Тернопіль	26–27.02.2009 р.
Методологічні проблеми фінансової теорії та практики в умовах економічної нестабільності: наукова конференція професорсько-викладацького складу	Тернопіль	14.04.2010 р.
Розвиток України в XXI столітті: економічні, соціальні, екологічні, гуманітарні та правові проблеми: VIII Міжнародна науково-практична інтернет-конференція	Тернопіль	05.11.2010 р.
Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна ідентичність та тенденції глобалізації: Восьма Міжнародна науково-практична конференція молодих вчених	Тернопіль	24–25.02.2011 р.
Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна ідентичність та тенденції глобалізації: Дев'ята Міжнародна науково-практична конференція молодих вчених	Тернопіль	23–24.02.2012 р.
Методологічні проблеми фінансової теорії та практики в умовах проведення системних реформ: Загальноуніверситетська наукова конференція професорсько-викладацького складу	Тернопіль	11.04.2012 р.
Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна ідентичність та тенденції глобалізації: Десята Ювілейна Міжнародна науково-практична конференція молодих вчених	Тернопіль	21–23.02.2013 р.
Методологічні проблеми фінансової теорії та практики в умовах проведення системних реформ: Загальноуніверситетська наукова конференція професорсько-викладацького складу	Тернопіль	10.04.2013 р.
Влада і бізнес: актуальні проблеми партнерства: науково-практична конференція з міжнародною участю	Форос	17–18.10.2013 р.
Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна візія та виклики глобалізації: Одинадцята Міжнародна науково-практична	Тернопіль	13–14.02.2014 р.

конференція молодих вчених		
----------------------------	--	--

Продовження табл. Я

1	2	3
Економічний і соціальний розвиток України в ХХІ столітті: національна візія та виклики глобалізації: Дванадцята Міжнародна науково-практична конференція молодих вчених	Тернопіль	26–27.03.2015 р.
Управління фінансами держави, регіону, підприємства та домогосподарства: погляди науковців і практиків: Перша інтернет-конференція професорсько-викладацького складу кафедри фінансів ТНЕУ	Тернопіль	14.04.2015 р.
Розвиток регіонів та громад в умовах адміністративно-територіальної реформи: перспективи та загрози: Міжнародна науково-практична конференція	Тернопіль-Вишнівець	20–21.10.2015 р.
Перші наукові читання пам'яті С. І. Юрія	Тернопіль	26.11.2015 р.
Управління фінансами держави, регіону, підприємства та домогосподарства: погляди науковців і практиків: Друга Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція	Тернопіль	11.04.2016 р.
Prospects for development of education and science: International research and practical conference	Plovdiv	27.07.2016 р.
Другі наукові читання пам'яті С. І. Юрія	Тернопіль	28.11.2016 р.
Управління фінансами держави, регіону, підприємства та домогосподарства: погляди науковців і практиків: Третя Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція	Тернопіль	10.04.2017 р.
Інновації партнерської взаємодії освіти, економіки та соціального захисту в умовах інклюзії та прагматичної реабілітації соціуму: міжнародна науково-практична конференція	Кам'янець-Подільський	24–25.04.2017 р.
Треті Всеукраїнські наукові читання пам'яті С. І. Юрія	Тернопіль	28.11.2017 р.
Фінансове забезпечення діяльності суб'єктів господарювання: VI Всеукраїнська науково-практична конференція	Кременчук	05–06.03.2018 р.
Інновації партнерської взаємодії освіти, економіки та соціального захисту в умовах інклюзії та прагматичної реабілітації соціуму: II міжнародна науково-практична конференція	Кам'янець-Подільський	26–27.04.2018 р.
Актуальні проблеми моделювання та управління соціально-економічними системами в умовах глобалізації: міжнародна науково-практична конференція	Дрогобич	11.05.2018 р.